

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE’NİN ASKERÎ TEKNOLOJİ KAYNAKLARI (1946-1990)

Doktora Tezi

Ercan KOSTAK

Ankara-2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE’NİN
ASKERÎ TEKNOLOJİ KAYNAKLARI
(1946-1990)**

Doktora Tezi

**Öğrencinin Adı Soyadı
Ercan KOSTAK**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Necdet AYSAL**

Ankara-2023

**SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE’NİN ASKERİ
TEKNOLOJİ KAYNAKLARI
(1946-1990)**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Necdet AYSAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ (Başkan)

Prof. Dr. Necdet AYSAL (Danışman)

Prof. Dr. Hakan UZUN (Üye)

Prof. Dr. Hüsnü ÖZLÜ (Üye)

Doç. Dr. Sedef BULUT (Üye)

Tez Sınavı Tarihi:

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışmaya konu olan Türkiye'nin askerî teknoloji kaynaklarının tarihi süreci soğuk savaş dönemine rastlayan 1946-1990 yılları arasını kapsamaktadır. Türk ordusunun bu dönem içerisinde askerî teknoloji kaynaklarında yaşanan değişim ve dönüşüm süreci, dönemin içte ve dışta meydana gelen siyasi, askerî, ekonomik olaylarına bağlı olarak ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Söz konusu çalışma, giriş ile üç bölümden meydana getirilmiştir. Giriş bölümünde, çalışmada konu edilen askerî terimler tanımlanarak konunun daha anlaşılır olması sağlanmıştır.

Girişi izleyen birinci bölümde; Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren 1960 yılına kadar geçen süreçte Türk ordusunun (Kara, Deniz, Hava ve Jandarma ordusu) genel durumu incelenmiştir. Bu bölümde yer verilen 2. Dünya Savaşı 1939-1945 yılları arasında yaşanmıştır. Türkiye, savaşan iki tarafın da baskılarına rağmen denge siyaseti ile savaş dışı kalmayı başarmıştır. 2. Dünya Savaşı, Türk ordusunun silah, araç, gereç ve teçhizatının modern olmaktan uzak olduğunu, personelinin ise modern bir harp için gerekli eğitimden yoksun olduğunu ortaya koymuştur.

1945'lerden itibaren dünya yeniden şekillenmiştir. Soğuk savaş yıllarında dünya ve Türkiye; siyasi, askerî, ekonomik, sosyal, kültürel vb. birçok anlamda değişim ve dönüşüm yaşamış ve bunun sonucu olarak Türkiye, kendisini Batı bloğunda tanımlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri süregelen ve Türkiye Cumhuriyeti'nde imkânlar nispetinde devam eden Türk ordusunun modernleşme, değişim ve dönüşüm süreci, 2. Dünya Savaşı sonrasında özellikle 1947 yılından sonra artmıştır. Türkiye, Truman ve Marshall'ın katkıları neticesinde sağladığı askerî yardımlar ile Türk Silahlı Kuvvetleri başta olmak üzere tüm kurumlarını Batı normlarına göre düzenlemiştir.

1950-1960 yılları arası dönemde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yeniden yapılanmasına etki eden önemli olaylardan biri, Kore Savaşı sonunda Türkiye'nin 16 Şubat 1952 tarihinde NATO topluluğu içerisine dâhil olmasıdır. Bu süreçte, Kara Kuvvetleri'nin teşkilat ve kadrolarında yeni düzenlemeler yapılmış, bütün sınıflar çağa uygun silah ve teçhizatla donatılmıştır. Hava Kuvvetleri birlikleri jet uçakları ile teçhiz edilmiştir. ABD Deniz Yardımı Programı gereğince Türkiye'ye çeşitli tonajlarda deniz üstü, mayın tarayıcı ve denizaltılar teslim edilerek Deniz Kuvvetleri'nin gücü artırılmıştır.

İkinci bölümde incelenen 1960-1974 yılları arası dönemde, 27 Mayıs 1960 Müdahalesi, Kıbrıs bunalımı ile 12 Mart 1971 Muhtırası yaşanmıştır. Bu dönemde, NATO ve ABD'den askerî yardım temin edilmesine devam edilmiş, diğer taraftan Almanya'dan 1964 yılından

itibaren askerî yardım sağlanmıştır. Kara Kuvvetleri için hafif silah üretimine ağırlık verilmiştir. Deniz Kuvvetleri 1960 yılından itibaren donanmayı “*Marmara Denizi Donanması*”ndan “*Açık Deniz Donanması*”na dönüştürmeyi hedeflemiştir. Hücumbot, denizaltı ve yardımcı gemi satın alınması ile Gölcük Tersanesi’nde gemi üretimi için çalışmalar yapılmıştır. Hava Kuvvetleri için, uçak ve malzeme temin edilmesine çalışılmıştır. Dünyada meydana gelen ilerlemeler ve tehdit ortamının değişim geçirmesi sonucunda yeniden yapılanma gerekmiş ve RE-MO planı 1972 yılında uygulamaya konulmuştur.

1974-1990 yılları arasını kapsayan üçüncü bölümde incelenen Kıbrıs Barış Harekâtı ve ardından yürürlüğe konan ambargo, dış askerî yardımla gelen eski teknoloji ürünü silahların yenilenmesini ve millî bir savunma sanayinin kurulmasını gerektirmiştir. 1970’li yıllarda Kuvvet Komutanlıkları Güçlendirme Vakıfları bu hedefleri gerçekleştirmek için meydana getirilmiş ve yatırımlar başlatılmıştır. Aynı dönemde Türk ordusunun gereksinimlerinin millî kaynaklardan sağlanması maksadıyla ileri teknoloji kuruluşları (TUSAŞ, ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN, ASPILSAN ve İŞBİR ELEKTRİK SANAYİİ A.Ş. vb.) hayata geçirilmiştir.

1980’li yıllarda savunma sanayini geliştirme gayretleri ağırlık kazanmış, 1985 yılında Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) kurulmuş ve Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) oluşturulmuştur. Diğer taraftan, 12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri millî birliği korumak, anarşi ve terörü önlemek amacıyla yönetimi ele geçirmiş ve geçen 3 yıl içinde 1982 Anayasası yürürlüğe konmuştur.

Kara Kuvvetleri’ni yeniden yapılandırmak maksadıyla, 1980 yılında başlatılan hibe türü Özel Teçhizatlandırma Yardımları yeni araç ve malzemeden oluşmaktadır. Bu kapsamda, Federal Almanya’dan alınan 232 adet Leopard 1-A3 tankı Kara Kuvvetleri envanterine girmiştir. 1980’li yıllarda, Deniz Kuvvetleri’ni geliştirmek amacıyla önemli atılımlar yapılmıştır. 1980 yılında Gölcük Tersanesi’nde yapımı tamamlanan 1000 ton ağırlığında “AY” sınıfı denizaltı, 1988 yılında bitirilerek hizmete sunulan Fatih fırkateyni, Türk donanmasının gücüne güç katmıştır. 1987-1995 yılları arasında TUSAŞ tarafından 152 adet ve ABD tarafından 8 adet olmak üzere toplam 160 adet F-16 C/D üretilerek Hava Kuvvetleri’nin kullanımına sunulmuştur.

ABSTRACT

The historical process of Turkey's military technology resources, which is the subject of this study, covers the years 1946-1990, which coincides with the cold war period. The change and transformation process in the military technology resources of the Turkish army during this period has been discussed in detail depending on the political, military and economic events that took place inside and outside of the period.

The study consists of an introduction and three parts. In the introduction, the military terms that are the subject of the study are defined and the subject is made more understandable.

In the first section following the introduction; The general situation of the Turkish army (Land, Naval, Air and Gendarmerie army) from the foundation of the Republic to 1960 has been examined. The Second World War, which is included in this section, took place between 1939-1945. Despite the pressures of both warring sides, Turkey managed to stay out of the war with its balance policy. World War II revealed that the weapons, tools, equipment and equipment of the Turkish army were far from being modern, and that its personnel lacked the necessary training for a modern war.

The world has been reshaped since 1945. During the Cold War, the world and Turkey; political, military, economic, social, cultural etc. has experienced many changes and transformations, and as a result, Turkey has defined itself in the western bloc. The modernization, change and transformation process of the Turkish army, which has been going on since the Ottoman Empire and continued in the Republic of Turkey, has increased after the Second World War, especially after 1947. Turkey organized all its institutions, especially the Turkish Armed Forces, according to Western norms, with the military aid it provided as a result of the contributions of Truman and Marshall.

In the period between 1950-1960, one of the important events affecting the restructuring of the Turkish Armed Forces was the inclusion of Turkey in the NATO community on February 16, 1952, at the end of the Korean War. In this process, new arrangements were made in the organization and staff of the Land Forces, and all classes were equipped with modern weapons and equipment. Air Force units are equipped with jet planes. In accordance with the US Naval Assistance Program, various tonnages of surface, minesweepers and submarines were delivered to Turkey, thereby increasing the strength of the Naval Forces.

In the period between 1960-1974, which is examined in the second part, 27 May 1960 Revolution, Cyprus crisis and 12 March 1971 Memorandum were experienced. In this period, military aid from NATO and the USA continued to be provided, on the other hand, military aid

was provided from Germany since 1964. The production of light weapons for the Land Forces was emphasized. The Navy has aimed to transform the navy from the “*Marmara Sea Navy*” to the “*Offshore Navy*” since 1960. Studies were carried out for ship production at Gölcük Shipyard, with the purchase of torpedo boats, submarines and auxiliary ships. Efforts were made to supply aircraft and supplies for the Air Force. As a result of the developments in the world and the change in the threat environment, restructuring was required and the RE-MO plan was put into practice in 1972.

The Cyprus Peace Operation, which was examined in the third part covering the years 1974-1990, and the embargo put into effect after that, required the renewal of old technology weapons that came with foreign military aid and the establishment of a national defense industry. In the 1970s, Force Commands Strengthening Foundations were established to achieve these goals and investments were initiated. In the same period, advanced technology companies (TUSAŞ, ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN, ASPİLSAN and İŞBİR ELEKTRİK SANAYİİ A.Ş. etc.) were put into practice in order to meet the needs of the Turkish army from national resources.

Efforts to develop the defense industry gained weight in the 1980s, the Undersecretariat for Defense Industries (SSM) was established in 1985 and the Defense Industry Support Fund (SSDF) was established. On the other hand, on 12 September 1980, the Turkish Armed Forces took over the administration in order to protect national unity and prevent anarchy and terrorism, and the 1982 Constitution was put into effect in the last 3 years.

Special Equipment Grants, a type of grant initiated in 1980 to restructure the Land Forces, consist of new tools and materials. In this context, 232 Leopard 1-A3 tanks purchased from the Federal Republic of Germany entered the Land Forces inventory. In the 1980s, important breakthroughs were made in order to develop the Naval Forces. The “AY” class submarine with a weight of 1000 tons, whose construction was completed in Gölcük Shipyard in 1980, and the Fatih frigate, which was completed and put into service in 1988, added strength to the strength of the Turkish navy. Between 1987-1995, a total of 160 F-16 C/Ds were produced, of which 152 by TAI and 8 by the USA, and presented to the Air Force.

Ö N S Ö Z

Tarih boyunca milletler dünya coğrafyasında kendi yurtlarında varlıklarını sürdürebilmek amacıyla sürekli savaşmak zorunda kalmışlar ve ordularını güçlendirmek ihtiyacı içerisinde bulunmuşlardır. Bunun sonucu olarak harp silah ve araç teknolojisindeki gelişmelerin paralelinde askerî teknoloji kaynaklarını yenilemişlerdir. Bu kapsamda; Türkiye 1946-1990 yılları arasında askerî teknoloji kaynaklarını dönemin şartlarına uygun hâle getirmek için modernize etmeye çalışmıştır. Türk ordusunun dönem içerisinde askerî teknoloji kaynaklarında yaşanan değişim ve dönüşüm süreci, içte ve dışta meydana gelen siyasi, askerî, ekonomik olaylara bağlı olarak incelenmiştir.

Çalışma konusunun belirlenmesinden sonra aynı konuda bugüne kadar yapılan çalışma olup olmadığı araştırılmış, konuyu kısmen inceleyen çalışmalar mevcut olmasına rağmen Türk ordusunun modernize edilerek yeniden yapılanması kapsamında, döneme ait Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin silah stoklarının, askerî yardımların, satın alımlarının, askerî fabrikalarının ve bu alanda faaliyet gösteren ileri teknoloji kuruluşları ile firmaların bugüne kadar detaylı olarak ele alınmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu tez çalışması süresince; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, TBMM Arşivi, Türk Tarih Kurumu Arşivleri taranmış ve tespit edilen belgeler teslim alınmıştır.

Türk Tarih Kurumu (TTK) Kütüphanesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Kütüphanesi, Millî Savunma Bakanlığı Kütüphanesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Kütüphanesi, Millî Kütüphaneler, MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Kütüphanesi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı Kütüphaneleri'nde tez konusunu doğrudan veya dolaylı olarak konu alan döneme ait kitap, makale, gazete, süreli yayınlar ve yüksek lisans/doktora tezleri incelenmiş, ulaşılan bilgiler sınıflandırılarak kullanılmıştır. Ayrıca, internet ortamı üzerinden inceleme yapılmış, ilgili kurumların WEB sayfaları da taranmıştır. Çalışma kapsamında yer verdiğim görüşler bireysel görüşlerim olup, bu görüşler Türk Silahlı Kuvvetleri'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.

Bu tezin her aşamasında desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Necdet AYSAI'a teşekkür ederim. Yol gösterici tavırları ve sağladıkları huzur dolu çalışma desteği için Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN ve Prof. Dr. Hakan UZUN'a teşekkür ederim. Ayrıca değerlendirmeleri ve önerileri ile katkı sunan tez jüri üyeleri Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ, Prof.

Dr. Hüsni ÖZLÜ ve Doç. Dr. Sedef BULUT’a teşekkür ederim. Çalışmam süresince özellikle yardımlarını esirgemeyen Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Türk Tarih Kurumu (TTK) Kütüphanesi, Millî Kütüphane, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim. Ayrıca, beni olumlu motive eden eşime, oğluma ve kızıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ SİYASİ DÖNEMDEN 27 MAYIS ASKERÎ MÜDAHALESİ'NE MODERNİZASYON ÇALIŞMALARI (1946-1960)

1.1. İç ve Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler.....	29
1.1.1. Truman Doktrini ve Askerî Yardımlar.....	33
1.1.2. Marshall Planı ve Askerî Yardımlar	39
1.2. Türkiye'nin Kore Savaşı'na Katılması.....	47
1.3. Ekonomik ve Sosyal Durum.....	48
1.4. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yenilenmesi ve Modernizasyonu.....	54
1.4.1. Türk Ordusu'nun Genel Durumu.....	54
1.4.2. Genelkurmay Başkanlığı.....	58
1.4.3. Kara Kuvvetleri.....	61
1.4.3.1. Dünyada Kara Kuvvetleri.....	82
1.4.3.1.1. SSCB.....	82
1.4.3.1.2. Almanya.....	84
1.4.3.1.3. Fransa.....	84
1.4.3.1.4. İngiltere.....	85
1.4.3.1.5. ABD.....	85
1.4.4. Deniz Kuvvetleri ve Donanma.....	86
1.4.4.1. Dünyada Deniz Kuvvetleri.....	103
1.4.4.1.1. Japonya.....	104
1.4.4.1.2. SSCB.....	104
1.4.4.1.3. Almanya.....	105
1.4.4.1.4. ABD.....	105
1.4.5. Hava Kuvvetleri.....	105
1.4.5.1. Dünyada Hava Kuvvetleri.....	137
1.4.5.1.1. SSCB.....	139
1.4.5.1.2. ABD.....	141
1.4.5.1.3. İngiltere.....	142
1.4.5.1.4. Almanya.....	143
1.4.5.1.5. Fransa.....	144
1.4.5.1.6. Yunanistan.....	145
1.4.5.1.7. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu.....	145
1.4.6. Jandarma Kuvvetleri.....	146
1.5. Askerî Fabrikalar.....	154
1.5.1. Tophane-i Amire.....	154
1.5.2. Tersane-i Amire.....	155
1.5.3. Baruthane-i Amire (İstanbul Baruthanesi, Bakırköy Baruthanesi).....	155
1.5.4. Küçükçekmece Azadlı Baruthanesi.....	156
1.5.5. Dolmabahçe Fişek Fabrikası.....	157
1.5.6. Kayseri ve Konya Güherçile Fabrikaları.....	157
1.5.7. Taşkızak Tersanesi.....	158

1.5.8. Gölcük Tersanesi.....	158
1.5.9. Ankara Silah Fabrikası.....	159
1.5.10. Ankara Marangoz Fabrikası.....	159
1.5.11. Şakir Zümre Uçak Bombası ve Silah Fabrikası.....	159
1.5.12. Ankara Gazi Fişek Fabrikası.....	160
1.5.13. Pirinç Döküm ve Haddehanesi.....	161
1.5.14. Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası.....	161
1.5.15. Nuri Killigil Silah Fabrikaları.....	162
1.5.15.1. Zeytinburnu Demir Eşya Fabrikası (Silah ve Cephane Fabrikası).....	162
1.5.15.2. Sütluçe Madeni Eşya Fabrikası (Silah ve Cephane Fabrikası).....	162
1.5.16. Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası.....	163
1.5.17. Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi.....	164
1.5.18. Silahtarağa Fişek Fabrikası.....	164
1.5.19. Kırıkkale Tüfek Fabrikası.....	164
1.5.20. Elmadağ Barut Fabrikası.....	165
1.5.21. Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası.....	165
1.5.22. Mamak Gaz Maskesi Fabrikası.....	166
1.5.23. MKEK Çankırı Silah Fabrikası.....	166
1.5.24. MKEK Roket Fabrikası.....	167
1.6. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK).....	167
1.7. Savunma Harcamaları.....	182
1.7.1. Millî Savunma Bütçe Görüşmeleri.....	187

İKİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS ASKERÎ MÜDAHALESİ'NDEN KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI'NA MODERNİZASYON ÇALIŞMALARI (1960-1974)

2.1. İç ve Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler.....	190
2.2. Ekonomik ve Sosyal Durum.....	205
2.2.1. ABD ve Almanya'dan Alınan Askerî Yardımlar.....	208
2.3. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yenilenmesi ve Modernizasyonu.....	212
2.3.1. Genelkurmay Başkanlığı.....	212
2.3.2. Kara Kuvvetleri.....	215
2.3.2.1. Dünyada Kara Kuvvetleri.....	222
2.3.2.1.1. SSCB.....	223
2.3.2.1.2. Almanya.....	225
2.3.2.1.3. İngiltere.....	225
2.3.2.1.4. ABD.....	226
2.3.2.1.5. Fransa.....	227
2.3.3. Deniz Kuvvetleri ve Donanma.....	227
2.3.3.1. Dünyada Deniz Kuvvetleri.....	239
2.3.3.1.1. SSCB.....	239
2.3.3.1.2. Fransa.....	239
2.3.3.1.3. İngiltere.....	240
2.3.4. Hava Kuvvetleri.....	240
2.3.4.1. Dünyada Hava Kuvvetleri.....	251
2.3.4.1.1. SSCB.....	251
2.3.4.1.2. ABD.....	251
2.3.4.1.3. Fransa.....	252
2.3.4.1.4. İngiltere.....	252
2.3.5. Jandarma Kuvvetleri.....	252
2.4. Savunma Harcamaları.....	256

2.4.1. Millî Savunma Bütçe Görüşmeleri.....	258
2.4.2. Dünyada Savunma Harcamaları.....	261

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI'NDAN SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ SONUNA KADAR MODERNİZASYON ÇALIŞMALARI (1974-1990)

3.1. İç ve Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler.....	262
3.1.1. Kıbrıs Sorunu.....	265
3.1.2. 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi.....	271
3.2. Ekonomik ve Sosyal Durum.....	272
3.3. Askerî Teknolojinin İlerlemesine Yol Açan İleri Teknoloji Kuruluşları (SSM, TUSAŞ, ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN vb.).....	282
3.3.1. Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM).....	283
3.3.2. Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF).....	285
3.3.3. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları ve Vakıf Kuruluşları.....	286
3.3.3.1. Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TUSAŞ).....	287
3.3.3.2. Askerî Elektronik Sanayii A.Ş. (ASELSAN).....	288
3.3.3.3. İşbir Elektrik Sanayii A.Ş.....	290
3.3.3.4. Askerî Pil Sanayii A.Ş. (ASPILSAN).....	290
3.3.3.5. Hava Elektronik Sanayii A.Ş. (HAVELSAN).....	290
3.3.3.6. Roket Sanayii A.Ş. (ROKETSAN).....	291
3.3.4. Yabancı Ortaklık veya Sermaye İle Kurulan Şirketler.....	292
3.3.4.1. Nurol Makine ve Sanayii A.Ş./ FMC-Nurol Savunma Sanayii A.Ş.....	292
3.3.4.2. TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (Turkish Engines Industries-TEI).....	293
3.3.4.3. Mikrodalga Elektronik Sistemler Sanayii ve Ticaret A.Ş. (MİKES).....	294
3.3.4.4. HAVELSAN Teknoloji Radar Sanayii ve Ticaret A.Ş. (HTR).....	294
3.3.4.5. Aydın Yazılım ve Elektronik Sanayii ve Tic. A.Ş. (AYESAS).....	294
3.3.5. Millî Sermayeli Şirketler.....	295
3.3.5.1. Otokar Otobüs Karoseri Sanayii A.Ş./Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayii A.Ş.....	295
3.3.5.2. MAN Kamyon ve Otobüs Sanayii A.Ş./ MAN Türkiye A.Ş.....	295
3.3.5.3. PETLAS Lastik Sanayii ve Ticaret A.Ş.....	295
3.3.5.4. STFA Savronik Elektronik Sanayii ve Ticaret A.Ş.....	296
3.3.5.5. Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM).....	296
3.4. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yenilenmesi ve Modernizasyonu.....	296
3.4.1. Genelkurmay Başkanlığı.....	296
3.4.2. Kara Kuvvetleri.....	300
3.4.2.1. Dünyada Kara Kuvvetleri.....	306
3.4.2.1.1. ABD.....	307
3.4.2.1.2. Japonya.....	307
3.4.2.1.3. Almanya.....	307
3.4.2.1.4. Çin.....	308
3.4.2.1.5. İsrail.....	308
3.4.2.1.6. İran.....	308
3.4.2.1.7. SSCB.....	309
3.4.3. Deniz Kuvvetleri ve Donanma.....	310
3.4.3.1. Dünyada Deniz Kuvvetleri.....	322
3.4.3.1.1. ABD.....	322

3.4.3.1.2. SSCB.....	323
3.4.3.1.3. Fransa.....	324
3.4.3.1.4. İngiltere.....	324
3.4.4. Hava Kuvvetleri.....	324
3.4.4.1. Dünyada Hava Kuvvetleri.....	331
3.4.4.1.1. ABD.....	331
3.4.4.1.2. SSCB.....	332
3.4.4.1.3. Fransa.....	333
3.4.4.1.4. İngiltere.....	333
3.4.5. Jandarma Kuvvetleri.....	333
3.5. Savunma Harcamaları.....	340
3.5.1. Millî Savunma Bütçe Görüşmeleri.....	342
3.5.2. Dünyada Savunma Harcamaları.....	343
SONUÇ.....	347
KAYNAKÇA	361
EKLER.....	389
ÖZGEÇMİŞ.....	430

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri
ad.: Adet
AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFGM: Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü
AGARD: Havacılık Araştırma Geliştirme İstişare Grubu
ANAP: Anavatan Partisi
AP: Adalet Partisi
ASA: Açık Semalar Anlaşması
ASELSAN: Askerî Elektronik Sanayii
A.Ş.: Anonim Şirketi
ATASE: MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı
AWACS: Havadan Erken Uyarı ve Kontrol Sistemi-Airborne Warning and Control System
AYESAŞ: Aydın Yazılım ve Elektronik Sanayii ve Tic. A.Ş.
BCA : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi
BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu
bg.: Beygir
BHM: Bölge Harekât Merkezi
BİST: Borsa İstanbul
Bkz. : Bakınız
BM: Birleşmiş Milletler
CENTO: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
CIA: Amerikan Merkezi Haberalma Örgütü (Central Intelligence Agency)
CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
cm.: Santimetre
CMP: Cumhuriyetçi Millet Partisi
Çev. : Çeviren
ÇNRS: Çok Namlulu Roket Atar Sistemi
Der.: Derleyen
DİSK: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP: Demokrat Parti
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
DSH: Denizaltı Savunma Harbi
DzKGV: Deniz Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı
Ed.: Editör
EDOK: Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin K.lığı
EGM: Emniyet Genel Müdürlüğü
EMİNSU: Emekli İnkılâp Subayları
EMP: Electro-Magnetic Pulse
EOKA: Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü
FASBAT: Fabrika Seviyesi Bakım ve Tamir
FMS: Yabancı Askerî Satışlar-Foreign Military Sales
FNS: Full NADGE Site
FNSS: FMC-NUROL Savunma Sanayii A.Ş.
GE: General Elektrik
GZPT: Geliştirilmiş Zırhlı Personel Taşıyıcı
HAVELSAN: Hava Elektronik Sanayii

Hedgehog (Hecok): Denizaltı savunma harbinde kullanılan 7.2 inçlik (18 santimetre), ileriye doğru atılır kısa menzilli savunma silahı
H/H: Harbe Hazırlık
HHM: Hava Harekât Merkezi
HKS : Hava Kuvvetleri Sözlüğü
HP: Halkçı Parti
HTR: HAVELSAN Teknoloji Radar Sanayii ve Ticaret A.Ş.
HUTEN: Havacılık ve Uzay Teknolojileri Enstitüsü
HvKGV: Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
HYİ: Havada Yakıt İkmali
IBRD: Dünya Bankası-Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası-
International Bank For Reconstruction and Development
IFF: Dost-Düşman Uyarma
IMET: Uluslararası Askerî Eğitim ve Öğretim Programı-International Military Education and Training
IMF: Uluslar arası Para Fonu
ITA: Interface Test Adapter
İHA: İnsansız Hava Aracı
İMKB: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
JAMMAT: Amerikan Askerî Yardım Misyonu
kg.: Kilogram
KHK: Kanun Hükmünde Kararname
KİP: Kontrol ihbar Postası
KİM: Kontrol ihbar Merkezi
KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KKGv: Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
K.lığı: Komutanlığı
km.: Kilometre
LCM: Ç-301 Sınıfı Çıkarma Aracı
LCT: Ç-101 Sınıfı Çıkarma Aracı
LCU: Ç-201 Sınıfı Çıkarma Aracı
LST: Tank Çıkarma Gemisi
m.: Metre
MAD: Karşılıklı Garantili İmha-Mutually Assured Destruction
MBK: Millî Birlik Komitesi
MC: Milliyetçi Cephe
MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK: Millî Güvenlik Kurulu
MGP: Millî Güven Partisi
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi
MİKES: Mikrodalga Elektronik Sistemler Sanayii ve Ticaret A.Ş.
MKEK: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu
MLF: Çok Taraflı Nükleer Deniz Gücü (Multilateral Force)
mm.: Milimetre
MS: Müşterek Sözlük
MSB: Millî Savunma Bakanlığı
MSP: Millî Selamet Partisi
MSÜ: Millî Savunma Üniversitesi
NADGE: NATO Air Defence Ground Environment System
NASYAK: NATO Sistem Yazılım Kısmı
NATO: Kuzey Atlantik İttifakı-North Atlantic Treaty Organization

NBC: Nükleer, Biyolojik, Kimyasal
NPC: NATO Programlama Merkezi-NATO Programming Center
ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD: Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı-
Organisation for Economic Co-operation and Development
OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OSİA: Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması
OYTEP: On Yıllık Tedarik Programı
PPD: Planlama ve Programlama Direktifi
RE-MO: Reorganizasyon-Modernizasyon
ROKETSAN: Roket Sanayii A.Ş.
S: Sayı
SAGEB: Savunma Araştırma Geliştirme Başkanlığı
SAL: Yapısal Uyum Kredileri Sistemi
SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SDR: Özel Çekme Hakları-Special Drawing Rights
SEMAC: Muhabere Emniyetli Mesaj Aktarma Cihazları
SHAPE: Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı
SHP: Stratejik Hedef Planı
SİHA: Silahlı İnsansız Hava Aracı
SKB: Silahlı Kuvvetler Birliği
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSDF: Savunma Sanayii Destekleme Fonu
SSİK: Savunma Sanayii İcra Komitesi
SSM: Savunma Sanayii Müsteşarlığı
STM: Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret
SYDM: Sistem Yazılım Destek Merkezi
SYTM: Sistem Yazılım Test Merkezi
TAI: TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP: Türkiye Birlik Partisi
T.C.: Türkiye Cumhuriyeti
TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCG: Türkiye Cumhuriyeti Gemisi
TEI: TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş.-Turkish Engines Industries
THK: Türk Hava Kurumu
THKP-C: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİP: Türkiye İşçi Partisi
TİTE: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TMK: Teçhizat, Malzeme, Kadro
TMRK: Türk Mobil Radar Kompleksleri
TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TOMTAŞ: Türk Motor ve Tayyare Şirketi
TÖS: Türkiye Öğretmenler Sendikası
TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV: Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TTK: Türk Tarih Kurumu
TUSAŞ: Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.
TÜBİTAK: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜMAS: Türkiye'nin Millî Askerî Stratejisi

TÜSİAD: Türk Sanayici ve İşadamları Derneği
TYS: Teknik Yönetim Sorumluluğu
vb. : ve benzerleri
Yay. Haz.: Yayına Hazırlayan
YÖK: Yüksek Öğretim Kurumu
YTP: Yeni Türkiye Partisi
ZMA: Zırhlı Muharebe Aracı
ZPT: Zırhlı Personel Taşıyıcı

GİRİŞ

Silah, eski zamanlardan beri devletlerin ve toplumların hayatında önemli bir yere sahip olmuş, gücü, kudreti ve kuvveti temsil etmiş ve kutsal bir sembol olarak görülmüştür. İlk insanlar kendi aralarında yaptıkları mücadelelere, yabani hayvanlara, tabiatta bulunan güçlere karşı yeni silahlar üretmeye mecbur kalmışlardır. Amaç, savaşlarda düşmana karşı üstünlük kurabilmektir. Bu üstünlük yeni silahların imali ile birlikte mümkün olmuştur. İnsanlar girdikleri mücadelelerde farklı objeleri silah olarak kullanmıştır. Bunların içinde, bazı hayvanların boynuzları, fillerin dişleri, kirpinin derisinde bulunan oklar sayılabilir.¹

Büyük Türk imparatorlukları olan Avrupa Hunları, Asya Hunları ve Göktürkler zamanında Türkler o dönemlerin en kuvvetli askerî gücünü teşkil etmişlerdir. Bu dönemde, Türkler en etkili savaş silahı olarak ok ve yayı kullanmışlar, taktiklerini buna göre geliştirmişlerdir. Ok ve yay Türkler için hakimiyet sembolü olmuştur. Türkler, 17. yüzyılın ortalarına değin ateşli silahlarla beraber ok ve yayı kullanmışlardır.²

M.Ö. 1.000 yılından itibaren ordularda süvari birlikleri görülmeye başlamıştır. Böylelikle atlı taktikler geliştirilerek süvari, merkezde bulunan piyade birliğine bağlı hareket etmiştir. İlk defa Asurlular'ın kullandığı atlı birlikler, süratleri ve hareket kabiliyetleri ile stratejiye yeni bir boyut getirmişlerdir. Yıldırım harbini en iyi şekilde yerine getiren Türkler, hareket kabiliyeti ve çabukluğu ön planda tutarak, büyük süvari birlikleri oluşturmuşlardır. Atlı birlikler kullanılarak düşman üzerinde panik ve karışıklık meydana getirilmesi hedeflenmiştir. Süvarinin kullanımı, kıtaların manevra yeteneğini yükseltmiş, büyük olanaklar meydana getirmiş ve süvarinin üstünlüğüne bağlı olarak en az dört asır kadar Asurlular'ın askerî üstünlüğü sürmüştür.³

Türk ordularının ilk düzenli olarak savaşlarda görüldüğü Orta Asya'da bulunan Türk devletlerinde ordu, ok ve yay kullanan atlı süvarilerden oluşturulmuştur. Hun İmparatorluğu hakanı Mete, Çin İmparatorluğu'na karşı düzenlediği seferde 400 bin kişi mevcudu bulunan bir süvari gücü kullanmış, o dönemde sayıca en üstün birlikleri oluşturmuştur. Cengiz Han döneminde, on bin kişiden oluşan kuvveti, günümüzde "Tümen" olarak isimlendirilen düzenli

¹ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008, 55-56.

² Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999, 4.

³ Erdal Akkaya, *Türk Ordusu'ndaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006, 2.

ve disiplinli bir teşkilat hâline sokmuştur. Bu teşkilat yapısı bazı küçük değişiklikler ile beraber Selçuklular döneminde de sürmüştür. Melik Şah devrinde kurulan ve “*Hassa Ordusu*” olarak isimlendirilen daimi askerî güç ise devletin dayanağını oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu bu mirası devralarak geliştirmiş ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde 250 bin kişiden oluşan bir ordu meydana getirilmiştir.⁴

Kullanılan silah, araç, gereç ve malzeme orduların teşkiline doğrudan etki yapmıştır. Ateşin parlayıcı ve patlayıcı özelliği olmaksızın kullanılması 7. yüzyıla denk gelmektedir. Fakat M.S. 950 yıllarında barutun icadı, insanlık tarihinde, ülkeler ve orduları ile savaş sanatında bir devrim niteliğindedir. Barutlu silahlar ilk olarak Çin’de geliştirilmiştir. 12. yüzyılda Asya kıtasının tümüne ve ardından da Avrupa kıtasında yaygınlaştığı kabul edilmektedir. Barut, ülkeleri askerî ve siyasi alanların yanı sıra hukuki ve iktisadi alanlarda da etkilemiştir. Barutun icadı, ateşli silahların keşfedilmesinde ve ülkeler arasında yaygın kullanımında önemli bir rol oynamıştır. Barutun islam ülkelerinde kullanımının yaygınlaşması, Osmanlı İmparatorluğu döneminde meydana gelmiştir.⁵ Kell DeVries bu gelişmeler hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Çağdaş kriterlere göre verimli silahlar üretmek için, karada barutlu silahların keşfi ile başlayan teknolojik ve taktik evrim süreci ve sonra bu silahların gemilerin güvertelerine konması şeklindeki ilerlemeye, anti personel silahlar olarak donanma hedeflerinde kullanımına, boyutlarının ve sayılarının artışına ve sonunda da onları karada kullanılan benzer silahlardan ayıran teknolojik değişimlere odaklanmak zorunludur.”⁶

Avrupa’da ateşli silahlar 14. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Aynı yüzyılda barut topta kullanılmıştır. Bu değişim Osmanlı Türkleri için önemli olmuştur. Başlangıçta atlı okçulara dayalı olan Osmanlılar bu yüzyılın ikinci yarısında ücretlerini merkezden alan kalıcı bir piyade sınıfı geliştirmişler, onları arazi topları ve hafif ateşli silahlarla donatmışlardır. Osmanlılar Asya, Avrupa ve Afrika’da kazandıkları birçok zaferlerde ateşli silahlardan oldukça iyi seviyede yararlanmışlar, 16. yüzyılda ateşli silahlar konusunda dönemin en güçlü devletini yaratmışlardır.⁷ Uzun vadede, ateşli silahlar diğer piyade silahlarını müzelere yollamışlar ve süvari sınıfını sonlandırmışlardır.⁸ Osmanlılar özellikle kıymetli bir ateşli silah olan topu da 14. yüzyılda savaşlarda kullanmışlardır. Topun ardından 14. yüzyılın son çeyreğinde tüfek icat edilmiştir. Başlangıçta basit bir mekanizması olan ve bir fitil yoluyla ateşlenen tüfekler ilerleyen zamanlarda daha hafif üretilmiş, boyutları küçültülerek seri atışlar

⁴ Said Arif Terzioğlu, *Türk Ordusu*, İstanbul: Başnur Matbaası, 1965, 10-25.

⁵ Mahmut H. Şakiroğlu, “Barut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, 92-93.

⁶ Jeremy Black, *Savaş ve Teknoloji*, Çev. Cengiz Yücel, İstanbul: Doruk Yayınları, 2019, 104.

⁷ Salim Aydı, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara: TTK Yayınları, 2006, 14.

⁸ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 143.

gerçekleştirebilecek mekanizmalara sahip olmuşlardır.⁹ Top teknolojisinin gelişmesi ile beraber 15. yüzyılda okların yerini güller almıştır.¹⁰ 1450 yılından 1700'lere kadar uzanan ve sonrasında Batı'nın erken modern dönem olarak adlandırdığı Batı'lı genişleme, askerî teknoloji ile dünya ölçeğindeki kritik öneme sahip değişimler arasındaki bağın önemli bir örneğini gözler önüne sermiştir.¹¹ Batı'da yer alan mevcut kaynakların çoğunluğu dünyada ilk kez görünen askerî teknolojilerin kendilerine özgü olduğu hususunda hemfikirdirler. Bu kaynaklara göre Batı'da meydana çıkan askerî yenilikler diğer milletleri de etkilemiştir. Batı kaynakları askerî teknolojide yaşanan yeniliklerin kendi başarılarından kaynaklandığını iddia ederken Osmanlılara ise hiç yer ayırmamışlardır. İşte Batı'nın askerî alanda diğer toplumlardan üstün olduğunu savunan bu tez "*Askerî Devrim*" ismini almıştır.¹²

1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinin ardından Avrupa'da inşa edilen ve silah ve mühimmat sektöründe alternatif bulunmayan Tophane-i Âmire merkezi hükûmetin yaptırarak işlettiği ve finanse ettiği ilk tophane olmuştur. 16. yüzyılın başlangıcında Osmanlı İmparatorluğu, dönemin en güçlü donanmasını elinde bulundurmasına vesile olan Tersane-i Âmire, Tophane-i Âmire ve Baruthane-i Âmire ile erken dönem Avrupa'sında kıymetli bir askerî sanayiye elinde bulundurmıştır. Bu olumlu tablo 17. yüzyılın bitimine kadar devam etmiştir.¹³

Kara ordusunun yanı sıra, denizlerde barut kullanılması daha hızlı bir devrim yaşamıştır. Ağırlığı çok fazla olan dönemin topları, topların atışları sırasındaki geri tepmelerinin etkisi düşürülmüş ve gemi ile taşınabilir duruma getirilmiştir. 16. yüzyılda Akdeniz'in kontrolü için Avrupa devletleri ile Osmanlılar arasında yaşanan mücadelelerde toplar ile silahlandırılmış kadırgalar kullanılmıştır.¹⁴

18. yüzyılda Fransa'da yaşanan devrim ve imparatorluk savaşları sayesinde "*Halk Savaşı*", yani geniş katılım sağlanan kitlesel savaş kavramları gelişmiştir. Sömürgeleştirme süreci ile beraber, deniz savaşları da en az "*Meydan Savaşları*" kadar önemli hâle gelmiştir. Napolyon, taktik savaşlarını başlatmış, meydan savaşları yerine cephe savaşlarına geçiş yapmış, savaşan tabur, koruyan tabur ve işgal eden tabur ayrımını geliştirmiştir.¹⁵

⁹ Selim Serkan Ükten, *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı (1500-1868)*, Ankara: TTK Yayınları, 2018, 288; Mehmet Tanju Akad, *Modern Savaşın Temel Kavramları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, 40.

¹⁰ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. Füsun Doruker, İstanbul: Sabah Kitapları, 1995, 244.

¹¹ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 97.

¹² Feridun Mustafa Emecen, "Klasik Dönem Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Yeni Bakışlar, Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü", Ed. A. Sefa Özkaya, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, 338-339.

¹³ Yasin Şehitoğlu, Enes Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi (1934-2020), Dönemler ve Aktörler*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021, 30.

¹⁴ Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, 255.

¹⁵ Beril Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: Derin Yayınları, 2003, 137.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 18. yüzyılda kullanılan Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen), Padişah III. Selim döneminde Batı orduları örnek alınarak askerî alanda yapılan yeniliklerin adıdır. III. Selim, var olan ocakları ıslah ettirmiş, 1792 yılında çağa uygun eğitim gören Nizam-ı Cedit ocağının kurulmasını sağlamıştır. Yeni ordunun finansı için İrad-ı Cedit'i kurmuş ve mirî araziden gelen gelirin büyük bir kısmını bu hazineye aktarmıştır. Baruthaneleri ve tersaneleri çalışır duruma getirerek modern bir donanma kurmuştur. Ayrıca, 1795 yılında Osmanlı ordusuna istihkam ve topçu subayı yetiştirmek üzere Mühendishane-i Berri-i Hümayun açılmıştır. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu teşkil edilmiştir. 1833-1834 yıllarında Redif Alayları olarak bilinen yerel halkın güvenliğini sağlamakla görevli birlikler oluşturulmuş, askerlerin giyiminde düzenlemeler yapılmıştır. 1834 yılında “*Mekteb-i Harbiye*” (Harp Okulu) kurulmuştur. İlk defa 2 adet buharlı gemi yapılarak donanmaya katılımı sağlanmıştır.¹⁶

19. yüzyılda ilk buharlı savaş gemisinin mucidi *Fulton* olmuştur. Buharlı gemiler ve demiryolları, klasik olarak James Watt'ın buhar makinesinin temsil ettiği durağan buhar gücüne karşı, lokomotif buhar gücü biçimlerini kullanmışlardır. Buharlı gemilerin demiryollarından daha büyük olduğu belli olan askerî potansiyeline rağmen lokomotif teknolojisi 1820'li yıllarda büyük bir gelişme göstermiştir. Buhar gücü bir yandan da kıyılarda operasyonlar gerçekleştirme kabiliyeti kazandırmıştır. Derin denizlerde buharlı gemiler kötü hava koşulları ile başa çıkabildiklerini kanıtlamışlardır.¹⁷

18. ve 19. yüzyıllarda yeni icatların tesiri ve üretime yönelik olarak buharlı makinelerin kullanılması Avrupa'da sermaye rezervlerinde artışa sebep olmuştur. Sanayi Devrimi olarak bilinen bu periyotta hızlı üretim oranı yakalayarak ve daha az işgücü kullanarak dünyada önemli derecede üstünlük sağlayan İngiltere eş zamanlı olarak bu devrimin anayurdu hâline gelmiştir.¹⁸ Bu devrim, öncelikli olarak tekstil sektörüne etkide bulunmasına karşın savunma sanayii dâhil olmak üzere öteki sektörlerle de etkiler göstermiştir. Avrupa, üretim oranlarını artırmış ve dış pazarlar yaratmaya çabalamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, 1825-1855 yılları arası periyotta İngiltere'nin en büyük müşterilerinden biri olmuş, ithalatı kolaylaştıran ve özendiren politikalar izlemiş, içte geleneklere sadık ve hazine gelirlerinin yüksek gerçekleşmesini sağlayan politikalar yürütmüştür.¹⁹ Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ekonomik yapısı ile bütünleşmesi 16. yüzyılda başlamış ve yapılan ticaretin gelişmesine paralel imparatorluğun

¹⁶ Nejat Gülen, *Şanlı Bahriye: Türk Bahriyesinin İki Yüz Yıllık Şanlı Tarihçesi 1773-1973*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001, 65.

¹⁷ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 165-172.

¹⁸ Aykut Berber, *Klasik Yönetim Düşüncesi: Geleneksel ve Klasik Paradigmalarla Klasik ve Neo-Klasik Örgüt Teorileri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2013, 36.

¹⁹ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 37.

kapalı ekonomik sistemi dış dünyaya açılmıştır.²⁰ Osmanlı İmparatorluğu, 1834 yılında buhar makinesi teknolojisini savunma sanayii işletmelerine dâhil etmiştir. Bu dönemde, sanayii alanında yetersiz kaldığını anlayan Osmanlı İmparatorluğu mevcut kuruluşlarını iyileştirmiş, yeni fabrikaları faaliyete geçirmiş, tersaneler ile barut fabrikalarını endüstride yaşanan gelişmelere uyarlamaya çalışmıştır. Ancak ekonomideki çözülme ve sanayi devriminin yarattığı teknolojinin geç ulaşması ile birlikte Avrupa'daki sanayii kapitalizminin Osmanlıda doğurduğu kriz giderek büyüyerek tüm sanayii kollarını etkisi altına almış ve 19. yüzyılın ikinci bölümünde sanayinin çöküşü ile sonuçlanmıştır.²¹

1838 yılında İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Ticaret Anlaşması ve 1839 yılında Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan Tanzimat Fermanı sayesinde Osmanlı İmparatorluğu değişim yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, özellikle ticaret anlaşması ile serbest piyasa ekonomisinden olumsuz etkilenmiş, ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Kapitülasyonlar ile de sanayinin gerilemesi hızlanmıştır.²² Tanzimat Döneminde, 1843 yılında askerlik süresi 5 yılı nizamiye ve 7 yılı redif hizmeti olmak üzere 12 yıl ile sınırlı tutulmuştur.²³ 5 adet olan kara ordusu sayısı 6 adede çıkarılmıştır. İki adet ordu İstanbul'da, Balkanlar'da üçüncü ordu, Doğu Anadolu'da dördüncü ordu, Suriye'de beşinci ordu ve Arabistan'da altıncı ordu bulunmaktadır.²⁴ 1843 yılında Osmanlı ordusu Muvazzaf, Yardımcı, Başbozuk ve Yedek Kuvvetler'den oluşturulmuştur.²⁵ Tophane ve askerî okulların ıslahına girişilmiş, Hassa Alayı kurulmuştur. Sultan Abdülaziz, Prusya'nın icat ettiği yirmi kurşun atan iğneli Şinayder, Martin ve Vinçester tüfeklerinden satın alarak ordunun hizmetine sunmuştur.²⁶ 1869 yılında Osmanlı kara ordusu, Nizamiye, Redif ve Müstahfız²⁷ kuvvetlerinden oluşturulmuştur.²⁸

1854-1856 yılları arasında yaşanan Kırım Savaşı'ndan itibaren ulaştırma ve lojistik teknolojisi açısından demiryolları savaşta çok önemli olduklarını kanıtlamışlardır. Bu savaşta,

²⁰ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, Çev. Sabri Tekay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, 27.

²¹ Ömer Celal Sarc, *Tanzimat ve Sanayimiz*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, 7.

²² Enes Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihine Mikro Yaklaşım: Savunma Sanayii İşletmelerine Dair Bir Envanter ve Dönemselleştirme Çalışması (1836-2018)*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 92.

²³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri I*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999, 47.

²⁴ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Cilt I, Ankara: TTK Yayınları, 1999, 179.

²⁵ Naci Çakın, "Redif Teşkilatı", *Askeri Tarih Bülteni*, 26 (Şubat 1989), 35.

²⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*, Cilt III, Ankara: TTK Yayınları, 1977, 184-185.

²⁷ Müstahfız, Osmanlılar'da asayiş ve güvenliği sağlamakla görevli, ayrıca kaleleri düşman hücumlarına karşı koruyan askerler için kullanılan bir terimdir. Bkz., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 109-111.

²⁸ Fahri Çoker, "Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984, 1263.

Rusların Kırım'a çıkan demiryollarının olmaması Rus kuvvetlerinin intikal ve lojistik imkânlarını kötü etkilemiştir. Demiryolu sisteminin zayıflığı nedeniyle Rusya denizden gelen buhar gücünün sağladığı avantajlardan faydalanabilen Anglo-Fransız kuvvetleri tarafından saldırıya uğradıklarında merkezi konumunun potansiyelini büyük ölçüde gerçekleştirememiştir.²⁹ Ulaştırma ve lojistiğin yanı sıra iletişim askerî operasyonlarda kilit öneme sahip bir alan olup, bu alandaki teknolojik ilerlemeler önem arz etmektedir. İletişim teknolojilerindeki değişimler savaşların doğasının stratejik, operasyonel ve taktik seviyelerde dönüşümünde önemli bir yeri olmuştur. 1859 yılında İtalya Birleşme Savaşı'nda, Avusturya, Piedmont ve Fransa'nın yeni teknolojilerin avantajlarından büyük oranda faydalandıkları görülmüştür.³⁰

Yeni silahların yıkıcı etkisi 1870-1871 yıllarındaki Fransız-Rus Savaşı'nda çok belirgin olmuştur. Alman kuyruktan doldurmalı, çelik namlulu Krupp'un topları, her ne kadar büyük oranda kullanım stiline bağlı bulunsada savaş kazandırmıştır. Hızın, menzilin, etkinin, isabet oranının ve ölümcüllüğün artışıyla, bu ateşli silahlar "Boşalan" savaş alanlarına sebep olmuştur. Askerî teknoloji, hem Batı'da hem de Batı dışında daha geniş anlamda teknolojik değişimle ilişkilendirilmiştir. 19. yüzyılda endüstrileşme ile sadece "Topyekün Savaş" değil aynı zamanda "Endüstriyel Savaş" da gözlemlenmiştir. Ayrıca bu yüzyıl teknolojik yeteneklerde eş benzeri görülmemiş bir gelişmeye tanık olmuş, doğanın üstesinden gelinerek imparatorluklar için dönüşüm ortamı yaratılmıştır.³¹

1870-1914 yılları arası periyot, emperyalizmin güçlenerek çatışmaların dünya savaşı ile sonuçlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, ülkelerin önemli organlarının özel teşebbüsler olması neticesinde farklı büyüklüklerde işletmelerden oluşan millî ekonomiler meydana çıkmıştır. Bu durum millî ekonomilerde, dünyanın iktisadi sistemini belirlemiştir.³² Avrupa'da her şeyin yerli yerine oturmaya başladığı bu dönemde, 1876 yılında tahta oturan II. Abdülhamid, 1873-1896 yılları arasını kapsayan uzun buhran boyunca siyasi sorunlara ilave olarak küresel ekonomik ve parasal krizlerin göbeğinde büyük mali ve ekonomik sorunlarla boğuşmak zorunda kalan imparatorluğun yönetimini üstlenmiştir.³³

1870'li yıllarda gemi ve silah üretiminde imparatorluk içerisinde azalma meydana gelmiş ve orduya Fransa ve İngiltere'den gemi, Almanya'dan ağır silah, ABD ve Fransa'dan tüfek alımına öncelik tanınmıştır. 14 Temmuz 1880 tarihinde yapılan bir anlaşma ile Almanya'dan

²⁹ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 193.

³⁰ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 205, 216.

³¹ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 164-165.

³² Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, İstanbul: Ant Yayınları, 1970, 19.

³³ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 38.

askerî uzmanlar getirilmiş ve bu uzmanlar çalışmalara başlamışlardır. Bu dönemde, Osmanlı piyade askerleri, Alman askerleri tarafından da kabul edilmiş olan Mavzer (Mauser) tüfekleri ile silahlandırılmıştır. Ayrıca, İstanbul’da bulunan askerî fabrikalarda söz konusu tüfekler için gerekli olan hartuç (Topa merminin arkasından sürülen kese içine konmuş barut) imalini yapacak olan makineler ıslah edilmiştir. 1883-1896 yılları arasında iki ülke arasındaki silah ticaretinin başrol oyuncularını; Alman fabrikalarından top ve barut sağlayan Krupp, tüfek ve fişek sağlayan Mauser ve Ludwig Loewe, donanmaya torpido sağlayan Schichau firması ile Deutsche Bank, Alman askerî heyeti ve Von Der Goltz Paşa’dır. Osmanlı ordusu için, 1885 yılında Krupp fabrikalarından 500 adet havan topu, 1886 yılında 426 adet sahra topu ve 60 adet havan topu satın alınmıştır. Mauser ve Loewe fabrikalarından 1887 yılında 500 bin adet Mavzer tüfeği, 100 milyon adet fişek, 1889 yılında 250 bin adet Mavzer tüfeği tedarik edilmiştir. 1891-1894 yılları arası dönemde, aynı fabrikalar tarafından üretilen 4 bin adet Filinta tüfeği ile 746 bin adet Mavzer tüfeği, 1894 yılından itibaren ise M 94 Model Mavzer tüfeği satın alınmıştır. Ayrıca, 1893 yılında Krupp firmasından 78 adet batarya top ile cephanesiyle birlikte 6 adet sahra topu satın alınmıştır. 1905 yılında Krupp Firması’ndan 91 adet batarya top ve bunlara mahsus mermi, 1910 yılında Almanya’dan 2 adet gemi (Turgut Reis ve Barbaros Hayrettin) ile Schichau Tersanesi’nden torpidolar satın alınmıştır.³⁴

1908-1918 yılları arası dönemde Jön Türkler tarafından uygulanan ekonomi politikaları millî bir ekonomi oluşturmayı hedeflemiştir. Bu politikaları amacı, Avrupa’nın ekonomideki denetimini ve Hristiyan tüccar topluluklara tanınan imtiyazı ortadan kaldırmak olmuştur. Bu maksatla Avrupalılara tanınan kapitülasyon hakkı yürürlükten kaldırılmıştır.³⁵ 1909-1910 yıllarında Osmanlı ordusunda yapılan reform çalışmalarının üç mimarı, Mahmud Şevket Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve Von Der Goltz Paşa’dır. 1911 yılında yürürlüğe giren “*Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Ordusunun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi*” 1913 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Düzenlemeler neticesinde geniş karargâhların yerine daha küçük karargâhların oluşturulmasına karar verilmiştir.³⁶ İkinci Meşrutiyet’ten sonra özellikle İngiltere ve Fransa’ya birçok gemi siparişi verilmiştir. Bu kapsamda; Havre tezgâhlarına 6 adet destroyer ve Crevzot fabrikasına 2 adet denizaltı siparişi yapılmıştır.³⁷ İlave olarak Almanya’dan 4 adet torpido ve 2 adet eski zırhlı da bu dönemde satın alınmıştır.³⁸ Osmanlı ordunun asker sayısı Balkan Savaşları’ndan önce 1.5

³⁴ Mehmet Beşirli, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2004), 127-131.

³⁵ H. Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, 116.

³⁶ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara: TTK Yayınları, 2001, 3.

³⁷ Mehmet Yüksel, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Donanma Politikası*, Bursa: Dora Yayıncılık, 2016, 123.

³⁸ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Cilt I, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, 72.

milyondur. Mevcudun 404.000'i nizamiye, 600.000'i redif, 350.000'i ilave ve 100.000'i müstahfız olarak ayrılmıştır. 6 adet ordudan her biri 1 adet nizamiye, 2 adet ihtiyat ve 1 adet müstahfızdan oluşan 4 adet kolorduya ayrılmıştır.³⁹ Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Hava Kuvvetleri'nde toplam 17 adet uçak mevcuttur.⁴⁰

1909 yılında Jandarma Merkez Dairesi kaldırılarak, Harbiye Nezareti'ne bağlı Umum Jandarma Kumandanlığı teşkil edilmiştir. 16 Mart 1913 tarihinde çıkarılan “*Umum Jandarma Kumandanlığı Dairesi'nin Teşkilatı ve Mezûr Kumandanlık ile Jandarma Umumi Müfettişliği'nin Münasebeti Hakkında Nizamname*” doğrultusunda Umum Jandarma Kumandanlığı'nın çalışma esasları düzenlenmiştir. Ardından, “*Jandarma Umumi Müfettişliği*” teşkil edilmiş, Umum Jandarma Kumandanlığı'na bağlı olmakla birlikte, İstanbul, İzmir, Trabzon, Selanik, Bağdat ve Beyrut müfettişlik bölgeleri olarak belirlenmiştir. Jandarma Teşkilatı'nın denetlenmesi için 1912 yılında Jandarma Umumi Müfettişliği'ne bağlı olarak Jandarma Mıntika Müfettişlikleri kurulmuştur.⁴¹

Trablusgarp Savaşı'ndan sadece birkaç ay sonra meydana gelen Balkan Savaşları'ndan da büyük yenilgilerle dönülmüş, bu savaşlarda üç yıl içinde önemli miktarda toprak ve güç kaybedilmiştir. Osmanlı ordusunun mağlubiyetin nedenleri; savaş öncesinde seferberliğin yeterli biçimde yapılmaması, stratejik hatalardan ziyade, esas teşkilatın ve savaş öncesi hazırlıkların yetersizliği olarak gösterilmiştir.⁴² Balkan Savaşları bittikten sonra Osmanlı İmparatorluğu, ordunun ıslahı için yeni bir nizamname kabul etmiştir. 11 Aralık 1913 tarihinde yayınlanan “*Teşkilat-ı Umumiyye-i Askerî Nizamnamesi*”ne göre kara ordusunun düzeni, 4 adet ordu müfettişliği ile birlikte 13 adet piyade kolordusu, 38 adet piyade tümeni (ikisi bağımsız) ve 4 adet süvari tümeninden teşkil etmiş, Redif tümenleri kaldırılmıştır.⁴³

1904 yılında Wright kardeşlerin motorlu uçağı uçuşması neticesinde havacılık teknolojisinde büyük bir değişim meydana gelmiştir. Batı dünyası motorlu uçak teknolojisini askerî alana taşımıştır. 1910'lu yıllarda teknolojik gelişmeler hız kazanmıştır. ABD'de 1910 yılının Kasım ayında ilk kez bir uçak gemiden havalanmış ve bir gemiye iniş ise 1911 yılının Ocak ayında gerçekleşmiştir. Uçakların kullanıldığı ilk savaşlar 1911 yılında yapılan Türk-İtalyan Savaşı ile 1912-1913 yıllarında gerçekleşen Balkan Savaşı'dır. 1912 yılında ilk havacılık okulu (Tayyare Mektebi) Yeşilköy'de hayata geçmiştir. 1. Dünya Savaşı sırasında

³⁹ Kazım Karabekir, *Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri*, İstanbul: Emre Yayınları, 2001, 266.

⁴⁰ Sabahattin Şen, *Türkiye'de Modernleşme Ordu ve Askerî Havacılık*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, 65.

⁴¹ İsmail Efe, *Orduda Islahat ve Ordu Müfettişlikleri (1908-1920)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, 118-120.

⁴² Mahmud Muhtar Paşa, *Balkan Savaşı, Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2003, 154.

⁴³ *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, Ankara: Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, 1999, 149.

daha da geliştirilerek pilot ve makinist yetiştirmesinin yanında Hava Kuvvetleri için üretim, ikmal ve bakım faaliyetleriyle ilgilenmiştir.⁴⁴ 1914 yılına gelindiğinde, Avrupalı güçler silahlı kuvvetlerinin envanterinde toplam 1.000 adet uçak bulundurmaktadır. Rusya: 244, Almanya: 230, Fransa: 120, İngiltere: 113 ve Avusturya: 50 adet uçağa sahiptir. Bu uçakların çoğunluğu silahsız, güçsüz ve yavaş olmakla birlikte ölçekli bir şekilde 1. Dünya Savaşı'nda kullanılmışlardır.⁴⁵

Askerî havacılığın gerçek anlamda doğuşu 1. Dünya Savaşı'na, olgunlaşması ise 2. Dünya Savaşı'na rastlamaktadır. Uçaklar, savaşın ilk zamanlarında esasen keşif görevlerinde kullanılmışlardır. Savaş esnasında İngiltere: 55.059, Fransa: 67.982, Almanya: 45.704, İtalya: 20.000, ABD: 11.000 ve Avusturya: 6.000 uçak üretmiştir. Savaşta uçan ve daha önce en az beş düşman uçağı düşüren pilotların sayısı Almanya: 363, Fransa: 158, ABD: 110, İtalya: 43, Avusturya: 30, Rusya: 19 ve Belçika: 7'dir. Savaş havacılık konusunda yüzlerce ilk içermektedir. Keşif, avcı ve bombardıman filolarının ayrışması, seyyar hava üsleri, filo taktikleri, avcılarla korunan bombardıman akınları, bombardıman nişangâhları, hava fotoğrafçılığı, uçaksavar silahları, deniz uçakları, deniz havacılığı, ilk uçak gemileri, denizaltılara karşı devriye uçuşları, torpil uçakları gibi önemli konular kısa zaman içerisinde hayatın bir gerçeği olmuştur. Ayrıca, zeplinler bombardıman platformu olarak kullanılmıştır. Zeplinle taciz bombardımanı akınları İngiltere'de 500 ölüme ve 1200 yaralıya sebep olmuştur. Almanlar, 135 adet zeplin inşa etmişlerdir. Zeplinler, 1918 yılından sonra savaşlarda kullanılmamıştır.⁴⁶

1. Dünya Savaşı sadece taktik açıdan değil aynı zamanda teknolojik yenilikler ve yenilikçilik açılarından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. 1915 yılından itibaren değişim hızlanmıştır. Hafif havanlar, tank ve yeni mühimmatlar savaşın doğrudan sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Uçak, radyo ve materyal teknolojileri savaş zamanının hızlı gelişmelerinden olmuştur.⁴⁷

İtilaf Devletleri ile yapılan görüşmelerin sonuçsuz kalması ve Enver Paşa'nın Almanlar'dan yana tavır alması, Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak Devletleri'nin saflarında 1. Dünya Savaşı'na girmesine sebep olmuştur. 2 Ağustos 1914 tarihinde Türk-Alman ittifakının imzalandığı gün, 3 Ağustos'tan itibaren seferberlik ilan edilmiştir.⁴⁸ Seferberlik ilan edilip

⁴⁴ Avni Okar, *Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, 2018, 10.

⁴⁵ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 261.

⁴⁶ Akad, *Modern Savaşın*, 99-100.

⁴⁷ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 220.

⁴⁸ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, 413.

genel karargâh kurulunca, müfettişlikler kaldırılarak komutanlık uygulamasına geçilmiştir. Savaş boyunca yapılan düzenlemeler ile Osmanlı kara ordusu 9 adet orduya çıkarılmıştır.⁴⁹

Deniz Kuvvetleri, askerî teknoloji kaynağı oldukça kıt bir şekilde 1. Dünya Savaşı'na girmiştir. 9 Eylül 1914 tarihinde Bahriye Kuvvetleri: 3 adet tümen, 2 adet takım, torpidobot ve mayın döşeme gemileri ve himaye altına alınan Goben ve Breslau'dan müteşekkildir.⁵⁰ Hava Kuvvetleri de askerî teknoloji kaynağı bakımından oldukça zayıftır. Savaş boyunca tüm cephelerde, 17 adet Tayyare Bölüğü ve denizden kalkış yapabilen 3 adet Deniz Tayyare Bölüğü ile faaliyet göstermiştir. Bu bölüklerde 76 Türk, 96 Alman personel görev yapmıştır. Envanterde 11 adet uçak bulunmakta olup, bunların sadece 6 tanesi faal durumdadır.⁵¹

Kara Kuvvetleri yönüyle cephe depolarında 300 milyon fişek bulunmasına rağmen Zeytinburnu fabrikasında günde sadece 300.000 adet fişek üretilenmiştir. Envanterde Krupp obüsleri, Şnayder topları, Cebel topları ve Skoda cebel topları yer almaktadır.⁵²

Osmanlı ordusu, 1. Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşmış, Çanakkale deniz ve kara savaşlarında çok büyük başarılar göstererek savaşın seyrini değiştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, 1. Dünya Savaşı sırasında eksikliklerini gidermek için Almanya'dan askerî yardım almıştır. Bunlar arasında; çok sayıda top, tüfek ve mermi bulunmaktadır.⁵³

Savaşın bitişi ile Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya, Osmanlı İmparatorlukları dağılmış ve bu imparatorlukların topraklarında kurulan devletler yeni bir dünya düzeni oluşturmuşlardır. Ardından Osmanlı İmparatorluğu çok ağır yükümlülükler taşıyan Mondros Mütarekesi'ni 30 Ekim 1918 tarihinde imzalamış ve “Mütareke Dönemi” başlamıştır.⁵⁴ Bu dönemde, İngilizler Osmanlı ordusunun terhis edilmesi ve silahların toplanması için Hükûmeti zorlamışlardır. 20 adet Tümen ve 9 adet Kolordu Karargâhı'ndan müteşekkil Osmanlı ordusunun 29 Ocak 1919 tarihinde silahlı asker sayısı 40.801 er, 720 adet makineli tüfek, değişik çaplarda 632 adet top olarak açıklanmıştır. Mütareke hükümlerinin uygulamaya konulması ile, bir taraftan ordular kaldırılmış, diğer taraftan silah ve mühimmatın bir kısmı İtilaf Devletleri'ne teslim edilmiş, erler terhis edilmiş ve müfettişlikler teşkil edilmiştir.⁵⁵ Kurtuluş Savaşı yıllarında Alman silah ve mühimmatı önemli yer tutmuştur. Türk askerleri

⁴⁹ Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Ankara: Gazi Kitabevi, 8. Baskı, 2015, 210.

⁵⁰ Ergin Taner, *Tanzimat'tan Kurtuluşa Osmanlı Ordusu*, Ankara: Grafik Tasarım Yayınevi, 2006, 291.

⁵¹ Mazlum Keyüks, *Türk Havacılık Tarihi (1912-1923)*, Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, 2012, 42-48.

⁵² Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 48.

⁵³ Veli Yılmaz, *1'inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1993, 308.

⁵⁴ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, 1990, 105-108.

⁵⁵ *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1962, 177-179.

Alman yapımı ağır ve hafif makineli tüfekleri, tüfek kayışlarını, süngüleri, fişekleri, sandıklar dolusu cephaneleri, kapsülleri ve diğer savaş malzemelerini kullanmışlardır.⁵⁶

1920’li yıllarda uçak gemileri envanterdeki savaş gemilerinin dönüştürülmesi sonucunda hızlı bir şekilde üretilmişlerdir. 1920’li ve 1930’lu yıllarda uçak teknolojisinde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bunlar arasında motorların ve yakıtların iyileştirilmesi ve değişken eğimli pervaneler askerî uçakların geliştirilmesi için fırsatlar sunmuştur. Bu özellikle 1930’lu yılların ortası ve son periyodunda avcı uçakları için geçerli olmuştur.⁵⁷

Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Türkiye’nin modern, özgür ve millî ekonomisi olmasını hedef edinmiştir. Bu durumun savunma sanayinde de gerçekleşmesi amacıyla yönelik olarak ticaret ve sanayii ile özel girişimciliğe sağlanan destek neticesinde bu dönemde Nuri Demirağ, Nuri Killigil ve Şakir Zümre gibi özel müteşebbisler ortaya çıkmıştır. Nuri Killigil ve Şakir Zümre’ye ait işletmeler ihracat yapma başarısı göstermişlerdir.⁵⁸

2. Dünya Savaşı öncesinde, Silahlı Kuvvetler Dördüncü İkmal Planı’na göre şekillendirilmiş, kolordu 15 adet ve zırhlı tugay 1 adet öngörülmüştür. Barış şartlarında piyade tümeni 22 adet, süvari tümeni 3 adet, bağımsız tugay 8 adet ve zırhlı tugay 1 adet mevcuttur.⁵⁹

Türk ordusunun 2. Dünya Savaşı öncesi genel durumuna bakıldığında; ordu nitelik ve nicelik bakımından 1. Dünya Savaşı ordularının standardının biraz üzerindedir. Envanterinde hâlâ 1. Dünya ve Kurtuluş Savaşı’nda kullanılan araç, gereç, silah ve malzemeyi bulundurmaktadır.⁶⁰ Savaş başladığında, Kara Kuvvetleri envanterinde daha çok Alman yapımı silahlar bulunmaktadır. Oldukça zayıf durumdadır. Donanma, az bir kuvvete sahiptir. Envanterinde İtalya ile İngiltere’den alınan gemiler mevcuttur. Hava Kuvvetleri, hava üstünlüğü sağlayamayacak bir hâledir.⁶¹ Türkiye bu eksikliğini, 2. Dünya Savaşı’nın öncesinde millî imkânları ve imzaladığı ittifak anlaşması doğrultusunda İngiliz ve Fransızlar’dan temin ettiği yardımlarla gidermeye çalışmıştır. Bunun yanında, müttefiklerin envanterden çıkardığı silah ve malzeme ile donatılmış birlikler, teknik güç ve özellikle de muharebe gücü bakımından arzu edilen seviyeye ulaştırılamamıştır. Zorunlu askerlik hizmetine tabi mükelleflerin eğitimi sınırlı olduğu için, modern silahları kullanacak, küçük ünitelerin operasyonlarında sorumluluk alacak biçimde vasıflı bir seviyeye çıkarmak çok zordur. Her

⁵⁶ Sadiye Tutsak, “Türk İstiklal Harbi’nde Alman Silahları ve Askerî Mühimmatı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 36 (2014), 257.

⁵⁷ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 173, 270.

⁵⁸ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 50.

⁵⁹ Metin Erendor, *Ötüken’den Ankara’ya Türk Ordusu Tarihi*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2015, 363.

⁶⁰ Güngör Cebecioğlu, “2. Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, (20-22 Ekim 1997), Ankara: Genelkurmay Yayınları, 1998, 370.

⁶¹ Cebecioğlu, “2. Dünya Savaşı”, 332-333.

dönemde askere çağrılan okul mezunlarının hemen hemen hepsini sırasıyla Jandarma, Deniz ve Hava Kuvvetleri almakta, geri kalanlarda Kara Kuvvetleri'ne verilmektedir. Bu durumda, tankların, kamyonların ve elektronik iletişim donanımının kullanılabilmesi için insan eğitmek konusunda Kara Kuvvetleri'nin büyük dezavantajı vardır.⁶²

2. Dünya Savaşı başladığında, seferberlik ile birlikte TSK'nın askerî teknoloji kaynakları: Kara Kuvvetleri: Tümen 50 adet ve asker 1,5 milyon; Deniz Kuvvetleri: Denizaltı 10 adet, hücumbot 3 adet, kruvazör 3 adet, torpido kruvazörü 2 adet ve destroyer 6 adet; Hava Kuvvetleri: 1939 yılında 432 adet uçak, 1940-1944 yılları arası dönemde 798 adet uçak mevcuttur. Bu dönemde savaşan ülkelerden; Almanya: 113.515, Japonya: 72.500, Amerika Birleşik Devletleri (ABD): 100.752, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB): 125.000 uçağa sahiptir.⁶³ Savaş boyunca yüz binlerce uçak üretimi gerçekleştirilmiştir. Bunlardan; ABD: 272.000, SSCB: 158.218, İngiltere: 128.775 ve Almanya: 118.778 uçak üretmiştir.⁶⁴

Kara savaşları temel olarak, planlama, yığınak, operasyon toparlanma, yeniden mevzilenme ve tekrar operasyon aşamalarında gerçekleştirilmektedir. Bu savaşlar demiryolları ve buharlı gemilerin kullanımı ile gittikçe büyüyen ordular arasında yapılmış, içten patlamalı motorun kullanılmasıyla hareket imkânları önemli oranda artmış, haberleşme sistemleri koordinasyon olanaklarını güçlendirmiş ve ateş gücü birliklerin çok geniş alanlara yayılmasını sağlamıştır. Piyade ve topçu orduları gelişmiştir. Zırhlı birlikler ve havacılığın eklenmesi siper savaşını azaltmıştır. Zırhlı-motorize birliklerin uçaklar ile beraber kullanımı kara-hava savaşını geliştirmiştir. Motorlar ve mekanizasyon savaşları daha geniş alanlara yaymış, hava unsurları ise savaş alanlarını üç boyutlu kılmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan itibaren helikopterlerin hizmete sokulmaya başlaması kara savaşlarının hava boyutunu geliştirmiştir. Öncesinde süvarinin iki boyutlu olarak gerçekleştirdiği derinlemesine manevralar üç boyutlu olarak yapılmış, kara havacılığı Kara Kuvvetleri'nin önemli bir parçası hâlini almıştır. Savaşın hareketliliğin artması önce topçu ve istihkâmcıları, ardından tanksavar ve uçaksavarları motorlu araçlara yüklemiş, tankların piyade desteği olmaksızın etkisinin azalması üzerine zırhlı muharebe araçları ve zırhlı personel taşıyıcılardan meydana gelen geniş yapıda araç ailesi oluşturulmuştur. Bu platformlara elektronik savaş, muhabere, komuta, keşif, ikmal, kurtarma ve diğer zırhlı araçlar ilave edilmiştir. Ayrıca, Ağır paletli araçların yanında daha hızlı hafif zırhlı tekerlekli araçlar savaş

⁶² George McGhee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, Çev. Belkıs Çorakçı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, 91-95.

⁶³ Rifat Uçarol, "İkinci Dünya Savaşı, Misak-ı Millî ve Türkiye'nin Savaşa Girmemek İçin Direnişi", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Cilt I, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1998, 524-525, 528.

⁶⁴ Akad, *Modern Savaşın*, 103.

alanında yerini almıştır. Bunların yanında kara havacılık platformlarının genel maksat, hücum, keşif, kargo, elektronik gibi helikopterleri ile hafif uçakları ilave edilmiştir.⁶⁵

2. Dünya Savaşı sırasında 1944 yılında jetler hizmete girmiştir. Bir jet uçağının bir uçak gemisine ilk başarılı inişi HMS Ocean’da 1945 yılının Aralık ayında gerçekleşmiş, jet uçakları arasında yapılan it dalaşı da Kore Savaşı’nda (1950-1953) görülmüştür. Yeniden ısıtmanın kullanıma girmesiyle 1950’li yılların başlarında süpersonik uçuşlar mümkün hâle gelmiştir.⁶⁶ Jetlerin yanında radar teknolojisi ve güdümlü bombalarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1950’li yıllarda hava-hava muharebeleri çok çeşitli ısı veya radar güdümlü füzeler imal edilmiştir.⁶⁷

2. Dünya Savaşı’nda deniz hakimiyetinin en önemli unsurları havacılığın yanında istihbarat ve elektronik savaş olmuştur. Bu periyotta denizler uydulardan izlenemediğinden hava keşfi, radar ve telsiz dinlemesi ile tespit önem kazanmıştır. Savaşın ardından elektronik savaş önemli hâle gelmiştir.⁶⁸

2. Dünya Savaşı, tarih boyunca görülen en şiddetli savaşlardan biri olmuş ve çok sayıda insan yaşamını yitirmiştir. Altı yıllık acılı dönemden sonra, barışın gelmesi hemen mümkün olmamıştır.⁶⁹ Savaşın ardından başlayan “Soğuk Savaş”⁷⁰ yıllarında dünya ve Türkiye; siyasi, askerî, ekonomik, sosyal, kültürel vb. birçok anlamda değişim ve dönüşüm gerçekleştirmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) de bu değişim ve dönüşümü fazlasıyla yaşamıştır. Üstelik bu değişim ve dönüşüm çok keskin ve derin olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’ndan beri süregelen ve Türkiye Cumhuriyeti’nde imkânlar nispetinde devam eden Türk ordusunun modernleşme, değişim ve dönüşüm süreci, 2. Dünya Savaşı sonrasında artmıştır. 1945’lerden itibaren dünya yeniden şekillenmiştir. Mihver devletlere karşı birlikte savaşmış ülkeler arasında, savaş ve dünyanın bundan sonraki alacağı hâl konusunda daha 2. Dünya Savaşı bitmeden Casablanca, Washington, Quebec, Kahire, Moskova, Tahran, Yalta ve Potsdam konferansları yapılmıştır. Özellikle 4-11 Şubat 1945

⁶⁵ Akad, *Modern Savaşın*, 125-127.

⁶⁶ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 290-293.

⁶⁷ Akad, *Modern Savaşın*, 103.

⁶⁸ Akad, *Modern Savaşın*, 71.

⁶⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*, İstanbul: Kronik Kitap, 26. Baskı, 2019, 319.

⁷⁰ Soğuk Savaş, 2. Dünya Savaşı’nın girdabında oluşan ve bir tarafta ABD’nin, diğer tarafta ise SSCB’nin bulunduğu iki bloktan meydana gelen zıtlaşmanın adıdır. Bu dönemin başlangıcı, genellikle 1946 yılında Churchill’in “Demir Perde” demeci, bitişi ise 1989 yılında Berlin Duvarı’nın yıkılışı ya da 1991 yılında SSCB’nin parçalanması olarak görülmektedir. Soğuk Savaş hakkında daha fazla bilgi almak için bkz., Cüneyt Akalın, *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1 Olaylar-Belgeler (1945-1952)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, 15; Funda Keskin, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019, 536; Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara: İmge Kitabevi, 1996, 202-203.; Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958*, İstanbul: Boyut Yayınları, 1997.

tarihleri arasında gerçekleştirilen Yalta Konferansı bu açıdan önemlidir. Daha öncekiler savaşın gidişatına odaklanmışken, Yalta Konferansı savaş devam ederken savaş sonrası sorunlarının ve ortaya çıkmış olan görüş ayrılıklarının ete kemiğe bürünmüş halini teşkil etmiştir.⁷¹

Türkiye, savaşan tarafların baskılarına rağmen denge politikası izleyerek savaş dışı kalmayı başarmıştır.⁷² Savaşın sonunda oluşacak Birleşmiş Milletler'e (BM) kurucu üye olmak, dış politikada yalnızlıktan kurtulmak, Batılı güçlerin, özellikle ABD'nin cephesinde yer almak amacıyla, Almanya'nın yenileceğinin belli olduğu savaşın sonuna doğru, bu ülkeye ve Japonya'ya fiili olmayan ve sembolik nitelik taşıyan savaş ilan etmiştir. Türkiye'nin önceliği kendi güvenliğinin tehlikeye girmemesidir. Türkiye mihver devletleri olan faşist bloğun yıkılmasını istemekle birlikte SSCB'nin liderliğindeki komünist bloğun da zafer elde etmesini arzulamamaktadır. Bunu da SSCB'yi karşısına almadan yapmaya çalışmıştır.⁷³

Türkiye, 2. Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen 1939-1947 yılları arasında silah altında bulundurduğu yaklaşık 1.700.000 kişi dikkate alındığında savaşın derin etkisi altında kalmıştır. Sanayii hamlelerine devam edilememiş ve mevcut durumun korunması için mücadele edilmiştir. Millî Müdafaa Vekâleti, ulusal bütçe payını %30'dan %50'ye çıkarmış, bu durum ekonomik ve sosyal boyutlarda Türkiye için önemli bir yük getirmiştir. Vergilerin artması, enflasyonun yükselmesi ve karaborsacılık neticesinde Türkiye savaşın ağırlığını en fazla hisseden ülkelerden olmuştur. Savaş sırasında kaynak bulmak için Kasım 1942'de çıkarılan ve gayrimüslim vatandaşların aleyhine onlara ağır yük getiren uygulama Türk Devleti'ne olan güvenlerinin onarılmaz şekilde sarsılmasına yol açmıştır.⁷⁴ Diğer taraftan, savaş devam ederken İngiltere, SSCB, Almanya ve Fransa Türkiye'nin, savaşa sokulması için baskı yapmışlardır. Örneğin, Adana Görüşmeleri bu hedefi gerçekleştirmek amacıyla yapılan bir girişimdir. Churchill, SSCB'nin Türkiye'ye yönelik tehdidinden yararlanmak istemiştir. 2. Dünya Savaşı sonrasında, ABD ve SSCB, dünyayı siyasi hegemonyasına alan ve politikalara yön vermede tayin edici rol oynayan iki süper güç olarak ortaya çıkmıştır.

Türk ordusu, ülkenin bekasını teminat altına alacak temel güçlerin başında gelmektedir. Mustafa Kemal Paşa, ordunun önemli bir görevine daha işaret etmiştir. O'nun ifadesiyle, "*Türk ordusu, ekonomik, kültürel ve sosyal reformların takipçisi olacak nesilleri yetiştiren büyük bir*

⁷¹ Metin İlhan, *2. Dünya Savaşı'nda ve Dünya Siyasetinde Önemli Bir Kilometre Taşı: Yalta Konferansı ve Türkiye'ye Yansımaları*, Ed. Ercan Karakoç, İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 2015, 191.

⁷² *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1945, 1; *Tasvir*, 17 Ağustos 1945, 1.

⁷³ Mustafa Aydın, "1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019, 472-475.

⁷⁴ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları, 31. Baskı, 2015, 293-295.

okuldur.”⁷⁵ Bu düşünceden hareketle TSK’nın, ülkesini çevresindeki tehlikelerden korumak için, ideolojik yapılanmasının yanı sıra; etkin, güçlü, kurumsal bir organizasyona, bu kurumsal yapıyı ürettiği modern silah, teçhizat ve malzeme ile destekleyecek ve ayakta tutacak, çağın teknolojik gelişmelerine uyum sağlayabilecek bir ulusal savunma sanayine gereksinimi, her zaman olduğu gibi bugün de vardır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında, TSK’nın bu gereksiniminin karşılanabilmesi için gerekli ulusal savunma sanayinin temelleri, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından atılmış, 1939 yılına değin sanayileşme alanında önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda; silah ve askerî teçhizat imalat fabrikaları, fişek fabrikaları, gaz maskesi imalatı tesisleri ve uçak sanayii kurulmasını sağlayan⁷⁶ Atatürk, savunma sanayinin güçlü, modern ve çağının koşullarına uygun şekilde gelişmesini esas almıştır.⁷⁷

Cumhuriyet döneminde savunma sanayii, topyekün kalkınma ve sanayileşme adımlarının önemli unsuru olarak görülmüş, ilk planlı dönemde savunma sanayinin devlet aracılığıyla geliştirilmesi hedeflenmiştir. Tüm teknolojik ve ekonomik sorunlara rağmen ulusal savunma sanayii açısından altyapı meydana getirecek şekilde kimi yatırımlar gerçekleştirilmiş, 1921 yılında Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü kurulmuştur.⁷⁸

Bugüne kadar yapılan az sayıda çalışmada konunun detaylı ele alınmadığı görülmüştür. Tez çalışmaları arasında, Erdal AKKAYA’nın “*Türk Ordusundaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)*” konulu yüksek lisans tezinde orduda yaşanan değişimler yukarıda bahsedilen dönem aralığında kısıtlı incelenmektedir. Osman Yalçın’ın “*Türk Hava Harp Sanayi Tarihi*” konulu doktora tezinde ağırlıklı olarak Türk Hava Kuvvetleri’nde yaşanan gelişmelerden bahsedilmektedir. Hüsnü Özlü’nün “*II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Gelişimi (1939-1990)*” konulu doktora tezinde ağırlıklı olarak savunma sanayii incelenmekte olup, Türkiye’ye yapılan askerî yardımların Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri’nin mevcut imkân ve kabiliyetlerinde meydana getirdiği değişimler, alımlar ve yardımlar sonucunda silah stoklarında yaşanan değişimler, mevcut envanterde yer alan ve envantere yeni giren harp silah araç ve gereçlerinin ve özelliklerinin tanıtımına yeterince yer verilmediği tespit edilmiştir.

⁷⁵ “Ordumuz, Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesidir. Ordumuz, Türk topraklarının ve Türkiye idealini tahakkuk ettirmek için sarf etmekte olduğumuz sistemli çalışmaların yenilmesi imkânsız teminatıdır... Büyük millî disiplin okulu olan ordunun, ekonomik, kültürel, sosyal savaşlarımızda bize aynı zamanda en lüzumlu elemanları da yetiştiren büyük bir okul hâline getirilmesine, ayrıca itina ve himmet edileceğine şüphem yoktur.” Bkz., *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, 1997, 420-421.

⁷⁶ Durmuş Yalçın, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2009, 325-327.

⁷⁷ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, 421.

⁷⁸ *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1952-2020)*, Cilt III, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2020, 456.

Yapılan literatür taraması sonucunda, yukarıda belirtilen çalışmalarda konunun yeterli seviyede ve ayrıntılı ele alınmadığı görülmüştür. Bu çalışmada ise konu ile ilgili yeni arşiv belgeleri gün yüzüne çıkarılmış, birçok yeni kitap, makale ve süreli yayın tespit edilmiş ve kullanılmıştır.

Bu çalışmada, 1946-1990 yılları arası dönemde Kara, Deniz, Hava ve Jandarma Kuvvetleri'nin genel durumunun aktarılması, Türkiye'ye yapılan askerî yardımların TSK'nın mevcut imkân ve kabiliyetlerinde meydana getirdiği değişimlerin incelenmesi, Kuvvet Komutanlıkları'nın envanterlerinde mevcut olan ve envanterlerine yeni giren harp silah araç ve gereçlerinin özellikleri ile beraber tanıtılması, yapılan yardımların TSK'ya olumlu ve olumsuz etkilerinin ortaya konulması, yardım planları ve ikili anlaşmalar sonucu dışa bağımlı hâle gelen savunma sanayinin, ülkemizi 1964 ve 1974 Kıbrıs bunalımlarında soktuğu durumu, bu kapsamda TSK'nın karşılaştığı güçlüklerin, geleceğe ışık tutması açısından incelenmesi, TSK'nın bünyesi içinde yer alan askerî fabrikaların tanıtılması ve faaliyetlerine yer verilmesi, 1970'li yıllarda kurulan ve askerî teknolojinin geliştirilmesine öncelik veren ileri teknoloji kuruluşlarının (SSM, TUSAŞ, ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN vb.) faaliyetlerinin, bu kuruluşların TSK'ya yaptığı katkıların ve modernizasyon projelerinin ayrıntılı olarak sunulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın içerisinde kullanılan ve aşağıda açıklamalarına yer verilen bazı askerî kavramlar sayesinde konunun daha anlaşılır olması sağlanmıştır.

TANIMLAR

Savaş

Savaş iki veya daha fazla devlet arasında kapsamlı, sürekli ve önemli ölçüde ölüme sebep olan çatışmadır.⁷⁹ Carl von Clausewitz'e göre; “Çok daha büyük çapta olmak üzere, düellodan başka bir şey değildir; amacı hasmı alt etmek, yıkmak, böylece tüm direnişini yok etmektir. Savaş, hasmı istekleri yerine getirmeye zorlamak için uygulanan bir şiddet hareketidir.” Clausewitz'e göre, savaşta kuvvet kullanımında sınır yoktur. Düşmanı yenmenin ilk şartı direnme gücünü kırmaktır.⁸⁰

Savaş, devletler için bir sanattır. Savaş sanatı bütün milletler için hayati öneme sahiptir. O, yaşamını sürdürme ya da yok olmanın bir yoludur. Askerî harekâtlar açısından savaş sanatı her çeşit aksiyona geçmeden önce beş ana noktanın değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Bunlar, “Yol, hava koşulları, arazi, askerî önderlik ve disiplin”dir. Yol, politik liderlik ile halk

⁷⁹ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2012, 507.

⁸⁰ Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, Çev. H. Fahri Çeliker, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2. Baskı, 1991, 35.

arasında gelişen ilişkilere yöneliktir. Sun Tzu yolun; “*Halkı önderlerle aynı hedefleri paylaşmaya yönelttiğini*” ifade etmektedir. Hava koşulları, nüfusun tamamını ve askerî personeli ilgilendirmektedir. Önemli olan husus, halkın mevsimlere dayalı olan üretime yönelik çalışmalarına zarar vermemek, savaş alanındaki birliklere engel olacak ya da onları olumsuz etkileyecek iklim değişikliklerinden korunmaktır. Arazi, yol alma zorlukları, mesafe, güvenlik ve boyutları açısından kıymetlendirilmelidir. Bu maksatla yerli ve izci rehberlerin kullanılması önem arz etmektedir. Askerî liderliğin kriterleri; insancılık, zeka, güvenilirlik, cesaret ve kararlılıktır. Fushan; “*Zekadan yoksun insancılık ekip biçmediğin bir tarlaya sahip olmak gibidir. Cesarettten yoksun bir zeka, filizleri olup da dikmemeye benzer. İnsanlıktan yoksun bir cesaret, ekmesini bilmeden hasat almasını bilmek gibidir.*” demektedir. Güvenilirlik ve kararlılık birliklerin önderlere bağlılığını ve itaatını kazandıran diğer iki erdemdir. Disiplin, örgütsel uyumluluk ve aktiviteye dikkat çekmektedir. Disiplin, askerî liderlerde bulunan güvenilirlik ve kararlılık ilkelerine dayalıdır. Askerî liderler disiplinin tesisi için ödül ve ceza yöntemlerine başvurmaktadır. Savaşın adaletli ve tarafsız olduğuna inandıkları şeffaf bir ödül ve ceza sistemi kurulması gereklidir.⁸¹

Topyekûn Savaş

Tarafların kaynaklarının tamamını kullanarak iştirak ettikleri dünya genelini kapsayan bir savaş türüdür.⁸² Nüfusun tamamının katıldığı, ülkenin topraklarının savaş alanına döndüğü, düşmanı ortadan kaldırmaya veya kayıtsız şartsız teslim olmaya zorlayan global savaşlardır.⁸³ 2. Dünya Savaşı’nda yer alan modern silahlar, Topyekûn Savaş konseptini doktrine dönüştürmüştür.⁸⁴

Nükleer Silahlar ve Nükleer Savaş

Nükleer silahlar, nükleer fisyon ile nükleer reaksiyonun bir araya gelmesiyle oluşturulan imha etme gücü yüksek silahlardır. 2. Dünya Savaşı sonunda beliren “*Nükleer Savaş*” ile siviller hedef alınmıştır. 1945 yılında Nagazaki ve Hiroşima kentlerine atılan atom bombaları Japonya’nın yenilmesine sebep olmuştur.⁸⁵ Soğuk savaş döneminde nükleer silahlar ön plana çıkmış, stratejik önem taşımışlardır.⁸⁶ 1960 yılının sonunda 15 adet Jüpiter füzesinin Türkiye’ye yerleştirilmesinin ardından SSCB’nin Jüpiter füzelerine mukabele olarak 1962 yılında Küba’ya

⁸¹ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev. Sibel Özbudun, Zeynep Ataman, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1992, 30-31.

⁸² Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, *Devlet’in Kavram ve Kapsamı*, Ankara: Büro-Tek Ofset Matbaacılık, 1990, 80.

⁸³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Bursa: Marmara Kitap Merkezi Yayınları, 2011, 541.

⁸⁴ Muzaffer Erendil, *Tarihte Strateji*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998, 141-145.

⁸⁵ Akad, *Modern Savaşın*, 154-155.

⁸⁶ Salih Özgür, *Kitle İmha Silahları: Geleceğe Yönelen Tehdit*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, 2006, 155.

füze konuşlandırması ile başlayan bunalım dünyayı nükleer bir savaşın eşiğine kadar getirmiştir.⁸⁷

Konvansiyonel Savaş

Konvansiyonel savaş, düzenli orduların birbirleriyle kitle imha silahları kullanmadan klasik silahlar ile yaptığı savaştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında konvansiyonel silah alanında büyük atılımlar gerçekleştirilmiş, birliklerin teşkilatları yeniden düzenlenmiştir.⁸⁸

Sınırlı Savaş

Taraflardan birinin veya her ikisinin genel hatta yerel (mahalli) seferberliğine gitmeden, bir tarafın bazı sınırlı amaçlara erişmek ve diğerinin buna engel olmak için yaptıkları savaştır. Bu savaşın amacı, düşmanın gücünü zayıflatmak, yıpratmaktır. Taraflar tek veya birden fazla devletten oluşabilmektedir. Buradaki “sınırlı”lık, silah, kuvvet ve hedef olarak üç ayrı alanda uygulanmaktadır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı bir savaş olmamasına rağmen “sınırlılık” konusunda örnek teşkil etmektedir. Bu harekâta sadece konvansiyonel silahlar kullanılmış, Kıbrıs Türk halkının güvenliğinin sağlanması hedeflenmiştir.⁸⁹ Diğer bir örnek ise, 1979 Çin-Vietnam Savaşı’dır. Bu savaş hedef, coğrafi alan, süre ve kullanılan silahlar itibarıyla her bakımdan sınırlı bir savaştır.⁹⁰

Soğuk Savaş

1945 yılından Berlin Duvarı’nın yıkıldığı 1989 yılına kadar sürdüğü kabul edilen ve iki sistem veya blok arasında yapıldığı düşünülen, ancak blokların liderleri arasında sıcak savaşın gerçekleşmediği çok uzun ve kapsamlı bir mücadeledir. Ne var ki bu dönemde her iki taraf da bölgesel savaş ve işgallere girişmişlerdir. Bu mücadelede Batı bloğunun liderliği ABD, Doğu bloğunun liderliği ise SSCB tarafından yürütülmüştür. Bloklar homojen değildir. Askerî, politik, ideolojik, psikolojik, ekonomik ve kültürel, kısaca bütün cephelerde sürdürülen bu savaş Batı bloğunun üstünlüğüyle sona ermiştir.⁹¹

Askerî güç

Askerî güç, bir devletin savunma gücünün ve askerî teknolojisinin diğer devletlerle karşılaştırıldığında gelişme seviyesini ifade etmektedir.⁹² Ordu, bu gücün muharebe unsurunu

⁸⁷ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019, 572-573.

⁸⁸ Muzaffer Erendil, *İkinci Dünya Harbi’nden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994, 75-77.

⁸⁹ *Devlet’in Kavram ve Kapsamı*, 83.

⁹⁰ Akad, *Modern Savaşın*, 185-186.

⁹¹ Akad, *Modern Savaşın*, 188.

⁹² Muzaffer Erendil, *Askerî Tarih ve Türklerde Askerî Tarih Çalışmaları*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1990, 6-7.

oluşturur.⁹³ Gerçekçi yaklaşıma göre, devletlerin güvenliğini sağlayabilmek, hayatta kalmak ve üstünlük sağlamak gibi amaçlarına ulaşabilmesi için askerî güç önemli bir elemandır.⁹⁴

Silahlı Kuvvetler (Ordu)

Ordu, bir devletin askerî güvenliğini sağlamak, krizde ve savaşta devletin bütünlüğünü korumak, barış döneminde ise tehditlere engel olmak veya bertaraf etmek için oluşturulmuş silahlı bir güçtür. Machiavelli'ye göre bir devlet iki temel unsura sahip olmalıdır. Bunlar: “*İyi yasa ve iyi silah. Yasaların güvencesi iyi bir ordudur. Bu ordu, şüphesiz paralı değil, gönüllü ve ulusal bir ordudur.*” Silahlı Kuvvetler, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nden meydana gelmektedir.⁹⁵

Askerlik

Savaş sanatını kavramak ve yerine getirmek yükümlülüğüdür. Tarih boyunca “*Askerlik toplumun genel ve bireysel bir özelliğidir*” ve ordu millet ile kenetlenerek “*Ordu-Millet*” anlayışı meydana getirilmiştir.

Uluslararası İlişkiler

Machiavelli, uluslararası ilişkileri, “*Karşılıklı bağımlılık ve mütekabiliyet esasına dayalı bir sistem*” olarak tanımlamış ve buradan yola çıkarak her bir devlet için devletler hukukunun olabileceğini kabul etmiştir. Böylece, “*Devletin varlığı*”nı ve “*Uluslararası alanın varlığı*”nı da kabul etmektedir.

Strateji

Strateji, bir savaşta hedefe ulaşmak amacıyla askerî gücü uygun bir tarzda kullanma sanatıdır. Genelde askerlik alanında kullanılmakla birlikte, farklı alanlarda da ele alınmaktadır. En üst düzeyde tüm siyasi, diplomatik, askerî ve idari çabaların bağlı olduğu ve bazen “*Millî Strateji*” de denilen genel strateji vardır.⁹⁶ Siyasal iktidarların hedeflerine ulaşmak amacıyla aldıkları tedbirlerden birisi de silahlı güçtür.⁹⁷ Askerî Strateji, operasyonların millî hedefe hizmet edecek şekilde belirlenme çabasıdır.⁹⁸

⁹³ Devlet'in Kavram ve Kapsamı, 131.

⁹⁴ Arı, Uluslararası İlişkiler, 142.

⁹⁵ Devlet'in Kavram ve Kapsamı, 139.

⁹⁶ Erendil, Askerî Tarih, 6-7.

⁹⁷ Muzaffer Erendil, “Askerî Tarih Millî Strateji ve Millî Güç İlişkileri”, Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, Cilt I, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983, 53-57.

⁹⁸ Erendil, Askerî Tarih, 6-7.

Clausewitz, “*Harp Üzerine*” isimli eserinde; “*Strateji, muharebenin, harbin amacına ulaşmak için kullanılmasıdır.*” şeklinde tanımlamada bulunmaktadır.⁹⁹ Sun Tzu “*Savaş Sanatı*” isimli eserinde strateji hakkında şunları ifade etmektedir: Stratejinin amacı savaşın önlenmesidir. Savaş sanatı, hasım ülkeyi tamamıyla zarar vermeden zapt etme düşüncesidir. En büyük başarı düşmanın dayanma gücünü savaşa girmeden yok etmektir. Bunun da gerçekleştirilebilmesi komutanların üstün niteliklerine bağlıdır.¹⁰⁰ 2. Dünya Savaşı sonrası ABD’yi Türkiye ile ittifak ilişkisi kurmaya iten nedenlerden biri, SSCB’yi “*Çevreleme Politikası*” bakımından Türkiye’nin sahip olduğu stratejik değerdir. 1949 yılında kurulan NATO ise, ABD’nin SSCB’yi durdurma stratejisinin en önemli unsuru olmuştur.

Jeopolitik ve Jeopolitik Konum

Coğrafya ile politika arasındaki yakın ilişkiyi inceleyen ve ağırlıklı dış politikaya odaklı bir disiplindir. Ülkelerin dış politikalarında coğrafyalarının büyük önemi vardır. Komşularının durumu, doğal engellerle korunup korunmadığı, büyüklüğü, stratejik derinliği, kaynakları ve ekonomik olanakları izleyecekleri politikaları ve aynı zamanda savaşla ilgili tutumlarını belirler. Örneğin, Almanya ve Fransa doğal engellerle korunmayan ülkeler olup, tarih boyunca savaşları mümkün olduğunca büyük ordularla yürütmüşlerdir.¹⁰¹ 2. Dünya Savaşı sonunda İran’ın gerek jeopolitik konumu, gerekse bu ülkenin petrol kaynaklarının önemi, ABD’nin SSCB’ye karşı ılıman politikasını gözden geçirmesine sebep olmuştur.¹⁰²

Taktik

Taktik, muharebenin düzenlenmesi, yönetilmesi ve nasıl yapılması ile ilgili hususlardır. Bunlar, mevzilenme, silahların kullanımı, sahada yapılan manevralar, platformların (tank, helikopter vb.) kullanımı ve bunların desteklenmesini kapsar. Clausewitz’e göre; “*Taktik, muharebe sırasında askerî güçlerin kullanılması teorisi*”dir. Liddell Hart’a göre; “*Taktik, askerî araçların kullanılması eylem olarak savaşa dönüşüyorsa, bu tutumun düzenlenmesi ve yönetilmesi.*”dir.¹⁰³ Taktikleri etkileyen gelişmelerden biri hassas güdümlü mühimmatdır. 1973 Arap-İsrail Savaşı’nda taraflar bu mühimmat sayesinde binlerce tank ve topu tahrip etmişlerdir.¹⁰⁴

⁹⁹ Bora İyiat, *Türk Savaş Sanatı: Taktik ve Strateji Ekseninde Türklerde Savaşın Ruhu*, İstanbul: Kripto Yayınları, 4. Baskı, 2020, 18.

¹⁰⁰ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev. Adil Demir, İstanbul: Kastaş Yayınları, 3. Baskı, 2008, 49.

¹⁰¹ Akad, *Modern Savaşın*, 122.

¹⁰² Faruk Sönmezoğlu, *2. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları, 2006, 36.

¹⁰³ İyiat, *Türk Savaş Sanatı*, 18.

¹⁰⁴ Akad, *Modern Savaşın*, 200-202.

Tarafsızlık

Tarafsızlık, savaş esnasında bir devletin savaşan taraflardan herhangi birini desteklememesi ve savaşan devletlerin de durumu aynen kabul etmesi politikasıdır.¹⁰⁵ Türkiye, 2. Dünya Savaşı'nda izlediği tarafsızlık politikası ile savaşan iki taraf olan ABD ve İngiltere gibi müttefik devletlerin yanında, Almanlar'dan da ordusunun modernizasyonu kapsamında askerî yardım görmüştür.

Caydırıcılık

Caydırıcılık, karşı tarafı aksi hâlde çok yüksek bir bedel ödeyeceğine inandırmak suretiyle belli eylemleri yapmamaya ikna etmektir. 1960'lı yılların başında nükleer başlıkların füzelere, uçaklara ve denizaltılara yüklenmesi Karşılıklı Garantili İmha (Mutually Assured Destruction-MAD) kavramını caydırıcılığın merkezine oturtmuştur. MAD kavramının caydırıcılığı tarafları ister istemez diyaloga daha açık bir politika yürütmeye yöneltmiştir.¹⁰⁶

Taarruz

Düşmanı bulunduğu yere gidip harp silah araç ve gereçlerini kullanarak ele geçirmek, imha veya esir etmek amaçlarını taşıyan bir muharebe şeklidir.¹⁰⁷ Savaşta düşmanın yenilmesi için taarruz harekâtı esastır. İnisiyatifi ele geçirmek ve muhafaza etmek ancak taarruzla mümkündür.¹⁰⁸ Sadece savunma ile savaş kazanılmamaktadır. Ancak taarruzun yeri, zamanı ve koşulları doğru seçilmelidir.¹⁰⁹ 2. Dünya Savaşı öncesinde Türk ordusunun tank, uçaksavar, tanksavar topu ve zırhlı araç sayısı son derece yetersizdir. Türk ordusu tümüyle tahtadan yapılmış tekerlekli arabalara ve hayvanlara dayanmaktadır. Ordunun gerçek gücünü piyadesi oluşturmaktadır.¹¹⁰

Savunma

Elverişli bir bölgede düzen alarak düşmana karşı koymayı, düşmanın taarruz gücünü ve saldırısını bertaraf etmeyi amaç edinen muharebe şeklidir.¹¹¹ Bir ülkenin veya kuvvetin savunma muharebesi yapmasının temel amaçları; düşman taarruzunu durdurmak ve taarruz gücünü kırmak, taarruz hazırlıklarını tamamlama için zaman kazanmak, gereken yerde kuvvet çoğunluğu sağlamak için kuvvet tasarrufu sağlamak, düşmanın hayati önemi olan bir bölgeye

¹⁰⁵ *Devlet'in Kavram ve Kapsamı*, 73.

¹⁰⁶ *Devlet'in Kavram ve Kapsamı*, 58-59.

¹⁰⁷ *MS 76-3 (A) TSK Müşterek Askerî Terimler Sözlüğü*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 2010, M16, T1.

¹⁰⁸ *İyiat, Türk Savaş Sanatı*, 22.

¹⁰⁹ *Akad, Modern Savaşın*, 180.

¹¹⁰ Nurettin Türsan, *İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1998, 80, 84.

¹¹¹ *HKS 76-0-3 (A) Resmi Askerî Terimler Sözlüğü*, Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, 2015, 245.

girmesine engel olmak, düşman kuvvetlerini bir taarruz harekâtına başlamadan önce yıpratmak ve harekât ortamını şekillendirmektir.¹¹²

Savunma Harekâtı

Düşmanın dost savunma mevzilerine yaklaştıkça mevcut bütün imkânlar kullanılarak ateş altına alınması şeklinde icra edilen bir harekâttır.¹¹³ 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı devlet düzeyinde bir savunma harekâtıdır.¹¹⁴

Zırhlı Birlikler

Zırhlı birlikler, 1. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkmış, ancak 2. Dünya Savaşı sırasında olgunluğa ulaşmış olan birliklerdir. Artırılmış ateş gücü ve hamle kabiliyeti ile düşmanı etkisiz hâle getirmektedir. Zırh kabiliyeti ile durmadan hareket etme yeteneğine sahiptir.¹¹⁵ Tank, Kara Kuvvetleri'nin vuruş kabiliyetini yükseltmek için tasarlanmış, top veya otomatik silahları bulunan, motorlu ve paletleri ile giden zırhlı araçlardır. İlk tank birliği, Britanyalılar tarafından 15 Eylül 1916 tarihinde Somme Muharebeleri esnasında kullanılmıştır.¹¹⁶ Dünyanın en büyük tank savaşları 1943 Temmuz'unda yapılan Kursk Muharebeleri ve 1967/1973 Arap-İsrail Savaşları sırasında meydana gelmiştir. Günümüzde zırhlı birlikler çoğu ülkede tümen ve alay seviyelerinden tugay ve tabur seviyelerine indirilmektedir. Bu tedbir komuta ve kontrolün yanında ikmal konusunda da esneklik ve kolaylık getirmektedir.¹¹⁷

Asimetrik Savaş

Asimetrik savaş, soğuk savaşın sona ermesinden sonra ortaya çıkan, güçleri ve kaynakları farklı olan ülkeler veya gruplar arasındaki savaşların yanı sıra, bazen de stratejileri ve taktikleri farklı olan güçler arasındaki savaşlardır. Gerilla Savaşı ve terör eylemleri bu kategoride değerlendirilmektedir. Gerilla, gayri nizami savaşın temel şekli olup, cephe savaşına girmeden küçük birliklerin vur kaç taktikleri ile yapılmaktadır. Gerilla savaşının ana taktiği, uzatılmış savaş yöntemi ile kuvvetli olan düşmanı yıpratmak ve savaşa devam iradesinin yıkmak, zayıf güçleri halkın arasında gizlemek, sürekli istihbarat yapmak, düşmana beklemediği yerde ve anda baskın yaparak prestij ve güç sağlamaktır. Almanya'nın 1939-1941 yılları arasında uyguladığı “Yıldırım Savaşı” bu savaş türüne örnek teşkil etmektedir.¹¹⁸ Savaşlar, gerilla operasyonları ve terör faaliyetleri ile uzama sürecine girmektedir. Bu süreçte direnişe karşı

¹¹² İyiat, *Türk Savaş Sanatı*, 23.

¹¹³ HKS 76-0-3 (A) Resmi Askerî Terimler Sözlüğü, 249.

¹¹⁴ Devlet'in Kavram ve Kapsamı, 143.

¹¹⁵ Akad, *Modern Savaşın*, 217.

¹¹⁶ Ana Britannica Ansiklopedisi, Cilt 29, İstanbul: Hürriyet Ofset, 1994, 207.

¹¹⁷ Akad, *Modern Savaşın*, 220-222.

¹¹⁸ Mehmet Tanju Akad, *Tarihten Bugüne Gayrinizami Savaş*, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2015, 18; Akad, *Modern Savaşın*, 30, 90, 126.

gelen güçler, hasımlarına olan desteği zayıf düşürmek için askerî ve siyasi stratejiler öne sürmektedirler. Bu sahada, teknoloji çok faydalıdır. ABD'nin 2001 yılından itibaren Afganistan'a gerçekleştirdiği operasyonlarda sahada gerillalar ve teröristler ön plana çıkmıştır.¹¹⁹

Lojistik

Lojistik, bir ordunun hareket edebilmesi, bakım ve idamesi ve etkili hareketlerini devam ettirebilmesi için gerekli destek faaliyetlerinin tamamıdır. Bir harekât sahasına ne kadar kuvvet sevk edilebileceği ve bunların ne kadar orada tutulabileceği lojistik sorunların çözümüne bağlıdır. Lojistik, sadece stoklar ve bunların ulaştırılmasıyla sınırlı olmayıp, savaşı idame ettirecek altyapı ve üretim kapasitesini de kapsar. Ordular daima ikmal malzemelerini onlara ulaştıran tedarik sistemine, depolara, tesislere, kara ve demiryollarına, havaalanları ve limanlara bağlıdır. Her türlü taşıma araçları, tamir-bakım-üretim ve ikmal sistemleri de bunların tamamlayıcısıdır. Modern savaşın getirdiği ilk önemli değişiklik demiryollarının sağladığı imkânlar olmuştur. Bununla beraber, demiryollarına bağımlı olmanın orduları demiryolu üzerindeki ikmal noktalarına bağladığı da görülmektedir. Ordular kolaylıkla buralardan uzaklaşamazlar ama hayvanla çekilen arabalarının yollarını kısaltmış olurlardı.¹²⁰

Komuta Kontrol

2. Dünya Savaşı'nın ardından komuta kontrol sistemlerinde gelişmeler yaşanmıştır. Karargâhlar gelişmelerin çoğunluğunu gerçek zamanlı olarak izleyebilmekte savaşların seyrine müdahalede bulunabilmektedir. İnsansız hava araçları, hava ve uydu izlemesi, kızılötesi, yıldız ışığı, radar, elektronik izleme ve diğer sensörler devamlı bilgi akışı sağlamaktadır. Bilgi akışının büyüklüğü ise bunları değerlendirebilecek sistemlere ihtiyaç duymaktadır. Komuta kontrol konusunda karargâhlar ve birlikler arasındaki inisiyatif paylaşımı ise savaş kadar eski olmasına karşın yeni bir boyut kazanmıştır. Eski dönemlerde cephedeki komutan ana karargâhtan ayrıldığında bağımsız kalarak inisiyatifini fazla kısıtlanmadan kullanabiliyordu. Günümüzde ise bu bağımsızlık payı azalmıştır. Bütün görsel ve dijital iletişim sistemlerine karşın uzakta bulunan karargâh cepheyi orada bulunanlar kadar anlayamamaktadır.¹²¹

Teknoloji

Günümüzde farklı şekillerde tanımlanmıştır. En geçerli olanı, bir nesneyi oluşturmak için ham madde veya materyallere uygulanan ve bu madde veya materyalden başka türlü elde edilemeyecek olan süreçlerdir. Bu sürecin uzantısı o sürecin ürünüdür. Teknolojik gelişme,

¹¹⁹ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 84.

¹²⁰ Akad, *Modern Savaşın*, 140-141.

¹²¹ Akad, *Modern Savaşın*, 128.

olayın kendisi kadar, icatlar, yenilikler ve süreç ile yakın bir bağ kurmaktadır.¹²² Teknoloji, sürekli bir şekilde çatışmaların sonuçlarına etki eden önemli bir olgu olmuştur. O, başarıyı belirleyen neden olmaktan çok, savaşa ciddi boyutlarda etki yapan etkenlerin başında gelmektedir. Kullanımının niteliği bir tarafa, teknolojinin verimliliği çoğunlukla karşı taraftakilerin etkinliklerine bağlı kalmış, bu da çatışmanın her çeşit unsuru için geçerli olmuştur. Bu etkinlikler yetenekleri artırabilmiş ya da kısıtlamıştır. Örneğin, 1943 yılında Japonya ile savaş hâlinde olan Batı güçlerinin ateş gücü üstünlükleri Japonların kitlesel saldırılarına karşı koyma konusunda özellikle fayda sağladığı görülmüştür.¹²³

Askerî Teknoloji

Savaşlarda kullanılan silahlar ile bunların yardımcısı niteliğinde olan her türden harp malzemelerini ihtiva eden bir kavram olan askerî teknolojiler; çeşitli silah, ekipman, yapı ve savaş amaçlı özel olarak kullanılan araçları ve bu araçları inşa etmek, savaşta kullanmak, onarmak ve yenilemek için gerekli bilgileri içermektedir. Bu teknolojiyi ayrıcalıklı yapan tarafı direkt olarak tüm milletler ile ordularını etkilemesidir.¹²⁴

Ateş Gücü

Bir ordunun kullanımında olan tahrip gücünü tanımlamaktadır. Bunlar, günümüzde kullanılan güdümlü ve güdümsüz roketleri, torpilleri, namlulu silahlardan atılan her tip mermiyi ve uçan platformlardan atılanlar dâhil her türlü bomba ve mayını (sabit, hareketli, serbest düşüşlü, güdümlü) kapsamaktadır. Ateş gücünün artması sonucunda savaş alanlarının çehresi hızlı bir şekilde değişmiştir. Amerikan İç Savaşı'nda (1861-1865) askerler seri ateşli silahlara karşı sahra tahkimatı inşa etmeye başlamıştır. 1. Dünya Savaşı'nın büyük ateş gücü ise onları derin siperlere sığınmaya zorlamıştır. Dolaylı ateş tekniklerinin gelişmesi topçunun gücünü artırmış, obüsler siper arkasındaki hedefleri vurabilmişlerdir. Birlikler ateş gücünden korunmak için daha geniş alanlara yayılmıştır. 1. Dünya Savaşı'nda topçu ön planda iken 2. Dünya Savaşı'nda bu rol zırhlı ve mekanize birlikler ile bu birlikleri yakından destekleyen hava unsurlarına geçmiştir. Kara Kuvvetleri'nin ateş gücünde menzil 20. yüzyılın başında bazı toplar dışında 10 km. civarında iken günümüzde topçunun menzili namlulu silahlarda 50 km.yi aşmış, roketlerde ise sınır kalmamıştır. Hassas, çok daha hızlı ve etkili bir şekilde atış yapılabilmektedir. Deniz Kuvvetleri için de durum benzer olup, orta çapta namlular bile özel mühimmat ile 50 km.nin çok üzerine çıkabilmiştir. Hava Kuvvetleri'nin envanterinde de çok sayıda modern mühimmat bulunmaktadır. Diğer taraftan, 20. yüzyılın sonlarında özellikle

¹²² Black, *Savaş ve Teknoloji*, 11.

¹²³ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 384.

¹²⁴ Özgün Kabacaoğlu, *Askerî Teknolojideki Gelişmelerin Osmanlı İdari Yapısına Etkileri (1593-1717)*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, 15.

hedef bulma ve güdüm sistemlerindeki gelişmeler vuruş hassasiyetini artırmış ve operasyonlarda istenmeyen hedeflere ve sivillere verilen zararlar azaltılmıştır.¹²⁵

Savunma Sanayii

Savunma sanayii, savaş araçlarının tamamının üretimini amaç edinen, ülke içindeki tüm sanayii işletmelerinin birbirleriyle münasebet içerisinde bulunmasının büyük önem taşıdığı ve bu karşılıklı etkileşimin doğurduğu imkânlardan ve avantajlardan faydalanan sanayii örgütüdür.¹²⁶ Savunma sanayii, ülkenin silahlı kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla stratejik, taktik ve savunma seviyesine uygun silah sistemleri ile donanımlarını geliştirerek üretimini sağlayan, bilhassa yatırım mallarını imal eden sanayii kolları önce gelmek üzere, başka ekonomik aktivite yürüten tüm işletmeler ile birlikte olan kamu ve özel kuruluşların sahip olduğu işletmeler birliğidir.¹²⁷ Savunma sanayii, Türkiye, ABD, Çin ve Rusya gibi ülkeler için başta gelen sektörler arasında olmasının nedeni tek alıcının (Savunma Bakanlığı) olmasının yanında, önem arz eden küçük ve ana tedarikçi gruplar yer almaktadır. Bunlar, hükümet tarafından kanunlarla ve düzenlemeler vasıtasıyla kontrole tabidir.¹²⁸ Savunma sanayinin özellikleri şunlardır; belirsiz bir talep yapısı vardır, tüketimi gerçekleştiren sektör yalnızca bir tanedir, gereksinimleri sadece bu sektör tarafından tespit edilir ve tüketim sağlanır, sektörün en kayda değer ögesi teknoloji tekelidir, sektörün dış pazar kapasitesi sivilde yer alan mallardan yüksek olmasına rağmen belirlenmiş kontrol kurallarına tabidir, sivil mallar ile kıyaslandığında kâr oranı daha fazladır.¹²⁹

Tedarik

Savunma sanayinde tedarik, görev ihtiyaçlarının giderilmesi veya bu görevlerin desteklenmesi gayesiyle ihtiyaç duyulan bir sistemin konseptinin meydana getirilmesi, programın hayata geçirilmesi, tasarımının gerçekleştirilmesi, sözleşmesinin imzalanması, üretimi, kullanımı ve lojistik desteğinin yerine getirilmesi, tadilat yapılması ve envanterden çıkarılması süreçlerinin tamamını kapsayan faaliyetlerdir.¹³⁰

Dünya ülkeleri savunma tedariki sahasındaki ihtiyaçlarını iki yöntem kullanarak çözmektedirler. Bunlar; üretim yapan yabancı ülkelere satın alınması ve yerli üretimdir. Türkiye’de tedarik sistemi yurt içi ve yurt dışındaki hazır sistemlerin satın alınmasını sağlayacak şekilde oluşturulmuştur. Yeniden yapılanma süreci ile birlikte savunma sanayine

¹²⁵ Akad, *Modern Savaşın*, 39-42.

¹²⁶ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 21.

¹²⁷ Fikret Ülger, *Türk Savunma Sanayii*, Ankara: TOBB Yayınları, 1997, 1.

¹²⁸ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 21.

¹²⁹ Ülger, *Türk Savunma Sanayii*, 10.

¹³⁰ *Türk Savunma Sanayisinin Ana Sorunları ve Bu Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri*, Ankara: TOBB Yayını, 2002, 40.

yönelik yerli üretimi canlandıracak projeler hızlanmıştır. TSK'nın ihtiyaç duyduğu silah, araç ve gerecin Türk savunma sanayii tarafından üretilmesi, Türk savunma sanayinin geliştirilmesinde kısa, orta ve uzun süreli planlamalara ilişkin usullerin ve dış pazarlara açılma prensiplerinin ortaya konulduğu "*Türk Savunma Sanayii Politikası ve Stratejisi*" dokümanı 20 Haziran 1998 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹³¹

TSK'nın savunma sanayii sistem ve teknoloji gereksinimleri ve bunların bağlısı teknolojiler üç kategoride değerlendirilmektedir. Bunlar; yurt içinden sağlanacak yerli sistemler ve teknolojiler; yurt içinde karşılanamayan ve teknoloji transferi veya ortak üretim gerektiren kritik sistemler ve teknolojiler; diğer sistemler ve teknolojilerdir. TSK'nın kullanacağı önemli sistemlerin yerli sanayii tesislerinde geliştirilerek üretiminin yapılması ve diğer ülkelerden satın alınması kararlaştırılan teçhizat ve sistemler için Off-Set uygulamasına yönelmesi stratejinin temelini oluşturmaktadır.¹³²

Savunma sanayii politikası ve stratejisinin temeli Türk savunma sanayinin ileri seviyeye taşınması ve TSK'nın ihtiyaçlarının maksimum düzeyde yurt içinden tedarik edilmesi amaçlarına erişilmesi için uygulanacak esasları içerir.¹³³ Savunma sanayii, önemli özellikleri barındırmaktadır. Bu özelliklerin en önde geleni, yüksek teknoloji gerektirmesi ve hassas üretim tekniklerine bağlı olarak yeni teknolojileri kullanmayı ve bu nedenle yüksek oranda Ar-Ge faaliyetlerine gereksinim duymasındır. Bu özelliğinden dolayı yetişmiş insan gücüne ve yüksek maliyetler arz eden yatırımlara ihtiyaç göstermektedir. Ayrıca, tek alıcı ve sınırlı ihtiyaca dayanan üretim gerçekleştirme mecburiyeti, üretimde devamlılığı sağlamak için dışardaki pazara ulaşma zarureti, üretilen malların gizlilik ve güvenlik gibi özel koşullara sahip olması savunma sanayinin öteki özellikleridir. Bu özelliklerinden dolayı modern anlamda savunma sanayii alt yapısının yaratılması ve idame ettirilmesinin maliyeti oldukça yüksektir. Fakat ülkenin güvenliğinin temin edilmesi için, TSK'nın diğer ülkelerin iznine gerek olmadan kullanımını sağlayacağı yüksek teknoloji ürünü harp silah ve araçlarının yurt içinde üretilmesi, bu maksatla gerekli olan teknoloji tabanının meydana getirilerek üretim tesisleri kurulması, yerli savunma sanayii tesislerinin özendirilmesi ve ilerlemesine yardımcı olunması zorunluluk arz etmektedir. Savunma sanayinde ileri teknolojilere erişmenin en mühim yöntemlerinden birisi bu teknolojileri elinde tutan ülkelerle ortaklıklar kurmak ve bu ortaklıklar vasıtasıyla teknoloji transferi gerçekleştirmektir. Böylece savunma sanayisi gelişmekte olan ülkelere rekabete dayanan ortak üretim olanağı ve pazar geliştirme şansı oluşturulur. Bütçesinin kayda

¹³¹ Beyaz Kitap, MSB Yayını, Ankara: 1998, 125.

¹³² Hüsnü Özlü, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayi'nin Gelişimi (1939-1990)*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006, 255-256.

¹³³ *Savunma Sanayii El Kitabı*, MSB Yayını, Ankara: 2001, 11.

değer kısmını savunma harcamalarına tahsis eden Türkiye'nin savunma gereksinimlerini yerine getirme ve savunma sanayini ilerletme doğrultusunda çok uluslu programlar dâhilinde uluslararası iş birliğini gerçekleştiren projelere katılması zorunluluğu kaçınılmaz bir gerçek olarak meydana çıkmaktadır. Bu ortaklıklar her zaman savunma sanayii içerisinde gizlilik prensibi içerisinde değerlendirilmeli ve Türkiye'nin millî menfaatleri esas gaye olmalıdır. TSK ihtiyaçlarını bugüne kadar, doğrudan tedarik, yabancı firma sorumluluğunda Türkiye'de ortak üretim, yerli firma sorumluluğunda ortak üretim, lisans altında üretim ve konsorsiyum modeliyle üretim gibi modeller ile karşılamıştır. Türkiye, günümüzde yerli savunma sanayii kuruluşlarına büyük sorumluluklar vermekte, silah sistemlerinin TSK'nın ihtiyaçlarına uygun şekilde üretilmesini gerçekleştirmektedir.¹³⁴

Off-Set

Kamu kurum, kuruluş ve şirketlerin uluslararası ihale ile yapacakları dış alımlar sonucunda yerine getirecekleri döviz ödemelerini telafi etmek maksadıyla ve anlaşma doğrultusunda ülkelerin gerçekleştirdikleri ihracattır. Karşılıklı ticari ilişkilerde kullanılan bir kavramdır. Off-Set uygulamaları doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki türdür. Doğrudan Off-Set, savunma sanayii ürününü hazır alım yerine belli bir miktarda yerli katkısı sunarak ülke içerisinde üretmek, gerçekleştirilen üretimin belli bir kısmında da ihraç garantisine sahip olmaktır. Dolaylı Off-Set ise, tedarik edilen savunma sanayii ürününün belli bir kısmında, başka ürünlerin ihracatına garanti verilmektedir. Bu başka ürün, savunma ve havacılığa ait sanayii ürünlerinden veya diğer ticari ürünlerden de meydana gelebilir.¹³⁵

1950-1974 yılları arası dönemde yaşanan endüstriyel krizin deneyimleri kurumları ve şirketleri alternatif yollar aramaya yöneltmiştir. 1984 yılında ilk defa gerçekleştirilen “*Off-Set Uygulamaları*” ile yabancı şirketler ile ortaklıklar meydana getirilerek üretim ve projeler hayata geçirilmiştir. Örneğin, ABD'li FMC şirketi ile Nurol Holding'in ortaklaşa kurdukları FNSS şirketi, kurulduğu günden beri TSK'ya yaklaşık olarak 1700 adet Zırhlı Muharebe Aracı'nın teslimini sağlamıştır. Aynı zamanda, Off-Set ile elde edilen teknoloji sayesinde yürütülen yurt içi projeler şöyledir; Otokar'ın ana yükleniciliğinde Millî tank projesi ALTAY¹³⁶, SSM ve Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın yükümlülüğünde sürdürülen HAVELSAN, ASELSAN ve Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Tic. A.Ş.'nin katıldığı MİLGEM Projesi, C-130

¹³⁴ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 257-259.

¹³⁵ Mehmet Harun Mantar, *Offset Uygulamalarının Savunma Sanayiinin Büyüme ve Gelişimi Üzerindeki Etkisi: Türk Savunma Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, 40-42.

¹³⁶ ALTAY Projesi, Kara Kuvvetleri K.lığı'nın modern ana muharebe tankı ihtiyacı kapsamında Türkiye'nin ilk tankının millî imkanlar ile ülke içinde tasarımı, gelişimi, prototip imali, test ve kalifikasyonunu içermektedir. 2008 yılında Otokar ana yüklenici olarak seçilmiş ve 2012 yılında ilk prototiplerinin tanıtımı Otokar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bkz., Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 74.

Modernizasyonu, Göktürk Gözlem Uydusu, Türk İnsansız Hava Araçları, Simülatörler, Millî Torpido Geliştirme, MKEK ve Kalekalıp'ın katıldığı Millî Piyade Tüfeği projeleridir.¹³⁷

Ar-Ge

Araştırma ve geliştirme, kültür, insan ve toplumun bilgisinden oluşan bilgi dağarcığının artırılması ve bunun yeni süreç, sistem ve uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmaları, çevre uyumlu ürün tasarımı veya yazılım faaliyetleri ile alanında bilimsel ve teknolojik gelişme sağlayan, bilimsel ve teknolojik bir belirsizliğe odaklanan, çıktıları özgün, deneysel, bilimsel ve teknik içerik taşıyan faaliyetleri ifade etmektedir.¹³⁸

Ar-Ge kapasitesinin düşük seviyede olması ülkelerin dışa bağımlılığını artıran en kritik ögedir. Savunma sanayii gelişmiş olan ülkeler ulaşmış bulundukları sanayii ve teknoloji düzeyini uzun yıllar boyunca gerçekleştirdikleri Ar-Ge faaliyetlerine borçludurlar. Türkiye'nin savunma sanayii stratejisinin prensiplerinden birisi tedarik faaliyetlerinin Ar-Ge'ye dayalı olmasıdır. Bu konuya ilişkin Türkiye tarafından yapılması gereken başlıca iş, ana sistemlere ait ihtiyaçlardan yerli olması zaruri olanlar ile kritik özelliğe haiz bulunanların kesinlikle Ar-Ge'ye dayalı tedarik ile millî firmalardan karşılanması hedeflenmesi gerekmektedir.¹³⁹ Türkiye, son yıllarda Ar-Ge faaliyetlerine gereken önemi vermeye başlamış olup bu kapsamda Ar-Ge harcamalarında da artış dikkat çekmektedir. 2002 yılında 49 milyon dolar olan Ar-Ge harcamaları 2019 yılında 1 milyar 672 milyon dolara yükselmiştir.¹⁴⁰

¹³⁷ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 103.

¹³⁸ *Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun*, Cilt 47, Kanun No: 5746, S. 26814, 12.03.2008, 1.

¹³⁹ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 303.

¹⁴⁰ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 82.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ SİYASİ DÖNEMDEN 27 MAYIS ASKERÎ MÜDAHALESİ'NE MODERNİZASYON ÇALIŞMALARI (1946-1960)

1.1. İç ve Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılışı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı son bulmuştur. Meclis, 20 Ocak 1921 tarihinde “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*”nu çıkararak millet egemenliğini onaylamış ve Cumhuriyet yönetimi için önemli bir adım atılmıştır.¹⁴¹ 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in yürürlüğe konması üzerine Türkiye Devleti ve Hükûmet şeklinin Cumhuriyet olduğu tüm dünyaya duyurulmuştur.¹⁴² 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan “*Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*” ile halifelik kaldırılmıştır.¹⁴³ 20 Nisan 1924 tarihinde 491 sayılı “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*” yürürlüğe girmiştir.¹⁴⁴

13 Şubat 1925 tarihinde şeriatı ve halifeliği tekrar canlandırmak amacıyla çıkarılan Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle Hükûmet olağanüstü önlemler almış ve 4 Mart 1925 tarihinde iki yıl yürürlükte kalacak “*Takrir-i Sükun Kanunu*”nu kabul etmiştir.¹⁴⁵ 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile iki defa çok partili siyasal yaşama geçiş denemesi¹⁴⁶ yapılmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

ABD'nin 2. Dünya Savaşı'na henüz katılmadığı dönemde; Almanya, İtalya ve Japonya'nın katılımıyla 27 Eylül 1940 tarihinde üçlü pakt imzalanması ve Mihver devletlerinin Avrupa'da hızla ilerlemesi, ABD tarafından tepki ile karşılanmış diğer taraftan da tedbirler alma konusunda karar vermeye zorlamıştır. Bu esnada ABD tarafsız olmakla birlikte, ABD-Japonya ilişkilerinin iyi olmaması nedeniyle savaşın çıktığı günden itibaren İngiltere'nin savaş çabalarına ilgi duymaktadır.¹⁴⁷ Japonya'nın Mihver devletler ile birlikte savaşa katılması üzerine ABD Kongresi; Başkan Roosevelt'in önerisi ile, savunma sistemleri ABD'ye benzeyen

¹⁴¹ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Yay. Haz. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 4. Baskı, 2014, 126.

¹⁴² Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 4. Baskı, 2001, 172.

¹⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, 03.03.1924.

¹⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1924.

¹⁴⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, 139.

¹⁴⁶ Türkiye'de Çok Partili Siyasal Yaşam, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile başlamıştır. Mütareke yıllarında faaliyet gösteren siyasal partiler ile cemiyetler Cumhuriyet dönemi siyasal yaşamının köklerini meydana getirmektedir. Bkz., Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952, 35.

¹⁴⁷ *Ayın Tarihi*, No: 160, Mart 1947, 26.

ülkelere yardım sağlamak maksadıyla,¹⁴⁸ 11 Mart 1941 tarihli “*Ödünç Verme ve Kiralama (Lend And Lease) Kanunu*”¹⁴⁹nu kabul etmiştir. Bu Kanun gereği, aynı takas usulüne göre, yardım yapılan ülkeler karşılık olarak mal veya hizmet ödeyecektir.¹⁵⁰

Türkiye-Almanya ticari ve askerî ilişkileri 2. Dünya Savaşı yıllarında sürmüş, 18 Haziran 1941 tarihinde iki ülke arasında birbirine saldırmama anlaşması imzalanmıştır. Savaş sürerken yapılan bu anlaşma, ABD ile müttefikleri rahatsız etmiştir. Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu doğrultusunda Türkiye’ye sağlanan yardımın kesilmesi kararlaştırılmış,¹⁵¹ 2 Mart 1944 tarihinde İngiltere, 1 Nisan 1944 tarihinde ise ABD bu kararı uygulamıştır.¹⁵² ABD, Türkiye’ye verdiği yardımların bir anlaşma çerçevesinde ele alınmasını uygun bulmuş, Türkiye’nin Mihver devletlerine savaş ilan ettiği 23 Şubat 1945 tarihinde, Ankara’da iki devlet arasında askerî yardımla ilgili olarak “*Askerî Yardım Anlaşması*” imzalanmıştır.¹⁵³ Dolayısıyla Türkiye fiilen yararlandığı 11 Mart 1941 tarihli “*Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu*”ndan, hukuken 23 Şubat 1945 tarihinde yararlanmaya başlamıştır.¹⁵⁴ 4780 sayılı¹⁵⁵ yasa ile TBMM’de onaylanan bu anlaşma gereği ABD Hükûmeti tarafından Türkiye’ye askerî yardım tekrar başlatılmış, 2. Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle yardımlar da sonlandırılmış ve Türkiye sadece İngiltere’nin yardımıyla yetinmek zorunda kalmıştır.¹⁵⁶ Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu’ndan yararlanmak için yapılan bu antlaşma, Türkiye Cumhuriyeti’nin ABD ile sonradan bugünlere gelen ilişkilerinin bir başlangıcı olmuştur.¹⁵⁷

Türkiye, 2. Dünya Savaşı sonlarına doğru Yalta ve Potsdam Konferansları sırasında

¹⁴⁸ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, 143.

¹⁴⁹ Ödünç Verme-Kiralama (Lend And Lease) Kanunu: 11 Mart 1941 tarihinde Ödünç Verme-Kiralama Yasası’yla Kongre, Başkana “*Korunmasını Başkan’ın ABD’nin savunması için çok önemli saydığı herhangi bir ülkeye*” yiyecek maddeleri de dâhil, tüm savaş borçlandırması yöntemi kullanılmayarak, ABD’nin tüm olanakları önce İngiltere, ardından da Mihver’e karşı mücadele eden diğer tüm devletlere “*Ödemelerin savaş sonuna kadar ertelenmesi*” şartıyla açılmıştır. Savaşın bitimine kadar yürürlükte kalan yasa çerçevesinde 40 adet ülkeye yapılan toplam 49.1 milyar dolarlık yardımdan en büyük payı 31 milyar dolarla İngiltere almıştır. Türkiye, bu yasa çerçevesinde ABD’den savaş boyunca 95 milyon dolarlık savaş malzemesi almıştır. Bkz., Mustafa Aydın, “Ödünç Verme-Kiralama (Lend And Lease) Yasası”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1919-1980, Ed. Baskın Oran, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019, 411; *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 26, No: 1285, 10 Temmuz 1945, 6053.

¹⁵⁰ Süleyman Barda, “Amerikan İktisadi Yardımları ve Türkiye”, *İktisat ve Maliye Mecmuası*, 51 (1955), 178.

¹⁵¹ Gül İnanc Barkay, *Amerikan Diplomasisinde Türkiye*, İstanbul: Buke Yayınları, 2001, 55.

¹⁵² İsmail Soysal, “Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri”, *Belleten*, 162 (Nisan 1977), 266; Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1919-1980, Ed. Baskın Oran, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019, 465.

¹⁵³ *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 26, 1285.

¹⁵⁴ Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İç Yüzü: İktisadi, Askerî, Siyasi*, Ankara: Ekim Yayınları, 3. Baskı, 1975, 23; Yavuz Güler, “II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (2004), 211.

¹⁵⁵ *Resmi Gazete*, Cilt 26, 1285.

¹⁵⁶ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Cilt I, Ankara: TTK Yayınları, 2000, 648; Mehmet Gönülöbol, Haluk Ülman, “Truman Doktrini ve Marshall Planı”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 10. Baskı, 2014, 211.

¹⁵⁷ Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların*, 26.

SSCB tehdidi ile karşılaşmıştır. 2. Dünya Savaşı bitiminde, galip devletlerin tarafında ve Birleşmiş Milletler'in (BM) kurucuları arasında bulunmasına rağmen savaşı takiben siyasi yalnızlıktan kurtulamamıştır.¹⁵⁸ SSCB, Türkiye'ye verdiği 19 Mart 1945 tarihli nota ile, Türkiye'nin egemenlik haklarının bir kısmından feragat etmesi anlamını taşıyan Boğazlar üzerinde bazı imtiyazlar tanınmasını, Kars ve Ardahan gibi vilayetlerin kendisine bırakılarak Kuzeydoğu Anadolu sınırının gözden geçirilmesini istemiştir. SSCB-Türkiye arasında yaşanan bu süreç ABD'ye rahatsızlık vermiştir.¹⁵⁹

7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'den meydana gelen muhalifler, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) Meclis görüşmelerinde “*Dörtlü Takrir*” vermişlerdir.¹⁶⁰ Muhalefet, 7 Ocak 1946 tarihinde CHP'nin karşısında yer almak üzere başkanlığını Celal Bayar'ın üstlendiği Demokrat Parti'yi (DP) kurmuştur.¹⁶¹ Partinin programı, siyasi alanda demokrasi, ekonomik ve toplumsal yaşamda liberalizme dayanmaktadır.¹⁶²

2. Dünya Savaşı sonrası dünyada yeni denge oluşmuş ve dünya ülkeleri; Doğu Bloğu/Komünist Blok, Batı Bloğu/Kapitalist Blok/Demokrasi Bloğu şeklinde kutuplaşmıştır. 5 Mart 1946 tarihinde ABD Başkanı Harry S. Truman'ın yer aldığı Missouri'deki toplantıda İngiltere Başbakanı Winston Churchill: “*Baltık'taki Stettin'den Adriyatik'teki Trieste'ye kadar bir Demirperde inmiştir.*” diyerek SSCB'yi suçlamış ve hemen bir planlama yapılmasını istemiştir.¹⁶³ “*Demirperde*”¹⁶⁴ olarak adlandırılan söz konusu sınır Avrupa'yı ikiye bölmüştür. SSCB ve ABD emniyet gerekçesiyle “*Demirperde*”nin etrafına askerî güç konuşlandırmışlardır. Kültürel ve siyasal bölünme zamanla kamplaşmaları ortaya çıkarmış, 1955'lerden itibaren de “*Bağlantısızlar*” şeklinde kutuplaşmıştır. Doğu Bloğu SSCB liderliğinde, Batı Bloğu ise ABD liderliğinde biçimlenmiştir.¹⁶⁵ Yaşanan bloklaşma ile beraber dünya kamuoyu, “*Soğuk Savaş*” ile yüz yüze kalmıştır. Böylece, “*İki Kutuplu Sistem*” yıllarca dünyaya hâkimiyet kurmuştur. SSCB'nin Avrupa'nın ortalarına, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e

¹⁵⁸ Baskın Oran, “Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1:1945-1960”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019, 491-492.

¹⁵⁹ Cevat Açıkalın, “Turkey's International Relations”, *International Affairs*, Vol: 23, No: 4, October 1947, 487-488.

¹⁶⁰ Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, 130; Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara: Kalite Matbaası, 1974, 345-352.

¹⁶¹ Demokrat Parti hakkında geniş bilgi için bkz., Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 638-697; *Cumhuriyet*, 8, 9 Ocak 1946, 1.

¹⁶² Tefik Çavdar, “Demokrat Parti”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, 2065.

¹⁶³ Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, 2002, 423.

¹⁶⁴ Demirperde, soğuk savaş yıllarında SSCB ile ittifak oluşturduğu ülkeleri adlandırmak amacıyla kullanılmış bir tabirdir.

¹⁶⁵ Suat İlhan, *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık, Bir Millet Uyanıyor*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, 2007, 118.

yönelik genişleme politikası ABD'yi komünizmin Türkiye, Orta Doğu, Akdeniz ve Ege Denizi'ne ulaşacağı fikri doğrultusunda Türkiye ve Yunanistan'la ilgilenmeye yöneltmiş, kurulduğu tarihten bu yana “*Monroe Doktrini*”ni kullanan ABD, değişikliğe giderek Türkiye ve Yunanistan'a askerî yardım yapmıştır.¹⁶⁶

ABD ile yapılan ikinci anlaşma, 27 Şubat 1946 tarih ve 4882 Sayılı¹⁶⁷ yasayla onaylanan kredi anlaşmasıdır. Türkiye, ABD'nin satışa çıkardığı savaş artığı askerî teçhizatın satın alımı için ABD ile 10 milyon dolarlık kredi alımı için anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmanın özeti, ABD'nin dünyanın değişik yerlerinde elinde kalan ve ülkesine geri götürmesi maliyetli olan eskimiş savaş artığı malzemeleri Türkiye'ye satın alması şartıyla on yıl vadeli on milyon dolar kredi açmasıdır. Bu kredi anlaşması yapıldığında Türkiye Hükûmeti'nin kasalarında 245 milyon dolarlık döviz vardır.¹⁶⁸ Bu anlaşma, Türkiye'yi her yönden bağımlı hâle getirecek anlaşmalar dizisinin başında gelmekte, diğer taraftan ulusal güvenliğe zarar veren ağır koşullar içermektedir. Türkiye, savaştan sonra Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'na uygun olarak aldığı borçlarla ilgili, 7 Mayıs 1946 tarihinde ABD ile anlaşma imzalamış ve bu anlaşma 25 Mayıs 1946 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁶⁹ Anlaşma gereğince Türkiye, borcunun 4,5 milyon dolarlık kısmını ödemiş, kalan kısmı alınmamıştır.¹⁷⁰ Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 8 Mayıs 1946 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmasında bu gelişmeyi bildirmiştir.¹⁷¹

ABD'nin 2. Dünya Savaşı'nı takiben Türkiye'ye vermeye başladığı önemi gösterme fırsatı 1946 yılının Mart'ında doğmuştur. ABD Missouri¹⁷² Savaş Gemisi'nin Türkiye'yi ziyareti iki ülke ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. ABD'nin bu adımı ve Türkiye'nin ABD ile yakınlaşma çabaları kamuoyunda olumlu karşılanmış, Türkiye'nin kendisine bir müttefik bulduğunun göstergesi sayılmıştır.¹⁷³ Ayrıca, 1944 yılında ABD'de vefat

¹⁶⁶ Cem Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge Yayınları, 1990, 114.

¹⁶⁷ *Resmî Gazete*, No. 6303, 1946.

¹⁶⁸ Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların*, 28.

¹⁶⁹ Recep Cengiz, “NATO'ya Giriş Sürecinde Türk-Amerikan İlişkileri ve Amerikan Askerî Yardımlarının Türk Silahlı Kuvvetleri'ne Etkisi”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, 71; Akalın, *Soğuk Savaş ABD*, 197.

¹⁷⁰ *Cumhuriyet*, “Dün Amerika ile Mali Bir Anlaşma İmza Ettik”, 8 Mayıs 1946, 1; *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1946, 1; Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan*, 144-147.

¹⁷¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 32, Dönem: 7, Toplantı: 3, 8 Mayıs 1946, 23.

¹⁷² Missouri: ABD donanmasının en büyük gemisi olma özelliğine sahiptir. Dünyanın da, Japonların Yamato zırhlısından sonra, ikinci büyük savaş gemisidir. Uzunluğu 270 metredir. Ağırlığı 57.000 tondur. 1600 mürettebatı vardır. ABD'nin Japonlara karşı Pasifik savaşlarında görev almıştır. Missouri Zırhlısı, güvertesinde Japonya'nın 2 Eylül 1945 tarihinde teslimiyet belgesini imzalayarak 2. Dünya Savaşı'nın resmen sona ermesine sahne olan, ABD'nin üstünlüğünün belgelendiği gemidir. Tokyo Körfezi'nde demir atmış olan Missouri'ye silindir şapkalarıyla çıkan Japon heyeti mensuplarıyla Güneydoğu Pasifik'teki ABD Kuvvetleri'nin Komutanı General MacArthur, Japonlar'ın teslim belgesini karşılıklı olarak imzalamışlardır. Bkz., Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, İstanbul: Doğan Kitap, 7. Baskı, 2002, 512-513; Türkkaya Ataöv, “Soğuk Harbin Doğuşu: San Francisco'dan Mihver Barış Toplantılarına”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 1 (Mart 1968), 343.

¹⁷³ Necdet Ekinci, *II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, 337.

eden Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün¹⁷⁴ cenazesinin ABD Savaş Gemisi Missouri ile Akdeniz'e gönderilmesi, ABD'nin SSCB'ye karşı tavır almaya başladığını göstermiştir.¹⁷⁵ Ayrıca, ABD Missouri'yi Çanakkale Boğazı'nı katettikten sonra, 5 Nisan 1946 tarihinde İstanbul'da Dolmabahçe önüne demirleterek,¹⁷⁶ SSCB'ye Türk Boğazları'nın statüsünün değiştirilemeyeceğinin mesajını vermiştir.¹⁷⁷

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimlerde DP, CHP'yi seçimlere hile karıştırmakla suçlamış, siyaset tarihine “*Usulsüz Seçim*” olarak geçmiştir.¹⁷⁸ Temmuz 1947'de iktidar ile muhalefet arasında yaşanan gerginliği yumuşatmak için İnönü “*12 Temmuz Beyannamesi*”ni¹⁷⁹ yayınlamıştır.¹⁸⁰ 13 Ekim 1947 tarihinde Hasan Saka yeni Hükûmeti oluşturmuştur.¹⁸¹

Türkiye ve ABD'nin 2. Dünya Savaşı sonrası gelişmeye başlayan dostlukları ilerleyen yıllarda mali ve askerî yardıma dönüşerek daha da aşama kaydetmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Yardımı adı altında verilen bu yardımlar Türk-ABD ilişkilerini güçlendirirken diğer taraftan Türkiye'yi ABD'ye bağımlı hâle getirecek süreci başlatmıştır.

1.1.1. Truman Doktrini ve Askerî Yardımlar

ABD-Türkiye ilişkileri 1947 yılında gelişme göstermiştir. Bu ilişkilerin gelişmesinde SSCB'nin Türkiye'ye yönelik yayılmacı politikası önemli rol oynamıştır. SSCB'nin Boğazlar konusundaki politikası ve Türkiye'den toprak talebinde bulunması ve baskısı karşısında Türkiye ve ABD yakınlaşmıştır. SSCB'nin Türkiye'ye karşı baskı kurması ABD ile ittifak kurulmasını ve yardım alınmasını kolaylaştırmıştır.¹⁸² ABD'nin Türkiye'ye askerî yardım yapması iki amaca yöneliktir. Bunlar; Türk ordusunun gücünün artırılması ve Türkiye'nin askerî giderlerinin azaltılarak ekonominin düzelmesine katkıda bulunmaktır.¹⁸³ İngiltere, 24

¹⁷⁴ Mehmet Münir Ertegün: (1883-İstanbul/1944-Washington), Türk diplomat ve devlet adamı olarak Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemlerinde görev yapmıştır. ABD'de görev yaptığı dönemde ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ile yakın dost olan Ertegün, Türkiye ile ABD arasında kuvvetli ilişkiler kurulmasını sağlayan, sevilen ve etkin bir büyükelçi olmuştur. Bkz., Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996, 293-317.

¹⁷⁵ Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1961, 73-74.

¹⁷⁶ *Akşam*, 5 Nisan 1946, 1.

¹⁷⁷ Erhan, “ABD ve NATO'yla”, 524-525.

¹⁷⁸ *Ayın Tarihi*, Temmuz 1946, 5.; Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Cilt I, Ankara: Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, 1998, 120.; *Vatan*, 24 Temmuz 1946, 1; *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1946, 1.

¹⁷⁹ 12 Temmuz Beyannamesi'nin tam metni için bkz., Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, İstanbul: Mayataş Matbaacılık ve Neşriyat, 1971, 230-232.

¹⁸⁰ Beyanname hakkında değerlendirmeler için bkz., Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul: AFA Yayınları, 1996, 164-168; Cezmi Eraslan, “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz 1947 Beyannamesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 22 (Kasım 1998), 141-158.

¹⁸¹ Hükûmet Programı için bkz., *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 6, Dönem: 8, 13 Ekim 1947, 672-675.

¹⁸² Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, 19.

¹⁸³ Mehmet Gönülöbol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1974, 234.

Şubat 1947 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'a savaş sırasında yaptığı askerî ve ekonomik yardımı devam ettiremeyeceğini ABD'ye bildirmiştir.¹⁸⁴ İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik yardımları sonlandırması ABD yardımları için bir başlangıç olmuştur.¹⁸⁵ Bu dönemde İngiltere ve ABD'nin ortak endişesi, SSCB tehdidi ve komünizm tehlikesidir.¹⁸⁶ Yunanistan'da süren iç savaşın ardından aşırı solcu bir partinin başa geçmesi ile birlikte SSCB'nin tesir alanına Yunanistan'ı da sokacak bir şekilde güney istikametinde genişlemesidir.¹⁸⁷ Başkan Truman'a göre, SSCB Yunanistan'ın ardından Türkiye'nin de denetimini aldığı takdirde, ABD ve Batı Avrupa açısından hayati önemi bulunan Orta Doğu, SSCB'nin yönetimine dâhil olabilirdi.¹⁸⁸ ABD'yi Türkiye ile ittifak ilişkisi kurmaya iten bir başka neden, SSCB'yi “Çevreleme Politikası”¹⁸⁹ açısından Türkiye'nin taşıdığı stratejik önemdir. Bu nedenle ABD, Yalta ve Potsdam Konferansları esnasında Türkiye'ye karşı açık olarak ortaya çıkan SSCB tehdidini engellemek ve bu tehlide karşı Türkiye ve Yunanistan'ı askerî ve ekonomik yardım yoluyla güçlendirmek istemiştir.¹⁹⁰ ABD'nin Türkiye'ye yardım sağlamasının diğer bir nedeni, Türk ordusunun, 2. Dünya Savaşı boyunca seferberlik durumunda kalarak genel bütçede oluşturduğu yüküdür.¹⁹¹ ABD tarafından yayınlanan raporlara göre, 1947 yılı bütçesindeki askerî harcamalar 1946 yılı bütçesine göre %44 oranında bir artış göstermiştir.¹⁹² ABD'ye göre, 2. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin iktisadi durumunun iyi olmasına karşın, ordusunun modernizasyonuna yönelik harcamalarını millî kaynaklarından karşılaması hâlinde ekonomik durumu kötüye gidecektir.¹⁹³

2. Dünya Savaşı, çağdaş orduların teknolojinin tüm buluşlarından yararlanmasını sağlamış, Türk ordusu ise büyük oranda eski model silahları kullanan, süvari ve piyade gücüne dayanan yapısıyla geri kalmıştır. Savaş sırasında ABD'nin verdiği toplam 95.000.000 dolarlık askerî yardım savaşın bitmesiyle son bulmuştur. Ordunun yeniden ve çağdaş biçimde yapılanması için ABD yardımlarının kaçırılmaması gereken bir fırsat olduğu ortaya çıkmıştır.

¹⁸⁴ Mahmut Aslan, “ABD'nin 2. Dünya Savaşı Sonrası Uyguladığı Dış Politikasının Türkiye'ye Etkileri (1945-1952)”, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, 34; Sönmezoğlu, 2. Dünya Savaşı'ndan Günümüze, 37.

¹⁸⁵ “Amerika'nın Türkiye'ye İktisadi Yardımı”, *Cumhuriyet*, 2 Mart 1947, 1, 3.

¹⁸⁶ “Türkiye Niçin Yardıma Muhtaçtır?”, *Cumhuriyet*, 23 Mart 1947, 3; *Cumhuriyet*, 22 Mart 1947, 3; “Yardım Projesi”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1947, 1, 3; *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1947, 1, 3.

¹⁸⁷ “Yardım Projesi İçin Müzakereler Başladı”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1947, 1, 3.

¹⁸⁸ *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1947, 1.

¹⁸⁹ Çevreleme Politikası (Containment Policy): 2. Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin SSCB'ye karşı olan devletlerle meydana getirdiği ittifaktır. Kavram, ilk kez 1947 yılında George F. Kennan tarafından ortaya atılmış, Truman Doktrini ile uygulamaya alınmıştır. Bkz., Melek Fırat, “Yunanistan İlişkileri”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019, 588.

¹⁹⁰ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, Ankara: İmge Kitabevi, 1. Baskı, 2016, 40.

¹⁹¹ “Amerika'nın Türkiye'ye Yapacağı Teklifler”, *Cumhuriyet*, 10 Mart 1947, 1; “Yardım Projesi İçin Müzakereler Başladı”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1947, 1; “Türkiye'nin Durumu”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1947, 4.

¹⁹² “Türkiye'nin İktisadi Durumu”, *Cumhuriyet*, 27 Mart 1947, 3.

¹⁹³ “Amerika Hükümeti Bizim İçin Ne Düşünüyor?”, *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1947, 4.

Dolayısıyla Başkan Truman, ilk olarak Dışişleri Bakanı George Marshall, Savaş Bakanı Robert Patterson ve Donanma Bakanı James Forrestal ile görüşmüştür. Daha sonra da Dean Acheson ve Henderson'la görüşen ABD Başkanı Truman, İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'a verdiği yardımın, 1 Nisan 1947 tarihinde ABD tarafından verilmesi yönünde karar almıştır.¹⁹⁴ ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yardım edebilmesi için Kongre'yi ikna etmesi gereken Başkan Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Senato ve Temsilciler Meclisi toplantısında, "*Truman Doktrini*" olarak kayıtlara geçecek bir beyanat vermiştir.¹⁹⁵ Truman konuşmasında; kongreden Hükûmete, Türkiye ve Yunanistan'a 30 Haziran 1948 tarihine kadar geçerli olmak üzere 400 milyon dolarlık yardım yapılması (300 milyonu Yunanistan'a, 100 milyonu ise Türkiye'ye), bu devletlere istekleri üzerine sivil ve askerî personel gönderilmesi, Türk ve Yunan personelin ABD'de yetiştirilmesini sağlama yetkilerinin verilmesini istemiştir.¹⁹⁶ Truman'ın istekleri doğrultusunda oluşturulan "*Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu*" 22 Nisan 1947 tarihinde Senato,¹⁹⁷ 9 Mayıs 1947 tarihinde Temsilciler Meclisi'nde onaylanmış,¹⁹⁸ 22 Mayıs 1947 tarihinde Truman'ın onayını takiben hayata geçmiştir.¹⁹⁹ Yardım Kanunu'nun onaylanmasını takiben Karargâhı Washington'da bulunan ABD yardım heyeti, kara, hava ve deniz gruplarından oluşturulmuştur.²⁰⁰ 23 Mayıs 1947 tarihinde General Lunsford Oliver yönetimindeki ABD inceleme heyeti Ankara'da yapılacak yardıma yönelik çalışmalar yapmış,²⁰¹ ilk raporunu 17 Haziran 1947 tarihinde sunmuş ve 15 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye'den ayrılmıştır.²⁰² "*Oliver Heyeti*" olarak adlandırılan heyetle yapılan görüşmeler sonucunda, "*Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu*" doğrultusunda silah altında bulunan asker sayısının azaltılması ve 100 milyon dolarlık yardımın Türk ordusunun modernleşmesi

¹⁹⁴ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, 76; Mehmet Sait Cıla, "*II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye-ABD İlişkileri*", Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, 50.

¹⁹⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010, 152; Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1 (Mart 1966), 225-230; *Amerika-Türk Yardım Programı*, Çev. Cenân Sahir Silan, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1948, 14-21.

¹⁹⁶ "Truman'ın Tarihi Nutku", *Cumhuriyet*, 13 Mart 1947, 1, 3; Coşkun Topal, "*Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi*", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2013), 116; Levent Kalyon, "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11 (1 Nisan 2010), 10.

¹⁹⁷ "Amerikan Ayanı Yardımı Kabul Etti", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1947, 1, 3.

¹⁹⁸ "Yardım Projesi Dün Kabul Edildi", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1947, 1, 3.

¹⁹⁹ "Yardım tasarısı", *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1947, 1; Nadir Nadi, "Hayırlı Olsun", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1947, 1; Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 44; *Yunanistan ve Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Kanun (Amerika-Türk Yardım Programı)*, (22 Mayıs 1947), Çev. Cenân Sahir Silan, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1948, 22-27.

²⁰⁰ Thomas E De Shazo, "Türkiye'ye Yardım", Çev. Ömer İnönü, *Ordu Dergisi*, İstanbul: Askerî Basımevi, 150 (1949), 131.

²⁰¹ "Evvelki Gün Gelen Amerikan Askerî Heyeti", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1947, 1; *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1947, 1.

²⁰² "Amerikan Yardımı", *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1947, 1, 3.; Eminalp Malkoç, "Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 9 (2006), 103.

için harcanması önerilmiştir.²⁰³ Ayrıca, birliklerin motorize hâle dönüştürülmesi ve limanların inşa edilmesi konuları ihtiyaç olarak tespit edilmiştir.²⁰⁴

Truman Doktrini'nin sağladığı 100 milyon ABD dolarından kuvvet komutanlıklarına ayrılan miktar ise şöyledir: Kara Kuvvetleri'ne 48,5 milyon dolar, Hava Kuvvetleri'ne 26,75 milyon dolar, Deniz Kuvvetleri'ne 14,75 milyon dolar, mühimmat takviyesine 5 milyon dolar ve yolların inşasına 5 milyon dolar ayrılmıştır.²⁰⁵ 12 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve ABD'yi temsilen Büyükelçi Edwin C. Wilson tarafından Ankara'da, "*Yardım Anlaşması*" imzalanmıştır.²⁰⁶ TBMM, 1 Eylül 1947 tarihinde anlaşmayı onaylamış ve 5 Eylül 1947 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁰⁷ Anlaşmanın en dikkat çeken maddesi dördüncü maddesidir. Buna göre; "*ABD müsaade etmeden hiçbir madde ve malumatın mülkiyeti ve kullanma hakkı bırakılamayacaktır.*" Ayrıca, ABD'den müsaade alınmadan malumatın kullanılmasına ve açıklanmasına izin verilmeyecektir. Türkiye, tedarik ettiği yardımları ABD'nin onayı olmadan diğer ülkelere veremeyecek ve başka amaçlarla kullanamayacaktır.²⁰⁸ Bu madde, ABD'nin elini kuvvetlendirmiştir. 17 yıl sonra Haziran 1964 ayında Türkiye, Kıbrıs'a bir askerî harekât gerçekleştirmek istemiş, bu madde karşısına çıkmıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında da problemler çıkmasına neden olmuş ve ambargonun sebebini meydana getirmiştir.

Mart 1948 ayında Derince Limanı'na gelen ABD askerî yardım gemisi, çok sayıda tank, kamyon, jeep ve alıcı-verici telsiz getirmiştir.²⁰⁹ Aynı ay gelen Charles Glopper isimli gemi, tank, sahra topu, muhabere araçları, top taşıyabilen kamyonlar ve jeepler getirmiştir.²¹⁰ 28 Nisan 1948 tarihinde İstanbul'a ulaşan Rendova Uçak Taşıt Gemisi, takribi yüz adet AT-6 eğitim uçağı teslim etmiştir.²¹¹ Mayıs 1948 ayında Siboney Uçak Taşıt Gemisi, kırk iki ABD tayyare makinistini İstanbul'a getirmiştir.²¹² Bu makinistler uçak bakım ve onarımlarına bakmışlardır.²¹³ 25 Mayıs 1948 tarihinde varan Joe E. Man ABD Gemisi İzmir Limanı'na askerî teçhizat bırakmıştır.²¹⁴ James Krig isimli gemi römork, makineli tüfek ve yedek parçaları teslim

²⁰³ Yusuf Sarınoy, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, 64; Erhan, "*ABD ve NATO'yla*", 532.

²⁰⁴ *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1947, 1.

²⁰⁵ McGhee, *ABD-Türkiye*, 90.

²⁰⁶ *Vatan*, 13 Temmuz 1947, 1; *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1947, 1; "Amerikan Yardımı Anlaşması İmzalandı", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1947, 1; *Türkiye'ye Yapılacak Yardımlar Hakkında Anlaşma, (Amerika-Türk Yardım Programı) (12 Temmuz 1947)*, Çev. Cenani Sahir Silan, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1948, 28-31; *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 28, 1485-1488.

²⁰⁷ "Meclis Amerika Yardım Tasarısını İki Partinin İttifakıyla Kabul Etti", *Son Posta*, 2 Eylül 1947, 1, 7.

²⁰⁸ *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 28, 1486-1488; Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, Ankara: Bağlam Yayınları, 1987, 58.

²⁰⁹ *Cumhuriyet*, 27 Mart 1948, 1.

²¹⁰ *Cumhuriyet*, 30 Mart 1948, 1.

²¹¹ *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1948, 1.

²¹² *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1948, 1.

²¹³ *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1948, 1.

²¹⁴ *Hürriyet*, 26 Mayıs 1948, 1.

etmiştir.²¹⁵ 5 Aralık 1948 tarihinde dördüncü grup, DC-3 Dakota (C-47) nakliye uçakları gelmiştir.²¹⁶ Ordu, Deniz ve Hava Kuvvetleri'ne yönelik üç ABD heyeti Türkiye'de faaliyette bulunmuştur.²¹⁷ General Oliver'dan sonra göreve gelen General Mc Bride'ın Şubat 1948 ayındaki demeci doğrultusunda Türkiye'deki askerî heyet iki yüz altmış kişiden oluşmaktadır.²¹⁸ ABD'li yetkililer, Türkiye'ye yaptıkları ziyaret esnasında verdikleri demeçte, Türkiye'ye gönderilecek malzemelerin %72'sinin ulaştığını, bunlara P-47 ve A-26 uçaklarının dâhil olduğunu ifade etmişlerdir.²¹⁹

Başkan Truman tarafından, 1948 yılı Ekim ayında kongreye sunulan bir raporda; 62 milyon dolar Kara Kuvvetleri'ne, 13'er milyon dolar Deniz ve Hava Kuvvetleri'ne yardım sağlandığı, malzemenin toplam ağırlığının 140.000 ton olduğu ifade edilmiştir.²²⁰ Başkan Truman bir sonraki raporunu 6 Aralık 1948 tarihinde vermiştir. Buna göre Türkiye'ye 117.730.000 dolar ayrılmıştır. 88 milyon dolar tutan malzemenin devir işlemleri amacıyla gerekli şartlar düzenlenmiştir. Türkiye'ye, Aralık 1948 ayına değin 59 milyon dolar kıymetinde teslim yapılmıştır. Türkiye'ye nakledilen malın tutarı 240.000 tonu bulmuştur.²²¹ Tanıtım kurslarına yaklaşık üç bin Türk Hava Kuvvetleri personeli iştirak etmiştir. 1948 Ağustos'unda ABD bütçesine yönelik bir açıklama yapan Truman, 1949 mali yılında Yunanistan ve Türkiye'ye 385 milyon dolar tutarında yardım yapılacağını bildirmiştir.²²² Truman'ın Mart 1949 ayında Kongre'ye sunduğu raporda, Türkiye'ye 31 Aralık 1948 tarihi itibarıyla 96.870.000 dolar tutarında yardım yapıldığı belirtilmiştir.²²³ Ayrıca bu raporda, Mart 1949 ayının ardından teslim edilecek malzeme miktarının artırılması hedeflenmiştir.²²⁴

1947-1948 yıllarında 100 milyon doları bulan askerî yardımın, liman inşasına 5 milyon dolar, tersane inşasına 5 milyon dolar, artan kısmı ise Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'ne bölüştürülmüştür.²²⁵ 1947-1949 yılları arasında sağlanan yardım toplam 152,5 milyon dolardır. Yardımın 147.5 milyon dolarlık kısmı Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin modernizasyonuna sarf edilmiş, kalan 5 milyon dolar ise, muhtemel bir SSCB saldırısının engellenebileceği Toroslar'ın güneyi ile İskenderun arasında bulunan ikmal yollarının bitirilmesine harcanmıştır. Bahse konu yardımlar, 1947-1951 yılları arasında toplam 400 milyon dolara ulaşmıştır.²²⁶ 1948

²¹⁵ *Akşam*, 28 Temmuz 1948, 3.

²¹⁶ *Akşam*, 6 Aralık 1948, 3.

²¹⁷ "17 Memlekette Amerikan Askerî Heyeti Var", *Akşam*, 31 Ekim 1948, 5.

²¹⁸ *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1948, 3.

²¹⁹ "Amerika Hava Bakanı İstanbul'da", *Akşam*, 17 Ağustos 1948, 2.

²²⁰ *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1948, 1; Erendor, *Ötüken'den Ankara'ya*, 374.

²²¹ "Başkan Truman'ın Kongreye Raporu", *Akşam*, 7 Aralık 1948, 2.

²²² "Türkiye ve Yunanistan'a Yardım", *Akşam*, 16 Ağustos 1948, 1.

²²³ "Truman'ın Türkiye'ye Dair Kongreye Raporu", *Akşam*, 18 Mart 1949, 1.

²²⁴ "Türkiye'ye Malzeme Sevkiyatı Arttırılacak", *Akşam*, 21 Mart 1949, 1.

²²⁵ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Dünya Savaşı'ndan 1971'e*, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları, 1980, 178-179; Erendor, *Ötüken'den Ankara'ya*, 375.

²²⁶ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 534-535.

yılının sonlarında Türkiye’de bulunan ABD askerî yardım heyetinin sayısı üç yüz altmış üç kişidir. Sivillerin de katılması ile bu sayı yirmi beş bin civarında olup, çoğunluğu telsiz dinleme personelinin oluşmaktadır.²²⁷ Truman Doktrini’nin uygulamasının ardından, Karadeniz kıyılarında radar istasyonlarının kurulması, askere alınanlara okuma ve yazma öğretilmesi amacıyla ders kitaplarının oluşturulması gibi farklı konularda Türkiye-ABD arasında iş birliği gerçekleştirilmiştir. 1947-1962 yılları arasında ABD askerî yardımı kapsamında Türkiye’ye yaklaşık 2.228 milyon dolar yardım sağlanmıştır.²²⁸ Yardımların başlangıcında 500.000 olan asker sayısı, 1950 Mart’ında 300.000’e indirilmiştir.²²⁹ ABD askerî yardımı sayesinde, genel bütçe dâhilinde askerî giderlerin oranı 1947 yılında %37.2 iken, 1948 yılında %30.3, sonraki yıllarda %29 düzeyine gerilemiştir.²³⁰

Truman Doktrini, 2. Dünya Savaşı sonrasında ABD dış politikasında, sonuçları itibarıyla günümüze kadar gelen önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü SSCB’nin yayılmasını sonlandırmayı amaç edinen ABD bu doktrin sayesinde iki kutuplu dünya düzeninde Batı-ABD bloğunun önderliğini yüklenmiştir.²³¹ Truman Doktrini’nin ilanı ABD ile SSCB arasındaki birlikteliğin bundan sonra sürmeyeceğini net bir şekilde göstermiştir. Truman Doktrini, 2. Dünya Savaşı sonrasındaki geçiş evresine son vermiş ve SSCB-ABD mücadelesinin başladığını ortaya koymuştur.²³² ABD yönüyle önemli bir adım teşkil eden Truman Doktrini, öncelikle NATO ve Marshall Planı olmak üzere neredeyse bütün uluslararası anlaşmaların öncülüğünü üstlenmiştir. Başkan Truman’ın da belirttiği gibi “*Truman Doktrini ile Marshall Planı her zaman için, bir cevizin iki yarısı*” olmuştur.²³³

Truman Doktrini, Türk dış politikasına önemli değişiklikler getirmiştir. Türkiye, dış politika anlayışını tamamen Batı ile sıkı bağlar kurmak ilkesi üzerine oluşturmuştur. Böylece Batının meydana getirdiği bütün askerî, siyasal ve ekonomik kuruluşlara üye olmayı amaç edinmiştir. Asıl gayesi SSCB’ye karşı güvenliğini garanti altına almak olan Türkiye, Orta Doğu’ya yönelik tavır değişikliğine giden SSCB’nin karşısında çıkarları tehlikeye düşen İngiltere’nin de tesiriyle Batıya sarılan bir dış politika yürütmeye başlamıştır. Truman Doktrini ile Türkiye ABD’den kayda değer seviyede destek görmüştür. ABD’den temin edilen yardımlar TSK’nın envanterinde bulunan askerî teçhizatın modernleşmesine ve iyileştirilmesine katkı sunmuştur. Fakat bahse konu askerî yardımlar çerçevesinde Türkiye’ye verilen malzemelerin bakım ve yedek parça ihtiyaçlarının yalnızca ABD’den karşılanabilmesi yardımların gerçek

²²⁷ McGhee, *ABD-Türkiye*, 81; Erendor, *Ötüken’den Ankara’ya*, 375.

²²⁸ Dankwart A. Rustow, *Türkiye’de Ordu*, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1970, 10.

²²⁹ G. McGhee, *ABD-Türkiye*, 117.

²³⁰ Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde*, 178-179; Erendor, *Ötüken’den Ankara’ya*, 376.

²³¹ Sarıay, *Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi*, 66.

²³² Erhan, “ABD ve NATO’yla”, 535.

²³³ Metin Aydoğan, *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye*, İstanbul: Otopsi Yayınları, Cilt 2, 1999, 490.

değerinin üzerinde maliyet getirmesi ile sonuçlanmıştır.²³⁴ Truman Doktrini'yle başlayan ve ilerleyen yıllarda artış kaydeden ABD yardımları sayesinde Türk ekonomisi dışa bağımlı hâle gelmiştir.

1.1.2. Marshall Planı ve Askerî Yardımlar

2. Dünya Savaşı'nı takiben gerçek barışın getirilmesi için Batı demokrasileri gayret göstermektedirler. Diğer taraftan, ABD'yi yardıma yönelten kimi iktisadi çıkarlarının da bulunması doğal karşılanmalıdır. ABD, serbest ticaret rejimi uygulamaktadır. Ürettiği malların çoğunluğunu Avrupa devletlerine ihraç etmektedir. Avrupa'nın satın alma yeteneğinin düşmesi veya yok olması, bu malların ihracının durmasına ve dolayısıyla ABD'de iktisadi bir kriz doğmasına yol açabilirdi.²³⁵ Üretimi düşen Avrupa'yla ve Avrupa'nın ticaretinin kısıtlı hâle geldiği diğer ülkelerle ticaret sürdürülmüş, Avrupa'nın aksine geliri savaş boyunca artış göstermiş ve zenginleşen tek ülke olmuştur. Savaşın bitiminde ABD'nin elinde bulunan 20 milyar dolarlık altın rezervi 33 milyar dolarlık dünya rezervinin üçte ikisidir.²³⁶

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall,²³⁷ 5 Nisan 1947 tarihinde Avrupa'nın ekonomik açıdan kötü durumda olduğunu, siyasi yönden komünizm tehdidine maruz kaldığını ve ABD'nin Avrupa'ya yardım edeceğine inandığını ifade etmiştir.²³⁸ ABD, Avrupa'ya sağlayacağı yardım için farklı bir yöntem aramış ve Dışişleri Bakanı George Marshall, 7 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde Hükûmetin Avrupa'nın atılımı amacıyla öngördüğü planı verdiği nutuk ile açıklamıştır. Bu kapsamda; başlangıçta Avrupa ülkeleri bir araya gelerek ekonomik yönden iş birliği sağlamalılar ve noksanlıkları gidermelidirler. Neticesinde, ortaya çıkan açığı kapatmak için ABD yardım vermeli, bu amaçla öncesinde iş birliği yapılarak program oluşturulmalıdır.²³⁹ Bu plana, “*Marshall Planı*” ya da “*Marshall Yardımı*” denmiştir.²⁴⁰ Marshall Planı, soğuk savaşın önemli hazırlayıcı olaylarından birisi

²³⁴ Erhan, “ABD ve NATO'yla”, 535-536.

²³⁵ Orhan Oğuz, *Marshall Planı (Konferans)*, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1966, 4.

²³⁶ Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği'nce hazırlatılan Marshall Planı ve Türkiye'deki tatbikatı hakkında muhtıra. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi (BCA)*, Fon: 30-1-0-0/Kutu: 125-Gömlük: 801-Sıra No: 5, Tarih: (04.01.1952); Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, 1991, 419.

²³⁷ George Catlett Marshall (1880-1959): 2. Dünya Savaşı esnasında ABD Genelkurmay Başkanı (1939-1945), ardından Dışişleri (1947-1949) ve Savunma Bakanı (1950-1951) unvanı ile ABD Hükûmeti'nde görev almıştır. Marshall Planı olarak tanınan Avrupa Kalkınma Programı'nı başlatmıştır.

²³⁸ Hasret Çomak, “İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri ABD'nin Türkiye'ye Yardım Politikası (Truman Doktrini ve Marshall Planı)”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, (20-22 Ekim 1997), Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1998, 472; Gönülbol, Ülman, “*Truman Doktrini ve...*”, 220.

²³⁹ *Vatan*, 6 Haziran 1947, 1; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt I-II, (1914-1995)*, Ankara: Alkım Yayınevi, 2004, 443-444; Tolga Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2007, 48.

²⁴⁰ Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950*, İstanbul: Otopsi Yayınevi, 2003, 366.

olup, Truman Doktrini'nin tamamlayıcısı olarak değerlendirilmiştir.²⁴¹ Marshall Planı, birkaç düşünce üzerine geliştirilmiştir. İlk olarak Avrupa ülkelerinin 2. Dünya Savaşı sonrasında düşmüş oldukları enerji sıkıntısını aşmalarına yardımcı olmak, ikincisi ise savaşın alt üst ettiği ekonomik ve sosyal yapıları yeniden düzenlemektir.²⁴²

Marshall'ın hazırladığı bu plan sonrası Avrupa'da faaliyet hemen başlamıştır. Üç büyükler arasında müzakereler yapılarak, SSCB'nin de 27 Haziran 1947 tarihinde Paris'te yapılacak konferansa davet edilmesi kararlaştırılmıştır. SSCB prensip olarak konferansa katılmayı kabul etmiştir. Fakat konferansın birinci gününde SSCB ortak bir planı kabul etmeyerek toplantıdan ayrılmıştır.²⁴³ Bundan sonra 12 Temmuz 1947 tarihinde Marshall Planı'nı değerlendirmek üzere toplam on altı Avrupa ülkesi²⁴⁴ Paris'te bir araya gelmiş, bu birliktelik "*On Altılar Konferansı*" olarak anılmıştır.²⁴⁵ ABD'nin yardım ulaştırdığı ülkelerin içişlerine karıştığını düşünen SSCB konferansa katılmamıştır. ABD eski Dışişleri Bakanı J.Byrnes bu konuyu şöyle açıklamaktadır: "*Benim tahminim şudur ki, Sovyetler Birliği'nde veya Sovyetlerin kontrolü altında tutulan sahalarda Birleşik Amerika temsilcileri tarafından teftiş ve nezaret bulunmayacağı hususunda teminat alınıncaya kadar Sovyetler Paris Ekonomik Konferansı ile iş birliği yapmayı reddetmekte devam edeceklerdir.*"²⁴⁶

On Altılar Konferansı, katılan ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir Avrupa İş Birliği Komitesi kurulmasına karar vermiş ve bu komiteyi, 1 Eylül 1947 tarihine kadar ABD Hükûmeti'ne verilmek üzere dört yıllık bir kalkınma planı hazırlamakla görevlendirmiştir. Komite, bu planı hazırlayarak 22 Eylül 1947 tarihinde "*Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı*" olarak ABD Dışişleri Bakanlığı'na sunmuştur.²⁴⁷ Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı tarafından Marshall Planı kapsamında Avrupa İş Birliği Komitesi'nin hazırladığı rapora ilişkin bilgi notu hazırlanmıştır.²⁴⁸ Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından, Dışbakanları Konferansı ve Marshall Planı'na karşı ABD'de baş gösteren muhalefet cereyanı hakkında yazı gönderilmiştir.²⁴⁹ Kalkınma programı üzerine ABD, 3 Nisan 1948 tarihinde Dış

²⁴¹ Türkkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, Ankara: Aydınlık Yayınları, 1969, 122.

²⁴² Metin Yılmaz, "*Marshall Yardımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri*", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2000, 92-93; Akalın, *Soğuk Savaş ABD*, 124.

²⁴³ Çağrı Erhan, "*Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı*", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1 (1996), 282.

²⁴⁴ Bu Devletler: İngiltere, Fransa, İtalya, İrlanda, Portekiz, Türkiye, Avusturya, Belçika, İzlanda, Danimarka, Norveç, Hollanda, Lüksemburg, İsveç, Yunanistan ve İsviçre'dir.

²⁴⁵ *Aydın Tarihi*, No: 170, Ocak 1948, 91; Oğuz, *Marshall Planı (Konferans)*, 5.

²⁴⁶ James Byrnes, *Açık Konuşalım*, Çev. Semih Yazıcıoğlu, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1. Baskı, 1948, 356.

²⁴⁷ *Aydın Tarihi*, No: 166, Eylül 1947, 122-127; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt I-II, (1914-1995)*, 444.

²⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı tarafından Marshall Planı hakkında not hazırlanmıştır. *Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 02000740, Ek No 1, Belge No 445485, (09.01.1948).

²⁴⁹ Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün, Dışbakanları Konferansı ve Marshall Planı'na karşı ABD'de baş gösteren yeni bir muhalefet cereyanı hakkında gönderdiği yazı. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 02003460, Ek No 1, Belge No 535340, (02.01.1948).

Yardım Kanunu'nu çıkarmıştır.²⁵⁰ ABD, bu Kanun'a dayanarak ilk yıl için on altılara, 6 milyar dolarlık bir ekonomik yardım yapmıştır. Bu yardımlar daha sonraki yıllarda da devam edecektir. Türkiye de bu Kanun'dan faydalanabilmek amacıyla, 4 Temmuz 1948 tarihinde anlaşmayı Ankara'da imzalamış ve yardım gelmeye başlamıştır.²⁵¹ Türkiye'ye yapılacak ABD yardımından bahseden makaleyi ihtiva eden, Walter Lipmann'ın “*New York Herald Tribune*”de yayınlanan yazısı hakkında sureti takdim edilmiştir.²⁵² 4 Temmuz 1948 tarihli anlaşma, TBMM'de 8 Temmuz 1948 tarihinde 5253 Sayılı Kanun ile onaylanmış ve 13 Temmuz'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁵³ Başlangıçta Türkiye'ye 50 milyon dolar tutarında yardım yapılmıştır.²⁵⁴

Dış Yardım Kanunu'nun çıkması üzerine on altı Avrupa ülkesi, 16 Nisan 1948 tarihinde Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nı (OEEC)²⁵⁵ kurmuştur.²⁵⁶ Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı, 22 Eylül 1948 tarihinde Paris'te toplanmıştır. Ortak ihtiyaçların muhasebesini yapan konferans, 1948-1952 yılları arası için bir kalkınma planını kabul etmiştir.²⁵⁷ Marshall Planı'nın başlangıcında, Türkiye'ye iki şekilde yardım temin edilmiştir. Bunlardan birincisi doğrudan yardım olup, ABD Hükûmeti'nce Türkiye'ye dolarla yapılmaktadır ve ABD'den yapılacak mal ve hizmet satın alınması için kullanılmaktadır. İkinci yardım şekli ise tiraj hakkı sureti ile muhtelif Avrupa memleketlerinde Türkiye'ye temin edilen satın alma imkânlarıdır.²⁵⁸ Marshall Planı kapsamında, Türkiye yapılan yardımların türlerini ve miktarlarını açıklayan bilgi notları hazırlanmıştır.²⁵⁹

ABD Kongresi, 3 Nisan 1948-30 Haziran 1952 tarihleri arasında Türkiye'ye 221 milyon dolar kaynak tahsisini öngörmüştür. 3,2 milyar dolar ile, en büyük kaynağın tahsisi İngiltere'ye

²⁵⁰ Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında*, 54-55; Vehbi Bengil, “Amerikan Yardımı”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, 287 (Şubat 1955), 400.

²⁵¹ Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan*, 168; Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik*, 119-121.

²⁵² Türkiye'ye yapılacak ABD yardımından bahseden makaleyi ihtiva eden, Walter Lipmann'ın “*New York Herald Tribune*”de yayınlanan yazısı hakkında. *BCA*, 30-1-0-0/101-625-12, Tarih: (15.01.1948).

²⁵³ *Resmi Gazete*, S. 6956, 13.07.1948; *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 29, No: 5253, 8 Temmuz 1948, 1278-1291; *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 10, Dönem: VIII, Toplantı 2, 37. Birleşim, 02.02.1948, 2-5; “Türkiye-Amerika İşbirliği Anlaşması Tasdik Edildi”, *Son Posta*, 9 Temmuz 1948, 1, 7; “Türkiye-Amerika İşbirliği Anlaşması Mecliste Tasdik Edildi”, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1948, 1, 3.

²⁵⁴ “Truman Yardım Kanununu Dün İmza Etti”, *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1948, 1, 3.

²⁵⁵ Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü (OEEC): Marshall Planı'nın işlemlerini sağlamak için kurulan bu örgütün ismi 30 Eylül 1961 tarihinde Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) dönüştürülmüştür. Sonradan davet edilen Federal Almanya, 31 Ekim 1949 tarihinden itibaren OEEC'ye temsilci göndermiştir.

²⁵⁶ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt I-II, (1914-1995), 444; Andre Ribard, *İnsanlığın Tarihi*, Çev. Erdoğan Başar Berktaş, Şiar Yalçın, Halil Berktaş, İstanbul: Say Yayınları, 1983, 616; Akalın, *Soğuk Savaş ABD*, 127-128.

²⁵⁷ “1948-1952 yılları arasında Marshall Planı çerçevesinde yapılan yardımlar 13 milyar dolara ulaşacak ve ABD yardımının dağılımı şöyle olacaktır: İngiltere % 24.4, Fransa % 20.3, İtalya % 11, Federal Almanya % 10.1, Hollanda % 8,3, öteki ülkeler % 25,9”. Bkz., Akalın, *Soğuk Savaş ABD*, 127.

²⁵⁸ George S. Harris, *Troubled Alliance, Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, Washington D. C., 1972, 32-33.

²⁵⁹ Marshall Yardımı ve dağıtımı hakkında hazırlanan bilgi notları. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03000947, Ek No 1, Belge No 18558.; *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03000947, Ek No 2, Belge No 18559.)

planlanmıştır. Tahsis edilen kaynağın büyüklüğü açısından, Türkiye on altı ülke içinde on birinci sıradadır.²⁶⁰ ABD, Türkiye'nin ekonomik durumunun Avrupa'dan daha iyi olduğunu düşünmektedir.²⁶¹ Türkiye'nin tarım ve maden yönüyle Avrupa'nın kalkınmasına katkıda bulunabileceği, döviz ve altın stoklarının ise hayli iyi seviyede olduğu ifade edilmiştir. Marshall Planı'nın, temelde var olan bir ekonomiyi büyütmekten ziyade savaşın derinden sarstığı Avrupa'nın ayağa kaldırılması amacıyla hazırlandığı vurgusu yapılmıştır.²⁶²

Marshall Yardımları doğrultusunda Türkiye'ye, 1948-1952 yılları arası dönemde 352 milyon dolarlık yardım sağlanmış olup, ABD'den mal satın alınması amacıyla verilen doğrudan yardım 175 milyon dolar, OEEC ülkelerinden alınması amacıyla verilen dolaylı yardım 177 milyon dolardır. Türkiye'ye sağlanan yardım Marshall Yardımları'nın sadece binde 36'sından ibarettir.²⁶³ Yardımların %60'lık kısmı tarımda kullanılmıştır. Türkiye, bu dönemde dünyanın önemli buğday üreticilerinden biri hâline gelmiştir. Bu bağlamda, Marshall Planı Türkiye Özel Misyonu Başkanı Russell H. Dorr; *"Türkiye'nin iktisadi program neticesinde çoğalan buğday mahsulü hür dünyanın ordularını ve savunma fabrikalarını, işçilerini beslemeye yardım edecektir. Hür dünyanın kuvvetlenmesi ise Türkiye'de istihsalin artmasıyla, Türkiye'nin dostlarına yapacağı gıda, kömür ve malzeme ihracatıyla elde edilebilir."* demiştir.²⁶⁴ Marshall Yardımı doğrultusunda Türkiye'ye tetkik gezisi yapan heyetin başkanı Russell H. Dorr tarafından Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a on üç sahifelik not sunulmuştur.²⁶⁵ Kongre delegeleri namına Cihanbeyli CHP Kongre Başkanı Sami Celepli, bol miktarda verilen tohumluk ve Marshall Yardımı'ndan dolayı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderdiği tazim telgrafına ilişkin cevabi teşekkür yazısı göndermiştir.²⁶⁶ ABD yardımından Bayındırlık işlerine ayrılan miktarda alınacak makine ve malzemenin yerinde seçim için ABD'ye gönderilecek iki yetkiliye gündelik verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶⁷ ABD'nin, yardımları Türkiye'nin karayolları inşasında da kullanmasını istemesi üzerine demiryollarının önemi azalmıştır. Sağlanan yardımların bir

²⁶⁰ Jeremy Isaacs, Taylor Downing, *Cold War, An Illustrated History, 1945-1991*, Little Brown and Company, USA, 1998, 60.

²⁶¹ Yusuf Çınar, "Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2018), 336.

²⁶² Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, 236.

²⁶³ Erhan, "Ortaya Çıkışı", 542.

²⁶⁴ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 49.

²⁶⁵ Marshall Yardım Planı doğrultusunda Türkiye'ye tetkik gezisi yapan heyetin başkanı Russell H. Dorr tarafından Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a sunulan on üç sahifelik not. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03002212, Ek No 1, Belge No 265118, (23.09.1950).

²⁶⁶ Kongre delegeleri namına Cihanbeyli CHP Kongre Başkanı Sami Celepli'nin, bol miktarda verilen tohumluk ve Marshall Yardımı'ndan dolayı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderdiği tazim telgrafına ilişkin cevabi teşekkür yazısı. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 02000794, Ek No 187, Belge No 755307, (31.11.1949)).

²⁶⁷ ABD yardımından Bayındırlık işlerine ayrılan miktarda alınacak makine ve malzemenin yerinde seçim için Amerika'ya gönderilecek iki yetkiliye gündelik verilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/114-48-20, (24.07.1947).

kısmı, yedek parça bağımlılığı, bakım-onarım gibi gerekçelerle geri gönderilmiştir. Truman Doktrini'nin ardından Marshall Yardımları da, dışa bağımlı hâle gelmesine yol açmıştır.²⁶⁸

28 Şubat 1951 tarih ve 5750 sayılı, Avrupa Ekonomik İş Birliği Sözleşmesi ve Marshall Yardım Planı çerçevesi dâhilinde temin edilen yardımlar karşılığı Türk liralardan bütçeye taalluku gerekenlerin bütçe hesaplarına intikal şekli hakkındaki Kanun Cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak, yayınlanmak üzere gönderilmiştir.²⁶⁹ “Ulus”un ABD Ajansına dayanarak Türkiye'nin Marshall Yardımı'nda samimi olmadığını belirten haberi üzerine Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nce yazı yayınlanmıştır.²⁷⁰ ABD yardımıyla ilgili aleyhte propaganda yapan “Life Dergisi”ne cevabi mektuplar yazılmıştır.²⁷¹ İstanbul'da faaliyet gösteren Hollenbach Firması'nın Marshall Planı'ndan sağlanan kredilerle ilgili dilekçesine Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'ndan cevabi yazı sunulmuştur.²⁷²

Türkiye'nin dış politikası ve yabancı ülkelerle diplomatik ilişkileri, ABD yardımına dair hususlar icra edilen toplantıda görüşülmüştür.²⁷³ “New-York Journal American” ve “N.Y. Herald Tribune”de yayınlanan ABD yardımının semeresi görülüyor başlıklı makalenin tercümesi takdim edilmiştir.²⁷⁴ Savaşı takiben, Truman Doktrini ve Marshall Yardımı ile Türkiye'ye ulaşan askerî ve iktisadi yardımlar, ABD ile gerçekleştirilen ikili anlaşmalar yoluyla sağlanan fonlar, NATO'nun sağladığı yardımlar ve dış borçlarla sürmüştür.²⁷⁵

Marshall Planı, soğuk savaşın önemli hazırlayıcı olaylarından biridir. Soğuk savaşın doğmasını büyük ölçüde etkilediği gibi, Batı ve Doğu Avrupa ülkelerinde Hükûmet değişimlerine de sebep olmuştur.²⁷⁶ Truman Doktrini'nin ardından gelen Marshall Planı da Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı'nı takiben başladığı bir taraftan Batılılaşma diğer taraftan şimdi onun lideri durumuna gelmiş olan ABD ile olan ilişkileri geliştirme çabaları ciddi bir adım sayılmıştır. Bundan sonra Batı'nın, demokratik bir yapı şeklinde telaffuz edilmesine sıkça

²⁶⁸ Oran, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, 542.

²⁶⁹ 28 Şubat 1951 tarih ve 5750 sayılı, Avrupa Ekonomik İş Birliği Sözleşmesi ve Marshall Yardım Planı çerçevesi dâhilinde temin edilen yardımlar karşılığı Türk liralardan bütçeye taalluku gerekenlerin bütçe hesaplarına intikal şekli hakkında kanunun Cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak, yayınlanmak üzere gönderildiği hk. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03000428, Ek No 1, Belge No 25115, (28.02.1951).

²⁷⁰ “Ulus”un ABD Ajansına dayanarak Türkiye'nin Marshall yardımında samimi olmadığını belirten haberi üzerine Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü'nce yazılan yazı. *BCA*, 30-10-0-0/ 85-564-7, (20.09.1948).

²⁷¹ ABD yardımıyla ilgili aleyhte propaganda yapan Life Dergisi'ne yazılan cevabi mektuplar. *BCA*, 30-1-0-0/102-631-6, (03.03.1951).

²⁷² İstanbul'da Hollenbach Firması'nın Marshall Planı'ndan sağlanan kredilerden, oto kamyon yedek parçaları ithali için ticarethanesine bir hisse ayrılmadığına dair Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'ndan gelen yazı. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03000341, Ek No 264, Belge No 2122, (31.05.1951).

²⁷³ Türkiye'nin dış politikası ve yabancı ülkelerle diplomatik ilişkileri, ABD yardımına dair belge. *BCA*, 30-1-0-0/60-373-8, (14.10.1951)).

²⁷⁴ “New-York Journal American” ve “N.Y. Herald Tribune”de yayınlanan ABD yardımının semeresi görülüyor başlıklı makalenin tercümesi. *BCA*, 30-1-0-0/103-646-1, (14.07.1953).

²⁷⁵ Terzioğlu, *Türk Ordusu*, 87.

²⁷⁶ Ataöv, *Amerika, NATO*, 122.

rastlanacak ve Türkiye'nin NATO'ya dâhil olabilmek amacıyla ileri sürdüğü başlıca tezlerinden biri durumuna gelecektir.²⁷⁷

Saka Hükûmeti 14 Ocak 1949 tarihinde görevi bırakmış, Şemsettin Günaltay Başbakan olmuştur.²⁷⁸ 4 Nisan 1949 tarihinde toplam 12 ülke tarafından Kuzey Atlantik İttifakı (North Atlantic Treaty Organization-NATO) kurulmuştur.²⁷⁹ Türkiye'nin NATO'ya katılması hususunda ABD Büyükelçiliği'nin gönderdiği ABD Cumhurbaşkanı Truman'ın Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a muhatap mesajı yollanmış ve bu mesajlara Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından cevabi mesaj gönderilmiştir.²⁸⁰ Türk demokrasisi adına “*Beyaz Devrim*”²⁸¹ olarak isimlendirilen 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinin DP'nin zaferiyle sonuçlanması üzerine CHP iktidarı sona ermiş,²⁸² Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes Başbakan olmuş, İsmet İnönü ise CHP lideri olarak kalmıştır.²⁸³ NATO'ya resmi üyelik ise 18 Şubat 1952 tarihinde gerçekleşmiştir.²⁸⁴

DP, Türkiye'yi 10 yıl süreyle tek başına yönetmiştir. Bu 10 yıllık dönemi üçe ayırmak mümkündür. Bunlar; ekonomik iyileşmenin Türkiye'de özellikle tarım kesiminde olmak üzere arttığı, partinin halkın gözünde yükseldiği 1950-1954 yılları arası dönem; oylarını artırmış olsa da uygulamalarının durağanlaştığı 1954-1957 yılları arası dönem; partinin inişe geçtiği, toplumun tüm kesimlerinde partiye verilen desteğin gittikçe azaldığı ve bu nedenle de DP'nin hırçınlaştığı ve demokrasiden uzaklaşarak otoriterleştiği 1957-1960 yılları arası dönemdir.²⁸⁵ DP, 1950 yılından itibaren “*Devri sabık yaratmayacağız.*” prensibine bağlı kalarak Matbuat

²⁷⁷ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 78.

²⁷⁸ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayat Geçiş*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, 2001, 150.

²⁷⁹ Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1990, 16; Ghee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, 113; Lord Ismay, *NATO-İlk Beş Sene (1949-1954)*, Çev. Suat Bilge, Ankara: TTK Yayınları, 1956, 17.

²⁸⁰ Türkiye'nin Kuzey Atlantik Pakti'na (NATO) katılması hususunda ABD Büyükelçiliği'nin gönderdiği ABD Cumhurbaşkanı Truman'ın Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a muhatap mesajları ve bu mesajlara Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından cevabi mesaj metinleri. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03003100, Ek No 2, 3, 4, 5, Belge No 137169, 151095, 137957, 151097, (24.09.1951).

²⁸¹ Cüneyt Arcayürek, *Açıkıyor-2 Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985, 45-46; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1950-1964)*, Cilt III, İstanbul: Remzi Kitabevi, 9. Baskı, 2011, 14.

²⁸² *TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükûmetler*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1998, 173-177; Sedef Bulut, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskınlar ve Tahkikat Komisyonu”, *Akademik Bakış Dergisi*, 4 (Yaz 2009), 126.

²⁸³ *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1950, 1; *Zafer*, 15 Mayıs 1950, 1.

²⁸⁴ *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 33, 314-315; *Milliyet*, 18 Şubat 1952, 1; *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1952, 1; Anlaşmanın metni için bkz., İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945-1990) Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar)*, Cilt II, Ankara: TTK Yayınları, 2. Baskı, 2000, 409-412.

²⁸⁵ İsmail Burçak, *Demokrat Parti Döneminin İlk Genelkurmay Başkanı: Mehmet Nuri Yamut ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Dönüşüm (1950-1954)*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 20.

Kanunu'nda köklü değişiklikler yapmış,²⁸⁶ TSK'da tasfiye yoluna gitmiş,²⁸⁷ Arapça ezan yasağını kaldırmış²⁸⁸ ve Genel Af Kanunu'nu çıkarmıştır.²⁸⁹ Diğer taraftan, dış politikada “*Büyük dost*” olarak adlandırdığı ABD ile ilişkilerin zamanla daha da geliştiğini beyan ederek, İngiltere ve Fransa ile hâlen devam eden anlaşma zeminini de dış politikanın vazgeçilmez dayanağı olarak kabul etmiştir.²⁹⁰ DP yönetimi, 8 Ağustos 1951 tarihinde çıkartılan 5830 Sayılı Yasa²⁹¹ ile toplam 478 adet halkevini ve 4332 adet halkodasını hazineye devredilmesini sağlamıştır.²⁹² 1954 Şubat'ında Köy Enstitüleri kapatılarak, öğretmen okullarına dönüştürülmüştür.²⁹³

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan seçim sonuçlarına göre, DP birinci parti olarak çıkmış, Adnan Menderes Başbakan, Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiştir.²⁹⁴ Başbakan Adnan Menderes tarafından William H. Arnold ve Clarence B. Rantal'a Truman Doktrini ile ilgili telgraf gönderilmiştir.²⁹⁵ 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlere göre de sonuç değişmemiştir.²⁹⁶ 1957 seçiminden sonraki süreçte ekonomik göstergelerin bozulması, kötü siyaset ve dış politikanın yürütülmesinde yaşanan olumsuzluklar iktidarı icraatleri ile baskı uygulamaya yöneltmiştir.²⁹⁷ Muhalefet partileri iktidara karşı güç birliği yapmak maksadıyla, 1958 yılında Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Köylü Partisi bir araya gelerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) oluşturulmuş,²⁹⁸ Hürriyet Partisi CHP'ye katılmıştır.²⁹⁹ Muhalefetin bahse konu girişimlerine, DP “*Vatan Cephesi*”ni meydana getirerek cevap vermiş, bu hareket 27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan müdahaleye kadar varlığını sürdürmüştür.

1950-1960 yılları arası dönemde Türkiye-ABD ilişkileri, ABD'nin dış politika hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayacak şekilde şekillenmiş, yapılan ikili anlaşmalar ve askerî yardımlar sonucunda ABD'ye bağımlı bir durum oluşmuştur. 28 Şubat 1953 tarihinde

²⁸⁶ *Yeni Cephe*, 31 Temmuz 1950, 1.

²⁸⁷ “Ordu Yüksek Komuta Heyetinde Geniş Değişiklikler Yapıldı,” *Son Posta*, 7 Haziran 1950, 1; “Orduda Yapılan Geniş Değişiklik,” *Zafer*, 08 Haziran 1950, 1.

²⁸⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, Dönem: 9, Ekler Bölümü, 16 Haziran 1950, 2/4-5.

²⁸⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, Dönem: 9, 14 Temmuz 1950, 690-712; *Resmi Gazete*, 15.07.1950, 1; *Zafer*, 16 Temmuz 1950, 1, 8.

²⁹⁰ Sedef Bulut, “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükûmetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 41 (2008), 37.

²⁹¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, 10 Ağustos 1951, 337-339; *Resmi Gazete*, S. 7882, 11.VIII.1951.

²⁹² *Ulus*, 15 Ağustos 1951, 1.

²⁹³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999, 252.

²⁹⁴ *Milliyet*, 2 Mayıs 1954, 1; *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1954, 1.

²⁹⁵ Başbakan Adnan Menderes'in William H. Arnold ve Clarence B. Rantal'a Truman Doktrini ile ilgili telgrafı. *BCA*, 30-1-0-0/6-32-31, (16.03.1957).

²⁹⁶ *Milliyet*, 28 Ekim 1957, 1; *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1957, 1.

²⁹⁷ Sedef Bulut, “Üçüncü Dönem Demokrat”, 8.

²⁹⁸ *Cumhuriyet*, 08 Ekim 1958, 1; *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1958, 1.

²⁹⁹ *Milliyet*, 25 Kasım 1958, 1, 5; *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1958, 1.

Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye “*Dostluk ve İşbirliği Anlaşması*” Ankara’da imzalanmıştır.³⁰⁰ Anlaşma çerçevesinde Yugoslavya’nın NATO içindeki durumu incelenmiştir.³⁰¹ ABD basınından “*The New York Times*” Gazetesi’nin 20 Ekim 1953 tarihli nüshasında “*Türkiye’de Yeni Bir NATO Üssü*” başlıklı yazı yayınlanmıştır.³⁰² 6 Aralık 1954 tarihinde Türkiye ile ABD arasında İncirlik Üssü’nün Kullanımı Anlaşması imzalanmıştır.³⁰³ 10 Haziran 1955 tarihinde Türkiye ile ABD’nin imzalayacağı atom enerjisinin kullanımı anlaşmasını Türkiye namına imzalamaya yetkili kılınan Mehmet Ali Tiney adına düzenlenen Selahiyetname Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın imzasına sunulmuş,³⁰⁴ Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından onaylanarak geri gönderilmiştir.³⁰⁵ Bu anlaşma, 24 Aralık 1956 tarihinde yürürlüğe girmiştir.³⁰⁶ Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından, NATO, Orta Doğu ve Filistin meselelerinden bahisle, ABD Devlet Başkanı Dwight D. Eisenhower’e bir mektup yazılmış,³⁰⁷ Eisenhower tarafından bu mektuba bir cevabi mektup gönderilmiştir.³⁰⁸

Türkiye-SSCB ilişkileri, dostluk, uyuşmazlık ve dostluğun yeniden sağlanmaya çalışılması olmak üzere üç devrede incelenebilir. Dostluk dönemi, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması’yla³⁰⁹ başlayıp Adolf Hitler ile Josef Stalin arasındaki 23 Ağustos 1939 tarihli “*Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı*”nın imzalanmasına kadar sürmüştür. İkinci devre, bu tarihten başlayarak 1953 yılında Stalin’in ölümüne kadar süren uyuşmazlık dönemi olmuştur. 1953 yılı sonrası ise yeniden dostluğun sağlanması devresi olarak tanımlanmıştır.³¹⁰ SSCB, 13 Kasım 1954 tarihinde NATO devletlerine bir nota göndererek, Avrupa’da bir müşterek emniyet sistemi tesis edilmesi maksadıyla 29 Kasım 1954 tarihinde konferans toplanmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine, “*29 Kasım 1954 Pazartesi günü NATO*

³⁰⁰ Anlaşmanın metni için bkz., Soysal, *Türkiye’nin Uluslararası Siyasal*, 475-485; *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 34, 1347-1350; *Ayın Tarihi*, No: 231, Şubat 1953, 286-288.

³⁰¹ 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara’da imzalandığı belirtilen Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması çerçevesinde hazırlanan yazı ile Yugoslavya’nın NATO içindeki durumu irdelenmiştir. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03003115, Ek No 1, Belge No 136640.

³⁰² ABD basınından “*The New York Times*” Gazetesi’nin 20 Ekim 1953 tarihli nüshasında yayınlanan “*Türkiye’de Yeni Bir NATO Üssü*” başlıklı yazının türkçe tercümesi. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03002273, Ek No 1, Belge No 120733, (13.11.1953).

³⁰³ Selin Muzaffer Bölme, *ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye: Kuruluşundan Bugüne İncirlik Üssü*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 237-249; Stuart Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, İstanbul: Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, 1. Baskı, 2002, 331.

³⁰⁴ *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03003503, Ek No 2, Belge No 228686, (04.10.1955).

³⁰⁵ *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03003503, Ek No 1, Belge No 229278, (10.10.1955).

³⁰⁶ *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 38, 76; *Resmi Gazete*, S. 9491, 24.12.1956.

³⁰⁷ Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın, NATO, Orta Doğu ve Filistin meselelerinden bahisle, ABD Devlet Başkanı Dwight D. Eisenhower’e yazdığı mektup. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03005383, Ek No 1-2, Belge No 247591-247592, (09.12.1957).

³⁰⁸ Eisenhower’in cevabi mektubu. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03005383, Ek No 3, Belge No 247955, (27.12.1957).

³⁰⁹ Anlaşmanın metni için bkz., Soysal, *Türkiye’nin Uluslararası Siyasal*, 32-38.

³¹⁰ Suat Bilge, “Türk-Sovyet İlişkileri”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 10. Baskı, 2014, 387.

devletleri tarafından ayrı ayrı olmak ve fakat yekmaâl bulunmak üzere Ruslara tevdi edilecek notanın metnidir." başlıklı nota hazırlanmıştır.³¹¹

1.2. Türkiye'nin Kore Savaşı'na Katılması

Kore Savaşı, 1950-1953 yılları arasında ABD'nin desteklediği Kuzey Kore ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin desteklediği Güney Kore arasında cereyan eden bir savaş olarak tarihe geçmiştir.

Japonya'nın 2. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramasından sonra, Kore'yi terk etmesinin sağlanması sorumluluğunu ABD ve SSCB orduları üstlenmiştir. 1945 yılında 38. paralelin kuzey kısmına SSCB ordusu, güney kısmına ise ABD ordusu yerleşmiştir.³¹² ABD'nin, SSCB'nin ve BM'nin çabaları "*Bir millet iki devlet*" olan iki Kore'nin birleşmesini sağlayamamıştır. Kuzey Kore tarafından, Güney Kore'ye 25 Haziran 1950 tarihinde saldırı gerçekleştirilmesi neticesinde ABD, BM'yi harekete geçirmiştir. BM gücü, Amerikalı General MacArthur komutasında Kore'ye gönderilmiştir.³¹³ Bakanlar Kurulu, 25 Temmuz 1950 tarihinde Güney Kore'ye askerî birlik gönderilmesini kararlaştırmıştır. Bu doğrultuda Genelkurmay Başkanlığı 4500 askerden oluşan bir tugayı Kore'ye göndermek üzere görevlendirmiştir.³¹⁴ Genelkurmay Başkanlığı'nın 03 Ağustos 1950 tarihli emri ile teşkilat yapısı oluşturulan tugaya, "*Birleşmiş Milletler Türk Silahlı Kuvvetleri Tugayı*" ismi verilmiştir.³¹⁵ BM K.lığı Genel Karargâhı tarafından birliklerin BM K.lığı altında birleştirildiğine dair bir rehber hazırlanarak yayınlanmıştır.³¹⁶

Genelkurmay 2. Başkanlığı ve Kara Kuvvetleri K.lığı'nın emirleriyle 9'uncu Kolordu bölgesinde iki adet piyade ve bir adet topçu alayından oluşan bir tugay teşkil edileceği bildirilmiştir.³¹⁷ Tugay K.lığı'na Tuğgeneral Tahsin Yazıcı, Piyade Alay K.lığı'na Albay Celal Dora getirilmiştir. Toplam 5090 kişiden oluşturulan tugay,³¹⁸ personel, eğitim ve malzeme eksikliklerini Ankara Etimesgut'ta tamamladıktan sonra Kore'ye hareket etmek maksadıyla 19 Eylül 1950 tarihinden itibaren İskenderun'a sevk edilmiştir. 21 Eylül 1950 tarihi akşamına

³¹¹ 29 Kasım 1954 Pazartesi günü NATO devletleri tarafından ayrı ayrı olmak ve fakat yekmaâl (eş değerde olmak) bulunmak üzere Ruslara tevdi edilecek notanın metnidir. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03003109, Ek No 1, Belge No 137171, (29.11.1954).

³¹² Antony Best, vd., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, Çev. Taciser Ulaş Bilge, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2012, 289.

³¹³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi*, 347.

³¹⁴ *MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi*, Kore Harbi Kataloğu (KHK), Kutu: 1, Gömlek: 41, Belge Nu.: 41 (3), (15.07.1950).

³¹⁵ *ATASE Arşivi*, KHK, K: 1, G: 41, B: 41 (1-2), (03.08.1950). Birleşmiş Milletler Türk Silahlı Kuvvetleri teşkilat yapısı için bkz., *ATASE Arşivi*, KHK, K: 1, G: 41, B: 41 (4), (03.08.1950).

³¹⁶ *ATASE Arşivi*, KHK, K: 2, G: 41, B: 41 (1-11), (26.09.1950).

³¹⁷ *ATASE Arşivi*, KHK, K: 3, G: 96, B: 96 (1), (20.09.1950).

³¹⁸ Celal Dora, *Kore Savaşı'nda Türkler 1950-1951*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1963, 8; *Ulus*, 28 Eylül 1950, 1; Turhan Seçer, *Kore Savaşı'nın Bilinmeyenleri*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2008, 37.

kadar İskenderun'da toplanan tugayı Kore'ye götürecek beş adet gemiden ilki 25 Eylül 1950 tarihinde İskenderun Limanı'ndan ayrılmış ve 21 gün süren seyahatin ardından Kore'nin güney doğusunda yer alan Pusan Limanı'na varmıştır.³¹⁹ Türk Tugayı daha çok gönüllülerden oluşturulmuştur.

Kore'ye görevlendirilen TSK personeline, kanunlarımızda yazılı savaş durumu esaslarının yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır.³²⁰ Kore'ye gitmek üzere oluşturulan bu birlikler, 25 Eylül 1950 tarihinde İskenderun'dan hareket eden gemiler ile 18 Ekim 1950 tarihinde Pusan Limanı'na ulaşmıştır.³²¹ Kore'de bulunan TSK personelinin istihkaklarıyla masraflarına ilişkin hükümlerin yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır.³²² Tedavi için Türkiye'ye gelecek ve tekrar Kore'ye dönecek TSK personeline ödenecek yevmiye miktarı tespit edilmiştir.³²³

Kore'de Harekât Planı belirlenen³²⁴ Türk tugayı, ABD'nin 25'inci tümeni ile birlikte 26-30 Kasım 1950 tarihleri arasında zor şartlarda fedakarlık göstererek savaşmış, karşı tarafa zaiyatlar vermiştir.³²⁵ Savaş, 1953 Temmuz'unda Panmunjom Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanmış, taraflardan hiçbiri diğerine karşı üstünlük sağlayamamıştır. ABD ve Güney Kore tarafından, Türk tugayına Kunuri Muharebeleri'nde göstermiş olduğu büyük başarı nedeniyle Birlik Nişanı verilmiştir.³²⁶

Kore Savaşı, Türkiye-ABD ilişkilerini yeni bir boyuta taşımıştır. Türkiye'nin NATO'ya üyeliğini hızlandırmıştır. Türkiye, ilk defa ülke sınırları dışında yaşanan bir savaşa askerî birlik göndermiştir.

1.3. Ekonomik ve Sosyal Durum

Mustafa Kemal Paşa'nın izlediği ekonomi politikası sayesinde Kurtuluş Savaşı sıfır enflasyon ile gerçekleştirilmiştir. Savaşın finansmanı, artırılan vergiler ve halktan alınan bağışlarla sağlanmıştır. Savaş sona erdiğinde, Türk milleti yorgun, bitkin ve yoksul durumdadır. Sınırlı olan kaynaklar tamamen tükenmiştir. 1923 yılında Türkiye'nin resmi, insan gücü, para,

³¹⁹ ATASE Arşivi, KHK, K: 2, G: 20, B: 20 (1-2-3), (19-21.09.1950).

³²⁰ Kore'ye görevlendirilen TSK personeline, kanunlarımızda yazılı savaş durumu esaslarının yürürlüğe girmesi. BCA, 30-18-1-2/123-77-17, (20.09.1950).

³²¹ Akşam, 17 Ekim 1950, 1; Cumhuriyet, 18 Ekim 1950, 1; Yeni Asır, 19 Ekim 1950, 1.

³²² Kore'de bulunan TSK personelinin istihkaklarıyla masraflarına ilişkin hükümlerin yürürlüğe girmesi. BCA, 30-18-1-2/124-92-7, (23.12.1950).

³²³ Tedavi için Türkiye'ye gelecek ve tekrar Kore'ye dönecek TSK personeline ödenecek yevmiye miktarının tespiti. BCA, 30-18-1-2/125-16-13, (06.03.1951).

³²⁴ Birleşmiş Milletler Türk Silahlı Kuvvetleri K.İği'nin Harekât Planı için bkz., ATASE Arşivi, KHK, K: 5, G: 33, B: 33 (1-5), (19.11.1950).

³²⁵ Cumhuriyet, 30 Kasım 1950, 1. Sekiz sütuna manşet; Yeni Asır, 30 Kasım 1950, 1.

³²⁶ Fatma Rezzan Ünalp, "Kore Savaşı ve Kore Cumhuriyeti Ziyaretinden İzlenimler", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 415 (Ocak 2013), 40-57.

mal ve uzman açısından yetersiz durumda olan ekonomik kaynakları, uzun yıllar süren savaşlar sebebiyle tümüyle kurumuş ve yıkıntı hâline dönüşmüş bir ülkenin görüntüsünü yansıtmaktadır. Mali sistemi kötü, sanayisi bulunmamaktadır. İhtiyaç maddelerinin (kumaş, şeker vb.) tamamı dışarıdan alınmakta, halk dışa bağımlı yaşamını sürdürmektedir. Tesis ve işletmelerin çoğunluğu yabancıların hakimiyetindedir. Nüfusun %65'i tarımla meşgul iken, tarımda ilkel şartlar geçerlidir. Bu ağır şartlara rağmen Kurtuluş Savaşı kazanılmış olup, yeniden ekonomik kalkınmayı sağlayacak savaşın verilmesi zorunludur.³²⁷

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ekonomide elde edilen başarının esası, Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği iki amacın uygulanmasına dayanmaktadır. Bu amaçlar, ekonomik kalkınma ve kalkınmanın halk için yapılmasıdır. Mustafa Kemal Paşa iktisatçı olmamasına rağmen iktisadın kritik öneme sahip olduğunu kavrayabilecek kadar zekası bulunmaktadır.³²⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın tarihe meraklı olması ve Osmanlı tarihi ile farklı milletlerin tarihini analiz etmesi, iktisadın sahip olduğu önemi anlamasında çok kıymetli bir unsur teşkil etmiştir.³²⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın "*Tam Bağımsızlık*", özgürlük mücadelesinin başından itibaren gerek fikirlerine gerekse hareketlerine hâkim olan ana ilkedir ve O, Türk Devrimi'nin her aşamasında bu prensibin yılmaz bir şekilde savunuculuğunu yapmıştır. O'na göre tam bağımsızlık; "*Siyasa, maliye, iktisat, adalet, askerlik, kültür gibi her alanda tam bağımsızlık ve tam özgürlük*" demektir.³³⁰

Mustafa Kemal Paşa, Ulusal bağımsızlık savaşının zaferle sonuçlanmasından sonra daha Cumhuriyet ilan edilmeden Türk tarihinde ilk kez İzmir'de 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında "*Türkiye İktisat Kongresi*"ni düzenlemiştir.³³¹ Mustafa Kemal Paşa, bu kongre vasıtasıyla, ekonominin milletler için ne kadar önemli olduğunu ve Türkler'in savaşmanın yanı sıra ekonomik alanda da gücünün bulunduğunu bütün dünyaya ispatlamak,³³² Türk milletini ve zenginlik ve refaha kavuşturmak, yıkık ve perişan ülkeyi bayındır duruma taşıyarak tekrar ayağa kaldırmak, Türkiye'nin bağımsız yaşamını sürdürebilmesi ve güçlü bir devlet hâline gelebilmesi için ekonomik yönden refahını elde etmesini arzu etmiştir.³³³ Kongrede alınan kararlar 1930'lara kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarına egemen olmuştur.

³²⁷ Abdurrahim Aydın, "Atatürk'ün Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları", *Atatürk Haftası Armağanı Dergisi*, 38 (2011), 109-111.

³²⁸ Gülten Dursun, Nevzat Dursun, "Atatürk'ün İktisadi Görüşleri ve Döneminin İktisadi Politikası", *Atatürk Haftası Armağanı Dergisi*, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 5 (2006), 93.

³²⁹ Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tisa Matbaası, 1981, 7.

³³⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev (1920-1927)*, Cilt II, Ankara: TTK Yayınları, 2012, 835.

³³¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988, 34.

³³² Ülken, *Atatürk ve İktisat*, 83-84.

³³³ Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, 2006, 221.

Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı politikası doğrultusunda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, tarım sektöründe üretim artmıştır.³³⁴

ABD borsalarında başlayan 1929 ekonomik krizi birçok ülkeyi etkisi altına almış, Türkiye'yi ise 1933 yılından sonra daha geniş bir biçimde etkilemiştir. Dünyada, Türkiye'den ihraç olunan ürünlere talebin azalması, ekonomisi tarıma dayanan Türkiye'de, tarım ürünlerinin özellikle buğday fiyatlarının içeride ve dışarıda düşmesine neden olmuş ve köylü çok büyük zarar görmüş, Ege ve Trakya'da ekim yapılamamıştır.³³⁵ Bu yıllarda ekonomi politikalarının iki belirleyici özelliği vardır. Bunlar; “*Korumacılık ve Devletçilik*”tir. Ekonomik politikaların yöneldiği hedef ve ulaşılan sonuçlar açısından bahse konu dönem *ilk sanayileşme* dönemi olarak isimlendirilmiştir. Sanayinin yıllık büyüme hızı ortalama olarak %11.6'dır. Bu oran 1923-1929 yılları arası dönemde %8.5'dir.³³⁶

1930'lu yıllar Türkiye'de devrim hareketlerinin büyük ölçüde yavaşladığı ve Cumhuriyet rejiminin oturduğu bir dönem olmuştur. Siyasal açıdan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın geliştirdiği muhalefet, toplumsal açıdan Menemen'de meydana gelen olay, ekonomik açıdan ise 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan çıkış için arayışların olduğu bu dönemde, iktidara açıkça ters düşmek istemeyen aydınlar, kendi aralarında düşünsel bir rekabete girişmişlerdir. Klasik anlamda sağ ve sol ideolojilerin değil de, Kemalizm'in yorumlarının öne çıktığı bu dönemde, en keskin ayırım devletçilik-liberalizm arasında yaşanmıştır.³³⁷

Bu dönemin özelliği olarak “*Devletin sanayiye öncelik tanıyarak yeni sanayilerin kurulmasında öncülük görevini üstlenmesi*” ve endüstrileşme faaliyetinin planlı bir şekilde yürütülmesi ile birlikte hareket edilerek Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları hazırlanmıştır. İşte 1931-1932 yılları arasında hazırlanan Mayıs 1934'ten itibaren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanması sonucunda yaklaşık 100 milyon TL. tutarında yatırım yapılmış, bu yatırımlar içerisinde %36 ile en büyük payı alan sanayi dalı dokuma olmuş, 16 adet fabrika faaliyete geçmiştir. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı madencilik ve enerji sektörlerini esas almış, sektörlerin mali yönetimi ve gerçekleştirilmesi görevi 1935 yılında kurulan Etibank'a verilmiştir. İkinci planda kurulacak fabrika ve tesis sayısının 100'ü geçeceği

³³⁴ Bige Sükan Yavuz, Necdet Aysal, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2013, 182.

³³⁵ Hakan Uzun, “Atatürk'ün Devletçilik İlkesi ve Atatürk Dönemindeki Ekonomik Uygulamaların Sonuçları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *Atatürk Haftası Armağanı Dergisi*, 35 (2008), 73.

³³⁶ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, 45-54.

³³⁷ Temuçin Faik Ertan, *Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010, 121.

öngörülmüş, 1939 yılında 2. Dünya Savaşı'nın çıkması bu planın uygulanmasını engellemiştir.³³⁸

1939-1945 yılları arasında enflasyon yükselmiş, karaborsacılık artmıştır. Bütçede oluşan açığı gidermek amacıyla hükûmetler Millî Korunma Kanunu,³³⁹ Varlık Vergisi Kanunu,³⁴⁰ Toprak Mahsulleri Vergisi³⁴¹ yürürlüğe koymuş, fiyatlardaki artışı durdurmak, karaborsayı engellemek³⁴² ve mal darlığını ortadan kaldırmak için sert ve müdahaleci tedbirlere başvurmuşlardır.³⁴³

Ekonomik sıkıntıların başlıca sebeplerinden birisi de, dış ticaretin savaştan büyük oranda olumsuz etkilenmesidir. İhracat ve ithalatın yaklaşık %50'sinin Orta Avrupa ülkeleri ve Almanya ile gerçekleştiriliyor olması dış politika kararlarının verilmesinde ekonomiye doğrudan etki yapmıştır.³⁴⁴ Savaşmakta olan ülkeler büyük oranda gıda maddelerine ihtiyaçları olduğundan Türkiye'nin 1939-1945 yılları arası dönemdeki ihracatının %91'ini tarım ürünleri meydana getirmiştir. Savaş boyunca, istikrarlı ve düzenli bir ithalat politikası gerçekleştirilememiş ve sonuçta ülkede, ara mallar, yatırım ve hammadde kaynakları konularında büyük sıkıntılar yaşanmıştır.³⁴⁵

17 Nisan 1940 tarihinde İsmet İnönü'nün gayretleriyle “Çocuk işgücü” ile Köy Enstitüleri kurulmuştur.³⁴⁶ Türkiye’de 1948 yılına kadar toplam 21 adet Köy Enstitüsü açılmıştır. Köy Enstitüleri yıkılmış ülkeyi onarmak, bitkin insanı canlandırmak amacıyla kurulmuş, çok amaçlı eğitim kurumlarıdır. Kısa süre zarfında binlerce öğretmen, sağlıkçı ve tarımla uğraşan

³³⁸ Necdet Aysal, “Atatürk Dönemi Türk Devrimi”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 3. Baskı, 2014, 204.

³³⁹ Millî Korunma Kanunu: 18 Ocak 1940 tarihinde Refik Saydam Hükûmeti döneminde yürürlüğe konan bu Kanun ile, özellikle dış ticaret, fiyat kontrolleri ve üretim alanlarında geniş seviyede devlete müdahalede bulunma yetkisi getirilmiştir. Kanun’a göre, yatırımların hükûmetin iznine tabi olması, hangi malın ne kadar üretileceğinin kararının devlete ait olması ve riayet etmeyen işletmelerin tazminatının ödenmesi sonrasında devletleştirilmesi kabul edilmiştir. Bkz., Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2006, 321; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitabevi, 5. Baskı, 2001, 191-192.

³⁴⁰ Varlık Vergisi Kanunu: 11 Kasım 1942 tarihinde Şükrü Saracoğlu Hükûmeti döneminde yürürlüğe konan bu Kanun ile, 2. Dünya Savaşı'nın Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi azaltmak ve savaş esnasında elde edilen hak edilmemiş gelirleri vergilendirmek amaçlanmıştır. Bkz., Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi (1914-2007)*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2007, 121; Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, 135.

³⁴¹ Toprak Mahsulleri Vergisi: 26 Nisan 1944 tarihinde Şükrü Saracoğlu Hükûmeti döneminde yürürlüğe konan bu Kanun, savaş şartlarında üretimi azalmış ve piyasaya az çıkabilmiş, yalnızca kendi ihtiyacını karşılayabilecek kadar üretimi gerçekleştirmiş olan küçük köylüye yöneliktir. Bkz., Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)*, 24. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2019, 94.

³⁴² M. Selçuk Özkan, Abidin Temizer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (Yaz 2009), 320.

³⁴³ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)*, 92-94.

³⁴⁴ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980), Siyasal Tarih (1923-1950)*, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1997, 367; Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, 156.

³⁴⁵ Cemil Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi 1938-1945*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, 369-370.

³⁴⁶ Necdet Aysal, “Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 35 (Mayıs 2005), 275-276.

yetiştirilmiştir. 21 enstitüde, parasal değeri katrilyonlara varan yapı kurulmuş, milyonlarca dönüm toprak işlenmiş ve ekilecek duruma getirilmiştir. Bunun yanında milyonlarca ağaç dikilmiş, büyük ve küçük baş binlerce hayvan üretilmiştir.³⁴⁷

Diğer taraftan, 2. Dünya Savaşı sonrası Batı'nın iktisadi durumu oldukça kötüdür. Bozulan ve altüst olan ekonominin derhal düzeltilmeye ihtiyacı vardır. Fakat kalkınmasını kendi kendisine yeniden sağlayacak durumda değildir. Bütün Avrupa devletlerinde enflasyon çok yüksektir ve paranın alım gücü çok azalmıştır. ABD'nin ise hem üretim fazlalığı vardır hem de para birimi olan dolar çok sağlam bir durumdadır.³⁴⁸ 2. Dünya Savaşı'nın ardından, İngiltere ve ABD savaş boyunca tuttuğu asker kaynağını azaltmaya yönelmiştir. 1945 yılında asker sayısı 1.321.000 olan İngiltere, bunu 1946 yılında 488.000'e düşürmüştür. Aynı yıl ABD'nin asker sayısı 3.100.000 iken, 1946 yılında bu sayı 391.000'e inmiştir. Buna karşın SSCB, savaşta 6 milyonu aşan asker sayısını savaş takiben olduğu gibi muhafaza etmeyi sürdürmüştür.³⁴⁹

11 Mart 1947 tarihinde Dünya Bankası'na (Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası-International Bank For Reconstruction and Development-IBRD)³⁵⁰ ve Uluslar arası Para Fonu'na (IMF)³⁵¹ katılım sağlanmıştır. Ayrıca, 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD) da dâhil olunmuştur.³⁵²

Bütçenin büyük bir bölümünü ABD'den alınacak Millî Savunma ihtiyaçları için kullanılmak üzere tahsis eden Türkiye'de bu sebeple finansal yatırım projelerinin hayata geçirilmesi de mümkün olamamış, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi uzun zaman

³⁴⁷ Dursun Kut, *60. Yılında Basında Köy Enstitüleri 1940-2000*, Ankara: Güldiken Yayınları, 2000, 376-377.

³⁴⁸ Oğuz, *Marshall Planı*, 3.

³⁴⁹ Erendil, *İkinci Dünya Harbi'nden*, 32.

³⁵⁰ Dünya Bankası: 2. Dünya Savaşı sonrasında 1945 yılında Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (IBRD=International Bank for Reconstruction and Development) adıyla kurulmuş, 1947 yılında BM'in özerk uzman kuruluşlarından birisi olma sıfatını kazanmıştır. Banka, yatırım amaçlı olarak uzun vadeli borç vermektedir. Günümüzde dünya devletlerinin 185'i bu bankanın üyesidir. Bunlardan 11'i, Banka sermayesinin %55'ine sahiptir. Türkiye'nin sermayedeki payı ve oy gücü %0,5 düzeyindedir. Bkz., Baskın Oran, "ğeeiev (Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası; International Bank For Reconstruction and Development-IBRD)", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019, 482; Şaban Halis Çalış, *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2006, 109, 711.

³⁵¹ Uluslararası Para Fonu (IMF): Uluslararası Para Fonu, ya da daha çok bilinen kısaltmasıyla IMF (International Monetary Fund), global finansal düzeni takip etmek, borsa, döviz kurları, ödeme planları gibi konularda denetim ve organizasyon yapmak, aynı zamanda teknik ve finansal destek sağlamak gibi görevleri bulunan BM'in uluslararası bir organizasyonudur. 1944 yılında ABD'nin New Hampshire eyaletindeki Bretton Woods'da kurulan ve 1947 yılında fiilen çalışmaya başlayan milletlerarası ekonomik meselelerle uğraşan, borçlu ülkelerin borçlarını ödeyebilmesinin koşullarını yaratan bir teşkilattır. Bkz., Baskın Oran, "IMF (Uluslar arası Para Fonu, International Monetary Fund)", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019, 481; Yalçın Doğan, *IMF Kısacasında Türkiye, 1946-1980*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, 54.

³⁵² Tezer Öçal, *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2. Baskı, 2005, 42.

almıştır. Yapılan ithalatın da ABD dolarıyla karşılanıyor olması, Türkiye'nin elindeki döviz stoklarını kısa sürede tüketmiş, Türk ordusunu modernleştiren yardımlar ekonomiyi dışa bağımlı hâle getirmiştir.

2. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan ABD askerî yardımları, politik ve askerî amaçlarının yanında Türk ordusu ve toplumun modernleşmesine de katkıda bulunmuştur. Yardımlar sayesinde kalabalık bir insan grubuna ev sahipliğinde bulunan TSK çok yönlü bir mekanizasyon sürecinden geçerek dönüşüm yaşamış ve bununla birlikte bünyesinde yer alan askerleri de dönüştürmüştür. Modern bir vatandaşa dönüşen askerler terhis olduktan sonra köylerine döndüklerinde aynı dönemde süren zirai makineleşmedeki iş gücü ihtiyacını karşılamışlardır. Ayrıca bahse konu insanlar teknik personel olmasının yanı sıra modernleşmenin taşradaki temsilcileri hâlini almışlardır. Böylelikle 1950'li yıllarda Türk köylüleri askerden dönen kendi evlatları sayesinde moderniteyle tanışmışlardır. Ulaşım olanaklarının artarak pazar ekonomisinin gelişmesine paralel olarak şehir yaşamı ile ilişki kurabilen modern köylü gereksinimi de yine bu insanlar yerine getirmiştir.³⁵³

DP döneminde, 1950-1954 yılları arasında hızlı bir ekonomik büyüme gerçekleşmiştir.³⁵⁴ Bu yıllarda GSMH artış oranı (% cinsinden) sırasıyla; 9,4; 12,8; 11,9 ve 11,2 olup, bu oran 1954 yılında -3'e düşmüştür. 1950 yılına kadar ılımlı seyir izleyen enflasyon 1950-1953 yılları arası dönemde toplam harcamalar ve para arzı artış göstermekle beraber büyüme hızının artması ve üretimin genişlemesi nedeniyle enflasyon olmamıştır.³⁵⁵ Bu dönemde, üç temel ekonomi politikası ortaya çıkmıştır. Bunlar; tarımı ön plana çıkarmak, sanayileşmenin özel sektör aracılığıyla yürütülmesi ve liberal bir dış ticaret politikası izlemektir.³⁵⁶ Tarım alanlarında canlanma başlamış, Marshall Yardımları tarımın makine ile yapılmasını sağlamıştır.³⁵⁷ Hamit İşledici tarafından, Marshall Yardımı'ndan Türkiye'ye verilmiş olan traktörlerden kendisine de verilmesi dileğine dair İzmir Valisi Osman Sabri Adal'a yazı gönderilmiştir.³⁵⁸

³⁵³ Cemil Sağlam, *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Ordusunda Modernizasyon ve Ordu-Toplum İlişkilerinde Modernleştirme Misyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2021, 95.

³⁵⁴ İlkay Sunar, "DP ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, 2082.

³⁵⁵ Zeki Erdoğan, *1950-1960 Döneminde Türkiye'de İzlenen İktisat Politikalarının Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 47, 72.

³⁵⁶ Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Tarihi (1914-2007)*, 140-141.

³⁵⁷ Marshall Yardımı ve dağıtımı hakkında hazırlanan bilgi notları. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03000947, Ek No 1, Belge No 18558; *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03000947, Ek No 2, Belge No 18559, (1952). Bkz., EK-1.

³⁵⁸ Hamit İşledici'nin, Marshall Yardımı'ndan Türkiye'ye verilmiş olan traktörlerden kendisine de verilmesi dileğine dair İzmir Valisi Osman Sabri Adal'a gönderilen yazı. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 02010657, Ek No 1, Belge No 515526, (10.08.1949).

Özel sektöre dayanan bir sanayileşmeyi hedefleyen DP, bir yandan yabancı sermayenin Türkiye’de yatırım yapması maksadıyla 1951 ve 1954 yıllarında yabancı sermayeyi teşvik edecek kanunları yürürlüğe koyarken, diğer yandan da devlet vasıtasıyla özel sektörü destekleme stratejisini sürdürmüştür. 1950 yılında Dünya Bankası’nın destek olması neticesinde açılan Türkiye Sınâî Kalkınma Bankası da özel sektöre kredi temin etmek görevini yürütmüştür. Aynı zamanda, Azot Sanayi, Et ve Balık Kurumu, Devlet Malzeme Ofisi, Türkiye Çimento Sanayi Anonim Şirketi, Yem Sanayi Anonim Şirketi, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ve Ereğli Demir Çelik Fabrikaları Anonim Şirketi gibi devlet işletmeleri de bu yıllarda faaliyete başlamıştır.³⁵⁹

1954 yılı sonrası dönem, yüksek enflasyon, döviz darlığı, biriken dış borçlar yüzünden krize girileceği, bu nedenle Hükûmetin liberalleşmeyi terk ederek tekrar devletçi ve müdahaleci politikalar uygulamak zorunda kalacağı yıllar olmuştur.³⁶⁰ 6 Haziran 1956 tarihli Millî Korunma Kanunu ile ekonomideki kötü gidiş durdurulmaya çalışılmıştır.³⁶¹ 4 Ağustos 1958 tarihinde IMF’den alınan kredi ekonomik sorunları çözüme kavuşturamamış ve ABD doları 2.80 TL.’den 9 TL.’ye yükselmiştir.³⁶²

1950-1960 yılları arasında yıllık ortalama nüfus artış hızı %3 gibi Cumhuriyet tarihinin en büyük hızına ulaşmıştır. 1950 yılında nüfus 20,9 milyon iken 1960 yılında 27,7 milyona yükselmiştir. Buna rağmen ekonomik büyüme yıllık ortalama %3,5 olmuştur. 1950 yılında %25’de olan kentleşme oranı 1960 yılında %35 düzeyine çıkmıştır. Hızlı kentleşme olgusu gecekondulaşma ve ona bağlı sosyo ekonomik problemleri de beraberinde getirmiştir.³⁶³

1.4. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Yenilenmesi ve Modernizasyonu

1.4.1. Türk Ordusunun Genel Durumu

Cumhuriyetin ilanının ardından askerî sanayinin sorumluluğu 1921 yılında faaliyete başlayan Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü’ne verilmiştir. Kurtuluş Savaşı’nı takiben savaştan geriye kalan harp silah, araç ve gereçlerinden kullanılabilir durumda olanlar ile faaliyetler sürdürülmüş, bir bölümü ise ülkenin farklı kesimlerinde meydana getirilen depolara yerleştirilmiştir. Bu dönemde, silah sanayii alanında Türkiye’nin ihtiyaçlarını Askerî Fabrikalar

³⁵⁹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti 1946-1960*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004, 307-313.

³⁶⁰ Yaşar Baytal, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 40 (Kasım 2007), 557.

³⁶¹ Serdar Turgut, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Adalet Matbaacılık, 1991, 168.

³⁶² Mustafa Albayrak, “Demokrat Parti Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri”, *Demokrasi Platformu Dergisi*, 17 (Kış 2009), 180.

³⁶³ Mete Kaan Kaynar, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 44.

Umum Müdürlüğü karşılamış, silah tedariki için dış ülkelere mecbur kalınmasından milletimizi kurtarmıştır.³⁶⁴

Türkiye'nin savunmasını geliştirmek ve güçlendirmek maksadıyla bütçe imkânlarına bağlı kalınarak 19 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren 664 Sayılı Yasa ile Birinci İkmal Planı oluşturulmuş ve Silahlı Kuvvetler'e 150 milyon TL. verilmiştir.³⁶⁵ 1934 yılında yürürlüğe giren 2425 Sayılı Kanun ile İkinci İkmal Planı doğrultusunda 70 milyon TL. bütçeye eklenmiştir.³⁶⁶ Üçüncü İkmal Planı 1936 yılında³⁶⁷ ve Dördüncü İkmal Planı ise 1938 yılında³⁶⁸ oluşturulmuş, savaş koşulları bu planların uygulanmasını olumsuz etkilemiştir.³⁶⁹

Cumhuriyet döneminde ordunun yenilenmesi maksadıyla birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. 1928 yılından itibaren Kayseri Uçak Fabrikası'nda 112 adet uçak imal edilmiş, 2. Dünya Savaşı'nın ardından alınan ABD askerî yardımları sonucunda kesilmiş, bakım-onarım hizmeti verilmiştir. 1928 yılında faaliyete başlayan Kırıkkale Mermi Fabrikası'nda merminin gövdesi üretilmiştir.³⁷⁰ Mermi Fabrikası, 1933 yılında mermi gövdesine ilaveten topçu mühimmatı üretmiş ve Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası'nın bünyesine dâhil olmuştur. Mamak Gaz Fabrikası 1935 yılında kurularak gaz maskesi imali gerçekleştirilmiştir. 1937 yılında Kırıkkale'de temeli atılan barut fabrikası 1939 yılında imalata geçmiştir. 1936 yılında Kırıkkale'de tüfek üretimi başlamış,³⁷¹ 1940 yılında imalatı günlük 150 adede çıkarılmıştır.³⁷² 1938 yılında tank ile motorlu araçların dişli ihtiyacına yönelik Kırıkkale Dişli Fabrikası açılmıştır. 1938 ve 1939 yıllarında 80 adet sahra topunun vuruş mesafesi 7.500 m.den 12 bin m.ye yükseltilmiştir. Aynı fabrikada 1940 yılında tanksavar topu üretilmiştir.³⁷³ Ankara'da bulunan Silah Fabrikası'nda 5,56 mm.lik çapa sahip yaklaşık 150 bin adet mavzer tipli tüfeğin çapı 7,9 mm.ye dönüştürülerek 1940 yılına kadar Türk ordusuna teslim edilmiştir. Sonuç olarak; Balkan, 1. Dünya ve İstiklal Savaşları'nda elde edilen acı deneyimlerden sonra çıkarılan dersler neticesinde bu dönemde piyade cephanesi modern bir yapıya

³⁶⁴ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 7.

³⁶⁵ *Resmi Gazete*, S. 228, 25.11.1925.

³⁶⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27.05.1934.

³⁶⁷ *Resmi Gazete*, S. 3313, 26.05.1936.

³⁶⁸ *Resmi Gazete*, S. 3919, 28.05.1938.

³⁶⁹ Mete Tunçay, "İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında Türk Ordusu", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 35 (Kasım 1986), 34.

³⁷⁰ *Askerî Fabrikalar Tarihçesi*, Ankara, 1940, 87.

³⁷¹ *Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) Dergisi*, Cilt 2, 1966 Yıl Sonu Özel Sayısı, 8.

³⁷² Celal Evcı, "Atatürk Döneminde Millî Savunma Sanayi Yaratma Atılımları", *Atatürk Haftası Armağanı Dergisi*, 32 (2005), 123-124.

³⁷³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt 4, Devre: 7, İçtima: F, 15.7.1943, 105; Yalçın Diker, *Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Yenilenme Çalışmaları*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1994, 129.

kavuşturulmuştur. Aynı dönemde, Ankara Fişek Fabrikası'nda günde 250 bin fişek üretimi gerçekleştirilmiştir.³⁷⁴

1940 tarihli Türk Hava Kurumu (THK) Etimesgut Uçak Fabrikası ve 1945 tarihli THK Gazi Uçak Motoru Fabrikası havacılık sanayinde dönüm noktası oluşturmuştur. 1950 yılında uçak tasarım ve test çalışmaları amacıyla kurulan “Ankara Rüzgâr Tüneli” dış yardımlar nedeniyle ilerleyen yıllarda kullanım dışı kalmıştır.³⁷⁵

Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü vasıtasıyla devamlılığı sağlanan yerli silah sanayii 1940'lı yıllarda son bulma durumuna gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün iyi yönetilememesine bağlı üretim yetersizliğinin rolü büyüktür. Dünyada ve Türkiye'de yaşanan ekonomik sıkıntılar da olumsuz etkide bulunmuştur. 2. Dünya Savaşı'na katılmayan Türkiye, 1940-1945 yılları arasında savaş ekonomisi politikası uygulamış, savaş koşullarında millî kaynakları ile idare etmiş, ekonomide yaşanan yetersizlikler sebebiyle silah sanayii alanında üretim veya teknoloji transferi yapamamıştır. Böylelikle Askerî Fabrikaların çoğunluğu sermaye yetersizliğine bağlı olarak üretimi bırakmıştır. Bu fabrikaların modern bir ordunun ihtiyaçlarına cevap verebilecek kapasiteye getirilmesi ve devletin bütçesine yük olmasının önüne geçmek için yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) kurulmuştur.³⁷⁶ Kurumun envanter çalışması yapılmış, 8 Mart 1950 tarihinde Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü MKEK'e devredilmiştir.³⁷⁷ THK Motor ve Uçak Fabrikaları MKEK tarafından 1952 yılında devren alınmış ve “Türk Traktör Fabrikası”na dönüştürülmüştür.³⁷⁸

2. Dünya Savaşı'nda TSK'nın komuta kademesi millî mücadele ve sonrası dönemin komutanlarıdır. Bu tespiti ordunun envanterindeki silah ve malzemeler için de söylemek mümkündür. Bu yıllarda Türk topçusu tamamıyla atlarla çekilmektedir. Ordunun envanterinde yer alan silahlar ilkel, eski ve sayısı son derece yetersizdir. Savaşma kabiliyetini ağırlıklı olarak piyade sınıfı karşılamaktadır. Ordunun taarruz yeteneğinin zayıf olduğu açıkça görülmektedir.³⁷⁹ Savaş esnasında Türk ordusu, belirlediği stratejiye uygun olarak kuvvetinin

³⁷⁴ Mehmet Evsile, *Atatürk Devri Harp Sanayii (1920-1938)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, 43; Evci, “Atatürk Döneminde Millî”, 124-125.

³⁷⁵ Ahmet Ayhan, *Dünden Bugüne Türkiye’de Bilim-Teknoloji ve Geleceğin Teknolojileri*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2002, 136-140.; Türk Savunma Sanayii Firmaları için bkz., EK-17.

³⁷⁶ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 82.

³⁷⁷ *Resmî Gazete*, Kanun No: 5591, 15.03.1950, 18093.

³⁷⁸ Suat Söylerkaya, “Türkiye’de Millî Harp Sanayi”, *Türkiye Millî Harp Sanayi Semineri Bildiriler Kitabı (2-3-4 Ocak 1975)*, Ankara: Ankara Ticaret Odası Araştırma Yayınları, No. 3, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, 1975, 77.

³⁷⁹ Hüseyin Işık, *Yabancı Gözüyle Türkler ve Türk Ordusu*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995, 95.

büyük bir bölümünü Trakya’da konuşlandırmıştır. Konuş durumuna bakıldığında, Ege ve Trakya’da taarruz stratejisi, doğuda savunma stratejisi benimsendiği görülmektedir.³⁸⁰

Diğer taraftan, 2. Dünya Savaşı öncesinde yapılan değerlendirmelere göre de temel düşünce, Türk ordusunun demode silah ve malzeme ile donatılmış olduğu, mekanizasyon-motorizasyon açısından diğer devletlerin gerisinde kaldığı üzerinedir. Tuğgeneral Fahri Belen, seferberlik hazırlıklarında Türk ordusunun zayıf olduğunun açık bir şekilde meydana çıktığını ifade etmektedir. Ordunun modern silahları bulunmadığını vurgulayan Belen, envanterde yer alan uçak, tank, tanksavar ve uçaksavar sayılarının az seviyede bulunduğundan, bunun ise muvazzaf personelin moralini bozduğundan bahsetmektedir. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak bile personelin moral bozukluğunu giderebilmek ve motivasyonlarını artırmak için tatbikatlarda uçaklara karşı eski toplarla, tanklara karşı da tüfeklerle karşı konulmasını önermiştir.³⁸¹

Savaşın hemen öncesinde Trakya’da bulunan 10’uncu Kolordu’da görevli iken savaşın başlarında Genelkurmay Karargâhı’na görevlendirilen Zeki İlter hatıratında, Türk ordusunun personel sayısı açısından kâfi olmasına rağmen silah ve malzeme yönünden yeterli olmadığından bahsetmektedir. Kara Kuvvetleri’nde bulunan tank taburu zırhlı kuvvet bakımından demode ve motorlu araç sayısı ise yetersizdir. Envanterde yer alan toplar hayvan gücü ile çekilebilmekte, ikmal teşkilatı da hayvan kuvvetine dayalıdır. Devenin kollarından bile faydalanılmaktadır.³⁸²

Nurettin Türsan anılarında, Osmanlı’dan kalma 7,9 mm. çapındaki Mavzer tüfeklerinin askerlerin başlıca silahı olduğundan bahsetmektedir. Kara Kuvvetleri’nin envanterindeki tank, tanksavar, uçaksavar, kamyon ve otomobilin az sayıda olduğunu ifade eden Türsan, topçu sınıfının envanterinde yer alan obüsler, dağ topları ve sahra toplarının da çoğunluğunun Osmanlı zamanından kalma silahlar olduğuna dikkat çekmektedir. Türsan’a göre, tümenlerin nakliye taburları genellikle hayvan kuvvetine dayalıdır. Motorizasyonun zayıf olmasından dolayı kara ordusunun hareket etmesi yaya yürüyüşüne bağlı kaldığından, piyadelerin yirmi dört saatte sadece üç saat uyumak kaydı ile günde 80 km. yol alması istenmiş ve eğitimler buna yönelik gerçekleştirilmiştir.³⁸³

Nurettin Türsan’dan bir yıl sonra Harp Okulu’nu tamamlayan Kenan Evren de anılarında Türsan’a yakın ifadeler kullanmaktadır. Söz konusu yıllarda Türk ordusunun mekanizasyon-motorizasyon sorununa değinen Evren, savaşın ilk yıllarında Edirne’de çalıştığı

³⁸⁰ Cebecioğlu, “2. Dünya Savaşı”, 370.

³⁸¹ Fahri Belen, *Ordu ve Politika*, İstanbul: Bakış Matbaası, 1971, 28.

³⁸² Zeki İlter, *Bir Ömür Boyu Askerlik (1919-1972)*, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2003, 28-30.

³⁸³ Nurettin Türsan, *Anılar*, İstanbul: Arma Yayınları, 2009, 86-87, 172-177.

tümende motorlu araç olarak yalnız tümen komutanının kullandığı makam aracı ve erzağın taşınması amacıyla tahsisi yapılan bir kamyonun bulunduğundan bahsetmektedir. Bu sebeple Trakya sınırından taarruzu beklenen mekanize-motorize düşman güçlerinin karşısına atlı, yaya ve öküz kollarından meydana gelen birliklerle çıkılmasının intihar etmek olacağına inanıldığını belirten Evren, savunma yapılacak hattın daha gerilere, hatta İstanbul önlerine kadar çekilmesine karar verildiğini anlatmaktadır.³⁸⁴

Alparslan Türkeş de yakın ifadeler kullanarak savaş yıllarında Türk ordusunun modern silah, araç ve gereçlerden mahrum olduğunu ve bu vaziyetin subayları endişeye sevk ettiğini vurgulamaktadır. Türkeş'e göre, alayların envanterinde tek motorlu araç bulunmaması, tümen topçularının koşulu vaziyette olmaları, ikmal ve nakliye faaliyetlerinin öküz ve manda arabaları ile gerçekleştirilebilmesi ve eratın temel ihtiyaç maddelerine dahi ulaşamaması ordunun ne kadar ilkel bir durumda olduğunun göstergesidir.³⁸⁵

Ayrıca, savaş sırasında Türk ordusunun genel durumuna ilişkin bilgilendirme yapan ünlü ekonomist Barbara Ward'dır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik problemleri hakkında araştırmalar gerçekleştiren Ward, 1942 yılında yayınlanan kitabında Türkiye'nin savunma tedbirlerindeki yetersizliklere değinmiştir. Ward, 2. Dünya Savaşı yıllarında Türk ordusunun zayıf yönlerini yeterli olmayan silah ve malzeme olarak göstermiştir. Ward'a göre, az sayıda küçük ölçekli askerî fabrikası bulunan Türkiye, savunma gereksinimlerini karşılayacak durumda olmadığından müttefiklerine bel bağlamak mecburiyetinde kalmıştır.³⁸⁶

1.4.2. Genelkurmay Başkanlığı

TBMM tarafından çıkarılan ve 2 Mayıs 1920 tarihinde yürürlüğe giren Kanun'la, Genelkurmay'ın faaliyetlerini de yürütmek amacıyla, Meclis'te 11 bakanlı bir Bakanlar Kurulu (İcra Vekilleri Heyeti) oluşturulmuştur.³⁸⁷ Bakanlıklar içinde Osmanlı Harbiye Nezareti'ne karşılık olarak Müdafaa-i Milliye Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı) ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi yetkilerini kullanmak için Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti (Genelkurmay Başkanlığı) faaliyete geçirilmiştir. Bu teşkilat, bakanlık (vekâlet) olarak kabineye dâhil edilmiş ve başkanlığına 3 Mayıs 1920 tarihinde Albay İsmet (İnönü) getirilmiştir. Albay İsmet Bey, 8 Kasım 1920 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Başkanlığı sıfatı kendisinde kalmak üzere Batı Cephesi K.lığı'na atanmıştır. Ankara'daki

³⁸⁴ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990, 69-71

³⁸⁵ Alparslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayı*, İstanbul: Kutluğ Yayınları, 11. Baskı, 1975, 15-18.

³⁸⁶ Barbara Ward, *Turkey*, London: Oxford University Press, 1942, 89-90.

³⁸⁷ Muharrem Mazlum İskora, *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye) Tarihçesi*, Ankara: Harp Akademisi Matbaası, 1944, 66.

Erkân-ı Harbiye Umumiye Reis Vekilliği'ne de 9 Kasım 1920 tarihinde Fevzi (Çakmak) Paşa getirilmiştir.³⁸⁸

5 Ağustos 1921 tarihinde TBMM tarafından verilen, Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği (vekil olarak) vazifelerini birlikte yürüten Fevzi Paşa'ya (İsmet Paşa'nın istifası üzerine) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği, Refet Paşa'ya da Müdafaa-i Milliye Vekilliği görevleri verilmiştir.³⁸⁹ 5 Ağustos 1923 tarihinde bir talimatname ile, cephe komutanlıklarının yerine Ordu Müfettişlikleri (yani bugünün ordu komutanları ve orgeneralleri) uygulaması getirilmiştir. Bunun gayesi “Savaş”tan ziyade “İç siyasi mücadele”dir. Başka ifadeyle bu uygulamanın getirilmesinde, 1923-1927 yılları arasındaki iktidara gelme mücadelesinin paşalar vasıtasıyla Silahlı Kuvvetler üzerinden yürütülmesinin tesiri olmuştur.³⁹⁰

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti, 3 Mart 1924 tarihinde “*Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti*” unvanını almış ve Fevzi (Çakmak) Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne getirilmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Silahlı Kuvvetler'in bütçesi, ikmal ve idari hizmetlerinin yürütülmesi ile görevlendirilmiştir.³⁹¹ 1924 tarihli “*Teşkilatı Esasiye Kanunu*”nda Başkomutanlığın TBMM'nin manevi varlığından ayrılmadan Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunması; askerî birliklerin yönetimi barış döneminde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne, sefer durumunda İcra Vekilleri'nin önerisi doğrultusunda Cumhurbaşkanı tarafından atanacak kişiye verilmesi hususları düzenlenmiştir.³⁹²

TBMM tarafından onaylanan 636 Sayılı “*Şûrayı Askerî Kanunu*” ile sadece barış döneminde çalışması uygun görülen Yüksek Askerî Şûra, 22 Nisan 1925 tarihinde Ankara'da faaliyete geçirilmiştir.³⁹³ Kanun'a göre, Cumhurbaşkanı Yüksek Askerî Şûra'ya başkanlık edecektir. Üye sayısı on bir kişiden oluşmaktadır.³⁹⁴

1928 yılında 1189 Sayılı Kanun ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti bünyesinde Kara, Deniz ve Hava Müsteşarlıkları oluşturulmuş,³⁹⁵ Deniz Kuvvetleri idari ve lojistik açıdan Deniz Müsteşarlığı adıyla Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne, eğitim ve harekât açısından ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlanmıştır.³⁹⁶ 29 Nisan 1929 tarih ve 1428 Sayılı

³⁸⁸ Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Yay. Haz. Cemalettin Taşkıran, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1998, 40.

³⁸⁹ Cumhuriyetimizin 75. Yılında, 41.

³⁹⁰ Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004, 65-67.

³⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 03.03.1924.

³⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, 20.04.1924.

³⁹³ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2006, 63.

³⁹⁴ Resmi Gazete, S. 98, 29.04.1925.

³⁹⁵ Bahattin Alpkan, Yücel Yükselcan, *Millî Savunma Bakanlığında 150 Yıl (1826-1976)*, Ankara: Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, 1976, 68.

³⁹⁶ Cumhuriyetimizin 75. Yılında, 41.

“Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nde bazı teşkilat icrasına dair olan 1/99 numaralı Kanun’a müzeyyel Kanun” ile mevcut kuvvet müsteşarlıklarının üstünde bir Müdafaa-i Milliye Vekâleti Müsteşarlığı kurulmuştur. 3 Ocak 1929 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nin ismi “*Millî Müdafaa Vekâleti*”ne dönüştürülmüştür.³⁹⁷ 21 Kasım 1928 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından, “*Muvazzaf Zabit Yetiştirmek ve Ordu Zabitlerine Yüksek İktidar ve Tahsil Vermek Talimatnamesi*”nde değişikliğe gidilerek Türk ordusu eğitim bakımından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne bağlanmıştır.³⁹⁸ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 29 Ekim 1931 tarihinde bugünkü Genelkurmay Başkanlığı binasına taşınmıştır.³⁹⁹ İkmal ve idari hizmetleri yürütmek üzere 24 Nisan 1933 tarihinde “*Yüksek Müdafaa Meclisi*” açılmıştır. Bu Meclis’e Başbakan başkanlık etmektedir. İşlev bakımından günümüz MGK ve MGK Genel Sekreterliği’nin ilk örneği olarak kabul edilmektedir.⁴⁰⁰ 1935 yılında rütbelerde yeni isimlerin kullanılmaya başlanması ile birlikte Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti yerine “*Genelkurmay Başkanlığı*”⁴⁰¹ kullanılmaya başlanmış, şube sayısı 12’ye indirilmiştir. MSB’nin 1939-1944 ödenek ve gider durumunu gösterir cetvel yayınlanmıştır.⁴⁰²

12 Ocak 1944 tarihinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa’nın emekli olmasının ardından 5 Haziran 1944 tarihinde yürürlüğe giren 4580 Sayılı “*Genelkurmay Başkanlığı’nın Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun*” ile kurum 13 Haziran 1944 tarihinde Başbakanlığa bağlanmıştır.⁴⁰³ Millî Müdafaa Vekâleti, bu Kanun’un yürürlüğe girmesine kadar tam anlamı ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’nin alt birimi görüntüsünü taşımıştır. Millî Müdafaa Vekâleti, 16 Nisan 1945 tarihinde “*Millî Savunma Bakanlığı*”na (MSB) dönüştürülmüştür.⁴⁰⁴ 19 Nisan 1949 tarihinde MSB’nin Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı kabul edilmiştir.⁴⁰⁵ 30 Mayıs 1949 tarihinde ise Genelkurmay Başkanlığı 5398 Sayılı Kanun’la MSB’ye bağlanmıştır.⁴⁰⁶ 15 Ağustos 1949 tarihinde MSB Müsteşarlığı bağlısı Kuvvet Müsteşarlıkları kaldırılarak, Genelkurmay Başkanlığı komutasında Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları teşkilatları kurulmuştur.⁴⁰⁷ Orgeneral Nuri Yamut Kara Kuvvetleri

³⁹⁷ *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, 88.

³⁹⁸ *Resmi Gazete*, S. 1062, 10.12.1928.

³⁹⁹ Mehmet Özel, *Türk Ordusu*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, 20-22.

⁴⁰⁰ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, İstanbul: Anfa Yayıncılık, 1989, 105.

⁴⁰¹ *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 16, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1935, 678-679.

⁴⁰² Millî Savunma Bakanlığı’nın 1939-1944 ödenek ve gider durumunu gösterir cetvel. *BCA*, 30-10-0-0/48-309-10, (12.11.1941).

⁴⁰³ Ümit Özdağ, Çetin Güney, “İnönü Döneminde Ordu-Siyaset İşleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 747; *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 25 (İkinci Basılış), Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1970, 283.

⁴⁰⁴ *Osmanlı Ordu Teşkilatı*, 88.

⁴⁰⁵ MSB’nin Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı için Bkz., *BCA*, 30-18-1-2/119-28-12, (19.04.1949).

⁴⁰⁶ Alpan, Yükselcan, *Millî Savunma Bakanlığı*nda, 9.

⁴⁰⁷ Kemal Soyupak, “Silahlı Kuvvetlerin Teşkilatı ve Görevi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 2610; Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Rejim*, 88.

K.lığı'na, Oramiral Mehmet Ali Ülgen Deniz Kuvvetleri K.lığı'na, Zeki Doğan Hava Kuvvetleri K.lığı'na ve Asım Tınaztepe Birinci Ordu Müfettişliği'ne tayin edilmişlerdir.⁴⁰⁸

Aynı yıl karargâhlarda “S” (staff: erkân, kurmay heyeti), “G” (general staff: kurmay heyeti) ve “J” (Joint: müşterek karargâh) bölümleri oluşturulmuştur. 30 Mayıs 1949 tarihinde “*Millî Savunma Yüksek Kurulu*” faaliyete geçmiştir.⁴⁰⁹ Devletin Millî savunma görevini yerine getirmesi amacıyla kurulan bu kurum; Başbakan başkanlığında, Bakanlar Kurulu tarafından seçilen bakanlar, MSB ve Genelkurmay Başkanı'ndan oluşturulmuştur.⁴¹⁰ 15 Ağustos 1949 tarihinde Yüksek Askerî Şura'da alınan kararlar yeni teşkilat oluşturulmuştur. Bu teşkilata göre Kuvvet Komutanlıkları, Genelkurmay Başkanlığı emrinde daha özerk bir durum almışlardır. Genelkurmay Başkanlığı'nın 12 şubesi de lağvedilerek bunların yerine Personel, Harekât ve Lojistik Başkanlıkları kurulmuştur. Kuvvet Komutanları eğitim, harekât ve ikmal hususlarında tam yetkilidirler. Alman tekniğine uygun eğitim gören kurmay subaylar, 1949 yılından sonra ABD metotları ile yetiştirilmiştir. ABD'ye öğrenciler gönderilmiş, uzman öğretmenler Türkiye'ye gelmiştir.⁴¹¹ Anayasa değişikliği gereğince Millî Savunma Bakanı yerine Millî Savunma Vekili denilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹²

1.4.3. Kara Kuvvetleri

İstiklal Savaşı boyunca teşkilat değişiklikleri gören Türk Kara Kuvvetleri, Cumhuriyet'in ilanının ardından, askerî eğitimi gerçekleştirebilecek ve mevcut bakımından bütçeye yük getirmeyecek şekilde yeniden teşkilatlanmıştır.

Türk ordusunun silah ve malzeme ihtiyaçlarının tamamlanmasına yönelik orta ve uzun süreli İkmal Planları hazırlanmıştır. Bu kapsamda, 19 Kasım 1925 tarihinde 664 Sayılı “*Müdafaa-i Millîye Vekâletince Yüz Elli Milyon Liralık Taahhüd İcrası Hakkında Kanun*” gereğince Birinci İkmal Planı yürürlüğe girmiştir.⁴¹³ Bu Kanun doğrultusunda, 150 milyon lira tutarında olağanüstü ödenek planlanmıştır. Bahse konu ödenek, 1925 yılı bütçesinin gider hanesinin yaklaşık %75'ini oluşturmaktadır.⁴¹⁴

⁴⁰⁸ Nuri Yamut'un Kara Kuvvetleri K.lığı'na, Mehmet Ali Ülgen'in Deniz Kuvvetleri K.lığı'na, Zeki Doğan'ın Hava Kuvvetleri K.lığı'na ve Asım Tınaztepe'nin Birinci Ordu Müfettişliği'ne tayinleri. BCA, 30,18,1,2/119,49,5, (01.07.1949).

⁴⁰⁹ Resmi Gazete, S. 7723, 03.06.1949.

⁴¹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 19, Dönem: 8, 30 Mayıs 1949, 1079; Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim*, 108-109.

⁴¹¹ *Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim*, Ankara: Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, 2000, 296.

⁴¹² Anayasa değişikliği gereğince Millî Savunma Bakanı yerine Millî Savunma Vekili denilmesi. BCA, 30-1-0-0/57-350-1, (07.01.1953).

⁴¹³ Resmi Gazete, S. 228, 25.11.1925.

⁴¹⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, 77-78.

Kara Kuvvetleri, 5 Ağustos 1923 tarihinde 3 adet Ordu Müfettişliği ile ikişer tümenli 9 adet kolordu ve 3 adet süvari tümeni hâlinde yeniden teşkilatlandırılmıştır. Söz konusu teşkilat, günümüzdeki Kara Kuvvetleri'nin alt yapısını teşkil etmiştir.⁴¹⁵ 1'inci Ordu Müfettişliği: 2'nci, 3'üncü, 4'üncü Kolordular'dan oluşan bu Ordu'nun Karargâhı Ankara'dadır. 1'inci Ordu Müfettişliği: 2'nci Kolordu (Balıkesir) başlısı: Edremit'te 4'üncü Tümen ve Bursa'da 11'inci Tümen; 3'üncü Kolordu (İstanbul) başlısı: İstanbul'da 1'inci Tümen ve Çorlu'da 61'inci Tümen; 4'üncü Kolordu (Eskişehir) başlısı: Ankara'da 8'inci Tümen ve İzmit'te 23'üncü Tümen bulunmaktadır. Kırklareli'nde 2'nci Tümen bağımsız olacak şekilde konuşlandırılmıştır.⁴¹⁶ Kazım Karabekir, 1924 yılında 1'inci Ordu Müfettişi unvanına sahiptir. Ordunun Karargâhı İstanbul'da bulunan Meclis-i Mebusan binasına nakledilmiştir.⁴¹⁷ 1926 yılında kolordu yapısında bulunan muhabere ve istihkâm bölükleri ikişer bölükten oluşan tabura⁴¹⁸ dönüştürülmüştür. 1938 yılında savaş ihtimaline karşı tahkimat faaliyetleri hızlandırılarak Çanakkale, Gelibolu, Hadımköy ve Erzurum'da istihkâm inşaat taburları hayata geçirilmiştir.⁴¹⁹ 2'nci Ordu Müfettişliği: 1'inci, 5'inci ve 6'ncı Kolordular'dan kurulan bu Ordu'nun Karargâhı Konya'dadır. 2'nci Ordu Müfettişliği: 1'inci Kolordu (Afyon) başlısı: Manisa'da 16'ncı Tümen, İzmir'de 57'nci Tümen ve Muğla'da 1'inci Dağ Tugayı; 5'inci Kolordu (Konya) başlısı: Konya'da 5'inci Tümen ve Isparta'da 6'ncı Tümen; 6'ncı Kolordu (Kayseri) başlısı: Adana'da 7'nci Tümen, Niğde'de 41'inci Tümen ve Islahiye'de 39'uncu Dağ Tugayı bulunmaktadır.⁴²⁰ 3'üncü Ordu Müfettişliği: 7'nci, 8'inci ve 9'uncu Kolordular'dan kurulan bu Ordu'nun Karargâhı Erzincan'dadır. 3'üncü Ordu Müfettişliği: 7'nci Kolordu (Diyarbakır) başlısı: Siirt'te 2'nci Tümen ve Elazığ'da 17'nci Tümen; 8'inci Kolordu (Tokat) başlısı: Sivas'ta 12'nci Tümen ve Samsun'da 15'inci Tümen; 9'uncu Kolordu (Erzurum) başlısı: Erzincan'da 3'üncü Tümen ve Sarıkamış'ta 9'uncu Tümen bulunmaktadır. Ağrı'da 1'inci Süvari Tümeni ve Urfa'da 14'üncü Süvari Tümeni bağımsız olacak şekilde konuşlandırılmıştır.⁴²¹ Ayrıca, Kırklareli, İzmir, Erzurum, Kars, Çatalca, İstanbul ve Çanakkale Boğazları Müstahkem Mevkileri yer almaktadır.⁴²²

1928 yılında Türk ordusu 20.000 subay, 120.000 küçük zabıt ve nefere sahiptir. Ayrıca, 50.000 hayvan mevcudu vardır.⁴²³ Mustafa Kemal Paşa'nın TSK'nın motorize hâle gelmesi

⁴¹⁵ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 59.

⁴¹⁶ Şeref Kanat, Şeref Oğuş, *Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*, Ankara: Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1996, 281.

⁴¹⁷ *1'inci Ordu Komutanlığı Tarihçesi*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009, 13.

⁴¹⁸ *Türk Ordusu Muhabere Sınıfının Tarihçesi (1882-1039)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1950, 47-48.

⁴¹⁹ *İstihkâm Sınıfının Tarihçesi*, İzmir: İstihkâm Okul ve Eğitim Merkez Komutanlığı Basımevi, 2005, 416.

⁴²⁰ Terzioğlu, *Türk Ordusu*, 72.

⁴²¹ Kanat, Oğuş, *Türk Kara Kuvvetleri*, 282.

⁴²² *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara: Harita Genel Müdürlüğü Yayını, 1982, 49.

⁴²³ Kanat, Oğuş, *Türk Kara Kuvvetleri*, 281.

konusunda vermiş olduğu direktife uygun olarak 1928 yılında Fransızlar'dan Renault FT-17 tankı temin edilmiş ve Piyade Atış Okulu'na (Maltepe/İstanbul) tankçılık eğitimi için verilmiştir. 1932 yılında SSCB tarafından, Cumhuriyet'in 10'uncu yılı törenleri kapsamında 6 adet T-27, 4 adet T-26 A tankı ve 1 adet T-35 tankı armağan edilmiştir.⁴²⁴ 1928 yılında Kara Kuvvetleri hizmetine tahsis edilen Renault tankları, zırhlı birlikler için kayda değer bir adımdır. 1934 yılında Lüleburgaz'da kurulan tank birliği zırhlı birliklerin temelini teşkil etmiş, bünyesinde yer alan tank taburu 1937 yılında zırhlı tugay olarak teşkilatlandırılmıştır.⁴²⁵

T-26 tankları ile teçhiz edilmiş tank taburunun tank alayına dönüştürülmesine karar verilmiş, 1939 yılında 100 adet Renault tankı Fransa'dan, 16 adet Vickers tankı İngiltere'den alınmış ve alaya “Zırhlı Alay” denilmiştir. Bu alay, SSCB, İngiltere ve Fransa'dan temin edilen üç ayrı tipte tank ile donatılmıştır. 1943 yılında Almanya'dan alınan zırhlı araçlar ile zırhlı birlikler güçlendirilmiş ve bu durum 1947 yılına kadar değişmemiştir.⁴²⁶ 5 Şubat 1943 tarihinde Adana görüşmeleri sırasında Türkiye tarafından İngiltere'den zırhlı tümen ve tugayların ihtiyacına yönelik talep edilen kundağı motorlu toplardan⁴²⁷ (İngiltere'de Bişop denmektedir.) 12 adedinin Mısır'da bulunduğu İngiltere tarafından iletilmiş ve ardından Ankara'ya nakilleri sağlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığı tarafından, Millî Müdafaa Vekâleti'ne, Topçu Müfettişliği'ne ve Nakliye Müfettişliği'ne toplara ilişkin yapılacak işlemler bildirilmiştir. Bu doğrultuda, Ankara'da konuşlu Tank Talimgâhı bünyesinde bir topçu taburunun kurulması ve personelinin eğitilmesi planlanmıştır. Taburun eğitimlerinde aksaklık yaşanmaması için Tank Talimgâhı yanında birliğin iskânının sağlanması ve malzemelerin depolanmasına yönelik tedbirlerin hayata geçirilmesi istenmiştir.⁴²⁸

1943 yılında ABD ve İngiliz malzemesiyle biri İstanbul-Selimiye, diğeri Niğde'de olmak üzere iki zırhlı tugay daha teşkil etmiştir. Bu yılın başlarında Almanya'dan 75 adet Mark III ve IV tipi tank temin edilmiştir. 24 Şubat 1943 tarihi itibarıyla Valentine tankı 102 adet ve Stuart tankı 49 adet olacak şekilde 1'inci Ordu K.lığı envanterine girmiştir. Mayıs 1943 ayı bitiminde ise bu sayı 262 olmuştur.⁴²⁹ Böylece o tarihlerde tank olarak Fransız ve Alman tankları ile İngiliz Valentine, Amerikan Stuart ve Sherman tankları; ayrıca zırhlı araç olarak İngiliz Bren

⁴²⁴ Akkaya, *Türk Ordusu'ndaki*, 102-103.

⁴²⁵ Kanat, Oğuş, *Türk Kara Kuvvetleri*, 282.

⁴²⁶ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara: MSB Yayını, 1973, 90.; Cebecioğlu, “2. Dünya Savaşı”, 331.

⁴²⁷ Kundağı Motorlu Top, paletli/tekerlekli (genellikle paletli) araç üzerinde olan top silahıdır. Başka bir aracın çekerek götürmesine gerek kalmadan birkaç atış yaptıktan sonra yeri düşman tarafından belli olduğu için topun süratle başka bir mevziye intikalini sağlaması ve bu yeni mevziden ateş desteğine devam etmesini sağlayan sistemdir.

⁴²⁸ *ATASE Arşivi*, İkinci Dünya Harbi (İDH) Klasörü, K: 6, G: 074, B: 1, (05.02.1943).

⁴²⁹ Cebecioğlu, “2. Dünya Savaşı”, 356-358.

kariyerleri, Daimler, Scout zırhlı otomobilleri ve Bishop kundağı motorlu toplar mevcut bulunmaktadır.⁴³⁰

Türkiye, 1943 yılı Adana görüşmelerinde 978 adet 40 mm.lik ve 423 adet 9,4 mm.lik top talep etmiştir. Bunun üzerine 220 adet top verilmiştir. Birçok bölgenin savunması için çoğunlukla topçu silahları istenmiş, Türkiye'ye istenen miktarın oldukça altında topçu silahı teslim edilmiştir.⁴³¹ 1944 yılında bir Zırhlı Tümen Karargâhı teşkil edilmek ve iki bağımsız zırhlı tugay bu tümene, bilhassa eğitim maksatları için bağlanmak suretiyle, ilk Türk Zırhlı Tümeni kurulmuştur. Bu Karargâh 1948 yılında lağvedilmiş ve Türk Zırhlı Birlikleri 6 adet bağımsız tugay hâlinde bırakılmıştır. Bunlar sırasıyla Kartal-Maltepe, Etimesgut, Davutpaşa, Aşkale, Kandilli ve Mamak'ta bulunmaktadır.⁴³² 1942 yılında Ankara'da zırhlı birliklerde görev yapan personelin eğitilmesi amacıyla tank talimgâhı kurulmuştur. Bu talimgâh 23 Eylül 1943 tarihinde Tank Okulu hâline gelmiştir. O güne kadar, motorlu ve zırhlı birliklerde piyade, süvari, topçu sınıflarından alınmış bulunan subaylar kaynak teşkil etmiştir. Teşkilatın genişlemesiyle bir tank sınıfına ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Bu suretle 1944 yılından itibaren tank subayları Harp Okulu'ndan ayrılmaya ve Tank Okulu'nda yetiştirilmeye başlanmıştır. Astsubaylar da Tank Okulu'nda yetiştirilmişlerdir. 1944 yılında Tank Okulu "*Zırhlı Birlikler Okulu*" olarak adlandırılmıştır.⁴³³

Türk ordusunda, 1905 yılından beri devam eden üç ayrı savaşta kullanılmış 114 adet cins top bulunmaktadır. Bu nedenle bu silahların yenilenmesi, cins ve miktarının azaltılması önem arz etmiştir. Bu kapsamda; Kara Kuvvetleri'nin topçu sınıfı, Bofors, Skoda, Kruup ve Rheinmetall topları ile güçlendirilmiştir.⁴³⁴ Mihver devletlerinin Balkanlar'ı tehdit ettiği 1941'lerde 15 adet seferi kolorduya bağlı olan 41 adet piyade tümeni, 3 adet süvari tümeni, 3 adet bağımsız tugay, bazı bağımsız alaylar ve müstahkem mevkiiler Türkiye'nin savunmasında aktif gücü oluşturmuştur. Ordunun bu güce ulaştırılmasına kadar geçen çabalar arasında 8 Ocak 1940 tarihinde Fransa ve İngiltere ile gerçekleştirilen ittifakın rolü vardır. Bundan diğer kuvvetlerle birlikte Türk Kara Kuvvetleri de harp silah ve araçlarından yararlanmış, bu arada top, tank, tanksavar ve uçaksavar silahları alınmıştır.⁴³⁵

Türk ordusuna ilk modern uçaksavar silahlarının girişi 1931-1932'lerdedir. İlk silahlar Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü törenlerinde Ankara'da yer aldığında, halkın beğeni ve

⁴³⁰ İhsan Gürkan, *Tank ve Tankçılık 50 Yaşında*, İstanbul: Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1967, 87; *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 90.

⁴³¹ ATASE Arşivi, İDH, K: 2, G: 015, B: 4, (1943).

⁴³² Gürkan, *Tank ve Tankçılık*, 87.

⁴³³ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 91.

⁴³⁴ Cebecioğlu, "2. Dünya Savaşı", 331.

⁴³⁵ Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1988, 138.

hayranlığını çekmişlerdir. Bu dönemde aktif edilen uçaksavar taburları Diyarbakır, İstanbul, Eskişehir ve Kütahya gibi merkezlerde görevlendirilmiştir. Bu uçaksavar taburları her birinde dörder top bulunan üçer bataryadan kurulmuştur. Bunlardan başka taburların birer ağır makineli tüfek bölüğü de vardır. Uçaksavar bataryaları, 7.5/42.8'lik İngiliz Wickers Armstrong toplarıyla kurulmuştur. Bu toplar komuta aletlerinden aldıkları atış esaslarıyla hava, kara, zırhlı hedeflere ve deniz hedeflerine de atış yapabilmektedir.⁴³⁶

Lozan Antlaşması'nın ardından, İstanbul'da yeniden eğitime başlayan Kara Harp Okulu, 1 Ağustos 1931 tarihinde tabur kuruluşundan alay kuruluşuna, Nisan 1947'de ise tümen kuruluşuna çıkarılmıştır. 25 Eylül 1936 tarihinde okul eğitime Ankara'da devam etmiştir.⁴³⁷

2. Dünya Savaşı'nda uçaksavar topçusunun da önemi artmıştır. Bu savaşın başlarında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa gibi Batı devletleri ile yakınlaşması ve bağlaşması Türkiye Cumhuriyeti ordusunun bu devletler tarafından güçlendirilmesinin yollarını da açmıştır. Bunun sonucunda 40 mm.lik 162 adet ve 94 mm.lik 68 adet uçaksavar topunun dinleme aletleriyle birlikte TSK'ya katılması gerçekleştirilmiştir. Çakılı ve çekili tipleriyle 9.4/52 ve 2.5 cm.lik uçaksavar topları Fransa'dan alınarak hizmete verilmiştir. 1941-1942 yıllarında uçaksavar birliklerinde, dört namluya sahip 12.20 mm.lik taretler, tek namluya sahip makineli tüfekler ve 40 mm.lik toplar hizmet vermeye başlamıştır. Bu yıllarda uçaksavar alaylarının taburları 40 mm.lik taret ile toplardan kurulmuştur. Bundan başka kolordu ve tümenlerde oluşturulan hafif uçaksavar taburlarının bünyesinde 12.7 mm.lik ve 40 mm.lik silahlar yer almaktadır. Radar'ın bulunuşu uçaksavar topçuluğunda büyük değişiklik hatta devrim yapmıştır. Elektromanyetik dalgaların hedefe yönlendirilerek çarpmasının ardından geriye dönmesi kuralına uygun çalışan bu cihazlar, zamanla uçaksavar topçusunun en önemli tamamlayıcısı olmuştur. Uçaksavar topçuluğunda eğitim içeride ve dışarıda verilen kurslarla başlatılmıştır. 1940 yılında ilk uçaksavar kursu Metris/İstanbul'da bulunan topçu atış okulunda başlamış ve İngilizler öğretmenlik yapmıştır.⁴³⁸

İkinci İkmal Planı gereğince ordunun geliştirilmesine toplam 70.000.000 liralık ödenek ayrılmıştır. 1934 yılında yürürlüğe giren 2425 Sayılı “*Millî Müdafaa Vekâletince 49.500.000 Liralık Taahhüdât İcrası Hakkında Kanun*” doğrultusunda olağanüstü tahsisat sağlanmıştır.⁴³⁹ 1934 yılında söz konusu plan doğrultusunda 4 adet piyade tümeni ve kolordu yetkisine sahip İstanbul K.lığı kurulmuştur.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Erendil, *Topçuluk Tarihi*, 141.

⁴³⁷ *Kara Harp Okulu Tarihçesi*, Ankara: Harp Okulu Basımevi, 1973, 11-34.

⁴³⁸ Erendil, *Topçuluk Tarihi*, 142.

⁴³⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 27.05.1934.

⁴⁴⁰ Terzioğlu, *Türk Ordusu*, 73.

26 Mayıs 1936 tarihinde 2980 Sayılı “*Millî Müdafaa Vekâletince 67.000.000 liralık Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun*” gereğince Üçüncü İkmal Planı’nın uygulanması amacıyla ödenek tahsis edilmiştir.⁴⁴¹ Bu Kanun doğrultusunda, ordunun ihtiyacına yönelik top ve malzemelerin temin edilmesi, Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü’nce tahsisat gerçekleştirilmesi gayesiyle yıllık ödeme miktarının 7,5 milyon lirayı aşmaması ve 1949 mali yılının bitimine kadar ödenmesi maksadıyla 67 milyon liralık taahhütte bulunma sorumluluğu Millî Müdafaa Vekili’ne tanınmıştır. Üçüncü İkmal Planı’nda öncelik topçu birliklerinin modernizasyonuna verilmiştir.⁴⁴² Krop Fabrikası’ndan alınamayacağı anlaşılan 10,5 cm.lik hafif sahra obüslerinin Rheinmetall Fabrikası’ndan pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.⁴⁴³ Rheinmetall Fabrikası’na ısmarlanmış olan 28/45, 10,5 ve 3,7’lik toplar için gerekli optik ve muhabere malzemesinin pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁴

17-20 Ağustos 1937 tarihleri arasında icra edilen Trakya Manevrası ve 10-13 Ekim 1937 tarihleri arasında icra edilen Ege Manevrası ile özellikle İstiklal Savaşı’nda edinilen deneyimler gözönünde bulundurularak yetersiz veya eksik olduğuna karar verilen savunma ve taarruz planları kıymetlendirilmiştir. Bu manevralarla bir saldırı olması hâlinde karşı karşıya kalınacak zorlukların arazi üzerinde yapılan uygulamalar ile görülmesi sağlanmış ve alınması gerekli tedbirler sonraki tatbikat ve manevralarda test edilmiştir.⁴⁴⁵

Dünyada savaş olasılığının giderek belirginleşmesi dolayısıyla Üçüncü İkmal Planı askıya alınarak 28 Mayıs 1938 tarihinde 3395 Sayılı “*Millî Müdafaa İhtiyaçları için 125,5 Milyon Liraya Kadar Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun*” gereğince ordunun gücünün artırılması gayesiyle, 1938-1948 yılları arasını içerecek şekilde Dördüncü İkmal Planı’nın yürürlüğe sokulması için ödenek ayrılmıştır.⁴⁴⁶

TSK’nın, özellikle Kara Kuvvetleri’nin güçlendirilmesi için 1939 yılı önem arz etmektedir. Bu amaçla, 1938 ve 1939 mali yılı bütçelerinde Millî Müdafaa Vekâleti’ne ek ödenek tahsis edilmiştir. Savaş hazırlıkları kapsamında, Kara Kuvvetleri’nin 41 adet tümene çıkarılması, olağanüstü tedbirler alınması gerektiğinde, tam mevcutlu 50 tümene kadar yükseltilmesi planlanmıştır.⁴⁴⁷

⁴⁴¹ Resmi Gazete, S. 3313, 26.05.1936.

⁴⁴² Sabit Çetin, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Ordusu: Aktif Tarafsızlık Siyaseti Çerçevesinde Askerî Hazırlıklar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2014, 39.

⁴⁴³ Rheinmetall Fabrikası’ndan 10,5 cm.lik hafif sahra obüslerinin pazarlıkla satın alınması. BCA, 30-18-1-2/70-96-1, (18.12.1936).

⁴⁴⁴ 28/45, 10,5 ve 3,7’lik toplar için gerekli optik ve muhabere malzemesinin pazarlıkla satın alınması. BCA, 30-18-1-2/71-3-4, (13.01.1937).

⁴⁴⁵ Ercan Kostak, *Mustafa Kemal ATATÜRK’ün Cumhurbaşkanı Olarak Katıldığı Askerî Manevralar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2016, 226.

⁴⁴⁶ Resmi Gazete, S. 3919, 28.05.1938.

⁴⁴⁷ Cebecioğlu, “2. Dünya Savaşı”, 335.

31 Aralık 1942 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında harp malzemesi tedariki amacıyla 100 milyon marklık bir kredi anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma doğrultusunda konsorsiyumda bulunan firmalar ile gerçekleştirilen anlaşmalar gereğince Türk ordusu için farklı tip ve miktarlarda mühimmat Türkiye'ye gönderilmiştir. 4 Mayıs 1944 tarihine kadar ulaşan ve aşağıdaki tabloda yer alan bu silah ve mühimmatın çoğunluğu ağır makineli tüfek, tank, tanksavar silahı ve mühimmatlarından oluşmuştur.⁴⁴⁸

ALMANYA'DAN YURDA GİREN SİLAH VE MÜHİMMAT LİSTESİ			
Adet	Cinsi	Fiyatı (Mark)	Tutarı
60	5/60 sm.lik Tanksavar Topu	47.937,00	2.876.220,00
6	5/60 sm.lik Tanksavar Topu Yedek Namlu	3.920,00	23.520,00
18000	Tanksavar Topu İzli Zırh Mermisi	87,44	1.573.920,00
265	Ağır Makineli	4.000,00	1.060.000,00
130	0.7 mm. Telemetre	4.590,00	596.700,00
20	Makashlı Batarya Dürbünü	2.589,00	51.780,00
50	Makineli Tüfek Nişan Dairesi	1.587,00	79.350,00
4.812.000	Ağ. Mt. Ss.Mermisi (Bini)	251,44	1.209.929,28
8.568.000	Ağ. Mt. Smk. Mermisi (Bini)	258,00	2.441.880,00
3.780.000	Ağ. Mt. Smkl. Mermisi (Bini)	343,00	1.296.540,00
32	T-3 Tipi (Daimler Benz) Tankı	428.000,00	13.696.000,00
3	T-3 Tipi Komuta Tankı	434.000,00	1.302.000,00
	T-3 Tipi Tankların Yedek Malzemesi	—	1.838.769,00
35	T-4 Tipi Krupp Tankı	457.000,00	15.995.000,00
1	Takım Ağır Seyyar Tamirhane	457.000,00	457.000,00
	Seyyar Tamirhane Yedek Parça	—	45.700,00
	T-4 Tipi Tankları Yedek Malzeme	—	1.260.550,20
10.500	Tank İçin 7,5 sm. Zırh Mermisi	183,20	1.923.600,00
7.000	Tank İçin 7,5 sm. Tahrip Mermisi	116,40	814.800,00
9.600	Tank İçin 5 sm. Zırh Mermisi	87,44	839.424,00

⁴⁴⁸ Adem Yüksel, *Türk Dış Politikasındaki Gelişmelerin Türk Ordusunun Donatım ve Organizasyonuna Etkileri (1936-1945)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2022, 22.

6.400	Tank İçin 5 sm. Tahrip Mermisi	83,34	533.376,00
2.808.000	7,92 Mm. Ağ. Mt. Mermisi (Bini)	261,44	706.043,52
60	Fock-Wulf Tipi Av Uçağı	510.000,00	30.600,00
	Av Tayyaresi Yedek Aksamı	—	9.122.000,00
180.000	Av Tayyaresi İçin 2 sm. Yangın Mermisi	13,35	2.405.000,00
180.000	Av Tayyaresi İçin 2 sm. İzli Tahrip Mermisi	12,62	2.271.600,00
1.576.000	7,92 Mm. S. Mt. Mermisi (Bini)	251,44	396.269,44
540.000	7,92 Mm. Pmk. Mt. Mermisi (Bini)	343,00	185.220,00
44.000	7,92 Mm. S. Mt. Mermisi (Bini)	343,00	15.092,00
240.000	Tayyare İçin 2 sm. Zırh Mermisi	14,08	3.379.200,00
TOPLAM:			99.994.544,24

Savaş esnasında Türkiye’de bulunacak İngiltere’ye ait birliklerin yakıt ihtiyacının tazmin edilmesi amacıyla 8 Kasım 1943 tarihinde Hariciye Vekâleti’nin verdiği onay doğrultusunda yakıt tankı ve tesislerinin yapımı kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁹

Ordunun telsiz ihtiyacının karşılanmasına yönelik Macaristan’da bulunan Kain Standart Elektronik Anonim Şirketi’nden satın alınacak olan 70 adet telsiz cihazı ile yedek malzemesinin, ücretlerinin Türkiye-Macaristan tediye⁴⁵⁰ anlaşması gereğince kliring⁴⁵¹ vasıtasıyla ödenmesi 26 Temmuz 1943 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁴⁵²

Savaşın sonuna doğru tehdidin azalmasına bağlı olarak, ordunun sefer durumundan barış durumuna geçirilmesi amacıyla, 5 Şubat 1944 tarihli Genelkurmay Başkanlığı emri gereğince, Kara Kuvvetleri: Ordu 3 adet, kolordu 15 adet, piyade tümeni 35 adet, süvari tümeni 3 adet, zırhlı tümen 1 adet, dağ tugayı 1 adet, süvari tugayı 1 adet ve zırhlı tugay 2 adet olacak şekilde teşkil edilmiştir.⁴⁵³

2. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere, Türkiye’nin kendi yanında yer alması isteği doğrultusunda Türk ordusunun yeniden yapılanmasına yönelik yardımları hayata geçirmiştir. Türkiye’nin İngiltere’den silah ve malzeme taleplerinin yerine getirilmesi faaliyetleri 1938 yılında başlamış ve 1943 yılında gerçekleştirilen Adana Görüşmeleri ile hızlanmıştır. 17 Nisan

⁴⁴⁹ ATASE Arşivi, İDH, K: 2, G: 089, B: 1, (08.11.1943).

⁴⁵⁰ Gerçekleşen bir borcu parayla ödeme.

⁴⁵¹ Ülkeler arasında gerçekleştirilen alım satım işlemlerinin mal ile yapılması.

⁴⁵² Ordunun ihtiyacına yönelik Macaristan’da bulunan Standart Elektrik A.Ş.’den telsiz ve yedek malzeme temin edilmesi. BCA, 30,18,1,2/102,57,11, (26.07.1943).

⁴⁵³ Cebecioğlu, “2. Dünya Savaşı”, 368.

1943 tarihinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile İngiliz General Wilson'un yaptığı görüşmede, 1943 yılı içinde 12 adet uçaksavar topunun ve 16 Eylül 1944 tarihine kadar 50 adet tanksavar topunun teslim edileceği belirtilmiştir.⁴⁵⁴ 28 Şubat 1944 tarihinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay'ın İngiliz mareşaline gönderdiği yazının içeriğinde: 24 Ocak 1944 tarihinde ulaşan mektuba cevaben kararsızlık oluşturan hususlardaki inceleme sonuçlarına yer verilmiştir. Buna göre, Türk ordusunda belirli bir yüzde oranında ihtiyat silah ve malzemenin dikkate alınması, uçak ve tank gibi silahların da teşkilatın içinde gösterilmesi, Türkiye'nin harekâtı sürdürebilmesi amacıyla daha sonra ulaştırılacak malzemenin farklı bir sorun sahası olarak incelenmesi gerektiği değerlendirilmiştir. Bahse konu çizelgenin savaşın ilk günlerinin zorunlu gereksinimlerini kapsadığı, temel ve kısaltılmış listenin bir bütünü oluşturduğu, farklı sorunlar olmadığı ifade edilmiştir. Şerman tanklarının verilmesi hâlinde Stuart ve Valentine tanklarının hurdaya atılmayacağı, diğer savaş alanlarında kullanıldığı belirtilmiştir.⁴⁵⁵

Stuart ve Valentine tanklarının silahlarının ve zırh kalınlığının günümüz savaşlarında verilen vazifeleri yerine getirebilecek yeterlilikte olmadığı ifade edilmiş, Alman tanklarının ise modern olması sebebiyle Şerman tankları ile beraber birliklere tahsis edildiği belirtilmiştir.⁴⁵⁶ Bakım ve onarım alanında; Türkiye'ye, 40 mm.lik 378 adet Bofors topu teslim edildiği, bu topların revizyonunu iyi eğitilmiş 128 subayın yaptığı ve Türk ordusunda 114 çeşit top bulunduğu vurgulanmıştır.⁴⁵⁷ Topların birçoğunun araç, gereç ve malzeme eksiği bulunmaktadır.⁴⁵⁸

1945 yılından sonra özellikle ABD'nin yardımı ile Kara Kuvvetleri'nde gelişmeler yaşanmış, modern silah, teçhizat ve malzeme sağlanmıştır. Piyade birliklerine silah, malzeme ve motorlu vasıtalar verilmiştir. Bölükten başlayarak tüm birliklere yakından ateş desteği sağlanmıştır. Silah takımları, tüm piyade bölüklerinde kurulmuş, 60 mm.lik havanlar takımlara, 81 milimetrelik havanlar bölüklere tahsis edilmiştir. Birliklerin envanterine emniyetli telli ve telsiz muhabere sistemleri kazandırılmıştır.⁴⁵⁹

ABD tarafından üretilen 75 mm.lik M-1A1 Dağ Obüsü 2'nci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin envanterine girmiştir. Önceleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sınır

⁴⁵⁴ Özlü Hüsni, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 178.

⁴⁵⁵ Şerman tanklarının tümünün Türkiye'ye ulaşması hâlinde, 176 adet Stuart ve 200 adet Valentine tankı ile Almanya'dan temin edilen tankların hurdaya çıkarılmayarak, talimgâhlar, okullar, hava meydanları ve keşif birliklerinde kullanılacağı belirtilmiştir. Bkz., *ATASE Arşivi*, İDH, K: 2, G: 041, B: 1, (31.01.1944).

⁴⁵⁶ *ATASE Arşivi*, İDH, K: 2, G: 038, B: 1-2, (28.02.1944).

⁴⁵⁷ *ATASE Arşivi*, İDH, K: 2, G: 038, B: 3, (28.02.1944).

⁴⁵⁸ *ATASE Arşivi*, İDH, K: 2, G: 038, B: 4, (28.02.1944).

⁴⁵⁹ *Cumhuriyetin 70'inci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1993)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994, 8.

güvenliğini gerçekleştiren seyyar birliklerin ateş desteğini sağlamış, katırlarla taşınmak suretiyle, sarp ve dağlık arazide kullanılmıştır.⁴⁶⁰ İngiltere’den gelen 150 uzman personelin Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri’nde ve radar birliklerinde görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶¹

1947 yılına değin Türk zırhlı birlikleri envanterinde Renault, Sherman, Stuart, Valentine, Vickers, T-3, T-4⁴⁶² ve T-26 tipinde tanklar görev yapmıştır. Türk zırhlı birliklerinde standart sağlanabilmesi ABD askerî yardımları sayesinde mümkün olabilmiştir.⁴⁶³ Genelkurmay Başkanlığı’na bağlı olarak görev yapacak “Zırhlı Birlikler Müşavirliği” kadroları 12 Temmuz 1946 tarihinde kabul edilmiştir. 1947 yılından itibaren ABD askerî yardımı kapsamında 114 adet M-24 chaffee⁴⁶⁴ hafif ve 222 adet M-36⁴⁶⁵ tank destroyeri (Hücum topu olmalarına rağmen zırhlı tugaylara dağıtılarak tank gibi kullanılmaları sağlanmıştır.) ve 12 adet M-32 tank kurtarıcısı Türk ordusuna girmiş ve zırhlı birliklerin kuruluş, kadro, sevk, idare ve eğitimleri ABD sistemine göre planlanarak uygulanmıştır.⁴⁶⁶

Böylece, 1948 yılından itibaren standart bir teşkilatlanma ile Türkiye genelinde altı adet zırhlı tugay görev ifa etmiştir. Bu tugaylar: 1’inci Zırhlı Tugay Maltepe-İstanbul, 2’nci Zırhlı Tugay Etimesgut-Ankara, 3’üncü Zırhlı Tugay Davutpaşa-İstanbul, 4’üncü Zırhlı Tugay

⁴⁶⁰ 75 mm.lik M-1A1 Dağ Obüsü: Türkiye’nin envanterine 95 adet girmiştir. Bu obüslerin ilk kullanımı, 1. Dünya Savaşı’nın birkaç yıl öncesine rastlamaktadır. 2. Dünya Savaşı’na bazı tadilatlarla katılan bu obüsler, Avrupa Çıkarması’nda ve Pasifik Harekâtı’nda hava piyadesine refakat eden en iyi obüs olmuştur. 1972 yılından itibaren uçarbirlik ve hava indirme harekâtında kullanılmak maksadıyla, Hava İndirme Tugayı bünyesinde bir batarya olarak kurulmuş, daha sonra tabur hâline dönüşmüştür. 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı’nda hava indirme harekâtı sonrası paraşütle atılan obüsler, harekâtın başarısına oldukça büyük katkıda bulunmuştur. 1989 yılından sonra ise terörle mücadelede ateş destek vasıtası olarak kullanım yaygınlığı artmıştır. ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Filipinler, Çin Halk Cumhuriyeti, Vietnam ve Pakistan tarafından kullanılmıştır. Bkz., Sami Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, *Dünya Askerî Teknolojiler Ansiklopedisi*, İstanbul: DStil Tasarım, 2012, 278.

⁴⁶¹ İngiltere’den gelen 150 uzman personelin Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri’nde ve radar birliklerinde görevlendirilmesi. BCA, 30-18-1-2/110-21-7, (21.03.1946).

⁴⁶² T-4 Tankı: 1943 yılında Almanya’dan alınarak envantere sokulan zırhlı muharebe aracıdır. Orta tank sınıfında yer almaktadır. 1950 yılına kadar envanterde kalmıştır. Özellikleri: Mürettebatı: 5 kişi, Ağırlığı: 24 ton, Silahları: 75 mm.lik top ve 2 adet 7.9 mm.lik Makineli Tüfek, Sis Havanları, Hızı: 40 km/saat, Motor Gücü: 300 bg. Bkz., Teoman Engin, *Türk Ordusunda Zırhlı Birlikler*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 41.

⁴⁶³ *Cumhuriyetin 50’inci Yıldönümünde*, 91.

⁴⁶⁴ M-24 Tankı: ABD tarafından 4731 adet üretilmiş ve 2. Dünya Savaşı, Kore Savaşı ve 1971 yılında yapılan Pakistan-Hindistan Savaşı’nda kullanılmış olup, hafif tank sınıfına mensuptur. 27 ülkede görev yapmıştır. Günümüzde sadece Uruguay tarafından kullanılmaktadır. Özellikleri: Ağırlık: 18.4 Ton, Uzunluk: 5,56/5,03 m., Genişlik: 3 m., Yükseklik: 2,77 m., Mürettebat: 4 veya 5, Silah: 75 mm.lik M6 top, Menzili: 161 km., Hızı: 56 km/saat, Motor Gücü: 2x Cadillac Series 44T24 300/220BG (220/164kW). Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 75.

⁴⁶⁵ M-36 Tankı: ABD ordusu tarafından 2. Dünya Savaşı’nda kullanılmıştır. Özellikleri: Ağırlık: 29 Ton, Uzunluk: 7,46 m., Genişlik: 3,05 m., Yükseklik: 3,28 m., Mürettebat: 5 Silah: 90 mm.lik M3 top., Menzili: 240 km., Hızı: 42 km/saat, Motor Gücü: Ford GAA V-8 Benzinli 450 hp (kW). https://tr.wikipedia.org/wiki/M36_Jackson. Erişim 18.06.2020.

⁴⁶⁶ Gürkan, *Tank ve Tankçılık*, 87; *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 61.

Aşkale-Erzurum, 5'inci Zırhlı Tugay Mamak-Ankara ve 6'ncı Zırhlı Tugay Kandilli-Erzurum'da bulunmaktadır.⁴⁶⁷

Bu teşkilatlanmaya ilave olarak, 1952 yılında gerçekleştirilen NATO'ya üyeliğin ardından yapılan değişikliklere kadar tank alayı, motorlu topçu taburu ve motorlu piyade taburu kuruluşlarında bulunan bağımsız takımlar, sıhhiye takımları hariç karargâh bölükleri içerisine alınmışlardır. Ayrıca, motorlu park teşkilatları kaldırılarak bunların yerine sahra hizmet taburları meydana getirilmiştir. Motorlu piyade taburları ise “Zırhlı Piyade Taburu” olarak teşkilatlanmışlardır.⁴⁶⁸

Millî Savunma ihtiyacı olan 80 adet tank telsizinin firmalardan teminat aranmamak ve gerekirse bedelinin bir kısmı yine teminat aranmaksızın avans olarak satışı firma lehine bankaya yatırılmak şartıyla pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.⁴⁶⁹

Kara Havacılığı, Kara Kuvvetleri'ne Topçu Havacılığı ismi ile 1948 yılında dâhil olmuş ve zamanla önemi artmıştır. NATO standartlarına erişilmesi ile kundağı motorlu topların envantere alınması, nükleer mühimmat kullanma kabiliyeti olan topların hizmete girmesi ile topçu sınıfı güç kazanmıştır. ABD askerî yardımıyla Kara Kuvvetleri topçu sınıfı obüslerle ve toplarla donatılmıştır. Bu tarihe kadar kadrosunda çok çeşitli top ve malzeme bulunan topçu, standart cinsten ve çapta top ve obüslere sahip olmuştur. 105,⁴⁷⁰ 155,⁴⁷¹ 175⁴⁷² ve 203 mm.lik⁴⁷³

⁴⁶⁷ Bununla birlikte, ABD askerî yardımları olarak NATO'ya üye olunan 1952 yılının Şubat'ına değin toplam 250 adet M-36 tank destroyeri, 125 adet M-24 hafif tankı, 4 adet M-5 AI hafif tankı ve 3 adet M-4 hafif tankı gönderilmiştir. Bkz., Erhan Çifci, *Türk Kara Kuvvetleri Teşkilat ve Doktrininde Yabancı Kaynaklı Yeniden Yapılandırma Projeleri ve Sonuçları (1880-1960)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, 276.

⁴⁶⁸ Çifci Erhan, *Türk Kara Kuvvetleri*, 276.

⁴⁶⁹ Millî Savunma ihtiyacı olan 80 tank telsizinin pazarlıkla satın alınması. BCA, 30-18-1-2/117-53-11, (29.07.1948).

⁴⁷⁰ 105 mm'lik M7 B1 Kundağı Motorlu Obüs: Ağırlığı 23 ton olup orta tank şasesi üzerine oturtulmuştur. Maksimum hızı 26 mil/saat'tir. Maksimum menzili 10.800 m., maksimum yükselişi 622 m., maksimum alçalışı 89 m., ateş hızı dakikada 1-2 mermi, 534 m. sağa, 267 m. sola dönebilmektedir. Sudan geçebilmekte ve 5 dakikada mevziye girebilmektedir. Yüksek manevra ve hareket imkânları sebebiyle piyade tümenleri ve zırhlı tümenlerde direkt topçu desteği amacıyla kullanılmıştır. Bkz., Yılmaz Metin, *Marshall Yardımı*, 190.

⁴⁷¹ 155 mm.lik T196 (L109) Kundağı Motorlu Obüs: Maksimum menzili 18.500 m., maksimum yüksekliği 1333 m., maksimum alçalışı 20 m., atış hızı dakikada bir mermidir. Anfibiktir, yol durumundaki ağırlığı ortalama olarak 26 tondur. Piyade ve zırhlı tümenleri direkt desteklemekle görevlendirilmiştir. Bkz., Yılmaz Metin, *Marshall Yardımı*, 190.

⁴⁷² 175 mm.lik M107 Kundağı Motorlu Top: Orta tank şasesine monte edilmiş, yüksek hareket kabiliyetli bir toptur. Maksimum menzili 32.800 m., maksimum yükseldiği 1.156 m., maksimum alçalışı 98 m., 409 m. sağa ve sola dönebilmektedir. Atış hızı dakikada 1 mermi, sudan geçebilmekte olup, yol durumundaki ağırlığı 31 tondur. Mermi ağırlığı 66.7 kg., namlu boyu 1,087 cm., 12 dakikada mevziye girebilmektedir. Kolordu genel destek topçusu olarak kullanılmıştır. Bkz., Yılmaz Metin, *Marshall Yardımı*, 190.

⁴⁷³ 203 mm.lik (8 inçlik) M2 Amerikan Ağır Sahra Obüsü: Maksimum menzili 16.800 m., atış hızı dakikada 1-2 mermi, yol ağırlığı 14.5 ton, mevzide ağırlığı 13 ton, uzunluğu 11 m., mermi ağırlığı 90 kg., servis süresi 5600 atım, geri tepmesi 74-178 m., maksimum yüksekliği 1156 m., maksimum alçalışı 36 m., sağa ve sola 533 m. dönebilen, barut hakkı adedi 7.64 yiv ve set ihtiva eden bir atış tabanı ve iki çatal kundak üzerinde ateş eden mekanik ve hava karma frenli bir obüstür. Tahrip tanesi ve nükleer olmak üzere iki türlü mermi atmaktadır. M4 ve M8 traktörleriyle tam römork hâlinde, 10 tonluk kamyonla ise yarım römork hâlinde çekilerek taşınmıştır. Bkz., Yılmaz Metin, *Marshall Yardımı*, 190.

obüslerle, Honest John⁴⁷⁴ silahları ve hava savunmasında kullanılan Nike'lar (Nayk-Nayki)⁴⁷⁵ bu standartlaşmanın sonuçlarıdır. Bu arada topçu teşkilatına modern ölçme ve meteoroloji malzemelerinin girmesi ve kullanılması da gerçekleştirilmiştir.⁴⁷⁶

6 Ekim 1948 tarihinde Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin katıldığı Marmara Bölgesi'nde 5 gün süren bir tatbikat gerçekleştirilmiş, tatbikatta ABD askerî yardımından temin edilen yeni silahlar da yer almıştır.⁴⁷⁷ 6 Eylül 1949 tarihinde Kara, Deniz, Hava Birlikleri'nin Trakya'da müşterek yaptığı ve ABD askerî yardımı ile alınan yeni silahların ilk kez denendiği Trakya Tatbikatı icra edilmiştir.⁴⁷⁸ Millî Savunma'nın ihtiyacı bulunan 50 milyon Fransız frangı değerinde T-3 ve T-4 tank yedek malzemesinin teminat aranmaksızın Fransız Savunma Bakanlığı'ndan pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.⁴⁷⁹

30 Mayıs 1949 tarihinde yürürlüğe giren 5398 sayılı “*Millî Savunma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun*”un dördüncü maddesi ile, Türk ordusunun teşkilat yapısı yenilenerek ABD askerî yapısına benzeyen bir kuvvet komutanlıkları teşkilatı oluşturulmuştur. Böylece Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin başında komutan olarak birer orgeneralin/oramiralin yer alması, onların bir altında ise her kuvvette korgeneral/koramiral rütbesinde birer kurmay başkanının bulunmasına karar verilmiştir. Kuvvet komutanlıklarının faaliyete geçmesi ile öncesinde Genelkurmay 2. Başkanlığı'nın altında bulunan Deniz ve Hava kurmay başkanlıkları kaldırılır iken, sınıf müfettişlikleri “*Daire*” olarak teşkilatlanmıştır. Zırhlı ve İstihkam dairelerinin Genelkurmay Başkanlığı'na bağlılığı sürer iken, diğer daireler Kara Kuvvetleri K.lığı teşkilat yapısına dâhil edilmiştir.⁴⁸⁰

1949 yılı Mayıs ayı itibarıyla subay: 18.000, astsubay: 4.000, erbaş/er: 273.000 olmak üzere toplam 295.000 personel kadrosu bulunduran Kara Kuvvetleri K.lığı 1 Temmuz 1949 tarihinde resmen kurulmuştur. Bu tarihe kadar ordu komutanlıkları ile teşkille hareket ve eğitim bakımından Genelkurmay Başkanlığı'na, lojistik destek ve personel yönünden ise

⁴⁷⁴ 7.62 mm.lik Honest John Roketi: Türkiye'nin envanterine 8 adet girmiştir. Tümen, kolordu ve orduya konvansiyonel ve nükleer destek sağlamıştır. Harp başlığı cephanesinin temelini teşkil etmektedir. XM31 ve XM50 olmak üzere 2 adet roketi vardır. Uzun yollarda M78AL, 5 tonluk uzun şasili M55 modeli bir kamyon ısıtma ve bağlama aracı, bir roketi, 3 sandık ambalajı içinde veya yatakları üzerinde taşımaktadır. Birleştirilmiş roket, M39AL, veya M405 roket taşıma römorkunda, lançer üzerinde mevzi içinde ve kısa mesafelerde taşınmıştır. Bkz., Yılmaz Metin, *Marshall Yardımı*, 187.

⁴⁷⁵ Nike/Hercules: Değişik irtifalardaki yüksek performanslı uçaklara ve kısa menzilli balistik füzelere karşı etkilidir. Uzun menzilli füze olup, alçak, orta, yüksek irtifadan gelecek uçaklar için planlanmıştır. Azami menzili 40 km. kadardır. Bkz., Yılmaz Metin, *Marshall Yardımı*, 187.

⁴⁷⁶ Erendil, *Topçuluk Tarihi*, 143.

⁴⁷⁷ *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1948, 1.

⁴⁷⁸ *Yeni Sabah*, 7 Eylül 1949, 1. Bkz., EK-38; *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1949, 1.

⁴⁷⁹ Millî Savunma'nın ihtiyacı bulunan tank yedek malzemesinin Fransız Savunma Bakanlığı'ndan pazarlıkla satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/122-37-13, (19.04.1950).

⁴⁸⁰ İhsan Hün, *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı İstanbul Basımevi, 1952, 121.

MSB.lığı'na bağlı bulunur iken, 1950 yılında eğitim merkezleri ile sınıf okulları Kara Kuvvetleri K.lığı teşkilat yapısına dâhil edilmiştir.⁴⁸¹

Kuvvet statüsü verilen Kara Kuvvetleri K.lığı'nın barış dönemi teşkilat yapısı şu şekildedir; Genel Kuruluş: Ordu üç adet, kolordu sekiz adet, piyade tümeni on altı adet, süvari tümeni üç adet, müstahkem mevki komutanlığı üç adet (İzmir, Çanakkale, Karadeniz Boğazı), zırhlı tugay altı adet ve müstakil piyade tugayı bir adettir. Teferruatlı Kuruluş: Ordu Bağlı Birlikleri: Uçaksavar alayı bir adet, istihkam alayı bir adet, muhabere alayı bir adet, oto-nakliye alayı bir adet, motorlu topçu taburu bir adet ve tanksavar taburu bir adettir. Kolordu Bağlı Birlikleri: ağır topçu alayı bir adet, hafif uçaksavar taburu bir adet, istihkam taburu bir adet, muhabere taburu bir adet, oto-nakliye taburu bir adet, ölçme taburu bir adet ve keşif kıt'ası bir adettir. Piyade Tümen Birlikleri: Piyade alayı üç adet, topçu alayı bir adet, uçaksavar taburu bir adet, tanksavar taburu bir adet, istihkam taburu bir adet, sıhhiye taburu bir adet, muhabere bölüğü bir adet, oto-nakliye bölüğü bir adet, üçüncü kademe tamirhane bir adet ve bando bir adettir. Süvari Tümen Birlikleri: Süvari alayı üç adet, topçu alayı bir adet, uçaksavar taburu bir adet, tanksavar taburu bir adet, bindirilmiş piyade taburu bir adet, ağır makineli tüfek taburu (süvari) bir adet, istihkam taburu bir adet, sıhhiye taburu bir adet, muhabere bölüğü bir adet, oto-nakliye bölüğü bir adet, keşif kıt'ası bir adet, üçüncü kademe tamirhane bir adet, hayvan hastanesi bir adet ve bando bir adettir. Zırhlı Tugay Birlikleri: Tank alayı bir adet, bindirilmiş piyade taburu bir adet, topçu taburu bir adet, tanksavar taburu bir adet, sahra hizmet taburu bir adet, keşif bölüğü bir adet, istihkam bölüğü bir adet, muhabere bölüğü bir adet, sıhhiyet bölüğü bir adet, üçüncü kademe tamirhane bir adet ve bando bir adettir.⁴⁸²

10-15 Eylül 1950 tarihleri arasında 1'inci Ordu koordinatörlüğünde, Kara, Deniz ve Hava Birlikleri'nin Kocaeli bölgesinde müşterek olarak icra ettiği bir tatbikat gerçekleştirilmiştir.⁴⁸³

2. Dünya Savaşı'nda havadan yapılan taarruzların yarattığı yıkım tüm uluslar gibi Türkiye'nin de dikkate alması gereken bir husus durumuna gelmiş, bunun üzerine Ankara'da Yurt İçi Uçaksavar Topçu Tümen K.lığı teşkil edilmiştir.⁴⁸⁴ Bu tümene bağlı Eskişehir, Ankara ve Malatya'da bulunan uçaksavar birlikleri, harekât kontrolü bakımından Hava Savunma K.lığı emrine girmişlerdir.⁴⁸⁵

28 Haziran 1951 tarihinde Ayaş'ta 28'inci Tümen tarafından müşterek atış ve tabiye

⁴⁸¹ Kanat, Oğuş, *Türk Kara Kuvvetleri*, 286-287.

⁴⁸² Çifci Erhan, *Türk Kara Kuvvetleri*, 340-342.

⁴⁸³ Kocaeli bölgesinde Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin iştiraki ile yapılacak Birinci Ordu müşterek tatbikatı. BCA, 30-10-0-0/46-297-51, (02.09.1950); *Milliyet*, 11 Eylül 1950, 1.

⁴⁸⁴ Hakkı Aris, *Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, Ankara: Mönch Türkiye Yayıncılık, 2001, 15.

⁴⁸⁵ *Cumhuriyetin 60'ıncı Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1984, 8; *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 61.

tatbikatı icra edilmiştir. Tatbikatın maksadı; tümen çerçevesi içerisinde tam teşekküllü bir piyade alayının beraber çalışmaya ve desteklemeye tahsis edilen Hava Kuvvetleri, tanklar ve topçu ile iş birliği hâlinde yapacağı bir taarruzun gösterilmesi olarak açıklanmıştır.⁴⁸⁶

28 Ocak 1952 tarihinde, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasından üç hafta öncesinde TSK'nın reorganizasyon programını yöneten Amerikan Askerî Yardım Misyonu'nun (JAMMAT) hazırladığı ve ABD'ye gönderdiği raporda, Türk Kara Kuvvetleri'nin 1947-1952 yılları arası periyotta geçirdiği reorganizasyondan bahsedilmiş, TSK'nın bir savunma ordusu şeklinde teşkilatlandığı ifade edilerek modern bir ordunun karşısında etkili bir taarruz gerçekleştirebilecek durumda olmadığı vurgulanmıştır. Raporda sebepleri ise şöyle anlatılmıştır:

- Türk ordusunun en zayıf tarafı ikmal teşkilatıdır. İkmal teşkilatı, barış zamanında dahi ordu için yeterli durumda değildir. Bu durum büyük oranda Türkiye'nin sanayisinin gelişmemiş olmasından ileri gelmektedir. Bundan dolayı JAMMAT'ın öncelikli hedeflerinden birisi ikmal teşkilatının gelişmesine yardımcı olmaktır.

- TSK'nın yalnız %15'i muvazzaf personelden (24.000 subay, 15.500 astsubay) meydana gelmektedir. Bunun haricinde TSK 10.000 civarında yedek subayı da seferberlik hâlinde görev verebilecek durumdadır.

- TSK'nın halihazırda mevcudu yeterli seviyede olan bir astsubay sınıfı mevcut değildir.

- Yedek harp malzemesi ve mühimmat yetersizdir.

- Türk harp sanayii hâlen ülkenin ihtiyaçlarının tamamını giderebilecek bir üretim düzeyine gelememiştir. Türkiye, ordusunu idame edebilecek ekonomik yeterliliğe ulaşmamıştır.

- Orduda yeterince teknisyen bulunmamaktadır.

- Lojistik hususlarda planlama açısından yetersizlik sürmekte olup, idari faaliyetler yavaş yürümektedir.

- Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin desteklediği Türk Kara Kuvvetleri 1952 yılı itibarıyla dış dünyanın yardımı olmadan yalnızca Bulgaristan gibi uydu devletlerin karşısında savunma ve taarruz gerçekleştirebilecek hâldedir. SSCB'nin Türkiye'ye muhtemel bir saldırısında veya batı ve doğu sınırlarında aynı anda meydana gelecek bir savaşı TSK'nın başarılı bir şekilde devam

⁴⁸⁶ 28 Haziran 1951 tarihinde Ayaş'ta 28'inci Tümen tarafından yapılacak müşterek atış ve tabiye tatbikatı. BCA, 30-1-0-0/57-347-2, (25.06.1951).

ettirmesi olası görünmemektedir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi hâlinde Trakya'nın kısa zaman içerisinde kaybedilmesi mümkün olacaktır.⁴⁸⁷

16 Şubat 1952 tarihinde NATO'nun üyesi olunmasının ardından, Kara Kuvvetleri'nin teşkilatında değişiklikler yapılmış, sınıfların tamamı NATO standartlarında yeni silah ve malzeme ile modernize edilmiştir.⁴⁸⁸ Piyade birliklerinin kadrolarına konan motorlu araçlarla 1/3'ü motorize duruma getirilmiştir. Piyadenin kullandığı silahlar standartlaştırılmış, birlikler modern makineli tüfekler ile teçhiz edilmiştir. Roketatarlar 89 mm.lik;⁴⁸⁹ havanlar 60 mm.lik⁴⁹⁰ ve 81 mm.lik⁴⁹¹; geri tepmesiz toplar 57 mm.lik⁴⁹² ve 106 mm.lik⁴⁹³ çaplarda temin edilerek tanksavarların desteklemesi ile zırhlı birliklerde oldukça fazla hasar yaratacak seviyeye gelinmiştir. Piyade sınıfı güvenli bir şekilde muhabere yapmasını temin edici telli ve telsiz sistemlerle teçhiz edilmiştir.⁴⁹⁴

1952 yılından itibaren zırhlı birlikler önemli derecede gelişme göstermiştir. Bu birlikler hava saldırıları için kıymetli ve önemli hedef olduklarından, doğal olarak hava taarruzlarına karşı korunmaları gereklidir. İşte bu hususun sağlanması için kuruluşa kundağı motorlu 40 mm.lik M-19 uçaksavar silahları dâhil edilmiştir. Zırhlı birliklerin silah gücü bu şekilde günden güne artarken muharebe yeteneği de eğitim ve tatbikatlarla üstün bir seviyeye yükselmiştir.⁴⁹⁵ 27 Eylül 1952 tarihinde NATO'ya 16 tümen olacak şekilde kuvvet tahsis edilmesi, teşkilat

⁴⁸⁷ Söz konusu raporda, Türk Kara Kuvvetleri'nin teşkilatına ilişkin bilgilere de yer verilmiştir. Bu bilgilere göre Ocak 1952'de Türk Kara Kuvvetleri'nde: Ordu: 3 adet, kolordu: 8 adet, piyade tümeni: 16 adet, süvari tümeni: 3 adet, zırhlı tugay: 6 adet, tanksavar taburu: 18 adet, uçaksavar taburu: 51 adet ve nakliye bölüğü: 32 adetten meydana gelmektedir. Bu dönemde, Türk Kara Kuvvetleri 330.000 personeli, savaş sırasında ülkede asayiş ve güvenliği sağlayabilecek yeterlilikte 40.000 Jandarma gücünü muhafaza etmektedir. Bkz., Çifci Erhan, *Türk Kara Kuvvetleri*, 379-380.

⁴⁸⁸ *Cumhuriyetin 60'ıncı Yılında*, 8.

⁴⁸⁹ M20 ve M20 Al B1 Roketatarları: 89 mm. çapında, 200-300 m. tesir sahası bulunan maksimum menzili 875 m., ağırlığı 6.8 kg., dakikada atış hızı 8-10 olan, 4 kişi ile kullanılan roket atıcısıdır. Tanklara karşı zeytuni renkli ve sarı işaretli, eğitim için mavi işaretli beyaz roketler kullanılmıştır. Saldırı ve savunmada en yakın birinci derecede tanksavar silahı olarak kullanılmıştır. Yılmaz Metin, *Marshall Yardımı*, 189.

⁴⁹⁰ M2 Piyade Havanı: 60 mm. çapında 100-900 m.lik tesir sahası olan, 1800 m. maksimum menzili bulunan, ağırlığı 19 kg., dakikada atış hızı 18-30 atış, 5 kişinin (bir manganın) kullandığı havan topudur. Saldırı ve savunmada genel destek maksatlı kullanılmıştır. Yılmaz Metin, *Marshall Yardımı*, 189.

⁴⁹¹ Piyade Havanı: 81 mm. çapında, yivsiz, 400-2000 m.'de tesirli, maksimum menzili 3200 m., ağırlığı 62 kg., dakikada atış hızı 18-30 atış, 9 kişinin kullandığı havan topudur. Yılmaz Metin, *Marshall Yardımı*, 189.

⁴⁹² M18 Al Geri Tepmesiz Top: 57 mm. çapında, 700-1700 m.lik tesir sahası bulunan, maksimum menzili 4368 m., ağırlığı 20.8 kg., dakikada atış hızı 2-7 mermi, 5 kişinin kullandığı kundaksız bir toptur. 7.5 cm. kalınlığında çeliği delebilmektedir. Taarruz ve savunmada ikinci derecede tanksavar silahı ve direk destek silahı olarak kullanılmıştır. Yılmaz Metin, *Marshall Yardımı*, 189.

⁴⁹³ Araca Bindirilmiş M40 Tepmesiz Top: 106 mm. çapında, 1080-1350 m.lik tesir sahası bulunan, maksimum menzili 7700 m., görerek ateş mesafesi 2000 m. olan, ağırlığı 216 kg., dakikada atış hızı 5-6 atım, 4 kişinin kullandığı, 40-40 cm.lik zırhları delebilen tepkisiz bir toptur. Saldırı ve savunmada taburun direkt desteği maksadıyla kullanılmıştır. Yılmaz Metin, *Marshall Yardımı*, 189.

⁴⁹⁴ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 104; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yılında*, 8.

⁴⁹⁵ *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 61; *Cumhuriyetin 70'inci Yıldönümünde*, 8.

değişikliği yapılarak tümenlerin daima tam kadro ile olası bir savaşa hazırlıklı olmaları sağlanmıştır.⁴⁹⁶

NATO üyeliği sonrasında teşkilatlanma yönünden diğer değişiklik, soğuk savaş sırasında beliren psikolojik harp faaliyetlerine yönelik, Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde gayrinizami harbin ve harbe hazırlığın yönetilmesi maksadıyla yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. 22 Eylül 1952 tarihinde bu teşkilat “*Hususi ve Yardımcı Muharip Birlikleri*” ismi ile kurulmuştur. Bu teşkilatın ismi 1953 yılında Seferberlik Tetkik Kurulu, 1970 yılında Özel Harp Daire Başkanlığı ve 1992 yılında Özel Kuvvetler Komutanlığı olacak şekilde değiştirilmiştir.⁴⁹⁷

2. Dünya Savaşı deneyimleri de dikkate alınarak istihkâmcılık fikir ve düşüncelerinde büyük değişiklikler olmuştur. 1952 yılından başlayarak istihkâm sınıfını güçlendirme faaliyetleri kapsamında, çalışmalarda makine ve motor kullanılabilir duruma gelinmiştir. İstihkâm Ana Depo ve Tamir Fabrikaları K.lığı, yurt içi kaynaklardan sağlanan malzeme ile ekonomik alanda ilerlemeye katkı sağlamıştır. İstihkâm sınıfının gelişimine yönelik, subay ve astsubaylar çeşitli konularda kurslara gönderilmiştir.⁴⁹⁸

1952 yılından sonra muhabere sınıfında da büyük gelişmeler olmuş, modern muhabere cihazları, araç ve gereçleri ile donatılmış TSK, eğitimde de yoğun bir faaliyet içerisine girmiştir. Muhabere sınıfı yedek subayların yetiştirilmesi sorumluluğu Muhabere Okulu’na verilmiş, muhabere erlerinin eğitimine ise Muhabere Okulu’na bağlı Muhabere Er Eğitim Merkezi’nde başlanmıştır.⁴⁹⁹ 1952 yılından sonra levazım hizmetlerinde de büyük gelişmeler görülmüştür. O güne kadar kaba kumaştan yapılan er ve astsubay elbiseleri ile ham deriden yapılan ayakkabılar değiştirilerek kaliteli malzemeden elbise ve bot yapılmaya başlanılmıştır. O güne kadar her öğün tek çeşit olan yemek, iki üç çeşide çıkarılmış ve eski tip mutfak kazan ve karavanaları değiştirilmiştir. Çamaşır yıkamak için çamaşır makineleri ilk kez bu dönemde kullanılmaya başlanılmıştır.⁵⁰⁰ 1941 yılına kadar İstanbul’da faaliyet gösteren Levazım Okulu, 1941-1946 yılları arasında Ankara’da, 1946-1948 yılları arasında İstanbul’da Harp Akademileri yerleşkesinde faaliyetine devam etmiştir. 1949-1953 yılları arasında Beyazıt’da, 1953-1961 yılları arasında Eyüp’te faaliyetine devam etmiştir.⁵⁰¹ 1955 yılında levazım sınıf kadroları değiştirilerek destek ile bakım bölükleri kurulmuş ve levazım taburları teşkil edilmiştir.⁵⁰²

⁴⁹⁶ Cumhuriyetin 50’inci Yıldönümünde, 91.

⁴⁹⁷ Çifci Erhan, *Türk Kara Kuvvetleri*, 392.

⁴⁹⁸ Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında, 114; Cumhuriyetin 60’ıncı Yılında, 9; Cumhuriyetin 70’inci Yıldönümünde, 8.

⁴⁹⁹ Cumhuriyetin 50’inci Yıldönümünde, 92; Cumhuriyetin 60’ıncı Yılında, 9.

⁵⁰⁰ Kanat, Oğuş, *Türk Kara Kuvvetleri*, 294.

⁵⁰¹ Tamer Gökdemir, *Türk Kara Ordusunun Lojistik Tarihi*, Ankara: Orient Yayınları, 1. Baskı, 2016, 250; Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında, 91.

⁵⁰² Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde, 62.

Dağ, Komando Okulu ve Eğitim Merkezi, 1927 yılında Dağ Talimgâhı adıyla Muğla'dan Eğridir'e intikal etmiş, uzun yıllar eğitim ve öğretim bakımından Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olarak hizmete devam etmiştir. 1942-1950 yılları arasında eğitim ve öğretim bakımından Genelkurmay Başkanlığı'na, idari hizmetler bakımından MSB'ye bağlı olarak hizmet görmüştür. 1952 yılından itibaren isim değiştirerek Dağ Okulu adını almıştır. 1953 yılında Seferberlik Tetkik Kurulu Başkanlığı'na bağlı olarak faaliyete devam eden okul, 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren Kara Kuvvetleri K.lığı Okullar Dairesi Başkanlığı kuruluşuna girmiştir. 25 Mayıs 1962 tarihinden itibaren Dağ ve Komando Okulu adını almış, 7 Mayıs 1969 tarihinde isim değiştirerek Dağ, Komando Okulu ve Eğitim Merkezi K.lığı adı altında görevine devam etmektedir.⁵⁰³ Kara Kuvvetleri'nin çağdaş bir ordu seviyesine ulaşmasında motorizeleşmesi önemli bir yer tutmuştur. Hâlen Kara Kuvvetleri'nde çeşitli model ve tonajda hareket ihtiyacını tam olarak karşılayacak birçok motorlu araç mevcuttur. Bunlar Jeep, Dodge, Kayzer, tankerler ve römorklardır.⁵⁰⁴

ABD yardımları %95'ler hesabından Millî Savunma Vekaleti emrine serbest bırakılan ödenekten 111.400.000 liradan 7.500.000 liranın, Kara Kuvvetleri tayinat maddesine ödenek kaydedilmesi 5750 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁵⁰⁵ ABD yardımları %95 faiz hesabından Millî Müdafaa Vekaleti emrine serbest bırakılan 111.400.000 liradan 900.000 liranın Kara Kuvvetleri maddesine ödenek kaydedilmesi 5750 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁵⁰⁶

NATO üyeliğinin ardından, Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhı'nın (SHAPE) standartlarına ulaşılması istenen harbe hazırlık faaliyetleri tatbikat ve manevralar ile denenmiştir. Bunlara 30 Eylül-7 Ekim 1953 tarihleri arasında gerçekleştirilen Weldfast Tatbikatı, 1-7 Eylül 1954 tarihleri arasında yapılan Keystone Tatbikatı, Kasım 1954'te düzenlenen Turkish SKY II Tatbikatı örnektir. Bu tatbikatlarda, Türkiye'nin doğu ve batı sınırlarında bulunan birinci ve üçüncü orduların iştiraki ile saldırgan güçlerin tehdidine karşı kısa sürede reaksiyon gösterebilme, müşterek harekâtın başarılması ve hızlı bir şekilde savunmadan taarruza geçebilme yeteneğinin artırılması hedeflenmiştir. Tatbikat ve manevraların bitiminde gerçekleştirilen kritiklerle de harbe hazırlık seviyesinin artırılmasına gayret edilmiştir.⁵⁰⁷

⁵⁰³ Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında, 95.

⁵⁰⁴ Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında, 104-120.

⁵⁰⁵ ABD yardımları % 95'ler hesabından Millî Savunma Vekaleti emrine serbest bırakılan ödenekten 7.500.000 liranın, Kara Kuvvetleri tayinat maddesine ödenek kaydedilmesi. BCA, 30-18-1-2/134-117-16, (20.02.1954).

⁵⁰⁶ ABD yardımları %95 faiz hesabından Millî Müdafaa Vekaleti emrine serbest bırakılan paradan 900.000 liranın Kara Kuvvetleri maddesine ödenek kaydedilmesi. BCA, 30-18-1-2/137-83-16, (15.10.1954).

⁵⁰⁷ Çifci Erhan, *Türk Kara Kuvvetleri*, 395.

1954 yılından itibaren Türkiye'ye yapılan silah ve malzeme yardımı hızlanmıştır. Bu kapsamda; ilk M-47⁵⁰⁸ tankları zırhlı tugaylara verilmeye ve M-36 tankları ile değiştirilmeye başlanmıştır. Zırhlı tugay tank taburları envantere giren M-47 tankları ile donatılmıştır. Bu tanklar, Balkan ve Orta Doğu coğrafyasında yalnızca Türk Kara Kuvvetleri'nin envanterinde yer almıştır. Aynı yıl içinde zırhlı tugay tank alayları taburlar hâline getirilmiş, zırhlı tugay tabur sayısı ikiye çıkartılmıştır. Müteakip yıllarda M-47 tankları gelmeye devam etmiştir.⁵⁰⁹ Zırhlı tugaylardaki topçu taburlarına 6 adet 40 mm.lik M-19 kundağı motorlu uçaksavar bataryası eklenmiştir. 2 adet Zırhlı Süvari Alayı Güneydoğu Anadolu'da faaliyete başlamıştır.⁵¹⁰

1954 yılından itibaren SHAPE yöneticileri ile gerçekleştirilen toplantılarda Türk Kara Kuvvetleri'nin eğitim düzeyinin NATO standartlarına ulaşabilmesi için gereken kıstaslar görüşülmüştür. Bu doğrultuda, eratın okuma-yazma oranının yükseltilmesi, subay ve astsubaylara ilişkin boş kadroların doldurulması, eğitim faaliyetlerine yönelik fonların tedarik edilmesi, eğitimcilerin niteliklerinin yükseltilmesi, malzeme tedarikinde yaşanan sıkıntıların önüne geçilmesi, mekanik bilgisi ve kabiliyeti yüksek personelin artırılması hususlarında karşılıklı olarak anlaşma sağlanmıştır.⁵¹¹

1954 yılında ordunun komuta yapısında gençleştirmeye gidilmiş, orduda dinamizm yaratılmaya gayret edilmiştir. Tugay komutanlıklarına albaylar, tümen komutanlıklarına tuğgeneraller atanmıştır.⁵¹² Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1955 yılında aşağıda yer alan Meclis açış konuşmasında Kara Kuvvetleri'nde paraşüt kullanan kıtaların oluşturulduğunu vurgulamaktadır:⁵¹³

“Silahlı Kuvvetler modern silahlarla teçhiz edilmektedir. Son senelerde fazla iştirak ettiğimiz tecrübeler, atom silahlarının inkişafına göre ordunun teşkilatına istikamet verilmektedir. Bu yıl paraşütçülük mevzuuna da ehemmiyet verilmiş, paraşütçü kıtaların teşkiline başlanılmıştır.”

1954 yılının ortalarında NATO ve JAMMAT ile gerçekleştirilen ikili görüşmeler sonucunda acemi asker eğitiminin muharip askerî birliklerin yerine müstakil talimgâhlarda verilmesi kararlaştırılmıştır. Müstakil talimgâhların kurulmasını takiben yeni uygulamadan

⁵⁰⁸ M-47 Tankı: Türkiye'nin envanterine 500 adet girmiştir. ABD tarafından 1951 yılında üretilmiş orta seviye tank tipidir. 1950'lerden 1980'lere kadar ABD ordusu tarafından kullanılmış, 1965 Pakistan-Hindistan ve 1967 Arap-İsrail Savaşları'nda önemli görevler üstlenmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı'nda başarılı görevler icra etmiştir. 1980 yılından başlayarak envanter dışı kalmışlardır. Ağırlık: 46 Ton, Uzunluk: 8.51 m., Genişlik: 3.51 m., Yükseklik: 3.35 m., Mürettebat: 5, Silah: 90 mm.lik M36 topu, Menzili: 130 km., Hızı: 48 km/saat, Motor Gücü: 810 bg. Continental, AV-1790-5B benzinli. Bkz. Yılmaz Metin, *Marshall Yardımı*, 188; Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 47.

⁵⁰⁹ Gürkan, *Tank ve Tankçılık*, 87.

⁵¹⁰ Engin, *Türk Ordusunda Zırhlı*, 46.

⁵¹¹ Çifci Erhan, *Türk Kara Kuvvetleri*, 396.

⁵¹² Erendor, *Ötüken'den Ankara'ya*, 385-386.

⁵¹³ *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1955, 1.

hızlı bir şekilde olumlu sonuçlara ulaşılmış, 1955 yılında acemi eğitim merkezlerinde 72.500, sınıf okullarında 16.345 acemi askerin eğitilmesi sağlanmıştır. 1956 yılında eğitilen asker sayısı artarak acemi eğitim merkezlerinde 165.000, sınıf okullarında 22.800 olmuştur. Böylece eğitim tümenlerinin artırılması gündeme gelmiş ve 57'nci Eğitim Tümeni'nin Susurluk'ta, 58'inci Eğitim Tümeni'nin Denizli'de ve 59'uncu Eğitim Tümeni'nin Tokat'ta faaliyete geçmesi kararlaştırılmıştır. Gerçekleştirilen planlama doğrultusunda, celbedilen askerler öncelikle 2-8 hafta arasında temel piyade eğitimi alacak, takiben tertip edildikleri sınıflara ilişkin eğitimlerden geçecektir. Piyade sınıfına dâhil olan askerler ise doğrudan piyade birliklerine gideceklerdir. Bu yöntemle bir yıl içinde 186.000 acemi askerin eğitiminin tamamlanması hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek için 1956 yılında 57'nci, 58'inci, ve 59'uncu Tümenleri kuruluşuna alarak Afyon'da “*Eğitim Kolordu K.lığı*” kurularak Kara Kuvvetleri'nin acemi eğitim ve öğretim sorumluluğunu almıştır.⁵¹⁴

1956 yılında 2'nci Ordu Karargâhı, Balıkesir'den Konya'ya intikal etmiştir. 1'inci, 2'nci, 3'üncü Uçaksavar Tugayları ile 9'uncu Uçaksavar Alayı'ndan, Yurt İçi Uçaksavar Tümen K.lığı teşkil edilmiştir. 5'inci Kolordu K.lığı, 2'nci Ordu K.lığı bünyesinden alınarak 1'inci Ordu K.lığı kuruluşuna dâhil edilmiştir. Boğazlar ve Marmara K.lığı, 1'inci Ordu K.lığı kuruluşundan çıkartılmıştır.⁵¹⁵

1956 yılı itibarıyla Türkiye eğitim tümenlerini etkinleştirmiş ve demode kalmış tanksavar taburlarını kaldırmaya başlamıştır. Bahse konu taburların yerine tümenlerin bünyesinde çağa uygun tanksavar unsurları kurulmuştur. İkinci kademedede bulunan bakım birlikleri SHAPE standartlarına uygun olarak reorganize edilmiştir. Aynı yıl içerisinde Kara Kuvvetleri TMK yapısı ABD'ye uyumlu hâle getirilmiştir. Topçu sınıfına ilişkin batarya yapısının aynı olması (Türk Kara Kuvvetleri'nin bir bataryasında dört top bulunur iken, ABD Kara Kuvvetleri'nin bir bataryasında altı top bulunmaktadır.) ve zırhlı birliklerde yer alan orta sınıf tanklarının zırhlı tümen envanterine dâhil edilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca, helikopterlerin tümenlerin envanterlerine alınması için planlamalar sürdürülmüştür. NATO standartlarına uygun olacak şekilde büyütülen ordunun mevcudu 497.000'e erişmiştir. 1960 yılında asker sayısının 630.000'i bulması için çalışmalar sürdürülmüştür.⁵¹⁶

8-10 Ekim 1956 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan Ulubatlı Hasan adlı tatbikatı takip etmek üzere İran, Irak, Pakistan ve Lübnan askerî heyetleri, ataşeler ve mihmandarları

⁵¹⁴ Çifci Erhan, *Türk Kara Kuvvetleri*, 397.

⁵¹⁵ *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 62; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 50.

⁵¹⁶ Çifci Erhan, *Türk Kara Kuvvetleri*, 402.

İstanbul'a ziyaret gerçekleştirmiş olup, tatbikat süresince 1'inci Ordu K.lığı tarafından misafir edilmişlerdir.⁵¹⁷

1957 yılında Kara Kuvvetleri içerisinde önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. ABD ile NATO ittifakına üye ülkeler savunma harcamalarının yükü altında ezildikleri için nükleer caydırıcılığa dayalı ve konvansiyonel savaşa hazırlık masraflarını düşürmeyi amaçlayan bir anlayışı benimsemişlerdir. Bu yeni anlayışa “*Kitlesel Karşılık Stratejisi*” ismi verilmiştir. Bu stratejiye göre, NATO ittifakında yer alan ülkeler ister nükleer ister konvansiyonel her çeşit saldırıya nükleer güç kullanarak karşılık vereceklerdir.⁵¹⁸ Bu durum NATO ittifakına üye ülkelerin Kara Kuvvetleri'nin nükleer savaş için elverişli, yeni bir teşkilatlanmayı kabul etmesini gerektirmiştir. Bahse konu yeni teşkilatlanmaya “*Pentomik Yapı*” ismi verilmiş, buna göre tümenler üçlü yapı yerine beşli yapıda tertiplenmiştir. Beşli yapıda, beş muharebe grubu geçerli olup, muharebe gruplarından her biri alay seviyesindedir. Tabur kuruluşları kaldırılmıştır. Alaylar beşer bölükten, topçu birlikleri de beşer bataryadan meydana getirilmiştir. Yüksek seviyede mobilizasyon ve etkili iletişim hedeflenerek gerçekleştirilen pentomik teşkilat yapısı Türk Kara Kuvvetleri tarafından 1958-1968 yılları arasında tatbik edilmiş, fakat 1968 yılında yeniden geleneksel üçlü yapıya dönmüştür.⁵¹⁹

ABD askerî yardımından ordunun ihtiyacı için verilecek 1600 adet jipin ABD makamlarının endişeleri gözönünde bulundurularak döviz ve bütçeye getireceği yük yönüyle mahzurları da bulunmasına rağmen Türkiye'de monte ettirilmesi kararlaştırılmıştır.⁵²⁰

Kara Havacılık Okulu, 28 Nisan 1958 tarihinde Güvercinlik Meydanı'nda faaliyete geçirilmiştir.⁵²¹ Eğitim Kolordu K.lığı ile 6'ncı Tümen 1958 yılında, 3'üncü Kolordu ve 23'üncü Piyade Tümeni 1959 yılında lağvedilmiştir.⁵²² 16 Ocak 1959 tarihinde Ordu Müfettişliği yerine, Ordu Kumandanlığı uygulamasına geçilmiştir.⁵²³ 1952-1960 yılları arası devrede Silahlı Kuvvetler'de yaşanan gelişmeler, Kara Kuvvetleri'nde atlı birliklerden vazgeçilmesine yol açmıştır.⁵²⁴

⁵¹⁷ 8-10 Ekim 1956 tarihleri arasında yapılacak Ulubatlı Hasan adlı tatbikatı takip etmek üzere İran, Irak, Pakistan ve Lübnan askerî heyetlerinin ziyaret programı. BCA, 30-1-0-0/58-353-4, (27.09.1956).

⁵¹⁸ Serhat Güvenç, “NATO'nun Evrimi ve Türkiye'nin Transatlantik Güvenliğe Katkıları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 45 (Bahar 2015), 105; Faruk Sönmezoglu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*, İstanbul: Der Yayınları, 1996, 60-61.

⁵¹⁹ Çifci Erhan, *Türk Kara Kuvvetleri*, 393. Türk Kara Kuvvetleri'nde “*Pentomik Tümen*” teşkilat yapısına geçiş aşaması ve uygulanması hakkında bkz., Kanat, Oğuş, *Türk Kara Kuvvetleri*, 288, 330.

⁵²⁰ ABD askerî yardımından temin edilecek 1600 adet jipin montajının Türkiye'de yaptırılması. BCA, 30-1-0-0/88-553-2, (03.07.1957).

⁵²¹ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 86.

⁵²² *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 62; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 50.

⁵²³ *Düştur*, 3. Tertip, Cilt 40, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, 1959, 93.

⁵²⁴ *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 9; *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 62.

İngiliz sivil ve asker gözlemcilerin arşiv belgelerine yansıyan fikirlerine göre, NATO reorganizasyonunun ikinci dört yılı olan 1956-1960 yılları arasındaki periyotta Türk Kara Kuvvetleri'nin taktik seviyedeki birlikleri tabur seviyesine kadar kayda değer seviyede gelişme göstermişlerdir. Bahse konu birliklerde görevli subaylar ile eratin eğitim seviyesi artmış ve birlikler modern savaş araç ve gereci ile teçhiz edilmiştir. Çağa uygun silahların envantere dâhil olması ile personelin teknik bilgi düzeyinde artış meydana gelmiştir. Özellikle topçu (ağır topçu-füze) ve istihkam sınıflarında önemli bir değişim gerçekleşmiştir.⁵²⁵

1959 yılında Kara Kuvvetleri: piyade tümeni: 11 adet, dağ tümeni: 3 adet, süvari tümeni: 3 adet, jandarma tümeni: 2 adet, zırhlı tümen karargâhı: 1 adet, zırhlı tugay: 6 adet, Bağımsız Kore Tugayı, hudut alayı: 5 adet, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı, kolordu tank taburu: 8 adet, tümen tank taburu (birinci ordu içinde): 1 adet ve diğer birlikleri olan, büyük olmasına karşın muharebe etkinliği yönünden arzu edilen seviyeye ulaştırılamamış bir teşkilat yapısına sahiptir. SSCB tehdidi sebebiyle Türk Genelkurmay Başkanlığı ile NATO arasında anlaşmazlık bulunmaktadır. NATO Türk ordusunun küçültülmesini istemekte iken, Türk Genelkurmay Başkanlığı Kara Kuvvetleri'ni çağa uygun silah teknolojisi ile donatacak ve daha mobilize hâle getirecek şekilde askerî yardımlar yapılmadığı sürece ordunun küçültülmesine karşı çıkmaktadır.⁵²⁶

1952-1960 yılları arası dönemde ABD ve NATO ile kurulan ilişkiler doğrultusunda temin edilen askerî ve iktisadi yardımların gelecekte sebep olabileceği olası olumsuzluklar hesaba katılmamıştır. Türk yöneticileri kısa vade için gerçekleştirilen planlamalar ile günü kurtaracak şekilde siyaset yapmışlardır. Bahse konu yardımların hangi amaçlarla ulaştırıldığı dikkate alınmamış, yardım miktarının artmasının Türkiye'nin lehine olacağı düşünülmüştür. Ne yazık ki zamanla durumun böyle olmadığı fark edilmiş, askerî yardımların tedariki sayesinde savunma giderlerinin düşeceği ve ekonomik yatırımların artacağı düşüncesinin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Askerî yardımlar ile envantere giren silah, araç ve malzemenin kullanılması, bakımı ve muhafaza edilmesi ülkenin bütçesine ciddi oranda yük getirmiştir.⁵²⁷

Diğer taraftan, 1947-1960 yılları arasında Türkiye'nin ABD ile gerçekleştirdiği ikili anlaşmaların sayısı 34 olmuştur. Bu anlaşmalar ile, ABD kuvvetlerinin idari ve hukuki statüleri, ABD askerî kuvvetlerinin gönderilmesi, İstihbarat faaliyetleri, ABD askerî kuvvetleri tarafından icra edilecek askerî tatbikatlar, ABD askerî kuvvetleri ile ortak kuvvetler için harekât planları gibi özel konulara ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. ABD, bahse konu ikili anlaşmalar

⁵²⁵ Çifci Erhan, *Türk Kara Kuvvetleri*, 403.

⁵²⁶ Çifci Erhan, *Türk Kara Kuvvetleri*, 405.

⁵²⁷ Barış Celep, *Türkiye'ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2020, 127-131.

ile Türkiye’de üs kurma, bu üslerde personel ve malzeme bulundurma hakkına sahip olmuş ve 1950’li yıllarda Türkiye’ye gelen ABD personeli ve ailelerinin sayısı 24.000’e erişmiştir.⁵²⁸

1.4.3.1. Dünyada Kara Kuvvetleri

Tank, kara muharebelerinin belirleyici unsuru olup, ateş gücü, hareket kabiliyeti ve balistik korumanın birleşiminden oluşmaktadır. 1. Dünya Savaşı esnasında 1917 yılında ilk defa boy gösteren tank, 2. Dünya Savaşı’nın Avrupa ve Afrika cephelerinde, kaderi belirleyen muharebelerde başrol oyuncusu olmuştur. Çok iyi zırhlandırılmış Tiger, Tiger II, Elephant, Matilda Mk II gibi ağır tanklar ile 2. Dünya Savaşı’nda ve 1960’lı yıllarda geliştirilen ve 120 mm.lik topla teçhiz edilen Chieftain tankları ile büyük başarılar sağlanmıştır.⁵²⁹

2. Dünya Savaşı’nda çekili topçu desteğinin SSCB’nin çamurlu arazisinde tankların gerisinde kalması üzerine 1. Dünya Savaşı’nda ortaya atılan kundağı motorlu topçu sistemleri konseptine dönüş yaşanmıştır. Kundağı motorlu sistemler hareketli yapıları ile ihtiyaca cevap vermişlerdir. NATO ve Varşova Paktı ülkeleri soğuk savaş yılları boyunca bu sistemleri envanterlerinde tutmuşlardır.⁵³⁰

Topçu roketlerinden yola çıkılarak geliştirilen balistik füzeler, bugün muharebe alanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle toplum üzerinde oluşturdukları endişe ve baskı nedeniyle bu füzeler, kullanıldıklarında meydana getirdikleri maddi tahribattan daha çok etki yaratmaktadır. Stratejik balistik füzelerden, 5.400 km. üstü menzile sahip modelleri ICBM, orta menzilli balistik füzelerden 1.100-2.800 km. menzile sahip modelleri MRBM, 2.800-5.400 km. menzile sahip modelleri ise IRBM olarak tanımlanmaktadır. 1.100 km.nin altındaki menzillerde etkili olan ise TBM’lerdir. 2. Dünya Savaşı’nda Almanya tarafından İngiltere ve Belçika’ya V-1 ve V-2 balistik füzesi kullanılmıştır. 1947 yılında SSCB V-2’yi R-1 adıyla üretmiştir.⁵³¹

1.4.3.1.1. SSCB

Ülkenin tank serüveni çok uzun yıllara dayanır. 84.000 adet ile dünyanın en çok üretilen tankı unvanına sahip olan T-34’ler,⁵³² 1940 yılında envantere girmiştir. Birçok otorite tarafından 2. Dünya Savaşı’nın en iyi tankı olarak nitelendirilmiştir. 1946 yılından itibaren

⁵²⁸ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 116-120; Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 100-101.

⁵²⁹ Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 17.

⁵³⁰ Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 235-236.

⁵³¹ Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 357.

⁵³² T-34 Tankı: 32 tonluk ağırlığa, 500 bg.lik motora, 85 mm.lik top ve 2 adet 7,62 mm.lik makineli tüfeklere sahiptir. 2. Dünya Savaşı, Arap-İsrail, Kore, Vietnam ve Angola savaşları ile Yugoslavya iç savaşlarında da kullanılmıştır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 60.

T-54/55⁵³³ tankı envantere girmiş ve 50.000 adetten fazla üretilmiştir. Bu model kullanıcı pek çok ülke tarafından geliştirilmiştir. Hatta, AT-10 Stabber Tanksavar Silahı Füzesi atabilir hâle getirilerek, dünyanın ilk Hard Kill Aktif Savunma Sistemi ile de donatılmıştır. PT-76⁵³⁴ Hafif Amfibi Tankı, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilmiş ve ilk 1950 yılında üretilmiştir. Üretim 1960 yılına kadar devam etmiştir.

57 mm.lik ZSU-57-2 Kundağı Motorlu Hava Savunma Topu, 1957 yılında ilk defa Moskova'da sergilenmiştir. 23 mm.lik çift namlulu ZU-23 çekili hava savunma topu 1960 yılından itibaren SSCB kara ordusundaki 14.5 mm.lik ZPU-2, ZPU-4 toplarının yerini almıştır. ZSU-23-4 Shilka Kundağı Motorlu Hava Savunma Topu'nun üretimine 1960 yılında başlanmıştır. Çapı 23 mm. ve dört namluya sahip olduğundan ZSU-23-4 olarak adlandırılmaktadır.⁵³⁵

130 mm.lik Çekili M-46 Topu, 1950-1960'lı yılların en başarılı topçu dizaynı olup, hâlen pek çok ülke tarafından kullanılmaktadır.⁵³⁶ 152 mm.lik Çekili Top/Obüs D-20, 2. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra geliştirilmiş ve ilk kez 1955 yılı Mayıs ayında Moskova'daki

⁵³³ T-54/T-55 Tankı: İlk prototipi 1946 yılında bitirilmiştir. Egzost sisleme özelliği vardır. Dozer bıçağı takılabilmektedir. Döküm çelik bir zırha, 36 ton ağırlığa, 580 bg.lik motora, 100 mm.lik top, 1 adet 12,7 mm.lik, 1 adet de 7,62 mm.lik Makineli tüfeklere sahiptir. Afrika, Balkanlar, Orta Doğu, Uzak Asya da dâhil pek çok savaşta görev alan T-54/55'ler ilerleyen yaşına rağmen hâlen Afganistan, Azerbaycan, Arnavutluk, Bosna Hersek, Ermenistan, Gürcistan, Irak, İran, Mısır, Suriye, Romanya ve Rusya da dâhil olmak üzere 57'den fazla ülke tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 57.

⁵³⁴ PT-76 Hafif Amfibi Tankı: Amfibi bir araçtır. İlave yakıt depolarıyla hareketi 480 km.ye çıkmaktadır. İlave depolar 180 lt. yakıt almaktadır. Bazı modellerinde yalnız namlu ağız baskısı, bazı modellerinde ise hem namlu ağız baskısı hem de gaz boşaltma silindiri vardır. Çin yeni bir kule monte ederek ve namlu çapını 85 mm.ye çıkararak üretim yapmıştır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 105.

⁵³⁵ ZSU-57-2/ZU-23/ZSU-23-4 SHILKA: ZSU-57-2 Çift Namlulu Kundağı Motorlu Hava Savunma sisteminin optik mekanik hesaplama reflektörlü nişangahı bulunmaktadır. Üzerinde 57 mm.lik iki S-68 top yer almaktadır. Alçak irtifa hava savunmasında SSCB, İran ve Suriye tarafından kullanılmaktadır. ZU-23, her bir hava indirme tümenine 24, tümen topçusuna 12 her bir hava indirme piyade alayına dörder takım verilmiştir. Silah sistemi ve mühimmat olarak; Zırh delici yangın izli mermi ve yüksek infilakli yangın izli mermi kullanılmaktadır. SSCB, Bulgaristan, Macaristan, Finlandiya, Mısır, İran, Suriye ve Polonya tarafından kullanılmaktadır. ZSU-23-4 shilka topunda kundak olarak, PT-76 hafif tankın gövdesi kullanılmıştır. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda başarılı olmuştur. İsrail uçaklarının savaşta kaybettiği uçakların %30'u ZSU-23-4 ile vurulmuştur. Kundağı motorlu 4 adet otomatik topuyla, hafif zırhlı ve kundağı motorlu bir silahtır. Radar ve optik arama kontrollü atış kontrol sistemine sahiptir. Muharip birliklerin alçak irtifa hava savunması, sabit tesislerin hava savunması, yürüyüş kollarının hava savunması, su engellerini geçen birliklerin hava savunmasında SSCB, İran, Bulgaristan, Suriye, Azerbaycan, Bosna Hersek, Ermenistan, Gürcistan, Hindistan, Kuzey Kore, Mısır, Nijerya, Peru, Polonya, Ukrayna ve Ürdün tarafından kullanılmaktadır. Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 399-400.

⁵³⁶ 130 mm.lik Çekili M-46 Topu: 122 mm.lik silahlara nazaran daha büyük çaplı olması ve uzun menziliyle A-19 silahının yerini almıştır. Hâlen Rusya ordusu 1'inci hat birlikleri tarafından kullanılan silahın doğruluk ve hassasiyeti oldukça yüksektir. Ancak ağırlığı nedeniyle mevzilenme ve mevzi değiştirme süresi diğer silahlara oranla daha fazladır. Dingilsiz iki tekerlekli ve çatal kundaklıdır. Çok bölmeli namlu ağız baskısına sahiptir. Mekanik doldurucusu olmayan topun mürettebatı 8 kişidir. AT-S, ATS-59 ve M-1972 topçu traktörleriyle çekilen topun tek eksenli iki tekerlekli toparlağı vardır. Bosna-Hersek, Hırvatistan, Rusya, Yugoslavya, Nijerya, Somali, Cezayir, Mısır, İran, Irak, İsrail, Lübnan, Libya, Umman, Suriye, Afganistan, Hindistan, Kazakistan, Kuzey Kore ve Peru gibi ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 305.

törenlerde görülmüştür. Bu top obüs SSCB ordusunun ilk modern silahı olarak kabul edilmektedir.⁵³⁷

1.4.3.1.2. Almanya

1933 yılından başlayarak sanayii ve iktisadi açıdan kalkınmasını gerçekleştirmek maksadıyla kendi fabrikalarına çok sayıda silah ve mühimmat siparişi vermiş ve 1937 yılını takiben tüm sanayii kuruluşlarını savaş hazırlığına yönelik 3 ekip 8'er saatten 24 saat olacak şekilde tam olarak çalıştırmıştır.⁵³⁸ Ayda ortalama üretim; top: 3.000 adet, top mermisi: 11 milyon adet, makineli tüfek: 14.000 adet, tüfek: 250.000 adet, barut: 12.000 ton ve 10 uçak fabrikasından 200 adet uçak olmuştur.⁵³⁹ 1939 yılı baharında Alman ordusunun mevcudu 1.230.000'a çıkarılmıştır. Ordunun barış kadrosu: 64 adet tümen ve savaş kadrosu: 106 adet tümen olacak şekilde belirlenmiştir.⁵⁴⁰ Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nde silah tekniği ve sanayii konularında sanayii kuruluşları ile birlikler arasında irtibat kurmak gayesiyle silah dairesi oluşturulmuştur. Ayrıca, Kara Kuvvetleri'nde teknik yapımların askerî isteklere uygun olup olmadığını denetlemek maksadıyla “*Silah Deneme Dairesi*” kurulmuştur.⁵⁴¹

1.4.3.1.3. Fransa

1931 yılında Fransa'nın barış kuruluşunda, subay: 32.270, astsubay ve er: 580.045 ile Piyade tümeni: 35 adet, Savunma tugayı: 22 adet, Tank alayı: 23 adet ve muhtelif top: 4.614 adet, hafif makineli tüfek: 16.000 adet, ağır makineli tüfek: 16.500 adet, tank: 1.717 adet ve uçak: 2.000 adet yer almıştır.⁵⁴² 1. Dünya Savaşı'nda kullanılan sahra toplarından 75 mm.lik, 155 mm.lik ve 220 mm.lik çapta olan toplar kullanılmıştır.⁵⁴³ 1936 yılında Fransa'nın tümenlerinin hareket yeteneği zayıf, zırhlı tümenlerin araç ve gereçleri, piyade ağır silahları, hafif ve ağır topçu silahları ile tanksavar ve uçaksavar silahları çok eksik olup, tankların büyük bir bölümü eski model Renault tanklarından meydana gelmiştir. Seferde oluşturulan birinci sınıf yedek tümenler 20-40, ikinci sınıf yedek tümenler 40-48 yaşlarında olan personel ile kurulmuş, yaşlı erlerin eğitiminde eksiklikler bulunmaktadır. Genel olarak savaş yeteneği,

⁵³⁷ 152 mm.lik Çekili Top/Obüs D-20: Dingilli 2 tekerlekli çatal kundaklı bu silah 2 bölmeli namlu ağız baskısına ve kısa bir namluya sahiptir. Koruyucu kalkanları vardır. Geri tepme düzeni kama payı üzerinde ve korumalıdır. Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Moldova, Rusya, Ukrayna, Yugoslavya FC, İran, Libya, Suriye, Yemen, Afganistan, Kazakistan, Özbekistan ve Vietnam tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 302.

⁵³⁸ Kadri Perk, *Tarih İlmi ve Harp Tarihine Giriş Yıldırım Harbi*, Ankara: Harp Akademileri Matbaası, 1946, 192.

⁵³⁹ Salih Polatkan, *I. ve II. Cihan Harbinin Hazırlıkları Bakımından Bir Mukayese*, İstanbul: Askerî Matbaa, 1944, 38-39.

⁵⁴⁰ Martin Kitchen, *A Military History of Germany*, London: Indiana University Press, 1975, 235-281.

⁵⁴¹ *İkinci Dünya Harbinde Harp Ekonomisi*, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1984, 43.

⁵⁴² Salih Polatkan, *Doküman ve Fotoğraflarla 1. ve 2. Dünya Savaşları Özeti*, İstanbul: Eko Matbaası, 1972, 197-198.

⁵⁴³ Victor Bourret, *Fransız Ordusu Faciası*, Çev. Bekir Tünay, İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1952, 26.

eğitimi ve disiplini yetersiz, malzemeleri noksan bu tümenler 2. Dünya Savaşı'nda başarı gösterememişlerdir. Süvari tümenleri Alman zırhlı birlikleri karşısında direnememişlerdir.⁵⁴⁴

1.4.3.1.4. İngiltere

Tank teknolojisi çok eski yıllara kadar giden İngiltere'nin öncelikle Alman tehdidi karşısında 1943 yılında başlatılan çalışmaları neticesinde; 1945 yılında prototipleri ortaya çıkan Centurion⁵⁴⁵ tankları envantere girmiştir. Sonraki yıllarda SSCB tehdidini karşılayabilmek maksadıyla 1950'li yılların bölgesel ihtiyaçları göz önüne alınarak daha hafif ve düşük maliyetli Vickers⁵⁴⁶ tankı geliştirilmiştir. 1956 yılında çalışma başlatan Leyland motors ise Chieftain⁵⁴⁷ tankını 1963 yılında orduya teslim etmeye başlamıştır.

1.4.3.1.5. ABD

M-60⁵⁴⁸ tankları, M-48 tanklarının yerini almak üzere 1956 yılından itibaren geliştirilmeye başlanmış, 1959 yılında hizmete girmiştir. M-60'lar Yom-Kippur Savaşı'nda ve Lübnan Harekâtı'nda İsrail tarafından, 1991 yılında gerçekleşen Körfez Savaşı'nda ABD tarafından kullanılmıştır.

⁵⁴⁴ Salih Polatkan, *Doküman ve Fotoğraflarla*, 197-198.

⁵⁴⁵ Centurion Tankı: 52 tonluk ağırlığıyla kaynaklanmış çelik gövdeye sahip bu tanklar 750 bg. dizel motoru, 105 mm.lik top ile 1 adet 12,7 mm.lik ve 2 adet 7,62 mm.lik makineli tüfek silahlarına sahiptir. Bu tankı; İsrail, Somali ve Ürdün envanterine dâhil etmiştir. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 52.

⁵⁴⁶ Vickers Tankı: 38 tonluk ağırlığıyla bu tank kaynaklanmış çelik gövde, 750 bg. dizel motor, lazerli mesafe ölçücü ve 105 mm.lik ana silahın yanında 1 adet 12,7 mm.lik, 2 adet de 7,62 mm.lik Mt'leri mevcuttur. Bu tankı; Hindistan, Kenya ve Nijerya envanterlerine almıştır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 53.

⁵⁴⁷ Chieftain Tankı: 55 tonluk ağırlığa sahip bu tank kaynaklı çekme ve dökme çelik plaka gövde, 750 bg. dizel motor, gece görüş sistemi, lazerli mesafe ölçücü, 120 mm.lik top, 1 adet 12,7 mm.lik, 2 adet de 7,62 mm.lik makineli tüfeklere sahiptir. KBRN ortamında görev yapabilen bu tanklar ilerleyen yıllarda İran (Mobarez ismiyle) ve Ürdün (Khalid ismiyle) tarafından da tedarik edilmiş olup hâlen kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 52.

⁵⁴⁸ M-60 Tankları: Hizmete girdikten üç yıl sonra 1962 yılından itibaren üretilen M-60A1 versiyonunda kule geliştirilmiş, stabilizasyon donanımı, çakıştırmalı tip telemetre, mekanik bir balistik hesaplayıcı ile pasif gece görüş sistemleri entegre edilmiştir. M-60A1 versiyonunun Türkiye envanterine girişi 1992 yılındadır. 1974 yılından itibaren A2 versiyonu üretilmiştir. 1978 yılından itibaren A3 versiyonu üretilmeye başlanmış, analog bilgisayarlı atış kontrol bilgisayarı, lazer mesafe ölçücü, stabil termal görüş sistemi entegrasyonu yapılmıştır. İsrail envanterindeki M-60'larına Blazer Reaktif zırh ile güçlendirmiş ana silaha paralel ilave bir 12,7 mm.lik makineli tüfeklere daha eklemiş ve bu modelini MAGASH-7 olarak adlandırmıştır. Envanterindeki M-60A3'lerine ise 120 mm.lik yivsiz-setsiz top, modüler reaktif zırh, optik stabilizasyonlu atış kontrol sistemi, 2'nci nesil termal görüş sistemi, elektrikli takat sistemi, tehdit uyarı sistemi, piyadeye karşı 60 mm.lik havan ilavesi, otomatik sis havanları ve 900 bg. motor ile geliştirmiş olup, bu modeline SABRA adını vermiştir. 2005 yılından itibaren ise, TSK envanterinde olan M-60A1 tanklarının İsrail'in IMI firması ve Türkiye tarafından modernizasyona tabi tutulmaları ile M-60T serisi Türkiye'nin envanterine dâhil olmuştur. M-60 tankı; ABD, İspanya, İsrail, Türkiye ve Yunanistan gibi ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 49.

1.4.4. Deniz Kuvvetleri ve Donanma

Deniz Kuvvetleri, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devrinde: Bahriye Dairesi Bahriye Vekâleti, Müsteşarlık ve Deniz Kuvvetleri K.lığı Dönemi olmak üzere dört evrede incelenebilmektedir.⁵⁴⁹

İstiklal Savaşı döneminde deniz taşımacılığını yerine getirmek gayesiyle 10 Temmuz 1920 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı olacak şekilde “*Umuru Bahriye Müdürlüğü*” kurulmuştur.⁵⁵⁰ Kurum, harp silah araç ve gereçleri ile yiyecek ve içecekleri, İstanbul yeya Rusya üzerinden Trabzon ile İnebolu Limanları'na ulaştırılması amacıyla yaptığı çalışmalarla ön plana çıkmıştır. Ayrıca, Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Rum Pontus çetelerini yok etmek için uğraşmıştır.⁵⁵¹ Karargâhı, altı adet daireden oluşturulmuştur.⁵⁵² Umuru Bahriye Müdürlüğü, 1 Mart 1921 tarihinde “*Bahriye Dairesi*” olarak isimlendirilmiştir. Kurum, Deniz Kuvvetleri'nin harekât ve idarî işlerinin tamamından sorumludur.⁵⁵³ Kurum başlısı Aydın Reis ve Preveze savaş gemileri, sadece 5 mil sürata çıkabilen silahlı römorkörlerdir. 14 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'da yer alan Bahriye Nezareti “*İstanbul Bahriye K.lığı*”nın Karargâhı'na dönüştürülmüş ve küçük boyutlu savaş gemilerinin tadilatı amacıyla girişim başlatılmıştır. 1923 yılında Yavuz ve Mecidiye Gemileri hasarlı, Hamidiye Gemisi tamir edilmek için beklemekte, kalan gemiler ise Kasımpaşa Tersanesi'nde demirlenmiş hâldedir.⁵⁵⁴

Kurtuluş Savaşı'nda yeni deniz gücü, az sayıda motorgambot ve yurt savunmasında görev almak üzere Anadolu'ya geçen denizci personelden oluşmaktadır. Deniz Kuvvetleri, yok denecek kadar kısıtlı imkânlarla rağmen, verilen görevleri başarı ile icra etmiştir.⁵⁵⁵ 1921-1927 yılları arasında eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdüren Heybeliada Bahriye Mektebi, 27 Mayıs 1928 tarihinde “*Deniz Lisesi*” adını almış, disiplin, eğitim ve öğretim işleri için doğrudan Genelkurmay Başkanlığı'na, mali ve idari işler için Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne bağlanmıştır.⁵⁵⁶

⁵⁴⁹ Rasim Ünlü, “Birinci Dünya Harbi'nden Önce Cumhuriyetin Kuruluşundan Sonra Türk Bahriyesinin Yeniden Organizasyonu ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığının Oluşumu ve Askerî Sonuçları 1923-1949” *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997, 168-169.

⁵⁵⁰ Mustafa Hergüner, *Cumhuriyetimizin Başlangıç Yıllarındaki Denizciliğimize İlişkin Bir İnceleme (1923-1930)*, İstanbul: İstanbul ve Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz Bölgeleri Deniz Ticaret Odası Yayını, No. 62, 2003, 5.

⁵⁵¹ İ. Sinan Şahin, “Kurtuluş Savaşı'nda Türk Bahriyesinin Deniz Harekât ve Faaliyetleri”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996, 435-436.

⁵⁵² Afif Büyüktuğrul, *Cumhuriyet Donanması (1923-1960)*, İstanbul: Deniz Basımevi, 1967, 4; Ünlü, “Birinci Dünya Harbi'nden”, 163-164.

⁵⁵³ *Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1. Baskı, 2002, 8-9.

⁵⁵⁴ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 168-169; *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 14.

⁵⁵⁵ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 10; *Türk Deniz Kuvvetleri, (Denizlerin Korumucuları)*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Merkez Daire Başkanlığı Basımevi, 2003, 55.

⁵⁵⁶ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 330; Özel, *Türk Ordusu*, 153.

Cumhuriyet'in ilanı ile Donanma, TBMM Hükûmeti'nin emrine girerek “Cumhuriyet Donanması”⁵⁵⁷ adını almış olup, mevcudu çok olmasına rağmen, iş göremez hâlde Haliç’de bulunmaktadır.⁵⁵⁸ Cumhuriyet Donanması envanterine giren Rasit adlı römorkör 1924 yılında İngiltere’den alınmıştır. 1962 yılına değin Akın ismi ile Deniz Kuvvetleri saflarında hizmet vermiştir. Cumhuriyet döneminde ilk defa olmak üzere İtalya’dan envantere alınan 10 adet deniz karakol uçağı (Savioa) ve Almanya’dan alınarak hizmete sokulan 2 adet deniz bombardıman uçağı (Rohrbach) deniz/hava filosunda görev yapmıştır.⁵⁵⁹

Cumhuriyet Donanması, onarıma muhtaç olan 11-30 yaşlarındaki gemilerden (1 adet savaş gemisi, 5 adet muhrip, 5 adet kruvazör, 8 adet torpidobot, 17 adet ganbot, 3 adet mayın gemisi ve çeşitli yardımcı sınıf gemiler) ibaret bulunmaktadır.⁵⁶⁰ Bunların büyük kısmı görev yapamaz durumdadır ve bunlardan 1 adet eski savaş gemisi, 2 adet muhrip, 8 adet torpidobot ve 2 adet ganbot ön planda kadrodan çıkarılmıştır.⁵⁶¹ Bu devirde Bahriye bütçesi 3 milyon 163 bin 745 liradır. 1924 yılında Yavuz’un tamiri ve denizaltı satın alınması amacıyla bütçeye iki milyon lira ödenek konulmuştur.⁵⁶²

Cumhuriyet’in ilk yıllarında donanma ve denizin kara tesisleri Müdafaa-i Milliye Vekâleti başlısı “Bahriye Vekâleti”nin komutasına verilmiştir. 1928 yılında “Bahriye Vekâleti”, “Deniz Müsteşarlığı” ismini almış ve 7 adet şube hâlinde teşkilatlanmıştır. Bunlar; Donanma, Zat İşleri, Teçhizat, İmalat, Sıhhiye, Levazım ve Okullar şubeleridir. Bu Karargâh teşkilatı 1949 yılına kadar devam etmiştir.⁵⁶³ Mustafa Kemal Paşa, milletin güvenini kazanmak ve halkla yakından temas edebilmek amacıyla 29 Ağustos 1924 tarihinde Dumlupınar başlangıç noktası olmak üzere yurt gezisine çıkmış, gezi 18 Ekim 1924 tarihinde sona ermiş ve 50 gün devam etmiştir. 11-20 Eylül 1924 tarihleri arasında gerçekleştirilen Karadeniz gezisi Hamidiye Kruvazörü ile yapılmıştır.⁵⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa’nın Karadeniz seyahatinden başta Bahriye

⁵⁵⁷ Cumhuriyet Donanması için bkz., EK-15.

⁵⁵⁸ Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969, 81; *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 14.

⁵⁵⁹ 1935 yılına kadar hizmet veren uçaklar İngiltere’den tedarik edilen 6 adet uçak ile (Southampton) değiştirilmiştir. Bu uçaklar, 2. Dünya Savaşı’nın bitimine değin İzmir’de kalmıştır. Bkz., Y. Necdet Çelik, Erdoğan Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, İstanbul: Deniz Basımevi, 2. Baskı, 2005, 160; *Türk Deniz Kuvvetleri*, 221-222.

⁵⁶⁰ Terzioğlu, *Türk Ordusu*, 85.

⁵⁶¹ *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında*, 179.

⁵⁶² *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 127; Ergün Demirel, “Cumhuriyetimizin 61’inci Yılında Deniz Kuvvetlerimiz”, *Güncel Konular*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 5 (1984), 8.

⁵⁶³ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 63; *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında*, 169.

⁵⁶⁴ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, 1997, 197.

Vekâleti olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk deniz politikası ve deniz örgütü doğmuştur.⁵⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği hedef doğrultusunda 29 Aralık 1924 tarihinde “*Bahriye Vekâleti Teşkiline Dair Kanun*” yürürlüğe girmiştir.⁵⁶⁶ 1924 yılı başlarından itibaren Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı “*Bahriye Dairesi*” vasıtası ile komuta edilen Deniz Kuvvetleri, 31 Aralık 1924 tarihinden sonra “*Bahriye Vekâleti*”nce idare edilmeye başlanmıştır.⁵⁶⁷ 24 Kasım 1925 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin ilk savaş gemisinin siparişi yapılmıştır. Hollanda tezgâhlarına I. İnönü ve II. İnönü Denizaltı Gemileri ısmarlanmıştır. I. İnönü ve II. İnönü Denizaltı Gemileri, Deniz Kuvvetleri'ne 9 Haziran 1928 tarihinde katılınca,⁵⁶⁸ bu iki gemi önce filotilla kuruluşuna sokulmuş, ardından donanma teşkilatından çıkarılıp, 1928 yılında denizaltıların da kendisine bağlantısının yapıldığı müstakil bir birlik olarak “*Denizaltı Gemileri K.lığı*” teşkil edilmiştir.⁵⁶⁹

Bahriye Vekâleti, “*Bahriye Vekâletinin İlğasına Dair Kanun*” gereğince 21 Ocak 1928 tarihinde kapatılmış ve tüm görevleri Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bırakılmıştır.⁵⁷⁰ Aynı tarihli “*Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Kanun*” doğrultusunda Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nde Deniz Müsteşarlığı kurulmuştur.⁵⁷¹ Donanma, idari ve lojistik bakımdan Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne, eğitim ve harekât açısından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlanmıştır.⁵⁷² 1929 yılında Karadeniz Bahriye K.lığı söndürülmüştür.⁵⁷³

Mustafa Kemal Paşa, güçlü bir donanma oluşturmayı planlamıştır. 4 adet muhrip, 4 adet denizaltı gemisi tedarigi ve Yavuz'un tamir edilmesi hedefler arasındadır. Yavuz Zırhlısı faal edilebilirse Yunan Donanması ile denge sağlanacak ve dış politikada da etkin bir araç olarak kullanılabilecektir. Yavuz Zırhlısı'nın yabancı firmalar tarafından yurt içinde onarılmasına karar verilmiştir. 1927 yılında başlayan onarım faaliyetleri, 1930 yılında tamamlanmış ve Yavuz Zırhlısı 11 Ağustos 1930 tarihinde tekrar hizmete alınmıştır.⁵⁷⁴ 1929 yılında Donanma

⁵⁶⁵ Raşit Metel, *Atatürk ve Donanma*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1966, 44; *Türk Deniz Kuvvetleri*, 58-59.

⁵⁶⁶ *Resmî Gazete*, S. 82, 14.01.1925.

⁵⁶⁷ *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 14, Ankara: Başvekalet Matbaası, 1933, 601; Terzioğlu, *Türk Ordusu*, 85.

⁵⁶⁸ I. İnönü ve II. İnönü Denizaltıları'na ait 7.5 cm.lik suüstü topları önceleri Denizaltı Eğitim Merkez K.lığı'nda, günümüzde ise Gölcük Deniz Müzesi K.lığı'nda sergilenmektedir. Bkz., *Türk Deniz Kuvvetleri*, 63.

⁵⁶⁹ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 21.; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 179.

⁵⁷⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 16.01.1928; *Resmî Gazete*, S. 793, 21.01.1928.

⁵⁷¹ *Resmî Gazete*, S. 793, 21.01.1928.

⁵⁷² *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 24; Ünlü, “Birinci Dünya Harbi'nden”, 169-171.

⁵⁷³ Genelkurmay Başkanlığı bağlısı Deniz Kuvvetleri: Donanma K.lığı, Marmara Üssü Bahri ve Müstahkem Mevki K.lığı/Kocaeli, Deniz K.lığı/İstanbul ile Deniz K.lığı/İzmir'den teşkil edilmiştir. Bkz., *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 24.

⁵⁷⁴ 1950 yılına kadar Deniz Kuvvetleri'nin önemli bir gücü olmuş, devlet adamları ile yabancı misafirler bu gemide ağırlanmıştır. Bkz., *Türk Deniz Kuvvetleri*, 61, 64; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 178-182.

İstanbul'dan Gölcük'e nakledilmiş, İstanbul Tersanesi de Gölcük'te faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır.⁵⁷⁵

Cumhuriyet Donanması'nın dış alım yoluyla güçlendirilmesi kapsamında; İtalya'ya ısmarlanan Doğan, Martı ve Deniz Kuşu Hücumbotları ile Adatepe ve Kocatepe Muhripleri 1931 yılında, Zafer ve Tınaztepe Muhripleri 1932 yılında, Sakarya ve Dumlupınar Denizaltıları ise 1931 yılında donanmaya katılmıştır.⁵⁷⁶ Modern gemilerin Deniz Kuvvetleri'ne katılmasıyla 24 Kasım 1931 tarihinde Donanma K.lığı'nın adı "*Harp Filosu K.lığı*" olarak değiştirilmiştir.⁵⁷⁷ Donanmaya katılan yeni gemilerle birlikte, Harp Filosu K.lığı şu şekilde düzenlenmiştir: Harp Filosu K.lığı, Filotilla Komodorluğu, İhtiyat Filosu, Denizaltı Filosu K.lığı'dır.⁵⁷⁸

Cumhuriyet Donanması, 1932 yılına gelindiğinde büyük devletlerin donanmaları kadar kuvvetli değildir. Ancak Yavuz Zırhlısı'nın hizmete girmesi ve diğer ülkelerden tedarik edilen gemilerle Balkan devletleri donanmaları arasında önemli bir kuvvet hâline gelmiştir.⁵⁷⁹ Gemi ihtiyacının öncelikle millî kaynaklardan giderilmesini hedefleyen Mustafa Kemal Paşa, 29 Mayıs 1934 tarihinde Gölcük Tersanesi'nde Gölcük Akaryakıt Gemisi'nin inşa edilmesine yönelik ilk adımın atılmasını sağlamıştır.⁵⁸⁰

Duyulan ihtiyaç karşısında 30 Eylül 1935 tarihinde Donanma K.lığı yeniden teşkil edilmiştir. Harp Filosu K.lığı ise tümen yetkisi ile Donanma K.lığı'na bağlanmıştır. Böylece Donanma K.lığı; Harp Filosu, İhtiyat Filosu ve Mayın Arama-Tarama Filotillası olarak üç adet birlikten oluşturulmuş, Denizaltı Gemileri K.lığı ise aynı yıl Denizaltı Filotilla Komodorluğu olarak Donanma K.lığı'na bağlanmıştır.⁵⁸¹ Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın asıl vurucu gücünü oluşturan Donanma K.lığı, envanterindeki mevcut güdümlü mermili silahlara sahip fırkateyn, hücumbot, denizaltı, deniz hava uçakları, mayın avlama/tarama gemileri ve lojistik destek gemileri ile Akdeniz'in en güçlü donanmalarından biri hâline gelmiştir.⁵⁸²

1933-1938 yılları arasında Cumhuriyet Donanması'nın Balkanlar veya Orta Doğu donanmalarının herhangi ikisinin toplamından da üstün bir kuvvete sahip olması hedeflenmiştir. Bu dönemde tedarik edilen ilk gemi, 1934 yılında Türk armatörlerinden alınan

⁵⁷⁵ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 28.

⁵⁷⁶ Metel, *Atatürk ve Donanma*, 152; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 31.

⁵⁷⁷ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 95.

⁵⁷⁸ Demirel, "Cumhuriyetimizin 61'inci Yılında", 10-11; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 184.

⁵⁷⁹ Afif Büyüktuğrul, "Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı", *Belleten*, 145-148, Ankara: TTK Basımevi, 1973, 511-512.

⁵⁸⁰ Sami Türk, "Gölcük Tersanesi Komutanlığı", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 432 (Ocak 2018), 45; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 31.

⁵⁸¹ Denizaltı Filotilla Komodorluğu, 20 Ağustos 1936 tarihinde lağvedilerek, Denizaltı Filosu K.lığı kurulmuştur. Bkz., *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 31-32.

⁵⁸² Erdinç Sancar, *21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, 2006, 380.

Ülkü Kömür Gemisi olmuştur. 1935 yılında donanmanın mayın gücünü kuvvetlendirmek amacıyla Kemalreis, Hızırreis ve İsareis Gambotları onararak mayın arama-tarama gemisine dönüştürülmüş ve bu üç gemiden oluşan Mayın Arama-Tarama Filotillası kurulmuştur.⁵⁸³ Aynı yıl Denizaltı Gemileri K.lığı, Denizaltı Filotilla Komodorluğu unvanıyla Donanma K.lığı teşkilatına geçirilmiş, bir Alman firması tarafından, İspanya Deniz Kuvvetleri için bu ülkede inşa edilen El isimli denizaltı satışa çıkarılmış ve 1935 yılında Türkiye tarafından satın alınmış, Gür ismiyle donanmaya katılmıştır. 1936 yılında denizaltıların yatak gemisi ihtiyacını karşılamak amacıyla Erkin Ana Gemisi ve 1937 yılında Güven Römorkörü Almanya'dan satın alınmıştır. Ayrıca, Cumhurbaşkanı yatı olarak kullanılmak üzere Savarona Yatı 1938 yılında hizmete girmiştir.⁵⁸⁴

1934 yılı içinde tanzimi mümkün olamayan Deniz Kuvvetleri harp malzemelerinden bazılarının 1935 yılında satın alınması gerekli görüldüğünden 2490 Sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu hükümlerince bu malzemelerin pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.⁵⁸⁵ 4 adet denizaltı gemisi tedarik edilmesi ile Gölcük Tersanesi'nin yaptırılması 2425 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁵⁸⁶ 2912 Sayılı Kanun ile verilen ve 2/4077 Sayılı Kararname ile Deniz Kuvvetleri bütçesinin muhtelif fasıl ve maddelerine dağıtılan paradan aktarma yapılması kararlaştırılmıştır.⁵⁸⁷ 1936 yılında Meclis'ten, denizaltı ısmarlamak amacıyla 2.100.000 TL.'lik bir tahsilat çıkarılmıştır. Almanya'da bulunan bir firma ile 4 adet denizaltı gemisi üretimine yönelik sözleşme yapılmıştır. Bu gemilerin ikisi Almanya'da, ikisi parçalar hâlinde Almanya'da hazırlanıp İstanbul Valde kızaklarında monte edilecektir. Gemilerin isimleri bizzat Atatürk tarafından verilmiştir.⁵⁸⁸ Almanya'da yapılan hücum denizaltısının adı Saldıray, mayın denizaltısının adı Batıray, İstanbul'da yapılanların adları ise Atılay ve Yıldırıy konmuştur.⁵⁸⁹ Saldıray 1939 yılında, Atılay 1940 yılında, Yıldırıy 1946 yılında Türk Donanması'na katılmış, Batıray'a ise savaşın çıkması nedeniyle Almanlar tarafından el konulmuş, 1945 yılında kendi kendisini batırmıştır.⁵⁹⁰

⁵⁸³ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 31.

⁵⁸⁴ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 186; *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 31.

⁵⁸⁵ Deniz Kuvvetleri için satın alınacak harp malzemesi. *BCA*, 30-18-1-2/57-69-4, (21.08.1935).

⁵⁸⁶ 4 adet denizaltı gemisi tedarik edilmesi ve Gölcük Tersanesi'nin yapımı. *BCA*, 30-18-1-2/63-29-19, (15.04.1936).

⁵⁸⁷ Deniz Kuvvetleri Bütçesi'nde aktarma yapılması. *BCA*, 30-18-1-2/65-42-3, (21.05.1936).

⁵⁸⁸ Atatürk tarafından 4 adet denizaltıya Saldıray, Batıray, Atılay, Yıldırıy adlarının verilmesi. *BCA*, 30-10-0-0/62-418-5, (19.01.1938).

⁵⁸⁹ *Taşkızak Tersanesi Komutanlığı Tarihçesi*, İstanbul: 1999, 21; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 188.

⁵⁹⁰ Saldıray, Yıldırıy, Atılay Denizaltıları: Özellikleri: Ağırlığı: Su üstünde 942 ton, su altında 1228 ton. Sürati: Su üstünde 20 mil, su altında 9 mil. Motor: 2 adet dizel motor, Silahları: Bir adet 100 mm.lik top, bir adet 20 mm.lik dava defi topu, dördü başta, ikisi kıçta 6 adet 533'lük torpido kovani. Boy: 6.64 m. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 47.

Batıray Denizaltısı: Özellikleri: Ağırlığı: su üstünde 1044, su altında 1357 ton. Silahları: Bir adet 100 mm.lik top, bir adet 20 mm.lik dava defi topu, dördü başta, ikisi kıçta 6 adet 533'lük torpido kovani, çok miktarda mayın. Mürettebatı: 47 kişi. Bkz., *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1940, 1.

1937 yılında Cumhuriyet Donanması'nın güçlendirilmesi amacıyla Almanya'ya 4 adet denizaltı, İngiltere'ye ise 4 adet muhrip, 4 adet denizaltı ve 2 adet mayın dökücü gemi sipariş edilmiştir. Alman Krupp firmasına sipariş edilen 4 adet denizaltı gemisinden 2 adedi Taşkızak tezgâhlarında, 2 adedi de Almanya'da inşa edilecektir. Almanya'dakiler 10 Şubat 1937 tarihinde Taşkızak'dakiler ise 14 Ağustos ve 9 Eylül'de tezgâha konulmuşlardır.⁵⁹¹ Bu projelerin gerçekleştirilmesi durumunda, Cumhuriyet Donanması'nda bulunan muharip unsurların 1 adet muharebe kruvazörü, 8 adet muhrip, 3 adet hücumbot ve 13 adet denizaltıdan oluşması planlanmıştır. Ancak 2. Dünya Savaşı'nın başlaması bu projelerin tamamlanmasını geciktirmiştir.⁵⁹² 1938 yılında yıpranmış olan mevcut deniz uçakları yerine 6 adet Supermarine Walrus Mk.II uçaklarının tedariki yapılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında donanmayı teşkil eden yirmiye yakın geminin tonajları tutarı 45.265 ton civarındadır. Fakat bu tonaja dâhil gemilerin çoğunluğunun yaşı fazla ve eskidir. Hükûmetler, 1928-1939 yılları arasında Türk Deniz Kuvveti'ne yurt dışından: Denizaltı gemisi 6 adet, muhrip 4 adet, mayın tarama gemisi 2 adet, hücumbot 3 adet ve Yavuz Gemisi'nin havuz tamiri için yüzer havuz 1 adet olacak şekilde tedarik etmişlerdir. Bu süre içerisinde Yavuz Gemisi de bir Fransız firması tarafından onarılmıştır.⁵⁹³

2. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte savaşa hazırlanmak amacıyla, 5 Eylül 1939 tarihinde donanma Gölcük'ten Erdek'e gönderilmiştir. Deniz Bölge Komutanlıkları teşkil edilmiş ve Donanma personeli için seferberlik kadrosu yürürlüğe konmuştur. Donanma eğitimleri Marmara Bölgesi'ne kaydırılmış, seferberlik hâlinde görev alacak gemilerin ve personelin hazırlıkları tamamlanmış, boğazların savunulmasına yönelik tedbirler artırılmıştır. Torpido kruvazörleri Berk ve Peyk, mayın dökmek amacıyla Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nda konuşlandırılmıştır. 10 Ekim 1942 tarihinde Erdek Limanı'nda Deniz K.lığı oluşturulmuştur.⁵⁹⁴ 1941 yılında savaş sebebiyle 40 adet mayın dökme kapasitesine sahip Yüzbaşı Hakkı ve Sivrihisar Mayın Gemileri İngiltere'den devir alınarak Deniz Kuvvetleri'ne katılmış,⁵⁹⁵ Yüzbaşı Hakkı'ya Çanakkale Boğazı'nda ve Sivrihisar'a İstanbul Boğazı'nda görev verilmiştir. 21.IV.1941 Tarih ve 4004 numara ile TBMM'de, "*Devlet demiryolları ve limanlar ile devlet denizyolları ve devlet limanlarında yapılacak askerî nakliyattan alınacak ücretler*

⁵⁹¹ Nurer Uğurlu, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003, 203.

⁵⁹² Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında, 188.

⁵⁹³ Necmettin Olgaç, *Türk Deniz Tarihi Özeti*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1952, 93.

⁵⁹⁴ Mayın Filosu Komutanlığı, "Erdek Limanı'nın Deniz Tarihimizdeki Yeri", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 596 (Temmuz 2006), 57; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 129.

⁵⁹⁵ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 155.

hakkında Kanun” kabul edilmiştir.⁵⁹⁶ Hücumbot yapımına karar verilerek 3 Aralık 1941 tarihinde Yıldırım ve Şimşek’in Gölcük tersanesinde; Tayfun, Kasırga ve Bora’nın Taşkızak Tersanesi’nde üretimine başlanmıştır. Bora, Şimşek ve Yıldırım Hücumbotları 1942 yılında, Tayfun Hücumbotu 1944 yılında ve Kasırga Hücumbotu 1946 yılında hizmete girmiştir.⁵⁹⁷

1942 yılında İngiltere, Sultanhisar ve Demirhisar Muhripleri’nin kullanımını Türkiye’ye bırakmıştır. Sultanhisar Muhribi’nin donanmaya katılması suretiyle İngiltere sefaretinden gelen mektup sunulmuştur.⁵⁹⁸ Donanma K.lığı’nın Müstahkem Mevki K.lığı/Çatalca ile beraber icra edeceği eğitimlerin ardından, deniz uçaklarının denizaltı gemilerinin tespit edilebilmesi kabiliyetlerini güçlendirmek gayesiyle İstanbul Boğazı dışına çıkılarak bir denizaltı ile iki hafta sürecek bir eğitim gerçekleştirilmesi planlanmıştır.⁵⁹⁹ Savaş esnasında İngiltere yardımlarından faydalanılarak boğazlar, İskenderun ve İzmir Körfezleri’nde “*Denizaltı İhbar İstasyonları*” kurulmuş,⁶⁰⁰ alınan diğer yardımlarla silah, muhabere ve atış kontrol sistemlerinin modernleştirilmesi yapılmıştır.⁶⁰¹ 1942 yılında gemi yapımı alanında, Gölcük ve Taşkızak Tersaneleri’nde küçük hücumbotlarının yapılmasına başlanmıştır. Miadını doldurmuş olan uçak motorları, bunların makine aksamını teşkil etmektedir. İngiltere’de inşa edilen Oruçreis Denizaltısı 9 Mayıs 1942 tarihinde ve Muratreis Denizaltısı 25 Mayıs 1942 tarihinde İskenderun’da yapılan törenle Donanma’ya katılmıştır.⁶⁰² Denizaltılarda kullanılan akülerin şarj edilebilmesi amacıyla İngiltere’de inşası tamamlanan Işın Gemisi 1943 yılında Türkiye’ye teslim edilmiştir.⁶⁰³

İsviçre’de üretilen oerlikon uçaksavar toplarında kullanılacak 30.000 adet tahrip tanesinin 13 Ocak 1942 tarihinde İsviçre’den pazarlık usulü ile tedarik edilmesine karar verilmiştir.⁶⁰⁴ 1942 yılında Denizaltı Filosu, iki filotilla⁶⁰⁵ hâlinde yeniden teşkilatlandırılmıştır. Türkiye’ye gönderilen askerî malzemenin boşaltma limanı olarak kullanılmak üzere 5 Nisan 1942 tarihinde İskenderun’da “*Deniz Üs K.lığı*” kurulmuş, idari açıdan Deniz Müsteşarlığı’na, harekât

⁵⁹⁶ 21.IV.1941 Tarih ve 4004 numara ile TBMM’de kabul edilen “*Devlet demiryolları ve limanlar ile devlet denizyolları ve devlet limanlarında yapılacak askerî nakliyyattan alınacak ücretler hakkında Kanun*”un tasdikli sureti. T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 02001357, Ek No 1, Belge No 448992, (21.04.1941).

⁵⁹⁷ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 34; Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında, 192.

⁵⁹⁸ Sultanhisar Muhribi’nin donanmaya katılması suretiyle İngiltere sefaretinden gelen mektup. BCA, 030-10-0-0/62-417-3, (27.02.1942).

⁵⁹⁹ ATASE Arşivi, İDH, K: 9, G: 034, B: 1, (1941).

⁶⁰⁰ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 35; Demirel, “Cumhuriyetimizin 61’inci Yılında”, 12.

⁶⁰¹ *Cumhuriyetin 60’ıncı Yıldönümünde*, 32.

⁶⁰² *Sessiz ve Derinden, (Barışın Koruyucusu Geleceğin Güvencesi Denizaltılarımız)*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, 2007, 24; *Cumhuriyetin 60’ıncı Yıldönümünde*, 32.

⁶⁰³ Mustafa Hergüner, *İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1. Baskı, 2011, 273.

⁶⁰⁴ Bu malzemelerin tutarı 50.000 lirayı geçmiştir. BCA, 30-18-01-02/97-109-3, (13.01.1942).

⁶⁰⁵ Saldıray, Dumlupınar, Sakarya ve Gür Denizaltıları Birinci Filotilla’yı; I. İnönü, II. İnönü, İngiltere’den alınan Muratreis ve Oruçreis Denizaltıları İkinci Filotilla’yı meydana getirmiştir. Bkz., *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 34.

açısından bölgede bulunan Tümen K.lığı'na bağlanmıştır.⁶⁰⁶ İngiliz uyruklu 3 deniz subayının bütün hareketleri göz önünde bulundurulmak şartıyla Karadeniz ve Çanakkale Boğazları ile İzmir, İskenderun ve Mersin Limanları'nın yasak bölgelerinde bulunan dinleme ve ihbar istasyonlarında çalıştırılmalarına izin verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁰⁷

1943 yılında deniz havacılığı kapsamında, Blenheim V (Bizley) ve Beaufort uçakları envantere sokularak, Donanma K.lığı'na bağlı olarak Yeşilköy'de teşkil edilen 105'inci Torpido Keşif Grubu'nda hizmete başlamışlardır. 1946 yılında ise birlik İzmit'te konuşlanmıştır. Aynı yıl birliğin envanterinde yer alan Walrus uçakları hizmet dışı kalmıştır. 1947 yılında İngiltere'den Bristol Beaufighter⁶⁰⁸ uçakları alınarak envantere girmiştir. Aynı yıl diğer uçaklar da envanterden çıkarılmış; İzmit'te bulunan Grubun, İzmir'de yer alan 2'nci Hava Tümeni K.lığı'na bağlantısı yapılarak yeni hizmete giren Bristol Beaufighter uçaklarıyla teçhiz edilmiştir. Bu yıl içinde 105'inci Torpido Keşif Grubu, Afyon'a intikal etmiş, 10'uncu Foto Keşif Alayı bünyesine katılarak rol değiştirmesi sonucunda deniz hava görevleri sona ermiş ve deniz havacılar gemilerde görevlendirilmiştir. Böylelikle Deniz Havacılığı'nın ilk devresi son bulmuştur.⁶⁰⁹

2. Dünya Savaşı'nın ardından teknolojiye bağlı olarak savunma ihtiyacı doğrultusunda, Deniz Üs K.lığı, Deniz İleri Üs K.lığı ve Deniz K.lığı adları ile yeni yapılanmalar ortaya çıkmıştır. Erdek ve İskenderun Deniz Üs Komutanlıkları'nın yanında; 19 Ağustos 1943 tarihinde Marmaris'te ve 13 Ekim 1946 tarihinde Trabzon'da Deniz İleri Üs K.lıkları, İstanbul Boğazı'nın denizden gelecek saldırılara karşı savunulması amacıyla 11 Ağustos 1947 tarihinde Karadeniz Ereğli'de ve 25 Eylül 1947 tarihinde Sinop'ta Deniz Üs K.lıkları kurulmuştur.⁶¹⁰ 1943 yılında İngiltere'den satın alınan 8 adet liman savunma botu ile 8 adet avcı botu Deniz Kuvvetleri'ne katılmıştır. 1939-1946 yılları arası dönemde: Denizaltı gemisi 6 adet, muhrip 4 adet, mayın arama-tarama gemisi 27 adet, mayın gemisi 2 adet, ağ gemisi 3 adet, araba vapuru 8 adet, küçük hücum botu 5 adet, avcı botu 8 adet, liman savunma botu 8 adet, mayın çıkarma botu 8 adet ve yardımcı gemi 7 adet olmak üzere donanmanın

⁶⁰⁶ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 129; *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 34.

⁶⁰⁷ İngiliz uyruklu 3 uzmanın çeşitli yasak bölgelerde bulunan dinleme ve ihbar istasyonlarında çalıştırılmalarına izin verilmesi. BCA, 30-18-1-2/100-99-3, (27.11.1942).

⁶⁰⁸ Bristol Beaufighter Uçakları: İngiliz Bristol Aeroplane Company tarafından 1939 yılında 5.928 adet üretilen bir avcı uçağıdır. Savaş uçağı rolünde gece görev yapabilmekte, boyutunun büyük olması sebebiyle ağır silah taşıyabilmekte ve hava hedeflerini erken önleme radarı bulundurabilmektedir. 1947 yılında 24 adet alınarak envantere giren uçaklar 1952 yılında envanter dışı bırakılmıştır. 1960 yılında ise tamamı hizmet dışı kalmıştır. Özellikleri: Mürettebat: 2, Uzunluk: 12.6 m., Kanat Açıklığı: 17.65 m., Yükseklik: 4.84 m., Kanat Alanı: 46.73 m², Boş ağırlık: 7,072 kg., Azami Kalkış Ağırlığı: 11,521 kg., Motor: 2x Bristol Hercules 14 silindirli yıldız tipi, Silahlar: 4x 20 mm.lik Hispano Mk II top, 1x303 Browning makineli tüfek, 8xRP-3 roket, çeşitli bomba ve torpidolar. *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1923-1951)*, Cilt II, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2020, 357.

⁶⁰⁹ Deniz Dağılılar, *İki Mavi, Türk Deniz Havacılık Tarihi*, İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2007, 105.

⁶¹⁰ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 35.

hizmetine girmiştir.⁶¹¹ 23 Kasım 1943 tarihinde Fransa'dan tedarik edilen gemilerin bedelinin karşılanması amacıyla 1943 yılının döviz bütçesi hanesine 5.550.000 lira tutarında kaynak ilave edilmiştir.⁶¹² İngiltere'de yapımı tamamlanan Burakreis Denizaltı Gemisi'nin kısa zaman içerisinde Türkiye'ye gönderilmesi talep edilmiştir.⁶¹³ MSB'nin Kalkan, Kaldıray ve İstanbul Gemileri'nin donanmaya devredilmeleri hakkındaki yazısı incelenmiş ve yapılan değerlendirme sunulmuştur.⁶¹⁴

1946 yılında 5 adet açık deniz mayın tarayıcı korvet Avustralya'dan alınmıştır. Bunlar; “Ayancık, Ayvalık, Antalya, Alanya, Amasra”⁶¹⁵ isimlerini alarak Deniz Kuvvetleri'ne girmiş ve mayın tarama kabiliyeti yükseltilmiştir.⁶¹⁶ Bu gemilerin hizmete girmesi ile mayın tarama hizmetinde kullanılan Hızırreis, İsareis ve Kemalreis Gambotları kadro dışı bırakılmıştır.⁶¹⁷ İngiltere'den gelen 2 adet ağ gemisi ile Muavenet Muhribi'ne sancak töreni yapılması⁶¹⁸ kararlaştırılmıştır. İngiltere'den gelen 2 adet ağ gemisi⁶¹⁹ 9 Şubat 1946 tarihinde; Burakreis Denizaltı Gemisi⁶²⁰ 22 Şubat 1946 tarihinde Gölcük'te donanmaya iltihak etmiş ve 07 Mart 1946 tarihinde Muavenet Muhribi İstanbul'a getirilmiş,⁶²¹ söz konusu gemiler önemli görevler üstlenmişlerdir.⁶²² Ayrıca İngiltere'den alınan B sınıfı Bafra, Bandırma, Bodrum, Bartın Mayın

⁶¹¹ Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde, 98; Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde, 32.

⁶¹² 23 Kasım 1943 tarihinde Fransa'dan tedarik edilen gemilerin bedelinin karşılanması amacıyla 1943 yılının döviz bütçesi hanesine 5.550.000 lira tutarında kaynak ilave edilmesi. BCA, 30-18-1-2/104-2-18, (23.11.1943).

⁶¹³ İngiltere'de yapımı tamamlanan Burakreis Denizaltı Gemisi'nin kısa zaman içerisinde Türkiye'ye gönderilmesi. BCA, 30-10-0-0/62-419-28, (20.08.1945).

⁶¹⁴ MSB'nin Kalkan, Kaldıray ve İstanbul Gemileri'nin donanmaya katılıp katılmama şartları. BCA, 30-10-0-0/62-417-35, (25.10.1945).

⁶¹⁵ Ayancık, Ayvalık, Antalya, Alanya, Amasra Arama-Tarama Gemileri: 1941'de Avustralya'da İngiltere adına yapılmış ve savaşta İngiltere Deniz Kuvvetleri'nde görevlendirilmiştir. Ağustos 1946'da Türkiye'ye gelmiştir. Özellikleri: Tonajı: 1025, Boy: 56.7 m., Silah: 1 ad. 4 inç'lik top, 1 ad. 40 mm.lik uçaksavar topu, 4 ad. 20 mm.lik oerlikon topu, su bombası, Sürat: 10 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 96.

⁶¹⁶ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 156.

⁶¹⁷ Büyüktuğrul, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının”, 518; *Türk Deniz Kuvvetleri*, 154-155.

⁶¹⁸ İngiltere'den gelen 2 adet ağ gemisi ile Muavenet Muhribi'ne sancak töreni yapılması. BCA, 30-1-0-0/62-421-29, (28.01.1946).

⁶¹⁹ Ağ 2 ve Ağ 3 Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 1000 ton, Boy: 52.9 m., Silah: 1 ad. 3 inç'lik uçaksavar topu, Sürat: 11.5 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 193.

⁶²⁰ Burakreis Denizaltı Gemisi: Özellikleri: Tonajı: Suüstü 687/Sualtı 861 ton, Boy: 61.40 m., Silah: 1 ad. 10 cm.lik top, 4 kıçta 1 başta torpido kovani, Sürat: 13.5 mil. Bkz., Cem Gürdeniz, Erdoğan Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, İstanbul: Seyir Hidrografi ve Oşinografi Daire Başkanlığı, 2000, 45.

⁶²¹ Burakreis Denizaltı Gemisi'nin 22 Şubat 1946 tarihinde Gölcük'te donanmaya iltihak etmesi ve Muavenet Muhribi'nin 7 Mart 1946 tarihinde İngiliz refakat gemisi ile İstanbul'a demirlemesi. BCA, 30-1-0-0/56-343-18, (11.03.1946).

⁶²² Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Deniz Basımevi, 1960, 162.

Tarayıcıları⁶²³ donanmaya katılmıştır.⁶²⁴ İngiltere’den alınan Muavenet⁶²⁵ ve Gayret⁶²⁶ Muhripleri’nin donanmaya katılması ile Donanma K.lığı teşkilatında bazı düzenlemeler yapılarak Harp Filosu, Denizaltı Filosu, Hücüm ve Emniyet Filosu olmak üzere üç adet filo oluşturulmuştur.⁶²⁷ Harp Filosu ise bünyesine Yavuz ve Muhrip Filotilla K.lıkları bağlanarak yeniden teşkilatlandırılmıştır.⁶²⁸ 1947 yılında Çandarlı, Çardak, Çarşamba, Çeşme, Edremit, Erdemli, Ereğli, Edincik Mayın Arama-Tarama Gemileri⁶²⁹ donanmaya katılmıştır.⁶³⁰ Böylece, “*Hücüm ve Emniyet Filosu*” teşkil edilmiştir. Filo, 4 adet Filotilla Komodorluğu’ndan oluşacak şekilde yapılandırılmıştır.⁶³¹

2. Dünya Savaşı’ndan sonra ABD-Türkiye yakınlaşması ile alınan askerî yardımlar Türkiye’nin savunma kabiliyetini geliştirmiştir. Deniz Kuvvetleri’ne yapılan yardımlar kapsamında, Amiral Hermann yönetimindeki deniz kurulu Türk donanmasında incelemelerde bulunmuş, taraflar arasında resmi görüşmeler yapılmıştır. Aynı zamanda Türk Deniz Kuvvetleri’nden bir heyet ABD Deniz Kuvvetleri hakkında bilgi alışverişi yapmışlardır. Müzakerelerin ardından ABD’den: Muhrip 4 adet, denizaltı gemisi 4 adet, avcı botu 8 adet, mayın arama tarama gemisi 8 adet, akaryakıt gemisi 1 adet, onarım gemisi 1 adet, malzeme ve teçhizat alınması konusunda anlaşılmıştır. İlave olarak gemileri ABD’den Türkiye’ye getirecek personelin planlaması yapılmıştır.⁶³² 12 Temmuz 1947 tarihinde ABD-Türkiye arasında Ankara’da anlaşma imzalanmış, 1 Eylül 1947 tarihinde TBMM tarafından 5123 Sayılı Kanun ile onaylanarak yardımlar başlamıştır.⁶³³ 1948 yılında 350 Türk Deniz Kuvvetleri personeli gemiler hakkında ABD’de verilen kurs ve eğitimlere katılım sağlamıştır.⁶³⁴

⁶²³ Bafra, Bandırma, Bodrum, Bartın Mayın Arama-Tarama Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 295 ton, Boy: 36.30 m., Silah: 1 ad. oerlikon top, Sürat: 10 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 95.

⁶²⁴ Büyüktuğrul, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının”, 518.; *Türk Deniz Kuvvetleri*, 156.

⁶²⁵ Muavenet Muhribi: Özellikleri: Tonajı: 2100 ton, Boy: 98.5 m., Silah: 4 ad. 4.7 pusluk top, 6 ad. 40 mm.lik top, 2 ad. 4 torpido kovani, 4 ad. su bombası, 1 ad. su bombası düşürme cihazı Sürat: 35.5 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 25.

⁶²⁶ Gayret Muhribi: Özellikleri: Tonajı: 1540 ton, Boy: 105.25 m., Silah: 4 ad. 4.7 pusluk top, 1 ad. 4 pusluk top, 2 ad. 4 torpido kovani, 4 ad. 2’li pompom, 4 ad. 20 mm.lik uçaksavar topu. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 23.

⁶²⁷ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 95.

⁶²⁸ Demirhisar, Gayret, Muavenet ve Sultanhisar Muhripleri’nden Birinci Filotilla; Adatepe, Kocatepe, Tınaztepe ve Zafer Muhripleri’nden İkinci Filotilla meydana gelmiştir. Bkz., *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 37.

⁶²⁹ Çandarlı, Çardak, Çarşamba, Çeşme, Edremit, Erdemli, Ereğli, Edincik Mayın Arama-Tarama Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 890 ton, Silah: 1 ad. 7.6’lık top, 4 ad. küçük top, 2 ad. subombası topu, Sürat: 18 mil. Bkz., Büyüktuğrul, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının”, 518.

⁶³⁰ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 156.

⁶³¹ Alanya, Amasra, Antalya, Ayancık ve Ayvalık Mayın Arama-Tarama Gemileri’nden Birinci Filotilla; Edincik, Edremit, Erdemli ve Ereğli Mayın Arama-Tarama Gemileri’nden İkinci Filotilla; Çandarlı, Çardak, Çarşamba ve Çeşme Mayın Arama-Tarama Gemileri’nden Üçüncü Filotilla; Bora Doğan, Kasırga, Martı, Şimşek ve Yıldırım Hücumbotları’ndan Dördüncü Filotilla oluşturulmuştur. Bkz., *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 37-38.

⁶³² *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 40; Büyüktuğrul, *Cumhuriyet Donanması*, 103.

⁶³³ *Resmi Gazete*, S. 6699, 5.9.1947.

⁶³⁴ *The Washington Post*, 10 Ocak 1948, 1.

Askerî yardımların karşılıklı iş birliği kurularak yerine getirilmesi maksadıyla Ankara’da bir “*ABD Askerî Yardım Kurulu*” teşkil edilmiş, kurulun başkanlığına ABD’li bir tümgeneral ile deniz kısmının başına bir tümamiral getirilmiş, Türk subayları tercümanlık yapmışlardır. Gölcük’te ise ABD Deniz Kuvvetleri’nden bir albay başkanlığında uzman subay ve astsubayların görev yapması kararlaştırılmıştır. Söz konusu heyet, ABD sistemlerinin uyumunun gerçekleştirilebilmesi amacıyla Donanma K.lığı’na, Gölcük Fabrikası Müdürlüğü’ne ve levazım işlerine rehberlik görevi üstlenmişlerdir.⁶³⁵

1948 yılından itibaren Türkiye’ye denizcilik anlamında da ABD askerî yardımları başlamıştır. ABD, Truman Doktrini ve Marshall Yardımı çerçevesinde Filo Tipi (Fleet Type) 4 adet denizaltı gemisini (I. İnönü, II. İnönü, Sakarya, Gür)⁶³⁶ 23 Mayıs 1948 tarihinde donanmaya teslim etmiştir.⁶³⁷ Aynı isimli 4 adet eski denizaltı hizmet dışı kalmıştır. Bu gemileri 1 adet ağ gemisi (Ağ-4),⁶³⁸ 1 adet tamir gemisi (Onaran)⁶³⁹ 1 adet akaryakıt tankeri (Akpınar)⁶⁴⁰ ile 8 adet K sınıfı mayın arama-tarama gemileri⁶⁴¹ (Kaş, Kemer, Kerempe, Karamürsel, Kilimli, Kuşadası, Kozlu, Kirte)⁶⁴² izlemiştir.⁶⁴³

1949 yılında ABD askerî yardımından 4 adet G sınıfı muhrip (Gaziantep, Gelibolu, Gemlik, Giresun)⁶⁴⁴ ABD’de teslim alınmıştır.⁶⁴⁵ Taşkızak’ta yapılan Yüzbaşı Tolunay hizmete girmiştir. Bu dönemde Deniz Kuvvetleri’ne radar cihazları da girmiştir.⁶⁴⁶ ABD’den gelen bu gemilerin hizmete girmesiyle birlikte artan personel istihdamını karşılamak amacıyla ekonomik ömrünü tamamlamış eski muhrip ve denizaltılar hizmet dışına çıkarılmıştır. 1948 yılına kadar, Almanya ve İngiltere yapımı sistemleri kullanan Türk denizcisi, bu tarihten sonra 2’nci Dünya Savaşı’nın en büyük galibi devletin ürettiği ve savaşta denediği sistemleri de kullanmaya

⁶³⁵ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 40.

⁶³⁶ I. İnönü, II. İnönü, Sakarya ve Gür Denizaltı Gemileri: Özellikleri: Tonajları: Suüstü 1829/Sualtı 2424 ton, Boy: 95 m., Silah: 2 ad. 5 inç’lik top, 10 ad. 53.3’lük torpido kovani, Sürat: Suüstü 19.5/Sualtı 9 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 193.

⁶³⁷ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 40; Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, 163-180.

⁶³⁸ Ağ-4 Gemisi: Özellikleri: Tonajı: 750/1096 ton, Boy: 52,97 m., Silah: 1 ad. 7.62 cm.lik top, 4 ad. 20 mm.lik top. Bkz., *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında*, 195.

⁶³⁹ Onaran Tamir Gemisi: Özellikleri: Tonajı: 3960 ton, Boy: 100 m., Silah: 2 ad. 40 mm.lik top, 8 ad. 20 mm.lik top, Sürat: 11 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 187.

⁶⁴⁰ Akpınar Akaryakıt Tankeri: Özellikleri: Tonajı: 2700 ton, Boy: 67.20 m., Silah: 1 ad. 7.62 mm.lik top, 1 ad. 40 mm.lik top, 3 ad. 20 mm.lik top, Sürat: 10 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 125.

⁶⁴¹ *Ulus*, 24 Temmuz 1948, 1. Bkz., EK-18.

⁶⁴² Kaş, Kemer, Kerempe, Karamürsel, Kilimli, Kuşadası, Kozlu ve Kirte Arama-Tarama Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 350 ton, Boy: 41.48 m., Silah: 1 ad. 7.6 pusluk top, 2 ad. 20 mm.lik uçaksavar topu, Sürat: 15 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 98.

⁶⁴³ *Hürriyet*, 24 Temmuz 1948, 1.

⁶⁴⁴ Gaziantep, Gelibolu, Gemlik ve Giresun Muhripleri: Özellikleri: Tonajları: 2580 ton, Boy: 106 m., Silah: 3/4 ad. 127 mm.lik top, 4 ad. çift namlulu 76 mm.lik bofors topu, 4 ad. çift namlulu 40 mm.lik bofors topu, 2 ad. hedgehog (hecok), 1 ad. 5’li homing torpido kovani, su bombası, Sürat: 35 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 24.

⁶⁴⁵ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1949, 1.

⁶⁴⁶ *Hürriyet*, 30 Temmuz, 9 Ağustos 1949, 1; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 146-147.

başlamıştır. ABD’den alınan bu gemilerin getirdiği bir diğer önemli yenilik, gemilerin bakım ve idamesi için gerek duyulan yedek parça ve malzeme temini sisteminde olmuştur. Öncesinde gemilerde yedek parça sistemi bulunmamaktadır. Sadece cihazlar, arıza yaptığında sökülerek onarılmaktadır. ABD gemilerinin devreye girmesiyle birlikte yedek parça sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Kullanım ömrü dolan veya bozulan parçalar doğrudan değiştirilmeye başlanmıştır. Böylece hem arızaların onarım zamanı azalmış hem de personel daha emniyetle ve güvenle seyir yapmaya başlamıştır.⁶⁴⁷

Deniz Kuvvetleri’nin ihtiyacı olan çeşitli malzemenin araya komisyoncu ya da aracı girmeksizin doğrudan doğruya İngiltere ve ABD firmalarından pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.⁶⁴⁸ 28 Nisan 1949 tarihinde merasimle teslim alınan Gelibolu ve Giresun Muhripleri’nde görevli 12 subay ve 62 erbaş ABD’de eğitim almıştır.⁶⁴⁹ Ayrıca, 1949 yılında 27 er ABD’de kurs görmüşlerdir.⁶⁵⁰

10 Temmuz 1949 tarihinde Tersaneler Genel K.lığı Gölçük’te açılmış, Gölçük ile Taşkızak Tersane Müdürlükleri bu Komutanlığa bağlanmış, uzun ömürlü olmayan Komutanlığın, yürütmekte olduğu idari faaliyetler Teknik Daire Başkanlığı’na devredilerek 1951 yılında kapatılmıştır.⁶⁵¹

1949 yılında TSK yeniden şekillenmeden önce Deniz Kuvvetleri Karargâhı Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı tarafından idare edilmektedir. Bu başkanın emrinde Harekât, Lojistik, Personel, Teknik ve Sağlık Daireleri bulunmaktadır. 1949 yılındaki önemli bir kuruluş değişikliği ile, Seyir ve Hidrografi Dairesi oluşturularak Deniz Kuvvetleri K.lığı’na bağlanmıştır. 1950 yılında ise Gölçük Tersanesi bünyesinde İkmal Merkezi Müdürlüğü kurulmuştur.⁶⁵² İskenderun Limanı’nın kazandığı öneme paralel olarak İskenderun’da bir Deniz K.lığı teşkil edilmiştir.⁶⁵³

Temmuz 1950’de, %70 millî kaynaklarla üretimi gerçekleştirilen Taşkızak Gemisi hizmete girmiştir. Söz konusu gemi, 1942 yılından başlayarak denize indirilen 11’inci gemi olmuştur.⁶⁵⁴ 1950 yılında ABD askerî yardımından Kurtaran Denizaltı Kurtarma Gemisi alınmıştır. Bu gemi ile denizaltı filosuna kurtarma çanı ve modern tazyik odası gibi yeni aletler

⁶⁴⁷ Zeki Arıkan, Lütfü Sancar, *Türk Denizcilik Tarihi*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2009, 243; Büyüktuğrul, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının”, 520.

⁶⁴⁸ Deniz Kuvvetleri’nin ihtiyacı olan çeşitli malzemenin doğrudan doğruya firmalardan pazarlıkla satın alınması. BCA, 30-18-1-2/119-25-16, (30.03.1949).

⁶⁴⁹ *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1949, 1.

⁶⁵⁰ *Hürriyet*, 18 Şubat 1949, 1.

⁶⁵¹ *Gölçük Tersanesi Komutanlığı Tarihçesi (1926-1999)*, Kocaeli: Donanma Komutanlığı Yayını, 1999, 39.

⁶⁵² Özel, *Türk Ordusu*, 155; *Cumhuriyetin 60’ıncı Yıldönümünde*, 32.

⁶⁵³ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 47; Demirel, “Cumhuriyetimizin 61’inci Yılında”, 12.

⁶⁵⁴ *Milliyet*, 23 Temmuz 1950, 1

gelmiştir.⁶⁵⁵ Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan mayın ve onarma tarama malzemesinin, firmalardan teminat aranmamak ve gerekirse bedelinin bir kısmı yine teminat aranmaksızın avans olarak satıcı firmalar lehine bankaya yatırılmak suretiyle pazarlıkla satın alınması 4097 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁶⁵⁶ 16 Kasım 1950 tarihinde Marshall Yardımı'ndan 2 adet denizaltı gemisi daha alınmıştır (Çanakkale, Dumlupınar). Bu denizaltılar şnorkel sistemine sahip ilk denizaltılar olup, tamamı Türk olan personel ile Türkiye'ye getirilmiştir.⁶⁵⁷ Bu 2 adet gemi ile denizaltıları su altında da dizel motorlarıyla seyrini sağlayan şnorkel Deniz Kuvvetleri'ne girmiştir. Bu denizaltıların envantere girmesi ile Saldıray, Yıldırıy, Gür, Oruçreis, Muratreis ve Burakreis Denizaltıları kadrodan çıkarılmıştır.⁶⁵⁸

Satın alındığından beri Deniz Yolları İdaresi'nde Cumhurbaşkanı Yatı olarak çalışan Savarona Gemisi⁶⁵⁹ 1951 yılında okul gemisi olarak Deniz Kuvvetleri'ne devredilmiştir.⁶⁶⁰ 1951 yılında Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın Karargâh kuruluşuna Ordonat Daire Başkanlığı eklenmiştir. 1951 yılında personel eğitim sistemi revize edilmiş, Kurslar K.lığı kapatılarak karşılık olarak Güverte Sınıf Okulları K.lığı ve Makine Sınıf Okulları K.lığı kurulmuştur. 18 Şubat 1952 tarihinden sonra Deniz Kuvvetleri NATO üyesi ülkelerle sıkı ilişkiler kurmuş, kuvvet yapısını revize etmiş, eğitim sistemini yenilemiş ve kabiliyetlerini kuvvetlendirmiş, NATO standartlarına göre harekât yapabilen bir kuvvet hâline gelmiş, denizlerde icra edilen tatbikat ve eğitimlerde yer almıştır.⁶⁶¹

NATO'ya üyelikle birlikte Deniz Eğitim K.lığı'nda açılan tercüme bürosu tarafından NATO dokümanları tercüme edilmiş ve kullanılması sağlanmıştır. Türk donanması, NATO'nun askerî yardımlarından tedarik edilen gemilerle savaş donanması niteliğine kavuşmuştur. Bu arada ABD'nin lojistik sistemi alınmış ve kullanılmış,⁶⁶² lojistik ve teknik sahadan başka gemilerde de kullanılan eğitim sistemi ABD'nin sistemine uyarlanmıştır.⁶⁶³

NATO standartlarına riayet edilerek gemilerin adının başına TCG (Türkiye Cumhuriyeti Gemisi) kısaltması getirilmiştir. Merkezi Malta'da olan “Akdeniz Müttefik K.lığı (AFMED)” bağlısı olan “Kuzeydoğu Akdeniz K.lığı (COMEDNOREAST)”, Deniz Kuvvetleri K.lığı

⁶⁵⁵ Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 115.

⁶⁵⁶ Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan mayın ve onarma tarama malzemesinin pazarlıkla satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/124-84-4, (10.11.1950).

⁶⁵⁷ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 198; Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, 181-188.

⁶⁵⁸ *Sessiz ve Derinden*, 24-25.

⁶⁵⁹ Savarona Gemisi: Özellikleri: İnşa Yeri: Almanya, Tonajı: 5100/6130 ton, Boy: 106.6-124.5 m., Silah: 4 ad. 7.62 S/M selamlık, 4 ad. 20 mm.lik oerlikon topu, Sürat: 21 mil. Bkz., *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 197.

⁶⁶⁰ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 48; *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 101.

⁶⁶¹ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 67; Özel, *Türk Ordusu*, 155.

⁶⁶² İskender Tunaboylu, *Deniz Kuvvetlerinde Sistem Değişikliği*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2008, 2, 138.

⁶⁶³ Rüştü Erdelhün, “Türkiye’de Bulunan Amerikan Askerî Yardım Kurulu”, *Ordu Dergisi*, 146 (Haziran 1948), 6.

Karargâhı/Ankara’da teşkil edilmiştir. COMEDNOREAST K.lığı görevi, asli görevi uhdesinde kalmak üzere Deniz Kuvvetleri Komutanları tarafından yerine getirilmeye başlanmış, söz konusu Karargâhta Türkiye, ABD, İngiltere ve Yunanistan Deniz Kuvvetleri’nden görevlendirilen personel çalışmıştır.⁶⁶⁴

1951 yılından başlayarak ABD askerî yardımından ısmarlanan ve 1965 yılında kurulumu biten 10 adet radar gözetleme istasyonları sayesinde Karadeniz Bölgesi’nin büyük bir kısmında SSCB tehdidine yönelik radar kaplaması sağlanmıştır.⁶⁶⁵ Deniz Kuvvetleri ihtiyacı için satın alınacak torpido silahlarına ait bakım malzemesi ve yedek parçalarının firmalardan teminat aranmaksızın pazarlıkla temini kararlaştırılmıştır.⁶⁶⁶ Deniz Kuvvetleri’nin ihtiyacı bulunan ve yaklaşık olarak 116.000 lira tutan topçulukla alakalı harp silah araç ve malzemenin İngiltere’den pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.⁶⁶⁷

1952 yılında ABD’den alınan 3 adet mayın dökücü gemi (Mordoğan, Marmaris, Meriç)⁶⁶⁸ hizmete girmiştir.⁶⁶⁹ Aralık 1952’den itibaren Boğazlar’ın korunması vazifesi, Birinci Kolordu K.lığı’ndan Deniz Kuvvetleri K.lığı’na verilmiştir. 28 Aralık 1952 tarihinde İstanbul Deniz K.lığı kapatılarak yerine Marmara ve Boğazlar K.lığı kurulmuştur. 1953 yılında bu K.lığın adı, “Boğazlar ve Marmara Kolordu K.lığı” olmuş, 1961 yılında “Kuzey Deniz Saha K.lığı” adı ile tekrar teşkilatlanmıştır. Bahse konu K.lığın sorumluluk alanı, Boğazlar, Marmara Denizi ve Karadeniz’in tamamı olacak şekilde tespit edilmiştir.⁶⁷⁰

1953 yılında Karadeniz, Ege Denizi ve Akdeniz Üs K.lıkları oluşturulmuştur. Ege Denizi Üs K.lığı İzmir limanında, Akdeniz Üs K.lığı da İskenderun’da bulunacaktır. 1961 yılında Ege Denizi Üs K.lığı “Güney Deniz Saha K.lığı” adı ile tekrar faaliyete geçmiştir. Güney Deniz Saha K.lığı’nın sorumluluk alanı Ege ve Akdeniz olacak şekilde düzenlenmiştir.⁶⁷¹ Deniz harp ve silahlarında ortaya çıkan büyük teknolojik gelişmeler paralelinde, Deniz Kuvvetleri K.lığı’nca deniz subaylarının modern Deniz Kuvvetleri’ne benzer şekilde yetiştirilmesi öngörülmüş ve 16 Kasım 1951 tarihinde yürürlüğe konulan Yönetmelik gereğince ilk defa 1953-1954 eğitim ve öğretim yılından başlayarak iki yılı öğrenci ve takiben iki yılı subay olacak şekilde toplam dört yıllık Layn Sistemi uygulaması getirilmiştir. Bu sistemde genellikle ABD

⁶⁶⁴ *Cumhuriyetin 70’inci Yıldönümünde*, 26; *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 44-45.

⁶⁶⁵ Tunaboğlu, *Deniz Kuvvetlerinde Sistem*, 77.

⁶⁶⁶ Deniz Kuvvetleri ihtiyacı için satın alınacak torpido silahlarına ait bakım malzemesi ve yedek parçalarının pazarlıkla temini. BCA, 30-18-1-2/124-95-11, (05.01.1951).

⁶⁶⁷ Deniz Kuvvetleri’nin ihtiyacı bulunan topçulukla ilgili silah, teçhizat ve malzemenin İngiltere’den pazarlıkla satın alınması. BCA, 30-18-1-2/129-52-19, (03.07.1952).

⁶⁶⁸ Mordoğan, Marmaris, Meriç Mayın Dökücü Gemiler: Özellikleri: Tonajı: 1100 ton, Boy: 61.9 m., Silah: 4 ad. 40 mm.lik çift namlu top, 6 ad. 20 mm.lik top, 60 ad. mayın. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 82.

⁶⁶⁹ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 49.

⁶⁷⁰ *Cumhuriyetin 70’inci Yıldönümünde*, 27; *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 46-47.

⁶⁷¹ *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında*, 201; Özel, *Türk Ordusu*, 155.

Deniz Harp Okulu'nun programı esas alınmıştır.⁶⁷² Deniz Harp Okulu'nun 1952 yılından itibaren eğitim süresi dört yıla çıkarılarak ABD Deniz Harp Okulu'nun (Annapolis) teşkilat ile eğitim müfredatı esas alınmıştır.⁶⁷³

1939-1952 yılları arası devrede, 2. Dünya Savaşı arifesinde İngiltere'ye yapılan siparişler, bu savaştaki İngiliz yardımı ve savaş sonrası 1949 yılından itibaren başlayan ABD askerî yardımıyla Deniz Kuvvetleri oldukça güçlü bir dönem yaşamıştır.⁶⁷⁴

1954 yılında ABD askerî yardımından alınan 2 adet yeni denizaltı gemisi (Cerbe, Preveze)⁶⁷⁵ donanmaya katılmıştır.⁶⁷⁶ Aynı yıl Boğazlar tamamen Deniz Kuvvetleri'nin sorumluluğuna geçmekle beraber savaş hâlinde bu bölgede müşterek karargâh kurulmasına karar verilmiştir.⁶⁷⁷ 1954 yılında hücum botlar filo kuruluşundan çıkarıldığı için Hücum ve Emniyet Filosu K.lığı "*Mayın Filosu K.lığı*" adı altında teşkil edilmiştir.⁶⁷⁸ 1954-1955 yıllarında Kanada yardımından boğazların korunmasında kullanılması amacıyla fazla miktarda top ve cephanesi temin edilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1955 yılında, Savarona Okul Gemisi ile Pakistan ziyaretine 2 adet muhrip ve 2 adet denizaltı gemisi refakat etmiştir. Bu faaliyet kapsamında, Sakarya ve Cerbe Denizaltıları 7 Şubat 1955 tarihinde Süveyş Kanalı'nı geçmişler ve bu kanalı geçen ilk denizaltılarımız olmuştur.⁶⁷⁹

12 Haziran 1956 tarihinde icra edilen İngiliz filosunun tatbikatını müteakip Gaziantep ve Gemlik muhriplerinin hareket tarih ve saatleri hakkında bilgilendirme yapılmıştır.⁶⁸⁰ 6 Ağustos 1956 tarihinde günümüzde Deniz Kuvvetleri K.lığı Karargâhı olarak kullanılan binanın temeli atılmış, 10 Temmuz 1961 tarihinde bitirilerek teslim edilmiştir. 1961 yılının Ocak ayında bahse konu binaya Deniz ve Hava Kuvvetleri Karargâhları'nın birlikte yerleşmesi kararlaştırılmıştır. 15-31 Ekim 1961 tarihleri arasında Deniz Kuvvetleri K.lığı Karargâhı yeni binaya yerleştirilmiştir.⁶⁸¹

Deniz Kuvvetleri'nin 1957 yılında devam eden büyük inşaatlarının durumlarını gösterir çizelge sunulmuştur. Çizelgeye göre; 34 kalem inşaat devam etmekte olup, inşaatların

⁶⁷² Kenan Sayacı, *Deniz Harp Okulu Tarihçesi*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1997, 91; Fahri Çoker, *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1994, 24.

⁶⁷³ Figen Atabey, *Geçmişten Günümüze Bahriye Kıyafetleri*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2005, 116; Erendor, *Ötüken'den Ankara'ya*, 392-393.

⁶⁷⁴ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 101.

⁶⁷⁵ Cerbe ve Preveze Denizaltı Gemileri: Özellikleri: Tonajı: Suüstü 1829/Sualtı 2424 ton, Boy: 95 m., Silah: 2 ad. 5 inç'lik top, 10 ad. (6 ad. başta 4 ad. kıçta) torpido kovanı, Sürat: Suüstü 19.5/Sualtı 9 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 49.

⁶⁷⁶ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 49; Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, 189-194.

⁶⁷⁷ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 201.

⁶⁷⁸ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 48.

⁶⁷⁹ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 199.

⁶⁸⁰ İngiliz filosunun tatbikatını müteakip Gaziantep ve Gemlik muhripleri hakkında açık mesajlar. BCA, 30-1-0-0/58-352-10, (12.06.1956).

⁶⁸¹ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 5.

bitirilebilmesi için 1957 yılında 1.500.000 TL'ye ihtiyaç duyulmaktadır.⁶⁸² MSB Şemi Ergin'in Başbakan Adnan Menderes'e donanmanın Karadeniz'de 15 gün sürecek harekât ve tatbikat hakkında verdiği malumat ve Başbakan Adnan Menderes'in cevabi telgrafi sunulmuştur.⁶⁸³

Türk Donanması'nın ana kuvvetini oluşturan, amiral gemiliği görevini yapmış bulunan Yavuz Muharebe Kruvazörü 1957 yılında envanterden çıkarılmıştır.⁶⁸⁴ 1957-1958 yıllarında ABD askerî yardımı ile tedarik edilen Bangor sınıfı refakat gemileri Deniz Kuvvetleri envanterine girmiştir.⁶⁸⁵ 1958 yılında ABD'den temin edilen Mayın Dökücü Gemi (Mehmetçik)⁶⁸⁶ hizmete girmiştir.⁶⁸⁷ Aynı yıl Kanada'dan askerî yardım kapsamında, 10 adet B sınıfı refakat gemisi (Bartın, Bafra, Bandırma, Beylerbeyi, Biga, Beykoz, Bornova, Bozcaada, Bodrum ve Büyükdere)⁶⁸⁸ ile 4 adet T sınıfı mayın arama-tarama gemisi (Trabzon, Terme, Tirebolu ve Tekirdağ)⁶⁸⁹ ve ABD'den Turgutreis Denizaltı Gemisi⁶⁹⁰ alınmış⁶⁹¹ ve donanmaya katılması sağlanmıştır.⁶⁹²

İngiliz filosundan 4 adet muhribin satın alınması konusunda Hariciye Vekaleti ile İngiltere Sefareti arasında mektup teatisi suretiyle yapılan anlaşmanın kabulü kararlaştırılmıştır.⁶⁹³ 1959 yılında İngiltere'den tedarik edilen 4 adet Paşa sınıfı muhribi teslim alarak yurda getirmek üzere lüzumlu personeli İngiltere'ye götüren Akar gemisi ve muhriplerinin her türlü ihtiyacı olan teçhizat ve malzemenin satın alınması kararlaştırılmıştır.⁶⁹⁴ Satın alınan paşa sınıfı 4 adet muhrip (Alparslan, Fevzi Çakmak, Piyale Paşa, Kılıç Ali Paşa) ile ABD'den alınan S sınıfı 4 adet mayın arama-tarama gemisi (Samsun, Sinop, Sürmene Seddülbahir) donanmaya katılmıştır.⁶⁹⁵ 1959 yılında Almanya'da yaptırılan ve

⁶⁸² Deniz Kuvvetleri'nin 1957 yılında devam eden büyük inşaatlarının durumlarını gösterir çizelge. BCA, 30-1-0-0/58-357-8, (1957).

⁶⁸³ MSB Şemi Ergin'in Başbakan'a donanmanın Karadeniz'de yapılacak harekât ve tatbikat hakkında verdiği malumat. BCA, 30-1-0-0/58-355-9, (21.06.1957).

⁶⁸⁴ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 129; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 32.

⁶⁸⁵ *Cumhuriyetin 70'inci Yıldönümünde*, 26.

⁶⁸⁶ Mehmetçik Mayın Dökücü Gemi: Özellikleri: Tonajı: 540 ton, Boy: 39.6 m., Sürat: 10 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 92.

⁶⁸⁷ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 157.

⁶⁸⁸ Bartın, Bafra, Bandırma, Beylerbeyi, Biga, Beykoz, Bornova, Bozcaada, Bodrum ve Büyükdere Refakat Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 900 ton, Boy: 54.86 m., Silah: 1 ad. 4 pusluk top, 2 ad. 2 pusluk top, 4 ad. makineli tüfek, 1 ad. 24'lü hecok, 4 ad. su bombası. Bkz., *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 201.

⁶⁸⁹ Trabzon, Terme, Tirebolu ve Tekirdağ Mayın Arama-Tarama Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 470 ton, Boy: 50 m., Silah: 1 ad. 40 mm.lik top, 2 ad. 12.7 mm.lik ağır makineli tüfek, Sürat: 15 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 90.

⁶⁹⁰ Turgutreis Denizaltı Gemisi: Özellikleri: Tonajı: Suüstü 1829/Sualtı 2424 ton, Boy: 95 m., Silah: 2 ad. 5 inç'lik top, 10 ad. (6 ad. başta 4 ad. kıçta) torpido kovanı. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 49.

⁶⁹¹ Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, 195-198.

⁶⁹² *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 49-50; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 32.

⁶⁹³ İngiliz filosundan 4 adet muhribin satın alınması konusunda Hariciye Vekaleti ile İngiltere Sefareti arasında mektup teatisi suretiyle yapılan anlaşmanın kabulü. BCA, 30-18-1-2/147-50-5, (24.09.1957).

⁶⁹⁴ Satın alınan 4 adet Paşa sınıfı muhribi teslim alarak yurda getirmek üzere lüzumlu personeli İngiltere'ye götüren Akar gemisi ve muhriplerinin her türlü ihtiyacı olan teçhizat ve malzemenin satın alınması. BCA, 30-18-1-2/153-3920, (20.07.1959).

⁶⁹⁵ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 50; *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 127.

4500 ton kaldırma kapasitesi olan yüzer havuz Gölcük Tersane K.lığı'na teslim edilmiştir.⁶⁹⁶ 1959 yılında Lojistik Destek Gemiler Komodorluğu Gölcük'te kurulmuştur.⁶⁹⁷ Denizaltıcı personelin eğitimi için, 1959 yılında “*Denizaltı Gemileri Eğitim Merkezi K.lığı*” kurulmuştur. Zamanla gelişen Eğitim Merkezi, 1969 yılında “*Denizaltı Eğitim Merkezi K.lığı*” adını almıştır.⁶⁹⁸

1935-1942 yılları arası dönemde Deniz Kuvvetleri'ne ayrı bir bütçe tahsis edilmiş, 1942-1949 yılları arasında MSB'ye tek bütçe ayrılmış, 1950 yılının ardından ise ayrı bütçe tahsis edilmiştir. 1947 yılından başlayarak ABD askerî yardımından gelen harp silah araç ve gereçleri, Deniz Kuvvetleri'nin bütçesine ilave katkılar sunmuştur. 1935-1950 yılları arasında Deniz Kuvvetleri'ne bütçeden ayrılan ödenek ve mukayesesi aşağıdadır:⁶⁹⁹

YIL	DEVLET BÜTÇESİ	K.K.K. BÜTÇESİ	HV.K. BÜTÇESİ	DZ.K. BÜTÇESİ
1935	194.882.728	48.087.816	5.017.060	4.308.600
1936	216.890.000	40.314.880	7.909.470	5.783.780
1937	231.017.776	49.294.880	7.842.493	6.283.836
1938	249.954.020	61.361.030	8.050.140	6.583.880
1939	261.064.192	68.667.000	8.320.000	6.984.000
1940	268.476.321	56.539.000	8.294.000	6.979.000
1941	309.740.396	56.539.000	8.294.000	6.979.000
1942	394.326.938	78.189.327	9.121.428	7.542.049
1943	486.717.349	(Millî Savunma Bütçesi) 116.031.238	-	-
1944	952.434.417	515.682.315	-	-
1945	603.404.824	266.448.038	-	-
1946	990.572.884	264.890.000	-	-
1947	1.136.215.530	357.497.895	-	-
1948	1.243.551.197	376.934.895	-	-
1949	1.371.875.627	460.450.000	-	-
1950	1.487.208.563	364.450.978	49.727.902	47.195.531

⁶⁹⁶ Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında, 201; Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde, 127.

⁶⁹⁷ Cumhuriyet Dönemi Türk, 48; Özel, Türk Ordusu, 155.

⁶⁹⁸ Türk Deniz Kuvvetleri, 200.

⁶⁹⁹ Özlü, Hüsnü, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze, 41.

Tablo incelendiğinde; Deniz Kuvvetleri'ne tahsis edilen bütçe, Kara ve Hava Kuvvetleri'ne ayrılan bütçelere kıyasla daha azdır. 1943-1949 yılları arası periyotta Kuvvet K.lıkları için ayrı bütçe yapılmamış, MSB bütçesi düzenlenmiştir.

1.4.4.1. Dünyada Deniz Kuvvetleri

Deniz muharebelerinin birinci unsurları uçak gemileri ve denizaltılardır. Bir ülkeye stratejik güç kazandıran uçak gemilerinin ilk defa kullanımı 1910 yılında ABD tarafından USS Birmingham kruvazörü üzerine bir pist inşa edilerek üzerinden uçak havalandırılması ile gerçekleştirilmiştir. 2. Dünya Savaşı'nda Japonya uçak gemilerini kullanarak ana karasından binlerce kilometre ötedeki ABD'ye ait Pearl Harbor Üssü'nü vurmuştur. Soğuk savaş yıllarında uçak gemilerinin görev tanımlarında dönüşüm yaşanmış, ABD uçak gemilerini kara birliklerini desteklemek ve kara üzerinde hava üstünlüğü sağlamak için kullanmıştır. Daha sonra yaşanan Vietnam Savaşı, 1982 yılında gerçekleşen Lübnan Harekâtı ve Falkland Savaşı'nda uçak gemileri aynı görev tanımına uygun kullanılmıştır. Soğuk savaşın sonlarına doğru SSCB uçak gemisi programına hız vermiştir. Denizaltılar gerçek itibarını 1. Dünya Savaşı'nda elde etmiştir. 2. Dünya Savaşı'nda Almanya, İngiltere'yi; ABD de Japonya'yı denizaltılar yardımıyla abluka altına almış ve önemli başarılar sağlamıştır. SSCB'nin uydusu konumundaki ülkeler, askerî yardım çerçevesinde 2. Dünya Savaşı'ndan kalma çok sayıda denizaltıya kavuşmuştur. Bu platformlar 1950 yılından 1970'li yıllara kadar teknik açıdan yetersiz kalmışlardır. Denizaltının gerçek anlamıyla denizin altında tüm harekâtı icra edebilecek bir platform hâline gelmesi nükleer reaktörlerin geliştirilmesi ile mümkün olmuştur. USS Nautilus adı verilen ilk nükleer denizaltı 1954 yılında hizmete girmiştir. Su üstüne çıkmadan dört ay görev yapabilen denizaltı, 1958 yılında Kuzey Kutbu'nun altından geçerek nükleer tahrik sisteminin kazandırdığı yeni kabiliyetleri tüm dünyaya göstermiştir. Nükleer denizaltılar soğuk savaşın en çok kullanılan savunma sistemi olmuştur.⁷⁰⁰

2. Dünya Savaşı'nın bitimi ile soğuk savaş döneminde değişen deniz harp anlayışına bağlı olarak hava savunma, refakat, amfibi taarruz görevlerini yerine getirmek üzere yeni nesil kruvazörler tasarlanmış, en hızlı adaptasyon muhripleri ile sağlanmıştır. Ana görevleri harp gemilerini torpido saldırılarından korumak olan muhripleri, ana görevleri dışında çok esnek kullanımları (hava savunma, su üstü ve su altı savunma harbi, su üstü taarruz, devriye, refakat vb.) sayesinde büyük beğeni kazanmışlardır. Soğuk savaş ile birlikte denizaltıların hızlarının artması daha büyük ve süratli fırkateynlerin üretilmesi sonucunu doğurmuş, bu da muhripleri ile

⁷⁰⁰ Sami Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", *Dünya Askerî Teknolojiler Ansiklopedisi*, İstanbul: DStil Tasarım, 2015, 36, 56, 78-79.

fırkateynler arasındaki farkın ortadan kalkmasına yol açmış, bu karmaşık hâl NATO'nun standartları belirlediği 1975 yılına kadar devam etmiştir.⁷⁰¹

Görevleri kıyı sularında savunma harekâtı icra etmek olan güdümlü mermili hücumbotlara soğuk savaş yıllarında NATO'ya karşı kullanmak üzere SSCB ve uydusu ülkeler tarafından büyük ilgi gösterilmiştir. Daha sonra ABD, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler pazardaki ihtiyacı karşılamak için ticari modeller geliştirmiştir. Amfibi taarruz doktrininin olgunluğa erişmesi 2. Dünya Savaşı esnasında Pasifik'te yaşanan muharebelere aittir. Avrupa Cephesi'nde müttefikler tarafından Almanya'ya karşı gerçekleştirilen Normandiya Çıkarması'nda ve ABD ordusu tarafından Kore Savaşı sırasında başarıyla uygulanmıştır. Vietnam Savaşı'nın başlamasıyla amfibi taarruz gemilerinin gelişim süreci hızlanmıştır.⁷⁰²

1.4.4.1.1. Japonya

1926 yılında Japonya Akagi ve Kaga isimli savaş kruvazörlerini uçak gemisine dönüştürmüştür. Uçak gemisi inşa edilmesine yönelik alınan karar doğrultusunda yeni çalışmalar başlatmıştır.⁷⁰³

1930'lu yıllarda Japonya'nın büyük savaş gemileri hızlı ve ağır silahlar ile donatılmış, eski savaş gemileri yenilenmiştir. Aynı yıllarda büyük tonajlı Yamato sınıfı gemiler inşa etmiştir. Japon Donanma Hava Kuvvetleri, 3.000 adet uçak ve 3.500 pilotu ile donanma envanterindeki 12 adet nakliye gemisine bağlı bir şekilde görevini yürütmüştür. Etkili bombardıman uçakları ile torpido taşıyan filoları olmasına rağmen, donanma denizaltı savunma harbi hususunda yetersiz kalmıştır. Diğer taraftan, dünyanın en büyük üçüncü deniz ticaret filosunu barındırmıştır. Ordunun insan gücü ihtiyacı zorunlu askerlik uygulaması ile karşılanmıştır.⁷⁰⁴

1.4.4.1.2. SSCB

17 Temmuz 1937 tarihinde SSCB ile İngiltere arasında “*Deniz Silahlarını Kısıtlama ve Deniz İnşaatı Hakkında Bilgi Mübadelesi*” anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın başlıca maddeleri: Büyük gemilerin 35.000 standart tonu geçmemesi, 16 pus (406 mm.) çapından büyük topların gemilerde yer almaması, 23.000 tondan büyük uçak gemisinin olmaması ve 155 mm. çapından büyük top bulundurmaması, 2.000 tondan büyük denizaltı gemilerinin olmaması ve 130 mm. çapından büyük top taşınamaması maddeleridir. SSCB ile Japonya arasında başka bir anlaşma yapılmadığı sürece, SSCB'nin Uzakdoğu'daki güçleri hakkında

⁷⁰¹ Atalan, “Modern Deniz Sistemleri”, 106-107, 140.

⁷⁰² Atalan, “Modern Deniz Sistemleri”, 218, 256.

⁷⁰³ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 150.

⁷⁰⁴ Kennedy, *Büyük Güçlerin*, 353-354.

yukarıda yer alan sınırlamalara bağlı olmayacağı konusunda mutabakat sağlanmıştır. SSCB'nin Uzakdoğu'daki donanması hususunda tümüyle serbest kalma isteğinin sebebi, Japonya'nın 1922 yılında imzalanan Washington anlaşmasını tanımadığını ve kısıtlayıcı hükümlerine bağlı kalmayacağını bildirmesine dayanmaktadır.⁷⁰⁵

1.4.4.1.3. Almanya

1939 yılı baharında Alman Deniz Kuvvetleri; 100 adet hücumbot, 67 adet denizaltı gemisi, 30 adet torpidobot, 22 adet destroyer, 6 adet hafif kruvazör, 3 adet cep kruvazörü, 2 adet muharebe gemisi ve 2 adet ağır kruvazör olmak üzere toplam 243.000 bin tonlato hacminde dünyanın altıncı büyük donanmasına sahip olmuştur.⁷⁰⁶

1.4.4.1.4. ABD

ABD'nin 1. Dünya Savaşı'na girdiği dönemde, Deniz Kuvvetleri'nde 51 adet deniz uçağı ve bir adet keşif balonu yer almaktadır. Deniz uçaklarının tamamı donanma ile görev yapacak nitelikte değildir. Deniz Hava Kuvvetleri Komutanı Amiral Moffet'in savaş gemilerinin korumasını sağlamak için hızlı ve büyük uçak gemileri inşa edilmesini önermesi üzerine yapılan çalışmalar neticesinde 20 Mart 1922 tarihinde Langley uçak gemisi donanma envanterine alınmıştır. Langley Saratoga, Lexington uçak gemilerinin yanı sıra 1936 yılında Ranger ve Enterprise uçak gemileri donanma envanterine dâhil edilmiştir.⁷⁰⁷

1.4.5. Hava Kuvvetleri

Mustafa Kemal, 1. Dünya Savaşı ile İstiklal Savaşı'nda, henüz ilkel olmalarına rağmen, uçakların savaşlarda oynadığı rolü görmüştür. Bu deneyimleri gözönüne alan Mustafa Kemal; Türk hava ordusunun kurulmasını ön plana almış ve çağdaş bilim ve tekniğin gelişmelerini de izleyerek, Türkiye'nin yöneticilerine gerekli direktifleri vermiştir.⁷⁰⁸

14 Haziran 1920 tarihinde, Harbiye Dairesi'ne bağlı Hava Kuvvetleri Şubesi (Kuva-yi Havaiye) açılmıştır. Şube, personel, araç ve gereç temini için çalışacak, eğitim ve harekâtta, Erkân-ı Harbiye Reisliği sorumlu olacaktır. Bu teşkilatın ismi sırasıyla, 1 Şubat 1921 tarihinde Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü (Kuva-yi Havaiye ve Müdüriyeti Umumiyesi) ve 5 Temmuz 1922 tarihinde ise Hava Kuvvetleri Müfettişliği (Kuva-yi Havaiye Müfettişliği) olarak düzenlenmiş ve tümen yetkisine çıkarılmıştır.⁷⁰⁹ Kurtuluş Savaşı sırasında Fransızlar'la yapılan

⁷⁰⁵ Mairin Michelle, *Rusya'nın Denizcilik Tarihi*, Çev. Sermet Gökdeniz, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1974, 323.

⁷⁰⁶ Memduh Tağmaç, *Yabancı Harb Tarihi (II. Dünya Harbi)*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1953, 5-6.

⁷⁰⁷ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 138-140.

⁷⁰⁸ *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 40.

⁷⁰⁹ *1911'den 2000'lere Hava Kuvvetleri*, Ed. Eren Candaş, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1993, 29-31; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 228-230.

Ankara Anlaşması (20 Ekim 1921) sonucunda, Adana’da Fransızlar’dan teslim alındıktan sonra Konya’ya ulaştırılan 10 adet Breze tipindeki uçaklardan uçuşa hazır hâle getirilen 4 adet uçakla 1’inci Tayyare Bölüğü⁷¹⁰ oluşturulmuş ve 21 Mayıs 1922 tarihinde uçaklar Akşehir’e gönderilmiştir. Ayrıca İtalyanlar’dan satın alınan 20 adet Spat XIII av uçağının silahlarının monte edilmesine ve Almanlar’dan satın alınarak gemilerle Rusya’dan Samsun’a getirilmiş olan uçakların hazırlanmasına başlanmıştır.⁷¹¹ Kurtuluş Savaşı’nda havacıların sayısı 40 civarında olup bunların 20’si pilot, rasatçı ve teknisyen subay, 10’u pilot, diğerleri makinist ve tamircilerden oluşmuştur.⁷¹² Hava Kuvvetleri, Lozan Barış Antlaşması’nın ardından kalan uçaklarla İzmir’de bir araya gelmiştir. Bu dönemde Kuva-yi Havaiye Müfettişliği: Tayyare Mektebi, Tayyare İstasyonu, 1’inci, 2’nci, 3’üncü Tayyare Bölükleri’nden meydana gelmiştir. Müfettişlik Karargâhı üç adet şube ile çalışmıştır.⁷¹³

1923 yılında eğitim ve harekât yönüyle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, ikmal yönüyle Müdafaa-i Milliye Vekâleti başlısı olan Kuva-yi Havaiye Müfettişliği Karargâhı üç adet şube olarak teşkilatlanmıştır.⁷¹⁴ Cumhuriyet’in ilanından sonra 15 adet uçakla görevlerine devam eden Hava Kuvvetleri: Albatros-C XV, Breguet-14, De Havilland, Gotha, Rohrbach ve Spad-XIII tayyarelerinden oluşmuştur.⁷¹⁵ Cumhuriyet’in kurulmasından sonra havacılık sektörünü kuvvetlendirmek için çalışmalara başlanmıştır.⁷¹⁶ 1923 yılında Fransa Hava Kuvvetleri’ni incelemek amacıyla Hava Müfettişi Umumisi Albay Muzaffer (Ergüder) başkanlığında bir kurul Avrupa’ya gönderilmiş, kurul Türk havacılığının geleceği ve gelişimi bakımından incelemelerini tamamlayarak 1924 yılı Mayıs ayında yurda dönmüştür.⁷¹⁷ Lozan Barış Antlaşması’nı takiben Kuva-yi Havaiye Müfettişliği’nin başlısı olarak İstanbul Hava Şubesi Müdüriyeti Yeşilköy/İstanbul’da kurulmuştur. Kuva-yi Havaiye Müfettişliği başlısı: Tayyare Grup K.lığı, Tayyare Mektebi Müdüriyeti, İzmir’de 1’inci Tayyare Bölüğü, Bandırma’da 2’nci Tayyare Bölüğü, İzmit’te 3’üncü Tayyare Bölüğü teşekkül etmiştir.⁷¹⁸

⁷¹⁰ 1. Tayyare Bölüğü’nün ismi zaman içerisinde 1’inci Tayyare Alayı’na ve üs teşkilatına geçiş ile birlikte 1’inci Ana Jet Üs K.lığı’na dönüştürülmüştür.

⁷¹¹ *Cumhuriyetin 50’inci Yıldönümünde*, 69; *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında*, 235.

⁷¹² Bilal Başar, “Hava Kuvvetlerinin Dünyu Bugünü Yarını”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 280 (1981), 50-52.

⁷¹³ *Cumhuriyetin 50’inci Yıldönümünde*, 68; *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında*, 240.

⁷¹⁴ Sıtkı Tanman, *Türk Havacılık Tarihi 1918-1923*, 2. Kitap, Cilt 2, Eskişehir: Hava Basımevi, 1953, 180-181.

⁷¹⁵ Cumhuriyet döneminde Türk Hava Kuvvetleri’ne katılan uçaklar için bkz., EK-16.

⁷¹⁶ İrfan Sarp, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, 1986, 141-143.

⁷¹⁷ *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında*, 241; *Cumhuriyetin 50’inci Yıldönümünde*, 68-71.

⁷¹⁸ Saim Besbelli, İhsan Göymen, *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, V’inci Cilt, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1964, 193; *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında*, 240.

1911 yılında temeli atılan Tayyare Okulu,⁷¹⁹ “*Pilot Kursu*” ismi ile Gaziemir/İzmir’de 1923 yılında faaliyete geçmiştir.⁷²⁰ 1924 yılında muharip birlikler: 1’inci ve 2’nci Tayyare Bölükleri İzmir’de, 7’nci Kolordu K.lığı’na bağlı 3’üncü Tayyare Bölüğü Mardin’de, 11’inci Kolordu K.lığı’na bağlı 4’üncü Tayyare Bölüğü Erzurum’da, 6’nci Tayyare Bölüğü Eskişehir’de, Deniz Tayyare Bölüğü İzmir ve Mersin’de olacak şekilde teşkilatlanmıştır.⁷²¹ 1924 yılında 20 adet Junkers-A20 uçağı Almanya’dan tedarik edilmiş, tekâmül eğitimi için 32 adet Caudron-59 uçağı, başlangıç eğitimi için 39 adet Caudron-27 uçağı ve 16 adet Breguet XIV A-2 uçağı Fransa’dan teslim alınmıştır.⁷²² Türk Hava Kuvvetleri’nde bulunan, Breguet XIV, Spat XIII, Dehavilland, Albatros, Rohrbach uçaklarına, 1924’te alınan Junkers-A20, Caudron uçakları da eklenerek bölükler çoğaltılmıştır.⁷²³ Personel ve VIP nakliye uçağı olarak 20 adet Alman yapımı, tek motorlu Junkers F-13 ile 2 adet üç motorlu, Junkers G-24 uçağı kiralanmıştır. Yeni G-24’ler Türk Hava Kuvvetleri’nde normal kullanım için alınan ilk çok motorlu uçaklar olmuştur.⁷²⁴

1 Kasım 1924 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Meclis konuşmasında; “*Yurt savunmasından söz ederken, askerî alanda önemli ve etkin bir nitelik taşıyan Hava Kuvvetleri’ne yüce Meclis’in özellikle ilgisini ve dikkatini çekerim.*” diyerek havacılığın ihmal edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷²⁵ 1925 yılında Müdafaa-i Milliye Vekâleti’nin teşebbüsleri ile Uçak Fabrikası Eskişehir’de kurulmuştur. Söz konusu fabrikada Junkers bombasalan ve silah sistemleri tesis edilmiştir.⁷²⁶ 1925 yılında Hava Uçuş Okulu Eskişehir’de tekrar açılmış, yıl sonunda ilk mezunlar verilmiştir.⁷²⁷ Aynı yıl İzmir’de bulunan 2 adet uçak bölüğü Eskişehir’e taşınmıştır. Yeni hizmete giren Junkers-A20 ve Bruzet XIX uçaklarıyla 2’nci ve 6’nci Bölük kurulmuştur. Caudron-27 ve Caudron-59 uçaklarıyla da 7’nci Bölük kurulunca bu bölüklerle “*Eskişehir Tayyare İstasyonu*” oluşturulmuştur.⁷²⁸

Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği direktif gereğince, 16 Şubat 1925 tarihinde “*Türk Tayyare Cemiyeti*” teşkil edilmiştir. Kurum’un başkanlığına Cevat Abbas getirilmiştir. 1935 yılında ismi “*Türk Hava Kurumu*”na dönüştürülerek gayesi de Mustafa Kemal Paşa tarafından;

⁷¹⁹ Tayyare Okulu’nun ismi zaman içerisinde Uçuş Okulu’na, 2’nci Tayyare Bölüğü’ne, 2’nci Tayyare Alayı’na ve üs teşkilatına geçiş ile birlikte 2’nci Ana Jet Üs K.lığı’na dönüştürülmüştür.

⁷²⁰ Cumhuriyetin 50’inci Yıldönümünde, 68; Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında, 244.

⁷²¹ Kuruluşundan Günümüze Türk, Cilt II, 8.

⁷²² Orgeneral Muzaffer Ergüder’in Havacılık Anıları 1922-1930, Yay. Haz. H. İbrahim Fırtına, Ankara: THK Basımevi, 2009, 36-56.

⁷²³ Hulusi Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler, Cilt 2, Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, 2006, 162-163; Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında, 241-244.

⁷²⁴ Kline, Türk Havacılık Kronolojisi, 140.

⁷²⁵ Atatürk’ün TBMM’yi Açış Konuşmaları, Ankara: TBMM Basımevi, 1987, 142; Yaşar Özdemir, Atatürk ve Türk Havacılığı, Ankara: Hava Basımevi, 1981, 22.

⁷²⁶ Kline, Türk Havacılık Kronolojisi, 142.

⁷²⁷ Cumhuriyetimizin 75. Yılında, 188; Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında, 244.

⁷²⁸ Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler, Cilt 2, 164; Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında, 244.

“Türkiye’de havacılığın sanayisini kurmak, havacılığın askerî, ekonomik, sosyal ve siyasal önemini anlatmak ve uçan bir Türk gençliği yaratmak.” olarak belirlenmiştir.⁷²⁹ Cemiyetin açılışında Gazi Mustafa Kemal Paşa; “...İstiklâl göklerde; çünkü göklerini koruyamayan milletler yarınlarından asla emin olamazlar.” diyerek, Türk ulusuna seslenmiştir.⁷³⁰ Mart 1926’da Türk Tayyare Cemiyeti tarafından hizmete verilen Yeşilköy Tayyare Makinist Mektebi’nde 172 tayyare makinisti yetiştirilmiş, 1930 yılında Mülki Müdafaa Vekâleti’ne devredilmiştir.⁷³¹

Mustafa Kemal Paşa’nın talimatları doğrultusunda, Tayyare Fabrikası’nın Kayseri’de kurulması teşebbüsü TBMM’de görüşülerek 22 Nisan 1925 tarihinde kabul edilmiştir.⁷³² Böylece, 1925 yılında Alman Junkers firması ile Türk Tayyare Cemiyeti arasında bir anlaşma yapılarak Kayseri’de Türk Motor ve Tayyare Şirketi (TOMTAŞ) kurulmuştur. Ayrıca, aynı yerde motor ve uçak fabrikası inşasına başlanmıştır.⁷³³ 1932 yılına kadar söz konusu tesiste 15 adet Junkers A-20 uçağı üretilmiştir. Bu model, Hava Kuvvetleri’nin ilk telsizli sahip olan uçaklarıdır. 1933 yılından itibaren Hawk III ve Fleshing-2C.1 tipi eğitim uçakları ve Türk Kuşu için planörler yapılmıştır. Bu fabrikada, 1940 yılında İngiltere ortaklığı ile 24 adet Magister uçağı üretilmiş, 1932-1942 yılları arası dönemde uçak 133 adet ve planör 27 adet imal edilmiştir.⁷³⁴ Ayrıca, fabrikada arasında Gotha 145 ve Miles-Magister tipi uçakların da yer aldığı 112 adet uçağın imalatı yapılmıştır. Üretilecek 15 adet Gotha 145 uçaklarının imalinde kullanılacak malzemenin bedelinin kliring kanalı ile ödenmesi şartıyla, 2490 Sayılı Kanun gereğince Almanya’dan pazarlıkla alınması kararlaştırılmıştır.⁷³⁵ Fabrika’nın ismi, 1942 yılında Kayseri Hava İkmal Merkezi Genel Müdürlüğü, 1950 yılında Hava İkmal Merkezi olacak şekilde değiştirilmiştir.⁷³⁶

7 Eylül 1925 tarihinde Eskişehir’de tamirat işlerini yürütmek üzere bir fabrika açılması gerektiği sonucuna varılmış,⁷³⁷ Hava Müfettişliği bağlı olarak faaliyete geçmiş, Hava Müfettişliği 1928 yılında kapatılınca 1’inci Tayyare Taburu’na bağlantısı yapılmış ve 1’inci Tayyare Taburu Tamirhanesi olarak adlandırılmıştır. 1930 yılında Eskişehir Tayyare Tamir

⁷²⁹ M. Bahattin Adıgüzel, Songül Akkuş, Candan Kula, *Havacılık ve THK*, Ankara: THK Yayınları 6, 2006, 24; *Cumhuriyetin 60’ıncı Yıldönümünde*, 40.

⁷³⁰ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 147; Özdemir, *Atatürk ve Türk Havacılığı*, 24.

⁷³¹ *Hakimiyeti Milliye*, 29 Ekim 1933, 19-23.

⁷³² *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, 541-542.

⁷³³ İhsan Tayhani, *Atatürk’ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi 1923-1950*, Ankara: THK Kültür Yayınları, No. 1, 2004, 214-215, 226.

⁷³⁴ Zeynep Gülten, *İlk Uçak Sanayimiz Tayyare Otomobil Türk Anonim Şirketi TOMTAŞ’ tan 2. Hava İkmal Bakım Merkez Komutanlığı’na 2001*, İstanbul: Hava Müze Komutanlığı Yayını, 2002, 75.

⁷³⁵ Yapılacak 15 adet Gotha 145 uçaklarının imalinde kullanılacak malzemenin Almanya’dan pazarlıkla alınması. *BCA*, 30-18-1-2/83-54-16, (21.06.1938).

⁷³⁶ 19 Şubat 1986 tarihinde 2’nci Hava İkmal Bakım Merkezi K.lığı ismini almıştır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 21-23.

⁷³⁷ Nadir Bıyıklıoğlu, *Türk Havacılık Sanayii*, Ankara: SSM Yayını, 1991, 13.

Fabrikası unvanı⁷³⁸ ve 1942 yılında modernize edilerek Eskişehir İkmal Merkezi Genel Müdürlüğü unvanı ile Hava Müsteşarlığı'na bağlanmıştır. 1945 yılında “İkmal Bakım Merkezi” ismiyle Hava Kuvvetleri K.lığı teşkilatına dâhil edilmiştir. Günümüzde Hava Kuvvetleri'nin jet uçaklarının revizyonunu yürütmektedir.⁷³⁹

1927 yılında Uçuş Okulu'nun/İzmir bazı birimleri Eskişehir'e nakledilmiş ve Uçuş Okulu'nun bütün kursları Hava Uçuş Okulu'nda toplanarak, 6'ncı ve 7'nci Tayyare Bölükleri eğitim, 9'uncu ve 10'uncu Tayyare Bölükleri savaş eğitimi birliği olacak şekilde teşkil edilmiştir. Hava birlikleri:⁷⁴⁰ Eskişehir İstasyon K.lığı, Hava Grubu (Tayyare Bölükleri), İzmir İstasyon K.lığı, Hava Grubu (Deniz Bölükleri ve Kara Bölüğü), Diyarbakır Hava Grubu (Tayyare Bölükleri), Eskişehir'de Hava Okulu, İstanbul Hava Şubesi, Ankara, Afyon, Diyarbakır Malzeme Depoları, 6 Adet Defi Batarya (Uçaksavar), 17 Adet Rasat Merkezi şeklindedir.

1928 yılında Hava Kuvvetleri Müfettişliği söndürülerek MSB başlısı “Hava Müsteşarlığı” faaliyete geçmiş,⁷⁴¹ Eskişehir'de bulunan Hava Müsteşarlığı Karargâhı Ankara'ya taşınmış, Hava Kuvvetleri Karargâhı olarak 1944 yılına kadar bu yerleşkede faaliyetlerini sürdürmüştür. Aynı yıl, Yeşilköy Makinist Mektebi, THK'ya bağlı olarak ve Yeşilköy Küçük Zabit Hava Makinist Mektebi adı altında MSB.lığı emrine verilmiştir.⁷⁴² 1928 yılında Grup ve Hava (Tayyare) İstasyon Komutanlıkları kapatılarak Tayyare Taburları faaliyete başlamıştır. Bölük numaraları da yeni teşkilata göre değiştirilmiştir.⁷⁴³ Hava birlikleri: 1'inci Tayyare Taburu Eskişehir'de, 3'üncü Tayyare Taburu Diyarbakır'da, 6'ncı Tayyare Taburu⁷⁴⁴ İzmir'de olacak şekilde teşkilatlanmıştır. Hava birlikleri eğitim ve harekât yönünden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne, ikmal açısından Hava Müsteşarlığı'na bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁷⁴⁵

1932 yılında Genelkurmay Başkanlığı emri doğrultusunda Hava Alayları teşkili yürürlüğe girmiştir. Hava birlikleri: 1'inci Tayyare Alayı Eskişehir'de, 2'nci Tayyare Alayı

⁷³⁸ Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde, 74.

⁷³⁹ 1956 yılında T-33, F-84G ve F-86 bakım istasyonları oluşturulmuş ve tesisler genişletilmiştir. 1967 yılında Jet Motor Revizyon Tesisleri hizmete açılmıştır. 1975 yılından itibaren 1'inci Hava İkmal Bakım Merkezi K.lığı adını almıştır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 19-21.

⁷⁴⁰ Cumhuriyetimizin 75. Yılında, 189.

⁷⁴¹ Resmi Gazete, S. 793, 21.01.1928, 1199 Sayılı “Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Kanun.”; Cumhuriyet döneminin ilk Hava Müsteşarı Tuğgeneralliğe terfi eden Muzaffer (Ergüder) olmuştur. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 10.

⁷⁴² *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 30.

⁷⁴³ Cemal Anadol, *Türk Havacılık Tarihi*, İstanbul: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1990, 185.

⁷⁴⁴ 1932 yılında teşkil edilen Hava Alayları'nın numaralandırılması kapsamında, 3'üncü Tayyare Alayı adını alan birlik, daha sonra 6'ncı Ana jet Üs K.lığı olarak isimlendirilmiştir.

⁷⁴⁵ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 2, 175; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 195; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 247.

Diyarbakır'da ve 3'üncü Tayyare Alayı İzmir'de olacak şekilde teşkilatlanmıştır.⁷⁴⁶ 1932 yılında Eskişehir'de üretimi gerçekleştirilen Türk tipi tayyarenin tecrübe uçuşu başarılı bir şekilde tamamlanmıştır. Fransa'da eğitim gören Selahattin Reşit Bey tarafından, ilk millî tayyare “MMV 1” üretimi Eskişehir'de gerçekleştirilmiştir.⁷⁴⁷

1 Temmuz 1932 tarihinde kabul edilen Kanun'la Hava Kuvvetleri personeli muharip sınıfa ayrılmıştır.⁷⁴⁸ 1933 yılında ABD'den akrobasi yeteneği olan Fleet tipi eğitim uçakları alınmıştır.⁷⁴⁹ 29 Ekim 1933 tarihinde Cumhuriyet'in 10'uncu yılının kutlanması törenine Irak, İran, Yunanistan ve SSCB uçuş ekibi ile katılmıştır. SSCB, Mareşal Voraşilov başkanlığında bir heyeti Türkiye'ye göndermiştir. Heyet, 1 adet Tupolev ANT-9 ile 3 adet Polikarpov R-5 ve 2 adet Polikarpov U-2 tipinde 6 adet uçak getirmiş ve bu uçakları Türkiye'ye armağan etmiştir.⁷⁵⁰ 25 Mart 1934 tarihinde Atina'da icra edilecek merasime iştirak etmek amacıyla 5 adet Letov S-16T Smolik⁷⁵¹ keşif uçağı görevlendirilmiştir. 1 Mayıs 1934 tarihinde SSCB'de icra edilen merasimde Türk Hava Kuvvetleri'nden 5 adet Breguet 14-76/2 uçağı yer almıştır.⁷⁵²

1934 yılında 10 adet Curtiss Fledling uçağı Kayseri'de imal edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle bir adet uçak İran'a armağan olarak verilmiştir. 15 adet Curtiss Hawk uçağı hazır tedarik edilmiş, 15 adet uçak lisansı alınarak Kayseri'de imal edilmiştir. Sürekli eğitimle savaş gücünü ve yeteneğini artıran hava birlikleri 1934 yılından itibaren müşterek manevralara katılmaya başlamıştır. 1934 yılı sonbaharında Çanakkale'de Kara ve Deniz Kuvvetleri'nce yapılan manevraya Hava Kuvvetleri de geniş çapta katılım sağlamıştır.⁷⁵³ 1935 yılında, bugün bulunduğu mevkide, iki barakadan oluşan küçük bir birlik olarak “Ankara Depo Amirliği” adı ile 3'üncü Hava İkmal Bakım Merkezi K.lığı kurulmuş olup, zaman içinde gelişerek 1936 yılında “Hava Malzeme Depo K.lığı” adını almıştır.⁷⁵⁴ 3 Mayıs 1935 tarihinde gençliğe uçmayı

⁷⁴⁶ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 12; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 200-201.

⁷⁴⁷ *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1932, 1.

⁷⁴⁸ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 201; Özel, *Türk Ordusu*, 200.

⁷⁴⁹ *1911'den 2000'lere Hava Kuvvetleri*, 33; Özel, *Türk Ordusu*, 200.

⁷⁵⁰ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 13-14; Kaymaklı *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 2, 206.

⁷⁵¹ Letov S-16T Smolik Uçağı: 1929 yılında Çekoslovakya'dan 8 adet satın alınmış olup, çift satırlı iki kişilik keşif bombardıman uçağıdır. 26 Nisan 1930 tarihinde 3 adet uçak ile Türkiye turu gerçekleştirilmiştir. 1930-1940 yılları arası periyotta icra edilen tatbikatların tamamına bu uçaklar katılmıştır. Bkz., Perihan Kilimci, *Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askerî Havacılığı*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, 134-135.

⁷⁵² “Cumhuriyet Dönemi'nin İlk Yıllarında Hava Gücü ve Türk Hava Kuvvetleri'nin Kuruluşu (1923-1944)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, Hava Kuvvetleri'nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, 338 (Haziran 2001), 42-43; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 251.

⁷⁵³ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 251.

⁷⁵⁴ 3'üncü Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı: Ankara'da Yerleşmiş olan birliğin adı 1940 yılında “Ankara Hava Mıntıka Depo Amirliği” olarak değiştirilmiştir. Uçak ve malzemelerinin depolanmasına duyulan ihtiyaç zamanla artmış ve 1942 yılında yeni bir teşkilat değişikliğine gidilmiştir. Ankara 1'inci Sınıf Hava Deposu, Ankara Tayyare Deposu ve Adana 2'nci Sınıf Hava Deposu'ndan meydana gelen “1 No.lu Hava Malzeme Depo Amirliği” olarak yeniden teşkil edilmiştir. Aynı yıl içerisinde birliğin adı tekrar değiştirilerek “1 No.lu Hava İkmal Merkezi” olmuştur. ABD askerî yardımının da etkisi ile hız kazanan modernizasyon çalışmaları neticesinde birlik, 1951

sevdirmek amacıyla “*Türkkuşu*” kurulmuştur. Bu kuruluşun amacı, Türk gençliğini kanatlandırmak, göklere çıkarmak ve Mustafa Kemal Atatürk’ün sözleriyle “*Havacı bir gençlik yetiştirmek.*”tir.⁷⁵⁵ Eylül 1935’te Hava Makinist Mektebi Eskişehir Hava Okullar K.lığı’na bağlanarak Eskişehir’e intikali sağlanmıştır.⁷⁵⁶ Hava Kuvvetleri’nin ihtiyacı olan uçakların, 1935-1937 yılları arasında ödemesinin yapılması kaydıyla pazarlıkla temin edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁵⁷

İkinci İkmal Planı kararları doğrultusunda ordunun geliştirilmesi için planlanan 70.000.000 liralık kaynaktan Kara Kuvvetleri’ne yapılan 49.500.000 liralık birinci planlamadan sonra, ikinci olarak 25 Aralık 1935 tarihinde yürürlüğe giren 2881 Sayılı “*Hava Kuvvetleri için 21.500.000 Liralık Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun*” doğrultusunda Hava Kuvvetleri’nin modernize edilmesi amacıyla üç yıl süreli plan hazırlanmıştır. Hava Kuvvetleri’nin güçlendirilmesine yönelik tedarik edilecek ya da üretilecek her türlü silah ve malzemeye harcama yapılması maksadıyla yılda 7,2 milyon lirayı aşmayacak biçimde anlaşma imzalamaya Millî Müdafaa Vekili yetkilendirilmiştir.⁷⁵⁸ 25 Aralık 1935 tarihinde 2882 Sayılı “*Hava Kuvvetleri’ne Yardım Vergisi Kanunu*” yürürlüğe sokularak, Hava Kuvvetleri’nin gelişmesine yönelik yapılacak yardımların süreklilik kazanması hedeflenmiştir.⁷⁵⁹ Hava Kuvvetleri için bir takvim yılında 100.000 liralık döviz verilmesi kararlaştırılmış olan malzemelerin 2490 Sayılı Kanun gereğince pazarlıkla satın alınması ve kontenjana bakmadan memlekete sokulması onanmıştır.⁷⁶⁰

Millî Müdafaa Vekilliği’nden yazılan 27/3/1936 tarih ve 127/1717 Sayılı Tezkere’de, Hava Kuvvetleri için 1936 yılında satın alınacak uçaklar arasında açılan müsabakada Polonya’nın P.Z.L.-24 uçaklarının vasıf itibarıyla diğerlerine üstün geldiği bildirilmiş ve bir karara bağlanması istenmiş olup, bahsi geçen uçakların pazarlıkla satın alınması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır. Yine av uçağı P.Z.L.-P24’ün üretilmesine başlanmış, bahse konu uçakların 40 adedi bitirilmiş olarak tedarik edilmiş, 27 adet Kayseri’de yapılmıştır.⁷⁶¹

1936 yılında Nuri Demirağ’ın Beşiktaş’ta açtığı özel uçak fabrikası bu devrin önde gelen gelişmelerindendir. Bu fabrika ilk olarak MM.V-1 ve ND-3 tipinde uçakları üretmeye başlamıştır. Bu fabrikada 24 adet NU.D-37 kodlu uçak üretilmiştir. Üretilen bu tayyareler

yılında yapılan yeni bir değişiklikle “*Ankara Hava İkmal Merkezi Genel Müdürlüğü*” olmuştur. 1969 yılına kadar aynı kadro ve teşkilatla göreve devam etmiştir. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 23-24.

⁷⁵⁵ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 209.

⁷⁵⁶ Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında, 251.

⁷⁵⁷ Hava Kuvvetleri’nin ihtiyacı olan uçakların, 1935-1937 yılları arasında ödemesinin yapılması kaydıyla pazarlıkla temin edilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/61-4-20, (17.01.1936).

⁷⁵⁸ *Resmî Gazete*, S. 3195, 02.01.1936.

⁷⁵⁹ *Resmî Gazete*, S. 3195, 02.01.1936.

⁷⁶⁰ Hava Kuvvetleri için malzeme satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/67-61-13, (16.07.1936).

⁷⁶¹ Polonya’nın PZL-24 uçaklarının pazarlık usulü ile tedarik edilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/63-24-4, (30.03.1936).

yapılan anlaşma gereğince Türk Hava Kurumu'na satılmak istenmiş, fakat Türk Hava Kurumu tayyarelerin performansının yetersizliği üzerine anlaşmayı feshetmiştir. Nuri Demirağ'ın, Yeşilköy'de açtığı uçuş okulunda da 290 pilot yetiştirilmiş ve takribi 30.000 saat uçuş yapılmıştır.⁷⁶² Demirağ'ın uçak sanayinde gerçekleştirdiği atılımlarda özellikle Selahaddin Reşit Alan ile birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır. Selahaddin Reşit Alan, Fransa'da uçak mühendisliği eğitimi almış, daha öncesinde Eskişehir Uçak Fabrikasında bir prototip geliştirmiş ve bu sahadaki birikimlerini Nuri Demirağ ile ortaklık kurarak yatırıma dönüştürmüştür. Bu yatırım neticesinde İstanbul Beşiktaş'ta Hayrettin İskelesinde kurulan tesislerde NU.D 36 tipi uçak üretilmiştir.⁷⁶³

1936 yılında İtalyan lideri Mussolini Batı Anadolu üzerinde gözü olduğunu dile getirmiş, yayılmacı emellerini sürdürmüştür. Bunu gören Atatürk, Mareşal Fevzi Çakmak'a direktif vererek, Türkiye'den kalkış yapıp düşman av uçaklarından korunduktan sonra Roma'yı vurup Türkiye'ye dönüş yapabilecek bir bombardıman uçağı alınmasını istemiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek için dünyaca ünlü pilot Yzb. Enver Akoğlu görevlendirilmiştir.⁷⁶⁴ Hava Kuvvetleri'nin ihtiyacı için 20 adet Klen Marten (Martin 139-WT (B-10)) bombardıman uçağının 2490 Sayılı Kanun gereğince pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.⁷⁶⁵

1937 yılında İspanya'da çıkan iç savaşta başarılı görevler icra eden Heinkel He-111 tipinde uçaklar Hava Kuvvetleri'nce tedarik edilmiştir. Heinkel bombardıman uçakları için lüzumlu olan bombaların maliyeti 300.000 lirayı aşmamak şartıyla 2490 Sayılı Kanun'a istinaden pazarlık usulü ile temin edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁶⁶ Aynı yıl Bristol Blenheim bombardıman uçağı İngiltere'den satın alınmıştır. 18 adet Bristol Blenheim uçağının hazır bir şekilde 2490 Sayılı Kanun gereğince pazarlık usulü ile temin edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁶⁷ Hava Silahlanma Programı'nın temini için yaklaşık 2.900.000 TL. bedel karşılığında ABD'den 40 adet bombardıman tayyaresi (Vultee V-11 GBT) satın alınması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁷⁶⁸

1937 yılında Hava Kuvvetleri'nde alay sayısında artışla dörtlü alay yapısına geçilmiştir. Aynı yıl Eskişehir'de konuşlu 1'inci Tayyare Alayı'nın 2'nci Tayyare Taburu envanterine

⁷⁶² *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 201; Tayhani, *Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası*, 228-230.

⁷⁶³ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 64.

⁷⁶⁴ Rifat Uçarol, *Büyük Türk Havacılarından Enver Akoğlu (1898-1962)*, İstanbul: Hava Harp Okulu Basımevi, 1990, 83-84.

⁷⁶⁵ Hava Kuvvetleri'nin ihtiyacı için 20 adet Klen Marten tipinde uçağın pazarlık usulü ile tedarik edilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/71-10-19, (06.02.1937).

⁷⁶⁶ Heinkel bombardıman uçaklarında kullanılan bombaların bedeli 300.000 lirayı geçmemek şartıyla pazarlık usulü ile temin edilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/83-41-7, (12.05.1938).

⁷⁶⁷ 18 adet Bristol Blenheim uçağının pazarlık usulü ile temin edilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/83-54-18, (21.06.1938).

⁷⁶⁸ ABD'den 40 adet bombardıman tayyaresi (Vultee V-11 GBT) satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/72-16-10, (03.03.1937).

Heinkel He-111 bombardıman uçakları girmiştir. Alay, 2 adet tabur 4 adet bölük olacak şekilde bombardıman alayı olarak teşkil edilmiştir.⁷⁶⁹ Eskişehir 1'inci Tayyare Taburu, 21'inci Bölük ile 2'nci Taburu'nun Kütahya'ya intikali ile 4'üncü Tayyare Alayı teşkil edilmiştir. Kütahya 4'üncü Tayyare Alayı⁷⁷⁰ (7'nci Tabur; 21'inci, 41'inci Bölükler, 8'inci Tabur; 42'nci, 43'üncü Bölükler) şeklinde teşkilatlandırılmıştır.⁷⁷¹

Hava Kuvvetleri için tedariki gerekli görülen 6 adet deniz uçağı (Supermarine Walrus Mk.II) ile yedek motor ve yedek malzemesinin İngiltere'den pazarlıkla satın alınması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁷⁷² Hava Silahlanma Programı gereğince P.Z.L. uçakları için tedariki gerekli görülen ve bedeli 263.340 lira tutan 12 adet motor ile bunun %15'i nispetindeki yedek malzemenin, bedeli fabrikaya Türkiye'de Türk parası olarak verilmek ve fabrikanın bu para ile alacağı Türk malını diğer ülkelere ihraç ve alacağı dövizleri Fransa'ya ihraç etmesi suretiyle satın alınmasına izin verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁷³

1 Kasım 1937 tarihinde Hava Kuvvetleri bünyesinde kurmay subay yetiştirilmesi maksadıyla İstanbul Yıldız Sarayı'nda bulunan Harp Akademisi K.lığı yerleşkesinde Hava Harp Akademisi açılmıştır.⁷⁷⁴ 2. Dünya Savaşı öncesinde hava birliklerinin eğitimi amacıyla Fransız eğitmenler görev alırken, 1938 yılından başlayarak İngiliz eğitimciler görev yapmaya başlamıştır. Aynı yıl av uçakları üzerinde uçuş tecrübeleri icra etmek üzere Almanya ve İngiltere'ye pilot gönderilmiştir.⁷⁷⁵ 1937-1938 yıllarında Ege ve Trakya'da gerçekleştirilen tatbikatlarda hava filoları başarı göstererek, güçlü bir Hava Kuvvetleri oluştuğunu ortaya koymuştur.⁷⁷⁶ Türkiye, havacılıkta meydana gelen ilerlemeler doğrultusunda İngiltere ve ABD yapımı uçaklar almaya başlamıştır. 1938 yılında ABD imali Curtiss Falcon uçakları tedarik edilmiştir. Aynı yıl hanedan sülalesinin fertlerinin düğününe katılmak amacıyla 7 adet uçak İran'a gitmiştir. Yine aynı yıl içerisinde Sabiha Gökçen tarafından Consolidated Vultee V-11 GBT tipinde uçakla 6 gün süren Balkan Turu gerçekleştirilmiştir.⁷⁷⁷ Hava Silahlanma Programı'nın temini için, 25 adet Avro Anson uçağının malzeme ve teçhizatları ile beraber İngiltere'den pazarlık usulü ile tedarik edilmesi 2490 Sayılı Kanun gereğince

⁷⁶⁹ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 16.

⁷⁷⁰ 1951 yılında üs yapısına geçilmesini takiben 4'üncü Tayyare Alayı'nın 4'üncü Hava Üs K.lığı'na dönüştürülmesi ile 4'üncü Ana Jet Üs K.lığı kurulmuştur.

⁷⁷¹ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 16; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 251.

⁷⁷² 6 adet deniz uçağı (Supermarine Walrus Mk.II) ile yedek malzemesinin İngiltere'den pazarlıkla satın alınması. BCA, 30-18-1-2/78-74-11, (03.09.1937).

⁷⁷³ P.Z.L. uçakları için gerekli olan motor ve yedek malzemenin alınması ve dövizlerin Fransa'ya ihraç edilmesi. BCA, 30-18-1-2/81-107-3, (27.12.1937).

⁷⁷⁴ *Harp Akademileri Tarihçesi (1848-1991)*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1991, 201; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 251.

⁷⁷⁵ Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 3, Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, 2006, 25.

⁷⁷⁶ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 261.

⁷⁷⁷ "Cumhuriyet Dönemi'nin İlk" *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 44; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 237.

kararlaştırılmıştır.⁷⁷⁸ Hava Silahlanma Programı doğrultusunda Almanya'dan tedarik edilecek 60 adet uçağın bitirilmiş bir şekilde temini kararlaştırılmıştır.⁷⁷⁹

Mustafa Kemal Atatürk, güçlü bir hava gücü oluşturulması yolunda önemli adımlar atmıştır. Kısa zamanda Türk hava gücünü tahmin edilemeyecek bir seviyeye ulaştırmıştır. Onun; “Göklerde bizi bekleyen yerimizi almak zorundayız. Yoksa o yeri başkaları istila eder ve işte o zaman bu ülke ve ulus elden gider.” ve “İstikbal Göklerdedir.”⁷⁸⁰ anlayışı Türk Hava Kuvvetleri'ne bugün de ışık olmaya devam etmektedir. 1925-1935 yılları arası dönemde Hava Gücünü Kuvvetlendirme Kampanyası ile 250 adet uçak satın alınmıştır. THK, 1925-1940 yılları arasında bağışlarla topladığı 72 milyon TL. gelirin 54 milyon TL.'sini Hava Kuvvetleri'ne devretmiştir. 1930-1939 yılları arası dönemde Hava Kuvvetleri'nde kullanılan uçaklar: Curtis Hawk, Morane Sournier, Bristol, Fleshing, Dragon Rapid, P.Z.L., Falcon, Amphibian, Martin-139, Heinkel-III, Fleet, Vultee, Walrus Supermarina (Southampton), Magister, Monospar ve Gotha-149'dur.⁷⁸¹ 22 Mayıs 1939 tarihli Genelkurmay Başkanlığı emriyle bağımsız bulunan tabur ve alaylar birleştirilerek tugay kuruluşuna geçilmiştir.⁷⁸² 12 Haziran 1939 tarihli Genelkurmay Başkanlığı emriyle, 1'inci Hava Tugay K.lığı'na (Eskişehir): 1'inci Tayyare Alayı (Eskişehir), 4'üncü Tayyare Alayı (Kütahya) ve 2'nci Keşif ve Bombardıman Alayı (Diyarbakır); 2'inci Hava Tugay K.lığı'na (İzmir).⁷⁸³ 3'üncü Alay K.lığı (Gaziemir-İzmir) bağlanmıştır.⁷⁸⁴

Muhtemel bir savaşta ordu ve donanma ile müşterek görev icra edecek Hava Kuvvetleri'nin yapacağı hazırlıklar belirtilmiş, hâlen Almanya'ya 60 adet av, 8 adet bombardıman ile 15 adet başlangıç uçağı; İngiltere'ye 36 adet keşif ve 25 adet Avro Anson uçağı ve ABD'ye 50 adet eğitim uçağı sipariş edildiği açıklanmıştır.⁷⁸⁵ İngiltere'nin Türk Hava Kuvvetleri K.lığı'nı takviye etmek maksadıyla uçak ve havacılık malzemesi yardımında bulunacağı, bunlardan başka umumi ihtiyaç listesine ithal edilmiş olan 258 adet uçak ve bunlara ait havacılık malzemesi ile Türk Hava Kuvvetleri takviye edildiğinde muhtelif muharebe şartlarında vazife yapabilecek bir kudrete sahip olabileceği açıklanmıştır.⁷⁸⁶

⁷⁷⁸ Hava Silahlanma Programı'nın temini için, 25 adet Avro Anson uçağının malzeme ve teçhizatları ile beraber İngiltere'den pazarlık usulü ile tedarik edilmesi. BCA, 30-18-1-2/86-13-12, (21.02.1939).

⁷⁷⁹ Hava Silahlanma Programı doğrultusunda Almanya'dan tedarik edilecek 60 adet uçağın bitirilmiş bir şekilde temini. BCA, 30-18-1-2/86-27-1, (30.03.1939).

⁷⁸⁰ Atatürkçülük Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, 1. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983, 200; Özdemir, Atatürk ve Türk Havacılığı, 24.

⁷⁸¹ Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında, 261; Kline, Türk Havacılık Kronolojisi, 210, 237.

⁷⁸² 1911'den 2000'lere Hava Kuvvetleri, 33; Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında, 261.

⁷⁸³ 2'nci Hava Tugay K.lığı Karargâhı Güzelyalı'da kurulmuş olup, Hava Eğitim K.lığı'nın nüvesini oluşturmuştur. 3'üncü Alay K.lığı Karargâhı da aynı yıl Gaziemir'e taşınmıştır.

⁷⁸⁴ Kuruluşundan Günümüze Türk, Cilt II, 17, 329; Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler, Cilt 3, 75.

⁷⁸⁵ ATASE Arşivi, İDH, K: 3, G: 039, B: 1-2-3, (1939).

⁷⁸⁶ ATASE Arşivi, İDH, K: 3, G: 023, B: 1, (26.06.1939).

8 Kasım 1939 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın emirleri doğrultusunda, Atış-Bombardıman Okulu Merzifon'da kurulmuş ve “*Hava Okulu*” adını almıştır. Böylece okulda; atıcı, bombardımancı, telsizci, muhabereci, silahçı, fotoğrafçı ve makinist gibi ihtisaslarda personel yetiştirilmeye başlamıştır.⁷⁸⁷ 5'inci Ana Jet Üs K.lığı'na ismini veren 5'inci Tayyare Alayı, Çorlu'da konuşlandırılan iki taburun bir komutaya bağlanmasıyla 1939 yılında oluşturulan Çorlu Tayyare Alayı'nın adı, Genelkurmay Başkanlığı'nın 05 Aralık 1939 tarihli emri ile, “*5'inci Tayyare Alayı*” olarak değiştirilmiştir. Alay iki taburlu olup 7'nci Tabur, Polonya yapısı P.Z.L. Av Tayyareleri ile 9'uncu Tabur ise ABD yapısı çift motorlu Martin bombardıman tayyareleri ile teçhiz edilmiştir. Bu şekilde alay, av ve bombardıman vazifelerini yürütecek durumdadır. Genelkurmay Başkanlığı'nın yine 5 Aralık 1939 tarihli emri ile, Eskişehir'de bulunan 1'inci Tayyare Alayı bünyesinde 2'inci Tayyare Taburu ve 4'üncü Tayyare Bölüğü'nün oluşturulması ve Fairey Battle uçakları ile donatılması tasarlanmıştır.⁷⁸⁸ Genelkurmay Başkanlığı'nın 17 Ocak 1941 tarihli emri ile, 5'inci Tayyare Alayı/Çorlu bağlısı 9'uncu Tayyare Taburu, 1'inci Tayyare Alayı'na bağlanmış, bünyesinde Lysander uçakları ile görevlerini yürüten 1'inci Tayyare Bölüğü/Eskişehir ile Harp Akademileri K.lığı bağlısı olarak Yeşilköy'de konuşlanan Lysander Bölüğü'nün bağlantısı 5'inci Tayyare Alayı'na yapılmıştır.⁷⁸⁹

1940 yılında 300 adet savaş ve 189 adet eğitim uçağından müteşekkil Hava Kuvvetleri toplam 489 adet uçaktan ibarettir.⁷⁹⁰ 1939-1943 yılları arasında Türk Hava Kuvvetleri'nin uçak sayısı 500 civarına çıkmıştır.⁷⁹¹ 1940 yılında Hava Kuvvetleri, eğitim ve harekât yönüyle Genelkurmay Başkanlığı'na ve lojistik yönüyle MSB'ye bağlı bulunmaktadır. Bu teşkilata göre Hava Kuvvetleri, Genelkurmay II. Başkanlığı'na bağlı Hava Müşaviri'nin emrinde olarak harekât ve eğitim faaliyetlerini yürütmektedir. MSB Başmüsteşarlığı'na bağlı Hava Müsteşarlığı kanalı ile de lojistik desteğini sağlamakta olan Hava Kuvvetleri'nde, 1942 yılı itibarıyla alay 6 adet ve bağımsız birlik 5 adet yer almaktadır.⁷⁹²

1940 yılında Etimesgut'ta faaliyete geçen THK Uçak Fabrikası'nda 150 adet Magister tipi uçaklar ile 60 adet iki kişi kapasiteli “*Uğur*” tipinde eğitim uçağı ile değişik kullanım amaçları olan THK-1-EHK-11 arası numaralara sahip uçakların imali gerçekleştirilmiştir.⁷⁹³ Bu uçaklardan THK.5 uçağı Danimarka'ya gönderilmiştir. Bahse konu fabrika 1952 yılında MKEK'ye bağlanmış, 1956 yılına değin üretimi sürdürmüş, 1962 yılında ise faaliyetlerine son

⁷⁸⁷ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 31.

⁷⁸⁸ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 3, 35-36.

⁷⁸⁹ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 3, 127.

⁷⁹⁰ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 102; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 257.

⁷⁹¹ Özel, *Türk Ordusu*, 200.

⁷⁹² Terzioğlu, *Türk Ordusu*, 96; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 261.

⁷⁹³ Başar, “Hava Kuvvetlerinin Dünü”, 50-52.

verilmiştir.⁷⁹⁴ Sonuç olarak; fabrikada Hava Kuvvetleri, Devlet Hava Yolları ve THK'ya mensup 318 adet uçak ile 308 adet motorun bakım ve onarımları yerine getirilmiştir. Hava Kuvvetleri'nde çeşitli uçakların 1942-1945 yılları arasında THK Uçak Fabrikası'nda yaptırılan ve 50.000 lirayı geçen onarma ve revizyon işinin pazarlıkla yaptırılması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁷⁹⁵ Bu devrede, Etimesgut Uçak Fabrikası'nda Hava Yolları'na ait 12 adet C-47 uçağı yolcu uçağına, 2 adet Magister tipi uçak ilaçlama uçağına dönüştürülmüştür.⁷⁹⁶ Etimesgut Uçak Fabrikası'nın açılışından 1948 yılına değin, 1948 yılı Faaliyet Raporu'na göre üretimini gerçekleştirdiğı uçak ve planörler ile üretim yıllarını açıklayan tablo aşağıda gösterilmiştir:⁷⁹⁷

TİPİ	ADI	1945 YILI ÜRETİM ADEDİ	1946 YILI ÜRETİM ADEDİ	1947 YILI ÜRETİM ADEDİ	1948 YILI ÜRETİM ADEDİ	TOPLAM ADET
MİLES MAGİSTER	OKUL BAŞLANGIÇ UÇAĞI	64	10	-	-	74
T.H.K.2	TALİM VE AKROBASİ	-	12	-	-	12
T.H.K.3	AKROBASİ PLANÖRÜ	-	6	-	-	6
T.H.K.4	İLKÖĞRETİM VE AKROBASİ	25	-	-	-	25
T.H.K.5.A	TURİZM UÇAĞI	-	-	5	-	5
T.H.K.7	İLERİ ÖĞRETİM PLANÖRÜ	40	-	-	-	40
T.H.K.9	TALİM PLANÖRÜ	-	10	-	-	10
TOPLAM		129	38	5	-	172

17 Ağustos 1941 tarihinde Nuri Demirağ İstanbul Yeşilköy'de büyük bir kompleksi bitirerek hizmete açmıştır. Hava Kuvvetleri, envanterinde bulunan tayyare, motor ve kara nakil vasıtalarının onarımı ve birtakım yedek parçalarını Demirağ'ın Beşiktaş ve Yeşilköy'de yer alan tesislerinde pazarlık usulü ile yaptırmıştır. 1941 yılında Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Nuri Demirağ fabrikasına Lysander tayyarelerinin revizyon ve tamirleri ile çeşitli kara nakil araçlarının onarımı verilerek 50.000 liralık bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşma yerine getirilmek suretiyle, fabrika 1941 malî yılı içerisinde Vekâlet'e 188189.59 liralık iş yapmıştır.

⁷⁹⁴ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 261-262.

⁷⁹⁵ Hava Kuvvetleri'nde çeşitli uçakların 1942-1945 yılları içinde THK Uçak Fabrikası'nda yaptırılan ve 50.000 lirayı geçen onarma ve revizyon işinin pazarlıkla yaptırılması. BCA, 30-18-1-2/112-66-20, (10.10.1946).

⁷⁹⁶ Bıyıklıoğlu, *Türk Havacılık Sanayii*, 19.

⁷⁹⁷ Türk Hava Kurumu'na ait Uçak Fabrikası'nın 1948 yılı faaliyeti hakkında hazırlanmış rapor. BCA, 30-1-0-0 /100-619-6, (1948).

Nuri Demirağ'ın havacılık sanayii faaliyetleri, Türk Hava Kurumu ile yaşanan problemlerin aleyhine neticelenmesi ve Yeşilköy'de yer alan tesislerinde devlet tarafından havaalanı inşa etmek üzere istimlâk edilmesi sonucunda sona ermiş ve fabrika da 1943 yılında kapatılmıştır.⁷⁹⁸

1942 yılında Türk ordusuna hava desteği sağlamak maksadıyla av bombardıman-av keşif birlikleri meydana getirilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı'nın 4 Nisan 1947 tarihli emri ile bu keşif grupları söndürülmüş, 9'uncu Üs, 9'uncu Alay olacak şekilde dizayn edilmiştir. 1942 yılında 5'inci Alay Bandırma'ya, Şubat 1943'de ise Bursa'ya intikal etmiş, aynı yıl alaya Alman Yapısı Focke-Wulf-190 Av Tayyareleri verilmiştir. 1945 yılında Focke-Wulf-190'lar 2'nci Tabur'a devredilerek, 1'inci Tabur Spitfire V'lerle teçhiz edilmiştir. Focke-Wulf-190'lar da 1947 yılına kadar kullanılmış ve bu tarihten itibaren de birlik tayyaresi Spitfire V olmuş ise de 1948 yılında ABD yapısı Thunderbolt (F-47) uçaklarının gelmesi ile Spitfire V'lerin uçuşu sona ermiştir.⁷⁹⁹

Hava Kuvvetleri'nin bomba ihtiyacının 10 kilogramlık 20.000 adet ve 50 kilogramlık 5.000 adet olmak üzere 2490 Sayılı Kanun'a istinaden gizli pazarlıkla batılı ülkelerden karşılanması kararlaştırılmıştır.⁸⁰⁰

Genelkurmay Başkanlığı'nın 28 Ağustos 1942 tarihli emri ile, Etimesgut'ta iki bölük olarak 1'inci Nakliye Ulaştırma Taburu teşkil edilmiştir.⁸⁰¹ Taburun ismi, 15 Mayıs 1944 tarihinde Hava Kuvvetleri K.lığı İrtibat Kıta K.lığı olarak değiştirilmiştir.⁸⁰² Söz konusu Komutanlıkta; Gotha Go-145, Airspeed Oxford ve Consul tipi uçaklar ilk defa görev alan uçakları oluşturmuştur.

Mayıs 1943'te 10 adet Hurrican tipi uçak İngiltere'den temin edilmiştir.⁸⁰³ Genelkurmay Başkanlığının 12 Şubat 1943 tarihli emri ile, 3'üncü Tayyare Alayı'nın 6'ncı Tayyare Taburu; 6'ncı Tayyare Alayı adıyla teşkilat değişikliğine uğramıştır. 1944 yılında 6'ncı Tayyare Alayı Gaziemir Meydanı'nda konuşlanarak, değişik tipte uçaklar ile görevini icra etmeye başlamıştır.⁸⁰⁴ 16 Ağustos 1943 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın emri gereğince, 1'inci ve 2'nci Hava Tugay K.lıkları yerine 1'inci ve 2'nci Hava Tümen K.lıkları ve 2 taburlu tayyare alayları oluşturulmuştur. Eskişehir'de kurulan 1'inci Tümen'den sonra (bünyesine

⁷⁹⁸ Özlü Hüsni, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 65.

⁷⁹⁹ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 3, 171.

⁸⁰⁰ Hava Kuvvetleri'nin bomba ihtiyacının 10 kilogramlık 20.000 adet ve 50 kilogramlık 5.000 adet olmak üzere 2490 Sayılı Kanun'a istinaden pazarlık usulü ile batılı ülkelerden karşılanması. *BCA*, 30-18-1-2/98-52-10, (16.06.1942).

⁸⁰¹ 11'inci Hava Ulaştırma Ana Üs K.lığı'nın nüvesini oluşturan ilk birliktir.

⁸⁰² 11'inci Hava Ulaştırma Ana Üs K.lığı ile birlikte 12'nci Hava Ulaştırma Ana Üs K.lığı'nın da nüvesini de teşkil etmiştir.

⁸⁰³ Cebecioğlu, "2. Dünya Savaşı", 361.

⁸⁰⁴ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 3, 216.

Eskişehir'deki Bölge Uçak Tamir Fabrikası da katılmıştır) İzmir'de de 2'nci Hava Tugayı 2'nci Hava Tümeni (1952 yılında Balıkesir'e nakledilmiştir) olarak kurulmuştur.⁸⁰⁵ 1943 yılında Eskişehir'de 1'inci Tayyare Alayı başlısı Ağır Bombardıman rolünde B-24 Liberatör Bölüğü meydana getirilmiştir.⁸⁰⁶ Aynı yıl Eskişehir'de Hava Okullar K.lığı oluşturulmuş ve altında 1'inci Hava Okulu/ Eskişehir, 2'nci Hava Okulu/Malatya, Hava Makinist Okulu/Diyarbakır ve Hava Astsubay Okul K.lığı'nın/Ankara yer alması kararlaştırılmıştır. 5 Temmuz 1944 yılında Ankara Hava Astsubay Hazırlama Yuvası lağvedilmiştir.⁸⁰⁷

İngiliz uyruklu 4 uzmanın Adana'da Oxford Uçakları'na ait malzemenin montaj işlerinde çalıştırılmalarına 2007 Sayılı Kanun gereğince izin verilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁰⁸ 31 Ocak 1944 tarihinde Hava Kuvvetleri K.lığı, Müstakil Kuvvet K.lığı olarak teşkil edilmiştir. Takiben Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 27 Ocak 1944 tarihinde imzaladığı Kararname ile ilk Kuvvet Komutanı olarak Tümgeneral Zeki Doğan⁸⁰⁹ atanmıştır.⁸¹⁰ 1944 yılındaki teşkilatlanmada, Hava Kuvvetleri K.lığı'na Muharip Hava Birlikleri'nin bağlantısı yapılmış, destek ve eğitim birliklerinin MSB ve Genelkurmay Başkanlığı bağlantısı sürmüştür.⁸¹¹

Hava Kuvvetleri K.lığı, 4 Şubat 1944 tarihinde Ulus Opera Sempti'nde bulunan ve 1939-1944 yılları arasında THK adına yapılmış yeni binada faaliyetlerine başlamıştır. Günümüzde Hava Kuvvetleri Opera Askerî Gazino Müdürlüğü olarak kullanılan bina, 1944-1961 yılları arasında Hava Kuvvetleri K.lığı Karargâh Binası olarak kullanılmıştır. 1961 yılının Ocak ayında dönemin MSB Orgeneral Fahri Özdilek tarafından verilen bir emir ile Hava Kuvvetleri K.lığı Karargâhı ile Deniz Kuvvetleri K.lığı Karargâhı'nın müşterek olarak

⁸⁰⁵ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 331; "Cumhuriyet Dönemi'nin İlk" *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 43.

⁸⁰⁶ Bölük, Hava Kuvvetleri'nde 3 sene görev icra etmiştir. Bkz., Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 3, 274.

⁸⁰⁷ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 3, 230, 280.

⁸⁰⁸ İngiliz uyruklu 4 uzmanın Adana'da Oxford Uçakları'na ait malzemenin montaj işlerinde çalıştırılmalarına izin verildiği. *BCA*, 30-18-1-2/104-6-28, (08.01.1944).

⁸⁰⁹ Orgeneral Zeki Doğan: 1897 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da tamamlayarak 1913 yılında Harp Okulu'na başlamış 1914 yılında başarılı olarak bitirmiştir. 1. Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Kafkas ve Sina Cephesi'nde görev yapmıştır. 1919 yılında Millî Mücadele'ye katılmış, İstiklal Savaşı'nda üstün başarı göstermiştir. Bu başarılarından dolayı İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 17 Kasım 1925 tarihinde Hava Kuvvetleri'ne katıldıktan sonra sırasıyla, 4'üncü Tayyare Bölük K.lığı, Hava Müfettişliği, 2'nci Şube Müdürlüğü, Mürettep Grup görevinde bulunmuş ve 1927 yılında o zaman Eskişehir'de konuşlu olan Tayyare Mektebi Müdürlüğü'ne atanmıştır. 1931 yılında İtalya'ya havacılık eğitimine gönderilmiş ve eğitimi müteakip 1932 yılında Eskişehir Hava Mektebi Kumandan Vekilliği'ne atanmıştır. Diyarbakır'da konuşlu olan 3'üncü Tayyare Tabur Komutanı iken Ağrı Harekâtı'na katılmıştır. 1933 yılında 2'nci Tayyare Alay K.lığı, 1935 yılında 1'inci Tayyare Alay K.lığı görevlerinde bulunmuştur. 1938 yılında Hava Müsteşarlığı'na atanmıştır. 1944 yılında müstakil bir kuvvet hâline getirilen Hava Kuvvetleri K.lığı'na getirilmiştir. 1944-1950 yılları arası dönemde Hava Kuvvetleri Komutanı olarak görevini icra etmiştir. 7 Haziran 1950 tarihinde Yüksek Askerî Şura Üyeliği'ne getirilmiş ve 31 Ekim 1951 tarihinde emekliye ayrılmıştır. Orgeneral Zeki Doğan 17 Mart 1961 tarihinde vefat etmiştir. Bkz., *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Havacılar*, Cilt II, Ankara: Hava Kuvvetleri K.lığı Yayını, 2021, 151-152; "Hava Kuvvetleri'nin Gelişme Dönemi ve Jet Uçaklarına Geçiş (1944-1952)", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, Hava Kuvvetleri'nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, 338 (Haziran 2001), 55.

⁸¹⁰ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 3, 273.

⁸¹¹ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 262; *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 107.

kullanılması kararlaştırılmıştır. Hava Kuvvetleri K.lığı Karargâhı, 20 Temmuz 1961 tarihinde önce Lojistik Başkanlığı (İstihkam Daire Başkanlığı hariç) bir hafta sonra ise diğer başkanlıklar ile Komuta Makamı Deniz Kuvvetleri ile müşterek kullanılacak binaya taşınmıştır. Hava Kuvvetleri K.lığı'nın yeni Karargâh binası 1985 yılında hizmete girmiştir.⁸¹²

Genelkurmay Başkanlığı'nın 1 Ekim 1944 tarihli emri ile, Hava Kuvvetleri'nin ilk radarı Etimesgut Meydanı'na konuşlandırılmıştır. Etimesgut'ta görev yapan 4'üncü Tayyare Alayı'nın 1'inci Taburu Hurricane tipi uçaklar ile kalibrasyona tabi tutulmuştur. Aynı tarihte Radar Bölge Müdürlüğü Yeşilköy'de faaliyete geçmiştir. Müdürlüğe bölgede konuşlandırılacak radarlardan, faaliyete geçirilmesi düşünülen av önleme birliklerinin harekâtını kontrol edecek şekilde kuruluşlarının tamamlanması emredilmiştir. Radar Bölge K.lığı, teşkilatta 1'inci Kontrol Grup K.lığı olarak geçmektedir.⁸¹³

4 Temmuz 1944 tarihinde bölgenin hava savunmasını icra etmek üzere Merzifon'da konuşlu 4'üncü Tayyare Alayı'nın, 1'inci Tayyare Taburu Etimesgut'a, 2'nci Tayyare Taburu Esenboğa'ya görevlendirilmiş, 4 Kasım 1944 tarihinde Merzifon'a dönmüşlerdir. 1952 yılında 4'üncü Tayyare Alayı, 4'üncü Hava Üs K.lığı adını almıştır.⁸¹⁴

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk Uçak Motor Fabrikası 1948 yılında faaliyete geçmiştir.⁸¹⁵ Öncesinde THK ve MSB'nin memleketimizde birer uçak motor fabrikası kurma teşebbüsleri olmuştur.⁸¹⁶ 1949-1951 yılları arasında motor fabrikasında, 30 adet Gipsy-Major, KM-5 ve KM-10 motorlarının üretimi yapılmıştır.⁸¹⁷ Hava Kuvvetleri'ne ait Oxford ve Magister uçakları ile D H Gipsy Majorve A S Cheetah motorlarının tamir ve revizyonları, tamir ve yedek parça imali işlerinin pazarlıkla yaptırılması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁸¹⁸ ABD Hükûmeti'nin Hava Kuvvetleri için malzeme göndermeye devam edeceği bildirilmiştir.⁸¹⁹ Hava Kuvvetleri'nde görevlerini sürdüren yabancı menşeli uçakların ihtiyaçlarına ilişkin alınması gereken önlemler hakkında bilgilendirme yapılmıştır.⁸²⁰

⁸¹² *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 5-6.

⁸¹³ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 3, 284.

⁸¹⁴ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 3, 279.

⁸¹⁵ Oktay Verel, *İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir*, Cilt II, İstanbul: THK Yayınları 3, 1985, 416-425; Bıyıklıoğlu, *Türk Havacılık Sanayii*, 22.

⁸¹⁶ THK ve MSB'nin memleketimizde birer uçak motor fabrikası kurma teşebbüsleri. *BCA*, 30-10-0- 0/61-409-24, (01.12.1941).

⁸¹⁷ Bıyıklıoğlu, *Türk Havacılık Sanayii*, 24.

⁸¹⁸ Hava Kuvvetleri'ne ait Oxford ve Magister uçakları ile D H Gipsy Majorve A S Cheetah motorlarının tamir ve revizyonları, tamir ve yedek parça imali işlerinin pazarlıkla yaptırılması. *BCA*, 30-18-1-2/118-108-7, (26.03.1949).

⁸¹⁹ ABD Hükûmeti'nin Hava Kuvvetleri için malzeme göndermeye devam edeceği. *BCA*, 30-10-0-0/ 61-413-16, (24.06.1944).

⁸²⁰ Hava Kuvvetleri'nde görevlerini sürdüren yabancı menşeli uçakların ihtiyaçlarına ilişkin alınması gereken önlemler. *BCA*, 30-10-0-0/61-413-17, (06.07.1944).

2. Dünya Savaşı sona erince, seferi durumdaki Türk Hava Kuvvetleri branş üslerine dönerek, seferberlik gereği, savaş süresince teşkil ettiği bazı birlik ve müesseseleri lağvetmiş, diğer taraftan barış teşkilatında kalacak birlikler de kurulmuş ve kadro bakımından düzenlemeler yapılmıştır. Bu uygulama sonunda Hava Kuvvetleri savaşın verdiği deneyimlere ve ondan aldığı taktik ve stratejik derslere göre yeniden organize edilmiştir.⁸²¹ 2. Dünya Savaşı'nın sonunda Truman Doktrini ve Marshall yardımından yararlanılarak Türk Hava Kuvvetleri'ne günün modern silahları, muharebe araç ve gereçleri sağlanmıştır.⁸²²

1946 yılında Hava Malzeme Transit K.lığı yurt dışından MSB ve Hava Kuvvetleri K.lığı adına İstanbul ve Marmara bölgesinde bulunan liman ve ambarlara gelen malzemelerin çekilmesi, gümrük işlemleri ve ilgili birliklere sevk işlemlerinin yapılması amacıyla İstanbul'da 63.216,00 m² üzerine kurulmuştur. 8 Şubat 1946 tarihinde Hava Kuvvetleri K.lığı İrtibat Kıtı'sının kadro/kuruluşu artırılarak, "*Hava Kuvvetleri K.lığı İrtibat Bölüğü*" hâline getirilmiştir.⁸²³ 12 Şubat 1946 tarihinde ABD Hükûmeti ile Türkiye arasında imza edilen hava ulaştırmalarına dair anlaşma hükümleri mucibince Türkiye ile ABD arasında başlayan hava servisi münasebetiyle General Marshall tarafından İngilizce mektup gönderilmiş olup tercümesi ile beraber sunulmuştur.⁸²⁴ 4 Nisan 1946 tarihinde 3 pilot temin edilen C-47 tipi uçaklarda eğitim görmek ve ardından Türkiye'ye getirmek amacıyla, Paintfield/ABD Üssü'ne yollanmışlardır.⁸²⁵ 13 Nisan 1950 tarihinde birlik tabur seviyesine yükseltilerek "*Hava Kuvvetleri K.lığı Eğitim ve İrtibat Taburu*" olmuştur.⁸²⁶ 2. Dünya Savaşı'nda Afrika harekât alanında kullanılan DC-3 Dakota (C-47) uçakları, savaş sonunda Mısır'da Kahire civarındaki meydanlarda toplanmıştır. 18 Haziran 1946 tarihinde temin edilen 4 adet C-47 uçağı, Curtiss Falcon ve Spitfire Mk.XIX uçakları Etimesgut Meydanı'na konuşlandırılarak 3 adet bölükten oluşan tabur meydana getirilmiştir. 1'inci Nakliye Bölüğü, Martin, Oxford, Consul ve Blenheim tipi uçaklardan, 2'nci Nakliye Bölüğü C-47 uçaklarından, 3'üncü Nakliye Bölüğü, Spitfire Mk.XIX ve Curtiss Falcon tipi uçaklardan oluşturulmuştur. C-47 uçaklarının envantere girmeye devam etmesini takiben 18 Eylül 1946 tarihli Hava Müsteşarlığı'nın emirleri doğrultusunda İrtibat Taburu, "*İrtibat ve Nakliye Grubu*" adını alarak alay düzeyine yükseltilmiştir. 1946 yılının sonlarına doğru 16 adet C-47 uçağı daha ABD'den getirilerek

⁸²¹ Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde, 127.

⁸²² Gülen, *Şanlı Bahriye*, 338.

⁸²³ Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler (1946 Yılından 1960 Yılına Kadar)*, Cilt 4, Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, 2006, 16.

⁸²⁴ Türkiye- ABD hava servisinin başlaması münasebetiyle General Marshall'ın gönderdiği mesaj hk. T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 02009237, Ek No 1, Belge No 501634, (15.02.1947); T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 02009237, Ek No 2, Belge No 501817, (15.02.1947).

⁸²⁵ 1912'den Günümüze Hava Üsleri, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2005, 223.

⁸²⁶ "Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 100'üncü Yıl Özel Sayısı, 367 (2011), 62.

İrtibat ve Nakliye Grubu'nun kadrosu genişletilmiş ve söz konusu gruba 2 adet C-47 Bölüğü eklenmiştir. 1947 yılında ise 4 adet C-47 Bölüğü ile teşkilatlandırılmıştır.⁸²⁷

Genelkurmay Başkanlığı'nın 11 Mart 1947 tarihli emri ile, 25 Nisan 1947 tarihinde 7'nci Tayyare Alayı Kütahya'da kurularak Spitfire Mk.IX uçaklarından meydana getirilmiştir. Teşkilatında, 24 adet uçaktan oluşan 2 adet Tayyare Taburu bulunmaktadır. Alay'ın göreve başlama tarihi 01 Mayıs 1947 tarihi olarak kabul edilmiştir.⁸²⁸ Genelkurmay Başkanlığı'nın 4 Nisan 1947 tarihli emri ile, Türk Hava Kuvvetleri'nin ana unsurlarından biri olan 2'nci Hava Kuvveti K.lığı, 3'üncü Hava Tümeni adı altında 8 Mayıs 1947 tarihinde Erzincan'da 2'nci, 4'üncü ve 82'nci Tayyare Alayları teşkilatında olacak şekilde kurulmuştur.⁸²⁹ 1950 yılında 3'üncü Hava Kuvveti olarak ismi değiştirilen bu tümen, ilk kurulduğu yerleşke olan Erzincan'dan 16 Haziran 1952 tarihinde Diyarbakır'a intikal etmiş ve o sıralarda Diyarbakır'da faaliyet göstermekte olan 2'nci Tayyare Alayı'nın lağvedilmesi ile boşalan tesis ve binalara 3'üncü Hava Kuvveti K.lığı Karargâhı olarak yerleşmiştir.⁸³⁰ Genelkurmay Başkanlığı'nın 4 Nisan 1947 tarihli emri ile, Erzincan 3'üncü Hava Tümeni'nin kurulması ve grupların alay hâline gelmesiyle mevcut üç tümenin barış ve sefer kuruluşları: 1'inci Hava Tümeni/Eskişehir: Eskişehir 1'inci Tayyare Alayı, Bursa 5'inci Tayyare Alayı, Kütahya 7'nci Tayyare Alayı; 2'nci Hava Tümeni/İzmir: İzmir 3'üncü Tayyare Alayı (11 Nisan 1950 tarihinde lağv), Bandırma 6'ncı Tayyare Alayı, Balıkesir 9'uncu Tayyare Alayı (Yeni Teşkil),⁸³¹ 3'üncü Hava Tümeni/Erzincan: Diyarbakır 2'nci Tayyare Alayı (1950 yılında Malatya'ya intikal), Merzifon 4'üncü Tayyare Alayı, Erzincan 8'inci Tayyare Alayı,⁸³² şeklindedir.⁸³³ 8'inci Tayyare Alayı'nın 1'inci ve 2'nci Tayyare Taburları Spitfire Mk.IX uçakları ile donatılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı'nın 4 Nisan 1947 tarihli emri ile söndürülen 101'inci, 102'nci, 103'üncü Keşif Grupları'nın taktik keşif bölükleri Erzincan'a intikal ettirilerek 8'inci Tayyare Alayı'nın ana yapısı oluşturulmuştur. 1949 yılında Alay, ABD askerî yardımından alınan P-47 uçakları ile görevini yapmıştır. 101'inci Keşif Grubu Karargâhı, 2'nci Hava Tümen Karargâhı'nın çekirdeğini meydana getirmiştir.⁸³⁴ 1947 yılında 9'uncu Tayyare Alayı'nın 1'inci Tayyare Taburu Vultee V-11 GBT,⁸³⁵ 2'nci Tayyare Taburu

⁸²⁷ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 7-8.

⁸²⁸ 1912'den Günümüze Hava Üsleri, 167; Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 28.

⁸²⁹ Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında, 262; Cumhuriyetimizin 75. Yılında, 206; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 294.

⁸³⁰ Kuruluşundan Günümüze Türk, Cilt III, 11.

⁸³¹ İsmi bilahare 9'uncu Ana Jet Üs K.lığı olmuştur.

⁸³² İsmi bilahare 8'inci Ana Jet Üs K.lığı olmuştur.

⁸³³ Cumhuriyetimizin 75. Yılında, 206.

⁸³⁴ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 29.

⁸³⁵ Vultee V-11 GBT Uçağı: Keşif bombardıman uçağıdır. 40 adet envantere girmiştir. ABD'den alınan uçaklar tadil edilerek Türkiye'nin "T" harfi ilave edilerek Vultee V-11 GBT ismi kullanılmıştır. 1937-1938 yıllarında tedarik edilmiştir. Başlangıçta Diyarbakır 2'nci Tayyare Alayı bağlısı 27'nci, 28'inci, 44'üncü ve 48'inci Tayyare Bölükleri'nde hizmette bulunmuşlardır. 1944 yılında Kütahya'da konuşlu olan 101'inci ve 103'üncü Keşif

Hurricane Mk.IIC/R ve 4'üncü Tayyare Taburu Westland Lysender uçakları ile vazifesini icra etmiştir.⁸³⁶

1947 yılı başlarında Etimesgut'taki radarın Florya'ya intikali emredilmiştir. Aynı yıl içerisinde Marshall yardımı kapsamında çeşitli radarların Türkiye'ye verileceğinin kararlaştırılması üzerine, 1947 yılı sonlarında Mamak Muhabere Okulu'ndan mezun olacak 10 muhabere subayının radar ihtisaslı olarak yetiştirilmeleri için Kara Kuvvetleri'nden Hava Kuvvetleri'ne geçmeleri sağlamıştır. Yılın başlarında Etimesgut'tan Florya'ya getirilen radar, Kasım 1947'de Florya Radar Mevzi K.lığı olarak Şenlikköy'e intikali emredilmiştir. Florya Radarı ile kalibrasyon ve radar antrenman uçuşları maksadıyla Yeşilköy'den yapılan uçak tahsisleri, Haziran 1947'de 105'inci Keşif Grubu'nun Köseköy'e intikali sebebiyle, Köseköy'den yapılmaya başlanmıştır. İlk radarın Florya'ya intikal ettirilmesiyle 1'inci Hava Kontrol Grup K.lığı'nın envanterine “İlk Millî Radar” girmiştir.⁸³⁷

ABD tipi uçaklar için gerekli olan yedek parça, lastik, ham malzeme, telsiz cihazı, kör uçuş malzemesinin pazarlıkla satın alınması 4097 Sayılı Kanun'a dayanılarak kararlaştırılmıştır.⁸³⁸ Hava Kuvvetleri'ndeki İngiliz tipi uçakların ihtiyacı olan yedek parça ve malzemelerin pazarlıkla satın alınması 4097 Sayılı Kanun'a dayanılarak kararlaştırılmıştır.⁸³⁹

İngiliz Hükûmeti'ne ait olup yurdumuzda bulunan ve Millî Savunma ihtiyacı için satın alınacak olan bedeli 150.000 lirayı geçen Hava Radar cihazlarıyla yedek malzemesinin pazarlıkla sağlanması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁸⁴⁰

7 Şubat 1948 tarihinde Eskişehir'de bulunan 1'inci Hava Tümen Karargâhı Kütahya'ya intikal ettirilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı'nın 5 Ocak 1949 tarihli emri ile, 1'inci Hava Tümen K.lığı Eskişehir'e geri intikal etmiştir.⁸⁴¹ Genelkurmay Başkanlığı'nın emri doğrultusunda, 3'üncü ve 7'nci Alaylar 11 Nisan 1950 tarihinde kapatılmıştır.⁸⁴² 1948 yılında ABD askerî yardımından temin edilen P-47D Thunderbolt⁸⁴³ tipi uçaklar 6'ncı Tayyare

Bölükleri'ne intikal eden uçaklar, 1947-1948 yıllarında Balıkesir 9'uncu Tayyare Alayı'na görevlendirilmişlerdir. 1948 yılında P-47 uçaklarının envantere girmesini takiben hizmetten çıkarılmışlardır. Sabiha Gökçen tarafından, 17-22 Haziran 1938 tarihleri arasında bu uçak ile Balkan turu icra edilmiştir. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 175.

⁸³⁶ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 30.

⁸³⁷ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 37.

⁸³⁸ ABD tipi uçaklar için gerekli olan yedek parça, lastik, ham malzeme, telsiz cihazı, kör uçuş malzemesinin pazarlıkla temini. BCA, 30-18-1-2/113-27-4, (18.04.1947).

⁸³⁹ Hava Kuvvetleri'ndeki İngiliz tipi uçakların ihtiyacı olan yedek parça ve malzemelerin pazarlıkla temini. BCA, 30-18-1-2/113-27-11, (19.04.1947).

⁸⁴⁰ İngiliz Hükûmeti'ne ait olup yurdumuzda bulunan ve Millî Savunma ihtiyacı için satın alınacak olan Hava Radar cihazlarıyla yedek malzemesinin pazarlıkla sağlanması. BCA, 30-18-1-2/114-44-2, (25.06.1947).

⁸⁴¹ *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 41.

⁸⁴² *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 78.

⁸⁴³ P-47D “Thunderbolt” Uçağı: Av-bombardıman rolüne sahiptir. 1948 yılında 180 adet P-47D uçağı tedarik edilmiş, 5'inci, 8'inci ve 9'uncu Hava Alayları'na teslimleri yapılmıştır. 1951 yılından itibaren 151'inci, 152'nci, 181'inci, 182'nci, 191'inci ve 192'nci Filo Komutanlıkları'nda av bombardıman uçağı rolünde görev yapmışlardır.

Alayı'na katılmıştır. 20 Mayıs 1949 tarihinde Hava Kuvvetleri K.lığı'nın emri ile, İzmir'de bulunan 6'ncı Tayyare Alayı Bandırma'ya intikal ettirilmiştir.⁸⁴⁴

1948 yılında 4 adet C-47 bölüğü ve 1 adet av önleme bölüğünden meydana gelen İrtibat ve Nakliye Grubu, “*Hava Nakliye Alayı*” olarak isimlendirilmiş, C-47 bölükleri yeni kurulan 1'inci ve 2'nci Nakliye Tabur Komutanlıkları'na bağlanmıştır. ABD askerî yardımından alınan 82 adet C-47 uçağı ile mevcutta artış sağlanmıştır.⁸⁴⁵ Aynı yıl 9'uncu Tayyare Alayı P-47 uçakları ile teçhiz edilmiş, keşif rolünden av-bombardıman rolüne geçiş sağlanmıştır.⁸⁴⁶ MSB tarafından İngiltere'den satın alınmış olan 400 adet uçağa ait yedek telsiz ve radar cihazları ile hava meydan ve birliklerinin yer-hava irtibatında kullanılacak 23 adet kısa ve çok kısa dalgalı meydan telsizinin pazarlıkla sağlanması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁸⁴⁷

1948 Yılında Hava Kuvvetleri'nin Muharip Birlikleri'nin Teşkilat ve Yerleşkesi aşağıdaki gibidir.⁸⁴⁸

1'inci Hava Tümeni Kütahya	2'nci Hava Tümeni İzmir	3'üncü Hava Tümeni Erzincan
1'inci Tayyare Alayı Eskişehir	3'üncü Tayyare Alayı İzmir	2'nci Tayyare Alayı Diyarbakır
5'inci Tayyare Alayı Bursa	6'ncı Tayyare Alayı İzmir	4'üncü Tayyare Alayı Merzifon
7'nci Tayyare Alayı Kütahya	9'uncu Tayyare Alayı Balıkesir	8'inci Tayyare Alayı Erzincan
105'inci Torpido ve Keşif Grubu (10'uncu Alay-İzmit)		

2. Dünya Savaşı sırasında gelişen hava gücünü kullanma konsept ve prensipleri doğrultusunda havacılık eğitiminde değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda, 1948 yılında rasit eğitimine son verilmiş, Hava Okulu'nun eğitim süresi de bir yıla indirilmiştir. 1948 yılında Makinist Okulu, Hava Okullar K.lığı kuruluşundan alınarak İzmir'de Hava Teknik Okulu adıyla yeniden teşkil edilmiştir. Hava Kuvvetleri'ne standart er eğitim sistemini sağlamak amacıyla 1949 yılında Kütahya'da Hava Er Eğitim Alayı, Gaziemir'de de Hava Muhabere Okulu kurulmuştur.⁸⁴⁹ Genelkurmay Başkanlığı'nın 5 Ocak 1949 tarihli emri ile, 1'inci Hava Tümen

1952 yılında 5'inci Hava Üssü'nün kapatılması sonucu 151'inci ve 152'nci filonun uçakları 6'ncı Hava Üssü'nün 161'inci ve 162'nci Filo Komutanlıkları'nı meydana getirmiştir. 1952 yılından başlayarak F-84G'lerle değişim yaşanmış ve 1954 yılında envanterden çıkarılmışlardır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 277, 360.

⁸⁴⁴ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 59.

⁸⁴⁵ C-47 Uçağı: ABD yapımı Nakliye uçağıdır. 1948 yılında Marshall yardımı kapsamında alınan 27 adet ve 1949 yılında 55 adet olmak üzere 82 adet C-47 uçağı ve millî bütçeden 1946 yılında alınan 20 adet olmak üzere toplam 102 adet C-47 uçağı envantere girmiştir. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 277, 356.

⁸⁴⁶ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 47.

⁸⁴⁷ MSB tarafından İngiltere'den satın alınmış olan 400 adet uçak yedek telsiz ve radar cihazı ile 23 adet kısa ve çok kısa hava alanı telsizinin pazarlıkla sağlanması. BCA, 30-18-1-2/117-74-5, (22.11.1948).

⁸⁴⁸ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 337.

⁸⁴⁹ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 107.

K.lığı 1 Şubat 1949 tarihinde Eskişehir’e geri intikal etmiştir.⁸⁵⁰

Hava Kuvvetleri K.lığı 1950 yılına kadar teşkilat değişikliklerini bitirmiş, Hava Harp Akademisi hariç tüm birlikler kuvvete bağlanmıştır.⁸⁵¹ 1950’li yıllarda da sonra da TMK (Teçhizat, Malzeme ve Kadro) ve birlik adlarının değiştirilmesi sürmüştür. 1951 yılı Hava Kuvvetleri için dönüm noktasını teşkil etmiş, 23 Mart 1951 tarihinde Hava Kuvvetleri K.lığı tarafından çıkarılan “*Değişen Birlik Adları Hakkında*” konulu yazı ile üs ve filo teşkilatına geçiş için adım atılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı’nın 31 Mart 1951 tarihli emri ile, Hava Kuvvetleri Kadro ve Kuruluşu hakkındaki bu değişiklikler yürürlüğe girmiştir.⁸⁵² 1950 yılında jet uçaklarının alınmasının kararlaştırılmasını takiben 8 pilot ABD’ye jet eğitimine gitmiş, eğitimlerinin ardından Türkiye’ye geri dönüş yaptıktan sonra jet intibak öğretmeni unvanıyla görev yapmaya başlamışlardır.⁸⁵³

15 Aralık 1949 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Zeki Doğan tarafından 5’inci Alay’a sancağı verilmiştir. 1951 yılına kadar F-47’ler kullanılmış, aynı yıl Nisan ayında bu tayyareler Erzincan 8’inci Üs’se devredilmiş ve 8’inci Üssün Spitfire IX’ları 5’inci Üs’se alınmıştır. Alay lağvedilinceye kadar bu tayyarelerle uçurulmuştur. 1949-1950 yıllarında 5’inci Yıldırım Av Alayı adını taşıyan birlik 1951 yılında ise 5’inci Hava Üs K.lığı adını almıştır. 5’inci Hava Üs K.lığı, Hava Kuvvetleri’nin jet uçaklarına geçişi sebebiyle 15 Mayıs 1952 tarihinde lağvedilmiştir. Lağv emrinden sonra bu tayyarelerden 24 adedi 4’üncü Üs Merzifon’a, geri kalanı da Eskişehir İkmal Merkezi’ne teslim edilmiştir.⁸⁵⁴

1950 yılında Hava Kuvvetleri’nin teşkilat yapısı aşağıda gösterilmiştir.⁸⁵⁵

1’inci Hava Tümeni Eskişehir	2’nci Hava Tümeni Balıkesir	3’üncü Hava Tümeni Erzincan	
1’inci Tayyare Alayı Eskişehir	3’üncü Tayyare Alayı İzmir	2’nci Tayyare Alayı Diyarbakır	11’inci Nakliye Alayı Eskişehir
5’inci Tayyare Alayı Bursa	6’ncı Tayyare Alayı Gazimur/İzmir	4’üncü Tayyare Alayı Merzifon	12’nci Nakliye Alayı Kayseri
7’nci Tayyare Alayı Kütahya	9’uncu Tayyare Alayı Balıkesir	8’inci Tayyare Alayı Erzincan	10’uncu Keşif Alayı Afyon

⁸⁵⁰ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 337.

⁸⁵¹ Özel, *Türk Ordusu*, 198-199.

⁸⁵² *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 338.

⁸⁵³ *Cumhuriyetin 70. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1993)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994, 42; *Resimlerle Türk Havacılık Tarihi*, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1968, 14.

⁸⁵⁴ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 111.

⁸⁵⁵ “Hava Kuvvetleri’nin Gelişme Dönemi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 53; *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 338.

15 Şubat 1950 tarihinde 3'üncü Tayyare Alayı kapatılmıştır.⁸⁵⁶ Genelkurmay Başkanlığı'nın 13 Aralık 1949 tarihli emri ile, 7'nci Tayyare Alayı 11 Nisan 1950 tarihinde lağv edilmiştir. 7'nci Ana Jet Üs K.lığı, 26 Kasım 1962 tarihinde Malatya- Erhaç Meydanı'nda tekrar faaliyete geçmiştir. 13 Nisan 1950 tarihinde Hava Nakliye Alayı'nın 4 adet C-47 Bölüğü, 5 adet tabura dönüştürülmüştür. 11'inci Hava Nakliye Alayı, 1'inci ve 2'nci Nakliye Taburları ile Eskişehir'e, 12'nci Hava Nakliye Alayı, 3'üncü ve 4'üncü Nakliye Taburları ile Kayseri'ye taşınmıştır. Eğitim ve İrtibat Taburu Etimesgut'ta görevine devam etmiştir.⁸⁵⁷ 17 Kasım 1950 tarihinde 11'inci ve 12'nci Hava Nakliye Alayları kapatılmıştır.⁸⁵⁸ Etimesgut'ta konuşlu Eğitim ve İrtibat Taburu, 12'nci Hava Nakliye Alayı şeklinde yeniden tensik edilmiştir.⁸⁵⁹

1950 yılında Çanakkale Hava Radar Mevzi K.lığı Kuzey Ege Bölgesi'nde hava savunmasını icra etmek maksadıyla, şehir merkezine 13 km. mesafede olan ve 1453 feet yükseklikteki Bayraktepe mevkinde kurulmuştur. Birliğin ilk yerleşkesi olan Bayraktepe mevkiinde 14 Mayıs 1950 tarihinde AN/FPS-8 arama radarı ve AN/FPS-6 irtifa radarı ile görevine başlamıştır. 1955 ve 1958 yıllarında yeni cihazlar ile modernize edilmiştir. Radarın sistemi, 1972 yılında AN/FPS-8 arama radarı AN/FPS-88 arama radarına dönüştürülmüş ve AN/FPS-6 ise AN/FPS-89 irtifa radarı olarak yenilenmiş, S-269 irtifa radarı ilave olarak faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca NADGE sistemine entegre edilerek yarı otomatik KİP statüsüne yükseltilmiştir. 1985 yılında AEGIS sistem modifikasyonu ile FNS kabiliyetini kazanarak Hava Kuvvetleri K.lığı'nda AWACS ile veri alışverişi yapabilen 6 adet birlikten biri olarak görev yapmaya başlamıştır. 1995 yılında AN/FPS-89 irtifa radarı sökülerek AN/FPA-18 radarı sisteme alınmıştır.⁸⁶⁰ Millî Savunma için gerekli olan Baltimore uçakları yedek malzemesinin, firmanın sahibi veya kanuni temsilcisi ile sözleşme yapılmak ve %100'e kadar avans verilmek şartları ile pazarlıkla satın alınması 4097 Sayılı Kanun'a dayanılarak kararlaştırılmıştır.⁸⁶¹

1951 yılında 12'nci Hava Nakliye Alayı, 12'nci Hava Nakliye Üs K.lığı olmuştur. Bünyesinde 3 adet C-47 Taburu, 221'inci, 222'nci ve 223'üncü Filo Komutanlıkları ismini almıştır. Hava İkmal Merkezi/Eskişehir bağlısı tabur 225'inci Filo, konuşlu Hava İkmal Merkezi/Kayseri bağlısı tabur 224'üncü Filo ismini almıştır.⁸⁶² 223'üncü Filo K.lığı, 1954

⁸⁵⁶ "Hava Kuvvetleri'nin Gelişme Dönemi", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 53; Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 78.

⁸⁵⁷ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 78.

⁸⁵⁸ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 104; Hava Kuvvetleri'nin Gelişme Dönemi", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 53.

⁸⁵⁹ Tensik etmek, düzeltmek (Türkçe Sözlük TDK, s. 1952). Düzenleme, düzeltme, yoluna koyma.

⁸⁶⁰ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 78, 148, 188; *1'inci Taktik Hava Kuvveti K.lığı'nın Tarihçesi*, Yay. Haz. Yıldırım Çetmeli, Eskişehir: 1996, 107.

⁸⁶¹ Millî Savunma için gerekli olan Baltimore uçakları yedek malzemesinin, firmasından pazarlıkla satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/123,65,6, (05.08.1950).

⁸⁶² *11'inci Hava Ulaştırma Ana Üs K.lığı Bülteni*, Ankara: 2010, 41.

yılında Üs K.lığı'na bağlı olarak Yeşilköy'e intikal ettirilmiş ve 1967 yılında Hava Harp Okulu K.lığı'nın İstanbul'a taşınması üzerine Üs K.lığı'ndan ayrılarak Hava Harp Okulu K.lığı'na bağlanmıştır. 1953 yılında Hava Kuvvetleri K.lığı'nın emri ile, Hava İkmal Merkezi/Kayseri başlısı 224'üncü Filo K.lığı, 12'nci Hava Nakliye Üs K.lığı emrine girmiştir. 1955 yılında Hava İkmal Merkezi/Eskişehir başlısı 225'inci Filo K.lığı, 12'nci Hava Nakliye Üs K.lığı'na bağlanmıştır.⁸⁶³

1951 yılında Ahlatlıbel Hava Radar Mevzi K.lığı Ahlatlıbel mevkiinde “*Radar Müfrezesi*” adı altında AN/TPS-1(B) Arama, SCR-615 İrtifa ve AN/TRC-3 cihazları ile kurulmuş ve NATO radarı manuel KİP (Kontrol ihbar Postası) olarak aynı yıl harekât görevine başlamıştır. Temmuz 1953'te Mevziye Ahlatlıbel Ağır Önleme Radar Mevzi K.lığı adı verilmiştir. 22 Kasım 1956 tarihinde FPS-6 ve FPS-8 radarları ile modernize edilmiştir. Zaman içerisinde meydana gelen teşkilat değişiklikleri ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak yerleşkenin imkân ve kolaylıkları genişlemiş, kullanılan sistem ve teçhizat modernize edilmiştir. 1971 yılında NATO Hava Savunma Yer Sistemi'ne entegre edilerek yarı otomatik kabiliyete kavuşturulmuştur. 1983 yılında NATO AWACS⁸⁶⁴ uçağı ile çalışma imkânı kazanılmıştır. 1991 yılında modern muhabere, bilgisayar ve teşhir sistemleri ile Electro-Magnetic Pulse (EMP) korumalı harekât binası inşa edilerek Kontrol İhbar Merkezi (KİM) statüsüne yükseltilmiştir. Birlik yerleşkesi'nde, ihbar ve kontrol sisteminde kullanılmaya başlanılan harekât yazılımlarının idamesi amacıyla Belçika'da kurulan NATO Programlama Merkezi'ne (NATO Programming Center-NPC) paralel olarak, gerek kullanılan sistem farklılıkları gerekse millî usuller ve ortaya çıkan farklılıklar nedeniyle yapılması zorunlu hâle gelen millî yazılım değişikliklerini gerçekleştirmek ve aynı zamanda NPC ile iletişim kurmak amacıyla yönelik “*Millî Program Merkezi*” teşkil edilmiş, 1979 yılından itibaren Ahlatlıbel Hava Radar Mevzi K.lığı içinde hâlen kullanılmakta olan binaya taşınmıştır. Müteakiben yeni ihtiyaçlar doğrultusunda genişletilen binada NADGE Eğitim Merkezi ve NATO Sistem Yazılım Kısmı (NASYAK) görevlerini yapmaya devam etmiştir. Ardından Sistem Yazılım Destek Merkezi (SYDM) ve bilahare Sistem Yazılım Test Merkezi (SYTM) olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Anılan Merkez hâlihazırda Hava Savunma Sistem Yazılım ve Entegrasyon K.lığı adıyla görevine devam etmektedir.⁸⁶⁵ Ankara Ahlatlıbel Radar Mevzii İnşaatında malzeme teminindeki gecikme sebebiyle sözleşme süresinin uzatılması 4353 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁸⁶⁶

⁸⁶³ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 120; *1'inci Taktik Hava*, 244.

⁸⁶⁴ AWACS, Airborne Warning and Control System-Havadan Erken Uyarı ve Kontrol Sistemi.

⁸⁶⁵ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 94-95, 170; *1'inci Taktik Hava*, 99.

⁸⁶⁶ Ankara Ahlatlıbel Ağır Radar Mevzii İnşaatında malzeme teminindeki gecikme sebebiyle sözleşme süresinin uzatılması. BCA, 30-11-1-0/269-8-9, (07.03.1958).

31 Mart 1951 tarihinde Hava Kuvvet K.lığı tarafından yayınlanan “*Değişen Birlik Adları Hakkında*” konulu emir ile, kadro ve kuruluş değişiklikleri yürürlüğe girmiş, oluşturulan yeni teşkilat NATO’ya uyumlu hâle gelmiştir. Teşkilat ABD’nin filo ve üs sistemine uygun şekilde oluşturulmuştur. Buna göre; 1951 yılında Uçuş Bölüğü “*Kol*”, Uçuş Taburu “*Filo*”, 2-3 Filo’nun bir araya gelmesi ile oluşan birlik “*Uçuş Grubu*”, Meydan Hizmet Taburu “*Üs Hizmet Grubu*”, Uçuş Grupları’ndan oluşan birlik (Eski adıyla Tayyare Alayı) “*Üs*”, Bakım İkmal “*Bakım ve İkmal Grubu*”, Hava Tümeni “*Hava Kuvveti*”, Hava Teknik ve Uçuş Okulları’ndaki çeşitli ihtisastaki okullar, “*Grup*” (Muharebe Grubu, Makinist Grubu, Tatbiki Uçuş Grubu...) isimlerini almıştır.⁸⁶⁷ Aynı tarihli emir gereğince, “*Filo*” ve “*Uçuş Grubu*” birliklerin bağlısı birliklerle beraber üs seviyesinde oldukları anlaşıldığından Üs K.lığı olarak teşkilatlanmaları kararı verilmiş, böylece 3’üncü, 4’üncü ve 5’inci Üsler’in kurulması, 7’nci ve 10’uncu Üsler’in ise intikal sonrası kurulması planlanmıştır.⁸⁶⁸

1951 yılında üs teşkilatına geçilmesinden sonra Türk Hava Kuvvetleri’nin teşkilat yapısı aşağıdaki gibidir.⁸⁶⁹

1’inci Hava Kuvveti Eskişehir	2’nci Hava Kuvveti Balıkesir	3’üncü Hava Kuvveti Diyarbakır	Hava Okul ve Kursları
1’inci Hava Üs (111’inci, 112’nci, 113’üncü Filo) Eskişehir	6’ncı Hava Üs (161’inci, 162’nci, 163’üncü Filo) Bandırma	2’nci Hava Üs (121’inci Filo) Malatya (11 Nisan 1952’de Lağv)	Hv.Tek.Ok.K.lığı İzmir
5’inci Hava Üs Bursa (151’inci, 152’nci Filo)	9’uncu Hava Üs (191’inci, 192’nci, 193’üncü Filo) Balıkesir	4’üncü Hava Üs (141’inci, 142’nci Filo) Merzifon	Hava Uçuş Okulları K.lığı Eskişehir
		8’inci Hava Üs (181’inci, 182’nci, 183’üncü Filo) Diyarbakır	Hava Erat Hazırlama Okul K.lığı Kütahya

Hava Kuvvetleri’nin İngiltere’den satın aldığı uçakların ihtiyacı bulunan 1.163.000 liralık motor, kanat bezi, boya, paraşüt, telsiz ve havacılıkta kullanılan sair malzemenin, gerektiği takdirde teminat aranmaksızın firmalara üçte bir nisbetinden fazla avans verilmek şartıyla pazarlıkla satın alınması 4097 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁸⁷⁰ Hava Kuvvetleri için lüzumlu olan İngiliz üretimi uçak, motor, telsiz ve radarların bakım, onarım ve revizyon işlerinde ihtiyaç duyulan 870.000 TL. değerindeki malzemenin teminat aranmamak ve

⁸⁶⁷ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 338; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 206.

⁸⁶⁸ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 339; “Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 63.

⁸⁶⁹ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 206; Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 102.

⁸⁷⁰ Hava Kuvvetleri’nin İngiltere’den satın aldığı uçakların ihtiyacı bulunan motor, kanat bezi, boya, paraşüt, telsiz ve havacılıkta kullanılan sair malzemenin pazarlıkla satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/125-39-7, (26.05.1951).

İngiltere'deki firmaları ile sözleşme yapılmak şartıyla pazarlıkla sağlanması 4097 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.⁸⁷¹

1951 yılında 1'nci Hava Üs K.lığı filoları ve uçak tipleri aşağıdaki gibidir:⁸⁷²

Filo Adı	Uçak Tipi	Uçak Adedi
111'inci Filo K.lığı	Mosquito ⁸⁷³	24
112'nci Filo K.lığı	Mosquito	24
113'üncü Filo K.lığı	Spitfire Mk.IX ve XIX ⁸⁷⁴	4

1952 yılında 1'inci Hava Tümeni lağvedilip yerine 1'inci Hava Kuvvet K.lığı tesis edilmiştir. Aynı yıl içinde, 3'üncü Hava Tümeni'nin yerine 3'üncü Hava Kuvvet K.lığı teşkil edilmiştir. 1953 yılında ise karargâhı ile Balıkesir'de yerleşmiş bulunan 2'nci Hava Tümeni lağvedilmiş, başlısı 6'ncı ve 9'uncu Üsler, 1'inci Hava Kuvveti K.lığı'na bağlanmıştır. Yerine Hava Savunma K.lığı teşkil edilmiştir. Hava Kontrol Grup Komutanlıkları, O zamana kadar yurt sathına yayılmış bulunan küçük kapasiteli radarlar ile 1'inci ve 3'üncü Hava Kuvvetleri'nden birer av alayı ve harekât kontrolü yönünden bütün uçaksavar teşkilatı, tümen seviyesindeki bu komutanlığa bağlanmıştır.⁸⁷⁵

10 Mayıs 1950 tarihinde Diyarbakır'dan Malatya'ya nakledilen 2'nci Tayyare Alayı'nın adı 1951 yılında 2'nci Üs olarak değiştirilmiştir. Hava Kuvvetleri birliklerinin jet uçakları ile modernize edilmesi üzerine pervaneli uçaklar servisten kaldırılmaya başlamış ve bu nedenle uçaksız kalan 2'nci Üs, 11 Temmuz 1952 tarihinde kapatılmıştır.⁸⁷⁶ Malatya'da bulunan 2'nci Hava Üssü'nün kapatılmasını takiben B-26 Invader⁸⁷⁷ uçakları ile görev yapan filosu, 1'inci Hava Üs K.lığı'na bağlı hâle getirilmiş, 1953 yılında ise 114'üncü Filo K.lığı ismi ile

⁸⁷¹ Hava Kuvvetlerimiz için lüzumlu olan uçak, motor, telsiz ve radar cihazlarına ait malzemenin İngiltere'den pazarlıkla sağlanması kararlaştırılmıştır. BCA, 30-18-1-2/129-49-4, (19.06.1952).

⁸⁷² Emin Kurt, *Türkiye'de Ana Jet Üslerinin Kuruluşu ve Gelişimi (1951-2010)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011, 64.

⁸⁷³ DeHavilland Mosquito Uçağı: Bombardıman rolünde görev yapmıştır. Ocak 1947-Nisan 1948 tarihleri arasında 132 adet DeHavilland Mosquito uçağı Hava Kuvvetleri envanterine dâhil olmuştur. Bu uçaklar; 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Tayyare Alayları'nda, 1952 yılında Hava Kuvvetleri K.lığı'nın üs ve filo sistemine geçmesi ile birlikte ise 111'inci ve 112'nci Filo Komutanlıkları'nda görevlendirilmiştir. Ocak 1953'te F-84G Thunderjet tipi uçakların alınması ile hizmet dışına çıkarılmışlardır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 357.

⁸⁷⁴ Spitfire Uçağı: Av uçağı rolünde görevlendirilmiştir. 289 adet Spitfire uçağı tedarik edilmiştir. 1939-1948 yılları arasında envantere alınan uçaklar, Tayyare Alayları'na tahsis edilmiştir. Keşif rolünde olan uçaklar, Hava Keşif Kıt'asına bağlı olarak Foto Çekimi görevi icra etmiştir. 1954 yılında envanter dışına çıkarılmışlardır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 176.

⁸⁷⁵ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 138; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 212.

⁸⁷⁶ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 111.

⁸⁷⁷ B-26 Invader Uçağı: Bombardıman rolünde görev icra etmiştir. 2. Dünya Savaşı'nı takiben ABD askerî yardımından toplam 45 adet uçak hizmete alınmıştır. B-26 Taburu ilk olarak Etimesgut Meydanı'nda teşkil edilmiş ve Şubat 1949'a kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Müteakiben 2'nci Hava Alayı/Diyarbakır'da bulunan Martin-187 Baltimore uçaklarının yerini almıştır. 1952 yılından sonra 223'üncü Filo K.lığı/Etimesgut'ta ve Atış Okulu/Adana'da görevine devam etmiştir. Ardından Harita Manş Kıtaatı/Yeşilköy'de görev alan uçaklar 1958 yılında envanterden çıkarılmıştır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 277, 359.

Eskişehir’de göreve başlamıştır.⁸⁷⁸

3’üncü Ana Jet Üs K.lığı’nın çekirdeğini oluşturan 193’üncü Filo K.lığı, 1951 yılında 9’uncu Hava Üs K.lığı/Balıkesir’de faaliyete geçmiş, 1957 yılında Konya Meydanı’na taşınarak 112’nci Filo K.lığı’yla 97’nci Hava Grup K.lığı’nı meydana getirmiştir. 1958-1962 yılları arasında Balıkesir’de, 1962 yılından itibaren Konya’da görev icra etmiştir.⁸⁷⁹

4’üncü Tayyare Alayı’nın ismi 1952 yılında 4’üncü Hava Üs K.lığı olarak değiştirilmiştir. 1954 yılında Merzifon Meydanı’nın NATO standartlarına göre altyapı programı gereğince tadili gerektiğinden 4’üncü Hava Üs K.lığı 2 adet filosuyla beraber Eskişehir Meydanı’na intikal ettirilmiştir.⁸⁸⁰ 1 Kasım 1954 tarihinde 4’üncü Hava Üssü’nün, 141’inci Filosu 4’üncü Ana Jet Üs K.lığı/Eskişehir’e intikal etmiştir. Merzifon’da bulunan 142’nci Filo’nun, Şubat 1955’te Eskişehir’e intikali sağlanmıştır. Eskişehir’de konuşlu 44’üncü Uçuş Grup K.lığı’nın, 142’nci ve 143’üncü Filoları, Hava Kuvvetleri K.lığı’nın 11 Eylül 1956 tarihli emri üzerine Merzifon’a taşınmış, Karargâhı ve 141’inci Filo Eskişehir’de kalmıştır.⁸⁸¹ 141’inci Filo, 1954 yılında Kanada askerî yardımından envantere sokulan F-86E⁸⁸² uçakları ile donatılmıştır.⁸⁸³ Eylül 1960’da 4’üncü Ana Jet Üs Karargâhı ve 141’inci Filo Mürted/Ankara’ya taşınmıştır. 1 Kasım 1961 tarihinde Merzifon’daki 142’nci ve 143’üncü Filo Komutanlıkları’ndan müteşekkil 44’üncü Uçuş Grup K.lığı, 5’inci Hava Üs K.lığı adını almış ve üs teşkilatına geçilmiştir.⁸⁸⁴

Üs teşkilatına geçilmesinin ardından Bandırma Meydanı’nda bulunan 6’ncı Tayyare Alayı’nın ismi 6’ncı Hava Üs K.lığı olmuş ve 6 Kasım 1952 tarihinden itibaren 1’nci Hava Kuvveti K.lığı’na bağlanmıştır. 1952 yılında 161’inci ve 162’nci Filolar Spitfire Mk.IX uçaklarının yerine P-47 uçakları ile teçhiz edilmiştir.⁸⁸⁵ Jete geçişi sağlanan 6’nci Hava Üssü’ne 1953 yılı itibarıyla toplam 75 adet F-84G uçağının tahsisi sağlanmıştır. 1952 yılında 163’üncü Filo K.lığı’nın kurulması ile 3 adet filo yapısına kavuşulmuş, 1953 yılında 163’üncü Filo K.lığı

⁸⁷⁸ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 111.

⁸⁷⁹ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 100.

⁸⁸⁰ Üs, Diyarbakır’da bulunan 3’üncü Hava Kuvveti’ne bağlı iken Eskişehir Meydanı’na intikalden sonra 1’inci Hava Kuvveti’ne bağlanmıştır. Bkz., Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 138.

⁸⁸¹ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 138.

⁸⁸² F-86E Uçağı: Av uçağı rolü ile görev almıştır. 1954-1968 yılları arası dönemde 107 adet uçak hizmete alınmıştır. 141’inci Filo K.lığı 1954 yılında, 142’nci ve 143’üncü Filo K.lıkları ise 1955 yılında bu uçaklar ile yenilenmiştir. Ardından 141’inci Filo K.lığı Akıncı (Mürted) Meydanı’na, 142’nci ve 143’üncü Filo K.lıkları Merzifon Meydanı’na intikal gerçekleştirmiştir. 1955-1964 yılları arasında “*Uçan Kuğular*” Akrotimi ve 1964-1965 yıllarında “*Yarasalar*” Akrotimi bu uçaklar ile uçuşlarını icra etmiştir. 1964 Kıbrıs Hava Harekâtı esnasında intikal edilen meydanlarda Av-Önleme görevi yapmışlardır. 1968 yılında hizmet dışı kalmışlardır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 146; “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, Hava Kuvvetleri’nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, 338 (Haziran 2001), 72.

⁸⁸³ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 138.

⁸⁸⁴ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 229.

⁸⁸⁵ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 114; *1’inci Taktik Hava*, 153.

F-84G uçakları ile donatılmıştır.⁸⁸⁶ Aynı yıl 6'ncı Hava Üs K.lığı'nda 75 Adet F-84G, 6 adet T-11⁸⁸⁷ ve 6 adet T-33 uçağı yer almaktadır.⁸⁸⁸

Üs teşkilatına geçilmesini takiben Erzincan Meydanı'nda görevli 8'inci Tayyare Alayı'nın ismi 8'inci Hava Üs K.lığı'na dönüştürülmüş, bağlısı 181'inci ve 182'inci Filo Komutanlıkları teşkil edilmiştir.⁸⁸⁹ Genelkurmay Başkanlığı'nın 23 Haziran 1952 tarihli emri ile, 8'inci Tayyare Alayı ve 3'üncü Hava Kuvveti K.lığı Karargâhı⁸⁹⁰ ile birlikte Diyarbakır'a intikal etmiş, burada bulunan 2'nci Tayyare Alayı kapatılmıştır.⁸⁹¹ 1953 yılında 181'inci, 182'nci ve 183'üncü Filolar'da toplam 75 adet F-84G uçağı hizmet vermiştir.⁸⁹² Bu uçakların envantere girmesiyle filolarda "Akrotimler" kurulmuştur. 1952 yılının sonlarına doğru 181'inci Filo K.lığı'nda "Akrep" akrotimi kurulmuş, 1958 yılı sonuna kadar görev icra etmesini takiben akrotim uçuşları sonlandırılmıştır.⁸⁹³

1951 yılında 9'uncu Tayyare Alayı tugay seviyesine yükseltilmiş, 1952 yılından itibaren ABD askerî yardımından alınan ilk jet uçağı olan F-84G⁸⁹⁴ uçakları ile modernize edilerek 9'uncu Hava Üssü olarak adlandırılmıştır. F-84G'ler ilk uçuşunu burada gerçekleştirmiş, 1953 yılında unvanı 9'uncu Ana Jet Üs K.lığı olmuştur. 1952 yılında 6'ncı ve 9'uncu Ana Jet Üs K.lıkları bağlantı değişikliği ile 2'nci Hava Kuvvet K.lığı'ndan 1'inci Hava Kuvvet K.lığı'na bağlanmıştır.⁸⁹⁵ 9'uncu Ana Jet Üs K.lığı, jete geçiş yapan ilk üs olma özelliğini taşımaktadır. İlk jet eğitim uçağı 2 adet T-33A,⁸⁹⁶ İstanbul'dan 9'uncu Ana Jet Üs K.lığı'na götürülmüş, ilk jet savaş uçağı 8 adet F-84G ise 29 Mart 1952 tarihinde üs envanterine sokulmuştur. İlk olarak 193'üncü Filo K.lığı bu uçaklar ile donatılmaya başlanmış, takiben 191'inci ve 192'nci Filolar

⁸⁸⁶ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 123, 126.

⁸⁸⁷ Beechcraft AT-11 "Kansan" Uçağı: Eğitim irtibat uçağıdır. ABD askerî yardımından toplam 127 adet AT-11 uçağı 1948 yılında hizmete alınmıştır. Airspeed Oxford uçaklarının yerini alarak Eskişehir Uçuş Okulu'nda faaliyet icra etmiştir. Bombardıman ve Atış Okulu/Adana'da ve üslerin tamamında görevlendirilmiştir. 21 Ekim 1983 tarihinde envanterden çıkarılmıştır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 358.

⁸⁸⁸ Filoların her birinde 25 adet F-84G uçağı bulunmaktadır. Eğitim İrtibat Kıt'a K.lığı'nda ise T-33 ve T-11 uçakları hizmet vermektedir. Bkz., Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 123.

⁸⁸⁹ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 123, 126; *1'inci Taktik Hava*, 182.

⁸⁹⁰ Söz konusu Komutanlık ilerleyen zamanda 2'nci Taktik Hava Kuvveti K.lığı ismi ile yeni inşa edilen bina ve tesislere taşınmıştır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 11.

⁸⁹¹ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 111.

⁸⁹² Filoların her birinde 25 adet F-84G uçağı bulunmaktadır. 6'şar adet T-11 ve T-33 uçağı Eğitimi İrtibat Kıt'a K.lığı'nda hizmetlerini sürdürmektedir. Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 123.

⁸⁹³ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 336; *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 53; "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 69.

⁸⁹⁴ F-84 Uçağı: Bombardıman rolünde hizmet vermiştir. 1952-1968 yılları arası dönemde 840 adet uçak temin edilmiştir. "Millî ve Akrep" akrotimleri bu uçaklar ile gerçekleştirilmiştir. F-84G uçakları, 1953 yılı sonu itibarıyla 12 adet Filo K.lığı'nda görev icra etmiş ve 1966 yılında F-84F ve F-84Q uçakları yerini almıştır. F-84F'ler 1959-1975 ve F-84Q'lar 1964-1975 yılları arasında uçuş yapmıştır. 1956-1980 yılları arası dönemde hizmet veren RF-84F uçakları keşif rolünde görevlendirilmiştir. 1980 yılında hizmet dışı kalmışlardır. Bkz., "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 69; *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 145.

⁸⁹⁵ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 126.

⁸⁹⁶ 51-4058 ve 51-4059 seri numaralı T-33A uçakları Hava Kuvvetleri'nin ilk jet uçaklarıdır. Bkz., Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 318; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 268.

jet uçakları ile teçhiz edilmiştir. 8 Ekim 1952 tarihinde tüm filolar 25'er adet F-84G uçağı ile donatılmıştır.⁸⁹⁷ Ayrıca, 1953 yılı itibarıyla 9'uncu Ana Jet Üs K.lığı Eğitim İrtibat Kıt'a K.lığı'nda 6 adet T-33 ve 4 adet T-11 uçağı yer almaktadır.⁸⁹⁸

Yeşilköy-İstanbul'da bulunan 1'inci Hava Kontrol Grubu, 1'inci Ordu'nun ileri muharebe yerine uzak oluşu ve Çatalca savunma hattı ilerisinde radar cihazı bulundurulmaması sebebiyle İstanbul'dan, yurt içine alınmasına karar verilmiştir. O tarihte 1'inci Hava Kontrol Grup K.lığı'na (Eskişehir); Çanakkale, Karaburun, Şile, Kilyos, Beykoz, Çatalca ve İzmit Radarları bağlı bulunmaktadır. Daha sonra 1'inci Hava Kontrol Grup K.lığı, 21 Mayıs 1951 tarihinde şu anda görevini icra ettiği Eskişehir'e intikal ettirilmiştir. 5 Şubat 1952 tarihinde intikalini müteakip, 1'inci Taktik Hava Kuvveti Destek Üs K.lığı bölgesinde mevcut ABD tipi barakada hizmete giren 1'inci Hava Kontrol K.lığı, 20 Şubat 1967 tarihinde eski Uçuş Okulu Misafirhanesi'ne taşınmıştır.⁸⁹⁹

Eskişehir'de konuşlu olan Hava Okulları 1 Ekim 1951 tarihinde Hava Kuvvetleri subay kaynağını oluşturmak amacıyla alay seviyesinde öğretim süresi iki yıl olan Hava Harp Okulu'na dönüştürülmüştür (Hava Harp Okulu ilk mezunlarını 1953 yılında vermiştir). Bu suretle Hava Kuvvetleri, havacı personelini doğrudan kendisi yetiştirmeye başlamıştır.⁹⁰⁰

17-28 Eylül 1954 tarihleri arasında Eskişehir Üssü'nü sadece muharip bir üs yapmak ihtiyacı doğrultusunda Hava Harp Okulu, Eskişehir'den Gazimur'e intikal ettirilmiş ve Hava Teknik Okullar K.lığı ile birleştirilerek Hava Okullar K.lığı adını almıştır. Bağlı okullar: Hava Harp Okulu, Hava Makinist Okulu, Hava Muhabere Okulu, Hava İkmal ve İhtisas Okul ve Kurslar K.lığı, Hava Astsubay Aday Hazırlama Kıta K.lığı'dır. Hava Okullar K.lığı'nın yanı sıra Alet, Atış Bombardıman Okulu K.lığı/Eskişehir, Hava Erat Hazırlama Okul K.lığı/Kütahya ve Kara-Deniz-Hava İşbirliği Kurs K.lığı/Etimesgut bulunmaktadır. 1967 yılında Hava Harp Okulu Yeşilyurt/İstanbul'a taşınmıştır.⁹⁰¹ Hava Harp Okulu'nun başlangıç uçuş eğitimi

⁸⁹⁷ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 111; Özel, *Türk Ordusu*, 200.

⁸⁹⁸ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 12.

⁸⁹⁹ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 94; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 318.

⁹⁰⁰ Rifat Uçarol, *Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu (1951-1987)*, İstanbul: Hava Harp Okulu Yayını, 1988, 43; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 41; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 317.

⁹⁰¹ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 209; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 326.

sırasıyla Miles Magister,⁹⁰² Uğur, T-34A⁹⁰³ ve T-41 uçakları; temel ve tekamül uçuşları ise T-6 Harward⁹⁰⁴ uçakları ile verilmiştir.

1953 yılının Mart ayında Türkiye, İtalya, Yunanistan ve Malta'nın iştiraki ile yapılacak Hava Savunma Tatbikatı'nın planlaması için Floransa'da 8 Mart 1953 tarihinde açılacak konferansa katılacak subaylara 3441 Sayılı Kanun gereğince gündelik verilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁰⁵ Güney Avrupa Müttefik Hava Kuvvetleri Kumandanlığı Daimi Talimatı'na göre yapılacak Av Bombardıman uçuşlarına izin verilmesi hususunda Millî Savunma Vekaleti'ne yetki verilmesi 20 Haziran 1953 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁹⁰⁶

1953-1954 yıllarında 1'inci Hava Üs K.lığı'nda bulunan pervaneli uçaklar 75 adet F-84G uçağı ile değiştirilerek 111'inci, 112'nci ve 113'üncü Filolar'a tahsis edilmiştir. 10 Nisan 1955 tarihinde Hava Kuvvetleri K.lığı tarafından, jet uçaklarına intibak ve eğitimlerin verilebilmesi amacıyla 1'inci Hava Üs K.lığı bünyesinde 111'inci Jet Eğitim Filosu'nun kurulması emredilmiş, bu maksatla 1956-1957 yıllarında Eskişehir'de 111'inci Jet eğitim Filosu, 1958 yılından başlayarak Müstakil Jet Eğitim Filo K.lığı isimleriyle görevler icra edilmiştir.⁹⁰⁷ Filo

⁹⁰² Miles Magister Uçağı: Eğitim uçağı rolü ile hizmette bulunmuştur. 116 adet uçak temin edilmiştir. 1942 yılında 70 adet uçak hizmete alınmıştır. Kayseri Tayyare Fabrikası, 1941 yılında 5 adet ve 1942 yılında 21 adet üretim gerçekleştirmiştir. Uçağın üretimi 1942 yılında THK'ya devredilmiş ve THK'nın Ankara'da bulunan tesislerinde 1944 yılında 20 adet uçak imal edilmiştir. 1942-1950 yılları arası dönemde Hava Okulu, 1951-1960 yılları arasında Hava Harp Okulu tarafından eğitim uçağı olarak görevlendirilen uçaklarının 60 adedinin muhtelif zamanlarda THK'ya devri sağlanmış, diğer uçaklar 1960 yılında hizmetten çıkarılmıştır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk, Cilt II*, 353.

⁹⁰³ T-34A Uçağı: Eğitim uçağı rolüne sahiptir. 1950'li yılların başında jet savaş uçaklarını envanterine almaya başlayan Türk Hava Kuvvetleri, modern eğitim uçağı ihtiyacı doğrultusunda T-34A'ları tercih etmiştir. Uçaklar NATO yardımları kapsamında Kanada'da imal edilmiştir. T-34A'lardan ilk 12 adetlik paket gemiyle Türkiye'ye 10 Haziran 1956 tarihinde gelmiştir. Kayseri'de bulunan 2'nci Hava İkmal Bakım Merkezi'nde montaj ve tecrübe uçuşları yapılan uçaklar, pilot eğitiminde kullanılmak üzere İzmir Çiğli'de bulunan 2'nci Ana Jet Üs K.lığı'na verilmiştir. İkinci 12 adetlik parti ise, aynı yıl 25 Ağustos'ta Türkiye'ye ulaşmıştır. T-34A'lar uzun yıllar 123'üncü Palaz Filo'da başlangıç uçağı olarak kullanılmıştır. Hava Harp Okulu'nu bitiren pilot adayları T-34A'larla başlangıç eğitimlerini aldıktan sonra jet motorlu T-37 uçaklarına geçmişlerdir. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk, Cilt III*, 147.

⁹⁰⁴ T-6 Uçağı: Eğitim uçağıdır. 1948-1974 yılları arası dönemde, toplam 196 adet uçak temin edilmiştir. 1948-1951 yılları arasında Hava Okulu ve Av Eğitim Okulu'nda, 1951-1956 yılları arası dönemde Hava Harp Okulu'nda, 1956 yılından itibaren Uçuş Okulu-İzmir/Gazimur'da hizmet vermiştir. 1974 yılında envanterden çıkarılmışlardır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk, Cilt II*, 359.

⁹⁰⁵ 1953 yılının Mart ayında Türkiye, İtalya, Yunanistan ve Malta'nın katılımı ile icra edilecek Hava Savunma Tatbikatı için Floransa'da yapılacak konferansa iştirak edecek subaylara günlük harcırah verilmesi. BCA, 30-18-1-2/131-5-9, (19.01.1953).

⁹⁰⁶ Güney Avrupa Müttefik Hava Kuvvetleri Kumandanlığı Daimi Talimatı'na göre yapılacak Av Bombardıman uçuşlarına izin verilmesi hususunda Millî Savunma Vekaleti'ne yetki verilmesi. BCA, 30-18-1-2/132-49-2, (20.06.1953).

⁹⁰⁷ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 133.

kadrosuna T-33⁹⁰⁸ uçakları verilmiştir. 1956 yılında üs başlısı 114'üncü Filo K.lığı RF-84F uçakları ile donatılmıştır.⁹⁰⁹

Napoli'de yapılacak NATO Güney Avrupa Hava Kuvvetleri toplantısına, Hükûmeti temsilen Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Fevzi Uçaner'in delege olarak katılması 18 Ocak 1954 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁹¹⁰ 1954 yılında 2'nci Hava Kontrol Grup K.lığı 2'nci Bölge Harekat Merkezi ile birlikte Malatya'da kurulmuştur. Başlısı radarlar: Merzifon, Amasra, Sinop, Ankara ve Zonguldak Radar Mevzileri'dir.⁹¹¹ Türkiye Cumhuriyeti döneminde Adana Meydanı'nda ilk konuş, 15 Eylül 1954 tarihinde Eskişehir'de yer alan Hava Alet Atış ve Bombardıman Okul K.lığı'nın İncirlik/Adana'ya intikali ile gerçekleşmiştir.⁹¹²

23-26 Eylül 1954 tarihleri arasında merkezi Avrupa'da yapılacak Shooting Star tatbikatına Hava Kuvvetleri'ne mensup 16 uçaklık bir F-84 filosunun katılması kararlaştırılmıştır.⁹¹³ Hava Kuvvetleri K.lığı'nca hizmet dışı edilen Mosquito uçakları ile malzemesinin bedeli döviz olarak ödenilmesi şartıyla yurt dışına satılması kararlaştırılmıştır.⁹¹⁴ 10-12 Ocak 1955 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret edecek olan, NATO daimi grubuna bağlı Havacılık Araştırma Geliştirme İstişare Grubu (AGARD) Başkanı Prof. Dr. Theodore Von Karman'ın Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından kabul edilmesi talebini içeren MSB yazısı sunulmuştur.⁹¹⁵

ABD yardım programı dâhilinde yeniden kurulmakta olan Sinop ve Ordu illeriyle Çanakkale ilinin Uyupınar köyündeki Radar tesisleri için lüzumlu bulunan gayrimenkulün istimlakı kararlaştırılmıştır.⁹¹⁶ ABD yardım programı çerçevesinde yeniden kurulmakta olan

⁹⁰⁸ T-33 Uçağı: Jet eğitim uçağıdır. Toplam 198 adet T-33 uçak Hava Kuvvetleri için temin edilmiştir. 1951 yılında 193'üncü Filo K.lığı envanterine sokulmuştur. 1952-1957 yılları arası dönemde Jet Eğitim Filo K.lığı'nda uçurulan uçaklar, 1957 yılında 111'inci Filo K.lığı'nda, müteakiben Jet Eğitim Fl.K.lığı'nda, 1964-1993 yılları arası periyotta 124'üncü Filo K.lığı'nda faaliyet icra etmiştir. Ana Jet Üs Komutanlıkları'nda eğitim irtibat görevleri de yapmıştır. Keşif rolündeki RT-33A tipi uçaklar 1955-1994 yılları arası dönemde filolarda görevlendirilmiştir. 1997 yılında hizmetten ayrılmışlardır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 145.

⁹⁰⁹ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 163.

⁹¹⁰ Napoli'de yapılacak NATO Güney Avrupa Hava Kuvvetleri toplantısına, Hükûmetimizi temsilen Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Fevzi Uçaner'in delege olarak katılması. BCA, 30-18-1-2/134-14-10, (18.01.1954).

⁹¹¹ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 318.

⁹¹² 10'uncu Tanker Üs K.lığı'nın nüvesini oluşturmuştur. Bkz., Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 201.

⁹¹³ Avrupa'da yapılacak Shooting Star tatbikatına Hava Kuvvetleri'mizden 16 uçaklık bir F-84 filosunun katılması. BCA, 30-18-1-2/137-81-6, (11.10.1954).

⁹¹⁴ Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nca hizmet dışı edilen Mosquito uçakları ile malzemesinin yurt dışına satılması. BCA, 30-18-1-2/137-81-13, (11.10.1954).

⁹¹⁵ 10-12 Ocak 1955 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret edecek olan, NATO daimi grubuna bağlı AGARD (Havacılık Araştırma Geliştirme İstişare Grubu) Başkanı Prof. Dr. Theodore Von Karman'ın Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından kabul edilmesi talebini içeren MSB yazısı. T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 03002826, Ek No 1, Belge No 127608, (11.12.1954); T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 03002826, Ek No 2, Belge No 127718, (11.12.1954).

⁹¹⁶ Sinop ve Ordu illeriyle Çanakkale ilinin Uyupınar köyündeki Radar tesisleri için lüzumlu bulunan gayrimenkulün istimlakı. BCA, 30-18-1-2/139-58-14, (01.07.1955).

Lüleburgaz Radar tesisleriyle Balıkesir Hava Meydanı'nın NATO standardına göre genişletilmesi için gerekli bazı şahıslara ait gayrimenkulün kamulaştırılması kararlaştırılmıştır.⁹¹⁷ ABD yardım programı dâhilinde yeniden kurulmakta olan Şarkışla radar tesisleri için gerekli bulunan şahısa ait yerin kamulaştırılması kararlaştırılmıştır.⁹¹⁸

1955 yılında lojistik hizmet ve faaliyetlerin tek merkezden yönetilmesi amacıyla Hava Kuvvetleri Lojistik Başkanlığı ve Hava Kuvvetleri İnşaat Grubu adıyla faaliyet gösteren iki birim lağvedilmiş, yerine Hava İkmal ve Malzeme Kolordu K.lığı ve Hava Kuvvetleri K.lığı Karargâhı'nda Lojistik Şube Müdürlüğü adında bir şube kurulmuştur.⁹¹⁹ Hava İkmal ve Malzeme Kolordu K.lığı, 1958 yılında yapılan teşkilat değişikliği ile Hava İkmal ve Malzeme K.lığı adı altında lojistik faaliyetlere devam etmiştir. 17 Temmuz 1961 tarihinde Hava Kuvvetleri Lojistik Başkanlığı'nın tekrar faaliyete geçirilmesiyle Hava İkmal ve Malzeme K.lığı lağvedilmiştir. Bu yapı 1986 yılına kadar lojistik faaliyetlerin yürütülmesini sağlamıştır.⁹²⁰

1'inci Hava Üssü'nün F-84G uçaklarından oluşan 3 adet filosundan 2 adedinin F-100 uçakları ile donatılması öngörülmüş, 18 Eylül 1957 tarihinde 1'inci Hava Üs K.lığı'nın 112'nci Filo'su Konya'ya nakledilmiştir.⁹²¹ 16 Kasım 1957 tarihinde Hava Kuvvetleri K.lığı'nın emri ile, 111'inci Jet Eğitim Filosu tarafından yerine getirilen Jete adaptasyon ile Harbe Hazırlık (H/H) Eğitimi sorumluluğunun ilk defa yapılandırılacak Jet Eğitim Filosu'na aktarılması ve 111'inci Filo'nun Jet Av Bombardıman Filosu rolü ile 1'inci Hava Üssü'nde tekrar teçhiz edilmesi kararlaştırılmıştır. Av-Bombardıman Filosu 1 Ocak 1958 tarihinde, eğitim filosu 15 Ocak 1958 tarihinde faaliyete geçmiştir. Sonuç olarak, 1955 yılında muharipten eğitime geçen 111'inci Filo K.lığı yeniden muharibe dönüş yapmış ve ilerleyen zamanda 2'nci Ana Jet Üs K.lığı'nın temelini teşkil edecek Jet Eğitim Filosu meydana getirilmiştir.⁹²²

30 Ağustos 1956 tarihinde Gaziemir/İzmir'de Hava Eğitim Kolordu K.lığı kurulmuştur.⁹²³ Bu K.lığın kurulması ile eğitim tesisleri, eğitimin yönetimi, kontrolü ve denetimi açısından; Hava Harp Okulu, Hava Lisan Okulu ve 1957 yılında kurulan Hava Lisesi (1957-1958 eğitim-öğretim periyodunda 100 mevcutlu olarak Manisa'da faaliyete geçmiştir.) ve diğer hava eğitim kuruluşları bu K.lığın çatısı altında toplanmıştır. K.lığın adı 1957 yılında

⁹¹⁷ Lüleburgaz Radar tesisleriyle Balıkesir Hava Meydanı'nın NATO standardına göre genişletilmesi için gerekli bazı şahıslara ait gayrimenkulün kamulaştırılması. *BCA*, 30-18-1-2/140-72-4, (28.07.1955).

⁹¹⁸ Şarkışla radar tesisleri için bir miktar şahıs malı arazinin istimlak edilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/140-85-20, (27.09.1955).

⁹¹⁹ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 18-19.

⁹²⁰ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 209-210.

⁹²¹ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 176.

⁹²² Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 196.

⁹²³ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 262; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 209; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 334.

Hava Eğitim K.lığı olarak değişmiştir.⁹²⁴ 30 Ağustos 1956 tarihinde Etimesgut'ta Hava Malzeme Kolordu K.lığı teşkil edilmiş, bilahare Dışkapı semtine intikal ettirilen komutanlık 29 Eylül 1959 tarihinde Hava İkmal ve Malzeme K.lığı ismini almıştır. 1961 yılında da lağv edilmiş, bağlı ikmal birlikleri direkt Hava Kuvvetleri K.lığı'na bağlanmıştır.⁹²⁵

Kütahya Hava Radar Mevzi K.lığı, 1956 yılında Gümüş Dağı zirvesinde 1.901 metre rakımda Nalbanttepe mevkiine konuşlandırılmış olup şehir merkezine 14 km. uzaklıktadır. Hava Er Eğitim Tugay K.lığı Harekât Alarm İskan Tesisleri'ne 17 km. uzaklıktadır. AN/FPS-8 arama radarı ve AN/TPS-10D irtifa radarı 19 Ekim 1958 tarihinde harekât görevine verilmiştir. AN/TPS-10D irtifa radarı yerine, 26 Aralık 1959 tarihinde AN/FPS-6 ve AN/FPS-89 radarlarının kurulumu yapılmıştır. 1964 yılında sisteme bir kanal daha ilave edilerek AN/FPS-88 arama radarı olarak görevine devam etmiştir. Kütahya Hava Radar Mevzi K.lığı, 4 Ağustos 2017 tarihinden itibaren Radar Kıta K.lığı'na dönüştürülerek harekât görevinden alınmıştır.⁹²⁶ Hava Kuvvetleri'nin artan er ihtiyacını karşılamak amacıyla 1956 yılında Hava Erat Hazırlama Okul K.lığı tugay seviyesine çıkartılmış ve Hava Er Eğitim Tugay K.lığı ismini almıştır. Yerleşke hâlen Kütahya'da Hava Er Eğitim Tugay K.lığı olarak kullanılmaya devam etmektedir.⁹²⁷ 1956 yılında Kayseri İkmal ve Bakım Merkezi'nde monte edilen 5 adet H-19⁹²⁸ (Sikorsky UH-19B Chicksaw) helikopteri Ankara'ya getirilerek ilk helikopter filosu açılmıştır.⁹²⁹ 1957 yılında Konya'ya intikal gerçekleştiren 112'nci Filo kapatılmış, 1 Ocak 1959 tarihinden başlayarak 193'üncü Filo adını almış ve 9'uncu Hava Üssü'ne bağlantısı yapılmıştır. Konya'daki diğer unsurlar yeni oluşturulan 97'nci Uçuş Grubu emrine sokulmuştur.⁹³⁰

1957 yılında Paris'te toplanan NATO Konferansı'nda Türkiye'nin hava savunmasını güçlendirmek amacıyla hava savunma üslerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanlığı tarafından, İstanbul bölgesine füze sistemlerinin yerleştirilmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir. Füze sistemi ile ilgili çalışmalar Kara Kuvvetleri Topçu Dairesi tarafından yürütülmeye başlanmış ve 1958 yılı başında NIKE füze sisteminde görev yapacak teknik ve taktik personel Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri personeli arasından sınavla

⁹²⁴ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 32-33; *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 138.

⁹²⁵ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 209; *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 19.

⁹²⁶ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 230.

⁹²⁷ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 43.

⁹²⁸ H-19 Helikopteri: Hava Kuvvetleri'nin envanterine giren ilk helikopterdir. 1958-1980 yılları arası dönemde 18 adet helikopter hizmet etmiştir. Arama-Kurtarma ve irtibat görevlerinde kullanılmıştır. 29 Ağustos 1980 tarihinde görevden ayrılmışlardır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 147; "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 79.

⁹²⁹ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 13; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 341; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 262.

⁹³⁰ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 176.

seçilerek ilk kursiyerler FORT BLISS-TEKSAS'ta bulunan ABD Hava Savunma Eğitim Merkezi'ne gönderilmeye başlanmıştır. Eş zamanlı olarak İstanbul bölgesinde mevzi seçimine başlanmıştır. Değerlendirmeler NATO açısından; muhtemel taarruzun SSCB, Romanya ve Bulgaristan üzerinden geleceği varsayımına göre yapılmıştır. Tespit edilen mevzilerin radar ve hakiki uçuşlarla kontrolleri yapılmış, müspet neticelerin elde edilmesini müteakiben mevziler NATO Enfrastrüktür Daire Başkanlığı'nca inşa edilmeye başlanmıştır.⁹³¹ Genelkurmay Başkanlığı'nca Şubat 1958'de bir ekip oluşturularak füzelerin yerleştirileceği mevzilerin seçimi yapılmıştır. Belirlenen mevzi yerlerinin NATO Heyeti tarafından da kabul edilip onaylanmasından sonra Mart 1959'da mevzi ve birlik inşaatına başlanmıştır. Mevzi yerlerinin belirlenmesi ve NATO Heyeti tarafından kabul görmesini müteakip Eylül 1959'da Türkiye'ye intikal ettirilen ilk 4 adet NIKE füze bataryası Kasım 1959'da, ikinci 4 adet NIKE füze bataryası ise 1960 yılında monte edilerek geçici mevzilerde harekât görevine başlamıştır. 15'inci Füze Üs K.lığı, 30 Kasım 1959 tarihinde iki adet bataryası Boğaz'ın doğu yakasına (Kılıçlı-Kayışdağ), iki adet bataryası Boğaz'ın batı yakasına (Zekeriyaköy-Hoşdere) olmak üzere bir adet NIKE taburu seviyesinde kurulmuştur. 1959 yılında NIKE Grup K.lığı (Gaziemir/İzmir), 15'inci Füze Üs K.lığı (Alemdağ/İstanbul) yerleşkesinde 1'inci Füze Grup K.lığı ve 2'nci Füze Grup K.lığı adıyla iki ayrı birlik olarak kurulmuştur. Birinci grup 4 adet mevziin (Kılıçlı, Kayışdağ, Zekeriyaköy, Hoşdere) inşaatı Temmuz 1960'da,⁹³² ikinci grup 4 adet mevziin (Odayeri, Fenertepe, Üvezli, Alemdağ) inşaatı ise Kasım 1962'de tamamlanarak mevzilerin geçici kabulleri yapılmıştır.⁹³³ 1958 yılında 5'inci NIKE Filo K.lığı (Marmaris/Muğla), 15'inci Füze Üs K.lığı'na (Alemdağ/İstanbul) bağlı olarak Hava Radar Mevzi K.lığı (Sarıyer /İstanbul) adıyla faaliyet göstermiştir. 1'inci NIKE Filo K.lığı, 1960 yılında 1'inci Grup 1'inci Füze Filo K.lığı'na bağlı olarak Üvezli/İstanbul'da kurulmuştur. 6'ncı NIKE Filo K.lığı, 1960-1989 yılları arasında NATO füze filosu olarak Odayeri/Kemberburgaz/İstanbul mevkiinde harekât görevine başlamıştır.⁹³⁴

1958 yılında H-19 helikopterleri 12'nci Hava Nakliye Üs K.lığı envanterine girmiş ve Helikopter Filo K.lığı olarak doğrudan Üs K.lığı'na bağlanmıştır.⁹³⁵ Bu yılın sonlarında Hava Kuvvetleri K.lığı'nın emirleri doğrultusunda 12'nci Hava Nakliye Üs K.lığı'nda 21'inci ve 23'üncü Uçuş Grup K.lıkları faaliyete geçmiştir. Üsse doğrudan bağlı olan Helikopter Filo K.lığı ile 223'üncü Filo K.lığı Yeşilköy'de konuşlanmıştır. 1958 yılında Nükleer silah

⁹³¹ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 15; Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 197.

⁹³² 8'inci NIKE Filo K.lığı adı ile dört adet bataryaya sahip bir adet NIKE Taburu olarak teşkil edilmiştir. Bkz., Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 213.

⁹³³ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 15.

⁹³⁴ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 224.

⁹³⁵ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 195.

taşıyabilen F-100⁹³⁶ uçakları envantere girmiştir.⁹³⁷ Hâlen Hava Eğitim K.lığı Karargâhı olarak kullanılan bina 1958 yılında hizmete açılmıştır.⁹³⁸ Aynı yıl 1'inci Hava Üssü'nün 111'inci Filosu F-100 D/F uçakları ile donatılmıştır.⁹³⁹

1959 yılında askerî yardım ile Hava Kuvvetleri'ne sokulan “V” kanatlı F-84F uçakları 8'inci Ana Jet Üs K.lığı'na verilmiş, sırasıyla 181'inci, 183'üncü ve 182'nci Filo K.lıkları bu uçaklar ile yenilenmiştir. 1959 yılında Balıkesir'den 193'üncü Filo, 1'inci Hava Üssü'ne taşınmış, 112'nci Filo tekrar faaliyete geçirilerek 193'üncü Filo'ya 112'nci Filo K.lığı ismi verilmiştir. Bu suretle 1'inci Hava Üs K.lığı, 111'inci, 112'nci ve 113'üncü Filolar'dan müteşekkil bir birlik olarak meydana gelmiştir. Aynı yıl 112'nci Filo envanterine F-100 uçakları girmiştir.⁹⁴⁰

1.4.5.1. Dünyada Hava Kuvvetleri

1900'lü yılların başlarında havacılık faaliyetleri pilotaj, motor endüstrisi ve yan sanayii alanlarında önemli ilerlemelere imza atmıştır. Batıda bulunan ülkeler askerî amaçlarla kullanımı için hava araçlarına merak duymaya başlamışlardır.⁹⁴¹ Bu yıllarda uçaklar, Avrupa'da yer alan şehirler arasında çok uzak mesafeleri katedecek duruma gelmiştir. Bu durum havacılıkla ilgilenen şirketler arasında daha güvenilir ve hızlı uçak imal etmeleri hususunda kayda değer bir rekabet ortamı doğurmuştur. Avrupa'da havacılık sanayii alanında Fransa, İngiltere ve Almanya'dan daha ileri seviyede yer tutmuştur. 1914 yılında Fransız Henri ve Maurice Farman kardeşlerin yaptığı çift kanatlı uçaklar, 1. Dünya Savaşı'nda keşif ve topçu gözetlemesi için geniş bir şekilde kullanılmaya başlamış ve dünyada büyük bir değişim yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde, uçak kontrol sisteminin temel taşı kabul edilen el ve kol kumandalı joystick ve ayak kumandalı dümen kontrolünün birlikteliğini ilk kullanan Fransız mucit ve havacı Louis Bleriot uçak üretimi alanında önemli bir isim olmuştur. Gabriel Voisin, Fransa'daki askerî havacılığın gelişme göstermesinde çok önemli bir yere sahip olmuş, 1. Dünya Savaşı süresince uçak üretimi yapmıştır. Diğer taraftan, Breguet, REP, Nieuport ve Antoinette fabrikaları savaşta kullanmak üzere çeşitli uçak modelleri geliştirmeyi

⁹³⁶ F-100 Uçağı: Av Önleme, Av Bombardıman ve Eğitim uçağıdır. 1958-1980 yılları arası periyotta 270 adet uçak temin edilmiştir. İlk 2 adet uçak, 6 Ekim 1958 tarihinde ABD'ye mensup pilotlar tarafından Eskişehir'e getirilmiştir. Hava Kuvvetleri'nin ses hızını geçebilen ilk uçağıdır. 30 yıl boyunca Hava Kuvvetleri'ne hizmet etmiştir. 1964 ve 1974 Kıbrıs Harekâtları'nda Av Bombardıman rolünde görev yapmıştır. 1970'li yıllarda icra edilen Best Hit yarışmalarında Hava Kuvvetleri'nin takım birinciliğini kazanmasında başrolde yer almıştır. 1988 yılında hizmet dışı bırakılmıştır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 148; “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 72.

⁹³⁷ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 13.

⁹³⁸ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 44.

⁹³⁹ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 196.

⁹⁴⁰ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 203-204.

⁹⁴¹ Robin Higham, *Air Power World War I, 1914-1918*, Edited by Alan Stephens, Canberra: Royal Australian Air Force Aerospace Centre, 2002, 1.

sürdürmüştür. Savaş yıllarında öncelikle Fransa olmak üzere İngiltere ve Almanya’da hava araçlarına yönelik üretimler yayılmış ve hava araçlarını tüm ülkeler kullanır hâle gelmiştir. Dönemin şartlarına uygun olarak uçaklar, ahşaptan yapılmış iskeletin bez ile kaplanmasından ve bir motordan oluşturulmuştur. Uçaklar genellikle silahsız olmasına karşın, savaş durumunda makineli tüfeği olan uçakların kullanımına başlanmıştır.⁹⁴²

1930’lu yıllarda Ahşap iskeletli çift kanatlı uçaklar yerlerini tümüyle metal serbest kanatlı (desteksiz) tek kanatlı uçaklara bırakmıştır. İçinde Amerikan P-36 Hawk, Alman Bf 109 ve Sovyet I-16 Rata’larında olduğu bu uçaklar yüksek performanslı motorlara sahip olmuşlar ve çok daha hızlı uçabilmişlerdir. İngiltere, Hawker Hurricane ve Supermarine Spitfire’lar olmak üzere iki adet etkili ve çevik tek kanatlı avcı uçağı geliştirmiştir. Erken uyarı radarının yanında, onlar İngiltere’nin 1940 yılındaki Alman hava hücumlarına direnmelerini sağlamıştır. 1930’lu yıllarda avcı uçaklarının silah donanımındaki çeşitlilik ve bombardıman uçaklarının özellikle de Amerikan B-17 bombardıman uçaklarının kullanıma dâhil olmasıyla taşıma yükü ve silah donanımları artmıştır. Teknolojideki başlıca gelişmeler monokok gövdeyi ve geri çekilen iniş takımlarını içine almıştır.⁹⁴³

1936 yılında dünya ülkelerinin personel ve uçak durumu aşağıdaki tabloda yer almaktadır.⁹⁴⁴

Ülke	Personel Miktarı	Uçak Miktarı
ABD	16.000	2.320
Almanya	25.000	1.600
Belçika	2.000	340
Çekoslovakya	6.000	600
Fransa	40.000	2.000
Hollanda	1.000	420
İsviçre	1.600	125
İngiltere	55.000	2.237
İtalya	26.000	2.200
Japonya	15.000	1.300
Polonya	8.000	800
Romanya	10.550	750
SSCB	85.000	3.300
Yugoslavya	5.000	450

İlk modern savaş olan 2. Dünya Savaşı, hava üstünlüğü kavramının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Karada süratle ilerleyen zırhlı birliklerin havadan desteklenmeden görevlerini başarmasının mümkün olmadığı kısa sürede tüm ordular tarafından kabul görmüştür. Av

⁹⁴² *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, Cilt I, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2020, 169.

⁹⁴³ Black, *Savaş ve Teknoloji*, 270.

⁹⁴⁴ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 139.

önleme uçakları ile muharebe alanında hava üstünlüğü sağlanmadan kara birliklerine hava desteği sağlanamayacağı, Yıldırım Harbi Doktrini'nin en temel maddelerinden biri olmuştur. 2. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden hemen önce devreye giren radarlar da önleme kavramının boyutunu değiştirmiştir. Hava üstünlüğü konsepti, 1970'li yıllarda küçük de olsa bir değişim yaşamış, radar ve füze teknolojisindeki gelişime bağlı olarak av önleme uçakları, hedeflerine çok daha uzun menzillerden taarruz edebilme kabiliyetine kavuşmuştur. Başarılı it dalaşı performansları sayesinde bu ekole bağlı uçaklar, yakın muharebede büyük başarılar göstermiştir. Yüksek ve alçak irtifalarda yüksek tutunma kabiliyetleri olan bu sınıfa örnek verilebilecek uçaklar; F-15, Mirage 2000 ve Su-27'dir. 2. Dünya Savaşı'ndan günümüze bombardıman uçaklarına refakat desteği sağlanmasında en etkili sistemler önleme uçaklarıdır. 1960'ların sonlarındaki Arap-İsrail ve Vietnam Savaşları'ndan elde edilen deneyimler sayesinde çok amaçlı kullanım konsepti kapsamında hava-hava taarruzları ile beraber hava-yer taarruzlarını da mümkün kılan Mirage ve F-4E uçakları 1960'lı yılların sonunda ve F-16 uçakları ise 1970'li yılların sonunda gökyüzündeki yerlerini almışlardır.⁹⁴⁵ ekonomik hedeflerini, hatta sivillerin yaşadıkları kentleri tahrip etmeye yönelik görev almışlardır. Bu konsepte uygun üretilen uçaklara örnekler; B-52, B-1B, B-2, A-10 uçaklarıdır.⁹⁴⁶

2. Dünya Savaşı'nda deniz havacılığına önemseyen ülkeler ABD, İngiltere ve Japonya olmuştur. Bu alanda en üstün ülke olan ABD kısa zaman içerisinde filo veya refakat tipi toplam 90 adet uçak gemisini denize indirmiştir. ABD havacılığı 1947 yılına kadar ordu havacılığı ve donanma havacılığı olarak iki ayrı yönden ilerlemiş, bağımsız hava kuvveti (USAF) 1947 yılında kurulmuştur. Savaşta Hava Kuvvetleri'nin önemli bir rolü de nakliye alanında gerçekleşmiştir.⁹⁴⁷

1.4.5.1.1. SSCB

SSCB ordusunun 1. Dünya Savaşı esnasında 15 adet filo seviyesinde kurulmuş toplam 190 adet uçaktan meydana gelen bir hava gücü bulunmaktadır. Bu periyotta, hava harp sanayii dışa bağımlı ve uçaklarının çoğunluğu Fransa menşelidir. Orduda, Bleriot, Caudron, Morane Saulnier, Nieuport, Voisin, ve Farman modelinde uçaklar görev almıştır.⁹⁴⁸ SSCB, Fransız uçaklarını satın alarak veya lisanslı bir şekilde ülkesinde imal ederek kullanmıştır. SSCB'nin kendine özgü yalnızca dört motoru bulunan bombardıman uçağı Ilia Mourometz önemli bir yere

⁹⁴⁵ Sami Atalan, "Modern Hava Sistemleri II", *Dünya Askerî Teknolojiler Ansiklopedisi*, İstanbul: DStil Tasarım, 2018, 19-20.

⁹⁴⁶ Atalan, "Modern Hava Sistemleri II", 79-80.

⁹⁴⁷ Akad, *Modern Savaşın*, 101.

⁹⁴⁸ John H. Morrow, *The Great War In The Air Military Aviation from 1909 to 1921*, Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2009, 47.

sahip olmuştur. Ayrıca, uçak mühendisi Grigorovich'in tasarımını gerçekleştirdiği deniz uçakları da kayda değer nitelikleri ile Baltık ve Karadeniz'de kullanılmıştır.⁹⁴⁹

1923 yılında havacılık sanayine yardım etmek maksadıyla “*Havacılık Muhipleri Cemiyeti*” kurulmuştur. Bu cemiyet, 1925 yılında halk arasında havacılık ve kimya bilgilerinin yaygınlaştırılması amacıyla “*Millî Müdafaa ve Kimya Endüstrisi Cemiyeti*” ile birleştirilmiştir. Cemiyetin üye sayısı 1939 yılında %20'si kadın olmak üzere 20 milyon kişiye çıkmıştır. Cemiyette yüzbinlerce genç eğitim alarak Hava Kuvvetleri'nde görevlendirilmiştir. 1939 yılında 1.500 adet paraşüt kulübü faaliyet gerçekleştirmektedir. 1941 yılında 300 adedi motorlu uçaklarla uçuş eğitimi veren 900 adet havacılık kulübü oluşturulmuş olup, SSCB 2. Dünya Savaşı'na girdiğinde 30.000 pilotu mevcuttur.⁹⁵⁰ SSCB'de uçak sanayinin amacı, diğer ülkelerden daha üstün uçak üretmek ve bunların ülkede bulunan fabrikalarda standart bir şekilde imalini gerçekleştirmek olarak tespit edilmiştir. Moskova, Harkof ve Kiev'de yer alan uçak fabrikalarında çalışan işçilerin tahmini %80'ini kadınlar oluşturmuştur. Uçak motoru fabrikalarında ise kadın işçiler, erkek işçilerden daha fazla çalışmışlardır. SSCB'nin 1939 yılındaki aylık uçak üretimi 700-800 adettir. Bu uçaklar, dört, çift ve tek motorlu olarak av, keşif ve bombardıman uçakları olacak şekilde üretilmiştir.⁹⁵¹

SSCB'nin 1930'lu yıllardaki uçak miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir:⁹⁵²

Uçak Tipi	Filo Adedi	Uçak Adedi
Bombardıman	150	600
Takip	100	1.000
Keşif	140	1.400
Deniz	30	300
Toplam	420 Filo	3.300 Uçak

Günümüzde hava gücü 4.144 adet olan Rusya'nın 742 adet av bombardıman uçağı bulunmaktadır. TU-16 Badger, 1954 yılında hizmete giren çift motorlu jet bombardıman uçağıdır. 50 yıldan uzun süre görev yapmıştır. Günümüzde de lisanslı üretim modeli olan Xian H-6 ile Çin Hava Kuvvetleri'nde hâlen görev yapmaktadır.⁹⁵³

⁹⁴⁹ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt I, 171.

⁹⁵⁰ Selâhattin Türkan, 2. *Dünya Harbi Hava Harekâtı (1939-1945)*, Eskişehir: Hava Basımevi, 1955, 17.

⁹⁵¹ Asher Lee, *Sovyet Hava Kuvvetleri*, Çev. Tefvik Sadullah, Eskişehir: Hava Basımevi, 1955, 75.

⁹⁵² *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 148.

⁹⁵³ TU-16 Badger: SSCB tarafından 1.509 adet üretilmiştir. Stratejik bombalama, elektronik harp görevlerinde kullanılmıştır. İki turbo jet motor mevcuttur. Motorların bağlı olduğu ve kuyruğun gittikçe daraldığı yerde gövde, ince uzun ve dışarıya doğru çıkıntılıdır. Burun yuvarlak ve camla kaplanmıştır. Kademeli bir kokpit mevcuttur. Geriye doğru daralan, ok açılı, küt uçlu bir dik kuyruğu ve yatay kuyruğu vardır. Mürettebatı 6 kişidir. SSCB, Mısır, Irak, Çin Halk Cumhuriyeti tarafından kullanılmıştır. Bkz., Atalan, “Modern Hava Sistemleri II”, 109.

1.4.5.1.2. ABD

1911 yılında ABD’de askerî havacılık faaliyetlerine başlanmıştır. ABD Senatosu, bu faaliyetlerin yapılması için 125.000 dolar ödenek ayırmıştır. Bu doğrultuda beş adet uçak siparişi gerçekleştirilmiş, San Diego’da Hava Okulu kurulmuştur. ABD, 1. Dünya Savaşı’nın başlangıcında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen Nisan 1917’de itilaf devletleri ile beraber savaşa katılmıştır. Savaşa girildiğinde ABD ordusunda 131 pilot ve 1.087 havacı personel bulunmaktadır. ABD hava kuvveti, çağa uygun havacılık teknolojisinden uzak olup, uçak endüstrisine sahip değildir.⁹⁵⁴

ABD’de sivil havacılık hızlı gelişim göstermiş ve 1926 yılında 900 adet olan uçak sayısı 1931 yılında 1.650 adede çıkmıştır. 1930’lu yıllarda askerî havacılık faaliyetleri hızlı bir şekilde gelişmiştir. 1934 yılına kadar olan bu faaliyetler, uzun mesafeye giden seyahat uçuşları, yerli uçakların geliştirilmesi, hava yarışları ile rekor denemeleridir. Bu dönemde, B-10 bombardıman uçağı ve uzun menzilli XB-17 uçağı geliştirilerek envantere sokulmuştur. Aynı dönemde, ABD ordusundaki uçak sayısının 2.320 adede yükseltilmesi planlanmış olup, orduda 16.000 havacı personel görev ifa etmiştir.⁹⁵⁵

Günümüzde hava gücü toplam 13.233 adet olan ABD’nin 76 adet av bombardıman uçağı bulunmakta olup, B-52 bombardıman uçakları, soğuk savaş yıllarında ABD tarafından SSCB topraklarına nükleer bomba taşınabilmesi amacı ile geliştirilmiştir. İlk uçuşunu 15 Nisan 1952 tarihinde gerçekleştirmiştir. B-52, Stratejik Hava K.lığı’nın temel uçağını oluşturmuştur.⁹⁵⁶ 1956 adet Av/Önleme uçağı bulunan ABD’nin 105 adet F-106 Delta Dart uçağı, 1950’li yılların ortalarında bir savunma av uçağı olarak geliştirilmiştir. ABD Hava Kuvvetleri, teknolojik yenilikleri bu uçağa tatbik ederek, sürekli görev yapabilir durumda kalmasını sağlamıştır. Hava Kuvvetleri ve Hava Millî Muhafızlar filolarından bazılarında uçmuştur. F-106 Delta Dart, F-106A tek kişilik önleme ve F-106B iki kişilik (önlü-arkalı) çift

⁹⁵⁴ Mehmet Erdoğan, *Hava Gücü ve Savaş*, Ankara: Hava Basımevi, 1986, 66-74.

⁹⁵⁵ Kilimci, *Atatürk Döneminde*, 21.

⁹⁵⁶ B-52 Bombardıman Uçakları: ABD tarafından 1952-1962 yılları arasında 744 adet üretilmiştir. Temel rolü nükleer misyonlar olan uçak, deniz önleme, güç gösterisi, yer hedeflerine taarruz ve savunmayı yok etme gibi konvansiyonel görevleri başarıyla yapabilmektedir. 1970’li yılların başlarında, tüm G ve H modelleri, AGM-69A Kısa Menzilli Taarruz Füzeleleri taşıyacak şekilde modifiye edilmişlerdir. Ayrıca, her uçağa AN/ASQ-151 Elektro-optik gözetleme sistemi ve TV alıcıları konmuştur. 18 Ocak 1957 tarihinde 3 adet B-52B dünya etrafında hiç durmadan uçarak rekor kırmıştır. Bu uçuş 49 saat 19 dakika sürmüş ve havada 3 kez yakıt ikmali yapılmıştır. 21 Mayıs 1956 tarihinde Bikini Atolu’na havadan ilk hidrojen bombasını atan uçak B-52 olmuştur. Silahları: G modelinde kuyrukta dört adet 0.50 kalibrelik makineli tüfek, H modelinde ise 20 mm.lik top. G/H modelleri, iç silah istasyonlarında 8 adet Kısa Menzilli Taarruz Füzesi-SRAM ve nükleer serbest düşüşlü bomba ya da bunların yerine dış istasyonlarda 12 adet AGM-86B (Havadan Atılan Cruise Füzesi) taşıyabilmektedir. Ayrıca H modelinde, iç istasyonlarda, SRAM’lar yerine 8 adet daha fazla Cruise Füzesi taşınabilmektedir. Alternatif olarak, değiştirilmiş G modelleri, 8-12 adet Harpoon füzesini kanat altı rampalarında taşımaktadırlar. *M5 Savunma ve Silah Sistemleri Dergisi*, 27 (1986), 23.

amaçlı savaş eğitim uçağı olarak iki modele sahiptir. F-106 uçağı, 1988 yılında servisten alınarak ve QF-106 hava hedef dronları hâline getirilmişlerdir.

1.4.5.1.3. İngiltere

Havacılığın ilk yıllarında uçak filoları Kara Kuvvetleri veya donanmaya bağlı birer grup hâlinde teşkilatlanmışlardır. 1911 yılında hava gücünü ordu tatbikatlarına hızlı bir şekilde dâhil eden İngiltere, 1912 yılında bir hava taburu olarak “*Kraliyet Uçan Birlikleri*” kurmuştur. 1. Dünya Savaşı başlarında İngiltere’de hava harp sanayii gelişim içerisindeydi. Ülkede genellikle Fransa yapımı uçaklar ile motorlar kullanılmıştır. 1916 yılında ülkenin uçak sanayii millî ve yerli bir uçak modeli geliştirmiştir. Kraliyet Hava Kolordusu, 1914 yılında on ikişer uçaktan meydana gelen 7 adet filo şeklinde toplam 84 adet uçaktan meydana gelmiştir. Bu dönemde, Kraliyet Donanma Hava Servisi’nin envanterinde 39 adet kara, 52 adet deniz uçağı ve 7 adet uçak gemisi görev almıştır.⁹⁵⁷ Savaşta İngiltere ordusunda; Bleriot, Wright Twin, Vickers, DH. 1A, Short, Avro, BE-2, Tabloid, Bristol Scout, Farman ve Sopwith gibi uçaklar kullanılmıştır. Savaşın başlarında ülkenin güdümlü balonu bulunmazken, ilerleyen zamanda kabilisevk balon üreterek envantere dâhil etmişlerdir. Savaş süresince İngiltere hava sanayii toplam 55.093 adet uçak ve 41.034 motor üretim kapasitesini yakalamıştır. İngiliz ordusunda görev yapan Kraliyet Hava Kolordusu’na mensup 16.623 personel hayatını kaybetmiştir.⁹⁵⁸

İlk bağımsız Hava Kuvveti 1 Nisan 1918 tarihinde kurulan Kraliyet Hava Kuvveti (Royal Air Force) olmuştur. 1914 yılında savaşa başlarken subaylar dâhil 1.329 personel ve 63 adet uçak ile Fransa’ya giden İngiltere, dört yılın ardından yaklaşık 300.000 personel ve 22.000 adet uçağına sahip hâle gelmiştir. İngiltere ve dominyonlar 784 en az beş uçak düşüren pilot ile, bütün ülkelerin toplam sayısı olan 1514 aynı tip pilotun yarısından fazlasını oluşturmuşlardır.⁹⁵⁹

1927 yılında devletin tüm kademelerinde millî savunma düşüncesinin gelişmesi ve birleşmesini temin etmek ve millî savunma teşkilatında görev alacak personeli eğitmek gayesiyle “*Savunma Akademisi*” açılmıştır.⁹⁶⁰ İngiltere, bu dönemde ABD, SSCB ve Almanya’dan sonra dünyanın dördüncü büyük sanayii gücüne sahiptir. 1933 yılında bütçenin %10,5’i savunma harcamaları için Silahlı Kuvvetler’e tahsis edilmiştir. 1936 yılında İtalya’nın Etiyopya’yı işgal etmesi ve Almanya Hava Kuvvetleri’nin gelişmesi İngiltere’nin savunma harcamalarının artmasına sebep olmuştur. Silah imali için ABD ve İsveç’e daha fazla sipariş verilmek zorunda kalınmıştır. 1933 yılında 633 adet uçak üreten İngiltere uçak üretimini 1935

⁹⁵⁷ Robert F. Grattan, *The Origins Of Air War, The Development Of Military Air Strategy in World War 1*, Londra: Tauris Academic Studies, 2009, 11.

⁹⁵⁸ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt I, 170.

⁹⁵⁹ Akad, *Modern Savaşın*, 100.

⁹⁶⁰ Seyfi Kurtbek, *Milletin Harbe Hazırlanması*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1946, 8.

yılında 1.140'a, 1938'de 2.827'ye ve 1939'da 7.940'a çıkarmıştır.⁹⁶¹ 1. Dünya Savaşı'nın sonlarında Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin hava filosu 200 adet olup, dünyanın en büyük Hava Kuvvetleri'dir. 1936 yılından başlayarak uzun menzile sahip stratejik bombardıman uçaklarının üretimi ile Hava Kuvvetleri teşkilatında değişiklikler yapılmıştır. Kraliyet Hava Kuvvetleri; Av Komutanlığı, Bombardıman Komutanlığı, Eğitim Komutanlığı ve Sahil Müdafaa Komutanlığı olarak dört adet komutanlık meydana getirilmiştir. 1935-1938 yılları arasında uçak sayısı 1.020 adetten 2.031 adede çıkarılmıştır.⁹⁶²

Aynı dönemde, İngiltere ordusunun ve Hava Kuvvetleri'nin, Mısır, Filistin, Hindistan ve Irak gibi sömürgelerinde artış gösteren polisiye faaliyetler İngiltere'ye mali açıdan aşırı yük getirmiştir. Ekonomik durumun yeni bir savaşı kaldıramayacağı düşünülmektedir.⁹⁶³ İngiltere'nin ekonomik bakımdan sıkıntıları bulunmasına karşın iki önemli sahada üstünlük sağlamıştır. Bunlar, “*Uçağın bir deniz silahı olarak görülmesi.*” anlayışı ve “*Savaşın öncesinde radar teknolojisinin büyük oranda geliştirilmesi.*”dir. Radar⁹⁶⁴ ile, dost ve düşman hava araçları uzak mesafelerden tespit edilmiş, taarruz ve savunmaya yönelik harekâtlarda üstünlük elde edilmiştir.⁹⁶⁵ Bu koşullarda İngiltere bir ada ülkesi olarak yıpratma savaşı doktrinini benimsemiştir. Bu doktrinin özü, taarruz gerçekleştiren düşmanı stratejik savunma ile geciktirmek, yıpratarak zaman kazanmak, halkın desteğini kazanmak, savaş ekonomisi meydana getirmek, seferberlik çalışmalarını bitirmek, savaşma gücünü yükseltmektir. Böylece stratejik taarruz yaparak nihai sonuca varılması istenmiştir.⁹⁶⁶

1.4.5.1.4. Almanya

Almanya Hava Kuvvetleri, 1. Dünya Savaşı'nın başlarında altışar uçaktan meydana gelen filolar şeklinde teşkil edilmiştir. Ayrıca, 33 adet sahra filosu ile dörder uçaklık 8 adet müstahkem mevkii filosu kurulmuştur. Bu filolarda toplam 258 uçak bulunmaktadır. Almanya ordusu; Albatros, AEG, Aviatik, DFW, Rumpler, Pfalz, Taube, LVG ve Fokker tipine sahip uçaklarla görev yapmıştır. Almanya'da savaşın başlangıcında 17 adet uçak fabrikasında toplam 150.000 işçi çalışmıştır. 1. Dünya Savaşı süresince Almanya'nın hava harp sanayii, 48.537 adet uçak ile 42.100 adet motorun üretimini gerçekleştirmiştir. Savaşın sonlarında Almanya Hava

⁹⁶¹ Tekeli, İlkin, *Dış Siyaseti*, 128.

⁹⁶² Türkan, 2. *Dünya Harbi*, 13.

⁹⁶³ Eric Hobsbawn, *Kısa 20. Yüzyıl Aşırılıklar Çağı 1914-1991*, İstanbul: Everest Yayınları, 5. Basım, 2011, 204.

⁹⁶⁴ Radar teknolojisinin gelişimi ve kullanımı için bkz., Lois Brown, *Technical and Military Imperatives A Radar History of World War II*, New York: Taylor&Francis Group, 1999.

⁹⁶⁵ Tekeli, İlkin, *Dış Siyaseti*, 129.

⁹⁶⁶ Kurtbek, *Milletin Harbe Hazırlanması*, 8.

Kuvvetleri'nin 325 adet uçak bölümünde toplam 5.000 adet uçağı yer almaktadır. Almanya Hava Kuvvetleri savaşta 15.906 personelini yitirmiştir.⁹⁶⁷

Hava Kuvvetleri'nin büyümesi hızlı olmuştur. 1932 yılında Almanya'da uçak imali sadece 36 adet uçak iken, 1934 yılında bu sayı 1.968'e, 1936 yılında 5.112'ye yükselmiş, filo sayısı 26'dan 302'ye yükselmiştir. 2. Dünya Savaşı başladığında 4.733 adet savaş uçağı envanterde bulunmaktadır.⁹⁶⁸

Almanya'nın 1933-1939 yılları arasındaki uçak üretimine ilişkin sayısal veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:⁹⁶⁹

Yıl	Savaş Uçağı	Diğer	Toplam
1933	0	368	368
1934	840	1.128	1.968
1935	1.823	1.360	3.183
1936	2.530	2.582	5.112
1937	2.651	2.955	5.606
1938	3.350	1.885	5.235
1939	4.733	3.562	8.295

Almanya, savaşa yönelik “Yıldırım Savaşı” doktrinini geliştirmiştir.⁹⁷⁰ Bahse konu doktrinin üç ana ilkesi ise şunlardır; savaş hazırlığını önden yapmak, üstün nitelikli savaş güçleri ile taarruz gerçekleştirmek ve düşmanın savaş kuvvetini seferber etmesine fırsat vermeden nihai sonuca ulaşmaktır.⁹⁷¹ 1939 yılında 2. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Almanya bir ayda 800 adet savaş uçağı üretmektedir. Bu uçakların 300-400 adedi Heinkel 111, Dornier 17, Junkers 88, 50 adet Junkers 87, 300 adet Messerschmitt 109 ve Messerschmitt 110 av uçağıdır. Uçak sanayinin diğer uçakları ise botlu ve botsuz deniz uçaklarıdır. Avrupa'da diğer Hava Kuvvetleri ile karşılaştırıldığında SSCB haricinde hiçbir ülkenin hava gücü bu seviyede yüksek üretime ulaşmamıştır.⁹⁷²

1.4.5.1.5. Fransa

Fransa, uçağın ilk icat edilmesinden başlayarak havacılıktaki ilerlemeleri sıkı takip etmiştir. 1909 yılında Savaş Bakanı olan General Jean Brun'un teşvikleri ile askerî havacılığı kurmuştur. İlerleyen zamanda envanterine uçakları sokan Fransa, hızlı bir şekilde havacılık alanında kurumsallaşma ile teşkilatlanmayı sağlamıştır. 1912 yılında altışar uçaktan meydana gelen hava filoları teşkil edilmiştir. 1. Dünya Savaşı'nın başlarında Hava Kuvvetleri

⁹⁶⁷ Kenneth Munson, *Aircraft Of World War I*, London: Ian Allan, 1967, 11.

⁹⁶⁸ Kennedy, *Büyük Güçlerin*, 358-362.

⁹⁶⁹ *Kuruluşundan Günümüze Türk* Cilt II, 145.

⁹⁷⁰ Mehmet Tanju Akad, *Askerî Tarihte Stratejik Düşünce*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013, 175.

⁹⁷¹ Kurtbek, *Milletin Harbe Hazırlanması*, 1-2.

⁹⁷² Asher Lee, *Alman Hava Kuvvetleri*, Çev. Aydın Kut, Eskişehir: Hava Basımevi, 1955, 172-173.

envanterinde toplam 27 adet filoda 216 adet askerî ve 200 adet eğitim uçağı yer almaktadır. Fransa, 1. Dünya Savaşı'nda Maurice, Morane Saulnier, Bleriot, Deperdussin, Henri Farman, Breguet, Nieuport, Caudron, REP ve Voisin tipine sahip uçakları kullanmıştır. Bahse konu uçaklarda genellikle 80 beygirlik Gnome ve Le Rhone rotatif motorlarının yanında 70 beygirlik Renault ve 120 beygirlik Canton-Unne motorları kullanılmıştır. Ayrıca, envanterde 7 adet büyük hacimli güdümlü balon ile kolordularda birer sabit balon takımı kullanılmıştır.⁹⁷³

Savaşın başlangıcında pilot, rasit ve teknisyen olmak üzere toplam 4.343 personel bulunurken, barış sağlandığında Hava Kuvvetleri toplam 6.417 pilot, 6.000 havacı ve 1.682 rasit olmak üzere toplam 80.000 personelden oluşmuştur. İlaveten, savaş esnasında 16.000 pilot yetiştirilmiştir. 1. Dünya Savaşı'nın sonlarında Fransa'nın hava gücü toplam 321 adet filoya çıkmıştır.⁹⁷⁴ Fransa hava sanayii Ağustos 1914-Aralık 1918 arası periyotta 24.652 adet uçak ile 92.694 adet motorun imalini gerçekleştirmiştir.⁹⁷⁵

1.4.5.1.6. Yunanistan

Yunanistan'da havacılık faaliyetlerine 1911 yılında kurulan bir komisyon ile başlanmıştır. 1911-1912 yıllarında altı Yunan subayı pilotaj eğitimi almak maksadıyla Fransa'daki uçuş okuluna gönderilmiştir. Yunanistan, 1912 yılında 4 adet uçak temin ederek ordunun hizmetine sokmuştur. Bu uçakların envantere girdiğı 26 Mayıs 1912 tarihi Yunan askerî havacılığının kuruluş günü sayılmıştır. 1923 yılında envanterde bulunan uçakların yenilenmesi kararı alınmış ve Fransız üretimi Hanriot HD-14 ve Breguet 19 ile başlangıç pilotaj eğimine yönelik Morane Saulnier MS 137 uçakları temin edilmiştir. 1924 yılında Yunan pilotlarının yetiştirilmesi maksadıyla Hava Harp Okulu faaliyete başlamıştır. 1925 yılında Hava Kuvvetleri, bağımsız bir kuvvet hâline getirilmiştir. 8 Haziran 1928 tarihinde pilot üsteğmen Papadakos ile rasit albay Adamidis Breguet 19 uçağı ile Akdeniz semalarında hava turu gerçekleştirmişlerdir. Nisan 1932'de Atina'da Birinci Uluslararası Hava Sergisi tertip edilmiştir. 1934 yılında Yunan havacıları, Balkan ülkelerini içeren bir hava seyahati yapmışlardır.⁹⁷⁶

1.4.5.1.7. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu

1. Dünya Savaşı'nın başlangıcında ordunun 40 adet uçağı ve 85 pilotu bulunmaktadır. İmparatorluğun havacılık sanayii zayıftır. Envanterdeki uçaklar genellikle de Fransa üretimidir.⁹⁷⁷ Savaş esnasında orduda yer alan Fransa imali uçakların yerini Almanya menşeli

⁹⁷³ Grattan, *The Origins Of Air War*, 17-33.

⁹⁷⁴ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt I, 170.

⁹⁷⁵ Munson, *Aircraft Of World War I*, 12.

⁹⁷⁶ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt II, 151-152.

⁹⁷⁷ Morrow, *The Great War*, 46.

uçaklar almıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, hava sanayii zayıf olmasına karşın savaş süresince 5.431 adet uçak ve 4.346 adet motorun üretimini gerçekleştirmiştir.⁹⁷⁸

1.4.6. Jandarma Kuvvetleri

1. Dünya Savaşı yıllarında Jandarma hem iç güvenliği sağlamış hem de birçok cephede muharebelere katılmıştır. 1918 yılında kapatılan Jandarma Subay Okulu,⁹⁷⁹ 1922 yılında İzmit'te tekrar faaliyete geçmiştir. 1936 yılında ise Ankara'ya taşınmıştır. Jandarma Subay Okulu'nun faaliyet yılları ve öğrenim süresi aşağıdaki gibidir:⁹⁸⁰

OKULUN ADI	FAALİYET YILLARI	EĞİTİM ÖĞRETİM SÜRESİ	FAALİYETTE BULUNDUĞU YER
JANDARMA ZABİT MEKTEBİ	1904-1910	1 Yıl 4 Ay	Selanik
	1910-1921	1 Yıl 6 Ay	Dersaadet
	1921-1922	-	Ankara
	1922-1924	-	İzmit
	1924-1930	-	Konya
	1930-1936	1706 Sayılı Jandarma Kanunu ile okul lağvedilmiştir.	
JANDARMA SUBAY OKULU	1936-1937	10 Ay	Ankara (J.Gn.K.lığı Karargâhı)
	1937-1977	10 Ay	Ankara (Anıttepe)
	1979-1993	10 Ay	Ankara (Güvercinlik)
	1993-1997	6 Ay	
	1997-1999	10 Ay	
	1999-...	10 Ay	Ankara (Beytepe)

Diğer taraftan çağdaş manada kolluk kuvvetlerinin yetiştirilmesi için “*Efrad-ı Cedide Mektepleri*” kurulmuştur. Bu mektepte, jandarma mensubu erlere okuma-yazma ve meslek dersleri verilmiştir. Söz konusu mektepler, ilerleyen zamanlarda diğer illerde de faaliyete geçmiş ve erlerin yetiştirilmesini artan sayıda kışlada sürdürmüşlerdir. Millî Mücadele periyodunda kapalı olan okullar, Cumhuriyet'in ilanını takiben tekrar eğitime başlamışlardır. Cumhuriyet'in ilanı ile adı “*Jandarma Er Okulları*”, 1950'li yıllara giriş ile birlikte ise “*Jandarma Er Eğitim Birlikleri*” olmuştur.⁹⁸¹

⁹⁷⁸ Munson, *Aircraft Of World War I*, 11.

⁹⁷⁹ Jandarma Subay Okulu: 1904 yılında Selanik'te açılmıştır. 1910 yılında İstanbul'a nakledilmiş ve Yıldız'daki binalarda faaliyetlerine başlamıştır. 1. Dünya Savaşı sonuna kadar Yıldız'da faaliyetine devam eden okul, 1921 yılında ise İzmit'te açılmıştır. 1924 yılında Konya'da faaliyete geçen okul, 1930 yılında kabul edilen 1706 Sayılı Jandarma Kanunu ile lağvedilmiştir. 1935 yılında Kara Harp Okulu'nu bitiren teğmenlerden 29'u Jandarma Subayı olarak ayrılmıştır. Okul, 1937 yılında tamamlanan yeni binasında Ankara Anıttepe'de eğitim ve öğretime başlamıştır. Bkz., *Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Genel Komutanlığı*, Ed. Tülay Duran, İstanbul: Jandarma Genel Komutanlığı Yayını, 1997, 25; Ahmet Çermeli, “Selanikten Jandarmaya Subay Okulu (1904-1937)”, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I Kitabı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2000, 10-16; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 305-306.

⁹⁸⁰ *Jandarma Okullar Komutanlığı, Jandarma Meslek Temel Bilgisi*, Ankara: 2015, 1-11.

⁹⁸¹ Ahmet Çermeli, Halil Atabey, *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, Cilt 1, Ankara: Kazan Ofset, 2002, 273.

23 Nisan 1920 tarihinde teşkil edilen TBMM Hükûmeti, düzenli ordunun kurulması çalışmalarının yanında, iç güvenliğin temini için MSB başlısı Jandarma Umum K.lığı'nı kurmuştur. Bunun sonucunda İstanbul'da ve Ankara'da iki adet Jandarma Umum K.lığı görev yapar hâle gelmiştir.⁹⁸² Jandarma Umum K.lığı, 21 Ağustos 1920 tarihinde TSK'nın bir organı olarak 8 adet Bölge Müfettişliği (İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Sivas, Adana, Trabzon ve Bitlis) ile bunların başlısı 17 adet alay ve 13 adet bağımsız taburdan oluşturulmuştur.⁹⁸³ Bahse konu birlikler günümüzdeki gibi bulundukları il, sancak ve ilçelerin adlarını taşıyarak tertiplenmiş olup, aynı zamanda bu bölgelerin nüfusuna göre bir-dört taburdan, taburlar ise bir-yedi bölükle, son olarak bölükler bir-altı takımdan teşkil edilmiştir. TBMM Hükûmeti'ne bağlı olan Jandarma Umum K.lığı, 23.770 personel, jandarma bölge müfettişlikleri ve bağlı birliklerinde ise 1.502 olmak üzere toplam 25.272 personelden oluşmuştur.⁹⁸⁴

1920 yılında “*Piyade, Süvari Sınıflarından Mürekkep Olmak Üzere Jandarma Müfrezeleri Teşkilî Hakkında Kanun*” yürürlüğe girmiştir.⁹⁸⁵ Böylece ülkede huzur ve güvenliğin sağlanması amacıyla Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı Seyyar Jandarma Müfrezeleri teşkil edilmiştir.⁹⁸⁶ Bu müfrezelerin ilk olarak Ankara ve Sivas'ta faaliyete geçmesi ve 5.000'er personelden meydana gelmesi planlanmıştır. Söz konusu müfrezelerin piyade ve süvari sınıflarından oluşması, mevcutlarının her birinin 120 personelden ibaret olması öngörülmüştür. Bu personel, gönüllüler arasından bir yıllığına seçilmektedir. Her türlü ihtiyaçlarını devlet karşılamaktadır.⁹⁸⁷

Diğer taraftan Sabit Jandarma Birlikleri: 13 adet Mıntika Müfettişliği ve 71 adet Jandarma Alay K.lığı'ndan oluşan Seyyar (Toplu) Jandarma Birlikleri: 7 adet Seyyar Jandarma Taburu, 11 adet Seyyar Jandarma Alayı, 3 adet Süvari Alayı seviyesinde Eğitim Birlikleri: Alay seviyesinde 6 adet Efrad-ı Cedide Mektebi, tabur seviyesinde 8 adet Karakol Mektebi, yine tabur seviyesinde 8 adet Efrad Mektebi, Konya Jandarma Subay Okulu şeklinde teşkilatlandırılmış, ayrıca İstanbul'da bir adet imalathane, bir adet depo ve bir adet matbaa kurulmuştur.⁹⁸⁸ 5 Sayılı Yasa ile oluşturulan Seyyar Jandarma Müfrezeleri, yaptığı çalışmalarla

⁹⁸² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükûmeti Dönemi (1920-1923)*, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2001, 389-390.

⁹⁸³ İsmail Efe, “30 Ekim 1918'den Ocak 1921'e Teşkilat, Tensikât ve İcraatlarıyla Türk Jandarması”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2016), 583, 594-595; Çermeli, Atabey, *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, 199.

⁹⁸⁴ Çermeli ve Atabey, *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, 200.

⁹⁸⁵ *Resmî Gazete*, S. 2, 14.02.1337.

⁹⁸⁶ İhsan Güneş, “1920'de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler II*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983, 207-210.

⁹⁸⁷ Çermeli, Atabey, *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, 201; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 314.

⁹⁸⁸ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 314.

ülkede huzur ve asayişini temin etmiştir.⁹⁸⁹ Düzenli ordunun kurulması, jandarmanın gücünün artırılması ve ülkenin tamamında TBMM'nin hakimiyetinin sağlanmasının ardından kaldırılması gerekmiş⁹⁹⁰ ve 1921 yılında yürürlüğe giren “*Seyyar Jandarma Müfrezeleri'nin İlgası Hakkında Kanun*” gereğince kaldırılmıştır.⁹⁹¹

Cumhuriyet'in ilanını takiben devletin çok sayıdaki müessesesi gibi, Jandarma teşkilatında da reorganizasyon çalışmaları başlamıştır.⁹⁹² Cumhuriyet'in ilk yıllarında Jandarma Genel K.lığı: Karargâh, Müesseseleri, Seyyar Jandarma Birlikleri, Sabit Jandarma Birlikleri gibi kıt'alardan meydana gelen toplam 27 değişik kadrodan oluşmaktadır.⁹⁹³ Cumhuriyet döneminde jandarma, feragatla çalışarak, özellikle Atatürk ilke ve devrimlerinin korunmasında ve halka benimsetilmesinde büyük hizmetler yapmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra, vatanın birçok yöresinde çıkartılan ayaklanmaların bastırılmasında ve tüm yurt sathında güvenlik ve huzurun sağlanmasına çok önemli katkıları olmuştur.⁹⁹⁴ Sınır koruma görevini de yerine getiren jandarma teşkilatı 8 adet tabur ve 1 adet bağımsız bölükten meydana gelmektedir. 1923-1933 yılları arası dönemde asayiş ve emniyete ilişkin on yıllık sayısal verilere göre 1924 yılında olay sayısının 332'ye çıktığı görülmüştür. 1932 yılında olay sayısı 2'ye düşmüştür.⁹⁹⁵ Bu dönemde Jandarma teşkilatı İçişleri Bakanlığı'na bağlanmış, 1928 yılına kadar söz konusu Bakanlığın emrinde iç güvenlik hizmetlerini yerine getirmiştir.⁹⁹⁶

1 Kasım 1929 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından gerçekleştirilen TBMM'yi açış konuşmasında yer alan:

“Geçen sene memleketin dahili hayatı; huzur ve asayiş içinde geçmiştir. Cumhuriyet'in dahili siyaseti vatandaşın yaşayışını hiçbir nüfus ve tasallutun tesirinde bırakılmaksızın temin etmektir. Bu siyaset; dikkatle takip olunmaktadır. Bu hususta Cumhuriyet jandarma ve zabıtasının hizmet ve fedakarlığı yüksek takdirinize layıktır. Bunu memnuniyetle ifade ederim.”

sözleri, Türk jandarmasının özellikle Cumhuriyet'in ilanının ardından Atatürk İlke ve İnkılâpları'nın korunmasında inançlı ve güçlü bir kolluk kuvveti olduğunu ortaya koymuştur.⁹⁹⁷

⁹⁸⁹ Hüseyin Işık, *Çanakkale ve İstiklal Savaşında Türk Jandarması*, Ankara: Jandarma Genel Komutanlığı Basımevi, 1974, 125.

⁹⁹⁰ Güneş, “1920'de Seyyar Jandarma”, 213-215.

⁹⁹¹ *Resmî Gazete*, S. 5, 07.03.1337; Özel, *Türk Ordusu*, 225.

⁹⁹² *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 273; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 65.

⁹⁹³ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 273.

⁹⁹⁴ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 314.

⁹⁹⁵ Çermeli, Atabey, *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, 208; İbrahim Aktürk, vd., *Jandarma Meslek*, Cilt 1, Ankara: Jandarma Basımevi, 2004, 4.

⁹⁹⁶ Özel, *Türk Ordusu*, 226.

⁹⁹⁷ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 298.

1926 yılında yürürlüğe giren “*Jandarma Efradının Kayıt ve Kabulü ve Muhassasatları Hakkında Kanun*”⁹⁹⁸ ve 1931 yılında yürürlüğe giren “*Jandarma Efradı Kanunu*”⁹⁹⁹ doğrultusunda erlere yönelik işlemler ile yetiştirme esasları yeniden düzenlenmiştir. 1930 yılında yasalaşan “*1706 Sayılı Jandarma Kanunu*”¹⁰⁰⁰ ile ilk defa jandarma teşkilatı ile ilgili temel esaslar getirilmiştir. Asayiş ve emniyet yönünden İçişleri Bakanlığı’na, eğitim ve öğretim bakımından Genelkurmay Başkanlığı’na bağlanmış, aynı zamanda Jandarma Genel Komutanı Korgeneral rütbesine yükseltilmiştir.¹⁰⁰¹ 1931 yılında politik, ekonomik ve sosyal bazı etkenlerle özellikle Suriye sınırında, kaçakçılık büyük ölçüde artmış ve bu duruma engel olmak için kıyı ve sınırların korunma güvenliği yetkili bir merciye verilmesi için Gümrük Muhafaza Teşkilatı kurulmuştur.¹⁰⁰² İlerleyen süreçte Jandarma teşkilatına, 6815 Sayılı Kanun ile sınır, kara sularının güvenliği, gümrük bölgesindeki kaçakçılığı takip ve önleme görevi verilmiştir.¹⁰⁰³

Jandarma ihtisas isteyen bir kolluk kuvveti olması nedeniyle, subay, astsubay ve erlerin branşlarına yönelik yetiştirilmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda, 1923 yılında 2 adet jandarma okulu mevcut iken, 1933 yılında bu sayı 12 adede kadar yükseltilmiştir. Jandarma personel mevcudunda, bütçe imkânları doğrultusunda yetişmiş personel ya da orduda iyi eğitim almış erleri teşkilata kazandırmak için gönüllülük esasına göre gerekli çalışmalar yapılmıştır.¹⁰⁰⁴ 1933 yılında Jandarma ve Hudut Taburları’nın teşkilatı şu şekildedir: Hudut Muhafız Birlikleri, 17 adet Tabur ile 1 adet Müstakil Bölük’ten oluşmaktadır. Taburların her biri farklı bir komutanlığa bağlıdır. Jandarma Kuvvetleri alay ve tabur seviyesinde teşkilatlanmış olup, mevcudu 30 bin personel civarındadır.¹⁰⁰⁵

1935 yılında Jandarma Umum K.lığı’nın ismi “*Jandarma Genel K.lığı*” olmuştur.¹⁰⁰⁶ Aynı yıl Kara Harp Okulu’ndan mezun olan jandarma subayları 1937 yılında hizmete açılan jandarma subay okulunda kendi branşlarına yönelik olarak eğitim ve öğretimlerine başlamışlardır.¹⁰⁰⁷ 1937 yılında astsubayların mesleki eğitimi amacıyla, jandarma astsubay

⁹⁹⁸ Resmi Gazete, S. 359, 29.04.1926.

⁹⁹⁹ Resmi Gazete, S. 1860, 30.07.1931.

¹⁰⁰⁰ Düstur, 3. Tertip, Cilt 11, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1930, 1845.

¹⁰⁰¹ Mustafa Eryılmaz, *Türkiye’de Jandarma’nın Yeniden Yapılandırılması: Avrupa Jandarma Kuvveti Üyesi Ülkeler ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 68; Mehmet Kırıl, “Türk Jandarması”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 225 (1968), 13; Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında, 314.

¹⁰⁰² Özel, *Türk Ordusu*, 227.

¹⁰⁰³ Çermeli, Atabey, *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*, 198.

¹⁰⁰⁴ Cumhuriyetin 60’ıncı Yıldönümünde, 65.

¹⁰⁰⁵ Cumhuriyet, 29 Ekim 1933, 9.

¹⁰⁰⁶ Resmi Gazete, S. 3791, 24.12.1937; Cumhuriyetimizin 75. Yılında, 273.

¹⁰⁰⁷ Halim Alyot, *Türkiye’de Zabıta: Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durum*, Ankara: Kozan Ofset, 2008, 466; Özel, *Türk Ordusu*, 227; Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında, 314.

okulları Anıttepe/Ankara’da faaliyete geçmiştir.¹⁰⁰⁸ 1937 yılında 1706 Sayılı Jandarma Kanunu’nun 26’ncı maddesi gereğince, “*Jandarma Teşkilat ve Vazife Tüzüğü*” çıkarılmıştır.¹⁰⁰⁹

1939 yılında Sabit, Seyyar, Eğitim Birlikleri ve Okullar hâlinde teşkilatlanılmıştır. Sabit Jandarma Birlikleri, İçişleri Bakanlığı’na bağlı ve kendi sorumluluk sahasında emniyet ve asayiş sağlamaya; tabur ve alay kadrosu hâlinde olan Seyyar Birlikler, Sabit Birlikler’in gidemediği bölgelerdeki hadiseleri sonlandırmaya; Eğitim Birlikleri ve Okulları ise genel ve mesleki eğitim vermek amacıyla vazifelendirilmişlerdir.¹⁰¹⁰

Seferi durumdaki Silahlı Kuvvetler’in bazı birliklerindeki personel eksikliklerini tamamlamak amacıyla Seyyar Jandarma Birlikleri ile Jandarma Okulları’ndan istifade edilmiş, bazı birlikler Kara Kuvvetleri ile birlikte önemli görevler icra etmişlerdir.¹⁰¹¹ Jandarma Kuvvetleri’nin güçlendirilmesi amacıyla yeni örgütlenmelere gidilmiş, yeniden tabur teşkiline başlanmıştır. 1940 ve 1941 yılları bütçelerinden yeteri kadar para ayrılarak, İçişleri ve MSB’nin birleşik çalışmaları ve yardımları ile 14 adet Jandarma Eğitim Taburu kurulmuştur. Bu taburların silah ve donatımı ile taşıt aracı ihtiyacı da sağlanmış ve hemen göreve başlamışlardır.¹⁰¹²

Paraşütçü ve havadan indirmelere karşı hazırlıklı bulunulması Genelkurmay Başkanlığı’nca daha 2. Dünya Savaşı’nın ilk günlerinden itibaren düşünülmüştür. Bunun için yurt içi teşkillerinin, İçişleri Bakanlığı aracılığı ile Jandarma Birlikleri ve mahalli teşkilata yaptırılmasını öngören bir yönerge çıkarılmıştır. Bu konuda Seyyar Birlikler daha çok sınır bölgelerinde görevlendirildiğinden başta Ankara ile askerî ve sanayii bakımından önemli fabrika ve tesisler ile depoların bulunduğu yerlerdeki ordu ve jandarma birlik ve teşkillerinin eksikleri ivedilikle ikmal edilmek üzere faaliyete geçilmiştir. Bu teşkilat yapılırken, en tasarruflu bir tertip ve tedbirle yetinilmesi esas tutulmuş; işçi sayısı yüksek askerî, resmi ve özel sektöre mensup fabrikada çalışan personele silah verilmiş; bunlardan hariç diğer bölgelerde jandarma birlikleriyle köy bekçilerine görev verilmesi planlanmıştır.¹⁰¹³

1943 yılında Jandarma Silah ve Malzeme Tamirhanesi faaliyete geçmiştir. Daha sonra birkaç defa isim değiştiren bu tamirhane, başlangıçta 13 kişilik personel kadrosuyla işe başlamış; 1951 yılında motorlu araçlar ve daha sonraki yıllarda da demirhane, dökümhane, silah

¹⁰⁰⁸ Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında, 314.

¹⁰⁰⁹ Resmi Gazete, S. 1526, 22.06.1930; Cumhuriyetin 60’ıncı Yıldönümünde, 65.

¹⁰¹⁰ Cumhuriyetimizin 75. Yılında, 274; Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında, 314; Cumhuriyetin 50’inci Yıldönümünde, 110.

¹⁰¹¹ Erendor, Ötüken’den Ankara’ya, 369; Cumhuriyetin 50’inci Yıldönümünde, 111.

¹⁰¹² Cumhuriyetin 50’inci Yıldönümünde, 111; Cumhuriyetin 60’ıncı Yıldönümünde, 66.

¹⁰¹³ Cumhuriyetin 50’inci Yıldönümünde, 111.

boya kısımları eklenmek suretiyle genişletilmiştir.¹⁰¹⁴ 1944 yılında, eksik bulunan İlçe Jandarma Birlik Komutanlıkları'ndan 16'sında ve bir ilde de toplu bir bölük teşkil edilmiştir.¹⁰¹⁵ 1946 yılında yürürlüğe giren çok partili demokratik düzenin uygulanmasında Cumhuriyet Jandarması örnek tutumu ile dikkati çekmiştir. Halkın bünyesinden çıkmış Jandarma Kuvvetleri, her zaman halkla içiçe olmuş ve hiçbir yerde yansız tutumunu değiştirmemiştir. Aynı yıl 7 adet ilçede eksik bulunan Jandarma Birlik Komutanlıkları tamamlanmıştır.¹⁰¹⁶

1949 yılında, nüfus yoğunluğunun arttığı şehirlerde Polis Görevli Jandarma Birlikleri oluşturulmuştur. 11 yıl hizmette kalan bu teşkilat, yalnız Ankara, İstanbul ve İzmir'de bulunanları il merkezlerinde İl Jandarma Alay Komutanları'nın nezaretinde görev yapmış ve 1960 yılında lağvedilmiştir.¹⁰¹⁷ 1949 yılında teşkilattaki motorlu araç sayısı 85, canlı nakil araçları sayısı ise 90'dır. Yol yapımında sağlanan gelişmeler sayesinde 1950 yılından itibaren her yıl %40 ile %60 arasında bir artışla 1957 yılında motorlu araç mevcudu 638'e, canlı nakil aracı sayısı ise 159'a yükselmiş ve bunun üzerine, Maçka/İstanbul'da yer alan Eğitim Okulu'nda şoför erler yetiştirilmiştir.¹⁰¹⁸

1950'li yıllarda Jandarma Genel K.lığı: Karargâh, Müesseseleri, Sabit Birlikler, Seyyar Birlikler, Er Okulları ve Toplu Jandarma Birlikleri gibi kıtalardan oluşan toplam 35 adet değişik kadrodan oluşmaktadır. Bu dönemde Jandarma Genel K.lığı personel kadrosu 50.000 civarındadır. Araç kadrosu ise yaklaşık 200'dür.¹⁰¹⁹ Jandarma'nın millî bir müessese olması NATO yardımlarından faydalanmasını engellemiş, millî bütçeden verilen desteklerle gelişmesini sürdürmüştür.¹⁰²⁰

Jandarma Kuvvetleri, 1952-1960 yılları arasında Türk ulusunun ihtiyaçlarına cevap vermeye gayret göstermiştir. Gerek genel bütçeden, gerekse Silahlı Kuvvetler'in NATO standardı dışında kalan silah ve mühimmatından, araç ve gereçlerinden faydalanarak, teşkilatının noksanlarını tamamlamaya çalışmıştır. Nitekim yeni Bölge Komutanlıkları ihdas edilmiş, eksik olan il ve ilçelerdeki Jandarma Komutanlıkları tamamlanmıştır. Mülkî idare taksimatında yapılan değişikliklerle il olan ilçeler ve ilçe olan bucaklara paralel olarak yeni teşkilatlar kurulması veya mevcut olan teşkilatların geliştirilmesi yoluna gidilmiştir. Ayrıca, bölgesel ihtiyaçlar gözönünde bulundurularak bazı bölgelerde toplu birlikler kurulmuştur.¹⁰²¹

¹⁰¹⁴ *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 66; *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 111.

¹⁰¹⁵ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 111.

¹⁰¹⁶ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 314; *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 111.

¹⁰¹⁷ *Erendor, Ötüken'den Ankara'ya*, 382; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 66.

¹⁰¹⁸ Jandarma Genel K.lığı'nın 1923-1949 ve 1950-1957 yılları arasındaki çeşitli faaliyetlerini gösterir mukayeseli raporu. BCA, 30-1-0-0/68-432-8, (1957).

¹⁰¹⁹ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 274; *Erendor, Ötüken'den Ankara'ya*, 382.

¹⁰²⁰ *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 66; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 315.

¹⁰²¹ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 141; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 66.

1953 yılında Jandarma Genel K.lığı, Jandarma Umum K.lığı'na dönüştürülerek, komutan kadrosu korgeneralden orgenerale yükseltilmiştir.¹⁰²² 1956 yılında yürürlüğe giren 6815 Sayılı Kanun'la bütün sınır, kıyı ve karasularının korunması, gümrükteki kaçakçılığın takip ve önlenmesi yükümlülüğü Jandarma Genel K.lığı'na verilmiştir.¹⁰²³ Aynı Kanun'la Gümrük Muhafaza Genel K.lığı'ndan deniz araçları da devralınmış, böylece kıyılarımızın korunması görevine de başlanmıştır. 1923-1949 yılları arasında 23 adet deniz aracı mevcut iken, 1950-1957 yılları arasında bu sayıya 4 adet yeni deniz aracı ilave edilmiştir. 1957 yılında kabul edilmiş olan altı buçuk milyon liralık tahsisatla 15 adet yeni tipte deniz motorunun satın alınmasına girişilmiştir. Bu dönemde, eksiklerin tamamlanması, deniz araçlarının onarılmasını sağlayacak tersanelerin geliştirilmesi, yeni gemilerin yapımı ve hizmete girmesi planlanmıştır. Jandarma Deniz Tamir Atölyesi, 1956 yılında daha da geliştirilmiş, bir yeni atölye daha envantere dâhil edilmiştir.¹⁰²⁴

1932-1949 yıllarına nisbetle 1950-1957 yılları arasında belirli eşyalar üzerinde yapılan kaçakçılık olaylarında azalma görülmüştür. 6829 Sayılı Kanun ile belirli sınır bölgelerinde emniyet bölgesi oluşturulması yetkisi Hükûmete tanınmıştır. Güney sınırlarında 25 kilometre derinliğindeki bir şerit emniyet bölgesi olarak kabul edilmiştir. Bu bölgenin belirli geçiş noktaları ile hassas ve kapalı yerlerinde mayınla karışık engel tertipleri meydana getirilmiştir. Hudut bölgelerinde ayrıca jandarma motorlu araçlarının her mevsim ve iklim şartı altında devriye ve pusu hizmetlerini yapabilmek, teftiş ve denetimini sağlamak maksadıyla 100 kilometre uzunluğunda bir yol inşa edilmiştir.¹⁰²⁵

Jandarma Genel K.lığı'nın 1923-1949 ve 1950-1957 yılları arasındaki çeşitli faaliyetlerini gösterir mukayeseli rapora göre, bütçeyi ve harcamaları gösteren tablo aşağıdadır.¹⁰²⁶

Senesi	Alınan Tahsisat		Toplam	Sarfedilen
	A-1	Yatırımlar		
1924	10.101.096	-	10.101.096	10.101.096
1925	11.077.440	-	11.077.440	11.077.440
1926	10.540.000	-	10.540.000	10.540.000
1927	9.197.792	-	9.197.792	9.197.792
1928	10.810.577	-	10.810.577	10.810.577
1929	8.945.738	-	8.945.738	8.945.738
1930	8.915.649	-	8.915.649	8.915.649
1931	8.723.268	-	8.723.268	8.723.268
1932	8.308.379	-	8.308.379	8.308.379
1933	8.679.379	-	8.679.379	8.679.379

¹⁰²² *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 274.

¹⁰²³ BCA, 30-1-0-0/68-432-8, (1957); *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 315, 323.

¹⁰²⁴ BCA, 30-1-0-0/68-432-8, (1957); *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 141-142.

¹⁰²⁵ BCA, 30-1-0-0/68-432-8, (1957).

¹⁰²⁶ BCA, 30-1-0-0/68-432-8, (1957).

1934	8.679.379	-	8.679.379	8.679.379
1935	9.289.652	-	9.289.652	9.289.652
1936	8.871.980	-	8.871.980	8.871.980
1937	10.210.300	-	10.210.300	10.210.300
1938	10.613.470	-	10.613.470	10.613.470
1939	11.013.000	-	11.013.000	11.013.000
1940	12.178.640	-	12.178.640	12.178.640
1941	13.631.110	-	13.631.110	13.631.110
1942	15.220.615	-	15.220.615	15.220.615
1943	26.778.164	-	26.778.164	26.778.164
1944	28.402.467	-	28.402.467	28.402.467
1945	17.729.402	-	17.729.402	17.729.402
1946	30.853.758	-	30.853.758	30.853.758
1947	37.234.140	-	37.234.140	37.234.140
1948	36.779.569	-	36.779.569	36.779.569
1949	42.937.214	-	42.937.214	42.937.214
1950	40.340.752	-	40.340.752	40.340.752
1951	39.209.654	475.000	39.684.654	39.684.654
1952	39.171.235	300.000	39.471.235	39.471.235
1953	43.422.083	482.848	43.904.931	43.904.931
1954	50.710.455	600.000	51.310.455	51.310.455
1955	64.699.974	774.124	65.474.098	65.474.098
1956	74.313.730	774.124	75.087.854	75.087.854
1957	102.447.285	6.524.000	108.971.285	108.971.285

Devreler arasında yapılan mukayeseden çıkan sonuçlar şöyledir; 1923-1938 yılları arasında bütçe 10 milyon civarında sabit bir rakamı muhafaza etmiştir. 1938-1942 yılları arasında her yıl birer milyon civarında bir artış göstermiştir. Birinci devrenin en yüksek yekûnu 1949 yılında olup, ilk yılların 4 misli olarak 42 milyonu bulmuştur. 1950-1953 yılları arasında bu nisbet muhafaza olunmuş ve bundan sonra her yıl %20 ilave ile 1957 yılında 100 milyonu bulmuştur. Birinci devrenin muhtelif yıllarına göre yapılacak bir mukayesede bunun ilk devrelere göre nisbetle 10 misli ve 1950 yılına nisbetle 2.5 misli bir artışın kaydedildiği görülmektedir.¹⁰²⁷

Gümrük Muhafaza Genel K.lığı'ndan devralınan görevin uygulanması için, 1957 yılında yeniden Seyyar Jandarma Birlikleri kurulmuştur. Aynı yıl Jandarma Kuvvetleri'nin daha güçlü, verimli görevler yapabilmesini sağlamak maksadıyla, TSK'nın eğitim yönünden verimli görülen teşkillerine uyularak Jandarma Kuvvetleri bünyesinde de eğitim tugayları kurulmuştur.¹⁰²⁸ Güvenliğin sağlanması, kaçakçılığın takibi ve önlenmesi hizmetlerinde vazifeli personelin 1923-1949 ve 1950-1957 yılları arası mevcutlarını gösteren çizelgeye göre personel kadrosunun zirve seviyesi 1949 yılına ait olup, subay 2.400, astsubay 5.043 ve erat sayısı 992'dir. 1950-1957 yılları arasında motorlaşma, cihazlaşma ve atlı sınıfların takviyeleri

¹⁰²⁷ BCA, 30-1-0-0/68-432-8, (1957).

¹⁰²⁸ Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde, 142.

azami seviyeye çıkarılmış olduğundan personel kadrolarında tasarruf sağlanmıştır. Subay kadrolarında %30 ve astsubay kadrolarında %50 civarında azaltmaya gidilmiştir.¹⁰²⁹ Bu dönemde, Jandarma Genel K.lığı teşkilatında yer alan okuma-yazma taburları, okuma-yazma okuluna çevrilmiştir. Bu suretle TSK'da çok faydalı olan bir teşkilat, Jandarma Genel K.lığı'nın da bünyesine girmiştir.¹⁰³⁰

Jandarma karakollarının birbirleri ile süratle haberleşmesini sağlayan muhabere şebekesi hizmete girmiştir. 1923-1949 yılları arasında 47.000 kilometre uzunluğunda bir telefon muhabere şebekesi bulunmakta iken 1950-1957 yılları arasında mevcuda ilaveten 18.000 kilometre uzunluğunda yeni telefon hattı yapılmış ve 120 adet telsiz cihazından oluşan bir telsiz muhabere çevrimi meydana getirilmiştir.¹⁰³¹ 1958 yılında, Jandarma Muhafız Taburu, Jandarma Muhafız Alayı hâline getirilmiştir. Jandarma Muhafız Alayı'na Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Başbakanlık ve bakanlıkların emniyet ve korunması görevi de verilmiştir. Jandarma Kuvvetleri, kaçakçılığı önlemek için yeni örgütlenmelere gitmiştir. Bu maksatla, 1958 yılında kara ve deniz sınır ve kıyılarını kapsayan 10 adet il ve 1 adet ilçede kaçak İstihbarat Amirlikleri kurmak suretiyle çalışmalarını hızlandırmıştır. Böylece Jandarma Kuvvetleri, 1960 yılına daha verimli teşkiller ve kuruluşlarla girmiştir.¹⁰³²

1.5. Askerî Fabrikalar

1.5.1. Tophane-i Amire

Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'un fethinin ardından Tophane semtinde faaliyete geçirilmiştir.¹⁰³³ Osmanlı İmparatorluğu'nda top dökümü faaliyetleri kuruluşundan kapandığı tarihe kadar genellikle Tophane-i Amire'de yerine getirilmiştir.¹⁰³⁴ Zaman içerisinde bir seferde 1.060 adet top dökebilecek kapasiteye erişmiştir.¹⁰³⁵ 1830'lu yıllarda II. Mahmud tarafından modernleştirmeye gidilerek buharlı makineler yerleştirilmiş ve dönemin sanayine uyum sağlanmıştır.¹⁰³⁶ 1908 yılı itibarıyla Osmanlı ordusunda yer alan toplar, sahra topları (Dağ topları dâhil), muhasara ve kıyı topları olarak 2.353 adettir. Genellikle Almanya'dan temin edilen bu topların yanında 728 adet çeşitli çap ve cinsten top Tophane-i Amire'de imal edilmiş

¹⁰²⁹ BCA, 30-1-0-0/68-432-8, (1957).

¹⁰³⁰ *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 66.

¹⁰³¹ BCA, 30-1-0-0/68-432-8, (1957).

¹⁰³² *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 142.

¹⁰³³ Fatih Tetik, Serdal Soyluer, "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, 141.

¹⁰³⁴ Ümit Koç, "Klasik Dönemde Anadolu Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme (1500-1605)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 771.

¹⁰³⁵ Ayşe Akalın, Tansel Zeynep Akalın, Nadir Bıyıklıoğlu, *Başarıya Giden Yolu Kendi Pusulası ile Bulmuş Bir Endüstrinin Gelişimi: Türk Savunma Sanayii Tarihi*. Ankara: İmge Tanıtım Danışmanlık, 2009, 19.

¹⁰³⁶ Tetik, Soyluer, "Silah İthalatı", 143.

ve toplam 3.081 adet toptan 3.027 adedi orduların hizmetine sunulmuştur.¹⁰³⁷ Tesis, 1. Dünya Savaşı'nın ardından önemini yitirmiştir.¹⁰³⁸

1.5.2. Tersane-i Amire

16. yüzyılda I. Selim Osmanlı Donanması'nın geliştirilmesi amacıyla 1513-1514 yıllarında Kadırga Limanı'nda yer alan tesislerin yerini alacak şekilde Tersane-i Amire'nin inşasını başlatmıştır.¹⁰³⁹ Camialtı, Haliç ve Taşkızak Tersaneleri Tersane-i Amire'ye bağlanmıştır. Osmanlı yöneticilerinin tersane ile yakından ilgilenmesi neticesinde yüksek kapasiteye sahip tersane ile donanma inşa edilmesine imkan sağlanmıştır.¹⁰⁴⁰ Tersane-i Amire Osmanlı donanmasının doğması yolunda uygun ortamı yaratmıştır.¹⁰⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu 1770 yılındaki Çeşme bozgununa kadar tersaneden çok iyi yararlanmış, müteakiben Batı'da teknolojiye meydana gelen gelişmeler ile birlikte gücünü kaybetmeye başlamıştır. 1834 yılında buhar makinesinin tersanede kullanılması ile dönemin teknolojisine ayak uydurulmuş ve 1837 yılında tersanede üretilen ilk buharlı gemi faaliyete geçirilmiştir.¹⁰⁴² Sultan Abdülaziz döneminde yeni tezgâhlarla modernize edilmiş ve çok geniş bir alana yayılarak en önemli sanayii tesisi hâline gelmiştir.¹⁰⁴³ 19. yüzyılda gelişimini sürdüren bağlısı Haliç Tersanesi 1890'lı yıllarda fırkateyn, zırhlı ve korvet inşa edebilecek duruma gelmiştir.¹⁰⁴⁴ Cumhuriyet döneminde tersane çağa uygun tezgâh ve makineler ile modernize edilerek bakımları tamamlanmıştır. 1952 yılında "*Haliç Tersanesi*" ismini almış ve günümüzde faaliyetlerini sürdürmektedir.¹⁰⁴⁵

1.5.3. Baruthane-i Amire (İstanbul Baruthanesi, Bakırköy Baruthanesi)

15. yüzyılda Atmeydanı Baruthanesi'nin ve 17. yüzyılda Şehremini Baruthanesi'nin yangınlar neticesinde büyük zarar görmeleri sebebiyle meskûn mahal haricinde kurulması düşünülen baruthanenin inşaatı 1700 yılında Bakırköy ile Yeşilköy arasında bir alanda

¹⁰³⁷ T. Nejat Erarp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, 121.

¹⁰³⁸ Salim Aydın, "Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi", *Tarih Okulu Dergisi*, 10 (2011), 18.

¹⁰³⁹ Wolfgang Müller-Wiener, *15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar, Osmanlılar ve Batı Teknolojisi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, 58.

¹⁰⁴⁰ İdris Bostan, "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 230.

¹⁰⁴¹ Ali Fuat Örenç, "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, 175.

¹⁰⁴² Wiener, *15-19. Yüzyılları Arasında*, 64.

¹⁰⁴³ Emin Yakıt, "Abdülaziz Donanmasına Dair Bir İnceleme", 8. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 11-15 Ekim 1976, Ankara: 1976, 1351.

¹⁰⁴⁴ Akalın, vd., *Başarıya Giden Yolu*, 44.

¹⁰⁴⁵ Evsile Mehmet, *Atatürk Devri Harp*, 192.

yapılmıştır.¹⁰⁴⁶ Bakırköy tesisleri tersanesi, demir fırını, dokuma ve iplik bükme fabrikaları ile bir bütün oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde barut ihtiyacını Cebeci Ocağı'ndan sağlamıştır. Burada imal edilen barutun zaman içerisinde ihtiyaca cevap verememesi ve istenilen kalitenin yakalanamamış olması Baruthane-i Amire'nin açılmasına zemin oluşturmuştur.¹⁰⁴⁷ 17. yüzyılın sonlarına değin Osmanlı İmparatorluğu'nun bu alanda kendi kendine yeterli olmasında önemli katkısı olmuştur. 19. yüzyılda çağa uygun modernleştirmeler yapılmış, öncelikle 1795 yılında bina restorasyonları tamamlanmış ve yeni bir çark sistemi faaliyete geçirilmiştir.¹⁰⁴⁸ Müteakiben 1835-1836 yıllarında makine ithalatı gerçekleştirilmiş, baruthanenin kapasitesi artırılmış ve ömrü uzatılmıştır. 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı idarecileri dumansız barut üretimi maksadıyla Alman Rottweil firması ile anlaşma yaparak lüzumlu gelen know-how ve teçhizatı fabrikaya uyumlu hâle getirerek üretime geçmesini mümkün kılmışlardır.¹⁰⁴⁹ Baruthane, 1. Dünya Savaşı esnasında faaliyette bulunmuş, 1930 yılına kadar üretimlerini sürdürmesine rağmen maliyetlerin artması nedeniyle kapatılmıştır. Ülkenin ihtiyacının karşılanamaması nedeniyle 1932 yılında yeniden üretime geçmiştir. 1950 yılında MKEK tarafından yapılan inceleme neticesinde hazırlanan raporda fabrikanın üretim maliyetlerinin yüksek seviyede bulunduğu, Kırıkkale ve Elmadağ fabrikalarının ihtiyacı karşılayabileceği belirtilmiştir.¹⁰⁵⁰ 1955 yılında fabrikanın faaliyetleri sonlandırılmıştır.

1.5.4. Küçükçekmece Azadlı Baruthanesi

19. yüzyılın ilk yıllarında faaliyete başlayan bu baruthane, 1787-1792 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus Savaşları'nda hâlihazırdaki baruthanelerin ihtiyacı karşılayamaması ve üretilen barutun kalitesinin düşük olması gerekçeleriyle Sultan III. Selim tarafından İstanbul'da Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyinde yer alan Azadlı Köyü yakınlarında kurulumu tamamlanmıştır.¹⁰⁵¹ Kurulduktan kısa süre sonra Osmanlının barut ihtiyacının tamamını giderdiği görülmüştür. Baruthane, 1836-1837 yıllarında İngiltere'den gelen buhar makineleri ile donatılmıştır.¹⁰⁵² Bu dönemde Alfred Nobel'in dumansız barutu icat etmesinin ardından teknolojiye yaşanan değişimlere paralel olarak 1846 yılında Azadlı Baruthanesi'nde numunelik

¹⁰⁴⁶ Birol Çetin, *Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayi 1700-1900*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, 23.

¹⁰⁴⁷ Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, 36.

¹⁰⁴⁸ Çetin, *Osmanlı İmparatorluğunda Barut*, 24.

¹⁰⁴⁹ Tetik, Soyluer, "Silah İthalatı", 167; Çetin, *Osmanlı İmparatorluğunda Barut*, 128.

¹⁰⁵⁰ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 21.

¹⁰⁵¹ Çetin, *Osmanlı İmparatorluğunda Barut*, 26; Wiener, *15-19. Yüzyılları Arasında*, 127.

¹⁰⁵² İbrahim Sezgin, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Baruthaneler ve Barut İmalatı", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 268; Aydıöz, "Osmanlı Silahları", 19.

olsa da dumansız barut üretimi yapılmıştır.¹⁰⁵³ Dumansız barut çalışmaları burada yapılmış olmasına rağmen imali Baruthane-i Amire ve Zeytinburnu fabrikalarına kismet olmuştur.¹⁰⁵⁴ 1859 yılında baruthanede barut üretimi yapılmadığı görülmüş, yaşanan yangınlar sebebiyle tamir edilemeyen baruthane atıl duruma düşmüştür. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda zarar gören baruthane kısa zaman içerisinde kapanmıştır.¹⁰⁵⁵

1.5.5. Dolmabahçe Fişek Fabrikası

II. Mahmud döneminde çağın teknolojisine uyumlu olacak şekilde faaliyete geçirilmiştir. Osmanlı sanayinin gelişimine katkısı büyük olan Ohannes Dadyan'ın Avrupa'da gerçekleştirdiği geziler ve bu esnada yaptığı gözlemler doğrultusunda kurduğu yakın ilişkiler sonucunda fabrika buhar makineleriyle teçhiz edilmiştir.¹⁰⁵⁶ Planlama ve koordinasyon yapılmadan yatırımların gerçekleştirilmesi ve lojistik alanda destek sağlanamaması sonucunda fabrikanın işletilmesinde sorunlar yaşanmaya başlamıştır.¹⁰⁵⁷ Fabrika olumsuz gelişmeler neticesinde kapatılmış ve 1858 yılında saray tiyatrosuna dönüştürmek amacıyla yıkımı sağlanmıştır.¹⁰⁵⁸ Fabrikada yer alan makineler Zeytinburnu Tüfenkhane-i Amire'ye nakledilmiştir.¹⁰⁵⁹

1.5.6. Kayseri ve Konya Güherçile Fabrikaları

Güherçile¹⁰⁶⁰ tedarikinde meydana gelen problemleri gidermek maksadıyla devlet, madenlerin yanına güherçile fabrikaları açarak işletmek ve denetimini sağlamak istemiştir.¹⁰⁶¹ Bu doğrultuda 1823 yılında Kayseri Güherçile Fabrikası ve 1842 yılında Konya Güherçile Fabrikası tamamlanarak faaliyete geçirilmiştir. Bu fabrikalar, Baruthane-i Amire'nin barut imalinde kullandığı güherçilenin imali amacıyla hayata geçirilmiş¹⁰⁶² olmalarına rağmen arzu edilen başarı sağlanamamış ve tedarik yaptıkları diğer fabrikalara olumsuz etkilerde bulunmuşlardır. Yapılan imalatın azalması Baruthane-i Amire'nin üretimlerine olumsuz etkide bulunurken, diğer taraftan yurt dışından temin edilen barutun ülkeye girmesini kısıtlayan ithalat

¹⁰⁵³ Yunus İnce, *Osmanlı Barut Üretim Teknolojisinde Modernleşme: Azadlı Baruthanesi (1794-1878)*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, 260.

¹⁰⁵⁴ Mübahat Kütükoğlu, "Baruthane-i Amire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, 97.

¹⁰⁵⁵ İnce Yunus, *Osmanlı Barut Üretim*, 274; Çetin, *Osmanlı İmparatorluğunda Barut*, 29.

¹⁰⁵⁶ Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988, 55.

¹⁰⁵⁷ Tetik, Soyluer, "Silah İthalatı", 152.

¹⁰⁵⁸ Wiener, *15-19. Yüzyılları Arasında*, 69.

¹⁰⁵⁹ Tetik, Soyluer, "Silah İthalatı", 154.

¹⁰⁶⁰ Güherçile: Farklı miktarlarda barutun içinde bulunan ve günümüzde "Potasyum Nitrat" olarak tanımı yapılan maddenin eskiden kullanılan ismidir. Güherçile hakkında detaylı bilgi için bkz., M. Metin Hülagü, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (2001), 73.

¹⁰⁶¹ Çetin, *Osmanlı İmparatorluğunda Barut*, 60.

¹⁰⁶² Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire*, 251.

yasakları uygulanamamıştır.¹⁰⁶³ 1930'lu yıllarda Kayseri ve Konya Güherçile Fabrikaları ihtiyaca binaen yeniden açılmıştır. Konya Güherçile Fabrikası, 1950 yılında MKEK'ye bağlanmıştır. Günümüzde fabrikalar asıl amacının dışında ağırlıklı olarak sivil ihtiyaçlar için faaliyet yürütmektedirler.¹⁰⁶⁴

1.5.7. Taşkızak Tersanesi

İlk gemi inşasını faaliyete geçtiği 1828 yılında tamamlayan tersane, ilk zırhlı fırkateynini 1884 yılında ve ilk denizaltısını 1886 yılında suya indirmiştir. Tersane, 1. Dünya Savaşı nedeniyle kapanmıştır.¹⁰⁶⁵ Müteakiben tezgâhları ve makineleri Gölcük Tersanesi'ne taşınmış, 1941 yılında ise yeniden faaliyete geçirilmiştir. 1960'lı yıllardan günümüze kadar MİLGEM projesi dâhil toplam 172 adet askerî ve sivil gemi inşası tersanede tamamlanmıştır. Tersanede Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyaçları doğrultusunda modernizasyon, bakım ve onarım faaliyetleri yerine getirilmektedir.¹⁰⁶⁶ Taşkızak Tersanesi'nde orta ve küçük tonajlı gemilerin bakımı ve onarımları, 2.500 tona kadar olan gemilerin havuzlanması, 5.000 tona kadar olan gemilerin inşa edilmesi sağlanmaktadır.¹⁰⁶⁷

1.5.8. Gölcük Tersanesi

Tersanenin kurulması 1911 yılına rast gelmektedir. 1. Dünya Savaşı'nın ardından Haliç Tersanesi Gölcük'e taşınarak faaliyetlerine Gölcük Tersanesi olarak devam etmiştir. Savaşı takiben Taşkızak Tersanesi'nden de getirilen tezgâhlar ve makineler ile kapasitesi yükseltilmiştir.¹⁰⁶⁸ Cumhuriyet döneminde Hamidiye Kruvazörü'nün üretimi ile 1927 yılında Yavuz Muharebe Kruvazörü'nün tamiri bu tersanede gerçekleştirilmiştir. Gölcük Tersanesi'nde 10.000 tona kadar gemilerin inşa edilmesi ve büyük gemilerin kızaklanması, makine ve tekne tamiri, küçük ölçekli imalat işlemleri, elektronik ve elektrik sistemlerinin tamiri yapılmıştır.¹⁰⁶⁹ Tersaneye farklı zamanlarda modernleştirme faaliyetleri yapılarak günümüze kadar gelmesi sağlanmıştır.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶³ Mustafa Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, 2011, 238.

¹⁰⁶⁴ Evsile Mehmet, *Atatürk Devri Harp*, 147.

¹⁰⁶⁵ Reşat Baykal, *İstanbul'un Fethi'nden Günümüze Tersanelerimiz ve Denizcilik Kuruluşlarımız*, İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları, 2017, 250.

¹⁰⁶⁶ Akalın, vd., *Başarıya Giden Yolu*, 112-114.

¹⁰⁶⁷ Mehmet Çevik, Murat Yıldız, "Demokrat Parti İktidarının İlk Yıllarında Deniz İşletmeciliği ve Gemi İnşa Sanayisine Genel Bir Bakış (1950-1955)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 33 (2014), 302.

¹⁰⁶⁸ Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, 372.

¹⁰⁶⁹ Çevik, Yıldız, "Demokrat Parti İktidarının", 302.

¹⁰⁷⁰ Akalın, vd., *Başarıya Giden Yolu*, 109.

1.5.9. Ankara Silah Fabrikası

İstiklal Savaşı sırasında tüfek tamiri yapmak maksadıyla 1921 yılında faaliyete geçirilmiştir.¹⁰⁷¹ Bu dönemde, İstanbul Bakırköy ve Zeytinburnu fabrikalarının tezgâhları Ankara Silah Fabrikası'na taşınmış ve burada yer alan diğer tezgâhların bakım ve onarımları yapılarak faaliyetleri sağlanmıştır. Bu fabrikada tüfek, nişangâh ve namlu üretimi ile bakım faaliyetleri yapılmıştır. 1932 yılında fabrikanın faaliyet alanı artırılarak deneme maksatlı 1.000 adet mavzer tüfeğinin bakımları yapılmıştır. Bu deneme başarılı olmuş, bakım işlemleri yıllar geçtikçe artarak devam etmiş ve Kırıkkale Tüfek Fabrikası'nın kurulduğu 1934 yılına kadar bu alanda tek başına faaliyetlerini yürütmüştür.¹⁰⁷² Fabrika, teknolojik olarak çağın gerisinde kalması, tamir imkanlarının yetersiz olması ve üretim kapasitesinin düşük kalması nedenleriyle 1950 yılında MKEK'ye devredilmiştir. İlerleyen yıllarda kuruluş gayesinin dışında savunma sanayinin yerine sivil ihtiyaçların giderilmesine hizmet etmiştir.¹⁰⁷³

1.5.10. Ankara Marangoz Fabrikası

Ankara Marangoz Fabrikası'nın temeli 1910 yılında İstanbul Tophane Fabrikaları'nda yer alan marangoz tezgâhlarının Zeytinburnu Sanayii tesislerine nakledilmesiyle meydana getirilmiştir. İstiklal Savaşı sırasında tezgâhlar Ankara'ya gönderilmiş ve Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bağlanarak Marangoz Fabrikası faaliyete geçirilmiştir. Fabrika, İstiklal Savaşı'nda ordunun ihtiyaçlarını karşılamış, savaşın ardından ordunun ahşap malzemeleri ihtiyacını gidermek maksadıyla tesis ve tezgâh ilave edilerek genişletilmiştir.¹⁰⁷⁴ 1924 yılında cephane sandıklarının ve top arabalarının ahşap tekerleklerinin üretilmesi amacıyla kurulan Ankara Marangoz Fabrikası zaman içerisinde MKEK'ye bağlanmıştır. Fabrika, askerî üretim amacının dışında ağırlıklı olarak sivil amaçlı hizmete yönelmiştir.¹⁰⁷⁵

1.5.11. Şakir Zümre Uçak Bombası ve Silah Fabrikası

İstiklal Savaşı sırasında Türk ordusuna farklı tiplerde askerî malzemeler temin eden Şakir Zümre, yurt dışından ülkeye gelerek fabrikasını 1925 yılında İstanbul'un Haliç semtinde bulunan Karaağaç Tapa Fabrikası'nın kalıntılarının üstüne inşa etmiştir. Makedonya ve Bulgaristan'da silah ve mühimmat üreten birçok uzman ve tecrübe sahibi ustalar ile ilişki içerisinde olan Şakir Zümre, Erkan-ı Harbiye-i Umumi'ye müracaat ederek ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla fabrika kurmak isteğini iletmıştır. Bu isteğinin kabul görmesi

¹⁰⁷¹ Abdullah Oğuz, *Kırıkkale'nin Kuruluşunda Silah Sanayinin Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 25; Akalın, vd., *Başarıya Giden Yolu*, 77.

¹⁰⁷² Evsile Mehmet, *Atatürk Devri Harp*, 72-80.

¹⁰⁷³ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 12.

¹⁰⁷⁴ Saim Dilek, "MKEK Kurumu Marangoz Fabrikasının Kuruluş ve Gelişimi", *MKEK Dergisi*, 3 (1974), 41.

¹⁰⁷⁵ Evsile Mehmet, *Atatürk Devri Harp*, 151.

neticesinde fabrikayı “*Türk Mevad-ı Harbiye ve Tenviriye Fabrikası*” ismi ile hayata geçirmiştir.¹⁰⁷⁶ Fabrikada farklı ağırlıklara sahip (1-900 kg.) uçak bombaları, tabanca ve el bombaları üretimlerinin yanı sıra ünü ülkeye yayılmış olan “*Şakir Zümre Sobaları*” ile Türkiye İş Bankası kumbaraları üretilmiştir. Cumhuriyet devrinde de Hava Kuvvetleri tarafından kullanılan ilk uçak ile denizaltı bombaları bu fabrikada imal edilmiştir.¹⁰⁷⁷ 1937 yılında Yunanistan ile gerçekleştirilen 1,5 milyon TL.’lik bomba ithaline yönelik anlaşma, Türkiye’nin sanayide sağladığı önemli bir başarı olarak görülmüştür. 1944 yılında fabrika Türkiye’nin ihtiyaçlarına başka alanlarda da karşılık vermek gayesiyle döküm, ziraat aletleri ve madeni eşya üretimine geçmiştir.¹⁰⁷⁸ 1966 yılında vefat eden Şakir Zümre’nin kurduğu fabrika 1970 yılında kapatılmıştır.

1.5.12. Ankara Gazi Fişek Fabrikası

Gazi Fişek Fabrikası, TSK’nın ve Emniyet Genel Müdürlüğü’nün (EGM) ihtiyaçlarını karşılamak üzere farklı çapları bulunan hafif silah mühimmatı üretmektedir.¹⁰⁷⁹ Teknolojik yetersizlik nedeniyle yurt dışında bulunan firmalarla ihalesi yapılan Ankara Fişek Fabrikası, evvelde İstiklal Savaşı’nda Zeytinburnu Fişek Fabrikası’ndan taşınan makinelerle faaliyete geçirilmiştir. 1926 yılına kadar onarım ve iyileştirme faaliyetlerini yerine getiren fabrika, ihalesini alan Alman Fritz Werner firması tarafından modernize edilmiş ve 1928 yılında fişek imaline başlamıştır.¹⁰⁸⁰ Fabrikada, manevra fişeği, talim fişeği, harp fişeği, farklı tiplerde tabanca fişekleri, sipariş durumunda makineli tabanca fişeği, tabancaların madeni aksamaları, kapsüller ve kimyevi malzemeler üretilmiştir.¹⁰⁸¹ 1940 yılında İstanbul Silahtarağa Av Fişek Fabrikası’na ait tabanca üretim atölyesi Tekel İdaresi’nden devralınarak bu fabrikaya taşınmıştır. Fabrikada imali yapılan fişekler çağa uygun savaşlar için gerekli olan çelik çekirdekli, izli, yangın mermili fişeklerin üretimi için gereken teçhizatı ve tezgâhı kapsamadığından 2. Dünya Savaşı’nın ardından yeni bir fabrikanın kurulması gerekmiştir. Fabrika, 1950 yılında MKEK bünyesine dâhil edilmiştir. 1946 yılında başlayan ABD yardımları ile fişek üretimi gündeme gelmiş, ABD’den getirilen tezgâhlar ve malzemelerle kapasitenin artırılması, 1953 yılında gerçekleştirilen toplantıda yeni tezgâhları içerecek şekilde fabrikanın yeniden kurulması kararlaştırılmış, 1954 yılında projeye başlanmış ve fabrika 1959 yılında yeniden faaliyete geçmiştir.¹⁰⁸² 1970 yılından sonra yapılan yatırımlar sayesinde

¹⁰⁷⁶ Atilla Oral, *İlk Silah Fabrikatörü Şakir Zümre*, İstanbul: Demkar Yayınevi, 2012, 47.

¹⁰⁷⁷ Bozdemir, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e*, 379.

¹⁰⁷⁸ Oral, *İlk Silah Fabrikatörü*, 150.

¹⁰⁷⁹ M. Kemal Akpınar, “Gazi Fişek Fabrikası”, *MKEK Dergisi*, 13 (1984), 3.

¹⁰⁸⁰ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı’ndan*, 16-17.

¹⁰⁸¹ Akpınar, “Gazi Fişek Fabrikası”, 4.

¹⁰⁸² Erol Kılınç, “Gazi Fişek Fabrikası Üretim Hatları ve Yeni Yatırımlar”, *MKEK Dergisi*, 82 (1990), 30.

fabrikaya 50 Calibrelik imalat gerçekleştiren tezgâhların kurulması neticesinde çağa uygun üretime geçilmiştir. Fabrika günümüzde faaliyetlerine devam etmektedir.¹⁰⁸³

1.5.13. Pirinç Döküm ve Haddehanesi

Cumhuriyet döneminin başlarında Anadolu’da askerî fabrikaların inşa edilmesine karar verilmesi neticesinde hafif ve ağır silah mühimmatının bakır ve pirinç malzeme ihtiyaçlarını temin etmek maksadıyla İsveçli Landes Krona isimli şirkete ihale edilen fabrika 1928 yılında faaliyete geçmiştir.¹⁰⁸⁴ Fabrikada mermi kovani, fişek şarjörü, fişek kovani, tapa ve pirinç üretiminin yanında sipariş verilmesi durumunda kurşun, bakır ve brom üretimleri gerçekleştirilmektedir.¹⁰⁸⁵ 1950 yılında MKEK’ye bağlanan fabrika MKEK Pirinç Fabrikası ismi ile faaliyetlerini sürdürmüş, 1993 yılında “*Pirinç Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi (Pirinçsan)*” unvanını almıştır.¹⁰⁸⁶

1.5.14. Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası

1925 yılında Nielsen Winther firmasına ihale edilerek inşası başlatılan fabrikanın 1929 yılında faaliyeti sağlanmıştır. Fabrika öncelikli olarak mermi üretmektedir.¹⁰⁸⁷ Buna rağmen fabrika mermi, imla ve tapa işletmelerinden oluşturulmuştur. Fabrikada, yabancı kaynaklı (Nielsen Winther ve Krupp) toplara ait mermilerin üretimi ve farklı tür ve çaplardaki mühimmatın bakımı-tamiri yerine getirilmiştir. Ayrıca, ana imalattan başka yerli ve yabancı çeşitli tür ve çaplardaki silahların mermileri ile eğitim maksatlı merasim ve manevra mermilerinin de üretimi gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁸⁸ 1953 yılında NATO Türkiye’ye Offshore olarak 105 mm.lik obüs ve 81 mm.lik havan mermileri siparişi vermiş ve sonucunda fabrikanın ABD tezgâhları ile geliştirilmesi sağlanmıştır. 1956-1957 yıllarında Batı Almanya Hükûmeti ile mühimmat siparişine yönelik 740 milyon mark değerinde anlaşma imzalanmış ve fabrikanın bakım ve onarımı yapılarak 1961 yılında bitirilmiştir. 1963 yılında Türkiye, ABD ile gerçekleştirilen bir anlaşma doğrultusunda envanterinde bulunan silahların mühimmatının da Türkiye’de imali için teknik yardım yapılmasını kabul etmiş ve birlikte hazırlanan bir plan yürürlüğe konmuştur. Bu anlaşma ile, ABD yardımından tedarik edilen tezgâhlarla 8 inçlik obüs, 106 mm.lik ile 90 mm.lik heat mermileri ve M-204A2 el bombası tapası imali hatları oluşturulmuştur.¹⁰⁸⁹ Fabrika, 19 Aralık 1990 tarihinden itibaren Mühimmat Fabrikası, İmla Fabrikası ve Hassas Mekanik Fabrikası olmak üzere üç fabrika hâlinde faaliyetlerine devam

¹⁰⁸³ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı’ndan*, 17.

¹⁰⁸⁴ M. Kemal Seymen, “Pirinç Fabrikası”, *MKEK Dergisi*, 12 (1984), 3.

¹⁰⁸⁵ Evsile Mehmet, *Atatürk Devri Harp*, 162.

¹⁰⁸⁶ Akalın, vd., *Başarıya Giden Yolu*, 100.

¹⁰⁸⁷ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı’ndan*, 15, 114.

¹⁰⁸⁸ Evsile Mehmet, *Atatürk Devri Harp*, 118.

¹⁰⁸⁹ Ali Rıza Öztürk, “Mühimmat Fabrikası”, *MKEK Dergisi*, 9 (Ocak 1984), 3-7.

etmiştir. Yüksek Planlama Kurulu'nun kararı ile birleştirilerek MÜHİMMATSAN (Mühimmat Sanayi ve Ticaret A.Ş.) ismi ile 01 Mayıs 1993 tarihinden itibaren faaliyete geçmiştir. 01 Nisan 2003 tarihinden itibaren ise Yüksek Planlama Kurulu'nun kararı ile Mühimmat Fabrikası ismini almıştır.¹⁰⁹⁰

Fabrika, MKEK'in temel yapısını meydana getiren fabrikalardan birisi olup, günümüzde “*Mühimmat Sanayii ve Ticaret A.Ş. (Mühimmatsan)*” ismi ile üretim faaliyetlerini sürdürmektedir.

1.5.15. Nuri Killigil Silah Fabrikaları

Nuri Killigil genç olmasına karşın Trablusgarp ile 1. Dünya Savaşı'nda komutanlık görevi icra etmiştir. 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinde önemli başarılar gösteren Nuri Paşa, Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı'nı üstlenmiştir. Sarıkamış Harekâtı'na da iştirak eden Paşa, burada ele geçirilen birçok silahın tamirini gerçekleştirerek bu silahların tekrar kullanımını sağlamış, istiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir. Savaş dönemlerinden sonra farklı türlerde ticari denemeler yapmıştır. Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin ilk endüstriyel silah tasarımcısı unvanına¹⁰⁹¹ sahip olan Nuri Paşa'nın¹⁰⁹² kurulmasını sağladığı Zeytinburnu ve Sütluçe Silah ve Cephane fabrikalarına aşağıda yer verilmiştir.

1.5.15.1. Zeytinburnu Demir Eşya Fabrikası (Silah ve Cephane Fabrikası)

1933 yılında faaliyete başlayan fabrikada savunma sanayii malzemelerine ek olarak seramik, ateş tuğlası, soba, döküm ve matara gibi eşyaların üretimi gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁹³ Fabrika, bomba, havan ve top mermisi, tabanca ve fişek gibi malzemelerin üretimi yoluyla savunma sanayine çok önemli katkılar sunmuştur. Devlet ile yabancı kurum ve kuruluşların ilgi gösterdiği fabrika savunma sanayii alanında çok sayıda sipariş almıştır. Nuri Paşa, 1946 yılında bu fabrikayı kapatmış, çalışanları ile makinelerini Sütluçe'de devrini aldığı fabrikaya nakletmiştir.¹⁰⁹⁴

1.5.15.2. Sütluçe Madeni Eşya Fabrikası (Silah ve Cephane Fabrikası)

1938 yılında Sütluçe'de faaliyete geçen fabrika, sadece yerli üretimle kalmamış, 1949 yılında meydana gelen patlamaya kadar kesintisiz çalışmasını sürdürmüştür. Fabrikada bulunan tezgâhlar Nuri Paşa'nın üretimini gerçekleştirdiği makinelerdir.¹⁰⁹⁵ Türk sanayine yerli üretim

¹⁰⁹⁰ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 91.

¹⁰⁹¹ Atilla Oral, *Enver Paşa'nın Kardeşi Nuri Killigil*, İstanbul: Demkar Yayınevi, 2016, 281.

¹⁰⁹² Nuri Killigil paşa hakkında daha fazla bilgi için bkz., Nejdet Karaköse, *Nuri Paşa: Afrika Grupları Komutanı Kafkas İslam Ordusu Komutanı Sütluçe Fabrikasının Sahibi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.

¹⁰⁹³ Nejdet Karaköse, *Askerî, Siyasi ve Silah Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Killigil)*, Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2010, 318.

¹⁰⁹⁴ Karaköse Nejdet, *Askerî, Siyasi ve Silah*, 320.

¹⁰⁹⁵ Oral, *Enver Paşa'nın Kardeşi*, 282.

makineler kazandırmayı başaran Nuri Paşa fabrikasında havan topu, bomba, el bombası, uçak bombası, tapa ve tabanca gibi savaş sanayinin önemli ürünlerini üretmiştir. 2. Dünya Savaşı devam ederken İzmir'deki cıva madeninin devrini alarak tedarikinde zorluk çekilen küçük çaplı silah ve cephane yapımını sürdürmüştür.¹⁰⁹⁶ 1941 yılında 500 işçi çalışan fabrikada, 400 adet tezgâh bulunmaktadır.¹⁰⁹⁷ ABD yardımları yüzünden fabrikaya devletin ilgisi azalmış, bunun sonucunda 1946 yılında faaliyetleri durdurulmuştur. Yaşanan olumsuzluklara rağmen Nuri Paşa üretimi sürdürmüştür. Arap-İsrail Savaşı sırasında Araplara silah üreten Nuri Paşa, Pakistan, Suriye, Mısır ve Filistin gibi ülkelerin siparişini almıştır.¹⁰⁹⁸ 2 Mart 1949 tarihinde fabrikada büyük bir patlama meydana gelmiş, Nuri Paşa ile 27 personeli vefat etmiş ve fabrikanın kullanımı sona ermiştir.

1.5.16. Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası

Türk ordusunun ihtiyacı olan piyade fişekleri 1929 yılına kadar Avrupa'dan karşılanmıştır. 1 Mart 1930 tarihinde fişek ve kapsüllerin Türkiye'de üretimini gerçekleştirmek için Kayaş'da bir fabrika kurulması kararlaştırılmıştır. 1931 yılında Ankara'da kurulan fabrika, Kayaş Mermi İmalâthanesi ve Kayaş Kapsül Fabrikası olmak üzere iki bölümden oluşturulmuştur. Fabrikada bu mühimmatın üretimini gerçekleştirebilecek yetişkin işgücü bulunmadığından eğitim verilmiştir.¹⁰⁹⁹ Fabrikada piyade kapsülü; 10 milyon 1931 yılında, 12 milyon 1932 yılında, 15 milyon 1933 yılında ve 30 milyon 1934-1936 yılları arasında üretilerek ordunun hizmetine sunulmuştur. 1940 yılında bir yılda 60 milyon kapsül üretimi kapasitesine erişilmiştir. Fabrikada, piyade ve tapa kapsüllerinin yanı sıra sis ateşleme cihaz fûnyeleri, elektrikli fûnyeler, şenlik fişeği ve demiryolları sinyal fişekleri üretilmiştir. Fabrika 1950 yılında MKEK'ye bağlanmıştır. 1954 yılında Gazi Fişek Fabrikası'na bağlanan fabrika 1957 yılına gelindiğinde yeniden ayrı bir müdürlüğe dönüştürülmüştür. 1957-1958 yıllarında Alman Dinamit Nobel Firması modern kapsül tesislerini kurmuş ve 1961 yılında bugünkü tesislerin temeli oluşturulmuştur. Alman J. Meissner firması tarafından kurulan tesislerde çağın teknolojisine uygun teknikler ile çalışılmış, 1970 yılında Alman Bölkow firması dönemin önemli silahı olan güdümlü Cobra Roketi'ni proteknik tesislerinde üretmeye başlamıştır. 1973 yılında tavikli kapsül ve 1980 yılında elektrikli kapsül üretilen fabrika, 1982 yılında modernizasyona tabi tutulmuştur. Fabrika, “Ankara Kapsül Fabrikası” ismi ile günümüzde faaliyetlerini sürdürmektedir.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁶ Akalın, vd., *Başarıya Giden Yolu*, 101.

¹⁰⁹⁷ Oral, *Enver Paşa'nın Kardeşi*, 343.

¹⁰⁹⁸ Oral, *Enver Paşa'nın Kardeşi*, 453.

¹⁰⁹⁹ Aynur Önder, *Türk Savunma Sanayii'nde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2005, 75.

¹¹⁰⁰ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 18-19.

1.5.17. Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi

Fabrika, Kırıkkale’de yer alan çeşitli savunma sanayii fabrikalarının ham maddesi ihtiyacını karşılamak maksadıyla 1932 yılında faaliyete geçirilmiştir. 1929 yılında fabrikanın ihalesini Alman Gutte Hoffnungs Hutte-Demag şirketler grubu almış, üretimi bu firmaların personeli yapmıştır. Müteakiben fabrikada 1932 yılında Türk çalışanları görev yapmaya başlamıştır.¹¹⁰¹ 1950 yılında MKEK’ye bağlanan fabrika,¹¹⁰² günümüzde MKEK’nin temelini oluşturan fabrikalardan birisi olarak “Kırıkkale Çelik Fabrikası” adı altında faaliyetlerini sürdürmektedir.

1.5.18. Silahtarağa Fişek Fabrikası

Fabrika, 1925 yılında İstanbul’un Haliç semtinde sivil sektöre hizmet etmek için faaliyete geçirilmiştir.¹¹⁰³ Fabrika, 1932 yılına değin üretim gerçekleştirememiş ve Maliye Bakanlığı inşasının ihalesini Fransız Melinit firmasına vermiştir. 1934 yılında Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü’ne bağlantısı yapılmıştır.¹¹⁰⁴ Aynı yıl tesislerde, av fişegi kovanı 3.700.000, av fişegi 2.000.000 ve saçma 540.000 kg. üretilmektedir. Fabrikanın çağın teknolojisinden uzak kalması ve makinelerin eskiyerek ihtiyaçları karşılayamaması sonucunda kapatılması gündeme gelmiş ve 1968 yılında Kayaş Kapsül Fabrikası ile birleşmiştir.¹¹⁰⁵

1.5.19. Kırıkkale Tüfek Fabrikası

Fabrika, 1934 yılında kurulmuş, 1939 yılında 2 No.lu Tüfek İşletmesi adı altında üretime geçmiştir. Ankara Tüfek Fabrikası ile birlikte tüfek fabrikalarının kurumsallaşması yönünde önemli yere sahip ilk fabrikalardır. Fabrika, piyade tüfeği üretimi yapmak¹¹⁰⁶ ve Ankara Silah Fabrikası’nın üretim kapasitesini günde 100 tüfeğe yükseltmek maksadıyla faaliyete başlamıştır.¹¹⁰⁷ Fabrikanın ihtiyacı olan 334 adet tezgâhın siparişi Fritz-Werner firmasına verilmiştir.¹¹⁰⁸ Fabrika, 1946 yılının başlarına değin faaliyetlerine devam etmiştir. Fabrikada ağırlıklı olarak makineli tüfek ile G-3 otomatik piyade tüfeği imali gerçekleştirilmiştir. Yıllık üretim kapasitesi 40.000 adet piyade tüfeği olmuştur. 1945-1950 yılları arasında Alman patentli Walther tipli tabancanın ve 12-16 kalibre av çiftelerinin üretimi yapılmıştır.¹¹⁰⁹ 1950 yılında

¹¹⁰¹ Önder Aynur, *Türk Savunma Sanayii’nde*, 66.

¹¹⁰² Mahmut Kurtoglu, “Çelik Fabrikasının Kısa Tarihçesi ve Gelişimi”, *MKEK Dergisi*, 1-2 (1974), 15.

¹¹⁰³ Evsile Mehmet, *Atatürk Devri Harp*, 110.

¹¹⁰⁴ Önder Aynur, *Türk Savunma Sanayii’nde*, 87.

¹¹⁰⁵ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı’ndan*, 18.

¹¹⁰⁶ Esra Şenel, *1975-1978 Yılları Arasında Türkiye’ye Uygulanan Ambargonun Türk Savunma Sanayine ve Teknoloji Yönetimine Etkisinin Analizi*, Doktora Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2009, 9.

¹¹⁰⁷ Ali Serdar Mete, *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Türk Ordusunda Mavzer Tüfekleri*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2012, 131.

¹¹⁰⁸ Mehmet Bekiroğlu, “Silah ve Tüfek Fabrikası”, *MKEK Dergisi*, 21 (Ocak 1984), 5.

¹¹⁰⁹ Oğuz Abdullah, *Kırıkkale’nin Kuruluşunda Silah*, 59.

MKEK'ye katılmasının ardından faaliyetlerini sürdürmüş, 1950-1967 yılları arası periyotta yalnızca av çiftesi ve tabanca üretimi yapılmıştır. Fakat bu faaliyetler 1957-1960 ve 1962-1967 yılları arası dönemde Top Fabrikası ile birleştirilmiş, Top ve Tüfek Fabrikası adı ile av çiftesi ve tabanca imaline devam edilmiştir.¹¹¹⁰ 1968 yılında bağımsız olan fabrikaya “*Silah ve Tüfek Fabrikası*” ismi verilmiştir. Fabrikada, dış yüzey işlemleri atölyesi, talaşlı ve talaşsız imalat atölyeleri gibi birçok bölüm yer almış, bu tesislerde sabit dipçikli otomatik piyade tüfeği, kısalıp uzayabilen otomatik piyade tüfeği ve hafif makineli tüfek üretimi yapılmıştır. Diğer taraftan, sivil kullanım maksatlı 12-16 kalibre av çiftesi ve 9 mm.lik Walther tipli tabanca üretilmiştir.¹¹¹¹ Fabrika, 1986 yılında makineli tabanca imaline başlamıştır. Fabrika, 5 Aralık 1990 tarihine kadar üretimlerini ara vermeden sürdürmüş, bu tarihte Silahsan Hafif Silah Sanayii ve Ticaret Anonim Şirketi'ne dönüştürülerek üretime devam etmiştir. 1999 yılında yeni tip tüfek imali başlamıştır.¹¹¹² NATO standartlarında üretim gerçekleştiren fabrikanın faaliyetleri günümüzde sürmektedir.

1.5.20. Elmadağ Barut Fabrikası

Fabrika, Cumhuriyet devrinde faaliyete geçen ilk kimya tesislerinden biridir. 1928 yılında Barut ve Mevad-ı İnfilâkiyye İnhisarı İşletme T.A.Ş. hissesinin yarısı kendisine yarısı devlete ait olacak şekilde fabrikayı inşa etmek üzere vazifelendirilmiştir. Tesis inşaatına 1929 yılında başlanmış, şirket üç yıl sonra iflas etmiş ve Hükûmet başlangıçta İnhisarlar Vekaleti'ne ardından 2441 Sayılı ve 27.5.1934 tarihli Kanun ile Askeri Fabrikalar'a devrini yapmıştır.¹¹¹³ Fabrika, Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne devrinin yapıldığı 1934 yılından 1939 yılına kadar genişlemeye devam etmiş ve çok sayıda fabrika ve tesis ortaya çıkmıştır.¹¹¹⁴ 1950 yılında MKEK'ye katılan fabrikada 1959 yılında dinamit, kara barut, nitro-gliserinli barut, trotil ve fitil üretimi yapıldığı görülmüştür.¹¹¹⁵ Fabrika, “*Barutsan Yakıt ve Patlayıcı Fabrikası*” ismi ile günümüzde faaliyetlerini sürdürmekte ve askerî patlayıcı maddeler, sevk barutları, sivil patlayıcı maddeler ve aksesuarları, sülfirik asitler ve fitiller imal etmektedir.¹¹¹⁶

1.5.21. Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası

Fabrikanın kurulumu ihalesi Alman Köln-Rottweil A.G. firmasına verilmiş ve 1937 yılında kuruluşu tamamlanmıştır. Fabrika ve tesislerin bu firmadan kesin kabulü 1939 yılında

¹¹¹⁰ Bekiroğlu, “Silah ve Tüfek Fabrikası”, 5.

¹¹¹¹ Bekiroğlu, “Silah ve Tüfek Fabrikası”, 7.

¹¹¹² Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 91.

¹¹¹³ M. Mete Ersun, “Elmadağ Barut Fabrikası”, *MKEK Dergisi*, 10 (1984), 4.

¹¹¹⁴ Evsile Mehmet, *Atatürk Devri Harp*, 131.

¹¹¹⁵ Nadir Yurtoğlu, “Türk Savunma Sanayiinde Girişimci Bir Kuruluş: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) 1950-1960”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 31 (2017), 102.

¹¹¹⁶ Canan İlgin, “Barutsan A.Ş. ve Üretimler”, *MKEK Dergisi*, 84 (1990), 14.

yapılmış ve Türk idarecilerin yönetiminde barut üretimine başlanmıştır.¹¹¹⁷ Fabrikada, 8 saat içerisinde 700 kg. top barutu ve 700 kg. tüfek barutu olmak üzere toplam 1.400 kg. barut imali yapılmıştır. Fabrikada, tüfek barutu, top barutu, av barutu, manevra barutu, merasim barutu, sevk barutu, sodyum sülfat, bakır sülfat ve selülozik boya gibi üretimler gerçekleştirilmiştir.¹¹¹⁸ Fabrika, 1939 yılında Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. Yıllar içerisinde fabrikanın üretim kapasitesinde artış sağlanmış ve 1988 yılı itibarıyla uluslararası standartlarda üretime geçilmiştir.¹¹¹⁹ 1992 yılında fabrikanın çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname (KHK) gereğince Nitrosan Nitroselüloz Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi'ne dönüştürülmesine karar verilmiş, 1993 yılında ise “*Nitroselüloz Sanayi ve Ticaret A.Ş.*” adı altında devam etmesi sağlanmıştır.¹¹²⁰

1.5.22. Mamak Gaz Maskesi Fabrikası

Fabrika, 1935 yılında olası bir kimyasal savaşta ordunun gaz silahına karşı korunmasını sağlayacak olan gaz maskesi ihtiyacını gidermek amacıyla yönelik olarak Ankara'nın Mamak ilçesinde faaliyete geçirilmiştir.¹¹²¹ Alman Auer firması fabrikayı Türkiye Kızılay Cemiyeti'ne teslim etmiştir. Fabrika, 1935-1950 yılları arası dönemde yıllık 100 bin adet ordu tipi maske üretebilecek kapasiteye erişmiştir.¹¹²² 14/7/1943 tarih ve 4466 Sayılı Kanun doğrultusunda, Kızılay Cemiyeti'ne bağlı olan Gaz Maskesi Fabrikası'nın bağlantısı Millî Müdafaa Vekâleti'ne yapılmıştır.¹¹²³ Fabrika, 1944 yılında Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. 1950 yılında MKEK bünyesine alınan fabrika günümüzde faaliyetlerini sürdürmekte olup, ordunun ihtiyacı olan çeşitli mühimmatları, boyun halkaları, mesnet halkaları, püsüs kapakları, 81 mm.lik aydınlatma paraşütleri, M-15 ve M-16 mayın aksamaları, M-21, M-2, MKE SI fişek kutuları ile diğer fabrikaların ihtiyacı kauçuk üretmektedir.¹¹²⁴

1.5.23. MKEK Çankırı Silah Fabrikası

Fabrika, 1976 yılında Çankırı'da 1.400 dönümlük bir arazi üzerinde kurulmuştur. İlk yıllarda çeşitli kapasiteye sahip fırınlar, maden makineleri ve presler gibi sanayii ürünleri üreten fabrika, sonraki yıllarda ürettiği ürünlerde değişiklik yaşanmıştır. Bu değişiklik sonucunda fabrika faaliyetlerini “*Uçaksavar Top Fabrikası*” adı altında sürdürmüştür. 1983 yılından itibaren 20 mm.lik Uçaksavar Topu üretimine başlanmıştır. 1984 yılında TSK'nın 20 mm.lik

¹¹¹⁷ Suat Boyar, “Kırıkkale Barut Fabrikası”, *MKEK Dergisi*, 18 (1984), 3-4.

¹¹¹⁸ Evsile Mehmet, *Atatürk Devri Harp*, 143.

¹¹¹⁹ Akalın, vd., *Başarıya Giden Yolu*, 99.

¹¹²⁰ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 92.

¹¹²¹ Nevzat Çeliker, “Bu Günkü Gazmaske Fabrikası, Makine ve Kimya Endüstrimiz”, *MKEK Dergisi*, 18-19 (1956), 7.

¹¹²² Oğuz Abdullah, *Kırıkkale'nin Kuruluşunda Silah*, 27.

¹¹²³ *Resmî Gazete*, S. 54601, 20.07.1943.

¹¹²⁴ Ali Cengiz Türk, “Gazmaske Fabrikası”, *MKEK Dergisi*, 3 (1983), 11.

top üretimini durdurarak 35 mm.lik topoların üretimini kararlaştırmasının ardından 1985 yılında lisans sağlayan firma ile Torex I anlaşmasına imza atılmıştır.¹¹²⁵ Fabrika, günümüzde TSK'nın ihtiyaçlarına yönelik, hava savunmasını destekleyen silahların komponent ve yedeklerini, farklı tiplerde silahlar ile makine parçaları ve yedeklerini üretmektedir.¹¹²⁶

1.5.24. MKEK Roket Fabrikası

Türkiye'de roket sanayine yönelik ilk çalışmaları MKEK 1966 yılında başlatmıştır. 1970 yılında bu alanda Cobra Roketi'nin MKEK tarafından lisanslı ve know-how alınarak üretimi önemli bir adım teşkil etmiştir. 1976 yılında ordunun ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla Elmadağ Barut Fabrikası'nın yanında 1.000 dönümlük arazi üzerinde faaliyete geçen Roket Fabrikası, 1980 yılında roket sistemi üretebilecek duruma gelmiştir. Fabrika, 1980-1990 yılları arası periyotta 2.75" Roket 244.000 adet, 66 mm.lik M-72 Tanksavar Silah Sistemi 64.000 adet, 21 mm.lik M-72 Silah Eğitim Sistemi 54.000 adet ve 3,5 Roketatar Eğitim Sistemi 60.000 adet olacak şekilde üretim gerçekleştirmiştir.¹¹²⁷ 2006 yılında Barut Fabrikası ve Roket Fabrikası birleştirilerek "MKE Barutsan Roket ve Patlayıcı Fabrikası" adını almıştır.¹¹²⁸

1.6. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK)

1 Nisan 1950 tarihinde iktisadî bir devlet teşekkülü olarak kurulan MKEK'nin gelişimine ilişkin hazırlanan raporda kuruluş amacı; "Savunmamızı, icap eden en yüksek kudretle teçhiz etmek, mümkün olduğu kadar büyük ölçüde yurt sanayii kalkınmasına hizmet etmek, bu iki geniş hizmeti ahenkli ve rasyonel bir şekilde başarmaktır." şeklinde ifade edilmiştir.¹¹²⁹ Bu amaca ulaşmak için 15.03.1950 tarihli ve 5591 Sayılı Kanun ile Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü MKEK'ye dönüştürülmüştür.¹¹³⁰ 5591 Sayılı Kanun'un yürürlüğe konma amacının; "Millî savunmanın ihtiyaç duyduğu siparişlerin karşılanması ve kurumun ekonomik olma özelliğini sürekli koruyabilmesi için öteki Kamu İktisadî Teşebbüslerinin çalışmalarında uygulanan yöntemlere göre faaliyetlerini sürdürebilmesidir." şeklinde özetlenmesi mümkündür.

Tüzel kişiliğe sahip olan MKEK, Türkiye'de uçak üretimi ve ihracatı, ilk demiryolu rayı üretimi, ilk çelik çekme boru üretimi, ilk demir çelik sac mamulleri imalini, tekstil makineleri kutuları ve ilk takım tezgâhı üretimini yerine getirmiştir.¹¹³¹ MKEK, bir taraftan çeşitli ürünleri

¹¹²⁵ Erol Kılınç, "Uçaksavar Top ve Makine Fabrikası", *MKEK Dergisi*, 24 (1985), 15-18; A. Aziz Meydan, "Uçaksavar Top Fabrikası", *MKEK Dergisi*, 83 (1990): 14-17.

¹¹²⁶ Petrol-İş Sendikası, *Savunma Sanayi ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu*, İstanbul, 2007, 29.

¹¹²⁷ Hüseyin Baysak, "Roket Fabrikası", *MKEK Dergisi*, 23 (1985), 3-7; R. Cemal Kadioğlu, "Roket Fabrikası", *MKEK Dergisi*, 85 (1991), 16-17.

¹¹²⁸ Petrol-İş Sendikası, *Savunma Sanayi*, 27.

¹¹²⁹ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 82.

¹¹³⁰ *Resmî Gazete*, 15.03.1950, 18093; 5591 Sayılı Kanun'un TBMM'deki görüşmeleri için bkz., TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 25, Dönem: 8, Toplantı: 4, 61. Birleşim, 08 Mart 1950, 249-259.

¹¹³¹ T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *50 Yılda Türk Sanayii*, Ankara: Mars Matbaası, 1973, 32.

üretmek ekonomiyi girdi sağlarken, diğer taraftan Bakanlar Kurulu kararı ile Türkiye’de silah ve mühimmat imalini gerçekleştiren özel sanayii kuruluşlarının kontrolünün sağlanması amacıyla bunların tespitini yapmakta ve belirli periyotlarla kontrol ve takip görevi icra etmektedir.¹¹³²

MKEK’ye 5591 Sayılı Kanun doğrultusunda MSB’nin her türlü silah ve mühimmat, patlayıcı maddeler, makineler, vasıtalar, tesisler ile her türden eşyasının yapımı ve ihtiyaçlarının karşılanması görevleri verilmiştir. Zamanla ülkenin savunma sanayinin en kıymetli kuruluşu hâline dönüşen MKEK’nin gelişmesi sürmüştür. Özellikle 2. Dünya Savaşı’nın ardından başlayan askerî yardımların olumsuz etkilerine karşın önemini ve fonksiyonunu sürdürmüştür. MKEK’nin ana hedefi, millî savunma ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla hâlihazırdaki tesislerin her türlü ihtiyacı cevaplandırabilecek kapasiteye ulaştırılmasıdır. Kurum, modern savaş sanayii mamullerini imal edebilecek düzeyde tesisler oluşturmayı amaç edinmiştir.¹¹³³

5591 Sayılı Kanun’da personel ile ilgili maddelere de yer verilmiştir. MKEK’de istihdam edilmesi istenen askerî personelin yedek kadrolarda sivil olacak şekilde görev alabilmesi, sivil olarak görev yapmak istemeyen personelin ise MSB kadrolarında görev alabilmesi sağlanmıştır.¹¹³⁴

5591 Sayılı Kanun’un 13’üncü maddesine göre, Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü’nden MKEK’ye katılan fabrika ve tesisler şunlardır:¹¹³⁵

- Malzeme Fabrikaları: Kırıkkale Çelik Fabrikası, Kırıkkale Pirinç Fabrikası.

- Makine Fabrikaları: Etimesgut Uçak Fabrikası, Kırıkkale Top Fabrikası, Kırıkkale Tüfek Fabrikası, Ankara Silah Fabrikası, Ankara Marangoz Fabrikası, Mamak Maske Fabrikası.

- Mühimmat Fabrikaları: Kırıkkale Mühimmat Fabrikası, Ankara Fişek Fabrikası, Silâhtarağa Av Fişek Fabrikası, Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası.

- Kimya Fabrikaları: Kırıkkale Barut Fabrikası, Elmadağ Barut Fabrikası, Bakırköy Barut Fabrikası, Konya Güherçile Kalhanesi.

- Elektrik Santrali: Kırıkkale Kuvvet Merkezi.

¹¹³² Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Nisan 1951, Sanayi Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi Dergisi*, 96 (Haziran 1951), 187.

¹¹³³ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı’ndan*, 88.

¹¹³⁴ Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Mart 1950, Sanayi Ekonomisi”, *Türk Ekonomisi Dergisi*, 82 (Nisan 1950), 84.

¹¹³⁵ Turan Tanyer, “Tophane-i Amire’den Makine Kimya Endüstrisi Kurumuna”, *MKEK Dergisi*, 99-100 (Nisan 1995), 73.

MKEK'nin savunma sanayine yönelik ürünleri dört gruba ayrılmaktadır. Bunlar;¹¹³⁶

Mühimmat Grubu:

- 6.35 mm.den 20 mm.ye kadar hafif silah mühimmatı,
- 2. 35 mm.den 3 inç'e kadar obüs, havan ve top mühimmatı,
- Çeşitli sevk barutu hartuçları ve tapalar,
- Deniz, anti personel ve antitank mayınları,
- Farklı ağırlıklarda tahrip kalıpları ile tahrip şarjları,
- Farklı ağırlıklarda tahrip, eğitim uçak ve sualtı bombaları,
- Farklı amaçlı el bombaları (göz yaşartıcı, sis, tahrip vb.),
- Farklı işaret fişekleri, füyeler ve kartriçler.

Silah Grubu:

- MG-3 makinalı tüfek, G-3 otomatik tüfek ve MP-5 makinalı tabanca,
- 35 mm.lik ve 20 mm.lik uçaksavar topları (35 mm. 1939'dan sonra),
- 120 mm.lik, 81 mm.lik ve 60 mm.lik havan topları,
- 155 mm.lik obüs namlu kompleksi ve 5 mm. tank namlu kompleksi.

Roket Grubu:

- 2.75 inçlik uçak roketi,
- 66 mm.lik M-72 LAW tanksavar roketi,
- 21 mm.lik eğitim roketi,

Patlayıcı Maddeler:

- TNT trinitro Toluene,
- Tek, çift ve üç bazlı top ve obüs barutları,
- Karabarut,
- Havan barutları.

MKEK fabrikalarında bir taraftan tarım aletlerinin yanında fındık kırma makineleri imal edilmeye başlanmış, diğer yandan kuruma bağlı Ankara fabrikasında üretilen av tüfekleri 1953

¹¹³⁶ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 96.

yılında piyasaya çıkarılmıştır. Kurum gerçekleştirdiği üretimler neticesinde 1953 yılı itibarıyla 35 milyon liralık bir döviz tasarrufunu ülkeye kazandırmıştır.¹¹³⁷

Kurum, uçak motor fabrikasında Hava Kuvvetleri için eğitim uçağı üretimine başlamış ve 1954 yılında birinci parti olarak 100 adet imal edilerek teslimatının gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. İlâveten Türk köylüsünün zirai yönden kalkınabilmesine yönelik kurum fabrikalarında imal edilen yedi bininci hububat mibzerleri silah fabrikasında gerçekleştirilen törenin ardından 1953 yılında hizmete alınmıştır. Marshall Yardımı yoluyla temin edilen tahsisat ile kuruma verilen bu siparişler sayesinde küçük çiftçinin modern tarım aletleriyle donatılması hedeflenmiştir.¹¹³⁸

Kurum, 1950 yılında MSB'ye 27.001.263.68 lira ve 1951 yılında 11.938.946.40 lira tutarında satış gerçekleştirmiştir. MKEK'nin Millî Müdafaa Vekâleti, iç piyasa ve dış piyasaya yaptığı 1954-1955 yılları satışlarının karşılaştırmalı tablosu aşağıda verilmiştir:¹¹³⁹

SATIŞ YERİ	1954 (TL)	1955 (TL)
Millî Müdafaa Vekâleti	28.743.090	14.196.703
İç Piyasa	22.722.978	27.517.301
Dış Piyasa	8.382.825	16.701.854
TOPLAM	59.848.894	58.415.859

Tabloya göre, Millî Müdafaa Vekâleti satışları %50.6 oranında azalmış iken, iç piyasa satışları %21.1 nispetinde artmıştır. Millî Müdafaa Vekâleti siparişlerindeki düşüşün nedenleri, siparişlerin zamanına riayet edilmemesi, işçi ve malzeme ücretlerindeki artış, program ve keşif isabetsizlikleri ve kimi fabrikaların iş hacminde yaşanan düşüştür.

MKEK'nin üretimini yaptığı Uğur Tipi eğitim uçakları envantere girmeye başlamış, kurum yerli üretim olan bu uçaklardan üç adedini Ürdün'e hibe etmiş ve Etimesgut Askerî Havaalanı'nda gerçekleştirilen ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün katıldığı bir törenle 1955 yılının Mart ayında Ürdün Elçisi'ne teslimatını yapmıştır. Kurum, Hava Kuvvetleri K.lığı'nın eğitim uçağı ihtiyacının karşılanmasına yönelik birinci parti olarak yedi adet Uğur tipi eğitim uçağını 1955 yılının Mart ayının sonlarında teslim etmiştir.¹¹⁴⁰

¹¹³⁷ Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Kasım 1953, Sanayi Ekonomisi", *Türk Ekonomisi Dergisi*, 127 (Ocak 1954), 29.

¹¹³⁸ *Ayın Tarihi*, No: 241, Aralık 1953, 3; 1952-1953 yılları arası dönemde Marshall Yardımı'ndan MKEK'e tahsis edilen ödenek toplam 3.597.000 dolar tutarında gerçekleşmiştir. TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 20, Dönem: 9, Toplantı: 3, 16 Şubat 1953, 236.

¹¹³⁹ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 99.

¹¹⁴⁰ *Ayın Tarihi*, No: 256, Mart 1955, 40, 61.

MKEK, piyasaya yönelik gerçekleştirdiği üretimlerle büyümesini devam ettirmiş, buna paralel iştirakleri de artmıştır. Maden Hurdacılık Türk Anonim Şirketi, Minneapolis Moline Türk Traktör ve Ziraat Makineleri Anonim Şirketi, Maden İnşaat İşleri Türk Anonim Şirketi, Makine Yedek Parçalar Türk Anonim Şirketi, Azot Sanayi Müessesesi, Süper Fosfat Fabrikası ve Federal Türk Kamyonları Anonim Şirketi bu iştiraklerden bazıları olmuştur. Ayrıca, 1957 yılında yeni fabrika ve tesisler için 70 milyon lira tutarında ödenek ayrılmıştır.¹¹⁴¹ Kurumun iştiraklerinden bir diğeri Türk- Alman iş birliği neticesinde 1956 yılı Kasım ayında açılan Çelik Limited Şirkettir. MKEK ile Stahlwerke Südwestfalen arasında oluşturulan bu şirkete, MKEK bağılısı Maden Hurdacılık Türk Anonim Şirketi %49, Alman şirketi %51 oranı ile iştirak gerçekleştirmiştir. Şirketin sermayesi 2 milyon Alman markıdır. Alman şirketi hissesini haddehane ve çelikane tesislerinin kurulması ile kullanacak, ardından bahse konu tesisleri Çelik Limited Şirketi MKEK'ye devredecektir. Türk sermayedarlar hisselerinin önemli bir bölümünü nakit olarak harcayacaklardır.¹¹⁴² Böylece, Kırıkkale Çelik Fabrikası'nın genişletilmesi sonucunda yüksek kalite çelik üretimi 2 ile 3 kat artmış olacaktır. Söz konusu çelikler öncelikle silah üretiminde kullanılacak olup, sivil gereksinimlere de karşılık verebilecektir.¹¹⁴³

MKEK, 14 adet modern fabrikası ve 7 bini geçen personeli ile çağın teknolojik olanaklarına uygun olarak teşkil edilmiştir. Kurulduğu tarihten itibaren MSB'ye gerçekleştirdiği üretim normal seviyede sürerken sivil sektörlere yaptığı üretimin oranını üç kat artırarak 70 milyon liraya çıkarmıştır. Bu üretime ilave olarak NATO ülkelerine tahsis edilmek amacıyla ABD tarafından 12 milyon dolara yakın bir mühimmat siparişi daha verilmiş ve üretimleri bitirilerek teslimatları gerçekleştirilmiştir.¹¹⁴⁴

29 Ağustos 1956 tarihinde Almanya ordusunun mühimmat ihtiyacının karşılanması için gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde 740.307.006 marklık satış anlaşması imzalanmış ve 28 Temmuz 1957 tarihinde MKEK görevlendirilmiştir.¹¹⁴⁵ Alınan siparişlere istinaden ilk teslimat 30 Haziran 1958 tarihinde gerçekleştirilmiş, bu teslimatın değeri yıllık teslimat oranının

¹¹⁴¹ *Ayin Tarihi*, No: 274, Eylül 1956, 46-47.

¹¹⁴² *Ayin Tarihi*, No: 278, Ocak 1957, 50.

¹¹⁴³ *Ayin Tarihi*, No: 278, Ocak 1957, 50; MKEK bağılısı tesislerin genişletilmesi ve ıslah edilmesi maksadıyla 1956 yılının bitimine kadar 41 milyon 700 bin lira tutarında yatırım yapılmıştır. Ayrıca, Ankara Fişek Fabrikası dâhil 8 proje için 58 milyon lirayı geçen yatırımların uygulanmasına yönelik faaliyetler sürdürülmüştür. *TBMM Zabut Ceridesi*, Cilt 17, Dönem: 10, Toplantı: 3, 41. Birleşim, 20.02.1957, 319.

¹¹⁴⁴ *Ayin Tarihi*, No: 274, Eylül 1956, 46; *TBMM Zabut Ceridesi*, 1959 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Cilt 7, Dönem: 11, Toplantı: 2, Ankara: 1959, 39; MKEK, 1953 yılında ABD'nin 8,5 milyon, 1954 yılında 3,5 milyon dolar tutarındaki siparişlerinin teslimini gerçekleştirmiştir. *TBMM Zabut Ceridesi*, 1955 Yılı Masraf Bütçeleri, Cilt 5, Dönem: 10, Toplantı: 1, 18.02.1955, 405.

¹¹⁴⁵ *Ayin Tarihi*, No: 282, Mayıs 1957, 9; *TBMM Zabut Ceridesi*, Cilt 17, Dönem: 10, Toplantı: 3, 41. Birleşim, 20.02.1957, 319; *TBMM Zabut Ceridesi*, 1958 yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Cilt 2, Dönem: 11, Toplantı: 1, Ankara: TBMM Matbaası, 1957, 19.

%94,2'sini meydana getirmiştir. 1959 yılında imalatın yerine getirilebilmesi amacıyla fabrikalarda genişletme çalışmaları yapılarak 141 milyon lira harcanmış, 1960 yılında bu gider 120 milyon lira olarak gerçekleşmiştir.¹¹⁴⁶ MKEK'ye ait tesislerin genişletilmesi ve ıslahı ile yeni fabrikaların kurulmasına yönelik projelerin bitirilmesi için 290 milyon lira dışarıdan, 364 milyon lira içeriden ödeme yapmak üzere toplam 654 milyon liralık bir yatırım gerçekleştirilmesi öngörülmüş, Şubat 1959 itibarıyla sadece 124 milyon liralık bölümü yerine getirilebilmiştir.¹¹⁴⁷

MKEK'nin bu faaliyetlerini 1 Kasım 1959 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar TBMM'yi açış konuşmasında şöyle ifade etmiştir; “Çeşitli imalat yapan 14 fabrikasıyla ağır sanayimizin mühim bir kolunu teşkil eden MKEK'de 319 milyonu dış finansman olmak üzere 590 milyon liralık bir yatırım programının 250 milyon liralık kısmını tahakkuk ettirmiştir.” Bayar, bu ifadelerle MKEK'ye yapılması planlanan 590 milyon liralık büyük yatırımın hemen hemen yarısına yakın bölümünün gerçekleştirildiğini işaret etmiştir.¹¹⁴⁸

1959 yılında MKEK bağlı fabrikaların üretim türleri ve yıllık üretim kapasiteleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır:¹¹⁴⁹

Fabrikanın Adı	Üretim Türü	Yıllık Üretim Kapasitesi	Miktarı
Kırıkkale Çelik Fb.	Çelik Bloklar, Hadde Mamulleri	10.000	Ton
Kırıkkale Pirinç Fb.	Pirinç Bloklar, Hadde Mamulleri, Silah Mühimmatı Malzemeleri	4.000	Ton
Kırıkkale Barut Fb.	Nitro Selülozlu Barut	300	Ton
Elmadağ Barut ve Patlayıcı Madde Fb.	Nitro-Gliserinli Barut	300	Ton
	Karabarut	180	
	Dinamit	1.800	
	Trotil	600	
	Fitil	900	Kilometre
Kırıkkale Mühimmat Fb.	81 mm. lik Havan Mermisi	300.000	Atım
	105 mm'lik Top Mermisi	180.000	
	15'lik Top Mermisi	30.000	
Ankara Fişek Fb.	Muhtelif Harp Fişegi	95.600.000	Adet
	Muhtelif Tabanca Fişegi	5.000.000	
İstanbul Av Fişegi Fb.	Muhtelif Av Kovanı	3.700.000	Adet
	Muhtelif Av Fişegi	2.000.000	
	Saçma	540.000	Kilogram
Kayaş Kapsül Fb.	Çeşitli Kapsül	51.000.000	Adet

¹¹⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Cilt 12, Dönem: 11, Toplantı: 3, Ankara: TBMM Matbaası, 1960, 30-31.

¹¹⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 7, Dönem: 11, Toplantı: 2, 40. Birleşim, 20.02.1959, 298.

¹¹⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 10, Dönem: 11, Toplantı: 3, 1. Birleşim, 01.11.1959, 10.

¹¹⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Cilt 12, Dönem: 11, Toplantı: 3, Ankara: TBMM Matbaası, 1960, 31; Yurtoğlu, “Türk Savunma Sanayiinde”, 102.

Ankara Silah Fb.	Muayyen Tipte Mamul Yapmamaktadır	-	-
Kırıkkale Top Fb.	7,5'lik Top	48	Adet
	15'lik Top	24	
	Tabanca (7,65 veya 9 mm)	20.000	
	Av Tüfeği (12 veya 16 Çap)	11	
Mamak Gaz Maskesi Fb.	Komple Maske	100.000	Adet
Ankara Marangoz Fb.	Muhtelif Sandık	50.000	Adet
	Kundak Taslağı (Piyade ve Av Tüfeği İçin)		
Etimesgut Uçak Fabrikası	Uçak (2200 libreye kadar sıklette)	100	Adet
Kırıkkale Kuvvet Merkezi	Elektrik Enerjisi	12.000.000	Kws

Tabloya göre, Ankara, İstanbul ve Kırıkkale’de bulunan silah, mühimmat, barut, çelik, fişek, pirinç, gaz maskesi ile marangoz ve uçak fabrikalarının sayısal olarak Kırıkkale ve Ankara’da fazla olduğu görülmektedir. Malzeme fabrikalarının Kırıkkale’de pirinç ve çelik; kimya fabrikalarının Ankara Elmadağ’da barut ve patlayıcı madde ve Kırıkkale’de barut; mühimmat fabrikalarının İstanbul’da av fişegi, Ankara’da fişek, Kırıkkale’de mühimmat ve Ankara Kayaş’ta kapsül; makine fabrikalarının Ankara’da silah, Mamak’ta gaz maske ve Kırıkkale’de top; marangoz fabrikasının Ankara’da marangoz; uçak fabrikasının Ankara Etimesgut’ta uçak fabrikası olduğu anlaşılmaktadır. Bu fabrikalarda farklı türlerde silah, mermi, barut, top ve maske gibi savaş malzemelerinin yanında pirinç ve çelik blokları, hadde mamulleri ve uçak üretimi gerçekleştirilmiştir.

1960’lı yıllarda MKEK’nin satış birimleri, Genel Müdürlük başlısı genel satış koordinatörlüğü ile fabrikalar grubunun genel müdür yardımcılıklarının başlısı olan Mühimmat, Malzeme, Makine ve Kimya satış müdürlükleridir. MKEK, ülkenin en önemli mühimmat üreticisidir. Ülke içinde MSB siparişleri, dışarıda Türkiye-Almanya arasında yürürlüğe konan mühimmat anlaşması, Pakistan’ın yaptığı mühimmat siparişleri ve NATO siparişleri bulunmaktadır. Ayrıca, Irak ve İran’a 1967 yılından itibaren farklı tür ve miktarlarda satış gerçekleştirilmiştir. 27-28 Temmuz 1965 tarihlerinde Türkiye-Almanya arasında yapılan mühimmat anlaşmasına göre Almanya’ya 125 milyon mark değerinde mühimmat satılmıştır. 28 Ağustos 1967 tarihinde Federal Almanya Savunma Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı arasında imzalanan anlaşma ile, G-3 otomatik piyade tüfeğinin ve 05 Ağustos 1967 tarihinde RHEINMETALL GMBH DÜSELDORF firmasıyla yapılan anlaşma gereğince MG-3 makinalı tüfeğinin Türkiye’de üretimi sağlanmıştır.¹¹⁵⁰

¹¹⁵⁰ Bekiroğlu, “Silah ve Tüfek Fabrikası”, 6.

Almanya'ya bu dönemde gerçekleştirilen teslimat tutarlarına ilişkin tablo aşağıda yer almaktadır.¹¹⁵¹

YIL	TUTAR (MARK)
1958	8.855.858
1959	33.827.179
1960	63.379.160
1961	72.810.083
1962	75.631.544
1963	103.266.875
1964	89.501.022
1965	28.203.526
TOPLAM	475.475.249

NATO üyesi ülkeler farklı tipte silah ve mühimmatın standart bir şekilde ve uygun fiyatla müşterek üretimi ve kullanımı maksadıyla faaliyette bulunmuş ve MKEK de bu çalışmalara katılmıştır. MKEK bu çerçevede SİDEWİNDER güdümlü mermisinin üretimine ilişkin projeye katılmıştır. Bullpup güdümlü mermisinin üretiminin müşterek yapılması Türkiye, İngiltere, Danimarka ve Norveç arasında imzalanan anlaşma doğrultusunda kararlaştırılmıştır. İlaveten hafif ve ağır mühimmat ile güdümlü mermilerin parçaları NATO ülkelerine satılmıştır. 1960-1964 yılları arasında NATO'ya toplam 28.7 milyon lira tutarında teslimat gerçekleştirilmiştir.¹¹⁵²

1963-1983 yılları arasında MKEK'de çalışan personel sayılarına ilişkin veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.¹¹⁵³

YIL	TEKNİK PERSONEL	DİĞER PERSONEL	İŞÇİ	TOPLAM
1963	199	1.924	11.792	13.915
1964	198	1.899	11.721	13.818
1965	189	1.885	11.734	13.808
1966	211	2.019	12.837	15.067
1967	210	2.044	12.844	15.098
1968	225	2.014	13.186	15.425
1969	235	1.974	13.207	15.416
1970	277	2.054	12.394	14.725
1971	287	2.138	12.983	15.408

¹¹⁵¹ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 103.

¹¹⁵² Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 104.

¹¹⁵³ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 108.

1972	282	2.480	13.320	16.082
1973	664	2.162	13.666	16.492
1974	769	2.284	14.492	17.545
1975	881	2.314	15.241	18.436
1976	926	2.328	15.952	19.206
1977	1.000	2.360	16.274	19.634
1978	1.029	2.519	15.309	18.837
1979	1.011	2.537	15.362	18.910
1980	1.027	2.661	14.198	17.886
1981	1.011	2.564	13.411	16.986
1982	1.018	2.490	13.447	16.955
1983	1.071	2.444	13.545	17.060

Tabloya bakıldığında, kurumun teknik kapasitesini devamlı bir şekilde artırdığı dikkat çekmektedir. 1963 yılında teknik personel sayısı 199 iken, 1983 yılında bu sayının 1.071 kişiye ulaştığı görülmektedir.

MKEK'nin Ar-Ge çalışmaları 1960'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Başlangıçta Mühimmat Fabrikası'nda bir "*Etüt Geliştirme Kısım Müdürlüğü*" açılmış ve müteakiben bütün birimlere yayılmıştır. 1972-1987 yılları arasında gerçekleştirilen faaliyetler ile Ar-Ge çalışmaları neticesinde üretimi sağlanan malzemeler şunlardır; heat-T mühimmatı, 60 mm.lik normal ve komando havanı, 81 mm.lik uzun menzilli havan ve mühimmatı, 120 mm.lik havan ve mühimmatı, 2.000 ve 500 librelik uçak bombaları, şafak mühimmatı ve lançerleri, farklı çaplarda sis mühimmatı, limpet mayınları, plastik antitank ve anti personel mayınları, 155 mm.lik TAŞAN I ve TAŞAN II mühimmatları, 105 mm.lik panter top mühimmatı, 155 mm.lik obüs yavuz namluları, dilyali el bombaları, aydınlatma bombaları, 45 km. menzilli 175 mm.lik top mühimmatı, plot fırlatma gibi kartriçler, muhtelif yük atma, mayın açma sistemleri, piyade roket lançeri sistemleri, M-72 LAW roket ve lançerleri, mekiksiz dokuma tezgâhları ve MKE tipi takım tezgâhlarıdır.¹¹⁵⁴

MKEK tesisleri Offshore ve Alman siparişlerinin yerine getirilmesi maksadıyla 1954 ve 1958 yıllarında iki kez modernize edilmiştir.¹¹⁵⁵ Gerçekleştirilen modernizasyon çalışmaları kapsamında ABD tezgâhları 3 ile 5 makineye bir işçi düşmesi, maliyet etkin ve kullanıma uygun olduğundan tercih sebebi olmuştur. Ayrıca, fabrikaların modernize edilmesinde Almanya'nın Meissner firması önemli bir yer işgal etmektedir. Mühimmat, Barut ve Pirinç fabrikalarında verimi yüksek olan tezgâh ihtiyacı söz konusu olmuş ve fabrikaların ıslahı için Almanya'nın Meissner firması ile anlaşma sağlanmıştır. Ayrıca Pirinç Haddehanesi, Mühimmat Çarkhanesi ve Barut Fabrikası'nda yer alan bazı tezgâhlar için ABD yardım heyetinden 1.978.000 dolarlık temin izni alınmıştır. Gelişim programının işlerlik kazanmasının

¹¹⁵⁴ Mustafa Taşan, *Savunma Sanayi ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu*, Ankara: MKEK Yayını, 1987, 17.

¹¹⁵⁵ Orhan Gök, "Millî Harp Sanayimiz", *MKEK Dergisi*, 12 (Aralık 1976), 62.

ardından MKEK'nin 110.413.000 TL. olan iş hacmine, 196.089.000 TL.'lik yeni bir iş hacmi eklenmiştir. Böylelikle kurumun yıllık 3.000.000 TL. olan kârına, 1961 yılının ardından 22.805.000 TL.'lik kâr eklenecektir. Bu programın başarılı olmasının ekonomiye katkısı olmuştur.¹¹⁵⁶

1956-1974 yılları arasında 18 yılda 18 yatırım bitirilerek kurumun değeri 6 ile 7 misli artmıştır. Bu yatırımlar sırasıyla şunlardır:¹¹⁵⁷

- Gazi Fişek Fabrikası'nın açılması,
- Topçu Mühimmatı Fabrikası ve yardımcı ünitelerinin genişletilmesi (Almanya'nın siparişlerinden faydalanılarak 600 milyon mark tutarında yatırım),
- Çelik çekimhanesinin faaliyete geçmesi,
- Pirinç Fabrikası'na ait elektroliz, tel kablo ve dökümhane atölyelerinin açılması,
- Barut Fabrikası'nın kapasitesinin 450 ton iken, 1.300 tona yükseltilmesi,
- TNT üretim tesislerinin açılması, dinamit ve nitrogliserin kapasitesinin yükseltilmesi,
- Kayaş Kapsül ve İmlâ Fabrikası'nın genişletilmesi ve modernize edilmesi,
- Vasıflı Çelik Haddehanesi ve bandaj tesislerinin açılması,
- Pik ve sfero dökümhanesinin açılması,
- Takım tezgâhları imalât tesislerinin açılması,
- Dişli üretim tesisleri,
- Tekstil makineleri üretim tesislerinin açılması,
- Elektrik sayaçları fabrikasının açılması,
- Çelik çekme boru fabrikasının açılması,
- G-3 ve MG-3 tüfek fabrikasının açılması,
- Yonga levha, kontraplak, kontralevha ve tesislerinin açılması,
- Pil fabrikasının açılması,
- Roket fabrikasının açılması.

¹¹⁵⁶ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 112.

¹¹⁵⁷ Taşan, *Savunma Sanayi*, 23.

MKEK'nin kuruluşundan başlayarak özellikle son yıllarda önemli düzeyde atılım gerçekleştirerek üretim ve tesis kapasitesini artırdığı görülmektedir. Bu bağlamda, MKEK'nin kurulduğu 1950 yılı ile 1987 yılının karşılaştırmalı analizi aşağıdaki tabloda yer almaktadır:¹¹⁵⁸

TESİS	1950	1987
Fabrika Sayısı	13 Adet	19 Adet
Kapalı Saha	169.000 m ²	850.000 m ²
Elektrik Kullanımı	11 milyon Kwh.	130 milyon Kwh.
Çelik Döküm	3.500 ton	60.000 ton
Barut	450 ton	1.800 ton
Dinamit	500 ton	10.000 ton
Topçu Mermisi	7-8 kalemde 200.000 atım	32 kalemde 1.250.000 atım
Personel	97 Mühendis Tekniker 65 Yük. Ok. 8.000 İşçi	710 mühendis 380 tekniker 475 yük. Ok. 13.500 işçi

Kurumun sermayesi, 1950 yılında kurulduğunda 400 milyon lira iken, 1971 yılında 1381 Sayılı Kanun ile 1 milyar TL.'ye yükseltilmiştir. Bu bütçeye 1973 yılı bütçe kanunu ile 400.000.000 lira eklenmiş, 20 Ocak 1975 tarihinde 350 milyon lira daha eklenerek 1.750.000.000 lirayı bulmuştur. Kurumun 1970-1976 yılları arasında kâr ve satış hâsılatı verileri aşağıda yer alan tablodadır:¹¹⁵⁹

YIL	KÂR (MİLYON TL.)	SATIŞ HASILATI (MİLYON TL.)
1970	38.5	817
1971	54.4	883.5
1972	12.3	1.171.1
1973	44.0	1.179.4
1974	186.5	1.599.9
1975	175.9	2.212
1976	130	3.062

¹¹⁵⁸ Taşan, *Savunma Sanayi*, 15.

¹¹⁵⁹ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 117.

1963-1983 yılları arasında MKEK'nin millî gelire net katkısı aşağıdaki tabloda yer almaktadır.¹¹⁶⁰

Milyon TL.				
YIL	ÖDENEN ÜCRET KÂR	YILLIK BRÜT	ÖDENEN FAİZLER	MİLLÎ GELİRE NET KATKISI
1963	136	25	34	195
1964	154	21	35	210
1965	149	31	25	205
1966	167	43	30	240
1967	214	91	33	238
1968	248	103	25	376
1969	299	67	27	393
1970	390	38	32	460
1971	410	54	51	515
1972	468	12	51	531
1973	449	44	46	539
1974	566	186	40	792
1975	902	176	65	1.143
1976	1.249	113	92	1.454
1977	2.037	165	152	2.024
1978	2.822	19	195	3.036
1979	6.897	327	292	6.862
1980	11.162	1.026	1.154	13.342
1981	14.090	2.256	1.122	17.568
1982	16.480	3.525	2.177	22.182
1983	21.005	2.200	2.325	25.530

1977 yılında MKEK'ye 823 milyon lira kaynak temin edilmiş, 1978 yılında ise finansman ve yatırım programına göre 5.319 milyon lira tutarında kaynak temini planlanmıştır. 1977 yılında 2.323 milyon lira olarak planlanan kurum yatırımları yıl sonunda 712 milyon lira olmuştur. 1978 yılında kurumun 5.338 milyon lira tutarında yatırım gerçekleştirmesi öngörülmüştür.¹¹⁶¹

1972-1981 yılları arasındar MKEK 29 adet projenin tatbik edilmesi ile görevlendirilmiş, ancak karşı karşıya kalınan döviz darboğazı ve ABD ambargosu sebepleriyle birçoğu hayata geçirilememiştir. Tüm yatırımların gerçekleşmesi için 1987 yılı sonu fiyatlarıyla 210 milyar TL.'lik harcama gerçekleştirilmiş, ilaveten 38 milyar TL.'lik hazır parçalar için olmak üzere toplam 268 milyar TL. harcama yapılmıştır. Bu harcamanın toplam 100 milyar TL.'lik kısmı dış yardımdan gelmiş, 168 milyar TL.'lik kısmı ise kurum imkânlarından sağlanmıştır.¹¹⁶²

1982 yılından itibaren MKEK'nin üretimlerindeki artışı gösteren tablo aşağıdadır:¹¹⁶³

¹¹⁶⁰ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 117.

¹¹⁶¹ *Kamu İktisadi Teşebbüsleri Yıllığı*, Ankara: TTK Yayını, 1979, 37.

¹¹⁶² Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 120.

¹¹⁶³ Taşan, *Savunma Sanayi*, 14.

Ürün Adı	1980 öncesi Üretim	1983 Üretim Seviyesi
	Adet/Yıl	Adet/Yıl
G3 Otomatik Tüfek	30.000	54.000
G3 Makine Tüfek	1.000	3.000
20 mm. Havan	100	250
20 mm. Mühimmat	35.000	100.000
20 mm. Uçak Mermisi	500.000	1.200.000
Tabanca Fişekleri	5.000.000	8.000.000
Sıvı Çelik Greyder	150	250
Monofeze Elektrik Sayacı	300.000	420.000

1981 yılından başlayarak yeni ürünler elde etmek, modernizasyona giderek kapasite artırımını sağlamak ve çoğunluğu 25 yıllık olmuş tesislerin yenilenmesi amacıyla bir dizi projenin hayata geçirilmesine ağırlık verilmiştir. Bu faaliyetlerin yoğunlaştığı yıllar 1984-1987 yılları arasındadır. 1988 yılında da devam edecek olan üç proje dışında tümü bu yıllarda bitirilmiş ve üretime geçilmiştir. Bu projeler şunlardır; Topçu Mermisi Yeni İmlâ İşletmesi, Topçu Mermisi Yeni Pres İşletmesi, Tank Üstü Top İşletmesi, 105 mm.lik APFSDS Antitank Mühimmat İşletmesi, Dinamit Modernizasyonu ve Kapasite Artırımı Projesi, MP-5 Makineli Tabanca Üretim Tesisleri, Askerî ve Sivil Kapsül Tesisleri, Uçaksavar Fabrikası 20 mm.lik ve 35 mm.lik Top Projesi, Gaz Maskesi Projesi, TNT Tesisleri Modernizasyonları, Barut Fabrikası Modernizasyonu ve Kapasite Artırımı Projesi, Av Fişek Fabrikası'nın Haliç'ten Ankara'ya naklidir.¹¹⁶⁴

MKEK'nin ana hedefi, TSK, uluslararası piyasa ve sivil sektör tarafından yapılan taleplerin en etkili bir şekilde karşılanabilmesidir. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi adına devam eden projeler şöyledir; 35 mm.lik Uçaksavar Top Üretimi, 20-25 mm.lik Mühimmat Üretimi, Tabanca Fişegi Üretim Mod.,155 mm.lik Mühimmat Üretimi, 7.62 mm.lik NATO Fişek Üretim Hattı Mod., Mayon Üretim Hattı, Namlu Dövme ve İşleme Tesisi, Bomba Gövdesi Dövme Tesisi, Tanksavar Füzesi, 40 mm. Otomatik Bomba atar, 5.56 mm.lik ve 7.62 mm.lik Fişek Üretimi, 5.56 mm.lik Tüfek Üretimi, Yeni İmla Tesisi, Küresel Barut Üretimi, Tapa Üretimi ve 13.20 mm.lik Fişek ve Chaff-Flare Üretimi'dir.¹¹⁶⁵

MKEK'nin modernizasyon hedeflerini gerçekleştirmek için ürünlerinden bir bölümünü yurt dışına ihraç etmek istemiş ve çalışmalarını hızlandırmıştır. 1992-1997 yılları arasında kurumun gerçekleştirdiği ihracat tutarları aşağıdaki tabloda yer almaktadır:¹¹⁶⁶

¹¹⁶⁴ Taşan, *Savunma Sanayi*, 12.

¹¹⁶⁵ *Türk Savunma Sanayii Kuruluşları*, Ankara: MSB Yayını, 1998, 157.

¹¹⁶⁶ *Türk Savunma Sanayii*, 157.

YIL	TUTAR
1992	28,189,934.87 \$
1993	14,592,604.87 \$
1994	39,121,428.83 \$
1995	50,189,470.03 \$
1996	34,044,283.78 \$
1997	30,281,386.64 \$

Kurum, 1993 yılı itibarıyla 250 türlü askerî ve 800 türlü sivil ürünün üretimini gerçekleştirmektedir. MKEK’de, günümüzde üretilen başlıca askerî ürünler şöyledir; 20 mm.den 8 inch’e kadar havan ve obüs mühimmatı, 6.35 mm.den 12.7 mm.ye kadar hafif silah mühimmatı, tek, çift ve üç bazlı top ve obüs barutları, MG-3 makinalı tüfek, G-3 otomatik tüfek, MP-5 makineli tabanca, 60 mm.lik, 81 mm.lik ve 120 mm.lik havanlar, 2.75 inch uçak roketi, 105 mm.lik tank topu, 20 mm.lik ve 35 mm.lik çift namlulu uçaksavar topları, 155 mm.lik obüs namlu kompleleri, TNT ve DNT vb. patlayıcı ve yanıcı maddeler, türlü mayın, tahrip kalıbı ve el bombasıdır.¹¹⁶⁷

Kurum, 1994 yılı itibarıyla askerî ve sivil maksatlı 1.000’i aşan üretim türü ile TSK’nın silah ve mühimmat ihtiyacının büyük bir bölümünün karşılanmasına yönelik organizasyonunu gerçekleştirmektedir. MKEK bağlı şirketler şunlardır: Anpil A.Ş., Asilçelik A.Ş., Av Fişek A.Ş., Barutsan A.Ş., Çansaş A.Ş., Çelbor A.Ş., Çeliksın A.Ş., Elsa A.Ş., Etağ A.Ş., Elroksan A.Ş., Fişeksan A.Ş., Hafif Silahsan A.Ş., Hurdasan A.Ş., Maksam A.Ş., Mühimmatsan A.Ş., Nitrosan A.Ş., Pirinçsan A.Ş., Taksan A.Ş. ve Tümosan A.Ş.dir.¹¹⁶⁸

MKEK, 8 Haziran 1984 tarihinde Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) olarak yeniden teşkilatlandırılmış, 2000 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’ndan ayrılarak MSB’ye bağlanmıştır. 2019 yılından itibaren Türkiye’nin ilk 100 büyük sanayii kuruluşu arasında bulunan kurumun ünvanı 2021 yılında Makine ve Kimya Endüstrisi Anonim Şirketi’ne dönüştürülmüştür.¹¹⁶⁹ Kurum, hâlihazırda Genel Müdürlük (Ankara), 2 adet İşletme Müdürlüğü (Çankırı, Kırıkkale) ve 11 adet fabrika ile çalışmalarına devam etmektedir.

¹¹⁶⁷ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı’ndan*, 124.

¹¹⁶⁸ Tanyer, “Tophane-i Amireden”, 78.

¹¹⁶⁹ *Resmî Gazete*, S. 31530, 03.07.2021.

MKEK, günümüzde Ar-Ge ve yatırım projeleri kapsamında 403 değişik grupta üretim gerçekleştirmekte olup, bu projeler şunlardır; Boran, Panter, Fırtına, Yavuz Obüsleri ve Ana Muharebe Tankı ALTAY gibi ağır silahlar; M-60 tankı ve Fırtına Obüsü'ne hibrit tahrik sistemi entegrasyonu, ZPT'lere 25 mm.lik silah sistemi entegre edilerek hibrit tahrik sistemi'ne dönüştürülmesi; 35 mm.lik Korkut Hava Savunma Sistemi Topu, 25 mm.lik Kara Topu, 20 mm.lik Çift Namlulu Uçaksavar; MPT-55, MPT-76¹¹⁷⁰, BORA-12, KNT-76 tipinde hafif silahlar ile mühimmatları; Hava Kuvvetleri'nin ihtiyacına yönelik MK Serisi Serbest Düşüm Uçak Bombaları ile sığınaklara atılan Nüfuz Edici Uçak Bombaları (NEB);¹¹⁷¹ 120 mm.lik, 81 mm.lik, 60 mm.lik Havanlar, 175 mm.lik, 155 mm.lik, 105 mm.lik Topçu Mühimmatları ile Barutları; 2,75"lik, 122 mm.lik, 107 mm.lik Topçu Roketleri ile Sevk Yakıtları; 40 mm.lik Bombaatar Mühimmatı ve 66 mm.lik Antitank Roketi; 35 mm.lik, 25 mm.lik, 20 mm.lik, 12,7 mm.lik, 9 mm.lik, 7,62 mm.lik, 5,56 mm.lik Mühimmatlar; Ateşleyiciler, Busterler, Patlatma Kapsülleri, Kartriçler, Squibler gibi piroteknikler ve Chaff/Flare gibi aldatıcı mühimmatlar ve Pirinç, Çelik-Vasıflı Çelik gibi malzemelerdir.¹¹⁷²

Sonuç olarak; kuruluşundan beri MKEK'ye gerçekleştirilen yatırımlar ile öncelikle savunma sanayii olmak üzere farklı alanlarda önemli gelişmeler kaydedilerek yıllar içerisinde üretim miktarında artışlar sağlanmıştır. Savunma sanayii alanında üretimi yapılan farklı türlerde top, barut, silah, mermi, fişek ve dinamit önde gelmek üzere çok sayıda savaş malzemesinin üretimini gerçekleştiren MKEK, uluslararası alanda, yerli sanayii alanında ve ülkenin millî güvenliğinin temini hususunda sorumluluklarını yerine getirmiştir. MKEK fabrikalarında üretimini gerçekleştirdiği silahlar sayesinde, ülkenin savunmasına yönelik dinamizmi kazandırmaya çalışmakta, saldırgan ve emperyalist eğilimi olan ülkelerin karşısında caydırıcılık misyonunu yerine getirmektedir. MKEK, savunma sanayii haricinde hemen hemen her alanda kurumların üretim ihtiyaçlarına çare olmakta, halkın ihtiyacı olan alet ve edevatı karşılamakta, iktisadi bir devlet teşekkülü olarak görevini sürdürerek devletin halka olan hizmet anlayışını göstermesine vesile olmaktadır. Ahşaptan üretilen evler, dokuma tezgâhları ve ekonomik mobilyalar öncelikli olmak üzere, her çeşit alüminyum, bakır, demir, çelik, boru, tel ve pirinç malzemelerine ek olarak kimya sanayinde kullanılan mamuller ile tarım alet ve

¹¹⁷⁰ MPT-76 Millî Piyade Tüfeği: MKEK bağlısı Kırıkkale Silah Fabrikası'nda imali gerçekleştirilmektedir. 2018 yılı Mart ayında 7,62 mm.lik bu tüfeklerden 13.500 adet TSK'ya teslim edilmiştir. Bkz., Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 74.

¹¹⁷¹ Nüfuz Edici Bomba (NEB): MKEK ve TÜBİTAK-SAGE birlikteliği ile imali sağlanan TSK'nın taktik güdümlü mühimmat ihtiyacının Ar-Ge vasıtasıyla özgün ürünlerle karşılamak gayesiyle, Hava Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacına yönelik olarak yer altı ve yer üstündeki hedeflere nüfuz ederek arzu edilen gecikme zamanına uygun olarak infilak eden Türkiye'nin ilk millî bombasıdır. Bkz., Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 78.

¹¹⁷² MKE A.Ş. 2021 Faaliyet Raporu, 9.

makinelerinin kurumun tesislerinde üretiliyor olması Türk sanayii tarihinde önemli bir aşama kat edildiğinin ispatı olarak yerini almıştır.

1.7. Savunma Harcamaları

Günümüzde “*Savunma ve güvenlik hizmetleri*” devletin ana işlevi olarak görülmektedir. Savunma hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için yapılan harcamalar “*Savunma harcamaları*” olarak adlandırılmaktadır.¹¹⁷³ Silahlı Kuvvetler’in modernize edilmesi ve savaş gücünün artırılması için MSB’ye devlet bütçesinden ödenek ayrılmaktadır. Millî Savunma hizmetlerinin yürütülmesi için başlıca iki kaynaktan faydalanılmaktadır. Bunlar; millî bütçe ve dış askerî yardımlardır. Millî bütçeden ayrılan paylar, genel olarak savunma, mevcudu muhafaza, geliştirme ve devam ettirme çalışmalarına sarf edilmektedir.¹¹⁷⁴

Millî Savunma Bakanlığı tarafından 1998 yılında yayınlanan Beyaz Kitap’ta savunma harcamalarının kaynakları; millî savunma bütçesinden tahsisli kaynaklar, savunma sanayii fonu kaynakları, TSK Güçlendirme Vakfı kaynakları, Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi, Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçesi ve geri ödemeleri Hazine Müsteşarlığı bütçesinden garanti edilen devlet veya firma kredileri” olarak gösterilmektedir.¹¹⁷⁵

TSK’nın modernize edilmesi amacıyla gerçekleştirilen harcamalarda ilk faaliyet olarak “*Türkiye’nin Millî Askerî Stratejisi (TÜMAS)*” oluşturulmaktadır. TÜMAS, orta ve uzun vadeli kuvvet yapısı ve modernizasyon planlamalarını kapsamaktadır. TÜMAS’ın öngördüğü amaçlar doğrultusunda “*Planlama ve Programlama Direktifi (PPD)*” hazırlanmaktadır. PPD orta ve uzun vadeli ihtiyaçların güncel olanaklarla hangilerinin karşılanabileceği konularını açıklığa kavuşturarak yönlendirmektedir. Bu çalışmaların ardından, orta ve uzun vadeli TSK’nın kuvvet yapısı ve bu yapının ihtiyaç duyduğu başlıca sistemler, harekâtı idame, harbe hazırlık ve inşaat konularında ulaşılmak istenen hedefleri belirleyen “*Stratejik Hedef Planı (SHP)*” yapılmaktadır. TSK’nın modernize edilmesi ve kuvvetlendirilmesi amacıyla yerine getirilen faaliyetler doğrultusunda TSK’ya tahsisi olası genel bütçe ile bütçe dışı kaynakları içeren, bahse konu kaynakların tahsis edilmesi ve kullanımına yönelik esasları saptayan mali plan hazırlanır. Mali plan, TSK’nın güçlenmesi, modernizasyonu ve idamesi için tahsisi olası mali kaynakların Kuvvet Komutanlıkları bazında ve fonksiyonel harcama gruplarına yapılan tahsisleri kapsamaktadır. SHP’nin hazırlanmasının ardından bu plana göre “*On Yıllık Tedarik Programı (OYTEP)*” hazırlanmaktadır.¹¹⁷⁶

¹¹⁷³ Emine Koban, “Savunma Harcamaları, Ekonomik Etkileri ve Türkiye’deki Gelişimi”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 355 (1998), 40.

¹¹⁷⁴ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 63, Dönem: 1, Toplantı: 10, 29 Ocak 1971, 362.

¹¹⁷⁵ *Beyaz Kitap*, 117.

¹¹⁷⁶ *Beyaz Kitap*, 121.

Askerî harcamalar, ülkelerin ekonomisi üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilerde bulunmaktadır. Askerî harcamalarda yaşanan artış kısa vadede ekonomide doğrudan etki yaparak, üretim, talep ve istihdam seviyelerinin yükselmesi şeklinde kendini göstermektedir. Askerî harcamalara aşırı kaynak tahsis eden ülkeler, büyük oranda silah ihracı yapmalarına rağmen, ülke dışındaki askerî harcamalarının yüksek seyretmesi sebebiyle ödemeler dengesinde önemli problemlerle yüz yüze gelmektedir. Az gelişmiş ülkelerin askerî harcamaları ise daha çok ithalata yönelik talep niteliğinde olduğundan ödemeler dengesinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Savunma bütçesinin gayesi, TSK'nın asli görevi doğrultusunda caydırıcılık sağlanması, savaş gücünün artırılması ve sürekliliğin temin edilmesi amacıyla kıt kaynakların ihtiyaçlar doğrultusunda en kazançlı olacak şekilde tahsis edilmesi ve ekonomik olarak kullanılmasını sağlamak için gerekli prensiplerin sistemli bir şekilde ortaya konulmasıdır.¹¹⁷⁷

Dünyada savunma harcamalarının finansmanının çoğunluğu devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Bu durumun nedeni savunmanın tümüyle devlet kontrolünde olmasından ileri gelmektedir. Türkiye'deki savunma harcamaları yıllar itibarıyla analiz edildiğinde, savunmanın devlet bütçesinden aldığı pay Cumhuriyet'in ilk yıllarında oldukça yüksektir. Böyle olmasının başta gelen sebebi o dönemin koşullarıdır. Savaştan yeni çıkmış bir devletin millî bağımsızlığını yerine getirme mücadelesi savaşın ardından savunmanın ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Bu yıllarda, insan gücünün ve tüm kaynakların savaşlarda bitmesi, ülkenin ekonomik durumunun kötü olması ve elde bulunan kıt kaynakların çoğunluğunun savunmaya ayrılması, sağlık ve eğitime yeterli seviyede önem verilememesine neden olmuştur. 1924 yılında savunma harcamalarına bütçeden %36'lık bir pay ayrılmış ve toplam 48 milyon TL. olarak gerçekleşmiş, bütçenin üçte biri savunmaya gitmiştir. Aynı yıl savunma harcamalarının GSMH dâhilindeki payı %4'tür. Eğitim ve sağlık harcamaları kapsamında gerçekleşen harcamalar bütçenin sadece %5,5'ini teşkil etmiş ve 8 milyon olarak gerçekleşmiştir. 1929 yılında dünya ekonomik buhranının etkisiyle savunma harcamaları 78,5 milyon TL.'ye yükselmiş, bütçedeki pay ise %30,8'e gerilemiştir. Savunma harcamalarının GSMH içindeki payı aynı yıl %3,8 olarak gerçekleşmiştir. 1924-1934 yılları arası dönemde savunma harcamaları artmasına karşın bütçe içindeki payları azalmıştır. 1935-1944 yılları arası periyotta 2. Dünya Savaşı'nın etkileri görülmektedir.¹¹⁷⁸

2. Dünya Savaşı öncesinde genel bütçe harcamalarından savunmaya ayrılan pay %30-35'dir. 1938-1944 yılları arası dönemde genel bütçenin millî savunma payı %52'dir. Savunma harcamaları bakımından 1945-1954 yılları arası periyot 2. Dünya Savaşı'nın son

¹¹⁷⁷ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 276-278.

¹¹⁷⁸ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 274.

bulduğu, NATO ittifakına katılımın olduğu ve dış askerî yardımların devreye girdiği yıllardır. Bu yıllarda savunma harcamalarına ayrılan bütçede düşme görülmektedir. 1950-1959 yılları arası dönemde %25'dir.¹¹⁷⁹ Savaş süresince bütçenin takriben %60-65'i askerî faaliyetlere harcanmıştır. 1945 yılında mali yıl yerine takvim yılı kullanılmaya başlanması, harcama rakamlarının 7 aylık olmasına ve buna bağlı olarak savunma harcamalarında düşüş yaşanmasına neden olmuştur. Savunma harcamasının toplam bütçe harcamasına oranındaki düşme ise, savaşın sona ermesi ile ilgili olup, 1945 yılında % 40'lara daha sonra %30'lara inecektir. 1945 yılından sonra ve DP iktidarında askerî amaçlı harcamalarda ayrıca dış kaynak olarak ABD ve NATO fonları devreye sokulmuştur.¹¹⁸⁰

MSB'nin 1946 yılı bütçe teklifi 265.000.000 lira olarak tespit olunmuştur. Bundan 150.000.000 lirası adi bütçeye ve 150.000.000 lirası da özel bölüme ayrılmıştır.¹¹⁸¹ Millî savunma bütçesinin genel bütçeden aldığı pay 1947 yılında, ki o zamanki dar bütçe olanakları içinde, %31,4; 1948 yılında %30,3 ve 1949 yılında %33,5'tir. 1948 yılında Truman yardımı öncesinde millî savunma bütçesi 377 milyon lira iken, NATO'ya girilmesinin ardından 1953 yılında yardımlarla birlikte 1.850.091.000 liraya yükselmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı'nın 1968 yılında yayınlanan bir raporuna göre; 1951-1962 yılları arası dönemde askerî yardım kapsamında, ABD'nin Türkiye'ye ayırdığı ödenek 1967 yılı fiyatları göz önünde bulundurulduğunda üç milyar TL. olup aynı yıl millî bütçeden savunma için harcanan miktara yaklaşmaktadır.¹¹⁸² Savunma harcamaları, 1950 yılında 479 milyon dolar, 1955 yılında 1.219 milyon dolar ve 1960 yılında 1.913 milyon dolar olarak artış göstermiştir. Genel bütçeden savunma harcamalarına ayrılan pay; %30,8 1950 yılında; %36,8 1955 yılında ve %26,1 1960 yılında gerçekleşmiştir. 1950-1960 yılları arası dönemde ABD'den hibe yolu ile temin edilen askerî yardım ise 1.579,5 milyon dolar olarak hesaplanmıştır.¹¹⁸³

Bir kısmı geçen yıl yurdumuza gönderilen ve bu yıl içerisinde gönderilmesine devam edilecek olan ABD iktisadi yardımından sipariş edilen askerî malzemenin sözleşme yapılmaksızın ve MSB adına ABD Harbiye Bakanlığı'na satın alınması 4097 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹¹⁸⁴ TSK'nın 28 Şubat 1953 tarihinde sona erecek Türk mali yılı içerisindeki askerî imalat, inşaat, teçhizat ve malzeme masrafları için serbest bırakılacak

¹¹⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 7, Devre: 11, İçtima: 7, 24.2.1959, 710.

¹¹⁸⁰ Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: İz Yayınları, 1995, 245-246.

¹¹⁸¹ Millî Savunma Bakanlığı'nın 1946 yılı Bütçe Teklifi 265.000.000 lira olarak tespit olunması. BCA, 30-10-0-0/48-311-14, (1946).

¹¹⁸² Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim*, 245-246.

¹¹⁸³ Tuğrul Çubukçu, "Savunma Harcamaları: İç ve Dış Kaynaklar", *Türkiye'nin Savunması*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, Tisa Matbaacılık, 1987, 124-128.

¹¹⁸⁴ ABD iktisadi yardımından sipariş edilen askerî malzemenin Millî Savunma Bakanlığı adına Amerika Harbiye Bakanlığı'na satın alınması. BCA, 30-18-1-2/129-43-18, (29.05.1952).

100.000.000 liraya ait anlaşmanın imzası hususunda yetki verilmesi ve 50.000.000 lirasının MSB ve Bayındırlık Bakanlıklarının 1952 bütçelerine ödenek kaydedilmesi 5750 Sayılı Kanun'a istinaden kararlaştırılmıştır.¹¹⁸⁵ ABD Yardımları Karşılık Fonu %95'leri hesabından Tarım Bakanlığı bütçesine ödenek kaydedilen pazardan 398.000 liralık aktarma yapılması ve bir tertib adına kayıt eklenmesi 5750 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹¹⁸⁶ 1952-1953 yıllarında direkt ABD yardımlarından temin olunan 150.000 dolarlık kredi ile satın alınacak İstatistik Genel Müdürlüğü'nün ihtiyacı olan makine ve yedek parçaların araya komisyoncu girmeksizin doğrudan doğruya firmalarından pazarlıkla sağlanması kararlaştırılmıştır.¹¹⁸⁷ ABD yardımları %95'ler hesabından Millî Müdafaa Vekaleti'ne verilen 111.400.000 liradan 2.000.000 liranın 1954 yılı Bütçe Kanunu'na dayanarak bakanlığa ait hizmetler için ödenek kaydedilmesi 5750 Sayılı Kanun'a istinaden kararlaştırılmıştır.¹¹⁸⁸ ABD yardımları karşılık paralar hesabından TSK lehine serbest bırakılan 50.000.000 liradan 34.000.000 liranın 1954 yılı Millî Müdafaa Vekaleti bütçesine ödenek kaydedilmesi 5750 Sayılı Kanun'a istinaden kararlaştırılmıştır.¹¹⁸⁹ ABD yardımları karşılık paralar hesabından serbest bırakılan 8. 000.000 liranın 1954 mali yılı Millî Müdafaa Vekaleti Bütçesi'ne ödenek kaydedilmesi 5750 Sayılı Kanun'a istinaden kararlaştırılmıştır.¹¹⁹⁰

Aşağıdaki tabloda, bu dönemde millî bütçeden MSB'ye tahsis edilen ve değişik kaynaklardan temin edilen yardımlar yer almaktadır:¹¹⁹¹

(Milyon olarak)					
Yıllar	Millî Bütçeden	ABD Yardımından	Karşılıklı Paralardan	Nato Enf.	Toplam
1948	376 934	-	-	-	376 934
1949	460 450	-	-	-	460 450
1950	458 237	-	-	-	458 237
1951	470 000	-	-	-	470 000
1952	499 986	-	-	-	499 986
1953	955 450	590 500	111 400	191 233	1 850 591
1954	1 033 880	527 543	115 920	184 632	1 861 975

¹¹⁸⁵ Türk Silahlı Kuvvetleri için serbest bırakılacak 100.000.000 liraya ait anlaşmanın imzası hususunda verilecek yetki ve ilgili Bakanlık bütçelerine kaydolunacak ödenek. *BCA*, 30-18-1-2/129-54-11, (28.07.1952).

¹¹⁸⁶ ABD Yardımları Karşılık Fonu %95'leri hesabından Tarım Bakanlığı bütçesine ödenek kaydedilen pazardan 398.000 liralık aktarma yapılması ve bir tertib adına eklenilecek kayıt. *BCA*, 30-18-1-2/130-90-14, (27.11.1952).

¹¹⁸⁷ ABD yardımlarından temin olunan kredi ile satın alınacak İstatistik Genel Müdürlüğü'nün ihtiyacı olan makine ve yedek parçaların doğrudan doğruya firmalarından pazarlıkla sağlanması. *BCA*, 30-18-1-2/134-97-9, (10.12.1953).

¹¹⁸⁸ ABD Yardımları %95'ler hesabından Millî Müdafaa Vekaleti'ne verilen paradan 2.000.000 TL'nin 1954 yılı bütçe Kanunu'na dayanarak bakanlığa ait hizmetler için ödenek kaydedilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/136-63-1, (05.07.1954).

¹¹⁸⁹ ABD yardımları karşılık paralar hesabından Türk Silahlı Kuvvetleri lehine serbest bırakılan 50.000.000 liranın harcama şekli. *BCA*, 30-18-1-2/137-94-17, (20.11.1954).

¹¹⁹⁰ ABD yardımları karşılık paralar hesabından serbest bırakılan 8.000.000 liranın 1954 mali yılı Millî Müdafaa Vekaleti Bütçesine ödenek kaydedilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/138-121-17, (24.02.1955).

¹¹⁹¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 27/1, Dönem: 1, Toplantı: 4, 5 Mayıs 1965, 180.

1955	725 010	511 469	100 600	118 227	1 463 306
1956	784 878	466 338	91 520	101 920	1 444 656
1957	959 107	612 120	104 796	77 287	1 753 310
1958	1 203 380	1 377 577	170 000	154 496	2 896 353
1959	1 154 340	1 147 236	630 000	148 453	3 080 029

Türkiye’de bu döneme ait Savunma Harcamaları aşağıdaki tabloda verilmiştir.¹¹⁹²

Yıllar	Toplam Bütçe Harcaması (Milyon TL)	Savunma Harcaması (Milyon TL)	Savunma Harcamalarının Toplam Harcamaya Oranı (%)
1926	172	63	36,6
1927	199	73	36,7
1928	201	69	34,3
1929	213	67	31,5
1930	210	63	30,0
1931	182	62	34,1
1932	212	44	20,8
1933	174	58	33,3
1934	229	69	30,1
1935	260	73	28,1
1936	252	81	32,1
1937	287	94	32,8
1938	301	103	33,9
1939	387	195	50,4
1940	536	324	60,4
1941	575	360	64,3
1942	885	538	60,8
1943	1,019	656	64,4
1944	1,077	634	58,9
1945	601	285	47,4
1946	1,019	409	40,1
1947	1,564	566	36,2
1948	1,402	489	34,9
1949	1,572	519	33,0
1950	1,467	442	30,1
1951	1,591	468	29,4
1952	2,249	606	26,9
1953	2,294	692	30,2
1954	2,565	820	32,0
1955	3,309	1,157	35,0
1956	3,487	973	27,9
1957	4,162	1,057	25,4
1958	4,977	1,393	28,0
1959	6,728	1,735	25,8

¹¹⁹² Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, İstanbul: Anfa Yayıncılık, 1989, 250-251.

Diğer taraftan, NATO'nun kuruluşundan 1967 yılına kadar askerî yardım alan ülkeler ve miktarları aşağıda yer alan tabloda verilmiştir.¹¹⁹³

ÜLKE	YARDIM MİKTARI (Milyon Dolar)
FRANSA	271
TÜRKİYE	139
ALMANYA	99
İTALYA	95
YUNANİSTAN	65
BELÇİKA	42
HOLLANDA	29
DANİMARKA	26
İZLANDA	1

Bu tablodan anlaşılacağı üzere Türkiye, Fransa'nın ardından NATO'dan en çok yardım temin eden ülke durumundadır. Öteki ülkelerin stratejik özelliklerine ve konumlarına bakıldığında bahse konu yardımların yüksek seviyede olmadığı dikkat çekmektedir.

1950 yılı rakamlarına göre; savunma giderlerinin genel bütçe giderleri toplamına nispeti; ABD %30,63, Fransa %19,0, İngiltere %25,41, İtalya %22,09 ve Kanada %11,3'tür.¹¹⁹⁴

1.7.1. Millî Savunma Bütçe Görüşmeleri

1952 yılı TBMM bütçe görüşmeleri esnasında CHP grubu adına konuşma yapan Kütahya milletvekili Asım Gündüz; *“Ordumuz, İkinci Cihan Harbi'nden sonra en yeni, en modern silahlarla teçhiz edildikçe teşkilatında da buna göre değişiklikler yapmıştır. Ordumuz teçhizatının ikmalinde bize yardımlarını esirgememiş olan büyük dostumuz Amerikan Hükûmeti'ne şükranlarımızı bu vesile ile tekrarlamayı vazife addederiz.”*¹¹⁹⁵ demiş ve Türk ordusunun savaşın ardından yeniden yapılanarak modern silahlarla teçhiz edildiğini ve teşkilatını da buna uygun şekilde değiştirdiğini belirtmiştir.

Millî Savunma bütçesinin görüşmeleri sırasında, CHP Rize Milletvekili Kemal Balta gerçekleştirdiği konuşmada; *“Millî savunma bütçesinin Kuvvet Komutanlıkları arasında eşit oranda paylaştırılmadığını, Kara Kuvvetleri'ne bütçenin %85'i, Hava Kuvvetleri'ne %10'u, Deniz Kuvvetleri'ne de %5'nin tahsis edildiğini, buna karşın ABD'nin savunma bütçesinin %65'ini, Rusya'nın %58'ini ve İngiltere'de %58'ini hava bütçesine verdiğini.”* belirtmiştir. Bir örnek ile karşılaştırma yaparak; *“Bir tümene düşen uçak sayısı İngiltere ve ABD'de 500, Rusya'da 143, Bulgaristan'da 70 iken Türkiye'de 8 olduğunu.”* ifade etmiştir. *“Uzmanların ifadelerine göre bir tümene 100 adet uçak verilmesinin lâzım geldiğini, Türkiye'de 30 tümen*

¹¹⁹³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 13, Dönem: 2, Toplantı: 2, 18 Şubat 1967, 410.

¹¹⁹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 13, Dönem: 9, Toplantı: 2, 20 Şubat 1952, 365.

¹¹⁹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 13, Dönem: 9, Toplantı: 2, 24 Şubat 1952, 687.

bulunduğuna göre Türkiye'nin de en az 3000 adet uçağının bulunması gerektiğini."¹¹⁹⁶ belirten Kemal Balta hava gücünün önemine değinmiştir.

Cumhuriyetçi Millet Partisi Meclis grubu adına Kırşehir Milletvekili Mehmet Mahmudoğlu; *"Türk ordusu inkılâpların banisi olan büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ana prensibe göre; "Yurtta sulh cihanda sulh" vecizesinin en bariz sembolüdür...,*" sözleri ile başlayan demecinde TSK'nın Teşkilat Kanunu'nun hazırlanması gerektiğini belirterek bu Kanun'un amaçlarını:

*"NATO tipi, standart piyade tümeninin, zırhlı ve motorlu birliklerimizin çoğaltılmasını, hava birliklerimizin ordularımızla birlikte çalışacak ve hava savunmasını sağlayacak bir duruma ulaştırılmasını, deniz kuvvetlerimizin memleket müdafaasını sağlayacak bir planla inkişaf etmesini, Silahlı Kuvvetlerimizde keyfiyet prensibinin tatbiki ve böylece adet üzerinde tasarrufun sağlanmasını ve keza talim ve terbiye sevk ve idare hususlarında olduğu gibi her türlü ikmal ve muhtelif meseleler üzerindeki esasların Amerikan usullerine göre tedrici bir surette kanunlaştırılmasını, temenni ederiz."*¹¹⁹⁷

sözleri ile açıklamıştır.

Hürriyet Partisi Elazığ Milletvekili Selahaddin Toker, 25 Kasım 1957 tarihinde TBMM'de gerçekleştirdiği konuşmasında; *"Millî Müdafaa Vekâleti'nin uzun zamandan beri vekaleten yürütülmesinin anayasaya aykırı olduğunu ve millî savunmanın ihmal edildiğini."* belirtmiştir. CHP grubu adına Tunceli Milletvekili Arslan Bora; *"Silahlı Kuvvetlerimizin modern savaş tekniklerini kullanacak şekilde teçhiz edilmesi ve kuvvetlendirilmesi gerektiğini, mevcut ordu Teşkilat Kanunu'nun modern esaslar dâhilinde millî savunmanın istek ve ihtiyaçlarına uygun olarak gözden geçirilmesini ve bir an evvel yeniden çıkarılmasını."*¹¹⁹⁸ vurgulamıştır.

CHP Elazığ milletvekili Celal Dora, 24 Kasım 1958 tarihinde TBMM'de gerçekleştirdiği konuşmasında; *"Hükûmetin programında millî müdafaa politikasının olmadığını ve konuya ilişkin yeterli seviyede çalışma yapılmadığını, ekonomik bozukluğunun millî savunma politikasına da etkide bulunduğunu ve millî savunmaya yönelik ihtiyaçların yeterince karşılanmadığını."* belirtmiştir. Konuşmasının devamında:

"Millî müdafaa politikasında takip edilmesi gereken yolun, NATO topluluğu içinde ahitlerimize sadık kalarak mevcut ve azami imkânlarımızı kullanmak suretiyle dost ve müttefiklerimizden bugüne kadar aldığımız ve bundan sonra alacağımız modern silâhlarla ordumuzu teçhiz ederek talim ve terbiyesi mükemmel, silah ve teçhizatı bakımlı ve daima harbe hazır bir

¹¹⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 13, Dönem: 9, Toplantı: 2, 24 Şubat 1952, 696-697.

¹¹⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 17, Devre: 10, İçtima 3, 25 Şubat 1957, 738.

¹¹⁹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 17, Devre: 10, İçtima 3, 25 Şubat 1957, 741.

hâlde bulundurulmasını sağlamak ve yurt içi savunma teşkilatına da ordu ile aynı seviyede mülhaza ederek gereken tedbirleri almak olmalıdır.”¹¹⁹⁹

demıştır. Bu sözlerden anlaşılacağı üzere savunma ihtiyaçları dış ülkelerden temin edilecek yardımlara bağlanmıştır.

CHP Ankara milletvekili Selim Soley; “*NATO anlaşması gereğince ordumuzun çok fazla bir kısmını hatta İngiltere ve Fransa’dan daha fazla bir kısmını NATO emrine bağlamış bulunuyoruz. NATO’ya az kuvvetle iştirak etmiş olanlar daha fazla menfaatler temin ettikleri hâlde, daha fazla kuvvetle iştirak etmemize rağmen daha az menfaat sağlıyoruz.*” demeci üzerine Demokrat Parti grubu milletvekilleri; “*Menfaat için girmedik.*” şeklinde ses yükseltmişlerdir. Selim Soley konuşmasının devamında; “*Kore’ye bizimle kuvvet göndermiş olan müttefiklerimiz kuvvetlerini çektiği hâlde biz yine eskisi kadar kuvvet göndermekteyiz.*” demıştır. Ardından Şemi Ergin; “*Kore bize mektep vazîfesi görmektedir.*” cevabını vermiş, bunun üzerine Selim Soley; “*Askerlikte bütün milletlere hocalık eden Türk milletine Kore mektep olamaz.*” karşılığını vermiştir.¹²⁰⁰ Bu dönem içerisinde meclisteki tartışmalara bakıldığında NATO ve Kore savaşı konularında ciddi görüş ayrılıklarının olduğu görülmektedir.

1959 yılı Millî Müdafaa Vekâleti bütçesine genel bütçeden 1 milyar 146 milyon liralık bir ödenek tahsis edilmiş, ABD yardımı ise 350 milyon lira olmuştur. Demokrat Parti Nevşehir Milletvekili Zihni Üner bütçe görüşmeleri esnasında gerçekleştirdiği konuşmasında; “*Dünyanın iki politik gruba ayrıldığı şu günlerde, Türkiye’nin NATO camiasının en nazik bölgelerinden birisinde bulunması Türk ordusuna yurt müdafaaasında olduğu kadar cihan sulhünün tesis ve idamesinde de mümtaz bir durum yaratmıştır.*” demıştır.¹²⁰¹

¹¹⁹⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, Devre: 11, İçtima 1, 24 Şubat 1958, 521.

¹²⁰⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 2, Devre: 11, İçtima 1, 24 Şubat 1958, 541.

¹²⁰¹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 7, Devre: 11, İçtima 7, 24 Şubat 1959, 707.

İKİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS ASKERÎ MÜDAHALESİ'NDEN KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI'NA MODERNİZASYON ÇALIŞMALARI (1960-1974)

2.1. İç ve Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler

2. Dünya Savaşı döneminde ülkenin iyi yönetilmediğini düşünen subaylar, gizli oluşumlar yoluyla örgütlenerek yönetime el koyma çalışmaları yapmışlardır. 1949-1950 yıllarında ordunun içinde bulunan gizli örgütler aktif bir şekilde DP'ye destek vermişlerdir.¹²⁰² Politik bağlamda ise, ordu içerisinde 1950'li yıllarda gizli örgütlenmeler (komite faaliyetleri) ortaya çıkmıştır. İlk girişim 1951 yılında Kurmay Yarbay Ateşdağlı hareketidir.¹²⁰³ Sonraki teşebbüsü 1954 yılında Yüzbaşı Dünder Seyhan ve Yüzbaşı Orhan Kabibay Tuzla Uçaksavar Okulu'nda başlatmış, kısa zamanda destek bulmuş ve 27 Mayıs 1960 Müdahalesi'nin temelini meydana getirmiştir.¹²⁰⁴ Subayların diğer gizli teşkilatlanması 1956 yılında Talat Aydemir, Osman Köksal, Adnan Çelikoğlu ve Halim Menteş tarafından yaratılmıştır.¹²⁰⁵

1957 seçimleri öncesi ordu içerisinde yer alan gizli bir örgüt müdahale hazırlığı başlatmış ve MSB Şemi Ergin'e komite liderliğini yürütmesi için teklif yapılmıştır. Ergin, bahse konu teklifi kabul etmemiş, Hükûmete askeri kesimin bir hazırlıkta bulunduğu hususunda bilgilendirme de yapmamıştır.¹²⁰⁶ 1957 seçimleri, 27 Mayıs 1960 Müdahalesi sürecinin başlangıcını meydana getirmiştir.¹²⁰⁷ Seçimlerin ardından müdahale yapmayı planlayan ihtilal komitesi üyesi Samet Kuşçu'nun İçişleri Bakanı Namık Gedik'e durumu aktarması üzerine soruşturma açılmıştır. Tarihe “*Dokuz Subay Olayı*”¹²⁰⁸ adı ile kayıt edilen bu soruşturma doğrultusunda müdahale yapmayı düşünen komite üyesi dokuz kişi tutuklanmış, müteakiben yeterince delil bulunamadığından mahkeme serbest bırakmıştır.¹²⁰⁹

¹²⁰² Gül Tuba Taşpınar Dağcı, *Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi*, İstanbul: İlgi Yayınları, 2006, 22.

¹²⁰³ Osman Tiftikçi, *Osmanlı'dan Günümüze Ordunun Evrimi*, İstanbul: Sorun Yayınları, 1. Baskı, 2006, 98.

¹²⁰⁴ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2004, 75.

¹²⁰⁵ Talat Aydemir, *Talat Aydemir'in Hatıraları*, İstanbul: May Matbaası, 1968, 27.

¹²⁰⁶ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze*, İstanbul: Hil Yayınları, 1996, 96; Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında*, 542-543.

¹²⁰⁷ Cüneyt Arcayürek, *Açıkıyor-3 Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, 257.

¹²⁰⁸ Listede; Kurmay Albay Naci Aşkun, Kurmay Albay İlhami Barut, Piyade Binbaşı Ahmet Dalkılıç, Piyade Binbaşı Ata Tan, Piyade Yüzbaşı Kazım Özfirat, Piyade Yüzbaşı Hasan Sabuncu, Emekli Kurmay Albay Cemal Yıldırım, Yarbay Samet Kuşçu ve Faruk Güventürk olmak üzere dokuz subay bulunduğundan “*Dokuz Subay Olayı*” olarak isimlendirilmiştir. Bkz., Mehmet Ali Birand, Bülent Çaplı, Can Dünder, *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş., 10. Baskı, 2005, 96-98.

¹²⁰⁹ Cem Eroğul, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2014, 220; Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında*, 543.

TSK'nın yapısında meydana gelen değişikliğin altında Truman ve Marshall Planı doğrultusunda ABD'den temin edilen ekonomik yardımlar ile Kore Savaşı'nın ardından NATO üyeliği yatmaktadır. Özellikle NATO üyeliği ordunun kıymetini ortaya koymuştur. Fakat NATO'nun kullandığı modern savaşa ilişkin tekniklere eski generaller ayak uydurmakta güçlük çekmişler ve siyaseti destekleme yolunu seçmişlerdir. Generallerin siyasete olan bağlılıkları nedeniyle alt kademelerde bulunan subayların başını çektiği 27 Mayıs 1960 Müdahalesi'ne liderlik yapacak general bulunamamıştır. Silahlı Kuvvetler, NATO'nun müttefik orduları ile kendini kıyasladığında eksik yönlerini görmüş, ülkenin de geri kaldığının farkına varmış ve bu durumun sorumlusu olarak siyaseti göstermiştir. Diğer taraftan, DP Hükûmeti Silahlı Kuvvetler'e dış politikanın bir aracı olarak bakmıştır. Aynı zamanda Türk ordusunun NATO'nun doğu kanadını koruduğuna, ABD ve Avrupa kaynakları kullanılarak güçlendirilmesinin önemine inanmaktadır.¹²¹⁰

CHP'nin Atatürk'ten miras kaldığı ve ordunun düşünce yapısına en uygun parti olduğu çoğunluk tarafından güçlü kabul görmüştür. Nitekim CHP muhalefet partisi kimliği ile, iktidarda bulunan DP ile olan ilişkilerde sert ve ödün vermeyen bir tavır içerisinde olmuş ve bu tavır orduda da kendini göstermiştir. CHP'nin ordu, basın ve üniversite ile birlikte güçlü bir muhalefet oluşturması üzerine DP iktidarı buna sert tedbirlerle karşılık vermiştir. Medrese-Ordu-Aydın üçlüsü, kendini “Zinde Kuvvetler” olarak gören “Üniversite-Ordu-Basin” üçlüsüne evrilmiştir.¹²¹¹

19 Nisan 1960 tarihinde 2247 Sayılı Kanun ile Tahkikat Komisyonu meydana getirilmiştir. Komisyon'un icraatları toplumdaki gerilimin artmasına neden olmuştur. 27 Nisan 1960 tarihinde İsmet İnönü'nün iktidara eleştiri yönelten konuşmasında DP'nin faaliyetlerinin Kore ile örtüştüğü, ancak Kore Başkanı'nın yönetiminde güçlü bir ordusu bulunmasına karşın kurtulamadığı hâlde DP'nin Ordu-Polis-Üniversite kesiminin desteğini almadan nasıl kurtulabileceğini ifade etmesi 12 oturum meclis görüşmelerine katılamama cezası almasına sebep olmuştur.¹²¹²

Toplumda gerilimi yükselten diğer bir olay ise İnönü'nün “*Şartlar mecbur ettiğinde, ihtilal milletin meşru hakkıdır.*”¹²¹³ beyanatıdır. Ulus ile Demokrat İzmir'in yasaklanmış olmasına rağmen bu konuşmaya yer vermesi basına yöneltilen baskının daha da

¹²¹⁰ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012, 18-20.

¹²¹¹ Nurşen Mazıcı, “Türkiye’de Ordu ve Siyaset”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 77.

¹²¹² Walter F. Weiker, *1960 Türk İhtilali*, Çev. Mete Ergin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1967, 25; Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında*, 530-533.

¹²¹³ Yusuf Tekin, Çağatay Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, Ankara: Orion Yayınevi, 2012, 146.

kuvvetlenmesine ve İnönü'nün bu fikirlerinin insanların zihinlerinde kabul görmesine neden olmuştur.¹²¹⁴

Orgeneral Cemal Gürsel, (1958 yılında Kara Kuvvetleri K.lığı'na getirilmiştir)¹²¹⁵ 3 Mayıs 1960 tarihinde MSB'ye yazdığı uyarı mektubuyla Cumhurbaşkanı'nın istifa etmesini ve Hükûmet'in değişmesini isteyerek; *“Maruzatım muhakkak ki çok mühim ve hatta çok cüretkâranedir. Fakat memleket için, milletin selameti için, hükûmet ve hatta partinizin kurtarılması için dikkate alınması lazımdır.”* ifadelerini kullanmıştır.¹²¹⁶

Öğrenciler, Adnan Menderes'e karşı 555-K parolası doğrultusunda 5 Mayıs'ta Kızılay'da gösteri düzenlenmişler, 21 Mayıs günü Harbiyeliler iktidar aleyhine yürüyüş yapmışlardır.¹²¹⁷ Cüneyt Arcayürek'in; *“Darbe bir zaman sorunuydu. İsmet Paşa, çok zayıf bir olasılıkla Menderes'e karşı askerî bir darbenin gününü bilmeyebilirdi. Çok zayıf bir olasılıkla İsmet Paşa'nın darbenin gününü bilmediğini söylemek bile, çok zayıf bir olasılığa oynamaktı.”* sözleri İnönü'nün 27 Mayıs'tan haberdar olduğu görüşünü desteklemektedir. Nitekim 1954 seçimlerinin ardından CHP Genel Sekreter Yardımcılığı'na getirilen Turgut Göle ile gerçekleştirdiği bir röportajda İnönü CHP'nin 27 Mayıs'ı bilip bilmediği sorusuna; *“Bilmiyoruz diyebilir miyim? Elbette biliyorduk. 26 Mayıs gecesi yatarken eşime, yarın sabah erkenden bir şeyler olacağını söyledim. Olacaktı, biliyorduk.”*¹²¹⁸ demiştir.

27 Mayıs 1960 tarihinde idareye el koyan Millî Birlik Komitesi (MBK) ile 10 yıldır süren DP iktidarı son bulmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar Çankaya'da, Başbakan Adnan Menderes ve Hasan Polatkan Eskişehir yolunda iken askerler tarafından yakalanmışlardır. Böylelikle, 1950 yılında tüm kesimler tarafından desteklenerek iktidar olan ve parlak bir dönem geçiren DP liderleri üzücü bir son yaşayarak Türk siyasal hayatını bırakmak zorunda kalmışlardır. DP mensupları tutuklanarak Yassıada'ya gönderilmişler ve yargılanma süreci başlamıştır. 1960 yılında yapılan askerî müdahale Silahlı Kuvvetler'in hiyerarşi dışı başvurduğu ilk ve son başarılı müdahale olmuştur. İlerleyen yıllardaki müdahaleler, askerî hiyerarşiye uygun bir şekilde yapılmıştır.¹²¹⁹

Dönemin basınının çoğunluğu müdahaleyi büyük bir sevinç ve heyecanla karşılamıştır. Ülkede bulunan halkın önemli bir kısmı ise sokaklara dökülerek müdahaleyi kutlamışlar ve

¹²¹⁴ Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1950-1960)”, *Türkiye Tarihi*, Ed. Sina Akşin, Cilt 4, İstanbul: Cem Yayınevi, 2011, 222.

¹²¹⁵ BCA, 30-18-1-2/150-45-4, (21.08.1958).

¹²¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 7. Baskı, 2000, 326.

¹²¹⁷ “Harbiyelilerin Yürüyüşü”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1960, 3.

¹²¹⁸ Arcayürek, *Açıklıyor-3*, 128-130.

¹²¹⁹ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri: Görüp Yaşadıklarım*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 4. Baskı, 2008, 171; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 147.

orduya övgü dolu sözler içeren sloganlar atmışlardır. Cumhuriyet, “*Bütün yurttta büyük sevinç.*” başlığı atarak 27 Mayıs Müdahalesi’nin ülkede bayram havasına sebep olduğunu belirtmiştir.¹²²⁰ Ulus, Türk demokrasisinin içine düştüğü buhrandan kurtarıldığını ve meydana gelecek kardeş kavgalarını engelleyerek başarılı bir müdahale gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.¹²²¹ Akşam, 27 Mayıs Müdahalesi’nin haberini “*İkinci cumhuriyet kuruluyor.*” manşeti ile vermiştir.¹²²² Tercüman, “*Milletçe bayram sevinci içerisindeyiz.*” sözlerini kullanmış, kan dökmeden başarıyla gerçekleştirildiğini, Celal Bayar, Adnan Menderes ve vekillerin nezarete alındığını yazmıştır.¹²²³ Gazetelerde, “*Yaşasın Türk Silahlı Kuvvetleri ve MBK.*” sloganları sıkça yer almıştır.¹²²⁴

Orgeneral Cemal Gürsel MBK lideri ve Başbakan, Albay Alparslan Türkeş Başbakan Danışmanı olmuştur. 13 Haziran 1960 tarihinde 38 rütbeli subaydan meydana gelen MBK idaresinin ilanı yapılmıştır.¹²²⁵ Ardından Cemal Gürsel’in başkanlığında Hükûmet kurulmuş¹²²⁶ ve Geçici Anayasa yürürlüğe girmiştir. MBK, Geçici Anayasa ile Türkiye’nin korunması görevini üzerine almış ve yönetime geçici olarak el koymuştur.¹²²⁷ MBK Başkanı’nın aynı anda Devlet Başkanı, Bakanlar Kurulu Başkanı ve Başkomutan olması sağlanmıştır.¹²²⁸

İdareyi ele geçiren askerî rejim bir beyanat vererek Türkiye’nin 2. Dünya Savaşı’nın bitiminden itibaren devam ettiği ABD’yi merkeze alan dış politika anlayışını değiştirmeyeceğini, NATO ve Merkezi Antlaşma Teşkilatı’na (CENTO) bağlı olacağını, yapılan ittifakların sorumlulukları çerçevesinde hareket edeceğini bildirmiştir.¹²²⁹ Bu beyanatın amacı, yapılan müdahaleye ABD’nin itiraz edebileceğinden duyulan endişedir. ABD, yeni yönetimi tanıdığını 30 Mayıs 1960 tarihinde açıklamıştır. Yeni Dışişleri Bakanı Selim Sarper, iki ülke arasında imzalanan geçmiş anlaşmaların tamamına sadık olduklarını bildirmiş, bu anlayış ABD’yi memnun etmiştir.¹²³⁰

¹²²⁰ Cumhuriyet, 28 Mayıs 1960, 1.

¹²²¹ Ulus, 28 Mayıs 1960, 1.

¹²²² Akşam, 28 Mayıs 1960, 1.

¹²²³ Tercüman, 28 Mayıs 1960, 1.

¹²²⁴ Tercüman, 30 Mayıs 1960, 1.

¹²²⁵ Hikmet Özdemir, “1960-1980 Dönemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 16.

¹²²⁶ “Yeni Hükûmet Kuruldu”, *Yeni Sabah*, 29 Mayıs 1960, 1; “Kabine Üyeleri”, *Hürriyet*, 29 Mayıs 1960, 1.

¹²²⁷ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şefik Matbaası, 2000, 144; Kemal Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, 327-328.

¹²²⁸ 1924 tarihli ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici Kanun, *Resmi Gazete*, S. 10525, 14.06.1960; “Hükûmet Programı Açıklandı”, *Hürriyet*, 11 Temmuz 1960, 3, 5.

¹²²⁹ *The Times*, 20 Kasım 1961, 9; *Hürriyet*, 27 Mayıs 1960, 1.

¹²³⁰ “Selim Sarper Anlaşmalara Sadık Kalınacağını Bildirdi”, *Milliyet*, 2 Haziran 1960, 1; “Eisenhower Gürsel’e Bir Mesaj Gönderdi”, *Milliyet*, 17 Haziran 1960, 5.

3 Ağustos 1960 tarihinde meslekte 25 seneyi bitiren 5 bin dolayında subay emekliye sevk edilerek ordudan tasfiye edilmiştir.¹²³¹ Bu subaylar bir araya gelerek “*Emekli İnkılâp Subayları*”nı (EMİNSU) oluşturmuşlardır.¹²³² 20 Ağustos 1960 tarihinde yaklaşık 5 bin subayın emekliye sevk edilmesi hakkında Müdahaleciler’in Adalet Bakanı Amil Artus’a göre, bu tasfiyeyi NATO ve ABD’nin düzenlediği ortadadır. Tasfiye edilen subaylar arasında; Faruk Gürler, Semih Sancar, Memduh Tağmaç, Sabri Yirmibeşoğlu, Celal Eyiceoğlu, Eşref Akıncı, Faik Türün, Sadi Koçaş, Cahit Akyol, Naci Gür ve Orhan Süerdem gibi isimler yer almaktadır. Bunun yanında Ağustos 1961’de Muhsin Batur, Necip Torumtay, Nevzat Bölügiray, Tevfik Türlü ve Haydar Saltık gibi subaylar da terfi ettirilmiştir. Tasfiye ve terfi ettirilen subaylar, 12 Mart ile 12 Eylül Müdahaleleri’nde aktif bir biçimde rol almışlardır.¹²³³

28 Ekim 1960 tarihinde MBK’nın ordunun tasfiyesinin yanı sıra giriştiği üniversitelerdeki tasfiyeler de aşırı tepki toplayan uygulamalar olmuştur.¹²³⁴ Üretken olmadıkları, yeteneksiz oldukları ve reform karşıtı görüşlerinin bulunduğu iddia edilen 147 öğretim üyesi emekliye sevk edilmiştir. Bunlar arasında; Tarık Zafer Tunaya, Ali Fuad Başgil, Sabahattin Eyüboğlu, Mazhar Şevket İpşiroğlu, Ekrem Şerif Egeli, İsmet Giritli ve Yavuz Abadan gibi tanınan simalar yer almaktadır.¹²³⁵ 147’ler Olayı, sivil aydınların askerî iktidara yönelik ilk kez gerçekleştirdikleri önemli bir muhalefet teşebbüsüdür. Görevden uzaklaştırılacak öğretim üyelerini yine 9 kişilik öğretim üyesinden meydana gelen bir komisyon belirlemiştir.¹²³⁶ Üniversite tasfiyesinin ardından yaşanan süreçte CHP-Ordu ve Adalet Partisi (AP)-Ordu ilişkileri 27 Mayıs 1960 tarihinden sonra gerçekleşecek müdahalelerin sebebini teşkil etmiştir.¹²³⁷

13 Kasım 1960 tarihinde MBK üyesi 14 subay (Alparslan Türkeş dâhil), çeşitli görevler verilerek ordudan uzaklaştırılarak yurt dışına gönderilmiştir.¹²³⁸ MBK’nın bazı üyelerinin Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir ile iş birliği oluşturması neticesinde “*Albaylar Cuntası*” meydana getirilmiştir.¹²³⁹ MBK yönetimi tarafından, 13 Aralık 1960 tarihinde Kurucu

¹²³¹ *Cumhuriyet*, 04 Ağustos 1960, 1.

¹²³² “EMİNSU Derneği ilk Genel Kurul toplantısını yaptı”, *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1960, 1.

¹²³³ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Askerî Darbeler ve Amerika*, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2010, 27-31.

¹²³⁴ *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1960, 1; *Resmi Gazete*, S. 10641, 28.10.1960.

¹²³⁵ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, Cilt 1, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1965, 441; Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, 385-386; Özdemir, “1960-1980 Dönemi”, 17.

¹²³⁶ Nurşen Mazıcı, *Türkiye’de Askerî Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, İstanbul: Gür Yayınları, 1989, 202.

¹²³⁷ *Hürriyet*, 29 Ekim 1960, 1; Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)*, Ankara: İletişim Yayınları, 2005, 73-74.

¹²³⁸ Alparslan Türkeş, Rıfat Baykal, Muzaffer Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 2. Baskı, 1965, 62; Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, 401.

¹²³⁹ Talat Aydemir, *Hatıratım*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, 69.

Meclis'in oluşturulmasına yönelik yasa kabul edilmiş¹²⁴⁰ ve 6 Ocak 1961 tarihinde faaliyete geçmiştir.¹²⁴¹

ABD Başkanı Kennedy, Mayıs 1961'de Batı Avrupa'nın savunmasını güçlendirmek amacıyla NATO K.lığı'nın kullanımına nükleer Polaris sınıfı 5 adet denizaltı tahsis edeceğini açıklamıştır. Kennedy, NATO içinde Çok Taraflı Nükleer Deniz Gücü'nün (Multilateral Force-MLF) kurulmasının ittifakın caydırıcılığına sağlayacağı katkıdan bahsederek öncelikle İngiltere, Fransa ve Federal Almanya olmak üzere üyelerin tamamını bu güce katılım sağlamaya davet etmiştir. ABD'nin böyle bir gücü oluşturmak istemesinin başlıca gayesi, Fransa'nın bağımsız bir nükleer güç hâline gelmesini engellemektir. Çünkü Fransa nükleer gücünü geliştirmeye yönelik faaliyetlerine hız vermiştir. Kennedy'ye göre, Fransa'nın MLF'ye dâhil olması nükleer varlığının denetim altına sokulmasını kolaylaştıracaktır. ABD MLF'in, Avrupa Müttefik Yüksek K.lığı bağlısı nükleer silah taşıyabilme kabiliyetine sahip savaş gemileri ile denizaltılardan meydana gelen bir filo olmasını arzu etmiştir. ABD Savunma Bakanlığı'nın yaptığı hesaplamalara göre bu filo 5 milyar dolar maliyete mal olacaktır. Bu miktar NATO üyelerine katıldıkları güce göre orandırılarak bölüştürülecektir. Türkiye başlangıçta MLF'ye dâhil olmak istediğini ABD'ye iletmiştir. Türkiye, MLF'ye katılım sağlayarak Deniz Kuvvetleri personelinin nükleer gemilerde çalışma deneyimi kazanmasını amaçlamıştır. MLF'nin Türkiye'ye maliyetinin 50.000.000 dolar olacağı hesaplanmıştır.¹²⁴² Bu pay toplam maliyetin %1'ine karşılık geldiğinden Türkiye'nin güç içerisinde sembolik bir yer işgal edeceğini göstermiştir. Türk personelin genel olarak geri hizmetlerde görevlendirileceği anlaşılmıştır. Ayrıca, MLF'de görevlendirilecek personelin çalışma süresinin alt sınırının 3 yıl olması da yeterli sayıda askerin nükleer gemilerde çalışma deneyimi kazanmasına engel oluşturmuştur. Tüm olumsuzluklara karşın, 1964 yılı başlarında Türk Deniz Kuvvetleri personeli ABD'nin Ricketts savaş gemisinde görev alarak MLF'ye katılım sağlanmıştır. Johnson Mektubu'nun ardından ABD ile ilişkilerini gözden geçiren Türkiye, Ocak 1965'te MLF'den çıktığını beyan ederek Ricketts gemisinde bulunan personelini geri çekmiştir. Johnson Mektubu'nun orduda oluşturduğu olumsuz izlenim bu kararda etkili olmuştur. NATO ülkelerinden ümit ettiği desteği göremeyen ABD, 1965 yılında bu projeye yönelik ısrarını bırakarak NATO ülkelerine ait nükleer silahların ortaklaşa denetimi hususunda yeni bir girişim başlatmış, MLF konusu gündemden düşmüştür. Diğer taraftan, Türkiye SSCB'nin MLF'ye karşı yönelttiği tepkileri de dikkate almış, bu oluşumdan çekilerek SSCB ile orta vadede

¹²⁴⁰ Resmi Gazete, S. 10682, 16.12.1960.

¹²⁴¹ Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1968, 147; Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, 407.

¹²⁴² *Milliyet*, 15 Ocak 1965, 1.

gerçekleşmesi hedeflenen ekonomik ve siyasal alandaki iyileşmenin önündeki engel kaldırılmıştır.¹²⁴³

1961 yılında Faruk Gürler ile Talat Aydemir'in liderliğinde bazı subaylar Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) ismi ile örgütlenmişler,¹²⁴⁴ SKB ülkeyi idare eden otorite durumuna gelmiştir. Temmuz 1961 Anayasası'nın 9 Temmuz'da yapılan oylamasında askerî kesim ilk defa oy kullanmıştır.¹²⁴⁵ 20 Temmuz 1961 tarihinde “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*” onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹²⁴⁶ 1961 Anayasası ile güçler ayrılığı ilkesi ilk kez hayata geçirilmiş, TBMM yasama yetkisini, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu yürütme yetkisini ve Bağımsız Mahkemeler yargı yetkisini almıştır.¹²⁴⁷ Bu Anayasa'nın Senato'dan başka yürürlüğe koyduğu kuruluşlardan birisi de Anayasa Mahkemesi'dir.¹²⁴⁸ Yassıada duruşmaları neticesinde, 16-17 Eylül 1961 tarihlerinde Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun infazları gerçekleştirilmiştir.¹²⁴⁹ 7 Ekim 1961 tarihinde Orgeneral Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 29 Ekim 1961 tarihinde koalisyon ortaklığı ile CHP iktidara gelmiş, MBK feshedilmiş ve sivil yönetime geçme aşaması tamamlanmıştır.

1962 yılında yaşanan Küba Bunalımı Türkiye-ABD ilişkilerinin gelişimi yönüyle önemli sonuçları olmuştur. ABD Jüpiter füzelerinin kaldırılmasının ardından F-100 ve F-104 savaş uçaklarının Türkiye'ye verilmesini hızlandırmıştır. Böylelikle, kitlesel karşılıktan esnek karşılığa dönüşen NATO stratejisine uygun bir şekilde Türkiye'nin konvansiyonel gücünün artırılmasına çalışılmıştır. Bunalım, Washington'da verilen kararların Türkiye'nin varlığını ve güvenliğini tehlikeye atabileceğini ortaya koymuştur. ABD'nin güvenilir bir müttefik olduğuna yönelik inanç tümüyle sarsılmış, ABD karşıtı hareketlerin hızlanmasına yol açmıştır. Türkiye, dış politikasını tek yönlü yürütmesinin zararını görmüş, 1960'lı yıllar süresince Küba bunalımından çıkarılan dersle Türk dış politikasının çok yönlü olması için çalışılmıştır. Türkiye, ulusal çıkarları ile ilgili konularda önce yalnız başına hareket edilmesini, ardından müttefiklerine danışmanın dış politikada etkili bir araç olduğunu bunalım esnasında Kennedy'nin yürüttüğü politikadan anlamıştır. Türkiye, ilerleyen yıllarda SSCB ile iş birliğinin artırılması, afyon yasağının kaldırılması ve Kıbrıs Müdahalesi gibi isabetli adımları ulusal çıkar kavramına dayandırmıştır.¹²⁵⁰

¹²⁴³ Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, 238-241.

¹²⁴⁴ Örsan Öymen, *Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, 311.

¹²⁴⁵ *Ulus*, 10 Temmuz, 1961, 1.

¹²⁴⁶ *Resmi Gazete*, S. 10859, 20.07.1961.

¹²⁴⁷ Kili, Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, 175.

¹²⁴⁸ Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, *Resmi Gazete*, S. 11091, 25.04.1962.

¹²⁴⁹ Bulut, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti”, 143.

¹²⁵⁰ Erhan, “ABD ve NATO'yla”, 684.

Barış Gönüllüleri Sorunu, ABD Barış Kıtaları (Peace Corps) ya da Türkiye'deki ismi ile “*Barış Gönüllüleri*” 1962 yılından başlayarak çeşitli ülkelerde faaliyette bulunmuşlardır. Barış Gönüllüleri, Kennedy'nin ABD'den genç uzmanlar ile öğretmenlerden meydana getirdiği ve gelişmekte olan ülkelerdeki eğitimin ve kırsal alanlardaki mevcut yaşam koşullarının iyileştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülen bir kuruluştur.¹²⁵¹ Ağustos 1962'de Barış Gönüllüleri'nin Türkiye'ye gelmesini kararlaştıran anlaşma nota değişimi aracılığıyla imzalanmıştır.¹²⁵² Anlaşma, Barış Gönüllüleri'nin bazı gümrük ayrıcalıklarından faydalanabilmelerini, Türkiye'nin tamamı ve özellikle Doğu Anadolu'da yer alan kent ve köylerde özel izin ile faaliyette bulunmalarını sağlamıştır. Anlaşma doğrultusunda ilerleyen süreçte fazla sayıda gönüllü uzman ve öğretmen Türkiye'de çalışmaya başlamıştır. 1965 yılında anlaşma metninin onaylanması için TBMM'ye sunulması esnasında Türkiye'de faaliyet gösteren Barış Gönüllüleri 600 kişiye ulaşmıştır. Anlaşma, TBMM'de 14 Ocak 1965 tarihinde ve Cumhuriyet Senatosu'nda 2 Nisan 1965 tarihinde görüşülerek onaylanmıştır.¹²⁵³ Barış Gönüllüleri'nin Doğu Anadolu'da Kürtler'in bulundukları yörelerde Amerikan Merkezi Haberalma Örgütü (Central Intelligence Agency-CIA) adına bilgi topladıklarının iddia edilmesi üzerine, Dışişleri Bakanlığı 1966 yılının sonlarında bölgedeki köyleri kalkındırma faaliyetlerini sonlandırmıştır.¹²⁵⁴ Diğer taraftan, büyük şehirlerde yer alan okullarda İngilizce dersi veren Barış Gönüllüleri kültür emperyalizmi yapmak ve başarılı Türk öğrencilerini ABD'de eğitim almaya yönlendirmekle suçlanmışlardır.¹²⁵⁵ ABD, bu tepkiler üzerine Türkiye'de yürütülen programı keserek Barış Gönüllüleri'nin tamamını geri çekmiştir.¹²⁵⁶

1964 yılında AP lideri Ragıp Gümüşpala'nın vefat etmesinin ardından genel başkanlığa Adnan Menderes'in Devlet Su İşleri'ne atadığı Süleyman Demirel atanmıştır. III. İnönü koalisyonunun Şubat 1965'te yapılan bütçe oylaması ile düşürülmesi neticesinde bağımsız senatör Suat Hayri Ürgüplü Hükûmete vekalet etmiş, Süleyman Demirel ise Başbakan Yardımcısı olarak görevlendirilmiş ve AP dönemi başlamıştır.¹²⁵⁷

¹²⁵¹ Barış gönüllülerinin bulundukları ülkelerdeki hizmet süreleri, yaptıkları görevin içeriğine göre 2 ile 3 yıl arasındadır. Çalıştıkları ülkelerde maaş alamamışlar, zor şartlarda faaliyet göstermişler ve fedakârlıklarda bulunmak zorunda kalmışlardır. Bkz., John F. Kennedy, *President John F. Kennedy-To Turn the Tide*, Ed. John W. Gardner, New York: Harper and Brothers, 1962, 150-152.

¹²⁵² “B. Amerika Başkan Yardımcısı Geliyor”, *Hürriyet*, 9 Ağustos 1962, 1-7.

¹²⁵³ Fakir Baykurt, *Türk Eğitiminde Emperyalist Etkiler*, Ankara: Öğretmen Dünyası Yayınları, 1999, 44-45; Alpay Kabacalı, *Yakın Tarihimizden Büyük Dönemeçler*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1995, 210.

¹²⁵⁴ “Türkiye'ye Artık Barış Gönüllüsü Gelmeyecek”, *Milliyet*, 29 Nisan 1966, 3; “Barış Gönüllüsü Karı-Koca: Türkler Bizi İstemiyor Dedi”, *Milliyet*, 18 Ağustos 1966, 3.

¹²⁵⁵ Cavit Orhan Tütengil, “Barış Gönüllüleri Tartışması”, *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1966, 2; “Türkiye ‘Barış Gönüllü Sayısı Azaltılacak’ ABD, ‘Azaltılmayacak’”, *Milliyet*, 18 Aralık 1966, 1; Ecvet Güresin, “Gönüllüler”, *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1966, 1.

¹²⁵⁶ İdris Bal, “Türk Dış Politikası”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 102.

¹²⁵⁷ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, 150-151.

1964 yılında Kruşçev'in görevden el çektilmesi ile başa geçen Leonid Brejnev döneminde Türkiye-SSCB ilişkileri ilerleme kaydetmiştir. İskenderun Demir Çelik Fabrikası, SSCB yardımları sayesinde bu dönemde yapılmıştır. 30 Ekim 1964 tarihinde Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin tarafından gerçekleştirilen ziyaret Türkiye-SSCB ilişkilerinin gelişmesi bakımından önemli bir adım teşkil etmiştir.¹²⁵⁸ Bu ziyaret sonucunda iki ülke kültürel-bilimsel iş birliği anlaşmasına imza atmış,¹²⁵⁹ yayınlanan bildiri ile Türkiye'nin Kıbrıs tezi desteklenmiş,¹²⁶⁰ bağımsızlıklarına, toprak bütünlüklerine ve sosyal sistemlerinin farklılıklarına saygılı oldukları ifade edilmiştir.¹²⁶¹ Bildiride yer alan iki ülkenin birbirlerinin sosyal sistemlerine duyulan saygı vurgusu ile Türkiye-SSCB ilişkilerinin gelişmesi için Türkiye'nin NATO ittifakından ayrılarak sosyalist bir ülke olması gerektiğinin zaruri olmadığına dikkat çekilmek istenmiştir.¹²⁶² Dışışleri Bakanı Erkin'in gerçekleştirdiği ziyaretin ardından Kıbrıs'ta görev yapan SSCB Büyükelçisi'nin Kıbrıs Türk Toplum Lideri Küçük'e ziyarette bulunması da SSCB'nin adaya yönelik politikasını değıştirdiğini kanıtlamıştır.¹²⁶³

1965 yılında İsmet İnönü Hükûmeti'nin devrilmesinin ardından Başbakan olan Suat Hayri Ürgüplü döneminde SSCB Dışışleri Bakanı Gromiko, 17-22 Mayıs 1965 tarihleri arasında Türkiye'ye gelmiştir.¹²⁶⁴ 9-16 Ağustos 1965 tarihleri arasında da Başbakan SSCB'ye gitmiş,¹²⁶⁵ ticaretin geliştirilmesi, yardımlar ve Kıbrıs sorunu gündem olmuştur.¹²⁶⁶

10 Ekim 1965 tarihli genel seçimlerde Süleyman Demirel liderliğindeki AP %53 oy oranıyla 240, CHP %28,7 oy oranıyla 134 milletvekilini Meclise sokmuştur. Ayrıca, CMP 31, Yeni Türkiye Partisi (YTP) 19, Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1 ve CKMP 11 milletvekili çıkarmıştır. Genel seçimlerin sonuçlarına göre AP yalnız başına iktidara gelmiş, CHP dönüşüm sürecine girmiş ve “Ortanın Solu” olarak örgütlenmiştir. Bu sloganın sahibi 1966 yılında CHP Genel Sekreterliği'ne, 1972 yılında CHP Genel Başkanlığı'na getirilen Bülent Ecevit'dir.¹²⁶⁷ Cemal Gürsel'in görevi bırakması ile, Cevdet Sunay 28 Mart 1966 tarihinde TBMM tarafından ülkenin 5'inci Cumhurbaşkanı seçilmiş, 28 Mart 1973 tarihine değin bu görevini sürdürmüştür.

¹²⁵⁸ *Akşam*, 31 Ekim-1 Kasım 1964, 1.

¹²⁵⁹ Kültür Anlaşması'nın geçerlilik süresi üç yıl olarak benimsenmiştir. *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1964, 1.

¹²⁶⁰ *Dışışleri Bakanlığı Belleteni*, S. 3, Ekim-Aralık 1964, 6; *Akşam*, 7 Kasım 1964, 1.

¹²⁶¹ *Akşam*, 6 Kasım 1964, 1; *Dışışleri Bakanlığı Belleteni*, S. 3, Ekim-Aralık 1964, 17-20; Stalin döneminde SSCB'nin Türkiye'den topraklar ile Boğazlar'da üs istediğı dikkate alındığında bu bildiri yoluyla SSCB'nin bakışını değıştirdiğı ve Türkiye'ye karşı iyi niyet sergilemeye gayret ettiğı söylenebilir.

¹²⁶² *Ulus*, 7 Kasım 1964, 1; İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde SSCB'nin Türkiye'nin NATO ittifakından çıkması beklentisinin bulunmaması da önemli rol oynamıştır. Çünkü, Türkiye bu dönemde çok yönlü bir politika takip etmeye çalışmasına karşın ABD ile süren müttefikliğini devam ettirmeyi amaçlamaktadır.

¹²⁶³ Kemal Karpaz, *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Baskı, 2015, 271.

¹²⁶⁴ *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1965, 1; *Akşam*, 18 Mayıs 1965, 1; *Milliyet*, 21 Mayıs 1965, 1; *Akşam*, 23 Mayıs 1965, 1.

¹²⁶⁵ *Milliyet*, 10-11 Ağustos 1965, 1.

¹²⁶⁶ *Cumhuriyet*, 17-18 Ağustos 1965, 1; *Dışışleri Bakanlığı Belleteni*, S. 11, Ağustos 1965, 67-70.

¹²⁶⁷ Hikmet Özdemir, “*Siyasal Tarih (1960-1980)*”, *Türkiye Tarihi 4*, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 2011, 250-255.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 26 Temmuz 1969 tarihinde Florya Deniz Köşkü'nde Türkiye'ye resmi ziyarette bulunan NATO Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Andrew J. Goodpaster'i kabulünde yaptıkları görüşme ile ilgili özet tutanak belgeleri sunulmuştur.¹²⁶⁸

Adalet Partisi (AP) iktidarında 20-27 Aralık 1966 tarihleri arasında SSCB Başkanı Kosigin Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur.¹²⁶⁹ Süleyman Demirel, görüşmeler öncesi gerçekleştirdiği konuşmasında; “*Türkiye Hükûmeti ve Türk milleti SSCB ile iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesini samimi olarak arzu etmektedir.*” diyerek iki ülke arasındaki ilişkilere yönelik temennilerini dile getirmiştir.¹²⁷⁰ Ziyaret esnasında görüşülen konular arasında; Kıbrıs sorunu, iki ülke münasebetlerinin iyi komşuluk çerçevesinde gelişme göstermesi ve ekonomik bağların güçlenmesi gibi konular yer almaktadır.¹²⁷¹

19-29 Eylül 1967 tarihleri arasında ise Süleyman Demirel SSCB'yi ziyaret etmiştir.¹²⁷² Akşam'ın 20 Eylül 1967 tarihli nüshasında; “*Demirel'e Rusya'da tezahürat yapıldı.*” başlıklı haberde Süleyman Demirel ve beraberindeki heyetin coşkulu bir kalabalık tarafından karşılandığına yer verilmiştir.¹²⁷³ Görüşmeleri takiben yayınlanan ortak bildiride taraflar arasında uluslararası barışın muhafazası, silahsızlanma ve nükleer silahların yayılmasının engellenmesi hususlarında görüş birliği bulunduğu belirtilmiştir.¹²⁷⁴ Ayrıca, Akşam 23 Eylül 1967 tarihinde “*Sovyetlerden 100 ton buğday geliyor.*” haberini duyurmuştur.¹²⁷⁵ Gelişen ilişkiler neticesinde SSCB ile Türkiye arasında dış ticaret oranı %6'ya çıkmıştır.¹²⁷⁶

7 Aralık 1966 tarihinde Meclis çalışmalarında balkan devletleri ile yapılan anlaşmalar gündeme alınmış ve önce, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin 18 Nisan 1966 tarihinde Bulgaristan,¹²⁷⁷ 2 Mayıs 1966 tarihinde ise Romanya¹²⁷⁸ ile Ankara'da imzaladığı “*Hava Ulaştırmasına Dair Anlaşmalar*” onaylanarak her iki ülke ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında hava servisleri kurulması kararları kanunlaşmıştır. 28 Haziran 1966 tarihinde de aynı muhtevayı haiz Ankara'da Macaristan ile imzalanan anlaşma 1 Haziran 1967 tarihinde

¹²⁶⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 05010015, Ek No 1, Belge No 343704, (26.07.1969); T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 05010015, Ek No 2, Belge No 344045, (26.07.1969).

¹²⁶⁹ Milliyet, 28 Aralık 1966, 1.

¹²⁷⁰ Milliyet, 21-22 Aralık 1966, 1.

¹²⁷¹ Milliyet, 28 Aralık 1966, 1; SSCB Bilimler Akademisi, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*, Çev. A. Hasanoğlu, İstanbul: Bilim Yayınları, 1978, 180.

¹²⁷² Cumhuriyet, 21 Eylül 1967, 1.

¹²⁷³ Akşam, 20 Eylül 1967, 1.

¹²⁷⁴ Ortak bildirinin tam metni için bkz., *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Belge: 28, No. 36, 1967, 83-86; Melek Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1977, 234.

¹²⁷⁵ Akşam, 23 Eylül 1967, 1.

¹²⁷⁶ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, 676.

¹²⁷⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt 50, 1967, 65-72.

¹²⁷⁸ TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt 50, 1967, 73-81.

TBMM’de onaylanmıştır.¹²⁷⁹ Cevdet Sunay’ın, 12-21 Kasım 1969 tarihleri arasında yaptığı SSCB ziyareti Cumhurbaşkanı seviyesinde ilk ziyaret olmuştur.¹²⁸⁰

1968 yılı ile patlayan Vietnam Savaşı, ayın ziyaret edilmesi, Robert Kennedy cinayeti ve SSCB’nin Prag’ı işgal etmesi gibi hadiseler neticesinde dünya çapında milyonlarla ifade edilen genç ayaklanmıştır. Üniversiteler ve işçi kesiminin de dâhil olduğu bu olaylar 1968 yılının tarihe “*Başkaldırı Yılı*” olarak geçmesine sebep olmuştur.¹²⁸¹ Öğrenci hareketlerini yaratanlar ise Türkiye tarihinde “*68 Kuşağı*” olarak adlandırılmıştır. Bahse konu öğrenci hareketliliğin önde gelenleri arasında; Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Mahir Çayan, Yusuf Aslan ve Cihan Alptekin gibi birçok isim yer almaktadır. Bu solcu öğrenciler Che Guevera’nın özgürlük ve antiemperyalist görüşlerinin etkisi altında kalarak Türkiye’de yaymaya çalışmışlardır. Öğrenci hareketlerinden en dikkat çeken ABD’nin 6. Filo’sunun Türkiye’yi ziyareti esnasında yaşanmıştır. Öğrenci eylemleri 1967-1969 yılları arası periyotta sürmüştür. 6. Filo mensubu askerlerin İstanbul ve İzmir’de karaya ayak basmalarına müsaade edilmemiş, çıkmaya teşebbüs edenler denize atılmıştır. Bu hadiseler 1969 Şubat’ında zirveye ulaşmış, sağ-sol ideolojisine göre insanlar ayrılmıştır.¹²⁸²

3 Temmuz 1969 tarihinde Türkiye-ABD arasında “*Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması (OSIA)*” gerçekleştirilmiştir.¹²⁸³ 1961 Anayasası’na uygun olarak anlaşmanın metni gizli tutulmuştur. 1970 yılında ise Başbakan Süleyman Demirel, basına; “*1945 yılından bu yana savunma ve ortak savunma konusunda 91 anlaşma yapıldığını.*” açıklamıştır.¹²⁸⁴ Anlaşma metni, Ocak 1970’de yapılan TBMM oturumunda açıklanmıştır. 1975 yılında ABD’nin uyguladığı ambargo nedeniyle anlaşma Türkiye tarafından feshedilmiştir.¹²⁸⁵

12 Ekim 1969 tarihli seçim sonuçlarına göre AP’nin iktidarı sürmüştür. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 22 Ekim 1969 tarihinde Süleyman Demirel’i Başbakan olarak tayin etmiştir.¹²⁸⁶ Öğrenci hareketleri 1970’li yılların başında silahlı mücadeleyi de beraberinde getirmiştir.¹²⁸⁷ 12 Mart’a giden süreçte İstanbul’da meydana gelen 15-16 Haziran 1970 olayları, işçi grevleri ve sendika faaliyetleri sonucu oluşan anarşi ortamı ülkeyi çıkmaza sokmuştur.¹²⁸⁸ Üniversitelerde süren şiddet olayları Ocak 1971’den sonra farklı bir boyuta geçmiştir. Deniz

¹²⁷⁹ *TBMM Kanunlar Dergisi*, Cilt 50, 1967, 372-380.

¹²⁸⁰ *Ulus*, 13-14 Kasım 1969, 1; *Akşam*, 13 Kasım 1969, 1.

¹²⁸¹ Feryat Bulut, “68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye’deki 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 23 (Güz 2011), 126-127.

¹²⁸² “Hükümet Kanlı Olay İçin Ağır Suçlandı”, *Milliyet*, 18 Şubat 1969, 7.

¹²⁸³ *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1969, 1; “Amerika ile İkili Anlaşma İmzalandı”, *Tercüman*, 4 Temmuz 1969, 1.

¹²⁸⁴ *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1970, 1; *Tercüman*, 8 Şubat 1970, 1.

¹²⁸⁵ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1975, 1.

¹²⁸⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, Birleşim: 1, Dönem: 3, 22 Ekim 1969, 6.

¹²⁸⁷ Mete Tunçay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 1986.

¹²⁸⁸ “Soruşturmaya Devam”, *Milliyet*, 19 Haziran 1970, 11.

Gezmiş ile arkadaşlarının 12 Ocak 1971 tarihinde gerçekleştirdiği banka soygununu takiben Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) meydana gelen olaylar üniversitenin süresiz bir şekilde kapatılmasıyla neticelenmiştir.¹²⁸⁹ Banka soygunları, Ankara Üniversitesi ve ODTÜ'de gelişen olaylar Millî Güvenlik Konseyi'nin 25 Ocak 1971 tarihinde gerçekleştirdiği toplantının asli gündem maddeleri olmuştur.¹²⁹⁰ TSK, bu durumu sonlandırmak ve yönetimi değiştirmek amacıyla 12 Mart 1971 tarihinde Hükûmete muhtıra vermiştir.¹²⁹¹ Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile TBMM'ye gönderilen bu muhtıranın alt kısmında Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları'nın imzaları yer almaktadır.¹²⁹²

Muhtıra sonrasında Süleyman Demirel Hükûmeti görevi bırakmış ve I. Nihat Erim Hükûmeti iş başına gelmiştir.¹²⁹³ 12 Mart 1971-14 Ekim 1973 yılları arası dönemde Nihat Erim,¹²⁹⁴ Ferit Melen ve Naim Talu'nun kurduğu Hükûmetler ülkeyi yönetmiştir.

Parlamentonun kapatılmayarak partiler üstünde bir Hükûmetin kurulması, siyasi partilere yasak veya kısıtlama getirilmemesi, askerî unsurların siviller ile koltuk devri yapmaması gibi hususlar 12 Mart Muhtırası'nı 27 Mayıs Müdahalesi'nden ayıran nitelikler olmuştur. Muhtıranın öncesinde anayasada revizyon yapılması istenmiştir. Bundan dolayı muhtıranın verilmesinin ardından anayasa maddelerinde düzenlemeye gidilmiştir.¹²⁹⁵

I. Erim Hükûmeti'nde siyasetçilerden başka akademisyenler, serbest meslek sahipleri ve memurlar yer almaktadır. Nihat Erim'in ilk icraatı Dünya Bankası'nda görev yapmış olan Atilla Karaosmanoğlu'nun ekonomik reform programı olmuştur. Bu program; Türk sanayini korumayı, toprak reformunu, maden sanayinin millileştirilmesini ve tarım vergisini amaçlamaktadır.¹²⁹⁶ I. Erim Hükûmeti'ne 5 AP'den, 3 CHP'den, 1 Millî Güven Partisi'nden (MGP), 1 MBK'den ve 14 Meclis dışından bakan katılmıştır. Erim, kabineye “*Reform Hükûmeti veya Beyin Takımı*” demiştir.¹²⁹⁷

I. Erim Hükûmeti'ni destekleyen MGK, 27 Nisan 1971 tarihinden başlayarak askerî ara dönemin bitişine kadar iki ayda bir tekrarlanan toplam 11 adet ili içeren sıkıyönetim ilan

¹²⁸⁹ “Orta Doğu Tekrar Kapatıldı”, *Milliyet*, 21 Ocak 1971, 1.

¹²⁹⁰ “SBF Öğrencileri Polisle Çatıştı”, *Milliyet*, 25 Ocak 1971, 1; “307 Öğrenciden 51'i Adliyeye Sevk Edildi”, *Milliyet*, 26 Ocak 1971, 1.

¹²⁹¹ *Cumhuriyet*, 13 Mart 1971, 1; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 64, Birleşim: 51, Toplantı: 10, 13 Mart 1971, 373.

¹²⁹² *Cumhuriyet*, 13 Mart 1971, 1.

¹²⁹³ *Cumhuriyet*, 20-22 Mart 1971, 1; “Başbakanlık Görevi CHP'den İstifa Eden Nihat Erim'e Verildi”, *Milliyet*, 20 Mart 1971, 1.

¹²⁹⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 12, Birleşim: 78, Dönem: 3, 26 Mart 1971, 382-383; Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Erim Hükûmetleri'nin 1 yılı 7.4.1971-7.4.1972*, Ankara: 1972, 7-15.

¹²⁹⁵ Elif Aktaş, *12 Eylül 1980 Askerî Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, 33.

¹²⁹⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 376.

¹²⁹⁷ Yılmaz Öztuna, Ayvaz Gökdemir, *Türkiye'de Askerî Müdahaleler*, İstanbul: Tercüman Tesisleri Yayınları, 1987, 171.

etmiştir.¹²⁹⁸ 6 Mayıs 1972 tarihinde İsrail Başkonsolosu Elfraim Elrom'un Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) militanları tarafından kaçırılıp öldürülmesi üzerine baskı ve şiddet eylemleri sola kaymıştır. Bu periyotta TİP'in üyelerinin tamamı, sol görüş sahibi yazar, bilim adamları, aydınlar ve sendikalar dâhil olmak üzere takribi 5000 kişi tutuklanmıştır. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) kapatılan sendikalardan olmuştur.¹²⁹⁹ Kürtçülük propagandası yürütmekle suçlanan TİP ile siyasi islamı müdafaa eden Necmettin Erbakan'ın Millî Nizam Partisi kapatılmıştır. Sıkıyönetim doğrultusunda grevlere yasaklama getirilmiş, basına sınırlama koyulmuş ve birçok gazetenin yayın hayatı sonlandırılmıştır.¹³⁰⁰

İsrail Başkonsolosu Elfraim Elrom'un öldürülmesinden sorumlu tutulan THKP-C örgütü üyesi Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Mahir Çayan İsmet İnönü'nün direniş göstermesine karşın Meclisin onay vermesi neticesinde idam edilmişlerdir.¹³⁰¹ 12 Mart'ı gerçekleştirenlerin yerine getirdiği idam ve baskı cezaları bir süreliğine terör ve anarşiyi kesmesine rağmen daha kuvvetli eylemleri de tetiklemiştir. Devam eden zamanlarda ülkedeki sağ-sol çekişmesi iyice gün yüzüne çıkmış ve cinayetlere engel olunamamıştır. 8 Mayıs 1972 tarihinde CHP lideri İsmet İnönü Genel Başkanlık görevinden ayrılmış, 14 Mayıs'ta Bülent Ecevit CHP Genel Başkanı olmuştur. İsmet İnönü'süz CHP'de yeni bir dönem başlamıştır. Nihat Erim başbakanlık görevinden 7 Aralık 1971 tarihinde istifa etmesine rağmen Cumhurbaşkanı Sunay, Nihat Erim'i yeniden Hükûmet kurmakla görevlendirmiştir. Erim, 11 Aralık 1971 tarihinde ikinci kabinesini duyurmuştur.¹³⁰²

Kanun Hükmünde Kararnameler hususunda TBMM'den yetki alamayan ve TBMM'den umduğu desteği göremeyen Nihat Erim Hükûmeti 10 Nisan 1972 tarihinde TBMM'de gensoruya muhatap olmuş, gensoru reddedilmesine rağmen toplumun ve siyasi partilerin desteğini kaybeden Nihat Erim 16 Nisan 1972 tarihinde istifa etmiştir. II. Nihat Erim Hükûmeti'nin istifasının ardından 22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973 tarihleri arasında Ferit Melen Hükûmeti kurulmuştur.¹³⁰³ Ferit Melen 7 Nisan 1973 tarihinde Başbakanlık görevini bırakmış, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk 12 Nisan 1973 tarihinde Naim Talu'yu Hükûmeti kurmakla görevlendirmiştir. Naim Talu'nun kurduğu yeni Hükûmet bir AP ve CHP koalisyonudur. Naim

¹²⁹⁸ *Resmi Gazete*, S. 13820, 26.04.1971; "11 İlde Sıkıyönetim İlan Edildi", *Milliyet*, 27 Nisan 1971, 9.

¹²⁹⁹ "İstanbul'da 6 Dernek 2 Gazete Kapatıldı 83 Kişi Gözaltına Alındı", *Milliyet*, 29 Nisan 1971, 1; *Tercüman*, 21 Temmuz 1971, 1.

¹³⁰⁰ "Gözaltına Alınanlar 465'i Buldu", *Milliyet*, 20 Mayıs 1971, 1; *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1971, 1.

¹³⁰¹ Hakan Yılmaz, *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, 376; Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", 266.

¹³⁰² *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 19, Birleşim: 14, Dönem: 3, 13 Aralık 1971, 356-357.

¹³⁰³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 24, Birleşim: 93, Dönem: 3, 24 Mayıs 1972, 823-824.

Talu Hükûmeti, 12 Mart'ın ardından kurulan son Hükûmet olarak ülkeyi seçime götürmüştür.¹³⁰⁴

Erim Hükûmeti'nin, ABD yönetiminin yardım sözü vermesi üzerine, 30 Haziran 1971 tarihinde haşhaş ekimini ve üretimini 1972 yılı sonbaharından itibaren tamamen yasakladığını ilan etmesi,¹³⁰⁵ afyon üretimiyle geçimini sağlayan ve köyde yaşayan takribi 100.000 aileye zarar vermiştir.¹³⁰⁶ I. Ecevit Hükûmeti, üreticilere verilen zararı telafi etmek amacıyla yayınladığı bir kararname ile 1 Temmuz 1974 tarihinde haşhaş üretimine yeniden izin vermiştir.¹³⁰⁷ 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, afyon sorununun Türkiye-ABD ilişkilerinin gündeminden çıkmasını sağlamıştır.

Ferit Melen Hükûmeti döneminin en kayda değer olayı ise Cumhurbaşkanlığı seçimi sorunu olmuştur. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresinin bitmesi ile birlikte askerî kesim ve siviller arasında Cumhurbaşkanı'nın seçilmesine yönelik kriz meydana gelmiştir. 1973 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimleri 12 Mart'ı savunanların yenilgisi ile sonuçlanması açısından önem arz etmiştir. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın görev süresi bitmeden emekli edilmesi ve yerine Orgeneral Faruk Gürler'in getirilmesi Cumhurbaşkanlığı seçimine Faruk Gürler'in sokulacağını göstergesi olmuştur. Ordunun desteklediği aday olan Faruk Gürler'e karşılık AP'nin adayı ise Orgeneral Tekin Arıburun'dur.¹³⁰⁸ Cumhurbaşkanlığı seçimleri yaklaşırken Orgeneral Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesi amacıyla Kuvvet Komutanları bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Bu toplantıya ordu ile aynı fikirleri paylaşmamasına rağmen Bülent Ecevit iştirak etmiş, fakat Süleyman Demirel katılım sağlamamıştır. Bunun üzerine AP lideri Süleyman Demirel'e yönelik 21 Şubat Bildirisi yayınlanmıştır. Bahse konu bildiride 12 Mart'ın getirdiği ilkelere siyasi parti liderlerinin riayet etmesi, 12 Mart'ı eleştiren yorumlardan uzak durulması gibi hükümler yer bulmuştur.¹³⁰⁹ 21 Şubat Bildirisi'nin ardından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile görüşme yapan AP lideri Süleyman Demirel bu konuya ilişkin; *"Anayasa diyemeyecek miyiz? Millet, demokrasi laflarını ağzımıza alamayacak mıyız 'Milletten başkasına hesap vermem' dedim. Bunda ne var?"*¹³¹⁰ demiştir. Sonuç olarak, AP lideri Süleyman Demirel ile CHP lideri Bülent Ecevit'in üzerinde ittifak sağladığı eski bir asker Fahri Korutürk aday ilan edilmiştir. Seçimden büyük üstünlükle

¹³⁰⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 36, Birleşim: 97, Dönem: 3, 20 Nisan 1973, 694.

¹³⁰⁵ Cumhuriyet, 30 Temmuz 1971, 1.

¹³⁰⁶ Yetkin, Türkiye'de Askerî Darbeler, 137.

¹³⁰⁷ Resmi Gazete, S. 14932, 01.07.1974; Hürriyet, 3 Temmuz 1974, 1; Cumhuriyet, 2 Temmuz 1974, 1; Tercüman, 2-3 Temmuz 1974, 1, 7.

¹³⁰⁸ Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", 267-268.

¹³⁰⁹ İrfan Neziroğlu, Türkiye'de Askerî Müdahaleler ve Basın, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 2003, 160.

¹³¹⁰ Cüneyt Arcayürek, Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985, 429.

çıkan Fahri Korutürk 6 Nisan 1973 tarihinde Türkiye'nin 6'ncı Cumhurbaşkanı olmuştur. Cumhurbaşkanı'nın seçilmesinden sonra Ferit Melen görevi bırakmış yerine AP, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)¹³¹¹ ve Bağımsızlar'dan teşekkül eden Naim Talu Hükûmeti kurulmuştur.¹³¹²

14 Ekim 1973 tarihinde genel seçimlere gidilmiştir. Bahse konu seçimlere AP, CHP, DP, CGP, MP, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Türkiye Birlik Partisi (TBP) ve Millî Selamet Partisi (MSP) katılmış, seçim sonuçlarına göre; CHP %33,2 oy oranıyla 185, AP %29,8 ile 149, DP %11,8 ile 45, MSP %11,8 ile 48, CGP %5,2 ile 13 ve MHP ise %3,3 ile 3 milletvekili çıkarmışlardır.¹³¹³ Seçimden CHP birinci parti olarak çıkmış, Hükûmetin oluşturulması görevi Ecevit'e verilmiştir.¹³¹⁴ Kuzey Atlantik Asamblesi (NATO) heyetinin 27 Ekim 1973 tarihinde Ankara'da yapılacak Genel Kurul Toplantısı dolayısıyla Türkiye'yi ziyareti hakkında ve asamblenin tarihi gelişimi ve mahiyeti ile Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün kabul edecekleri zevat hakkında hazırlanmış notlar sunulmuştur.¹³¹⁵ CHP-MSP ortaklığı ile, I. Ecevit Hükûmeti kurulmuş, 26 Ocak-17 Kasım 1974 tarihleri arasında ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur.¹³¹⁶ Bu esnada vekil Başbakan Naim Talu, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) Ege'de Türk karasuları dışında 27 adet petrol arama ruhsatı verdiğini beyan etmiştir. İktidardan ayrılmadan önce Başbakan ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olan Kemal Demir'in bu girişimi Türkiye-Yunanistan arasında kıta sahanlığı sorununu gündeme sokmuştur.¹³¹⁷

Türkiye, 1960'lı yıllarda dış politikada Orta Doğu ülkeleri ile yakınlaşma içerisinde olmuş, 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında SSCB'nin desteklediği Arap ülkelerini desteklemiş,¹³¹⁸ Araplara karşı olası bir harekât durumunda üslerin kullanılmasına müsaade

¹³¹¹ Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP): Millî Güven Partisi (MGP) ile Cumhuriyetçi Parti'nin bir araya gelmesinden doğmuş (Mart 1973) ve 12 Eylül Askerî Müdahalesi'ne (1980) kadar faaliyetlerini sürdürmüş siyasi partidir.

¹³¹² Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", 269.

¹³¹³ Devlet İstatistik Enstitüsü, *14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları*, Ankara: DİE Yayını, 1974, 6-7; Tekin, Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, 182.

¹³¹⁴ *Tercüman*, 28 Ekim 1973, 1.

¹³¹⁵ Kuzey Atlantik Asamblesi (NATO) heyetinin 27 Ekim 1973 tarihinde Ankara'da yapılacak Genel Kurul Toplantısı dolayısıyla Türkiye'yi ziyareti hakkında ve asamblenin tarihi gelişimi ve mahiyeti ile Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün kabul edecekleri zevat hakkında hazırlanmış notlar. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 06003243, Ek No 1, Belge No 353940, (26.10.1973); *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 06003243, Ek No 2, Belge No 353991, (26.10.1973); *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 06003243, Ek No 3, Belge No 353806, (26.10.1973).

¹³¹⁶ *Tercüman*, 26 Ocak 1974, 1.

¹³¹⁷ Ertuğrul Alatlı, *Müdahale*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, 105-106.

¹³¹⁸ "Hükûmetimiz her zaman olduğu gibi, bu kere de buhrana sebebiyet veren durumun mütalaasında, BM Yasası ile hak ve adalet prensiplerine dayanmak gerektiği inancındadır. Bu arada Hükûmetimiz, komşuları ile iyi dostluk münasebetleri çerçevesinde, Türkiye ile Arap memleketleri arasında mevcut yakın ilişkileri göz önünde bulundurmaktadır". Bkz., *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, S. 32, Nisan 1967, 39.

edilmeyeceğini duyurmuştur. Türkiye, 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda da Arapların yanında olma politikasını devam ettirmiştir.¹³¹⁹

2.2. Ekonomik ve Sosyal Durum

1961 Anayasası'nda, “*Sosyal ve Ekonomik Hükümler*” kısmında, kalkınma planlarının hazırlanması sorumluluğu devlete verilmiş ve anayasada da zorunlu hâle getirilmiştir. Böylelikle, ekonomide devlete ait görevleri yürüten KİT'lere bazı sorumluluklar verilmiş ve planların icrasını yerine getirmek amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) faaliyete geçirilmiştir.¹³²⁰

Türkiye, 1963 yılında Ankara Antlaşması'nın imzalanması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) ortak üye sıfatıyla kabul edilmiştir.¹³²¹ Türkiye, ithal ikameci bir anlayışla 1963-1980 yılları arasında ekonomide büyüme sağlanması ve geri kalmışlığa çare bulunması amacıyla 4 adet kalkınma planı yürürlüğe koymuştur.¹³²² Anayasa doğrultusunda uygulanması gerekli kalkınma planı zamanın ve olanakların sınırlı olması nedeniyle hayata geçirilememiş ve 1962 yılı “*Geçiş Yılı*” kabul edilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) ilk aşamayı oluşturmuştur. Kamu ile özel kesimin bir arada hayatını sürdürdüğü “*Karma Ekonomi Düzeni*” dâhilinde hazırlanan söz konusu plan, kamu sektörüne emreden, özel sektörü özendiren niteliklere sahiptir.¹³²³ Bu plan döneminde, tasarrufların artırılmasına yönelik olan vergi ve KİT reformları yürürlüğe konamamış, bütçede yatırımlara ayrılan pay %32 öngörülmüş fakat gerçekleşmesi %23 oranında olmuş, yurt dışına çalışmaya giden işçilerin gönderdiği dövizlerde artış sağlanmıştır. Yerli ve yabancı sermayedarların plana olumlu bakış açısı sergilediği bu plan döneminde, Süleyman Demirel Hükûmeti SSCB'den ekonomik yardım almıştır. Olumlu tablo neticesinde 1966 yılında %12 oranında büyüme hızına ulaşılmıştır. 1962 yılında Gayrisafi Millî Hasıla içinde tarıma ayrılan pay %34,6, sanayiye ayrılan pay %16,7'dir. Dönemin bitiminde bu paylar tarımda %29,3 ve sanayide %20,7 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, istikrarlı bir şekilde hızlı büyüme olmuş, enflasyon oranı 5,3 ölçülmüştür. Fakat, ülkede iyileşme sağlayacak ıslahatlar yapılamamıştır.¹³²⁴ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na ilişkin DPT'nin tespitleri şu

¹³¹⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi, 1011.

¹³²⁰ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2009, 162-164; Nazif Kuyucuklu, *Türkiye İktisadi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1993, 199.

¹³²¹ Gülten Kazgan, *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, 99-100.

¹³²² Devlet Planlama Teşkilatı, “Türkiye’de Demokratik Planlı Kalkınma”, *Planlama Dergisi*, 42. Yıl Özel Sayısı, Ankara: 2002, 8.

¹³²³ Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, 167-170.

¹³²⁴ Devlet Planlama Teşkilatı, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*, Ankara: DPT Yayınları, 1963, 33.

şekildedir;¹³²⁵ kitlelerin çoğunluğu kötü koşullarda yaşamaktadır. Çocukların %60'ı okula gitmemektedir. Köylerin %53'ünde ve kasabaların %55'inde içilebilecek durumda su bulunmamaktadır. Nüfusun %69'u elektrik alamamaktadır. Yaklaşık 4 bin insana bir doktor sağlık hizmet verebilmektedir. Konutların %30'u oturulamaz hâldedir. Tahmini 1,2 milyon insan gecekonduarda yaşamaktadır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (1968-1972) “*Temel ekonomik hedefi*” ulusal gelirin yılda ortalama %7 büyümesidir. Bu planın Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan farkı, büyüme hızını temel belirleyici amaç saymakta, bu amaca nasıl ulaşılabileceği konusunda farklı yaklaşımlar içermektedir. Gelişme sorununa bakış açısı yönünden İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı birincisinden özellikle iki bakımdan farklıdır: Bunlar; ekonomik büyümede sektörlere verilecek öncelik ve kentleşme sorununa yaklaşımdır.¹³²⁶ İlk iki plan döneminde kalkınma planları sonucunda büyüme hızı, 1968 yılında 6,7; 1969 yılında 6,3; 1970 yılında 5,5; 1971 yılında 9,2 olmuş, enflasyon aşırı yükselmemiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977), ilk iki plandan farklı olarak uzun periyoda yayılan ilerleme stratejisi belirlenmiştir. Politika alanında koalisyon hükûmetleri sürecinin yaşanması planın gerçekleştirilmesinde zorluklar çıkmasına neden olmuştur. Dönemin özellikleri; enflasyonun yükselmesi, ödemeler bilançosunda açıklar yaşanması ve dış borçlardır. Bu periyotta beliren petrol krizi ve takip eden siyasi istikrarsızlık dış kaynağa duyulan ihtiyacı vazgeçilmez kılmıştır.¹³²⁷

Genellikle Türkiye ekonomisinde karma ekonomi sisteminin yürürlükte olduğu, iktisadi büyümeyi sağlamaya yönelik ithal ikamesine dayanan bir sanayileşme politikasının takip edildiği iki askerî müdahale arası dönem planlamanın temelini oluşturmuştur.¹³²⁸ Planlama kavramı, anayasal bir ihtiyaç olarak mevcudiyetini devam ettirmesine karşın, iktisadi kararların verilmesinde ve uygulama aşamasındaki önemi zaman geçtikçe kaybolduğu gibi sıradan bir planlamacı bakış açısı da yürütülmemiştir.¹³²⁹

Ekonomik krizler, siyasi istikrarsızlıklar ve döviz açığı ülkeden işgücü ihracının başlamasına neden olmuştur. Ülkede bulunan yapısal işsizlik Avrupa'ya göç edilmesinin ana gerekçelerinden birisini oluşturmuştur. 1962-1978 yılları arasındaki hızlı nüfus artışı (Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK verilerine göre, 28 milyon iken 37 milyona ulaşmıştır.) işsizliğe yol

¹³²⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*, 2.

¹³²⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*, Ankara: DPT Yayınları, 1967, 2.

¹³²⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977*, Ankara: DPT Yayınları, 1972, 2.

¹³²⁸ Orhan Morgil, “Büyüme ve Sanayileşme Politikaları” *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, Ed. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002, 45-46.

¹³²⁹ Fatma Doğruel, A. Suut Doğruel, *Türkiye'de Enflasyonun Tarihi*, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Tarih Vakfı, 2005, 67-171.

açmıştır. Türkiye’de bu dönemde toplam sivil işgücü sayısı 13,1 milyon iken 16,1 milyona erişmiştir. Aynı dönem itibarıyla işsizliği yükselten başka bir unsur ise iş alanı en geniş olan tarım sektörünün artan nüfus oranında büyüme göstermemesi, bu kapsamda tarım dışı sektörlerle kayan bir işgücü akımının meydana gelmesidir. Bu periyotta 655 bin kişi tarımdan vazgeçmiş, tarım dışı sektörde 490 bin olan fazlalık 1 milyon 475 bine kadar çıkmıştır. Sektörel bazda oluşan yer değişikliğinde, tarım dışı sektörlerden (inşaat, sanayi, haberleşme ve taşımacılık vb.) sağlanan gelirin tarım sektöründen takribi dört kat fazla olması da önem teşkil etmiştir.¹³³⁰ Tarımsal üretimin net ulusal üretimindeki payı 1961 yılında %40,9 iken, 1970 yılında %29,9’a düşmüş, aynı dönemde sanayii inşaat, taşımacılık ve haberleşme sektörlerinin payı artmıştır.¹³³¹

Diğer taraftan askerî yardımlar hesaba katılmasa bile, Türkiye yalnızca jeostratejik önemi gereğince 1950-1980 yılları arası dönemde rahat bir şekilde temin ettiği dış borç ve dış yardımlar ile dış ticaret açığını %42 gibi dikkat çekici bir oranda kapatmıştır. Zengin kesim bu durumdan fazlasıyla memnun olmasına karşın, bu “kazanılmamış döviz”i harcama rahatlığı ekonomiyi ihracata yönlendirmeyi gereksiz hâle getirerek ekonominin dibe vurması ile sonuçlanmıştır.¹³³²

Askerî açıdan iki kutuplu, siyasi yönden çok kutuplu, iktisadi yönden ise karmakarışık¹³³³ olarak nitelendirilen 1970’li yıllar sosyalist ve kapitalist bloklar arasındaki yumuşamanın sürdüğü ve iki blok arasındaki resmi münasebetlerin geliştirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur.¹³³⁴ 1973 yılının ardından iki süper güç arasında yumuşama yaşanırken, 1970’li yılların çok-kutuplu düzenini yıpratan askerî ve siyasal alanlarda bazı olaylar da meydana gelmiştir. Ancak dönemin kendine özgü özellikleri genellikle değişmemiş, küçük ve orta büyüklüğe sahip devletler büyük devletler karşısında hareket olanağı bulmuştur. Türkiye, 1974 yılında Kıbrıs’a yönelik müdahaleyi bu ortamın sağladığı hareket imkânı sayesinde yerine getirmiştir.¹³³⁵

¹³³⁰ Levent Şahin, *Uluslararası İşgücü Akımlarının Ekonomik Etkileri: Türk İşgücü Göçü*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 67.

¹³³¹ Sudi Apak, *Yurtdışındaki İşçi Potansiyeli ve Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1. Baskı, 1993, 12-13.

¹³³² Asaf Savaş Akat, *Alternatif Büyüme Stratejisi, İktisat Politikası Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, 63.

¹³³³ Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, 543.

¹³³⁴ Gökçen Alpkaya, Faruk Alpkaya, 20. *Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005, 243.

¹³³⁵ Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 1996, 544-545.

2.2.1. ABD ve Almanya'dan Alınan Askerî Yardımlar

1959 yılındaki ABD yardımı toplamı 167 milyon dolarken bu rakam 1960 yılında 103 milyon dolara düşmüştür. 1961 yılında ekonomik alanda birçok iyileştirme yapılmış olsa da yaklaşık 1,5 milyar dolara yaklaşan dış borçlar önemli bir sorun olmuştur.¹³³⁶ 16 Ocak 1959 tarihli ve 41 numaralı Liberasyon Anlaşması'nı tadilen ABD yardımları karşılıklarından 13 milyon liralık bir meblağın daha serbest bırakılması maksadıyla Amerikan Milletlerarası İşbirliği İdaresi ile yapılacak 1 numaralı tadil anlaşmasının Hükûmet adına imzalanması için yetki verilmesi kararlaştırılmıştır.¹³³⁷ ABD yardımları karşılıklarından bir milyar liranın cari mali yıl içinde serbest bırakılması için ABD Hükûmeti ve Amerikan İktisadi Yardım Heyeti ile yapılacak anlaşmaların Hükûmet adına imzalanması için yetki verilmesi kararlaştırılmıştır.¹³³⁸ 1961 yılında Federal Almanya, ABD tarafından Türkiye'ye yapılmakta olan ekonomik yardımların bir kısmını üzerine alabileceğini beyan etmiştir. ABD'nin teklifi ile, OECD üyesi ülkelerin Türkiye'ye verilen yardıma katkı sunması için 1962 yılında "*Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu*" adı altında bir teşekkül faaliyete geçmiştir. ABD Yardımları Karşılık Paralar Fonu'ndan MSB 1961 mali yılı bütçesine verilen ödenek ve maddeler arasında 743.665 liralık aktarma yapılması 5750 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹³³⁹

ABD yardımları karşılık fonundan 1962 yılı için de serbest bırakılması istenen 1.100.000.000 (bir milyar yüz milyon) liranın serbest bırakılması için ABD Hükûmeti ile yapılacak anlaşmaları imzalamak üzere Hükûmet adına yetki verilmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁴⁰ Mektup teatisi suretiyle 26 Mayıs 1955 tarihinde imzalanmış olan "*Amerikan yardımından temin edilen askeri malzemenin tasarrufuna mütedair antlaşma*"ya, NATO üyesi ülkelerin Silahlı Kuvvetler'ine ait malzeme ve teçhizatın ABD menşeli ihtiyaç fazlası yedek parçaların adı geçen ülkeler arasında takas yolu ile mübadelesini kapsayan programa iştirakimizin sağlanabilmesi maksadıyla antlaşma metnine bir madde eklenmesi hususunda Dışişleri Bakanlığı'na yetki verilmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁴¹ ABD Yardımları Karşılıklarından 1963 mali

¹³³⁶ Maliye Bakanlığı, *Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları (1949-1968)*, Ankara: Maliye Bakanlığı Yayını, 1968, 155-160.

¹³³⁷ ABD yardımları karşılıklarından 13 milyon liralık bir meblağın daha serbest bırakılması için yapılacak 1 numaralı tadil anlaşmasının imzası. BCA, 30-18-1-2/158-37-20, (18.01.1961).

¹³³⁸ ABD yardımları karşılıklarından bir milyar liranın serbest bırakılması için ABD Hükûmeti ve Amerikan İktisadi Yardım Heyeti ile yapılacak antlaşma. BCA, 30-18-1-2/160-21-10, (25.04.1961).

¹³³⁹ ABD Yardımları Karşılık Paralar Fonu'ndan Millî Savunma Bakanlığı 1961 mali yılı bütçesine verilen ödenek ve maddeler arasında yapılan aktarma. BCA, 30-18-1-2/163-72-9, (24.02.1962).

¹³⁴⁰ ABD yardımları karşılık fonundan 1962 yılı için de serbest bırakılması istenen para konusunda yapılacak anlaşmaları imzalamak üzere Hükûmetimiz adına Maliye Bakanlığı'na yetki verilmesi. BCA, 30-18-1-2/163-73-2, (27.02.1962).

¹³⁴¹ ABD yardımından temin edilen askeri malzemenin tasarrufuna mütedair antlaşmaya bir madde eklenmesi hususunda Dışişleri Bakanlığına yetki verilmesi. BCA, 30-18-1-2/165-32-14, (17.07.1962).

yılında toplanması beklenen Türk liralарının serbest bırakılmasına ilişkin yapılacak anlaşmaların imzalanması hususunda Hükümet adına yetki verilmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁴²

Konsorsiyum'un yardıma başlaması yavaş olmuş, ABD 1963 yılında Türkiye'ye ulaştırmayı istediği yardımı, Konsorsiyum aracılığıyla iletme yolunu seçmiştir. ABD, Konsorsiyum'a 66.000.000 dolar vermiş, yardımın kalan bölümünün Konsorsiyum ülkelerince karşılanmasını istemiştir. ABD Savunma Bakanı Mc. Namara ve General Lemintzer'e Türkiye'ye yapılan akaryakıt yardımının kesilmesi ile ilgili yazılan mektubun bir kopyası takdim edilmiştir.¹³⁴³

Avrupa ülkelerinin yardımı düşük tutmasından dolayı 1964 yılında Türkiye'ye ulaştırılan ekonomik yardımlar 237.000.000 dolardan, 147.000.000 dolara gerilemiştir. Konsorsiyum yardımlarının beklentileri karşılamaması üzerine, Türkiye Konsorsiyum'un öngördüğü ekonomik istikrar paketini uygulamayacağını bildirmiştir. Türkiye, ABD'nin verdiği ekonomik yardımın azalmasından büyük memnuniyetsizlik duymuştur. 1963 yılında ekonomik ilişkilerde problem yaratan başka bir olay daha yaşanmıştır. SSCB'nin ihraç ettiği kromun fiyatını düşürmesi, ABD şirketlerinin Türkiye yerine SSCB'den ithal etmeye başlamasına neden olmuş ve Türkiye'nin ABD ile olan ticaret dengesi bozulmuştur. ABD Yardımları Karşılık Paralar Fonu'ndan, MSB 1963 mali yılı bütçesinin NATO ve CENTO giderleri bölümüne ayrılan paradan 100.000 lirasının başka maddeye aktarılması 5750 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹³⁴⁴

1965 yılında ABD Uluslararası Kalkınma Örgütü, ekonomik yardımların 1973 yılında bitirileceğini duyurmuştur. ABD bu açıklamayı yaparak, yardımların kalkınma planlarında belirlenen hedefler haricinde kullanılmasını engellemek istemiştir. Yardım miktarında görülen azalmalara rağmen, bıraktığı boşluğun SSCB tarafından doldurulacağını bilen ABD yaptığı yardımları tamamen sona erdirmeyecektir. ABD yardımından DPT Müsteşarlığı'na bağış olarak gönderilen malzemenin her türlü vergi ve harçtan muaf tutulması 7479 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹³⁴⁵ Türkiye ile ABD'yi ilgilendiren çeşitli konular, ABD askerî yardımları ve BM'de bazı temaslarda bulunacak heyet hakkında karar alınmıştır.¹³⁴⁶

¹³⁴² ABD Yardımları Karşılıklarından 1963 mali yılında toplanması beklenen Türk liralарının serbest bırakılmasına ilişkin yapılacak anlaşmaların imzalanması hususunda Maliye Bakanlığı'nın yetkili kılınması. *BCA*, 30-18-1-2/171-41-15, (10.08.1963).

¹³⁴³ ABD Savunma Bakanı Mc. Namara ve General Lemintzer'e Türkiye'ye yapılan akaryakıt yardımının kesilmesi ile ilgili mektup. *BCA*, 30-1-0-0/ 8-44-19, (06.09.1963).

¹³⁴⁴ ABD Yardımları Karşılık Paralar Fonu'ndan, MSB 1963 mali yılı bütçesinin NATO ve CENTO giderleri bölümüne ayrılan paradan başka maddelere aktarma yapılması. *BCA*, 30-18-1-2/176-9-5, (14.02.1964).

¹³⁴⁵ ABD yardımından Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'na bağış olarak gönderilen malzemenin her türlü vergi ve harçtan muaf tutulması. *BCA*, 30-18-1-2/191-80-20, (20.12.1965).

¹³⁴⁶ Memleketimiz ile ABD'yi ilgilendiren çeşitli konular, ABD askerî yardımları ve BM'de bazı temaslarda bulunacak heyet. *BCA*, 30-18-1-2/199-63-8, (07.09.1966).

1962 yılında NATO ittifak anlaşmaları doğrultusunda Türkiye'nin savunma kabiliyetini güçlendirmek maksadıyla Almanya ile ilk görüşme gerçekleştirilmiş ve ardından anlaşmalar yapılmıştır. Yardım anlaşmaları sırasıyla; 2 Mayıs 1964, 13 Ekim 1965, Nisan 1967 ve 18 Ekim 1968 tarihlerinde imzalanmıştır.¹³⁴⁷

Almanya, Türkiye'nin NATO'ya girmesi doğrultusunda 1964 yılında askerî yardım başlatmıştır. Bahse konu yardımlar; “*Dilim Yardımları, Paket Yardımları, Özel Teçhizatlandırma Yardımları, Millî Bütçe'den yapılan yardımlar, (Ateşe kredileri, Kobb-Log alımları, BWB alımları)*” olarak 4 ayrı kategoride yerine getirilmiştir. Dilim yardımları, takriben 36 ayda bir kez yapılan anlaşmalar doğrultusunda verilen yardımlardır. Bu yardımlar, %80 oranında sıfır malzemedan, %20 oranında ise ikinci el malzemedan meydana gelmiştir. Uygulanan 18 adet dilim yardımından 1.908.000.000 Alman markı askerî yardım sağlanmıştır. Ayrıca Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 20 Ocak 1964 tarihinde Almanya'yı ziyaret ederek görüşmeler gerçekleştirmiş ve Almanya'dan 1964 yılı askerî yardımlarının bir kısmının acil olarak Türkiye'ye verilmesini istemiştir.¹³⁴⁸

Türkiye ile Almanya arasında, Türkiye'ye Askerî Yardım Yapılmasına Dair Anlaşma'yı Türkiye adına imzalayacak olan MSB İlhami Sancar adına düzenlenen yetki belgesi Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından imzalanmıştır.¹³⁴⁹ Anlaşmanın imzalanması esnasında beyanat veren İlhami Sancar; “*Geleneksel Türk-Alman dostluğunun aynı cephede omuz omuza çarpışmış iki millet olarak, Türkiye ve Almanya'nın aynı tehditle karşı karşıya kaldığını.*” ifade etmiştir.¹³⁵⁰

Bu yardımların her bir dilimi için 50 milyon Alman markı ayrılmış, beşinci dilimde 80 milyon Alman markına yükseltilmiştir. Maksadı, TSK'yı güçlendirmek olan bu yardımlardan malzeme yardımı “*Bedelsiz Teslimat*”, nakdi yardım “*Hibe*” şeklinde teslim edilmiştir. 1964 yılında Almanya Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı Türkiye'yi ziyaret etmiş, Başbakan İnönü görüşme esnasında yapılan yardımların ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğunu ifade etmiştir. Alman Orgeneral Trettner:

“50 milyon Alman markı başlangıç rakamıdır. Her ne kadar parlamentodan bu şekli ile geçmiş olmasına rağmen, %50 yeni, %50 çok az kullanılmış fakat Alman ordusunda kadro dışı kalmış ve TSK kadrosunda kullanılan malzeme çok ucuz fiyattan tertip edilecektir. Bu süratle daha çok silah ve malzemenin Türk ordusuna verilmesi olanağı sağlanacaktır.”

¹³⁴⁷ Muzaffer Erciş, *Yaşadım (1923-1973)*, İstanbul: Özel Baskı, 1999, 432.

¹³⁴⁸ *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1964, 1.

¹³⁴⁹ Türkiye ile Almanya arasında, Türkiye'ye Askerî Yardım Yapılmasına Dair Anlaşma'yı Türkiye adına imzalayacak olan MSB İlhami Sancar adına düzenlenen yetki belgesinin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından imzalanması. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 04004980, Ek No 1, Belge No 281326, (18.05.1964); *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 04004980, Ek No 2, Belge No 287317, (25.05.1964). Bkz., EK-2.

¹³⁵⁰ *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1964, 1.

cevabını vermiştir. Bu görüşmeyi takiben, askerî yardım anlaşmasına savunma bakanları imza atmıştır.¹³⁵¹

Alman askerî yardımları, NATO standartlarına uygun ve TSK'nın savaşma yeteneğinin artıracak silah, teçhizat ve malzemeden seçilmiştir. Bu yardımların 1994 yılına kadar dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹³⁵²

YILLAR	DİLİM TUTARI	TOPLAM (Milyon Mark)
1964-1968	50	200
1970-1978	100	600
1979-1989	130	780
1989-1991	260	260
1992-1994	68	68
TOPLAM	608	1.908

Söz konusu yardımlar sağlanırken Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri için farklı yöntemler kullanılmıştır. Kara Kuvvetleri için, barış ve savaş koşullarını karşılayacak biçimde belirlenmiş, hafif silah ve yedek parça temini ön plana çıkarılmış, ABD yardımlarından karşılanamayan silah, malzeme ve teçhizatın alınmasına dikkat edilmiştir. Deniz Kuvvetleri için hücumbot, denizaltı, destek gemileri alınması ile Gölcük tersanesinin altyapısının iyileştirilmesine yönelik teşebbüsler yapılmış, Hava Kuvvetleri için, bakımlı modern uçaklar ile yedek teçhizat ve malzemenin temin edilmesine çalışılmıştır.¹³⁵³

12 Haziran 1969 tarihinde Federal Almanya tarafından, beşinci dilim ve takip eden yardımların 80 milyon Alman markı olarak yapılmasına karar verilmiş, 40 milyon Alman marklık bölümü yeni malzemelere, 40 milyon Alman marklık bölümü ise kullanılmış malzemelere ayrılmıştır.¹³⁵⁴

19-24 Ocak 1970 tarihleri arasında Federal Almanya'da yapılacak Alman askerî yardımı müzakerelerine Hükûmeti temsilen Genelkurmay Lojistik Başkanı Hava Korgeneral İrfan Özaydınlı'nın katılması kararlaştırılmıştır.¹³⁵⁵ Türkiye-Almanya 7'nci Dilim Askerî Yardım Anlaşması'nı imzalama yetkisinin Bonn Büyükelçisi Vahit Halefoğlu'na verilmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁵⁶ Büyük paket yardımlar, hizmet dışı bırakılan askerî malzemenin hibe şeklinde verildiği yardımlardır. Bu kapsamda, Türkiye 1976-1978 ve 1979-1984 yılları arasında

¹³⁵¹ Erciş, *Yaşadım (1923-1973)*, 304.

¹³⁵² *Beyaz Kitap*, 12.

¹³⁵³ Erciş, *Yaşadım (1923-1973)*, 434.

¹³⁵⁴ Erciş, *Yaşadım (1923-1973)*, 384.

¹³⁵⁵ Alman askerî yardımı müzakerelerine Hükûmetimizi temsilen Hava Korgeneral İrfan Özaydınlı'nın katılması. *BCA*, 30-18-1-2/245-8-7, (19.01.1970).

¹³⁵⁶ Türkiye-Almanya 7'nci Dilim Askerî Yardım Anlaşması'nı imzalama yetkisinin Vahit Halefoğlu'na verilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/302-59-11, (20.07.1973).

1.500.000.000 Alman marklık, Birinci Körfez Savaşı esnasında üçüncü paket ile 1.000.000.000 Alman marklık askerî yardım almıştır.¹³⁵⁷

ABD, 1968 yılında dış yardım politikasında kesin bir dönüş yapmış, Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu vasıtasıyla verilen yardımların takriben yarısını düşürmüştür. Bu durum, Federal Almanya'nın verdiği yardımın miktarını artırmasıyla giderilmeye çalışıldıysa da, 1967 yılında 155.700.000 dolar olan yardımın, 1968 yılında 106.600.000 dolara düşmesi engellenememiştir. ABD'nin öncülüğünde, Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu, IBRD ve IMF Türkiye'den acil ekonomik önlem istemişlerdir. Bu durum, Ağustos 1970'de devalüasyon yapılmasına ve 1 ABD dolarının değerinin 9'dan 15 TL.'ye yükselmesine neden olmuştur. ABD, devalüasyonun meydana getireceği sıkıntıyı 25.000.000 dolarlık yardım vererek gidermeye çalışmıştır. Sonuç olarak; Türk ekonomisi 1950'li ve 1960'lı yıllarda ABD yardımlarına bağımlı kalmıştır. 1970 yılı kararları doğrultusunda ihracatta katlı kur uygulaması sürmüş, faizler ve vergiler artırılmış, maaşların ve ücretlerin dondurulmasına karar verilmiş, KİT ürünlerine %50 oranında zam yapılması uygun görülmüştür.¹³⁵⁸

2.3. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yenilenmesi ve Modernizasyonu

2.3.1. Genelkurmay Başkanlığı

1960 Müdahalesi sonrasında kabul edilen 1961 Anayasası ile Genelkurmay Başkanlığı'nın statüsünde değişikliğe gidilerek doğrudan Başbakanlığa karşı sorumlu hâle getirilmiş ve teşkilatında ise Personel, İstihbarat, Harekât, Lojistik, Genel Plan Prensipler, Muhabere ve Elektronik Bilgi Sistemleri, Askerî Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı olmak üzere 7 adet müşterek başkanlık yer almıştır.¹³⁵⁹

Millî Savunma Yüksek Kurulu, 12 yıl süreyle faaliyetlerine devam ettikten sonra 1961 Anayasası'nda yerini MGK'ya bırakmış ve bir anayasal organ hâline getirilmiştir. 1961 Anayasası'nda MGK'nın görevi; “*Millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyon sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye etmek.*” olarak tanımlanmıştır.¹³⁶⁰ Anayasa'ya göre MGK, asker-sivil karma bir yapıdan meydana gelmiştir.¹³⁶¹

¹³⁵⁷ *Savunma Politikası ve Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara: 1993, 27.

¹³⁵⁸ Sadık Rıdvan Karlık, *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, İstanbul: Beta Yayınları, 2005, 404.

¹³⁵⁹ İnsel, Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti*, 77; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 46.

¹³⁶⁰ Kurul'un “Yardımcılık” işlevi 1971 yılında metinden çıkartılmış, millî güvenlik ile ilgili kararların alınması amacıyla gerekli olan değerlendirmeleri Bakanlar Kurulu'na, “Bildirme” yerine “Tavsiye” edeceği (madde: 111/3) hükme bağlanmıştır. Bkz., Rona Aybay, “Millî Güvenlik Kavramı ve Millî Güvenlik Kurulu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1 (Mart-Haziran 1978), 79.

¹³⁶¹ 1962 yılında, Anayasa'ya istinaden 129 Sayılı Yasa ile MGK Sekreterliği kurulmuş ve millî güvenlik çalışmaları kurumsal hâle getirilmiştir. MGK'ya katılacak asker üyelerle ilişkin madde metninde 1971 yılında

MGK, 1962-1971 yılları arasında iç siyasi gelişmelerden yasaklı DP'lilerin affı, AP iktidarının kontrolü gibi konulara yoğunlaşmış, askerî taleplerin merkezi hâline gelmiştir.¹³⁶² Bu isteklerin gerekçesi millî güvenliğe dayandırılmış, hatta askerî kesim 12 Mart 1971 Muhtırası'nı MGK üyesi olarak imzalamıştır. 22 Eylül 1971 tarihinde 1488 Sayılı “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun*” ile, 1961 Anayasası’nda MGK’nın düzenlendiği 111’inci madde değiştirilmiştir. Buna göre; “MGK, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Kanun’un gösterdiği Bakanlar ile Kuvvet Komutanları’ndan kuruludur.” ibaresi konulmuştur.¹³⁶³ 1961 Anayasası’nda “*Millî Savunma*” başlıklı bölümde yer alan 110’uncu ve 111’inci maddelerin başlıkları, “*Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı*” ve “MGK” şeklinde olup madde metinlerinde de “*Millî Savunma Bakanlığı*” ayrıca belirtilmemiştir.¹³⁶⁴

1961 ve 1962 Anayasaları’nda Genelkurmay Başkanı’nı atama yetkisinin Cumhurbaşkanı’nda olduğu belirtilmiştir. Genelkurmay Başkanı’nın ve Millî Savunma Bakanlığı’nın görevleri ve sorumluluklarına ilişkin yasa tasarısı hazırlanmıştır.¹³⁶⁵ 1970 yılında yürürlüğe giren 1324 Sayılı “*Genelkurmay Başkanı’nın Görev ve Yetkilerine Ait Kanun*”a¹³⁶⁶ göre Genelkurmay Başkanı “Kara, Deniz veya Hava Kuvvetleri K.lığı yapmış general ve amiraller” arasından seçilir. Tek koşul Kuvvet K.lığı yapmış olmaktır. Kara, Deniz veya Hava Kuvvetleri’ne mensup olmak, bu makama gelmek için yasa açısından bir ayrıcalık oluşturmamaktadır. Öte yandan askerlikte çok önem verilen kıdem, rütbe ve deneyim gibi özellikler de (komutanlık yapmış olmak koşulu ile) yasa hükmünde yer almamaktadır. Bakanlar Kurulu, Deniz Kuvvetleri Komutanı’nı veya Hava Kuvvetleri Komutanı’nı göreve önerebilecektir. Önceden Kuvvet K.lığında bulunmuş, ardından herhangi bir sebeple bırakarak

değişiklik yapılarak protokolde Genelkurmay Başkanı, Başbakan’dan sonra sayılmış ve “Kuvvet Temsilcileri” yerine “Kuvvet Komutanları” ibaresi yazılmıştır. 1982 yılında ise “Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı” şeklinde Kuvvet Komutanları tek tek sayılmıştır. Bkz., *Resmi Gazete*, 22.09.1971, Kanun No: 1488, 20.09.1971; Özdemir, *Rejim ve Asker*, 112, 127.

¹³⁶² İnsel, Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti*, 79.

¹³⁶³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, “1488 Sayılı Kanun Madde Gerekçeleri”, Cilt 67, Toplantı: 10, Sevk Sayısı: 1661, 12 Eylül 1971, 12.

¹³⁶⁴ 20 Eylül 1971 tarihli ve 1488 Sayılı Yasa ile 110. maddeye “*Millî Savunma Bakanlığı’nın görev ve yetkileri, Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları’yla ilişkileri kanunla düzenlenir.*” şeklinde ek yapılmıştır. 1982 Anayasası’nda ilgili madde “Yetki alanı” ibaresi eklenerek yeniden yazılmıştır: “*Millî Savunma Bakanlığı’nın, Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları ile görev ilişkileri ve yetki alanı kanunla düzenlenir.*” (madde: 117/5). MGK ile ilgili maddede de “*Millî Savunma Bakanı*” kurul üyeleri arasında sayılmaktadır (madde: 118/1). Bkz., Özdemir, *Rejim ve Asker*, 280-281.

¹³⁶⁵ Genelkurmay Başkanı’nın ve Millî Savunma Bakanlığı’nın görevlerine ve sorumluluklarına ilişkin yasa tasarısı. *BCA*, 30-1-0-0/59-363-4, (30.07.1963).

¹³⁶⁶ *Resmi Gazete*, S. 13572, 07.08.1970.

farklı bir görev yapmış general/amiralin yasaya göre Genelkurmay Başkanı olması mümkündür.¹³⁶⁷

Genelkurmay Başkanı, Silahlı Kuvvetler'in komutanı olmakla birlikte Kuvvet Komutanları kendi kuvvetlerinin komutanıdır. TSK İç Hizmet Yasası'na göre; “*Kara (Jandarma dâhil), Deniz ve Hava Kuvvetleri subay, askerî memur, astsubay, erbaş ve erleri ile askerî öğrencilerden teşekkül eden ve seferde ihtiyaçlarla ikmal edilen, kadro ve kuruluşlarla teşkilatı gösterilen silahlı devlet kuvveti.*”¹³⁶⁸ şeklinde tanımlanan TSK'nın zirvesindeki komutanlar ile general ve amiral atanmaları için teklif hakkı Genelkurmay Başkanı'na tanınmıştır. Atanmalar, Genelkurmay Başkanı'nın teklifi üzerine MSB'nin önerisi, Başbakanın imzası ve Cumhurbaşkanı'nın onaylayacağı kararname ile olmaktadır. Genelkurmay Başkanı'nın teklifini MSB benimsemez ise, Genelkurmay Başkanı teklifini yazılı olarak Başbakan'a göndermekte, kararı Başbakan vermektedir.¹³⁶⁹ Türkiye'deki uygulamada Genelkurmay Başkanı'nın çalışma arkadaşlarını kendisinin önermesi yolu benimsenmiştir.

31 Temmuz 1970 tarihinde yürürlüğe giren 1324 Sayılı Yasa'ya göre savaşta ve barışta Silahlı Kuvvetler'in komutanı olan Genelkurmay Başkanı'nın, Silahlı Kuvvetler'in savaşa hazırlanması için; ana hizmetlere ilişkin planları belirlemesi, bunların haricindeki faaliyetlerin Kuvvet Komutanlıkları ve Genelkurmay Başkanlığı bağlı kurumlar vasıtasıyla yerine getirilmesinin sağlanması öngörülmüştür. Genelkurmay Başkanı Başbakan'a karşı sorumlu tutulmuştur. Genelkurmay Başkanı, Kuvvet K.lığı icra etmiş komutanlar arasından Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır.¹³⁷⁰ 1970 yılında kabul edilen kanunlarla, Genelkurmay Başkanı önemli ölçüde ayrıcalık kazanmıştır. Atama şekli ve görevleri, onu seçilmiş yetkililerden üstün bir konuma yerleştirmiştir.

MSB, asker alma işlemleri dışında temel olarak ordunun ihtiyacı olduğunu belirttiği silah, araç, gereç ve her çeşir lojistik maddenin temini için kaynak bulmakla görevlendirilmiştir. Hatta Kanun'un başlığında yer alan yetki kelimesi çıkarılarak “*Millî Savunma Bakanlığı Görev ve Teşkilatı Hakkında Kanun*” adı altında yayınlanmıştır. 31 Temmuz 1970 tarihli Yasa'ya göre ise MSB, Bakanlık Müsteşarlığı, müsteşar yardımcılıkları ile başkanlık, daire başkanlıkları ve bağlı diğer kuruluşları içinde bulundurmaktadır. MSB'nin görev ve yetkileri ise şöyle düzenlenmiştir: Barış ve savaş döneminde asker alma, silah, araç, ve gereçlerinin teminini, harp

¹³⁶⁷ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 61, 1970, 566-567; *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt 16, Dönem: 3, 132 Nolu belge, 1971, 4; Genelkurmay Başkanlığı'nın statüsünü düzenleyen 1944 ve 1949 tarihli 4580 ve 5398 Sayılı Yasalar ile 926 Sayılı TSK Personel Yasası'nda (ilk hâlinde) da kimlerin Genelkurmay Başkanı olabileceğine dair hiçbir hüküm yoktur.

¹³⁶⁸ *Resmî Gazete*, S. 10702, 09.01.1961.

¹³⁶⁹ 1967 tarih ve 926 Sayılı TSK Personel Yasası, madde: 121/b-c-e bentleri.

¹³⁷⁰ *Resmî Gazete*, S. 13572, 07.08.1970; *Düstur*, 5. Tertip, Cilt 9, 2751.

sanayii faaliyetlerini, mali yönden hesap denetim görevlerini yerine getirmektedir.¹³⁷¹ Bu görevler; müsteşarlık teşkilatı, bağlısı diğer kurumlar ile Kuvvet Komutanlıkları aracılığıyla gerçekleştirilecektir.¹³⁷²

Genelkurmay Başkanlığı bağlısı ve Silahlı Kuvvetler'in en yüksek bilim ve danışma kurumu olan Harp Akademileri, 1971 tarih ve 1467 Sayılı Yasa'ya göre, Silahlı Kuvvetler'e “*Yüksek Sevk ve İdare Elemanı*” kazandırmak amacıyla faaliyet yürüten bir bilim kurumu olarak tanımlanmaktadır. Kara, Deniz ve Hava Akademileri'nin Genelkurmay Başkanlığı'na tespit edilen esas ve prensiplere göre kurmay subay yetiştirmekle yükümlü olduğu belirtilmiştir. Harp Akademileri K.lığı içinde ayrıca Silahlı Kuvvetler Akademisi ve Millî Güvenlik Akademisi gibi iki adet kurum bulunmaktadır.¹³⁷³

12 Mart 1971 Muhtırası'nı takiben teşkilat yapısı ve görevleri değiştirilen organlarından bir diğeri ordunun üst seviyedeki terfi ve atamalarını belirleyen Yüksek Askerî Şura olmuştur. 26 Temmuz 1972 tarihinde “*Şurayı Askerinin Teşkilatı ve Vezâifi Hakkında Kanun*” kaldırılarak karşılığında 1612 Sayılı “*Yüksek Askerî Şura'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun*” uygulamaya geçmiştir. Bu Kanun'a göre, Şura'ya Başbakan başkanlık edecek, vekaleten ise Genelkurmay Başkanı görevi icra edecektir.¹³⁷⁴ Ayrıca şura üyelerinin sayısı artmıştır.¹³⁷⁵

23 Haziran 1973 tarihinde yürürlüğe giren 1601 Sayılı Kanun ile, ordunun teşkilatının değiştirilmesi, silah ve malzemelerin modernizasyonu maksadıyla MSB'ye yetki verilmiş ve ayrılan ödenekler bakanlık bütçesinin, “*Savunma araç, gereç ve hizmetlerinin alımı*” başlığı altında yer almıştır. Bu Kanun ile yürürlüğe giren düzenleme RE-MO olarak isimlendirilmektedir.¹³⁷⁶

2.3.2. Kara Kuvvetleri

1960 yılında Silahlı Kuvvetler'in toplam mevcudu 483.000, bunun 400.000'i Kara Kuvvetleri K.lığı bünyesindedir. Kara Kuvvetleri birlikleri: Piyade Tümeni 13 adet, Zırhlı Tümen 1 adet, Mekanize Tümen 1 adet, Zırhlı Tugay 4 adet ve Zırhlı Süvari Tugayı 12 adet

¹³⁷¹ Resmi Gazete, S. 13572, 07.08.1970; *Düstur*, 5. Tertip, Cilt 9, 2753.

¹³⁷² Resmi Gazete, S. 14178, 05.05.1972.

¹³⁷³ Mehmet Ali Birand, *Emret Komutanım*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986, 291-309; *Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara: 1982, 98-101.

¹³⁷⁴ Doğan Akyaz, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2006, 353-355; Birand, *Emret Komutanım*, 393.

¹³⁷⁵ Karşılaştırma için bkz., Resmi Gazete, 26.07.1972, Kanun No: 1612, 17.07.1972; Resmi Gazete, 29.04.1341, Kanun No: 636, 22.04.1341; Osman Metin Öztürk, *Anayasal Düzeyde Savunma ve Güvenlik Yapılanması*, Ankara: Vadi Yayınları, 1997, 143.

¹³⁷⁶ *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)*, Ankara: Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Yayını, 1993, 144.

mevcut olup, Zırhlı Birlikler'in tankı M-48'dir.¹³⁷⁷ Ayrıca, ABD askerî yardımından alınan M-113¹³⁷⁸ Zırhlı Personel Taşıyıcı (ZPT), M-24 hafif tanklar ve M-36 tankı, 105,¹³⁷⁹ 155,¹³⁸⁰ ve 203¹³⁸¹ mm.lik obüsler, Honest John roket atıcısı bulunmaktadır. Sınır alaylarının birkaçı ve alan savunmasında görevli kuvvetler dışında kuvvetlerin tamamı NATO'ya tahsis edilmiştir. Eğitimden geçmiş yedek ordu sayısı 450 bindir.¹³⁸²

Kara Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacı için ABD askerî yardımından üçüncü parti olarak tahsis edilen komple parça hâlindeki 2000 adet Cj-3B model Jeep'in pazarlıkla monte

¹³⁷⁷ M-48 Tankı: ABD tarafından 11.800 adet üretilmiş olup, 1953 yılında hizmete girmiştir. M-47 serisi tankların yerini almıştır. Direk alım, lisans altında üretim ve hibe yoluyla 18 adet ülkenin envanterine girmiş olan bu tank; Pakistan-Hindistan, Vietnam, Arap-İsrail savaşları, Yom-Kippur, Irak-İran, Mogadişu ile Kıbrıs Barış Harekâtı'nda kullanılmıştır. A2G2 versiyonunda modeller Almanya tarafından modernize edilmiştir. Topu 105 mm.ye çıkartılmış, termal ısı kılıfı eklenmiş, motoru geliştirilmiş, pasif gece görüş cihazı takılmış, lazer mesafe ölçücü ile sis havanları monte edilmiştir. Tankın ana güç grubu A3 versiyonundan itibaren dizel olarak geliştirilmiştir. 1970'li yıllarda üretilen A5 modelinden itibaren ana silahı 105 mm.lik top ile entegre edilmiştir. İsrail envanterinde olan bu modellere ayrıca ek zırh plakaları, reaktif zırhlar, dizel motor ve ek makineli tüfek ilave ederek MAGACH 5 olarak adlandırmıştır. Yunanistan ise, envanterinde bulunan 390 adet A5 tanklarını Almanya ile birlikte modernizasyona tabi tutmuştur. Bu modernizasyon ile kule içindeki MG-3 kule makineli tüfeğine ilave olarak kule üzerine doldurucu tarafından kullanılmak üzere MG-3 makineli tüfek monte edilmiştir. Bu versiyona MOLF adı verilmiştir. ABD, takriben 1.000 adet tankı Türkiye'ye satmıştır. Fas, İran, İsrail, Güney Kore, Lübnan, Pakistan, Tayland, Tayvan, Türkiye, Ürdün, Vietnam ve Yunanistan tarafından kullanılmaktadır. Özellikleri: Mürettebatı: 4 kişi, Ağırlığı: 45 ton, Silahları: 105 mm.lik M-68 topu (54 mühimmat), 12,7 mm.lik M2 makineli tüfek (620 adet), 7,62 mm.lik M-1919 makineli tüfek (5400 mühimmat), Hızı: 48 km/saat, Motor Gücü: Continental AVDS-1790-5B V12, hava soğutmalı, çift turbo, gazlı motor, 810 hp (604 kW), Menzili: 500 km. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 48.

¹³⁷⁸ M-113 Zırhlı Personel Taşıyıcı (ZPT): ABD tarafından 80.000 adet üretilerek 1960 yılında hizmete giren, 12 kullanım şekli bulunan tam paletli ZPT'dir. Bu araç Vietnam Savaşı'nda sıkça kullanılmış, ADATS ve KMS paketleri ile takviyelenmiştir. Alüminyum zırh kullanan ilk zırhlı savaş aracıdır. Başlangıçta yollar dışında da hareket edebilen zırhlı, tırtıllı ve amfibik bir personel taşıyıcı araç olarak geliştirilmiş olmakla birlikte, üstün niteliklerinden dolayı uzun yıllardan beri çeşitli tip havan, top ve füze araçlarının altyapı aracı olarak kullanılmaktadır. M-113, M-113A1, M-113A2, M-113A3 olmak üzere dört nesil hâlinde üretilmiştir. M-113A1 versiyonu, Almanya tarafından modernizasyona tabi tutulmuş hâlidir. Almanya'dan Türkiye'ye ithal edilmiştir. M-113A2T1 ve M-113A2T2 versiyonları ise Türkiye tarafından modernize edilmiştir. Türkiye, Almanya, İsrail, İspanya, İsveç, Yunanistan, İran, Hollanda, Portekiz, Pakistan, Arjantin ve Danimarka gibi ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Özellikleri: Mürettebatı: 2+11 kişi, Ağırlığı: 12.3 ton, Silahları: 12,7 mm.lik Uçaksavar, Browning M2, Hızı: 64 km/saat, 5.8 km/saat suda, Motor Gücü: Detroit 6-cyl dizel 275 BG (104 kW), Menzili: 480 km. Bkz., *M5 Savunma ve Silah Sistemleri Dergisi*, 23 (1986), 45-50.

¹³⁷⁹ M-52/M-52T Kundağı Motorlu 105 mm.lik Obüs: M-52, 2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından ABD tarafından üretilmiştir. 365 adet M-52T, Alman Rheinmetal firması yardımı ile Türkiye tarafından 1994 yılında modernize edilerek ABD'den alınmıştır. Obüs 28 ton ağırlığa ve 105 mm.lik topa sahiptir. 450 beygir dizel motor ve 155 mm.lik top ile modernize edilmiştir. Top, 30 km.ye yakın menzile sahiptir. İçi çok dardır. 5 adet mürettebatı zor sığmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 241.

¹³⁸⁰ M-44/M-44T Kundağı Motorlu 155 mm.lik Obüs: Türkiye'nin envanterine 108 adet girmiştir. 1950'lerin başında ABD tarafından tanıtılan ve 1952 yılında göreve başlayan M-44 tankının tasarımındaki kusurlar, mürettebat korumasındaki sıkıntılar Kore Savaşı'nda eylem görmesini engellemiştir. Ancak 1960'lara kadar ABD, Batı Alman, İtalyan ve İngiliz ordularında ve hatta daha uzun süre Türk ordusu tarafından 1993 yılında 222 adet modernize edilerek M-44T olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Özellikleri: Mürettebatı: 5 kişi, Ağırlığı: 28.5 ton, Silahları: 155 mm.lik top, M2HB 50 kalibre Makineli Tüfek, Hızı: 60 km/saat, Motor Gücü: Kıta AOS-895-3, 450 hp (340 Kw), Menzili: 18.1 km. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 240.

¹³⁸¹ M-55 Kundağı Motorlu 203 mm.lik Obüs: Türkiye'nin envanterine 8 adet girmiştir. 1950'li yıllarda ABD tarafından üretilen, tamamen kapalı ve zırhlı bir obüstür. Vietnam Savaşı sırasında yoğun olarak kullanılmış, 1970'li yılların başında ABD ordusu tarafından hizmet dışına çıkarılmıştır. Özellikleri: Mürettebatı: 6 kişi, Ağırlığı: 12.3 ton, Silahları: 203 mm.lik top, Hızı: 56 km/saat, Motor Gücü: Continental AV1790-5B (12 silindirli, 4 zamanlı, benzinli), Menzili: 240 km. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 239.

¹³⁸² Uluslararası Stratejik Etütler Enstitüsü Komisyonu, *Askerî Denge (1969-1970)*, Ankara: 1972, 59.

ettirilmesi 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹³⁸³ 7’nci Kolordu K.lığı, Haziran 1961’de 3’üncü Ordu K.lığı kuruluşundan çıkarılarak 2’nci Ordu K.lığı’na bağlantısı yapılmıştır. Süvari tümenleri, dünyadaki ilerlemelere uygun olarak lağvedilmiş, yerine zırhlı bulunan süvari birlikler dâhil olmuştur. Kuvvet Komutanlıkları ve Harita Genel Müdürlüğü’nün ihtiyacı olan silah teçhizat ve kara taşıt vasıtaları ve benzeri ihtiyaçlarının taahhüt veya avans teminatı aranmamak, malzeme bedelinin tamamı açılacak kredilerle ödenmek şartıyla pazarlıkla temini 6246 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹³⁸⁴ ABD askerî yardımından tahsis olunan 3836 Jeep’lik komple malzemenin, Türkiye’de montajı işinin Türk Willys Overland Fabrikaları Anonim Ortaklığı’na pazarlıkla yaptırılması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹³⁸⁵

Muzaffer Erciş’in hatıralarını derlediği “Yaşadım” isimli yapıtında Kara Kuvvetleri K.lığı için yapılan Alman askerî yardımları aşağıda yer alan tablolarda gösterilmiştir.¹³⁸⁶

Beş Alman Askerî Yardım Devresinde Türk Katkısından Planlanmış Ana Kullanım Malzemesi Listesi:

MALZEME	ADET
105 mm.lik Kundağı Motorlu Obüs	58
155 mm.lik Kundağı Motorlu Obüs	81
203 mm.lik Kundağı Motorlu Obüs	9
81 mm.lik Havan	35
106 mm.lik Havan	106
Piyade Tüfeği	67518
Makinelî Tüfek	2501
3,5 İnç Roketatar	568
7,62 mm.lik fişek	12845000
12,7 mm.lik Mühimmat	28000000
L-70 Uçaksavar Mühimmat	58000
90 mm.lik Mühimmat	84700
105 mm.lik Mühimmat	293915
106 mm.lik Mühimmat	91438
3,5 İnç Roket Mühimmat	185012
3 Ton Ford Aracı	479
7 Ton Araç	73
10 Ton Araç	53
10 Ton Yakıt Tankeri	26
Dozer	19
Eskavatör	4
Traktör	88
Panel Köprü Takımı	8

¹³⁸³ Kara Kuvvetleri K.lığı’nın ihtiyacı için ABD askerî yardımı olarak gönderilen 2000 adet Cj-3B model Jeep’in pazarlıkla monte ettirilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/155-2-1, (11.06.1960).

¹³⁸⁴ Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlıkları ile Harita Genel Müdürlüğü’nün ihtiyacı olan silah, teçhizat ve kara taşıt vasıtaları ve benzeri ihtiyaçlarının pazarlıkla temini. *BCA*, 30-18-1-2/161-44-16, (21.08.1961).

¹³⁸⁵ ABD askerî yardımından tahsis olunan 3836 Jeep’lik komple malzemenin, Türkiye’de montajı işinin pazarlıkla yaptırılması. *BCA*, 30-18-1-2/166-45-11, (27.09.1962); *BCA*, 30-18-1-2/166-45-12, (27.09.1962).

¹³⁸⁶ Erciş, *Yaşadım* (1923-1973), 437-439.

5 Ton Tamir Aracı	24
M-48A1 Tankı	79
M-74 Tank Kurtarıcı	69

Beş Alman Askerî Yardım Diliminin Peşin Bölümünden Sağlanmış veya Sağlanması Planlanmış Ana Malzemeler:

MALZEME-TESİS	ADET
Dornier Uçağı	9
Cobra Yarım Takım	92
Cobra Roketi	4454
Cobra Test Aracı	2
Tank Periskobu	406
Paraşüt	1120

Beş Alman Askerî Yardım Devresinde Türk Katkısından Sağlanan Malzeme ve Tesislere Yatırımlar

MALZEME-TESİS	ADET
M-48A1 Tankı	108
3,5 İnç Roketatar	5000
3,5 İnç Roketatar Mühimmatı	4000
L-70 Uçaksavar Topu	27
L-70 Uçaksavar Topu Radarı	9
G-3 Tüfeğı	29736
MG-3 A1 Makineli Tüfeğı	1360

Kara Kuvvetleri’ni modernize etmek maksadıyla birçok proje ortaya konarak bitirilmiştir. Bunlardan birisi “*Hafif Silah İmâli Projesi*”dir. Bu proje, MKEK’nin yılda G-3 piyade tüfeğı 40.000 adet ve MG-3 makineli tüfek 6.000 adet olacak şekilde üretimini gerçekleştirdiği projedir. 18,5 milyon Alman markı tutan projenin ödemesi 3’üncü ve 4’üncü dilim Alman yardımlarından yapılmıştır. Cobra tanksavar roketlerinin MKEK tarafından üretimi kapsamında “*Cobra İmâli Projesi*” gerçekleştirilmiştir. 16,5 milyon Alman markı tutan projenin ödemesi Alman yardımları ile yapılmıştır. Tırtıllı araçların motor ve transmisyon onarımlarının Arifiye ve Kayseri’de yapılmasını amaçlayan “*Tırtıllı Araç Onarım Projesi*”nin finansmanı için 5’inci dilim yardımlardan 5 milyon Alman markı tahsis edilmiş, kalan bölümü 6’ncı ve 7’nci dilim Alman yardımlarından sağlanmıştır.¹³⁸⁷

ABD tarafından üretimine 1940 yılında başlanan 105 mm.lik M-101A1 Çekili Obüsü 1963 yılında Türkiye’nin envanterine girmiştir.¹³⁸⁸ Aynı yıl Topçu Alayları’nın Topçu

¹³⁸⁷ Erciş, *Yaşadım* (1923-1973), 384.

¹³⁸⁸ 105 mm.lik M-101A1 Çekili Obüsü: Türkiye’nin envanterine 400 adet girmiştir. Dizayn çalışmalarına 1919 yılında başlanmış ve 1928 yılına kadar değişik prototipleri geliştirilmiştir. Üretimine 1940 yılında başlanmış, 1953 yılında son verilmiştir. Hafif topçu silahları ailesi içinde en istikrarlısı olarak bilinmektedir. Yüksek atış sıhhatine, üstün hareket kabiliyetine ve havadan taşınabilme imkân ve kabiliyetine sahiptir. Komando ve Motorlu Tugaylar’ın Topçu Taburları’nda kullanılmaktadır. Üretiminden günümüze kadar; ABD, Belçika, Brezilya,

Taburları'nda kullanılmak üzere ABD'den alınan 155 mm.lik M2 Çekili Top hizmete girmiştir.¹³⁸⁹ Obüs ailesinden 1963 yılında Kara Kuvvetleri envantere giren diğer bir obüs, ABD üretimi 155 mm.lik M-114A1 Çekili Obüs'tür. 1976 yılında ise bu obüsün yine ABD'de üretilen serisi M-114A2 hizmete girmiştir.¹³⁹⁰

1965 yılında tank ve süvari sınıfları birleştirilmiştir. 1966 yılında hazırlanan değerlendirme doğrultusunda Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ne kuzeyden olabilecek amfibi saldırısını, bölgedeki birliklerle birlikte bertaraf etmek, Ankara'da konuşlu askerî birlikleri bir komuta altında biraraya getirmek amacıyla Ankara, Trabzon ve Adana'da kolordular oluşturulmuştur. Aynı yıl Konya'da Eğitim Kolordusu tekrar faaliyete geçirilerek eğitim merkezleri ve eğitim tümenlerinin tamamı emrinde toplanmıştır. Bu arada Yurt İçi Bölge Komutanlıkları kapatılarak Afyon, Konya ve Antalya'da Menzil K.lıkları açılmıştır. 1970 yılında Antalya Menzil K.lığı, 1972 yılında diğerleri ve Eğitim Kolordusu lağvedilmiş, tekrar açılan eğitim tümenleri Yurt İçi Bölge Komutanlıkları'na bağlanmıştır.¹³⁹¹

Sabit kanatlı uçaklardan Cessna 185 Skywagon (U-17), madeni gövdeli, tek motorlu, üç tekerlekli, üstten kanatlı ve tek tekerlekli bir uçaktır. Türkiye'de sadece Kara Kuvvetleri'nde Pilot Temel kurslarında tekamül eğitim uçağı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, personel taşıma, kurye, röle, keşif, VIP görevlerinde, hafif malzeme ve yüklerin taşınmasında kullanılabilir. Cessna R172H (T-41D), tek motorlu, üç tekerlekli ve üstten kanatlı bir uçaktır. Hava Kuvvetleri ve Kara Kuvvetleri'nde temel eğitim uçağı olarak kullanılmaktadır. Cessna 421 uçakları ABD'deki Cessna firmasınınca tamamı metal, alttan kanatlı, kabin tazyikli

Danimarka, Almanya, Yunanistan, İran, İsrail, Japonya, Güney Kore, Hollanda, Norveç, Pakistan, Türkiye ve İspanya gibi ülkeler tarafından hâlen kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 279.

¹³⁸⁹ 155 mm.lik M2 Çekili Top: Kolordu Topçu Taburları'nın hâlen kullanmakta oldukları bu top, 203 mm.lik çekili obüs hariç, diğer çekili topçu silahlarından farklı olarak iki adet ön mahmuza sahip olup, namlusu keseli tip cephane kullanacak şekilde imal edilmiştir. İki dingilli, dört tekerlekli ve tek dingilli, iki tekerlekli bir M5 ön düzen yolda topun ağırlığını taşımaktadır. Üretiminden günümüze kadar Türkiye, Yugoslavya, Ürdün, Güney Kore, Pakistan ve Tayvan tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 279.

¹³⁹⁰ 155 mm.lik M-114A1/A2 Çekili Obüs: 1934 yılında ilk dizaynı yapılan ve 2. Dünya Savaşı sonrasında üretilmeye başlanan M-114 serisi obüslerin atış sıhhati yüksek olup, havadan taşınabilme imkân ve kabiliyetine sahiptir. Mevcut 155 mm.lik M-114A1 Çekili Obüs'le 155 mm.lik M-114A2 Çekili Obüs arasındaki en önemli fark, M-114A1'in helezon adınının 25 çapta bir devir, M-114A2'de ise 20 çapta bir devir olmasıdır. Bu özellik M-114A2 Obüsü'ne M-109 Obüsü'nün kullandığı barut hakları ve mermileri kullanmayı sağlamaktadır. Yalnız barut haznesinin uzunluğu yeterli olmadığından M-119A1 ve M-203A1 serisi barut haklarını kullanamamaktadır. Fakat yine de 14.600 m. olan menzil M-114A2 namlusuyla 19.400 m.ye çıkartılmıştır. Ayrıca modern mühimmat sınıfı içerisinde yer alan bir çok mühimmatı atabilme yeteneği M-114A1'in yanındaki diğer önemli bir özelliğidir. Bunun yanı sıra fiziki olarak namlu ağındaki 10 cm.lik tıraşlanmış kısımla namlunun ömrü 7.500 atıma çıkarılmıştır. Türkiye, Danimarka, Yunanistan, İtalya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, ABD, Yugoslavya, Güney Kore, Pakistan, Arjantin ve Brezilya gibi ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 280.

¹³⁹¹ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 62; Kanat, Oğuş, *Türk Kara Kuvvetleri*, 288-289.

ve oksijen sistemli olarak 1967 yılında imal edilmiştir.¹³⁹² T-182T, tek motorlu, üç tekerlekli ve üstten kanatlı bir uçaktır. Kara Kuvvetleri'nde temel eğitim uçağı olarak kullanılmaktadır.

UH-1H Helikopterleri, 1967 yılından itibaren imal edilmekte ve genel maksat helikopteri olarak kullanılmaktadır. AB-205 (Agusta Bell model), UH-1D ve UH-1H helikopterlerine benzer niteliklerle imal edilen çok amaçlı genel maksat helikopteridir. AB-204 Helikopteri ise Kara Havacılık Okulu ve Eğitim Merkezi K.lığı'nda eğitim maksadıyla kullanılmıştır.¹³⁹³

Kara Kuvvetleri K.lığı'nın kadro ihtiyacını karşılamak üzere 1967 mali yılı ABD askerî yardımından tahsis olunan sivil tip personel ve yük demonte araç kiti ile sivil tip dikmeli ve platformlu demonte araç kitinin Türkiye'de montajı işinin bedelleri 150.000 liradan fazla olmamak ve Türk Willys Overland'a yaptırılması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹³⁹⁴ Kara Kuvvetleri kadro ihtiyacını karşılamak amacıyla ABD askerî yardımından tahsis olunan 484 adet M-602 Reo aracının Türkiye'de montaj için eksiltme yapılması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹³⁹⁵

Bu dönemde, Kara Kuvvetleri'nin silah envanterine bakıldığında; M-114A1 Obüsü 406 adet, M-114A2 Obüsü 75 adet, ABD'den alınmış 15,5/45'lik Top 171 adet, Çek Cumhuriyeti, İsveç, Almanya üretimi Obüs 152 adet, 155 mm.lik Obüs 168 adet mevcuttur. 1940 yılında üretilen 481 adet M-114A1/A2 Obüsleri'nin namlusunun yaşam süresi fazla, menzilleri ve verimleri yetersizdir.¹³⁹⁶

Silahlı Kuvvetler'de ihtiyaç fazlası bulunan silah ve mühimmatın düşük bedel olan 1.250.000 TL. karşılığında Tunus'a verilerek elde edilen gelirin MSB bütçesinde özel bir fona yatırılması 1176 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹³⁹⁷ Alçak irtifa hava savunmasında

¹³⁹² Cessna 421 Uçağı: Sabit Kanat Pilot Temel Kursları'nda Tekamül Alet Eğitim uçağı olarak kullanılmaktadır. Personel taşıma, kurye, röle, keşif, VIP görevlerinde, hafif malzeme ve yüklerin taşınmasında kullanılabilir. Kalkış için 2387 feet, iniş için 2178 feet piste ihtiyacı vardır. Türkiye, ABD ve Avrupa'daki birçok ülkede (Sivil Havacılık Okulları'nda) kullanılmaktadır. Bkz., <https://www.aircharterservice.com.tr/aircraft-guide/private/cessnaaircraftcompany-usa/cessna421cgoldeneagle>. Erişim 24.02.2023.

¹³⁹³ UH-1H ve AB-205 Helikopterleri: UH-1H ve AB-205 helikopterleri Kara Kuvvetleri K.lığı'nın temel harekât ve eğitim helikopterleridir. Bu helikopterlerin yapabileceği görevler; Keşif-gözetleme, personel nakli, malzeme nakli, komuta-kontrol, VIP, görev durumuna göre uygun teçhizat ile donatıldığında (sedye, silah sistemi gibi), hava hücum harekâtı, ateş desteği, arama-kurtarma, malzeme nakli (harici) ve sıhhi tahliyedir. Bkz., Atalan, "Modern Hava Sistemleri II", 319.

¹³⁹⁴ Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın kadro ihtiyacını karşılamak üzere 1967 mali yılı ABD askerî yardımından tahsis olunan sivil tip personel ve yük demonte araç kitinin montajı işinin Türk Willys Overland'a yaptırılması. BCA, 30-18-1-2/215-7-5, (27.01.1968).

¹³⁹⁵ Kara Kuvvetleri kadro ihtiyacını karşılamak amacıyla ABD askerî yardımından tahsis olunan araçların Türkiye'de montaj için eksiltme yapılması. BCA, 30-18-1-2/218-27-13, (16.04.1968).

¹³⁹⁶ Taşan, *Savunma Sanayi*, 13.

¹³⁹⁷ Silahlı Kuvvetler'de ihtiyaç fazlası bulunan silah ve mühimmatın düşük bedelle Tunus'a verilerek gelirin MSB Bütçesi'ne yatırılması. BCA, 30-18-1-2/238-53-9, (25.07.1969).

kullanmak maksadıyla İsviçre tarafından üretilen 35 mm.lik Oerlikon Topu 1970 yılında Türkiye'nin envanterine girmiştir.¹³⁹⁸

1971 yılında 3'üncü, 33'üncü, 61'inci ve 65'inci Tümenler ve 20'inci Tugay mekanize hâle getirilmiştir. 11'inci, 15'inci ve 19'uncu Tümenler piyade tugaylarına dönüştürülmüştür. 57'nci, 58'inci ve 59'uncu Tümenler'deki Er Eğitim Alayları'ndan 1'inci, 3'üncü ve 5'inci Piyade Tugayları oluşturulmuştur.¹³⁹⁹ Kara Kuvvetleri K.lığı'nın kadro ihtiyacını karşılamak üzere, ABD askerî yardımından tahsis olunan 645 adet demonte Kaiser jeep'in montajı işinin Türk Willys Overland Fabrikaları Anonim Şirketi'ne yaptırılması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹⁴⁰⁰ Sabit kanatlı uçaklardan T-42, madeni gövdeli, çift motorlu, üç tekerlekli ve alttan kanatlı bir uçaktır. 1960 yılı ortalarında ABD'de alet uçuş eğitimlerinde kullanılmak üzere U-6 Beaver uçaklarının yerini almıştır. Beechraft şirketinin Baron adını verdiği uçak 1972 yılından beri Türkiye'de Kara Havacılık Okulu Çift Motor İntibak ve Tekamül Alet Uçuş Eğitimleri'nde kullanılmaktadır. TSK'da ihtiyaç fazlası bulunan silah ve mühimmatın EGM ihtiyacını karşılamak üzere İçişleri Bakanlığı'na devredilmesi 1176 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹⁴⁰¹

Dünya'da yaşanan gelişmelere bağlı olarak Kara Kuvvetleri K.lığı'nın modernizasyona tabi tutulması gerekmiş ve 1972-1983 yılları arası dönemi içeren RE-MO Planı 5 Nisan 1972 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Planın amacı; mevcut olan ve planlama safhasında sağlanacak olanaklardan yararlanmak suretiyle, Kara Kuvvetleri'nin tanksavar, uçaksavar, zırh, ateşleme gücü ve manevra yeteneğini, harekât gereksinimlerine uygun düzeye taşımak ve personelin muharebe etkinliğini azami seviyede tutmaktır.¹⁴⁰² Plan; kısa ve uzun süreli olmak üzere iki aşamaya ayrılmıştır. 1972 yılı sonuna kadar kısa vadedeki faaliyetlerin, 1973-1978 ile 1979-1983 yılları arası periyotta uzun sürede yapılacakların bitirilmesi planlanmıştır. Plan

¹³⁹⁸ 35 mm.lik Oerlikon Topu: Ateş gücü yüksek, D-IX Ateş İdare Cihazı ile de çalışabilen, 2 adet top ve 3 adet güç kaynağı bulunan, optik nişangâhları ile tek başına ateş edebilen, elektriki ve mekaniki mevzilenme ve mevzi değiştirme özelliğine sahip, otomatik dolduruculu ve isabet yüzdesi yüksek, etkili bir alçak irtifa hava savunma silahıdır. Yanca dönüş hızı 200 milyem/sn.dir. Elektriki ve mekaniki olarak hedefleri ateş altına alabilmektedir. Elektrik gücü silahtan ayrı olarak çekilen jeneratörden sağlanmaktadır. 9 kişi tarafından kullanılmaktadır. Yunanistan, Arjantin, Avusturya, Brezilya, Finlandiya, İspanya, İsviçre, Türkiye, Güney Kore, Japonya ve İran tarafından kullanılmaktadır. Bkz., https://www.aselsan.com.tr/35mm_Modernize_Cekili_Top_6136.pdf. Erişim 24.02.2023.

¹³⁹⁹ Kanat, Oğuş, *Türk Kara Kuvvetleri*, 289; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 62.

¹⁴⁰⁰ Kara Kuvvetleri K.lığı'nın kadro ihtiyacını karşılamak üzere, ABD askerî yardımından tahsis olunan 645 jeep'in montajı işinin Türk Willys Overland Fabrikaları A.Ş.'ne yaptırılması. BCA, 30-18-1-2/268-48-2, (02.07.1971).

¹⁴⁰¹ TSK'da ihtiyaç fazlası bulunan silah ve mühimmatın Emniyet Genel Müdürlüğü'ne devredilmesi. BCA, 30-18-1-2/282-41-13, (11.05.1972).

¹⁴⁰² Özel, *Türk Ordusu*, 44-45.

doğrultusunda tank, palet yenileştirme, G-3, MG-3 yapımı, kobra silah alımı gibi bazı önemli projeler gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁰³

Hazırlanan plan doğrultusunda Kara Kuvvetleri'nin minimum ihtiyacı, tümen 17 adet, tugay 15 adet ve bağımsız alay 3 adet olacak şekilde belirlenmiştir. Tümenler: A Tipi 5 adet, B Tipi 8 adet, Piyade 1 adet, Mekanize Piyade 2 adet ve Zırhlı 1 adettir.¹⁴⁰⁴ Tugaylar: Piyade 5 adet, Piyade Mekanize 4 adet, Zırhlı 4 adet, Paraşüt Taburu Hava İndirme 4 adet ve Komando 1 adet olacak şekilde teşkilatlandırılmıştır. Bahse konu teşkilatlanmanın maksadı, muharebe etkinliğinin artırılmak istenmesidir. Piyade unsurlarının uçaksavar ve tanksavar gücü artırılmıştır. Piyade ve silah mangaları 10 kişiden oluşturulmuştur. Piyade mangalarına: MG-3 Hafif Makineli Tüfek 1 adet, G-3 Piyade Tüfeği 8 adet, LAW Tanksavar Roketi 2 adet, Tabanca 2 adet; tanksavar mangalarına: G-3 6 adet, Roketatar 4 adet, LAW 2 adet, Tabanca 4 adet verilmiştir. Piyade bölüklerine: MG-3 Ağır Makineli Tüfek 6 adet; 12,7 mm.lik Uçaksavar Makineli Tüfeği 6 adet olacak şekilde piyade tabur ve alaylarına eklenmiştir. Ordularda yer alan Nükleer, Biyolojik, Kimyasal (NBC) takımları 3 Temmuz 1972 tarihinde bölüğe dönüştürülmüştür.¹⁴⁰⁵

Eğitim Kolordu K.lığı kapatılmış, eğitim tümenlerinin 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Yurt İçi Bölge K.lıkları'na bağlantısı yapılmıştır. Lojistik sistemi, birlik komutanlıklarına hızlı destek olabilmek gayesi ile modernize edilmiştir. Otomatik Bilgi İşlem Merkezleri Kara Kuvvetleri Karargâhı'nda ve Lojistik Haber Merkezleri lojistik destek birliklerinde faaliyete geçmiştir. Ordu Komutanlıklarında Lojistik Destek Komutanlıkları hayata geçirilmiştir. 1972 yılında Afyon, Sivas ve Ankara'da "*Genel Depo*" açılarak birleşik ikmal sistemi getirilmiştir. Bu sisteme 1992 yılında son verilmiş, tüm sınıfların ikmal ve bakım işlemlerini kendi bünyelerinden yürütmesi uygulamasına geçilmiştir. Levazım birlikleri "*Levazım, İkmal, Bakım ve Hizmet Bölükleri*" şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Yataklı hastaneler oluşturulmuştur. Gerçekleştirilen RE-MO uygulamaları, 1'inci, 3'üncü ve 2'nci Ordu, 5'inci, 9'uncu ve 7'nci Kolordu sıralamasına uygun yapılmıştır.¹⁴⁰⁶

2.3.2.1. Dünyada Kara Kuvvetleri

2. Dünya Savaşı'nın ardından NATO ve Varşova Paktı kuvvetleri otuz yıl süresince hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan Avrupa Savaşı için hazırlanmışlardır. Bu sürecin en önemli yeni gelişmeleri hassas güdümlü mühimmatın ortaya çıkması ve kara havacılığının gelişmesi

¹⁴⁰³ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 63.

¹⁴⁰⁴ A Tipi Tümen, piyade alayı 2 adet ve zırhlı alay 1 adet, B Tipi Tümen, piyade alayı 2 adet ve mekanize alay 1 adet olacak şekilde meydana getirilmektedir.

¹⁴⁰⁵ Kanat, Oğuş, *Türk Kara Kuvvetleri*, 290.

¹⁴⁰⁶ *Cumhuriyetin 60'ıncı Yılında*, 10.; *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 176 .

olmuştur. Özellikle tanksavar füzelerindeki ilerleme öyle bir safhaya erişmiştir ki 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda iki hafta içerisinde toplam 3.500 dolaylarında tank imha edilmiştir. Savaşın ilk günlerini takiben ABD İsrail'e, SSCB'de Arap ülkelerine hava köprüsü oluşturarak tank ve cephane taşımışlardır. Her iki ülke kendi stratejik rezervlerini aktarmak durumunda kalmışlardır. İsrail, tahrip olan tanklarının yarısından fazlasını kısa sürede onararak tekrar savaş alanına sürmüş ve büyük başarı kazanmıştır.¹⁴⁰⁷

1960'lı yıllarla birlikte nükleer savaş tehdidine karşı tanklar NBC ortamında kullanılabilir hâle gelmiş, gece muharebelerine doğru bir yönelme başlamış ve tanklara kızılötesi aydınlatma sistemleri ve lazer telemetreler takılmıştır. 1970'li yıllardan itibaren ise günümüz modern tankları da dâhil olmak üzere kompozit zırh kullanılmıştır. Başlangıçta ABD 90 mm.lik, İngiltere 105 mm.lik ve SSCB 100 mm.lik toplara sahip tankları kullanmayı benimsemiştir. Ancak Kızıl Ordu'nun 100 mm.lik topun etkisini artırma isteği, T-62'lerin yiv setsiz 115 mm.lik ana silahla teçhiz edilmesine neden olmuş, karşılık olarak zırh kalınlıklarının artması, daha büyük namlu ağızına sahip topların geliştirilmesine sebep olmuştur. NATO'da yaygın olarak kullanılan 90 mm.lik top, yerini İngiliz üretimi 105 mm.lik L-7'ye, daha sonra da 120 mm.ye bırakmıştır. SSCB ise artan zırh kalınlığına karşılık verebilmek maksadıyla 125 mm.lik top kullanımını standart hâle getirmiştir.¹⁴⁰⁸

2. Dünya Savaşı'na yetişmese de modern Zırhlı ZPT'lerin ilk örnekleri olarak nitelendirilebilecek çelik gövdeli M-39, M-59 ve M-75 Kore Savaşı'nda kullanılmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan elde edilen deneyimler ışığında Batılı ordular yeni yapılanmalara giderek 1960'lı yıllarda tankların gerisinde değilde önünde hareket edebilen ve modern ZPT'nin atası olarak tanımlanan M-113 Paletli Zırhlı Muharebe Araçlarını üretmişler ve ilk muharebe deneyimini Vietnam Savaşı'nda yaşayan M-113'ler düşman birlikleriyle çatışmaya ilk giren birimler olmuştur.¹⁴⁰⁹

2.3.2.1.1. SSCB

1962 yılında seri üretimine başlanan T-62¹⁴¹⁰ tankları, dünyada ilk defa kullanılan yivsiz setsiz 115 mm.lik topa sahiptir. 1966 yılında hizmete giren T-64¹⁴¹¹ tankında ise otomatik

¹⁴⁰⁷ Akad, *Modern Savaşın*, 128.

¹⁴⁰⁸ Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 45.

¹⁴⁰⁹ Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 111.

¹⁴¹⁰ T-62 Tankı: Döküm zırha, 40 tonluk ağırlığa, 580 bg. motora, 1 adet 12,7 mm.lik makineli tüfek, 1 adet de PKT 7,62 mm.lik makineli tüfeklere sahiptir. Kızılötesi gece görüşü, stadiyometrik mesafe ölçücüsü mevcuttur. T-62 tankı, Çin Halk Cumhuriyeti-SSCB, Batı sahra, Yom-Kippur, Irak-İran, Körfez savaşları ile Afganistan ve Çeçenistan'ın işgallerinde kullanılmış olup, ilerleyen yaşına rağmen Afganistan, İran, Kazakistan, Mısır, Suriye ve Rusya dâhil olmak üzere 19 adet ülke tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 59.

¹⁴¹¹ T-64 Tankı: Radyasyon tespit ve temizleme sistemi ile komuta tanklarında navigasyon sistemi mevcuttur. Lazerli mesafe ölçücü olduğu tahmin edilmektedir. KBRN ortamında görev yapabilmektedir. Üretimi 8.000

doldurucu sistemi kullanılmıştır. SA-6 Gainful (2-K12 Kub) füze sistemi, hava araçlarına karşı kullanılmak üzere 1965 yılında hizmete girmiştir.¹⁴¹² SA-9 Gaskin (9-K31 Strela-1), kaideye monteli alçak irtifa hava füzesi olarak hizmete 1968 yılında girmiştir. SA-8 (9-K33 M3, Osa-AK) alçak irtifa yerden havaya kundağı motorlu füze sistemi, SA-7/SA-9 ve SA-6 füzeleri arasındaki boşluğu kapatmak için 1973 yılında envantere girmiştir.¹⁴¹³

122 mm.lik Çekili Obüs D-30/D-30A, SSCB üretimi olup 1963 yılında envantere girmiş bir obüstür.¹⁴¹⁴ 122 mm.lik Kundağı Motorlu (Paletli) Obüs 2S1 Gvozdika (M1973), ilk defa 1974 yılı şubat ayında gözlemlenmiş olup, 1971 veya 1972 yılları başlarında envantere girdiği değerlendirilmektedir.¹⁴¹⁵ 152 mm.lik Kundağı Motorlu (Paletli) Top/Obüs 2S3 Akatsiya (M1973), İlk defa 1974 yılında Doğu Almanya’da görülmesine rağmen 1972-1973 yıllarında SSCB ordusu envanterine girdiği değerlendirilmektedir.¹⁴¹⁶ 152 mm.lik Kundağı Motorlu

adetlere kadar ulaşmıştır. Ukrayna, Özbekistan ve Rusya tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 60.

¹⁴¹² SA-6 Gainful: Kundak üzerindeki 360° dönebilen ve +85° yükseliş alabilen döner tabla 3 adet SA-6 füzesi taşımaktadır. Savaş sahasında bilinen ilk kullanımı, Suriye ve Mısır tarafından 1973 yılında Orta Doğu Savaşı’nda gerçekleştirilmiş ve ihraç modeli olan “Kvadrat”, savaşın ilk birkaç gününde İsrail uçaklarına karşı yüksek derecedeki etkinliğini kanıtlamıştır. Körfez Savaşı’nda Irak tarafından yoğun olarak kullanılan SA-6 Gainful, Kasım 1994’te Bosnalı Sırp tarafından Bihac civarında NATO uçaklarına karşı da kullanılmıştır. SSCB, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Suriye, Mısır, Libya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Hindistan ve Küba tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 439.

¹⁴¹³ SA-8 Gecko: Her hava şartında kullanılabilen füzenin SA-8a ve SA-8b olmak üzere iki modeli mevcut olup, SA-8b/GECKO 1980 yılında hizmete girmiştir. 1991 Körfez Savaşı’nda, Irak tarafından Koalisyon Kuvvetleri’ne karşı kullanılmış olup, Tomahawk seyir füzelerinin bir kısmı SA-8 füze sistemleri ile imha edilmiştir. Batarya seviyesinde, normal şartlar altında 4 adet SA-8 kundağı motorlu fırlatma aracı ve 2 adet yükleme aracı olup, fırlatma aracı üzerinde atışa hazır 6 adet füze bulunmaktadır. SA-8b/GECKO, AN-22 ve IL-76 uçakları ile havadan da taşınabilmektedir. SSCB, Irak, Ürdün, Libya, Polonya, Suriye, Ukrayna, Yugoslavya ve Çek Cumhuriyeti tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 440.

¹⁴¹⁴ 122 mm.lik Çekili Obüs D-30/D-30A: 122 mm.lik kundağı motorlu 2S1 obüsüyle değiştirilmeye başlanan 122 mm.lik çekili D-30 obüsü 3 kundak kollu kundağa sahiptir. 360°’lik hızlı yana dönüşü sayesinde taktik esneklik kazandırmaktadır. Üçlü kundak kolu, iki ve altı bölmeli iki değişik tip namlu ağız baskısı, metal bir koruyucu içerisinde namlu üzerine yerleştirilmiş geri tepme düzeneği ve koruyucu kalkanları olmamasıyla bilinen 122 mm.lik D-30 silahında mevzilenme esnasında tekerlekleri kaldırmak için kullanılan krika alt kundağın altında olup, her kundak kolunun ucunda mahmuz yerine döşeme tablası bulunmaktadır. Topun çeki halkası namlu ağız baskısının alt kısmındadır. SSCB, Ermenistan, Azerbaycan, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Ukrayna, Finlandiya, Gürcistan, Mısır, İran, Irak, İsrail, Lübnan, Libya, Suriye, Afganistan, Çin Halk Cum., Hindistan, Kazakistan ve Kuzey Kore gibi ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 302.

¹⁴¹⁵ 122 mm.lik Kundağı Motorlu (Paletli) Obüs 2S1 Gvozdika (M1974): Doğu Alman Ordusu’nda motorize piyade alayları, motorize piyade ve zırhlı tümenlerde 18 topçu taburu şeklinde teşkilatlandırılmış, hâlen Rusya Federasyonu ordusunda bu birliklere ilave olarak tank alaylarının topçu taburlarında da kullanılmaktadır. Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Macaristan, Polonya, Rusya, Slovakya, Slovenya, Ukrayna, Cezayir, Irak, İran, Libya, Suriye, Yemen, Özbekistan, Küba ve Peru tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 263.

¹⁴¹⁶ 152 mm.lik Kundağı Motorlu (Paletli) Top/Obüs 2S3 Akatsiya (M1973): Tank ve motorize piyade tümenleri topçu alaylarında her bataryada altışar adet olacak şekilde teşkilatlandırılmıştır. 2S3’le teşkil edilmiş topçu taburlarına ayrıca sekizer adet zırhlı komuta ve keşif aracı da tahsis edilmiştir. Sürücü bölümü, motor bölümü ve kule bölümünden meydana gelen sistemin gece görüş imkân ve kabiliyeti olup, amfibiktir. Komutan bölümü üzerinde 7,62 mm.lik PKT makineli tüfeği bulunmaktadır. Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Cezayir, Irak, Libya, Suriye, Türkmenistan, Özbekistan, Vietnam ve Küba tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 264.

(Paletli) Top 2S5, 1968 yılı sonlarından itibaren imal edilerek Rus ordusu envanterine 1973 yılından itibaren girdiği değerlendirilmektedir.¹⁴¹⁷

1972 yılı itibarıyla SSCB ve Varşova Paktı ülkeleri beş milyon insanı silah altında bulundurmakta ve Varşova Paktı ülkelerinden başka diğer komünist devletlere de askerî yardım gerçekleştirmiştir. Kara Kuvvetleri, 2,5 milyon insanı silah altına alarak, 140 adet zırhlı motorlu piyade tümeni ve uçakla taşınır birlikleri envanterinde bulundurmıştır. Bunlardan 25 adet tümeni Uzak Doğu'ya, 115 adet tümenini de Uralların batısına yerleştirerek, Doğu Almanya'da 20 adet tümen, Polonya'da 2 adet tümen, Macaristan'da 4 adet tümen olmak üzere, 26 adet tümen savaşa katılacak durumda hazır bekletmiştir. Bu kuvvetler, bir defada 50 bin kişiyi havadan taşıyabilmiş, 17 bin kişiyi bir defada paraşütle indirebilmiştir. Bu tümenler nükleer taktik silahlarla da donatılmıştır. SSCB müttefiklerinin, yarısı savaşa hazır olabilen, 62 tümeni daha bulunmakta olup, bunlardan 10 adedi de Bulgar tümeni olarak görev yapmıştır.¹⁴¹⁸

2. Dünya Savaşı'ndan sonra balistik füzelerin bir savaşta kullanımı Mısır tarafından gerçekleştirilmiştir. 22 Ekim 1973 tarihinde İsrail'in Süveyş Kanalı'nı geçmek için kullandığı köprülere Kahire'den üç adet SCUD füzesi atılmıştır. Bu füzeler hedeflere isabet etmemiş ve çöle düşmüştür.¹⁴¹⁹

2.3.2.1.2. Almanya

Tankın tarihsel gelişiminde büyük rol üstlenen Almanya tarafından Avrupa müşterek tank projesi adı altında 1956 yılında başlatılan çalışmalar sonucu ilk Leopard-1¹⁴²⁰ tankının üretimi ve envantere girişi 1965 yılında gerçekleşmiş olup 1984 yılına kadar devam etmiştir.

2.3.2.1.3. İngiltere

Scorpion Tankı, zırhlı keşif aracıdır. 1969 yılında ilk prototipi yapılmış ve 1972 yılında üretime başlamıştır. Ardından Challenger-1/2¹⁴²¹ tankları imal edilmiştir.

¹⁴¹⁷ 152 mm.lik Kundağı Motorlu (Paletli) Top 2S5: Şasisi 13 mm. kalınlığında iyi alaşımlı çelikten imal edilmiş olan 2S5'in kule bölümü yoktur. Elektrik'i mermi yükleme aparatı şasinin gerisine monte edilmiştir. Namlu ucunda 5 bölmeli namlu ağız baskısı vardır. Geri tepme silindiri hidrolik, irca silindiri piniyomatiktir. Beyaz Rusya, Finlandiya, Rusya ve Ukrayna tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 264.

¹⁴¹⁸ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 2, Toplantı: 11, 3 Şubat 1972, 299.

¹⁴¹⁹ Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 358.

¹⁴²⁰ Leopard-1/2 Tankları: Almanya tarafından Avrupa müşterek tank projesi adı altında 1956 yılında başlatılan çalışmalar sonucu ilk prototipi 1961 yılında ortaya çıkan Leopard-1 tankının üretimi ve envantere girişi 1965 yılında gerçekleşmiş olup 1984 yılına kadar devam etmiştir. Sağlam liflerden oluşan malzeme bileşiminden oluşan kompozit bir malzemedir. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 22-23, 46.

¹⁴²¹ Challenger-1/2 Tankları: 1974 yılında Challenger-1 tankları imal edilmiş ve 1983 yılında orduya teslim edilmiştir. Üstün zırh yapısına sahip bu tanklar Körfez Savaşı'nda yoğun bir şekilde kullanılmıştır. 1994 yılından itibaren yeni kule tasarımıyla 3'üncü nesil kategorisinde ana muharebe tankı olan Challenger-2 tankları hizmete girmiştir. Bu tanklar 2003 yılında Irak savaşında da oldukça başarılı görevlerde bulunmuştur. Ürdün, Umman ve İngiltere tarafından kullanılmaktadır. Bkz., "Modern Kara Sistemleri", 31-32.

2.3.2.1.4. ABD

Patriot, Nike Hercules ve HAWK füzelerinin yerini alması amacıyla 1965 yılında ABD’li Raytheon firması tarafından geliştirilmeye başlanmıştır. İlk atışı 1970 yılında gerçekleştirilmiştir.¹⁴²² ABD Hava Kuvvetleri envanterinde, değişebilir kanatlı orta menzilli taktik bir savaş uçağı olan F-111, dört ayrı model olarak görev yapmaktadır. Uzun menzilli bir av uçağı olan F-111’in temel görevi, engelleme uçuşlarıdır.¹⁴²³ Northrop firmasının F-5A av uçağının yerini almak üzere geliştirdiği F-5E/F Tiger II, ABD Hava Kuvvetleri’ne hava üstünlüğünü, fazla bir işletme ve bakım masrafına gerek kalmadan gerçekleştirebilmektedir.¹⁴²⁴

¹⁴²² Patriot Füzesi: Standart bir Patriot bataryası; bir radar sistemi, komuta kontrol merkezi, bir jeneratör grubu ve her birinde 4 füze konumlu 5 adet fırlatma biriminden oluşmaktadır. Fırlatmanın hedef doğrultusunda gerçekleştirilme zorunluluğu olması nedeniyle sistemin fırlatma rampalarının muhtemel hedef yönlerine tertiplendirilmesi gerekmektedir. Azami uçuş süresi 170 saniyedir. 1983 yılında operasyonel olarak kullanılmıştır. Patriot, 1980’li yılların sonunda balistik füzelere karşı hassasiyetinin artırılmasının ardından “MIM-104 PAC2” olarak yeniden adlandırılmıştır. Bu yeni versiyonuyla füze, 1991 yılında yapılan Körfez Savaşı sırasında Irak’ın fırlattığı Scud füzelerinden 45’ini düşürerek etkinliğini kanıtlamıştır. Buna rağmen ABD ordusu, Patriot’un performansından memnun kalmamış ve 1992 yılında tüm bataryalarını yenilemiştir. Savaşta edinilen tecrübelerle de füze fırlatma rampaları, komuta merkezinin 10 km. ötesine konuşlandırılmaya başlanmıştır. ABD ordusu, kısa ve orta menzilli hedefler için teknik kabiliyetleri yeterli görülmeyen Patriot füzelerinin ilk versiyonlarına yönelik 1990’lı yılların ortasında “MIM-104F PAC3” adı verilen yeni bir modernizasyon programı başlatmıştır. Böylece ortaya çıkan PAC3, seleflerine göre daha gelişmiş aerodinamik yapısı ve daha hafif olan ağırlığı ile başlı başına yeni bir füze olarak savunma sektöründe yerini almıştır. Dörtlü fırlatma rampalarından ateşlenen PAC2’lere nazaran PAC3’ler, komuta merkezinden 30 km. uzağa mevzilendirilebilen 16’lı rampalara konuşlandırılmaktadır. Hedefini esas olarak çarparak imha etmesi amacıyla harp başlıksız tasarlanmasına rağmen PAC3, her biri 225 gr. ağırlığında 24 tungsten parçacık saçarak manevra yapan hedefine karşı ölümcül bir duvar örmektedir. Aktif radar ile donatılan füze, hedefe doğru seyri sırasında yerden komuta edilebilmektedir. ABD, Mısır, Japonya, Kuveyt, Hollanda, Ürdün İspanya, Almanya, Birleşik Arap Emirlikleri, Güney Kore, Japonya, Tayvan, İsrail, Suudi Arabistan ve Yunanistan tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Hava Sistemleri II”, 462-463.

¹⁴²³ F-111 Uçağı: F-111A modelinin üslere ilk teslimatı 1967 Ekim’inde başlamış ve bu modelden 141 adet yapılmıştır. A modellerinin yerini daha sonra F-111E’ler almıştır ki, bu modelin havaahlıkları, motor performansını artırıp, sürati Mach 2’nin üzerine çıkaracak şekilde değiştirilmiştir. E modelinden 94 adet yapılmış olup, bu uçakların büyük çoğunluğu, İngiltere’de 20’inci NATO Üssü’nde görev yapmaktadırlar. F-111D modelinin dizaynında, ileri teknoloji avionikler kullanılması nedeni ile navigasyon ve havadan-havaya atışlarda gelişme sağlanmıştır. Bu modelden 96 adet yapılmış ve bu uçaklar, 27’nci Cannon Üssü’nde görev yapmışlardır. 106 adet yapılmış olan F-111F modelleri, geliştirilmiş turbofan’lara sahiptirler. İngiltere’deki 48’inci Hava Üssü’nde görev yapmış olan bu uçaklar, lazer, infraruj ve elektro-optik güdümlü silahlar için gece/gündüz yer hedeflerini bulma, belirleme ve izleme kabiliyeti sağlayan Pave Tack sistemi ile donatılmışlardır. F-111 uçaklarının yapımı, 1976 yılında tamamlanmıştır. F-111 uçaklarının kullandığı silah sistemlerinden biri, ABD Hava Kuvvetleri’nin havadan düşenen ilk mayını olan Gator’dur. Bu mayın sistemi, ayrıca, A-7, A-10, F-4, F-15, F-16 ve B-52 uçaklarında da kullanılmaktadır. 1998 yılında uçak envanterden çıkarılmıştır. Silahları: Bir adet 20 mm.lik M-61 Al çok namlulu top ve iç bomba kompartımanında iki adet nükleer bomba, dört adet döner kanat paylonunda, 25.000 lb. ağırlığa kadar çeşitli bomba, roket ve füzeler, ya da dış yakıt depolarıdır. Bkz., *M5 Savunma ve Silah Sistemleri Dergisi*, 28 (1986), 17.

¹⁴²⁴ F-5E/F Tiger II Uçağı: İlk uçuşunu 1972 Ağustos’unda yapmış olan uçak, tek kişilik ve her hava koşulu uçuş yeteneği kısıtlı olan bir gündüz/gece av uçağıdır. Dizaynda, süratten ziyade, manevra flapları sayesinde sağlanan manevra yeteneği ön planda tutulmuştur. Şimdiye kadar, tek kişilik F-5E ve iki kişilik F-5F olmak üzere binden fazla uçak yapılmıştır. Uçağı uçuracak olan müttefik hava kuvvetleri pilotlarının ve teknisyenlerinin eğitimleri, ABD Taktik Hava K.lığı tarafından yapılmıştır. Bkz., *M5 Savunma ve Silah Sistemleri Dergisi*, 28 (1986), 14.

2.3.2.1.5. Fransa

1960 yılında Fransa tarafından tasarlanan AMX-30 tankı ordu envanterine 1966 yılında girmiştir. Özellikle 1991 Körfez Savaşı'nda yüksek başarı göstermiştir.¹⁴²⁵

2.3.3. Deniz Kuvvetleri ve Donanma

1960 yılında Türk Donanması, 1949 yılında başlayan ABD yardımı ile Türkiye'ye verilen, 2. Dünya ve Kore Savaşları'nda kullanılan gemilerden oluşmaktadır. Ağırlıklı olarak mayın dökme ve arama-tarama amaçlı olan bu gemiler başta Boğazlar'ın SSCB'ye karşı savunulması maksadıyla olmak üzere tamamen NATO'nun savunma planları çerçevesinde teşkilatlandırılmış ve NATO kuvvet hedeflerine ulaşmak üzere teçhiz edilmiştir.¹⁴²⁶

Deniz Kuvvetleri K.lığı, 1960 yılı sonrasında donanmayı “*Marmara Denizi Donanması*” durumundan çıkararak “*Açık Deniz Donanması*” hâline getirmek için çaba sarfetmiştir. 1960 yılında ABD'den alınan Pirireis ve Hızırreis¹⁴²⁷ Denizaltıları ile Norveç'ten alınan Mersin ve Mürefte Mayın Dökücü Gemileri donanmaya katılmıştır.¹⁴²⁸ 1961 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından Almanya'da yaptırılmış olan 9 adet Kıyı Koruma (Jandarma) Botu¹⁴²⁹ envantere girmiştir. Maksadı; ekonomik bakımdan zengin olan karasulardaki kaynakların korunması, deniz haydutluk ve kaçakçılık hareketlerini önlemektir. Botlar, Jandarma Genel K.lığı emrinde olmuş, personeli Deniz Kuvvetleri K.lığı tarafından verilmiştir. Ayrıca, Jandarma Genel K.lığı'nda bir deniz şubesi ve başlarında bir deniz subayının bulunduğu Karadeniz, Ege ve Akdeniz Deniz Jandarma Bölge Komutanlıkları, kıyı koruma botlarının sevk ve idaresiyle meşgul olmuşlardır. Bu kurum, günümüz Sahil Güvenlik K.lığı'nın temelini teşkil etmiştir.¹⁴³⁰

1961 yılında Deniz Kuvvetleri'nde mühim bir teşkilat değişikliği yapılmış, Kuzey ve Güney Deniz Saha K.lıkları, Donanma K.lığı ve Deniz Eğitim K.lığı olmak üzere dört ana ast komutanlık oluşturulmuştur. Güney Deniz Saha K.lığı'nın birlikleri; Ege Deniz Bölge K.lığı

¹⁴²⁵ AMX-30 Tankı: Gövdenin sol önünde sürücü, kuleinin solunda komutan ve nişancı sağında ise doldurucu bulunmaktadır. Mürettebatı dört kişidir. Fransız ordusu için üretimi durdurulmuş ve yerini Leclerc tankı almaya başlamıştır. Leclerc tankı, 1992 yılında Fransız ordusu, 1993 yılında BAE ordusu envanterine girmeye başlamıştır. AMX-30 Tankı; Fransa, İspanya, Kıbrıs Rum Kesimi, Katar, Suudi Arabistan, Şili ve Venezuela tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 51.

¹⁴²⁶ Figen Atabey, *Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 2002, 59.

¹⁴²⁷ Pirireis ve Hızırreis Denizaltıları: Özellikleri: Tonajı: Suüstü 1829/Sualtı 2424 ton, Boy: 95 m., Silah: 1 ad. 5 inç'lik top, 10 ad. (6 ad. başta 4 ad. kıçta) torpido kovani, Sürat: Suüstü 19.5, Sualtı 9 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 47.

¹⁴²⁸ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 157; *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 54.

¹⁴²⁹ Kıyı Koruma (Jandarma) Botu: Tonajı: 70 ton, Boy: 28.46 m. Bkz., *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 205.

¹⁴³⁰ *Cumhuriyetin 70'inci Yıldönümünde*, 27; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 32; Özel, *Türk Ordusu*, 156.

(İzmir’de) ve Akdeniz Bölge K.lığı’dır. Akdeniz Bölge K.lığı’nın da bağılısı birliği Mersin Deniz K.lığı’dır.¹⁴³¹

Türk Deniz Kuvvetleri, Kıbrıs Sorunu doğrultusunda 1960-1974 yılları arasında Kıbrıs’a gerektiğinde denizaşırı harekât uygulama kabiliyetine sahip bir kuvvetin gerekliliğini hissetmiş ve aşağıda yer alan ana başlıklar altında geliştirme stratejisi uygulamıştır: Denizaşırı harekât için gerekli özel birliklerin teşkil edilmesi, mevcut yüzer unsurların modernizasyonu ve yenilenmesi, gemi inşa yeteneklerinin artırılması, lojistik destek yeteneklerinin artırılması ve Deniz Hava Kuvveti’nin oluşturulmasıdır.¹⁴³² Gölcük Tersanesi’nde yapılmış olan torpido takip motoru, 1961 yılında denize indirilmiştir. Aynı yıl Alman askerî yardımından sağlanan Ağ-5 Sınıfı Ağ Gemisi,¹⁴³³ 1962 yılında ABD askerî yardımından sağlanmış olan Kudret Römorkör¹⁴³⁴ ve 1963 yılında Ödev, Akbaş, Kepez, Atıl ve Kuvvet Römorkörleri¹⁴³⁵ Deniz Kuvvetleri envanterine katılmıştır.¹⁴³⁶

Deniz Lisesi, 1962-1963 eğitim-öğretim döneminden itibaren Heybeliada’ya taşınmış, 1965 yılından itibaren teşkilat değişikliği ile Deniz Harp Okulu bağlantısına son verilmiş ve bağımsız hâle getirilmiştir.¹⁴³⁷ 1963-1964 yıllarında Kıbrıs olayları nedeniyle Türk Deniz Kuvvetleri’nin envanterinde Kıbrıs’a karşı muhtemel bir deniz harekâtında kullanabilmek üzere: Muhrip 9 adet, denizaltı 10 adet, karakol gemisi 9 adet, mayın dökücü gemi 8 adet, mayın arama-tarama gemisi 25 adet, avcıbot 12 adet, akaryakıt gemisi 5 adet, onarım gemisi 2 adet ve araba taşıt gemisi 8 adet bulunmaktadır. Fakat, Deniz Kuvvetleri’nin envanterinde amfibi harekât¹⁴³⁸ yapabilecek askerî ve zırhlı araç çıkarma gemisi bulunmamaktadır. Araç taşımak için 8 adet araba taşıt gemisi mevcuttur. Ancak, bu gemiler denizaşırı harekâta tank veya zırhlı

¹⁴³¹ “XXI. Yüzyılda Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’ndaki Gelişim ve Projeler”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 405 (2010), 8; *Türk Deniz Kuvvetleri*, 67.

¹⁴³² *Sessiz ve Derinden*, 119.

¹⁴³³ Ağ-5 Sınıfı Ağ Gemisi: Özellikleri: Tonajı: 960 ton, Boy: 53 m., Silah: 1 ad. 40 mm.lik top, 3 ad. 20 mm.lik top, Sürat: 12 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 131.

¹⁴³⁴ Kudret Römorkör: Özellikleri: Tonajı: 105 ton, Boy: 20.5 m. Sürat: 10 mil.; Bkz., *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında*, 205.

¹⁴³⁵ Ödev, Akbaş, Kepez, Atıl ve Kuvvet Römorkörleri: Özellikleri: Tonajı: 100/122 ton, Boy: 45 m., Silah: 2 ad. 20 mm.lik oerlikon topu, Sürat: 10 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 164-165.

¹⁴³⁶ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 55.

¹⁴³⁷ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 339.

¹⁴³⁸ Amfibi Harekât: Deniz harekât çeşitlerinden biri olan amfibi harekât, düşmana ait bir bölgenin ele geçirilmesini de kapsamakta ve bu hâliyle kara ortamına da taşarak diğer deniz harekâtlarına göre daha karmaşık bir nitelik almaktadır. Amfibi harekât kıyıya hücumla sona ermemekte, amfibi görev kuvvetinin vazifesi çıkarma kuvvetinin kıyıya çıkması ve orada tutunarak görevi devralmaya hazır hâle gelmesiyle sona ermektedir. Amfibi Kuvvet, bir devletin bütün stratejisini destekleyecek olan deniz savaşını icra edebileceği donanmanın dört kolundan biridir. Diğer üçüyle birlikte (Suüstü Kuvvetleri, Denizaltı Kuvvetleri ve Deniz Hava Kuvveti) amfibi kuvvet, denizaşırı güç uygulamasına imkân sağlamaktadır. Amfibi Kuvvet; ağır takip kuvvetlerinin kullanımını gerektiren çıkarma harekâtlarında, bunların karaya çıkarılması için hiçbir liman mevcut değilse veya düşmanın kontrolü altında ise bir çıkış mevziinin ele geçirilmesi maksadıyla kullanılmaktadır. Bkz., Çoşkun Güngen, “Amfibi Harekâtın Günümüzdeki İstekleri”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 553 (1986), 16.

araçları düşman elinde bulunan plajlara ulaştırmaya elverişli değildir. Bu dönemde, deniz aşırı harekâta görev icra edecek birlikler hâlen oluşturulmamıştır.¹⁴³⁹

Beş yıllık kalkınma planlarına uygun oluşturulan gemi inşa programlarının ilki 1963-1967 yıllarını kapsayacak şekilde hazırlanmış ve bir geçiş devresi olarak kabul edilmiş, ilk önce hafif, yardımcı, karakol ve çıkarma gemilerinin üretimine yönelik olarak hazırlanmıştır.¹⁴⁴⁰ Birinci Beş Yıllık Plan döneminde, plan hedeflerine %92 oranında ulaşılmıştır. İkinci döneme sarkan gemilerle birlikte plan gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde, gemi 49 adet ve çeşitli deniz aracı 67 adet inşa edilmiştir. 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Plan döneminde, 2000'er tonluk 4 adet refakat muhribi, 10 adet 150'şer tonluk avcıbotu, muhtelif muhrip, denizaltı, hücumbot ve yardımcı gemilerin üretimi hedeflenmiştir. Bu plana göre 55 parça irili ufaklı savaş teknesi yapılması planlanmıştır.¹⁴⁴¹ Tamamı yurt içinde ve ülke imkânları ile yapılacak olan bu gemilerden ilki 9 Mart 1967 tarihinde Gölcük Tersanesi'nde kızağa konmuştur. Programın mali yönü 540 milyon TL. olup, 165 milyon TL.'nin Türk Donanma Cemiyeti tarafından karşılanması planlanmıştır.¹⁴⁴²

Deniz savaşının çeşitli ihtiyacını karşılamak maksadıyla sualtı savaş yüzücülerinin özel bir eğitime tabi tutulmalarına ilk kez 1963 yılında İskenderun'da açılan bir kurs ile başlanmıştır. Bu faaliyet Sualtı Taarruz Grup K.lığı'nın kuruluşuna gidecek olan yolun başlangıcı olmuştur. Kurs sonrasında İskenderun'un Arsuz bölgesinde kurulan komutanlık, çeşitli isimlerle muhtelif aşamalardan geçtikten sonra 1976 yılında Sualtı Taarruz Grup K.lığı ismini almıştır.¹⁴⁴³ 1964 yılında Danimarka yapımı Nusret Mayın Dökücü Gemi¹⁴⁴⁴ ve Norveç yapımı Doğan Sınıfı Doğan ve Martı Hücumbotları¹⁴⁴⁵ hizmete girmiştir.¹⁴⁴⁶ Gemilerin ana üslerinden uzakta, harekât üslerinde ve denizde iken başta akaryakıt ve su olmak üzere ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla, mevcut gemilere ilave olarak Türk tersanelerinde lojistik destek gemileri inşa edilmiş ve dış alım yoluyla yeni gemiler alınmıştır.

¹⁴³⁹ Salim Karaman, *Kıbrıs Sorunu Kapsamında, 1960-1974 Yılları Arasında Uygulanan Türk Deniz Kuvvetlerini Geliştirme Stratejisinin Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Başarısına Katkısı*, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, 66.

¹⁴⁴⁰ Sina Özdoğan, "Türk Deniz Kuvvetlerinde Gemi İnşa Faaliyet ve Hamleleri", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 460 (1968), 7.

¹⁴⁴¹ Sait Arif Terzioğlu, "Şilep Yapmak Muhrip Yapmaktan Kolaydır", *Derya Dergisi*, 56 (Mayıs 1972), 10.

¹⁴⁴² Fahir Engin, "Deniz Gücü Kullanımı ve Deniz Kuvvetlerimiz", *Derya Dergisi*, 1 (Ekim 1967), 16-18.

¹⁴⁴³ Soner Polat, *Türk Deniz Kuvvetleri*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2003, 299.

¹⁴⁴⁴ Nusret Mayın Dökücü Gemi: Özellikleri: Tonajı: 1880/2060 ton, Boy: 77 m., Silah: 3 ad. 3 pus çift namlulu top, Sürat: 18 mil. Bkz., *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 205.

¹⁴⁴⁵ Doğan ve Martı Hücumbotları: Özellikleri: Tonajı: 75 ton, Boy: 2450 m., Silah: 2 ad. 40 mm.lik L-70 uçaksavar top, 4 ad. Tekli 21 inç torpido kovani, Sürat: 45 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 63.

¹⁴⁴⁶ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 175.

1960-1974 yılları arasındaki periyotta, 1965 yılında Gölcük Tersanesi'nde yapılan Albay Hakkı Burak Akaryakıt Gemisi¹⁴⁴⁷ ve Taşkızak Tersanesi'nde inşa edilen 3 adet H Sınıfı Kıyı Akaryakıt Gemileri (H 501/502/503)¹⁴⁴⁸, 1965 yılında ABD'den transfer edilen Akbaş ve Kepez Römorkörleri,¹⁴⁴⁹ İstanbul Camialtı Tersanesinde inşa edilen Ulubat, Van ve 4 adet Pınar Sınıfı (Pınar-3/4/5/6) Su Tankeri¹⁴⁵⁰ 1968 yılında, Taşkızak Tersanesi'nde inşa edilen Binbaşı Sadettin Gürcan Akaryakıt Gemisi¹⁴⁵¹ 1970 yılında, Taşkızak Tersanesi'nde inşa edilen Kanarya, Şarköy ve Fransa'da inşa edilen Ülkü Kuru Yük Gemileri¹⁴⁵² 1972 yılında; ABD'den transfer edilen Kıdemli Başçavuş Ersev Bayrak 1971 yılında¹⁴⁵³ ve Gazal Römorkörü¹⁴⁵⁴ 1973 yılında hizmete girmiştir.¹⁴⁵⁵

1964 yılında hızla gelişmekte olan Gölcük Deniz Fabrikaları'nın deneyimini artırmak ve donanmanın karakol gemisi ihtiyacını karşılamak maksadıyla, biri Türkiye'de ve beşi ABD'de inşa edilecek olan 6 adet Hisar Sınıfı Karakol Gemisi'nin¹⁴⁵⁶ yapım anlaşması imzalanmış ve gemiler 1965-1966 yıllarında hizmete girmiştir.¹⁴⁵⁷ Gölcük Tersanesi'nde savaş gemisi olarak inşa edilen ilk gemi olan Koçhisar, 1960 yılında kızağa konmuş, 1965 yılında Donanma'ya teslim edilmiştir.¹⁴⁵⁸ Bu gemilere ilave olarak, 1973 yılında 2 adet Bora Sınıfı Yıldırım ve Bora Karakol Gemileri¹⁴⁵⁹ hizmete girmiştir.¹⁴⁶⁰ 8 adet ABD yapımı S Sınıfı Mayın Arama-Tarama Gemisi 1965-1971 yılları arasında hizmete alınmıştır. Bunlardan; Sığacık ve Sapanca 1965 yılında, Silifke ve Saros 1966 yılında, Sarıyer 1968 yılında, Deney ve Seyhan 1970 yılında ve

¹⁴⁴⁷ Albay Hakkı Burak Akaryakıt Gemisi: Özellikleri: Tonajı: 3800 ton, Boy: 83.69 m., Silah: 2 ad. 40 mm.lik bofors topu, 4 ad. Tekli 21 inç'lik torpido kovani, Sürat: 16 mil. Bkz., Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında, 206.

¹⁴⁴⁸ H 501/502/503 Kıyı Akaryakıt Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 300 ton, Boy: 32.65 m., Sürat: 11 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 139.

¹⁴⁴⁹ Akbaş ve Kepez Römorkörleri: Özellikleri: Tonajı: 971 ton, Boy: 44.7 m., Silah: 2 ad. 20 mm.lik oerlikon topu, Sürat: 12 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 151.

¹⁴⁵⁰ Ulubat, Van, Pınar 3-4-5-6 Su Tankerleri: Özellikleri: Tonajı: 270/1450 ton, Boy: 32.65/54.7 m., Silah: 1 ad. 20 mm.lik top, Sürat: 8-10 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 142-143.

¹⁴⁵¹ Binbaşı Sadettin Gürcan Akaryakıt Gemisi: Özellikleri: Tonajı: 4600 ton, Boy: 92 m., Silah: 1 ad. 40 mm.lik top, 2 ad. 20 mm.lik top, Sürat: 16.5 mil. Bkz., Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında, 209.

¹⁴⁵² Kanarya, Şarköy ve Ülkü Kuru Yük Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 820/4190 ton, Boy: 50.7/90.5 m., Silah: 2 ad. 40 mm.lik bofors topu, 2 ad. 20 mm.lik oerlikon topu, Sürat: 10-17 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 147-148.

¹⁴⁵³ Kıdemli Başçavuş Ersev Bayrak Römorkörü: Özellikleri: Tonajı: 40 ton, Boy: 15 m., Sürat: 9 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 152.

¹⁴⁵⁴ Gazal Römorkörü: Özellikleri: Tonajı: 1675 ton, Boy: 62.5 m., Silah: 1 ad. 3/50 pusluk top, 2 ad. 20 mm.lik top, Sürat: 16 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 171.

¹⁴⁵⁵ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 55-56.

¹⁴⁵⁶ Sultanhisar, Yarhisar, Akhisar, Demirhisar, Sivrihisar ve Koçhisar: Özellikleri: Tonajı: 477 ton, Boy: 53 m., Silah: 1 ad. 40 mm.lik top, 1 ad. 40 mm.lik top, 1 ad. MK. 15 hecok Denizaltı Savunma Harbi (DSH) havanı, Sürat: 19 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 73.

¹⁴⁵⁷ Afif Büyüktuğrul, "Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 483 (1973), 36.

¹⁴⁵⁸ Türk, "Gölcük Tersanesi Komutanlığı", 47; "Dünden Bugüne Gölcük Tersanesi Komutanlığı", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 598 (Mart 2007), 75.

¹⁴⁵⁹ Yıldırım ve Bora Karakol Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 248 ton, Boy: 50.1 m., Silah: 1 ad. 76 mm.lik top, 1 ad. 40 mm.lik top, Sürat: 36 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 82.

¹⁴⁶⁰ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 55.

Seymen¹⁴⁶¹ 1971 yılında Deniz Kuvvetleri envanterine girmiştir.¹⁴⁶² Taşkızak Tersanesi'nde inşa edilen Mesaha sınıfı Mesaha 1-2 Hidrografik Araştırma Yardımcı Gemileri¹⁴⁶³ 1966 yılında hizmete girerek Seyir ve Hidrografi Dairesi emrinde göreve başlamıştır. Doğan Sınıfı Hücumbotlar'dan yeterli verimin alınamaması nedeniyle Birinci Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde 1973 yılında hizmetten çıkarılmıştır.¹⁴⁶⁴

1963-1965 yılları arasında Türk Deniz Kuvvetleri'nde Deniz Piyade sınıfı tekrar hayata geçmiş, Deniz Piyade sınıfı personel 1965 yılında birliklerde görevlerine başlamıştır.¹⁴⁶⁵ Türk Deniz Kuvvetleri'ni geliştirme çabalarına paralel olarak Amfibi Deniz Piyade Alayı'nın ilk nüvesi 30 Ağustos 1968 tarihinde Gölcük'te, 1'inci Amfibi Deniz Piyade Taburu'nun kurulması ile atılmıştır. Tabur, o yıllardaki kısıtlı imkânlarla rağmen, yurt içi ve yurt dışında bir çok millî ve NATO tatbikatlarına iştirak etmiş, büyük başarılar kazanarak, amfibi harekât konusunda deneyimini artırmıştır.¹⁴⁶⁶ 2. Dünya Savaşı sonrasında, bu savaş nedeniyle dizayn edilen muhtelif silah ve cephanenin insan hayatına ve mali hasara yol açmadan hasarsız hâle getirilmesi yönündeki çabalar, “*Patlayıcı Madde İmha Timleri*”nin kurulmasına neden olmuştur. Türk Deniz Kuvvetleri, bu kapsamdaki ihtiyaçları nedeniyle 1960 yılında ABD'deki “*Patlayıcı Mühimmatın Zararsız Hâle Getirilmesi Okulu*”na çekirdek personel göndermiştir. Sualtı Savunma Grup K.lığı, ABD'de eğitim gören personelin çalışmaları sonucunda 1964 yılında Riva/İstanbul'da kurulmuştur.¹⁴⁶⁷ Teknolojik alandaki gelişmeler, satıhtan satıha güdümlü mermilerin küçük tonajdaki gemilere yerleştirilebilir hâle gelmesi, savunma maliyetlerinin azaltılması açısından hücumbotları ön plana çıkartmıştır. Türk Deniz Kuvvetleri'ndeki muharip unsurların modernize edilmesi kapsamında 1966-1970 yılları arasında Almanya'dan 9 adet Kartal Sınıfı Hücumbot¹⁴⁶⁸ alınmıştır.¹⁴⁶⁹

Türk Deniz Kuvvetleri envanterine 1948 yılından itibaren giren ABD yapımı denizaltıların overhol denilen büyük bakımları ve batarya değişimleri, ABD'li uzmanların katılımıyla Gölcük Tersanesi'nde yapılmıştır. Gemiler 1952 yılından itibaren şnorkel tadilatı,

¹⁴⁶¹ Sığacık, Sapanca, Silifke, Saros, Sarıyer, Deney, Seyhan, Seymen Mayın Arama-Tarama Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 370 ton, Boy: 43 m., Silah: 1 ad. 20 mm.lik oerlikon topu, Sürat: 14 mil. Bkz., Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 91.

¹⁴⁶² *Türk Deniz Kuvvetleri*, 158.

¹⁴⁶³ Mesaha 1-2 Hidrografik Araştırma Yardımcı Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 45 ton, Boy: 15.9 m., Sürat: 10 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 203.

¹⁴⁶⁴ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 185-188; *Cumhuriyetin 70'inci Yıldönümünde*, 27.

¹⁴⁶⁵ Mesut Günsev, *20 Temmuz 1974 Şafak Vakti Kıbrıs*, İstanbul: Alfa Yayınları, 5. Baskı, 2004, 134.

¹⁴⁶⁶ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 261.

¹⁴⁶⁷ Polat, *Türk Deniz Kuvvetleri*, 308.

¹⁴⁶⁸ Denizkuşu, Atmaca, Şahin, Kartal, Meltem, Pelikan, Albatros, Şimşek, Kasırga Hücumbotları: Özellikleri: Tonajı: 223 ton, Boy: 42.5 m., Silah: 2 ad. 40 mm.lik L-70 uçaksavar topu, 4 ad. tekli G-7A torpido kovani, 4 ad. penguin SSM, Sürat: 42 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 70.

¹⁴⁶⁹ Yüksel Öcal, *Kürek ve Yelken Döneminden Günümüze Türk Bahriyesi*, İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2008, 390; *Türk Deniz Kuvvetleri*, 175.

yeni cihaz montesi ve mukavim tekne bakımları için ABD'ye gitmiştir. 1957 yılından itibaren ikinci kez overhol denilen büyük bakımlar maksadıyla ABD'ye gitmiştir. Denizaltı gemilerinin tekne onarımları, 1964 yılından başlayarak Gölcük Tersanesi'nde yapılmaya başlanmıştır. Onarım imkânlarının artırılması açısından tersanelerde bulunan kızak ve tezgâhlar yenilenmiş ve çok sayıda yüzer havuz temin edilmiştir. Türk Deniz Kuvvetleri, 1960'lı yıllara kadar büyük onarımlar için gemilerini yurt dışına gönderiyor iken 1970'li yılların başından itibaren kendi gemilerini inşa eder duruma gelmiştir.¹⁴⁷⁰

1960'lı yıllarda Kıbrıs Sorunu'na yönelik ihtimaliyat planları oluşturulmuş ve kuvvetli bir çıkarma filosunun meydana getirilmesi ve idame edilmesi mecburiyet hâline gelmiştir. Çıkarma Filosu'nun çekirdeğini oluşturan Çıkarma Birlikleri K.lığı 15 Eylül 1966 tarihinde Donanma K.lığı'na bağlanarak Gölcük'te faaliyete başlamıştır.¹⁴⁷¹ Çıkarma birliklerinin geliştirilmesi kapsamında, yurt içinde amfibi gemilerin yapımına öncelik tanınırken, yurt dışından tank çıkarma gemisi (LST) teminine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Çıkarma gemisi tedarik edilmesi kapsamında, Türk Tersaneleri'nde inşa edilen 20 adet Ç-301 Sınıfı mekanize Vasıta Çıkarma Aracı (LCM)¹⁴⁷² 1965 yılında, 12 adet Ç-201 Sınıfı Çıkarma Aracı (LCU)¹⁴⁷³ 1964-1965 yıllarında, 11 adet Ç-101 Sınıfı LCT 1970-1974 yılları arasında hizmete girmiştir. Bu çıkarma araçlarına ilave olarak İngiltere'de inşa edilen 6 adet Ç-101 Sınıfı LCT ve ABD'de inşa edilen 4 adet Ç-201 Sınıfı LCU 1967 yılında hizmete girmiştir.¹⁴⁷⁴

Donanmanın güçlendirilmesi için maddi kaynak sağlamak maksadıyla, 19 Temmuz 1909 tarihinde kurulan ve çok başarılı çalışmaları ile Osmanlı Donanması'na birçok gemi kazandıran “*Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye*” cemiyetinin bir benzeri Donanma Cemiyeti 11 Mayıs 1965 tarihinde kurulmuştur. Maksadı halktan toplayacağı yardımlarla Türk Deniz Kuvvetleri'nin millî görevini başarabilecek bir kudrete çıkarılmasına yardımcı olmak, Türk gençliğini denizciliğe alıştırmak ve Türk milletini denizci bir millet yaparak denizin nimetlerinden faydalandırmaktır.¹⁴⁷⁵ Türk Donanma Cemiyeti, “*Kendi Gemini Kendin Yap*” sloganı doğrultusunda elde ettiği gelirlerin ilk ürünü olarak, Deniz Kuvvetleri K.lığı'nca düzenlenmiş olan beş yıllık program çerçevesinde yurt içinde yapımına karar verilen 10 adet Avcı Botu, 12 adet LCU ve 20 adet LCM tipi çıkarma gemisi ve 4 adet muhribin yapımına katkıda bulunmuş, bunlardan ilk muhribin omurgası 9 Mart 1967 tarihinde Gölcük

¹⁴⁷⁰ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 199.

¹⁴⁷¹ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 251.

¹⁴⁷² Vasıta Çıkarma Aracı (LCM): Özellikleri: Tonajı: 113 ton, Boy: 22.40 m., Silah: 2 ad. 12.7 mm.lik Browning top, Sürat: 9.5 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 119.

¹⁴⁷³ Çıkarma Aracı (LCU): Özellikleri: Tonajı: 158 ton, Boy: 36.30 m., Silah: 2 ad. 20 mm.lik oerlikon topu, Sürat: 9 mil. Bkz., *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 206.

¹⁴⁷⁴ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 251; *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 60.

¹⁴⁷⁵ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 52; Öcal, *Kürek ve Yelken*, 391.

Tersanesi'nde yapılan bir törenle kızağa konulmuştur. Beş yıllık programın mali portresi 540 milyon TL. olup bunun 165 milyonluk kısmının cemiyet tarafından karşılanması öngörülmüştür.¹⁴⁷⁶ Türk Donanma Cemiyeti, 8 Ekim 1967 tarihinde “*Derya*” adında bir meslek dergisi çıkarmaya başlamıştır. Ayrıca, belirli miktarda bağışta bulunan ve amaca yönelik geniş katkıları ile cemiyete büyük hizmetleri olanlara verilmek üzere tunç, nikel, gümüş ve altın madalyalar ihdas edildiği gibi yelken, açık deniz yat yarışları düzenlenerek sportif faaliyetlerde de bulunulmuştur. 1970 yılı başlarından itibaren bağışlarda bir duraklama görülmesi üzerine yeni kampanyalar başlatılmıştır. Bu kapsamda, 14 Kasım 1970 tarihinde Atatürk Filotillası kampanyası başlatılmıştır. Ancak, bütün bu çabalara rağmen dernek statüsünün öngördüğü imkânlarla amaca ulaşmanın zorluğu gözlenerek Türk Donanma Cemiyeti'nin Türk Donanma Vakfı'na dönüştürülmesine karar verilmiştir. Bu duruma ilişkin ilanın, 11 Mart 1972 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmasıyla Türk Donanma Cemiyeti tarihe karışmıştır.¹⁴⁷⁷

Deniz Kuvvetleri K.lığı donanma gemilerinin vurucu gücünü artırmak maksadıyla, ABD'den satın alınacak İ sınıfı (Fletcher) 2 adet muhribin satın alma bedelleriyle ilgili hükümler kararlaştırılmıştır.¹⁴⁷⁸ İ sınıfı (Fletcher) sınıfı 2 adet muhribin Türk Deniz Kuvvetleri'ne devri için ABD'nin San Diego şehrinde yapılacak merasimde Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'ni Büyükelçi Melih Esenbel'in temsil etmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁷⁹ ABD'den satın alınacak 3 adet muhrip ile ilgili anlaşmanın onaylanması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁸⁰

ABD'den Gayret Muhribi'nin,¹⁴⁸¹ Mareşal Fevzi Çakmak Muhribi'nin¹⁴⁸² ve Kocatepe Muhribi'nin¹⁴⁸³ satın alınması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁸⁴ Muhrip sınıfı gemilerin modernizasyonu kapsamında, NATO planları gereğince ABD'den 12 adet muhrip alınmıştır. Bu muhripler; Muavenet sınıfı Muavenet,¹⁴⁸⁵ Tepe sınıfı Adatepe, Kocatepe, Tınaztepe,¹⁴⁸⁶ Zafer sınıfı

¹⁴⁷⁶ Fahir Engin, “3 Yılda Başarılanlar ve Yapılacak İşler”, *Derya Dergisi*, 8 (Mayıs 1968), 7-9.

¹⁴⁷⁷ Çoker, *Bahriyemizin Yakın Tarihinden*, 26-27.

¹⁴⁷⁸ Deniz Kuvvetleri K.lığı Donanma gemilerinin vurucu gücünü artırmak maksadıyla, ABD'den satın alınacak İ sınıfı (Fletcher) iki muhribin satın alma bedelleriyle ilgili hükümler. *BCA*, 30-18-1-2/239-61-12, (06.09.1969). Bkz., EK-6.

¹⁴⁷⁹ İ sınıfı (Fletcher) sınıfı iki muhribin Türk Deniz Kuvvetleri'ne devri için ABD'nin San Diego şehrinde yapılacak merasimde Hükûmetimizi Büyükelçi Melih Esenbel'in temsil etmesi. *BCA*, 30-18-1-2/241-71-5, (21.10.1969).

¹⁴⁸⁰ ABD'den satın alınacak üç muhrip ile ilgili anlaşmanın onayı. *BCA*, 30-18-1-2/251-36-7, (18.05.1970).

¹⁴⁸¹ ABD'den Gayret (Eversole) Muhribi'nin satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/304-66-4, (06.08.1973).

¹⁴⁸² ABD'den Mareşal Fevzi Çakmak (C.H. Roan) Muhribi'nin satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/307-93-6, (26.11.1973).

¹⁴⁸³ ABD'den muhrip satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/318-48-10, (25.07.1974).

¹⁴⁸⁴ Büyüktuğrul, “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 36.

¹⁴⁸⁵ Muavenet Mayın Dökücü Muhrip: Özellikleri: Tonajı: 3375 ton, Boy: 114.5 m., Silah: 3 ad. 5/38'lik top, 6 ad. 40 mm.lik uçaksavar, 2 ad. 3'lü torpido kovani, 80 ad. mayın, Sürat: 34 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 27.

¹⁴⁸⁶ Adatepe, Kocatepe, Tınaztepe Muhripleri: Özellikleri: Tonajı: 3520 ton, Boy: 119 m., Silah: 2 ad. 5/38'lik top, 2 ad. 3'lü torpido kovani, hecok, su bombası, Sürat: 33 mil. Bkz., *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 209.

Zafer,¹⁴⁸⁷ Tepe sınıfı Mareşal Fevzi Çakmak ve Gayret,¹⁴⁸⁸ İ sınıfı (Fletcher) İstanbul, İzmir, İzmit, İskenderun ve İçel¹⁴⁸⁹ dir. ABD'den alınan bu muhriplerin hepsi 2. Dünya Savaşı esnasında inşa edilmiştir. Böylece, eldeki muhriplerin hepsi 1967-1974 yılları arasında yenilenmiştir.¹⁴⁹⁰

ABD'den malzeme yardımı suretiyle Gölcük Tersanesi'nde inşa edilecek muhribe (Berk Refakat Muhribi) ait anlaşmanın imza yetkisinin Koramiral Kemal Kayacan'a verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴⁹¹ Gölcük Tersanesi'nde inşasına 1967 yılında başlanan Berk Refakat Muhribi¹⁴⁹² 1972 yılında hizmete girmiştir.¹⁴⁹³ 1967 yılında Kıbrıs olayları nedeniyle Türk Deniz Kuvvetleri'nin envanterinde Kıbrıs'a yönelik bir deniz harekâtında kullanılabilecek 10 adet muhrip, 15 adet karakol gemisi, 10 adet denizaltı, 20 adet mayın arama/tarama gemisi, 4 adet liman savunma botu, 4 adet hücumbot, 7 adet mayın dökücü gemi, 8 adet avcıbot, 6 adet Ç-101 Sınıfı LCT, 16 adet Ç-201 Sınıfı LCU, 20 adet Ç-301 Sınıfı LCM, 9 adet jandarma botu ve bunlara ilave olarak çeşitli hizmet ve görevler için 30 adet yardımcı sınıf gemi bulunmaktadır.¹⁴⁹⁴

1964 ve 1967 yıllarındaki çıkarma girişimlerinin engellenmesi Türk Deniz Kuvvetleri açısından faydalı olmuştur. Çünkü, o günkü şartlarda Kıbrıs'a çıkmak için yeterli gücümüz bulunmamaktadır. 1968-1974 yılları arasında her an çıkarma yapılacaktı gibi hazırlık yapılmıştır.¹⁴⁹⁵ Bu süreçte, 90 denizaşırı harekâta göre eğitilmiş, donatılmış, hazırlanmış, seçkin ve nitelikli özel birlikler olan Amfibi Deniz Piyade Alay K.lığı'na ilave olarak bir deniz komando birliği ve bir sualtı tahrip birliğini de ihtiva eden yeterli bir amfibi kuvveti geliştirilmiş ve buna paralel olarak da, bir filoyu her türlü teçhizat ve malzemesiyle denizaşırı bir bölgeye nakledebilecek ve kıyıya çıkarabilecek güçte bir deniz taşıma ve çıkarma potansiyeli sağlanmıştır.¹⁴⁹⁶ ABD Yardım Programı çerçevesinde satın alınan bir muhribin Türk Deniz

¹⁴⁸⁷ Zafer Muhribi: Özellikleri: Tonajı: 3320 ton, Boy: 115 m., Silah: 3 ad. 5/38'lik top, 1 ad. 35 mm.lik top, su bombası, Sürat: 33 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 32.

¹⁴⁸⁸ Mareşal Fevzi Çakmak ve Gayret Gündümlü Mermi Muhripleri: Özellikleri: Tonajı: 3500 ton, Boy: 119 m., Silah: 2 ad. 5/38'lik top, 2 ad. 35 mm.lik top, su bombası, Harpoon Gündümlü Mermisi, 8'li ASROC lançeri, torpido kovani Sürat: 33 mil. Bkz., *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 209.

¹⁴⁸⁹ İstanbul, İzmir, İzmit, İskenderun ve İçel Muhripleri: Özellikleri: Tonajı: 2963 ton, Boy: 114.72 m., Silah: 3 ad. 5/38'lik top, 3 ad. 3/50'lik top, 2 ad. 3'lü torpido kovani, hecok ve su bombası, Sürat: 35 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 29.

¹⁴⁹⁰ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 55-56.

¹⁴⁹¹ ABD'den malzeme yardımı suretiyle Gölcük Tersanesi'nde inşa edilecek muhribe ait anlaşmanın imza yetkisinin Koramiral Kemal Kayacan'a verilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/218-28-6, (06.04.1968).

¹⁴⁹² Berk Refakat Muhribi: Özellikleri: Tonajı: 1950 ton, Boy: 59.15 m., Silah: 2 ad. 7,5/50'lik cm.lik çift namlulu top, 5 ad. MK-44 torpido kovani, hecok, su bombası, Sürat: 25 mil. Bkz., *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 211.

¹⁴⁹³ Türk, "Gölcük Tersanesi Komutanlığı", 47; *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 55.

¹⁴⁹⁴ Engin, "Deniz Gücü Kullanımı", 16-18.

¹⁴⁹⁵ Erol Mütercimler, *Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekâtı*, İstanbul: Arba Yayınları, 1998, 162-164.

¹⁴⁹⁶ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 261; Atabey, *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 60.

Kuvvetleri'ne devri için ABD'nin San Fransisco şehrinde Kasım ayının ilk haftası içerisinde yapılacak merasimde, Hükûmeti Büyükelçi Melih Esenbel'in temsil etmesi 31 Ekim 1969 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁴⁹⁷ ABD'den temin edilen 4 adet F Sınıfı Mayın Arama-Tarama Gemisi (Foça-Fethiye-Fatsa-Finike)¹⁴⁹⁸ ile¹⁴⁹⁹ 4 adet PGM-71 Sınıfı Avcıbot (AB-21/22/23/24)¹⁵⁰⁰ ve Türkiye'de üretilen Jandarma Botları (J-21/22/23/24/25/26)¹⁵⁰¹ 1968 yılında hizmete girmiş,¹⁵⁰² Donatan Onarım Gemisi¹⁵⁰³ 1969 yılında ABD'den, Ülkü Kuru Yük Gemisi¹⁵⁰⁴ 1972 yılında Federal Almanya'dan transfer edilmiştir. 1970 yılında ABD'den alınan Ağ-6 Ağ Gemisi¹⁵⁰⁵ ve Akın Denizaltı Kurtarma Gemisi¹⁵⁰⁶ hizmete girmiştir.¹⁵⁰⁷

Yapılan teşebbüsler bir yandan Türk Deniz Kuvvetleri'ni güçlendirirken diğer taraftan gemilerin Türk tersanelerinde yapılması gemi inşa sanayinin gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır. Gerek ağır sanayii, gerekse diğer yan sanayii dallarının gelişmesinde önemli bir etken olan gemi inşa sanayii Türk ekonomisine de önemli katkılar sağlamıştır.¹⁵⁰⁸ Yeni Türk tipi avcıbotları sivil sektörün İstinye, Haliç ve Camialtı Tersaneleri'nde inşa edilmiştir. Böylece, sivil tersanelerinin de iş hacmi genişletilmiş ve harp gemilerinin komplike makine ve elektronik düzenlerine alışkanlık sağlamaları amaçlanmıştır.¹⁵⁰⁹ Sivil Bahriye'nin geliştirilmesi kapsamında 1968 yılı içerisinde, Denizcilik Bankası Deniz Nakliyatı Şirketi için 12.400 tonluk Amiral Sadık Altıncan Kuru Yük Gemisi Gölcük Tersanesi'nde,¹⁵¹⁰ Amiral Şükrü Okan Kuru Yük Gemisi Camialtı Tersanesi'nde ve 3 adet Petrol Ofisi Tankeri 1971-1974 yılları arasında Taşkızak Tersanesi'nde inşa edilmiştir.

¹⁴⁹⁷ ABD Yardım Programı çerçevesinde satın alınan bir muhribin Türk Deniz Kuvvetleri'ne devri için yapılacak merasimde Hükûmetimizi Büyükelçi Melih Esenbel'in temsil etmesi. *BCA*, 30-18-1-2/241-74-9, (31.10.1969).

¹⁴⁹⁸ Foça-Fethiye-Fatsa-Finike Mayın Arama-Tarama Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 235 ton, Boy: 34 m., Silah: MKT sistemleri, mekanik, manyetik ve akustik mayın tarama sistemleri, Sürat: 13 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 92.

¹⁴⁹⁹ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 158.

¹⁵⁰⁰ AB-21/22/23/24 Avcı Botları: Özellikleri: Tonajı: 147 ton, Boy: 30.8 m., Silah: 1 ad. 40 mm.lik bofors topu, 2 ad. 20 mm.lik oerlikon topu, 2 ad. 7.62 mm.lik makineli tüfek, su bombası, roket atma cihazı Sürat: 18.5 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 113.

¹⁵⁰¹ J 21/22/23/24/25/26 Jandarma Botları: Özellikleri: Tonajı: 180 ton, Boy: 40.20 m., Silah: 2 ad. 4 cm.lik top, Sürat: 22 mil. Bkz., *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 207.

¹⁵⁰² "Donanmamıza Katılan Gemiler ve Subaylar", *Donanma Dergisi*, 459 (Ekim 1967), 138-139.

¹⁵⁰³ Donatan Onarım Gemisi: Özellikleri: Tonajı: 13830 ton, Boy: 154.8 m., Silah: 2 ad. 40 mm.lik çift namlulu top, 4 ad. 40 mm.lik tek namlulu top, 4 ad. 7.62 mm.lik top, 5 ad. 5/38'lik top, 2 ad. 20 mm.lik top, Sürat: 16.5 mil. Bkz., *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 208.

¹⁵⁰⁴ Ülkü Kuru Yük Gemisi: Özellikleri: Tonajı: 4190 ton, Boy: 90.5 m., Silah: 2 ad. 40 mm.lik bofors topu, 2 ad. 20 mm.lik oerlikon topu, Sürat: 17 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 147.

¹⁵⁰⁵ Ağ-6 Ağ Gemisi: Özellikleri: Tonajı: 855 ton, Boy: 50.3 m., Silah: 1 ad. 3/50 pus top, 4 ad. 20 mm.lik oerlikon topu, Sürat: 12.8 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 180.

¹⁵⁰⁶ Akın Denizaltı Kurtarma Gemisi: Özellikleri: Tonajı: 2030 ton, Boy: 76.6 m., Silah: 2 ad. 20 mm.lik çift namlulu oerlikon topu, 1 ad. 40 mm.lik bofors topu, Sürat: 15 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 153.

¹⁵⁰⁷ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 55.

¹⁵⁰⁸ Engin, "3 Yılda Başarılanlar", 7-9.

¹⁵⁰⁹ Yalçın Gültunca, "Yeni Avcıbotlarımız", *Derya Dergisi*, 16 (Ocak 1969), 4.

¹⁵¹⁰ "Amiral Sadık Altıncan Gemisi Hizmete Girdi", *Derya Dergisi*, 14 (Kasım 1968), 8-11.

1960'lı yılların sonunda Norveç ısıya güdümlü Penguin güdümlü mermisini geliştirmiştir. Türk Deniz Kuvvetleri'ndeki hücumbotlara ana silah olarak güdümlü mermilerin kullanılmaları yönünde yapılan çalışmalar neticesinde, 1970 yılında Norveç'ten temin edilen Penguin güdümlü mermi ve sistemi 1971 yılından başlamak üzere tüm Kartal Sınıfı Hücumbotlar'a monte edilmiş ve montajı 1978 yılında tamamlanmıştır.¹⁵¹¹ Penguin güdümlü mermiler geldikten sonra 21 Temmuz 1981 tarihinde Kasırga tarafından, Marmara Denizi'nde denenmiş ve hedef başarı ile vurulmuştur.¹⁵¹² Söz konusu atışa Cumhurbaşkanı Kenan Evren de iştirak etmiştir. Bu atışı takiben "*Penguin Güdümlü Mermiler*" ana vurucu silah hâline gelmiştir.¹⁵¹³ Kıbrıs Barış Harekâtı süresince, 4 adedi güdümlü mermili olmak üzere 9 adet hücumbot olası Türk-Yunan savaşına hazırlık maksadıyla Ege'de görev yapmıştır.

Türk Denizaltıcılığı'nın gelişim süreci 2. Dünya Savaşı'nın ardından, ABD yardımı doğrultusunda verilen Filo tipi 4 adet denizaltı ile yeni bir boyut kazanmıştır. Söz konusu denizaltıların sayısı 1960 yılına kadar 10'a ulaşmıştır. 1970 yılında Filo Sınıfı Denizaltılar'ın süratle yenilenmesine duyulan ihtiyaç nedeniyle daha yüksek sürate sahip, üstün cihaz ve silahlarla donatılmış Guppy sınıfı denizaltı gemilerinin ABD'den tedariki için çalışmalar yürütülmüştür. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde, 4 adet Filo ve 10 adet Guppy sınıfı olmak üzere toplam denizaltı sayısı 14 adede ulaşmıştır. Harekât süresince, bu denizaltılardan 4 adedi Ege'de ve 2 adedi ise Kıbrıs açıklarında görev yapmıştır.¹⁵¹⁴

Gölcük Tersanesi'nde D tipi bir geminin yapımı amacıyla Türkiye ve ABD Deniz Kuvvetleri arasında yapılacak anlaşmanın imzalanması konusunda Koramiral Hilmi Fırat'ın yetkili kılınması kararlaştırılmıştır.¹⁵¹⁵ ABD'den bir muhrip ile iki denizaltının satın alınması, ödeme şartları ve gemi personelinin alacağı iâşenin tespiti kararlaştırılmıştır.¹⁵¹⁶ ABD'nin ödünç olarak vereceği Preveze ve İnönü Denizaltıları ve Zafer Muhribi'ne müteallik anlaşmaların imzalanması için Büyükelçi İsmail Erez'in yetkili kılınması kararlaştırılmıştır.¹⁵¹⁷ Donanmanın vurucu gücünü artırmak amacıyla ABD'den ödünç verme statüleri içerisinde

¹⁵¹¹ Hücumbot Filosu Komutanlığı, *Türk Donanmasında Hücumbot Tarihi (1880-1985)*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1985, 53.

¹⁵¹² Nejat Tümer, *Bir Komutan, Bir Yaşam*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 2008, 106; İskender Tunaboğlu, "Hücumbot Tarihimiz ve Türk Deniz Kuvvetleri'nin İlk G/M'li Platformları Kartal Sınıfı Hücumbotlar", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 597 (Kasım 2006), 114.

¹⁵¹³ *Hürriyet*, 22 Temmuz 1981, 1.

¹⁵¹⁴ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 200; Polat, *Türk Deniz Kuvvetleri*, 198.

¹⁵¹⁵ Gölcük Tersanesi'nde D tipi bir geminin yapımı amacıyla Türkiye ve ABD Deniz Kuvvetleri arasında yapılacak anlaşmanın imzalanması. BCA, 30-18-1-2/271-67-10, (13.09.1971).

¹⁵¹⁶ ABD'den bir muhrip ile iki denizaltının satın alınması, ödeme şartları ve gemi personelinin alacağı iâşenin tespiti. BCA, 30-18-1-2/283-46-16, (16.06.1972).

¹⁵¹⁷ ABD'nin ödünç olarak vereceği Preveze ve İnönü Denizaltıları ve Zafer Muhribi'ne müteallik anlaşmaların imzalanması için Büyükelçi İsmail Erez'in yetkili kılınması. BCA, 30-18-1-2/283-47-7, (22.06.1972).

alınan gemiler (Preveze, Zafer), deniz römorkörü (Gazal) ve denizaltı yatma baraka gemisinin masraflarının karşılanması kararlaştırılmıştır.¹⁵¹⁸

Yenileme programı hazırlanarak, 1971-1974 yılları arasında toplam 10 adet denizaltı (I. İnönü, II. İnönü, Burakreis, Cerbe, Çanakkale, Dumlupınar, Muratreis, Oruçreis, Preveze, Uluçalireis)¹⁵¹⁹ transfer edilmiştir.¹⁵²⁰ ABD'den Türkiye'ye ödünç olarak verilen 6 adet denizaltı gemisinin ödünç kullanma sürelerini sona erdiren anlaşmayı imzalama yetkisinin Büyükelçi İsmail Erez'e verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵²¹ Türk Deniz Kuvvetleri'nin vurucu gücünü artırmak maksadı ile ABD'den 2 adet denizaltı (II. İnönü, Çanakkale) satın alınması kararlaştırılmıştır.¹⁵²² Almanya'da inşa edilen denizaltının omurgasının kızağa konma törenine Türkiye'yi temsilen Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicioğlu başkanlığındaki heyetin katılması kararlaştırılmıştır.¹⁵²³ ABD'den alınan Cerbe Denizaltı Gemisi'nin yurt dışında yapılmakta olan onarımının uzaması nedeniyle, bu gemide görevli erlerin askerlik hizmet sürelerinin de uzatılması kararlaştırılmıştır.¹⁵²⁴ 23 Haziran 1972 tarih ve 1417 Sayılı Kanun ile Deniz Kuvvetleri için, gelecek yıllara geçici olmak ve yıllık harcama yüz milyon lirayı geçmemek üzere, 500.000.000 liralık bir ödenek kabul edilmiştir. Halkın da ihtiyaçlarına geniş ölçüde cevap vermekte olan Kasımpaşa Deniz Hastanesi'nin ek bir bina ile genişletilmeye başlanması, Deniz Lisesi'nde bir gemicilik laboratuvarının kurulması ve tersanelerin geliştirilmesi 1972 yılının yenilikleri arasında sayılabilecek faaliyetlerdir.¹⁵²⁵ Almanya'dan transfer edilen Bayraktar ve Sancaktar¹⁵²⁶ Tank Çıkarma Gemileri ile ABD'den transfer edilen Ertuğrul LST¹⁵²⁷ 1973 yılında hizmete girmiştir.¹⁵²⁸ ABD'den hibe olarak alınan Ertuğrul Kıbrıs Barış Harekâtı'nda sancak gemisi görevi üstlenmiş, çıkarmanın da bel kemiğini teşkil etmiştir.

¹⁵¹⁸ Donanmanın vurucu gücünü artırmak amacıyla ABD'den ödünç verme statüleri içerisinde alınan gemi, deniz römorkörü ve denizaltı yatma baraka gemisi hakkında. *BCA*, 30-18-1-2/295-18-18, (28.02.1973).

¹⁵¹⁹ I. İnönü, II. İnönü, Burakreis, Cerbe, Çanakkale, Dumlupınar, Muratreis, Oruçreis, Preveze, Uluçalireis Denizaltıları: Özellikleri: Tonajı: 2445 ton, Boy: Suüstü 93.2/Sualtı 99.5 m., Silah: 10 ad. (6 başta, 4 kıçta) 21 inç'lik torpido kovani, Sürat: Suüstü 17/Sualtı 15 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 51-52.

¹⁵²⁰ *Sessiz ve Derinden*, 118.

¹⁵²¹ ABD'den Türkiye'ye ödünç olarak verilen 6 adet denizaltı gemisinin ödünç kullanma sürelerini sona erdiren anlaşmayı imzalama yetkisinin İsmail Erez'e verilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/309-100-5, (20.12.1973).

¹⁵²² Türk Deniz Kuvvetleri'nin vurucu gücünü artırmak maksadı ile ABD'den 2 adet denizaltı (II. İnönü, Çanakkale) satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/311-5-7, (21.01.1974). Bkz., EK-8.

¹⁵²³ Almanya'da inşa edilen denizaltının omurgasının kızağa konma törenine Türkiye'yi temsilen Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicioğlu başkanlığındaki heyetin katılması. *BCA*, 30-18-1-2/285-58-8, (25.07.1972).

¹⁵²⁴ ABD'den alınan Cerbe Denizaltı Gemisi'nin yurt dışında yapılmakta olan onarımının uzaması nedeniyle, bu gemide görevli erlerin askerlik hizmet sürelerinin de uzatılması. *BCA*, 30-18-1-2/296-21-9, (28.02.1973).

¹⁵²⁵ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 199.

¹⁵²⁶ Bayraktar ve Sancaktar Tank Çıkarma Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 4080 ton, Boy: 100 m., Silah: 6 ad. 40 mm.lik bofors topu. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 219.

¹⁵²⁷ Ertuğrul Tank Çıkarma Gemisi: Özellikleri: Tonajı: 5778 ton, Boy: 117.12 m., Silah: 3 ad. çift namlulu 3/0'lık top. Bkz., *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 211.

¹⁵²⁸ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 57; Polat, *Türk Deniz Kuvvetleri*, 251-252.

Ertuğrul ile birlikte, diğer bahriyelerde olduğu gibi Türk Amfibi Deniz Piyade Taburu seferi ve yüklü olarak denizde dolaşabilmeye başlamıştır.¹⁵²⁹

Cumhuriyet Donanması'nın en büyük modern denizaltı inşa projesi kapsamında, Denizaltı Filosu'nu güçlendirme çalışmalarının son aşaması olarak, Alman ve Türk Tersaneleri'nde yepyeni AY Sınıfı Denizaltı gemilerinin inşasına başlanmıştır. Yeni tip toplam 6 adet denizaltının ilk ikisinin omurgaları 2 Ağustos 1972 tarihinde Almanya'nın Kiel şehrindeki Howaldtswerke Deutsche Werft (HDW) fabrikasının tezgâhlarına konmuştur. İlk gemi olan Atılay'ın sancak çekme töreni 29 Temmuz 1975 tarihinde Almanya'da gerçekleşmiştir.¹⁵³⁰

2'nci Amfibi Deniz Piyade Taburu 1973 yılında kurulmuş ve ertesi yıl, 18 Nisan 1974 tarihinde, öncelikle Karargâhı oluşturulan iki taburlu Amfibi Deniz Piyade Alayı'nın faaliyeti sağlanmıştır. Böylece, Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde Amfibi Deniz Piyade Alayı, Karargâhı ve bağlısı iki taburla teşkil edilmiş ve yoğun amfibi eğitimlere başlamıştır. 1974 yılından başlayarak Avrupa standartlarında silah ve teçhizatlarla donatılan Amfibi Deniz Piyade Alayı, metotlu yürütülen faaliyetlerle üst seviyeye ulaşmıştır. Ertuğrul'un hizmete girmesiyle 1'inci Amfibi Deniz Piyade Taburu bu gemide konuşlanmış, 2'nci Amfibi Deniz Piyade Taburu ise İskenderun'a intikal etmiştir.¹⁵³¹ 1964-1974 yılları arasında on yıl içerisinde, İskenderun ve Doğanbey olmak üzere her sene bir-iki büyük tatbikatla birlikte çok sık eğitimler yapılarak Çıkarma Filosu'nun seviyesi iyi bir duruma getirilmiştir. Çıkarma Birlikleri haricinde kara birlikleri de amfibi harekât için eğitilmişlerdir. Çıkarma Birlikleri K.lığı, 30 Ağustos 1973 tarihinde Donanma K.lığı kuruluşundan ayrılarak Güney Deniz Saha K.lığı kuruluşuna alınmış ve Mersin'de konuşlandırılmıştır.¹⁵³²

1970'li yılların başlarında, Türk Deniz Kuvvetleri'ne uzun menzilli güdümlü mermilerle teçhiz edilmiş hücumbotların kazandırılması maksadıyla çalışmalar başlatılmış ve bu çalışmaların sonuçları 1973 yılında alınmıştır. Bu kapsamda, Deniz Kuvvetleri için hücumbot ve Harpoon güdümlü mermi ve sistemlerinin satın alınması kararlaştırılmıştır.¹⁵³³ 1973 yılında Harpoon Güdümlü Mermisi ile teçhiz edilmiş Alman "FPB-57" sınıfı hücumbotların inşasına,

¹⁵²⁹ Günsev, 20 Temmuz 1974, 133.

¹⁵³⁰ Sessiz ve Derinden, 129; Cumhuriyet, "Federal Almanya'dan Alınan "Atılay" Denizaltısına Sancak Çekildi", 30 Temmuz 1975, 1. Bkz., EK-19.

¹⁵³¹ Türk Deniz Kuvvetleri, 261; Ertuğrul Üçler, Kıbrıs Çıkartması, İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları, 2009, 54.

¹⁵³² Türk Deniz Kuvvetleri, 252; Tümer, Bir Komutan, 77.

¹⁵³³ Deniz Kuvvetleri için hücumbot ve Harpoon güdümlü mermi ve sistemlerinin satın alınması. BCA, 30-18-1-2/303-61-1, (20.07.1973). Bkz., EK-7.

biri Alman Lürssen Werft Tersanesi'nde diğer üçü Taşkızak Tersanesi'nde (Doğan sınıfı ilk hücumbot 1977 yılında hizmete girmiştir) olmak üzere başlanmıştır.¹⁵³⁴

1960-1974 yılları arasındaki dönemde, ihtiyaç duyulan gemilerin bir kısmı askerî yardımlarla diğer ülkelerden transfer edilirken, bir kısmı kendi tersanelerimizde inşa edilmiştir. Bu dönemde, 1980'lerin donanmasını kurmak için yeni tip denizaltı, fırkateyn ve hücumbot yapılması için büyük projelerin hazırlıklarına başlanılmıştır. Tersanelerimiz geliştirilerek denizaltı, hücumbot ve fırkateyn gibi gelişmiş harp gemileri inşa edebilecek hâle getirilmiştir.¹⁵³⁵

2.3.3.1. Dünyada Deniz Kuvvetleri

1960'lı yıllarda havuz ve helikopter pistini bir araya getiren amfibi taarruz gemileri hizmete girmiştir. Açık denizde devriye ve gözetim görevi icra eden karakol gemilerinin 2. Dünya Savaşı esnasında refakat ve kurtarma maksatlı kullanımlarına çok sık rastlanmıştır. Soğuk savaş yıllarında ise denizaltı ve hava tehdidinin yoğunluğu, daha iyi silahlandırılmış çok amaçlı korvet ve fırkateynlere karakol görevlerinin verilmesine yol açmıştır.¹⁵³⁶

2.3.3.1.1. SSCB

1972 yılı itibarıyla Deniz Kuvvetleri'nde, SSCB ABD'den sonra dünyada ikinci sırada gelmektedir. Pasifik, Baltık, Karadeniz, Kuzey Denizi filoları olmak üzere 4 filo hâlinededir. Karadeniz filosu Boğazları zorlayacak niteliktedir. Akdeniz'de her tipten 40'dan fazla savaş gemisi bulundurmaktadır. Yine, SSCB'nin 400 kadar denizaltısı mevcut olup, bunlardan 40 ile 50 adedi nükleer güçle işlemekte, SSCB'nin iddiasına göre, daldıktan sonra da füze atabilmektedir. Muhripler ve hızlı avcıbotları yerden yere, yerden havaya füze atabilecek kabiliyettedir.¹⁵³⁷

2.3.3.1.2. Fransa

Günümüzdeki deniz gücü 180 adet olan Fransa'nın Charles de Gaulle isimli 1 adet uçak gemisi bulunmaktadır. Soğuk savaş yıllarında ise 1961 ve 1963 yıllarında Clemenceau ve Foch uçak gemileri hizmete girmiştir.¹⁵³⁸

¹⁵³⁴ Hücumbot Filosu Komutanlığı, *Hücumbotlar: Rüzgarla Yarışanlar*, İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2008, 131.

¹⁵³⁵ Tümer, *Bir Komutan*, 78.

¹⁵³⁶ Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 377.

¹⁵³⁷ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 2, Toplantı: 11, 3 Şubat 1972, 300.

¹⁵³⁸ Clemenceau/Foch Uçak Gemileri: Foch uçak gemisi 1981 yılında modernize edilmiştir. Bu modernizasyon ile, yaşam alanları yeniden yapılandırılmış, elektronik harp ve uydu aracılığıyla haberleşme imkanları kazandırılmıştır. 1988 yılında ise 100 mm.lik top kuleleri yerine Crotale hava savunma füze rampaları yerleştirilmiştir. Foch uçak gemisinden 1977 yılında kalkan iki F-8 Crusader uçağı Yemen Hava Kuvvetleri'ne ait iki adet MiG-21'e önleme gerçekleştirmiş, bu görev Fransız güverte konuşlu uçaklarının ilk gerçek muharebe

2.3.3.1.3. İngiltere

Günümüzde deniz gücü 88 adet olan İngiltere'nin 2 adet uçak gemisi bulunmaktadır. İngiltere uçak gemilerinin soğuk savaşın başlarındaki öncelikli görevi emperyal çıkarlarının yerine getirilmesi olmuştur. Bu dönemde 1959 yılında hizmete alınan 28.700 tonluk Centaour uçak gemisine açılı bir uçuş güvertesi ve buharlı mancınık sistemi entegre edilmiştir. Silah ve radar sistemi güncellenmesine karşın modern jet uçaklarından meydana gelen bir hava grubunu taşımaya yeterli olmamıştır.¹⁵³⁹ Bu nedenle, 1986 yılında Hindistan'a satılmış ve bir yıl sonra 1987 yılında Viraat ismini almıştır.¹⁵⁴⁰

2.3.4. Hava Kuvvetleri

1960 yılından sonra, önce millî bütçe imkânları titizlikle dikkate alınarak, Türk Hava Kuvvetleri'nin bu devrede uzay teknolojisi aşamasına giren dünya havacılığına ayak uydurabilmesi için kendisine ayrılan tahsisat artırılmış, NATO teşkilatı ile daha sıkı bir iş birliğine gidilmiştir. Türk Hava Kuvvetleri sınırlı da olsa artan bütçesiyle, zamanın teknolojik gelişmeleri sonucu beliren ihtiyaçlarını belirli bir oran içinde karşılamaya çalışmıştır.¹⁵⁴¹

1960 yılında 222'nci Filo K.lığı Özel Filo K.lığı adını almış, C-54 uçakları ve helikopterler bu filonun başlısı olarak kalmış, ardından filoya EC-47 ve ECM-47 uçakları katılmıştır. Aynı yıl 223'üncü Filo K.lığı'nın ismi Harita ve Manş Kıt'a K.lığı olarak değiştirilmiştir. Yine aynı yıl 12'nci Hava Nakliye Üssü'ne bağlı; 21'inci Uçuş Grup K.lığı bünyesinde 221'inci, 224'üncü ve 225'inci Filo Komutanlıkları, Üs K.lığı başlısı Özel Filo K.lığı ve Harita Manş Kıt'a K.lığı bulunmaktadır. 1964 yılında 224'üncü Filo K.lığı Erkilet/Kayseri Meydanı'na taşınmış ve envantere giren 11 adet C-47 ve 5 adet C-130¹⁵⁴² uçağı Taktik Ulaştırma Filo K.lığı'nı oluşturmuştur. Filonun, bu meydana faaliyete geçen Taktik Ulaştırma Grup K.lığı altında 12'nci Hava Nakliye Üs K.lığı'na bağlantısı gerçekleştirilmiştir. 1965 yılında 21'inci Uçuş Grup K.lığı kapatılarak, 221'inci ve 225'inci Filo K.lıkları'nın

önleme görevi olarak tarihe geçmiştir. Clemenceau uçak gemisi 1990 yılında hizmet dışı bırakılmış, Foch uçak gemisi ise 2000 yılında Brezilya'ya satılmıştır. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 44.

¹⁵³⁹ Evren Mercan, *Modern Harp Gemileri, 1850'den Günümüze*, İstanbul: Kronik Yayınları, 1. Baskı, 2022, 278.

¹⁵⁴⁰ Centaour/Viraat Uçak Gemisi: 1980 yılında modernize edilen geminin ön kısmına 12 derecelik açığa sahip 45 m. uzunluğunda bir kızak yerleştirilmiştir. 1995 yılında Hindistan gemideki Sea Cat füze bataryalarını sökerek yerlerine 30 mm.lik çift namlulu AK-230 nokta savunma sistemleri yerleştirmiştir. Ayrıca radar donanımları yenilenen gemiye elektronik harp kabiliyeti kazandırılmıştır. 1982 yılında yapılan Falkland Savaşı'nda İngiltere Kraliyet Donanması'nın sancağı altında önemli görevler üstlenmiştir. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 45.

¹⁵⁴¹ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 203; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yıldönümünde*, 42.

¹⁵⁴² C-130 "Hercules" Uçağı: Ulaştırma uçağıdır. 14 adet uçak Hava Kuvvetleri'nin hizmetine alınmıştır. 1964-1974 yılları arası dönemde envantere sokulan uçaklar 224'üncü Filo K.lığı/Kayseri'de görev yapmışlardır. 1972 yılında 224'üncü Filo K.lığı isim değişikliği ile 222'nci Filo K.lığı olmuştur. Bu uçaklar, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda hava indirme görevlerini başarılı bir şekilde yerine getirmişlerdir. 1991 yılında 6 adet C-130B uçağı envantere alınmıştır. Bu uçaklar, hâlen görevini sürdürmektedir. Bkz., "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 71; *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 150.

bağlantısı Üs K.lığı'na yapılmıştır. 1969 yılında Üs K.lığı bağlısı üç Filo K.lığı (221'inci, 225'inci, Özel) bulunmaktadır.

1960 yılının Eylül ayında 141'inci Filo K.lığı Mürted Meydanı'na taşınmıştır. 1963 yılında 144'üncü Filo K.lığı Mürted Meydanı'nda açılmıştır. 17 Mayıs 1963 tarihinde filoya 14 adet F-104G¹⁵⁴³ ve 2 adet TF-104G'den oluşan toplam 16 uçak tahsis edilmiştir. 1 Ağustos 1963 tarihli Hava Kuvvetleri K.lığı emri ile, filonun numarası 144 olarak belirlenmiştir.¹⁵⁴⁴ 1964 yılında 141'inci Filo K.lığı, F-86E uçaklarının yerine F-104G uçakları ile modernize edilmiştir.¹⁵⁴⁵ 1 Kasım 1961 tarihli Genelkurmay Başkanlığı emri gereğince, 44'üncü Uçuş Grup K.lığı, 142'nci ve 143'üncü Filolar'dan oluşan 5'inci Hava Üs K.lığı Merzifon'da kurulmuştur. 8 Aralık 1966 tarihinden itibaren 5'inci Ana Jet Üs K.lığı F-5A/B¹⁵⁴⁶ uçaklarıyla donatılmıştır. 142'nci Filo'nun yeni tip uçaklara dönüştürülmesine Bandırma'da başlanmış, ilk olarak 13 adet F-5A/B uçağı 1966 yılı sonlarında filoda hizmete alınmıştır. Bahse konu filoların bu uçaklar ile donatılması 1967 yılında tamamlanmıştır.¹⁵⁴⁷

1 Haziran 1961 tarihinde Hava Kuvvetleri'nin sembolü olarak “*Selçuk Kartalı*” kabul edilmiştir. Böylelikle eski şapka arması değiştirilmiş ve uçucuların taşıdıkları brövede de uçuş saatlerine göre bazı değişiklikler yapılmıştır.¹⁵⁴⁸ 10 Ağustos 1961 tarihinde Hava Savunma K.lığı lağvedilmiş, bunun sonucunda 2'nci Hava Kontrol Grup K.lığı da lağvedilmiştir. 1962 yılında 1'inci Hava Kuvveti K.lığı'nın kadrosu kolordu düzeyine yükseltilerek 1'inci Taktik

¹⁵⁴³ F-104 Uçağı: Hava Kuvvetleri'nin ilk radarlı uçağıdır. 1963-1996 yılları arası periyotta 433 adet uçak hizmete alınmıştır. ABD'den askerî yardım kapsamında alınan ilk F-104G uçakları Temmuz 1963'te 144'üncü Filo K.lığı'nda hizmete girmiştir. Böylece Hava Kuvvetleri 2 Mach uçuş hızı ile tanışmıştır. İtalya'dan F-104S uçakları temin edilmiştir. CF-104 uçakları 1985 yılında envantere girmeye başlamıştır. 1980'li yıllarda envantere sokulan RF-104G uçakları keşif podları sökülerek F-104G hâline getirilmiştir. F-104 uçakları, 141'inci, 142'nci, 161'inci, 162'nci, 163'üncü, 181'inci, 182'nci, 191'inci, 192'nci ve 193'üncü Filo Komutanlıkları'nda Av Bombardıman, Önleme ve Eğitim rolünde görevlendirilmiştir. 1964 yılında icra edilen Kıbrıs Hava Harekâtı'nda Av Önleme, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Av-Bombardıman rollerinde uçmuşlardır. 1994 yılında hizmetten çıkarılmışlardır. Bkz., “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 73; *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 13, 149.

¹⁵⁴⁴ “Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 64; Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 73; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 350.

¹⁵⁴⁵ “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 73; Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, Cilt 4, 229.

¹⁵⁴⁶ F-5 Uçağı: 1965 yılından itibaren 232 adet uçak Hava Kuvvetleri saflarına katılmıştır. 26 Aralık 1965 tarihinde ilk olmak üzere askerî yardım kapsamında 21 adet F-5 uçağı teslim edilmiştir. 23 Kasım 1966 tarihinde uçaklar Atlantik Okyanusu'nu ilk kez havadan katetmiştir. 2002 yılında 48 adet uçak modernizasyona tabi tutularak F-5 2000 ismini almıştır. 151'inci, 152'nci, 161'inci, 162'nci ve 132'nci Filo Komutanlıkları'nda Av Önleme, Av Bombardıman ve Keşif rollerinde görevlendirilen uçaklar, 1966-1971 yılları arası periyotta Coşkun Akrotimi'ni oluşturmuştur. F-5 uçakları hâlen 134'üncü Filo Komutanlığı'nda hizmet etmektedir. 1992 yılından itibaren Türk Yıldızları Akrotimi F-5 uçaklarından oluşturulmaktadır. Bkz., “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 77; *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 13, 150.

¹⁵⁴⁷ “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 77.

¹⁵⁴⁸ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 346; *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 207.

Hava Kuvveti K.lığı ismini almıştır.¹⁵⁴⁹ 1963 yılında hava birliklerinin teşkilatı şu şekildedir:¹⁵⁵⁰

1'inci Taktik Hava Kuvveti K.lığı Eskişehir	3'üncü Taktik Hava Kuvveti K.lığı Diyarbakır	Hava Eğitim K.lığı İzmir
1'inci Ana Jet Üs K.lığı Eskişehir	5'inci Ana Jet Üs K.lığı Merzifon	Uçuş Okulu İzmir
3'üncü Ana Jet Üs K.lığı Konya	7'nci Ana Jet Üs K.lığı Malatya	Hava Harp Okulu İzmir
4'üncü Ana Jet Üs K.lığı Mürted	8'inci Ana Jet Üs K.lığı Diyarbakır	2'nci Güzümlü Jet Üs Çiğli/İzmir
6'ncı Ana Jet Üs K.lığı Bandırma		Jet Eğitim Filo İzmir
9'uncu Ana Jet Üs K.lığı Balıkesir		Diğer Okullar

Türkiye-ABD arasında gerçekleştirilen anlaşmalar doğrultusunda 1961 yılında Çiğli Meydanı'nda açılan Güzümlü Füze Üssü 1963 yılında kapatılmıştır. Destek Grup K.lığı aynı yerde devam etmiş, 1964 yılında Jet Eğitim Uçuş Grubu Eskişehir'den Çiğli Meydanı'na taşınmış ve 2'nci Jet Eğitim Üssü ismini alarak Hava Eğitim K.lığı'na bağlanmıştır.¹⁵⁵¹ 1961 yılında 6. Üs 162'nci Filo K.lığı kapatılmış, bünyesinde F-84G uçakları bulunan 161'inci ve 163'üncü Filo Komutanlıkları görevlerini sürdürmüştür. 1964 yılında 163'üncü Filo K.lığı Alman askerî yardımı yoluyla temin edilen F-84F uçakları ile donatılmıştır. 25 Aralık 1965 tarihinde 161'inci Filo K.lığı, 21 adet F-5 uçağı ile modernize edilmiştir. 1968 yılında 163'üncü Filo K.lığı da F-5 uçakları ile donatılmıştır. 1966 yılında ikinci grup 21 adet F-5 uçağından 6 adedi 161'inci Filo K.lığı'na ulaştırılmıştır.¹⁵⁵² 161'inci Filo K.lığı mensubu pilotlar, 26 Kasım 1966 tarihinde F-5 uçaklarını ABD'den Atlantik Okyanusu'nu aşarak Türkiye'ye getiren ilk pilotlar olmuşlardır.¹⁵⁵³ 1966 yılında “Kartal Akrotimi” 6'ncı Ana Jet Üs K.lığı'nda oluşturulmuş ve Hava Kuvvetleri'nin beşinci akrotimi olmuştur. Bu akrotim, 1971 yılında “Coşkun Akrotimi”¹⁵⁵⁴ ismini almış, fakat aynı yıl içerisinde faaliyetleri durdurulmuştur.¹⁵⁵⁵

191'inci Filo K.lığı, 1960-1964 yılları arası periyotta F-84F, 1965-1968 yılları arası devrede F-84Q uçakları ile görevlerini sürdürmüştür. 10 Haziran 1968 tarihinde Hava

¹⁵⁴⁹ “Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 64; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 349.

¹⁵⁵⁰ *Cumhuriyetin 75. Yılında*, 212-214.

¹⁵⁵¹ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 33; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 352.

¹⁵⁵² “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 77.

¹⁵⁵³ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 355; “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 77.

¹⁵⁵⁴ Ütğm. Coşkun TURAN'ın, 21 Mayıs 1971 tarihinde F-5A uçağında görevini icra ederken düşmesini takiben şehit olması üzerine Akrotime, “Coşkun” çağrı adı verilmiştir. Bkz., “Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 65; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 362.

¹⁵⁵⁵ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 55-56; “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 70.

Kuvvetleri K.lığı'nın emri gereğince, 191'inci Filo K.lığı Mürted Meydanı'na taşınmıştır.¹⁵⁵⁶ 141'inci Filo K.lığı, 9 Ağustos 1967 tarihinde Hava Kuvvetleri K.lığı'nın emri doğrultusunda, 20 adet F-104G uçağı ile Mürted Meydanı'ndan 9'uncu Ana Jet Üs K.lığı'na taşınmıştır. 1968 yılı itibarıyla F-104G uçakları 141'inci Filo K.lığı'nda, F-84F/Q uçakları 192'nci Filo K.lığı'nda hizmet vermeye devam etmektedir.¹⁵⁵⁷

26 Kasım 1962 tarihinde Erhaç/Malatya Meydanı'nda 7'nci Jet Üs K.lığı faaliyete geçmiştir. 12 Haziran 1963 tarihinden itibaren üssün unvanı 7'nci Ana Jet Üs K.lığı olarak değiştirilerek 3'üncü Hava Kuvveti K.lığı'na bağlanmıştır. 1963 yılında 1'inci Hava Üs K.lığı'nın ismi 1'inci Ana Jet Üs K.lığı'na dönüştürülmüştür. 2'nci Hava Kontrol Grup K.lığı 8 yıl Malatya'da görev yaptıktan sonra 25 Mayıs 1962 tarihinde Diyarbakır'a intikal ederek meydanın güneydoğusundaki Diyarbakır Hava Radar Mevzi K.lığı tesislerine konuşlandırılmıştır. 1972 yılından itibaren yarı otomatik NADGE (NATO Air Defence Ground Environment System) sistemine entegre olarak 7'nci Kolordu K.lığı sınırları içerisinde bulunan Dicle Harp Karargâhı'nda faaliyete başlamıştır. Aynı tarihte 2'nci Taktik Hava Kuvveti K.lığı'nın Hava Harekât Merkezi'nin de yarı korumalı binada bulunması ihtiyacı nedeniyle harekât merkezinde yapılan bir düzenleme ile Hava Harekât Merkezi (HHM) ve Bölge Harekât Merkezi (BHM) yan yana oluşturularak, tesis bir harp karargâhı hâline dönüştürülmüştür.¹⁵⁵⁸

Hava meydanlarının ihtiyacı olan VOR cihazları ile Ankara (Esenboğa)-Kıbrıs, Ankara (Esenboğa)-Bağdat arasında telsiz muhaberesini sağlayacak elektronik cihazların araya komisyoncu girmeksizin doğrudan doğruya yabancı memleketlerdeki firmalarla veya kanuni vekilleriyle mukavele yapılmak, geçici veya kesin teminatla gecikme tazminatı aranmamak, teslim süresi hakkında bir kayda tabi olmamak ve siparişe birlikte dönülmez akreditif açılmak suretiyle pazarlıkla satın alınması 6246 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹⁵⁵⁹

30 Eylül 1962 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın emri ile tüm NIKE sistemleri, 8 adet füze filosu 2 grup seviyesi birlik personeli ile birlikte 15'inci Füze Üs K.lığı unvanı ile 1'inci Taktik Hava Kuvveti K.lığı bünyesi altında teşkil edilerek Hava Kuvvetleri K.lığı kuruluşuna dâhil edilmiştir. NIKE füze bataryaları; 1963 yılına kadar Kara Kuvvetleri K.lığı

¹⁵⁵⁶ Filo, F-102A uçakları ile modernizasyona tabi tutulmuştur. Yılın bitimine kadar 20 uçak envantere girmiştir. Uçaklar, 15 Ekim 1968 tarihinde 4'üncü Ana Jet Üs K.lığı'nda icra edilen törenle Hava Kuvvetleri K.lığı'na devredilmiştir. 1972 yılında filonun ismi 141'inci Filo K.lığı olmuştur. Bkz., "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 74; *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 14.

¹⁵⁵⁷ "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 73.

¹⁵⁵⁸ "Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, Hava Kuvvetleri'nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, 338 (Haziran 2001), 101.

¹⁵⁵⁹ Hava meydanlarının ihtiyacı olan VOR cihazları ile Ankara-Kıbrıs, Ankara-Bağdat arasında telsiz muhaberesini sağlayacak elektronik cihazların yurt dışından pazarlıkla satın alınması. BCA, 30-18-1-2/165-37-13, (20.08.1962).

organik kuruluşunda olan 1'inci Top Tugay K.lığı kuruluşunda, bilahare bu tugayın lağvedilmesi ile 1'inci Ordu K.lığı kuruluşunda görev yapmıştır. NIKE bataryaları, 31 Ocak 1963 tarihinde Kara Kuvvetleri'nin kuruluşundan çıkarılarak Hava Kuvvetleri'nin organik kuruluşuna dâhil edilmiştir. Bu tarihten itibaren birliklerin unvanlarında yapılan değişiklikler ile; Bataryalar Filo, Taburlar Grup ve 1'inci Topçu Gündümlü Füze Grubu ise NATO ülkelerinde bulunan 15'inci NIKE Füze Sistemi birliği olmasından dolayı aynı yıl İstanbul'da "*15'inci Füze Üs K.lığı*" ismi ile faaliyete geçirilerek 1'inci Taktik Hava Kuvvet Komutanlığı teşkilatı altında teşkil edilmiş ve Hava Kuvvetleri K.lığı kuruluşuna dâhil edilmiştir.¹⁵⁶⁰

1963 yılında Hava Uçaksavar Er Eğitim Merkezi K.lığı, Hava Er Eğitim Tugay K.lığı'na bağlı olarak Uçaksavar Eğitim ve Kurs Tabur K.lığı adı altında İstanbul'un Şile ilçesinde lağvedilen 1021 Numaralı Radar Mevzii tesislerinde kurulmuştur. Başlangıç olarak Hava Kuvvetleri K.lığı'na uçaksavar sınıfında er yetiştiren birlik, 1966 yılında Hava Teknik Okullar K.lığı'na dâhil edilerek uçaksavar subay ve astsubaylarının temel eğitimlerinin yürütülmesinde görev almıştır. 1970 yılında kadro ve teşkilat yapısı değiştirilerek Hava Teknik Okullar K.lığı'na bağlanmıştır. Uçaksavar subay ve astsubay eğitimlerinin tamamen Hava Teknik Okullar K.lığı'na alınması ile sadece uçaksavar er ve çavuş ihtisas kurslarının açıldığı 23 Kasım 1982 tarihli onay emri Hava Uçaksavar Er Eğitim Merkezi K.lığı adı altında görevini yapmaktadır. 08 Aralık 2005 tarihinden itibaren 15'inci Füze Üs K.lığı'na bağlanmıştır.¹⁵⁶¹

2'nci Jet Üs K.lığı tarafından, uçuşa başlangıç eğitimi 1956-1963 yılları arasında icra edilmiştir. 1963 yılında Uçuş Eğitim Filosu T-34A ve T-6G uçakları ile oluşturulmuştur. 1964 yılından başlayarak uçuş eğitiminin tüm safhaları 2'nci Jet Üs K.lığı'nda yapılmaya başlanmıştır. Jet Eğitim Filosu, 4 Temmuz 1964 tarihinde Eskişehir'den Çiğli'ye taşınarak 2'nci Jet Eğitim Üs K.lığı adını almış ve Hava Eğitim K.lığı'na bağlanmıştır. 1970 yılında 2'nci Ana Jet Üs K.lığı unvanını alarak jet pilotu yetiştirmeyi sürdürmüştür. 1970 yılında bugünkü Başlangıç Eğitim Filosu ve ardından Uçuş Eğitim Filosu olarak anılan filonun ismi değiştirilmiş, "*Başlangıç ve Eleminasyon Filo K.lığı*" ismiyle görevini devam ettirmiştir.¹⁵⁶²

22 Nisan 1965 tarihinde 2'nci Jet Üs K.lığı'na T-33A uçakları katılmış, Öğretmen Yetiştirme ve Standardizasyon Kol K.lığı açılmıştır. 122'nci Filo K.lığı, 31 Ekim 1964 tarihinde Temel Pilotaj Eğitimi'ni vermek üzere 2'nci Jet Eğitim Üs K.lığı'nda göreve başlamış, yılın sonunda 3'üncü Jet Üs K.lığı'na taşınmış, 1965 yılında 131'inci Filo K.lığı adını

¹⁵⁶⁰ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 15, 186.

¹⁵⁶¹ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 206-207.

¹⁵⁶² *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 33.

almış ve 1972 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁵⁶³ Filonun bünyesine 43 adet T-37C¹⁵⁶⁴ uçağı alınmıştır. Eğitim faaliyetleri, 1965-1967 yılları arasında 131'inci ve 132'nci Filo K.lıkları tarafından yerine getirilmiştir. 01 Eylül 1969 tarihinde 132'nci Filo K.lığı'nın eğitim görevi sonlandırılmış, 131'inci Filo K.lığı'nda eğitimler icra edilmiştir.¹⁵⁶⁵

MSB'nin 1965 yılı programına dâhil bulunan iki yatırımı (Hava Kuvvetleri K.lığı'nın teçhizat alımı için teklif miktarı: 1.537.400) için taahhüde girişmek veya emaneten başlamak ve gerekli harcamaları yapmak yetkisinin verilmesi 544 Sayılı Kanun'un 558 Sayılı Kanun ile değişik 2'nci maddesine göre kararlaştırılmıştır.¹⁵⁶⁶

193'üncü Filo K.lığı, 1962 yılından itibaren 3'üncü Ana Jet Üs K.lığı'nın çekirdeğini oluşturmuştur. Çiğli'de konuşlu 122'nci Filo K.lığı, 1964 yılında 9'uncu Ana Jet Üs K.lığı'na nakledilmiştir. 1965 yılında 3'üncü Jet Üs K.lığı'nın unvanı 3'üncü Ana Jet Eğitim Üs K.lığı olarak değiştirilmiş, aynı tarihte Hava Eğitim K.lığı'na bağlanmıştır. 1965-1966 yıllarında içerisinde uçak değişikliğine gidilmiş, F-84G uçaklarının yerine F-84F uçakları üssün hizmetine girmiştir. 1966 yılında Standardize Kol K.lığı faaliyete geçmiştir. Temel Jet Eğitim Filoları 131'inci ve 132'nci Filo K.lığı olarak adlandırılmıştır. 1966 yılında üssün unvanı 3'üncü Ana Jet Üs K.lığı yapılmış ve eğitim üssüne dönüştürülmüş, 193'üncü Filo K.lığı ise H/H Eğitimi'nden sorumlu tutulmuştur. 1970 yılında 133'üncü Filo K.lığı açılmıştır. 10 Ağustos 1967 tarihinde 141'inci Filo K.lığı, 9'uncu Ana Jet Üs K.lığı'na taşınmış, üs başlığı 191'inci Filo K.lığı ise 1968 yılında Mürted Meydanı'na intikal etmiş ve 144'üncü Filo K.lığı adı verilerek F-102¹⁵⁶⁷ uçakları ile donatılmıştır. 8'inci Ana Jet Üs K.lığı başlığı 183'üncü Filo K.lığı, Aralık 1969'da Mürted Meydanı'na nakledilmiş ve F-102A uçakları envanterine

¹⁵⁶³ “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 98.

¹⁵⁶⁴ T-37 Uçağı: Eğitim uçağıdır. Toplam 75 adet T-37 uçağı Hava Kuvvetleri'ne katılmıştır. 1963 yılından başlayarak toplam 50 adet T-37C uçağı İzmir'e görevlendirilmiştir. 1966-1970 yılları arasında 131'inci ve 132'nci Filo Komutanlıkları'nda, 1970 yılında 122'nci Filo K.lığı'nda verilen görevleri icra etmiştir. 1978 yılında 20 adet T-37B uçağı envantere sokulmuştur. 1992 yılında 5 adet T-37B uçağı Ürdün'den temin edilmiştir. 2000-2004 yılları arasında T-37 Yapısal Yenileme Projesi gerçekleştirilerek uçakların kullanım ömrü artırılmıştır. Uzun süre pilotaj eğitiminde görev yapan T-37 uçaklarının tümü modernizasyon projesi ile 30 Ocak 2012 tarihinde kal edilmiş, 18 Mayıs 2012 tarihinde uçaklar için veda töreni yapılmıştır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 19, 33, 149, 205; “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 98.

¹⁵⁶⁵ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 149; “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 98.

¹⁵⁶⁶ MSB'nin 1965 yılı programına dâhil bulunan iki yatırımı için taahhüde girişmek veya emaneten başlamak ve gerekli harcamaları yapmak yetkisinin verilmesi. BCA, 30-18-1-2/186-25-16, (30.04.1965).

¹⁵⁶⁷ F-102 Uçağı: Hava Kuvvetleri'nin her türlü havada önleme gerçekleştirebilen delta kanada sahip uçağıdır. 49 adet uçak envantere sokulmuştur. 144'üncü ve 183'üncü Filo K.lıkları bu uçaklar ile donatılmıştır. 1972 yılında bu filoların isimleri sırasıyla 142'nci Filo K.lığı ve 182'nci Filo K.lığı olmuştur. 1979 yılında envanter dışına çıkarılmıştır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 14, 151; “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 74.

girmiştir. 1969 yılında Mürted Meydanı'nda görevli 3 adet Filo K.lığı'nın uçakları: F-104G 144'üncü Filo K.lığı, F-102A 183'üncü Filo K.lığı ve F-102A 191'inci Filo K.lığı'dır.¹⁵⁶⁸

1'inci Hava Kontrol Grup K.lığı, 1974 yılında Kütahya yolu istikametinde Eskişehir'e 7 km. mesafedeki bugünkü yerine taşınmıştır. 20 Eylül 1968 tarihinde 1'inci Hava Kontrol Grup K.lığı'nın ismi 1'inci Hava Savunma Bölge K.lığı olarak değiştirilmiştir. Bu ismi iki yıl muhafaza ettikten sonra 1970 yılında tekrar değiştirilerek eski ismi 1'inci Hava Kontrol Grup K.lığı adını almıştır. Hava Kuvvetleri'nde 1968 yılına kadar sadece Kara Kuvvetleri K.lığı'na pilot ve teknisyenler yetiştirilirken bu tarihten itibaren Jandarma Genel K.lığı'na da uçak ve helikopterler için, Deniz Kuvvetleri K.lığı ile İçişleri Bakanlığı'na ise helikopterler için uluslararası standartlarda pilot ve teknisyenler yetiştirilmeye başlanmıştır.¹⁵⁶⁹ 1968 yılında Hava Alet Atış ve Bombardıman Okul K.lığı'nın unvanı Hava Atış Bombardıman Destek Grup K.lığı olarak değiştirilmiş, 1969 yılında 3'üncü Hava Kuvveti K.lığı başlısı olmuştur. İncirlik Meydanı, ABD ve Türk Hava Kuvvetleri K.lığı tarafından hâlen farklı görevlerde kullanılmaktadır.¹⁵⁷⁰

1966 yılında Hava Teknik Okullar K.lığı bünyesinde Hava Savunma Okul K.lığı kurulmuştur. 18 Ekim 1968 tarihinde Hava Eğitim K.lığı, Güzelyalı'ya hâlen bulunduğu tesislere taşınmıştır. 13 Eylül 1969 tarihinde Gaziemir'de konuşlu Uçak Bakım Teknik Okulu, Meydan Tesis Bakım Teknik Okulu, Muhabere Okulu ve Hava Savunma Okulu Komutanlıkları'nı tek çatı altında toplayan Hava Teknik Okullar K.lığı kurulmuştur.¹⁵⁷¹ 1970 yılında T-37 Temel Eğitim Filosu Konya'dan İzmir'e nakledilmiştir. Aynı yıl Gaziemir ve Cumaovası'nda “Başlangıç Eğitim Filosu” adı ile T-34 ve T-41 uçaklarıyla 123'üncü Filo K.lığı faaliyete başlamıştır. 1970 yılında Gaziemir'de konuşlu Hava Hastanesi Güzelyalı'ya taşınarak Hava Eğitim K.lığı'na bağlanmıştır. 1972 yılında Afyon'da konuşlu 4'üncü Hava Er Eğitim Tabur K.lığı Kütahya'ya nakledilmiştir.¹⁵⁷²

15 Eylül 1970 tarihinde bünyesinde F-4F uçakları ile kurulan 133'üncü Filo K.lığı'nın adı 28 Mart 1972 tarihinde 132'nci Filo K.lığı olmuştur. Filo, 4 Ekim 1973 tarihinde F-100C uçakları ile modernizasyona tabi tutulmuştur. 131'inci Filo K.lığı'nın ismi Çiğli intikalinin ardından 28 Mart 1972 tarihindeki değişiklik ile “122'nci Temel Jet Eğitim Filo K.lığı”

¹⁵⁶⁸ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 14, 151; “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 74; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 357.

¹⁵⁶⁹ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 356.

¹⁵⁷⁰ “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 110; *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 165.

¹⁵⁷¹ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 34; “Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 65.

¹⁵⁷² *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 34; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 358.

yapılmıştır.¹⁵⁷³ UH-1H Helikopterleri,¹⁵⁷⁴ 29 Temmuz 1970 tarihinde Özel Filo K.lığı'na tahsis edilmiş ve helikopter pilotlarına eğitimler bu filoda verilmiştir. 1971 yılında Türk Hava Yolları'yla imzalanan sözleşme doğrultusunda Vickers VC-7 Viscount Uçağı¹⁵⁷⁵ Hava Kuvvetleri K.lığı hizmetine alınmış ve Özel Filo K.lığı'nda görevlendirilmiştir.

1 Mart 1971 tarihinde bir grup personel C-160 Transall¹⁵⁷⁶ uçaklarında eğitim almak ve uçakları Türkiye'ye getirmek için Almanya'ya gitmiştir. Gelen 2 adet C-160 Transall uçağı 221'inci Filo K.lığı/Etimesgut'a teslim edilmiştir.¹⁵⁷⁷ Türkiye ile Almanya arasında, C-160 tipi Transall Nakliye Uçakları'nın Avrupa Savunma Tekamül Programı çerçevesinde Türk Hava Kuvvetleri'ne devrine dair anlaşmayı imzalaması için MSB Mehmet İzmen'e yetki verilmesi 244 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹⁵⁷⁸

1971 yılında 221'inci Filo K.lığı modernize edilerek Erkilet Meydanı'na nakledilmiş ve Taktik Ulaştırma Grup K.lığı'na bağlantısı yapılmıştır. 27 Temmuz 1971 tarihinde Etimesgut/Ankara'da 301'inci Deniz Hava Filosu K.lığı teşkil edilmiş, bu filoyu güçlendirme faaliyetleri kapsamında, Hollanda Deniz Kuvvetleri'nde hizmet dışı bırakılan 4 adet S-2A uçağı eğitim maksatlı olarak aynı yıl envantere dâhil edilmiştir. 1972 yılında ise 12 adet ilave S-2E uçağı alınmıştır. S-2A uçakları, eğitim ve manş çekme görevlerinde, S-2E Deniz Karakol uçakları ise Denizaltı Savunma Savaşı ve Suüstü Savunma Savaşı görevlerinde kullanılmıştır.¹⁵⁷⁹ 1971 yılında Hava Kuvvetleri'nin emri ile, 12'nci Hava Nakliye Üs Karargâhı, Etimesgut'tan Erkilet Meydanı'na taşınmış ve Taktik Ulaştırma Grup K.lığı'na 12'nci Hava Ulaştırma Ana Üs K.lığı ismi verilmiştir. Karargâhın Erkilet'e taşınmasını takiben Etimesgut'ta göreve devam eden 225'inci, Özel ve 301'inci Deniz Hava Filoları Hava Ulaştırma Grup K.lığı'nı meydana getirmiş, 1999 yılında birlik 11'inci Hava Ulaştırma Ana Üs K.lığı olmuştur. 301'inci Deniz Hava Filosu K.lığı, 1972 yılında 6'ncı Ana Jet Üs K.lığı'na

¹⁵⁷³ 1976 yılında T-37 uçakları tadil edilerek NAPALM atma kabiliyetine kavuşturulmuş ve yapılan atışlar başarılı olmuştur. 1980'li yılların planlarına göre 122'nci Filo K.lığı'nın, herhangi bir kriz hâlinde yakın hava desteği görevi icra etmesi hedeflenmiştir.

¹⁵⁷⁴ UH-1H Helikopteri: 1970 yılından itibaren 27 adet UH-1H Helikopteri Hava Kuvvetleri'ne kazandırılmıştır. Bu helikopterlere Arama-Kurtarma ve irtibat görevleri verilmiştir. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 14, 151; “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 79.

¹⁵⁷⁵ Vickers VC-7 “Viscount” Uçağı: Türk Hava Yolları tarafından ilk defa 1958 yılında uçurulmuştur. 3 adet uçak komuta kontrol rolünde görevlendirilmek amacıyla Türk Hava Yolları'ndan 1971 yılında satın alınmıştır. 224'üncü Filo K.lığı'nda hizmet veren uçaklar 1993 yılında envanter dışına çıkarılmıştır. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 152; “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 71.

¹⁵⁷⁶ C-160 Transall Uçağı: Ulaştırma uçağıdır. 20 adet C-160D uçağı Hava Kuvvetleri saflarına katılmıştır. İlk 2 uçak, Haziran 1971'de envantere sokulmuştur. 12'nci Ana Ulaştırma Üs 221'inci Filo K.lığı'nda görev icra etmiştir. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 152; “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 71.

¹⁵⁷⁷ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 152.

¹⁵⁷⁸ Türkiye ile Almanya arasında, C-160 tipi Transall Nakliye Uçakları'nın Avrupa Savunma Tekamül Programı çerçevesinde Türk Hava Kuvvetleri'ne devrine dair anlaşmayı imzalaması için Mehmet İzmen'e yetki verilmesi. BCA, 30-18-1-2/284-51-18, (04.07.1972).

¹⁵⁷⁹ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 224; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 361.

taşınmıştır. Eğitim ve harekât görevlerini bu meydana yürüten 301'inci Filo, Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle 1974 yılının Temmuz ayında Antalya Meydanı'na intikal ettirilmiş ve harekât boyunca Akdeniz'de toplam 66 sorti, 340 saat keşif/gözetleme görevi icra etmiştir. 14 Temmuz 1976 tarihinde ise Deniz Kuvvetleri K.lığı'na devredilmiştir.¹⁵⁸⁰

Türkiye'nin 1970 yılına girerken envanterindeki uçaklar genel olarak ABD'den tedarik edilmiştir. Türkiye tarafından, 1967-1971 yılları arasında gerçekleştirilen ihracatın %3'ü sivil maksatlı uçaklara sarf edilmiştir.¹⁵⁸¹ 1970 yılında dış kuvvetlerin iştiraki ile yurt içi ve yurt dışında icra edilecek NATO ve CENTO tatbikatlarına Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin katılmasına, müttefik kuvvetlerin Türkiye'ye gelmesine, tatbikatları takip etmelerine ve diğer faaliyetlerin yapılmasına izin verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵⁸²

1970'li yıllarda Türkiye'nin sadece NATO destekli olarak özgür siyaset yürütemeyeceği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda başta ordunun komuta heyeti yeni çıkış yolları bulmaya çalışmıştır. Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, 1970 yılında Türk milletine “*Kendi Uçağını Kendin Yap*” kampanyasına katılma çağrısı yapmış, Kayseri ve Eskişehir'de yer alan Hava İkmal Merkezleri'nin teşvik edilerek “*Millî Havacılık Endüstrisi*”nin faaliyete geçirilebileceğini ifade etmiştir. TBMM'de Türk hava harp sanayinin oluşturulmasına yönelik 45 numaralı Meclis Komisyonu meydana getirilmiştir. Komisyonun çalışmalarında havacılığın halihazırdaki durumu ve önemi görüşülmüştür. 25 Ağustos 1971 tarihinde “*Türk Hava Kuvvetleri'nin Güçlendirilmesi ve Millî Hava Sanayimizin Kurulması Amacıyla Katılma Payı İhdası ve Millî Piyango Hâsılatının Bu Gayeye Sarfı Hakkında Kanun*” yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁸³

Dönemin MSB Ahmet Topaloğlu 1971 yılı bütçesi Cumhuriyet Senatosu'nda tartışıldığı sırada yaptığı açıklamada şu ifadelere yer vermiştir:¹⁵⁸⁴

“TSK'nın ıslah tedbirlerine gayret edilmektedir. 1971 yılı bütçesinin %17,47'si orduya ayrılmıştır. Türkiye; ABD, Kanada, İtalya ve Almanya'dan silah almaktadır. 1947-1963 yıllarında alınan yardımın tutarı 1.983.000.000 ABD doları, 1964-1970 arasında alınan yardım 868.000.000 ABD doları, 1971 yılında ise 127.000.000 ABD doları olacağı beklenmektedir. Askerî bütçenin %78'i millî bütçeden, %22'si dış askerî kaynaklardan karşılanmaktadır.”

1971 ve 1973 yıllarında Türkiye, Yunanistan, İtalya ve Avrupa'da üslenmiş ABD Hava Kuvvetleri'nin katılımlarıyla yapılan Best Hit hava atış yarışmalarında Türk timi birinci

¹⁵⁸⁰ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 224; Dağlılar, *İki Mavi*, 114-119.

¹⁵⁸¹ Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, 163-166.

¹⁵⁸² Dış kuvvetlerin iştiraki ile yapılacak olan NATO ve CENTO tatbikatlarına Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'mizin katılması ile tatbikatlar için yapılacak olan diğer hususlar. *BCA*, 30-18-1-2/240-64-10, (22.09.1969).

¹⁵⁸³ *TBMM Kanunlar Dergisi*, Cilt LIV, Kanun No: 1473, 1971, 434-435.

¹⁵⁸⁴ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt LXIII, Birleşim: 29-33, MSB Bütçesi, 1971, 386-391.

olmuştur.¹⁵⁸⁵ Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından, Orgeneral Muhsin Batur’a NATO ülkeleri arasında yapılan Best Hit-73 müsabakalarında Türk Hava Kuvvetleri ekibinin birinci olması münasebetiyle kutlama mesajı gönderilmiştir.¹⁵⁸⁶

5 Nisan 1972 tarihinde uygulamaya konan ve “RE-MO” ismi verilen Türk ordusunun reorganizasyonu ve modernizasyonu programı faaliyete geçirilmiş ve genel bütçeden “Savunma Giderleri” başlığı ile ödenek tahsis edilmiştir. Aynı yıl, bu ana projenin ilk aşaması olan RE-MO I Projesi uygulanmaya başlanmıştır. RE-MO I Projesi kapsamında Malatya Hava İkmal Bakım Merkezi Genel Müdürlüğü ile Ankara Hava İkmal Bakım Merkezi Genel Müdürlüğü’nün birleştirilmesi kararlaştırılmış ve Malatya İkmal Bakım Merkezi Teknik Müdürlüğü, “Fabrika Müdürlüğü” adını alarak tüm Elektrik, Elektronik, İmalat Atölyeleri, İş Hazırlama Büroları ve Kalibrasyon Laboratuvarları Şefliği ile birlikte Ankara Hava İkmal Bakım Merkezi Genel Müdürlüğü’ne intikal ettirilmiştir. Malatya Hava İkmal Bakım Merkezi Genel Müdürlüğü ise lağvedilmiştir. İntikal sonucu birliğin adı 1974 yılında “Ankara Hava İkmal Bakım Merkezi K.lığı” olarak değiştirilmiştir. Ankara Hava İkmal Bakım Merkezi K.lığı bu tarihten itibaren, Hava Kuvvetleri K.lığı envanterinde bulunan uçak, radar, füze gibi silah sistemlerine bakım, onarım, revizyon, imalat ve kalibrasyon desteği vermeye başlamıştır.¹⁵⁸⁷

2’nci Ana Jet Üs K.lığı bünyesinde 1972 yılından itibaren Deniz Kuvvetleri K.lığı için pilot yetiştirilmeye başlanmıştır. 27 Kasım 1974 tarihinde Pilot Adayı Subaylar Tabur K.lığı kurulmuştur. 1973 yılında sivil meydan olarak inşa edilen Kaklıç Meydanı (eski adı Sasalı) ve 1987 yılında Adnan Menderes Meydanı 2’nci Ana Jet Üs K.lığı’na bağlanmıştır. Böylece Çiğli ve Adnan Menderes Meydanı’ndaki pilotaj eğitimlerinin yanında, Kaklıç Meydanı’nda da SF-260D uçağı ve UH-1H Helikopteri eğitimleri verilmeye başlamıştır. 1972 yılında 123’üncü Filo K.lığı’nın ismi “123’üncü Jet Eğitim Filo K.lığı”, ardından “123’üncü Eğitim Filo K.lığı” olacak şekilde düzenlenmiştir. Eğitimler, Gaziemir/İzmir ve Cumaovası/İzmir’de T-34 uçakları ile sürmüştür. 1973 yılından itibaren Hava Harp Okulu’na alınacak öğrenciler ABD’den temin edilen T-41D¹⁵⁸⁸ uçakları ile seçme uçuşlarına tabi tutulmuştur.¹⁵⁸⁹

¹⁵⁸⁵ *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 249 (Temmuz 1973), 128; “Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 65; *Cumhuriyetin 70’inci Yıldönümünde*, 42.

¹⁵⁸⁶ Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur’a, NATO ülkeleri arasında yapılan Best Hit-73 müsabakalarında Türk Hava Kuvvetleri ekibinin birinci olması münasebetiyle gönderilen kutlama mesajı. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Sıra No 06004018, Ek No 1, Belge No 372066, (26.07.1973). Bkz., EK-3.

¹⁵⁸⁷ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 23-24.

¹⁵⁸⁸ T-41D Uçağı: Temel uçuş eğitim uçağıdır. 1972 yılında toplam 30 adet T-41D uçağı Hava Kuvvetleri envanterine girmiş ve 123’üncü Filo K.lığı’na tahsis edilmiştir. 1992 yılında SF-260 uçaklarının alınmasını takiben Hava Harp Okulu 5’inci Filo K.lığı’na nakledilmişlerdir. Hâlen Hava Harp Okulu öğrenci uçuşlarında hizmet vermektedir. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 153.

¹⁵⁸⁹ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 209.

1972 yılında 181'inci Filo K.lığı'nda yer alan F-84F Av-Bombardıman uçakları envanter dışına çıkarılmış ve filo 18 adet F-100C ve 2 adet F-100F uçakları ile donatılmıştır. 25 Kasım 1972-01 Ağustos 1985 tarihleri arasında filoda F-100 C/D/F uçakları görev icra etmiştir. 184'üncü Keşif Filo K.lığı,¹⁵⁹⁰ 1973 yılında 8'inci Ana Jet Üs K.lığı'na bağlanmıştır. 4 Nisan 1972 tarihinde 3'üncü Hava Kuvveti K.lığı, 2'nci Taktik Hava Kuvveti K.lığı ismini almıştır.¹⁵⁹¹ Aynı tarihte Ana Jet Üs Komutanlıkları bağlısı Filo Komutanlıkları'nda da isim değişikliklerine gidilmiştir.¹⁵⁹²

1972 yılında hava birliklerinin teşkilatı şu şekildedir:¹⁵⁹³

1'inci Taktik Hava Kuvveti K.lığı Eskişehir	2'nci Taktik Hava Kuvveti K.lığı Diyarbakır	Hava Eğitim K.lığı İzmir
1'inci Ana Jet Üs K.lığı Eskişehir	5'inci Ana Jet Üs K.lığı Merzifon	Hava Harp Okulu K.lığı Yeşilyurt/İstanbul
4'üncü Ana Jet Üs K.lığı Mürted/Ankara	7'nci Ana Jet Üs K.lığı Erhaç/Malatya	Hava Lisesi K.lığı İzmir
6'ncı Ana Jet Üs K.lığı Bandırma	8'inci Ana Jet Üs K.lığı Diyarbakır	2'nci Güzümlü Jet Üs Çiğli/İzmir
9'uncu Ana Jet Üs K.lığı Balıkesir	2'nci Hava Kontrol Grup K.lığı Diyarbakır ve Radarlar	3'üncü Ana Jet Üs K.lığı Konya
15'inci Füze Üs K.lığı Alemdağ/İstanbul		Hava Lisan Okul K.lığı İzmir
1'inci Hava Kontrol Grup K.lığı Eskişehir ve Radarlar		Hava Teknik Okullar K.lığı İzmir
		Hava İkmal ve İhtisas Okul ve Kurslar K.lığı Eskişehir
		Hava Motorlu Araçlar Okul K.lığı Bursa
		Hava Astsubay Okul K.lığı İzmir

Erzurum Hava Radar Mevzi K.lığı, 1972 yılında NATO'nun güney bölgesi Hava Savunma Yer Sistemleri Projesi kapsamında NADGE Kontrol İhbar Merkezi (KİM) ve Yedek BHM olarak şehir merkezine 20 km. uzaklıkta kurulmuştur. 1985 yılında Full NADGE Site (FNS) cihazları ile teçhiz edilmiş ve böylece AWACS uçakları ile entegrasyon sağlanmıştır. NATO hava meydanları, radar mevzileri ve NIKE tesislerinde yaptırılacak inşaat ve tesisat

¹⁵⁹⁰ Filo, 1957 yılında Eskişehir'de faaliyete başlamıştır. 17 Mayıs 1958 tarihinde Diyarbakır'a nakledilerek 3'üncü Taktik Hava Kuvveti K.lığı'na bağlanmıştır. 1973 yılında 8'inci Ana Jet Üs K.lığı'na bağlantı değişikliği yapılarak görevlerini sürdürmüştür.

¹⁵⁹¹ *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri*, Cilt III, 11; "Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 65.

¹⁵⁹² Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 364.

¹⁵⁹³ *Cumhuriyetin 75. Yılında*, 215-217.

işleri ile yasak bölgeler içerisinde yaptırılacak inşaat, alım ve ulaştırma işlerinin 1973 mali yılında pazarlıkla yaptırılması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹⁵⁹⁴

2.3.4.1. Dünyada Hava Kuvvetleri

2.3.4.1.1. SSCB

Tu-22 Blinder, Tupolev şirketi tarafından tasarlanarak 1960 yılında hizmete giren bir orta menzilli bombardıman uçağıdır. SSCB Hava Kuvvetleri tarafından kullanılan ilk süpersonik bombardıman uçağıdır.¹⁵⁹⁵ 1972 yılı itibarıyla SSCB Hava Kuvvetleri'nin 11 bin uçağı bulunmakta, bunlardan 7 bini avcı uçağı olup, savunma tipindedir. Geriye kalanın 1.500'ü hafif, orta, ağır bombardıman uçağı, 2.500'ü de ulaştırma ve diğer hizmet uçaklarıdır. Avcı uçaklarının tehlikesi büyük olmamakla beraber, Kanada ve ABD'ye kadar uzanabilen tepkili stratejik bombardıman uçakları, uçak gemilerinden havalanan hava kuvvetleri bulunmaktadır. 2.500 deniz miline atılabilen yüzlerce orta menzilli füzeye sahip bulunmakta, ABD ve Kanada'ya atılabilen balistik füzeleri de mevcut bulunmaktadır.¹⁵⁹⁶

2.3.4.1.2. ABD

F-15 Eagle uçağı, ilk uçuşu 27 Temmuz 1972 tarihinde gerçekleştirilen, her türlü hava şartlarında görev yapabilen, yüksek manevra yetenekli ve hava muharebelerinde üstünlük sağlamak üzere tasarlanmış bir avcı uçağıdır. Başlangıçta yapılan F-15A (tek kişilik) ve F-15B'lerden sonra (B modeli iki kişiliktir), 1979 Temmuz'undan itibaren, iç yakıt kapasitesi 2.000 lb. daha fazla olan ve gövdeye uygun yakıt tankları ile takviye edilen F-15C ve F-15F modellerinin yapımı gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁹⁷

¹⁵⁹⁴ NATO hava meydanları, radar mevzileri ve NIKÉ tesislerinde yaptırılacak inşaat, tesisat işlerinin 1973 mali yılında pazarlıkla yaptırılması. *BCA*, 30-18-1-2/296-23-18, (19.03.1973).

¹⁵⁹⁵ TU-22 Blinder: SSCB tarafından 311 adet üretilmiştir. Bombardıman, keşif, elektronik istihbarat görevlerinde kullanılmıştır. Kuyruğa (dik kuyruk üzerine) bağlı iki adet turbo jet motor ve hava alıkları mevcuttur. Gövde, tüp şeklinde, sağlam ve sivri uçludur. Kokpit kademelidir. Geriye doğru daralan, ok açılı ve dört köşe uçlu, gövdeye alttan bağlı yatay kuyruk mevcuttur. Dik kuyruk geriye doğru incelen, ok açılı ve dört köşe uçludur. Mürettebatı 3 kişidir. 2000'li yılların başında tamamen emekliye ayrılmışlardır. Silahları: 1 ad. 23 mm.lik çift namlulu GSh-23 topu, 21.000 kg. bomba roket kapasitesi, Kh-15, Kh-22, Kh-31, Kh-35, Kh-55 havadan satıha füzeleri ve bombalar. SSCB, Ukrayna, Libya ve Irak tarafından kullanılmıştır. Bkz., Atalan, "Modern Hava Sistemleri II", 109.

¹⁵⁹⁶ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 2, Toplantı: 11, 3 Şubat 1972, 300.

¹⁵⁹⁷ F-15 Eagle Uçağı: Standard F-15 ekipmanı, ağaç yüksekliğine kadar çok alçak irtifalarda, küçük, yüksek süratli hedeflerin uzun menzilden bulunup izlenebilmesini sağlayan Hughes Aircraft APG-63 hafif X band Pulse doppler radar içermektedir. Uçak, 1983 Şubat'ında başlayan Çok Aşamalı Geliştirme Programı'na göre sürekli olarak geliştirilmiştir. Bu geliştirme programı içinde, Programlanabilir Silah Kontrol Set'i, geliştirilmiş merkezî bilgisayar, MIL-STD 1760 entegrasyonu, APG-70 radarı ve AIM-7, AIM-9 ve AMRAAM gibi ileri teknoloji silahların ilave edilmesini sağlayan Taktik Elektronik Savaş Sistemi bulunmaktadır. Geliştirme Programı'na göre donatılmış F-15'lerin teslimatına 1985 Haziran'ında başlanmıştır. F-15A/B/C/D modelleri hava-hava görevlerini yerine getirirken, 1984 Şubat'ında, ABD Hava Kuvvetleri, her hava koşulu havadan havaya ve derin engelleme görevleri için, iki rollü av uçağı olarak F-15E'nin seçildiğini açıklamıştır. İki kişilik olan bu model, 23.500 lb. ağırlığında silah taşıyabilmektedir. Silahları: Bir ad. 20 mm.lik altı namlulu M61A1 topu, 7300 kg. bomba roket kapasitesi, onbir taşıma noktasında AIM-7, AIM-9 ve AIM-120 havadan havaya füzeler. Bkz., *M5 Savunma ve Silah Sistemleri Dergisi*, 28 (1986), 14; Atalan, "Modern Hava Sistemleri II", 24.

2.3.4.1.3. Fransa

Hava gücü Toplam 1.057 adet olan Fransa'nın 269 adet Av/Önleme uçağı bulunmaktadır. Bunlardan Mirage-III uçağı, Fransa'da Dassault Havacılık tarafından 1950'li yıllarda geliştirilmiş ve 1961 yılında hizmete girmiş süpersonik avcı uçağıdır.¹⁵⁹⁸ Mirage F-1C, Mirage III'lerin yerini almak üzere 1973 yılında hizmete girmiştir. Fransız Hava Kuvvetleri'nin ana önleyici uçağı olarak İran-Irak Savaşı ve Körfez Savaşı'nda kullanılmıştır.¹⁵⁹⁹

2.3.4.1.4. İngiltere

Hava gücü toplam 738 adet olan İngiltere'nin 119 adet Av/Önleme uçağı bulunmaktadır. Bunlardan Jaguar uçağı, 1960'lı yıllarda Varşova Paktı'ndan gelebilecek olası bir hava saldırısına cevap verebilmek ve yer hedeflerine taarruz etmek maksadıyla tasarlanmış, 1973 yılında hizmete girmiş, kısa sürede süpersonik performans, keşif ve taktik nükleer saldırı rolleri için de kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶⁰⁰

2.3.5. Jandarma Kuvvetleri

1960'lı yıllarda Jandarma Genel K.lığı: Karargâh: Personel, Harekât, Lojistik Başkanlıkları, İstihbarat Şube ve Karargâh Birlik K.lığı; Seyyar Jandarma Birlikleri: 3 adet Seyyar Tugay, 6 adet Seyyar Alay; Eğitim Birlikleri ve Okullar: 3 adet Eğitim Tugayı, Jandarma Subay Okulu, Uzman Jandarma Okulu ve Jandarma Komando Okulu, Jandarma

¹⁵⁹⁸ Mirage-III Uçağı: 1.400 adet üretilmiştir. Taarruz, av ve keşif görevlerinde kullanılmaktadır. Mürettebatı bir kişidir. Kanatlar, ortadan bağlantılı, delta kanatların uçları küçük kare şeklindedir. Motor (bir turbojet), gövdenin içine yerleştirilmiştir. Hava alıkları gövdenin yanlarında, kanat diplerinin önündedir. Boru şeklindeki gövdenin burnu iğne gibi sivridir ve hava alıklarında hafifçe şişkinleşmektedir. Köşeli camdan yapılmış pilot kabini, burun kısmının önüne yerleştirilmiştir. 1967 yılında yapılan Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail hava taarruz gücünün belkemiğini oluşturmuştur. Silahları: 2 ad. 30 mm.lik DEFA 552 topu, 4400 kg. bomba roket kapasitesi, beş taşıma noktasında AIM-9, Magic R530 havadan havaya, Exoket AM-39, AS-30, AS-37 havadan satıha füzeleri, roket podları ve bombalardır. Fransa, Pakistan, Arjantin, Şili, Gabon, Brezilya, Kolombiya, Libya, Mısır, Peru ve Venezuela gibi ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Bkz., "Modern Hava Sistemleri II", 57.

¹⁵⁹⁹ Mirage F-1C Uçağı: Fransa tarafından 1966 ile 1992 yılları arasında 720 adetten fazla üretilmiştir. Taarruz, av ve keşif görevlerinde kullanılmaktadır. Turbojet motoru, gövdenin geri kısmının içine yerleştirilmiştir. Gövdenin yanlarında bulunan yarım daire şeklindeki hava alıkları, kanat diplerinin önüne doğru uzanmaktadır. Yuvarlak olan gövde ileriye doğru birden bire daralmakta ve burunda sivrileşmektedir. Pilot kabini yukarıya doğru kademelidir. Gövde, hava alıklarının altında oval bir şekilde yassılaşıp genişlemektedir. Gövdenin gerisi, egzoz borusuna kadar, hafifçe daralmaktadır. Mirage F2, F3, F4, F5 olarak adlandırılan türevleri üretilmiştir. Silahları: 2 ad. 30 mm.lik DEFA 553 topu, 4000 kg. bomba roket kapasitesi, Super Matra 530D/F ve Magic 2 havadan havaya füzeleridir. Fransa, İspanya, Yunanistan, Güney Afrika Cumhuriyeti, İran, Irak, Fas ve Kuveyt gibi ülkeler tarafından kullanılmıştır. Bkz., Atalan, "Modern Hava Sistemleri II", 28.

¹⁶⁰⁰ Jaguar Uçağı: İngiltere ve Fransa ortak yapımı olarak 543 adet üretilmiştir. Av ve eğitim görevlerinde kullanılmaktadır. Kanat, gövdeye üstten bağlı, ok açılı, küt uçlu delta kanatlardır. Bu kanat yapısı sayesinde çok alçak irtifalarda üstün performans sergileyebilmektedir. İki adet turbofan motor gövde içinde pilot kabini gerisindedir. Dikdörtgen hava alıkları pilot kabini hizasındadır. Gövdenin burnu uzun, sivri ve ucu kesiktir. Gövde, hava alıklarından itibaren genişler, oluşan dikdörtgen şekil egzozlara kadar devam eder. Egzozların hizasında gövde altında iki adet stabilize kanatçığı mevcuttur. Pilot kabini kubbemsidir. 1984 yılında Çad'da düzenlenen Manta Harekâtı'nda, 1991 Körfez Savaşı'nda ve 1999 Bosna-Kosova Harekâtları'nda önemli görevler üstlenmiştir. Silahları: 2 ad. 30 mm.lik DEFA top, 8 ad. Matra roket, yedi taşıma noktasında AIM-9 ve 2 ad. R550 Magic havadan havaya füzeleri, AS-30L laser guided ve S-37 havadan karaya füzeleridir. İngiltere, Fransa, Hindistan ve Umman tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Hava Sistemleri II", 99.

müesseseleri; Sabit Jandarma Birlikleri: 12 adet Jandarma Bölge K.lığı ve buna bağlı birlik ve karakollar, Ege Jandarma Deniz Bölge K.lığı şeklinde teşkilatlanmıştır. Personel kadrosu: yaklaşık 75.000'dir. Araç kadrosu ise 1.600 civarındadır.¹⁶⁰¹

1960 yılında Jandarma Genel K.lığı teşkilatındaki okuma yazma taburları, okuma yazma okuluna dönüştürülmüştür. Böylece, TSK'da çok faydalı olan bir teşkilat, Jandarma'nın da bünyesine girmiştir. 13 adet ilçede yeniden Jandarma K.lığı teşkil edilmiştir. 1961 yılında Jandarma Bölge Komutanlıkları teşkil edilmeye başlanmış, ilki Ankara'da kurulmuştur. Jandarma Umum Kumandanlığı 1961 yılında yeniden Jandarma Genel Kumandanlığı'na dönüşmüştür.¹⁶⁰² Jandarma Kuvvetleri, 1961 yılından 1973 yılına kadar rayiç değeri 384.909.671 TL. kıymetinde kaçak mal yakalamıştır. Bu rakam, Türk Jandarması'nın devlet yararına olan hizmetinin bir göstergesidir.¹⁶⁰³ Jandarma Genel K.lığı'nın ihtiyacı olan 9 adet sahil muhafaza botunun alımında Batı Alman Fr. Schweers firmasına ödenecek döviz kuru miktarının artırılması 4353 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹⁶⁰⁴

Toplumsal ve anarşik olaylarla ilgili uygulamaların daha etkili bir şekilde yerine getirilmesi, günün ve geleceğin ihtiyaçlarına göre özel olarak üstün seviyede eğitilmiş, klasik zabıta usul, metot ve olanaklarının daha modern bir seviyeye çıkartılabilmesi maksadıyla, 1963 yılında İzmir ilinin Eski Foça ilçesinde, 4 adet bölükten teşkil edilen Jandarma Komando Okulu faaliyete geçmiş, komando birliklerinde görevlendirilecek personelin komando eğitimlerine başlanmıştır. Günümüzde Jandarma teşkilatının hem nitelik hem de nicelik açısından güçlü olmasında komando birliklerinin rolü çok büyüktür. Cumhuriyet döneminde kırsal alanda eşkiyayla mücadele komando birlikleri tarafından yapılmıştır.¹⁶⁰⁵ Jandarma Genel K.lığı'na ABD askerî yardımından verilen 37 adet Jeep taşıtın montaj işinin pazarlıkla yaptırılması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁰⁶

İstenilen yer ve zamanda toplu kuvvet bulundurmak, güvenlik hizmetlerini vermek, keşif ve gözetleme görevlerini daha iyi bir şekilde icra etmek, herhangi bir olay sonucu veya bir kaza anında yaralılara anında müdahale ederek hastaneye sevk edilmesini sağlamak maksadıyla, jandarma havacılık birlikleri kurulmasına karar verilmiş ve ilk kez 1969 yılında Ankara ve Diyarbakır'da kurularak hafif uçak ile helikopterler jandarma envanterine alınmıştır.¹⁶⁰⁷

¹⁶⁰¹ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 275.

¹⁶⁰² Hakkı Aris, *Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara: Mönch Türkiye Yayıncılık, 2007, 278; *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 221.

¹⁶⁰³ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 224.

¹⁶⁰⁴ Jandarma Genel K.lığı'nın ihtiyacı olan 9 adet sahil muhafaza botunun alımında Batı Alman Fr. Schweers firmasına ödenecek döviz kuru miktarının artırılması. BCA, 30-11-1-0/290-5-5, (16.02.1962).

¹⁶⁰⁵ Özel, *Türk Ordusu*, 228; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 321.

¹⁶⁰⁶ Jandarma Genel K.lığı'na ABD yardımından verilen 37 adet Jeep taşıtın montaj işinin pazarlıkla yaptırılması. BCA, 30-18-1-2/191-78-13, (17.12.1965).

¹⁶⁰⁷ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 221; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yılında*, 66.

Jandarma Genel K.lığı'na ABD yardımından verilen demonte vaziyetindeki 38 adet jeepin montajının Türk Willys Overland AŞ'ye pazarlıkla yaptırılması 2490 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹⁶⁰⁸

Bu dönemde, Jandarma'da en önemli değişiklik, toplu sisteme yöneliş olmuştur. Mevcut karakolların il ve ilçe merkezlerinde toplanması suretiyle kurulan düzen ile sabit jandarmada disiplin, üstün bir eğitim ve öğretim, iskan ve iâşe durumu, emir ve komuta ile kontrol düzenli bir hâle gelmiş, kuvvet tasarrufu sağlanmış. Bu maksatla, 1966 ve 1967 yıllarında birçok il ve ilçede toplu sistemde çalışılmaya başlanmış; yol, arazi, iklim koşulları ve güvenlik durumu elverişli olan bölgelerde, hizmet ve görevin daha etkili bir şekilde yürütülebilmesi için, yeterli motorlu araç sağlandığı ve haberleşme imkânları elverdiği takdirde toplu sistemin uygulanması prensip olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁰⁹ 1967 yılında jandarmanın belkemiğini oluşturan astsubay ihtiyacını karşılama yoluna gidilmiştir. Suçla ilgili izlerin takibinde ve suçluların yakalanmasında kullanılmak ve takip ekiplerinin çalışmalarına yardımcı olmak maksadıyla köpek kadroları ihdas edilerek “*Köpek Eğitim ve Üretim Birliği*” teşkil edilmiştir. İl Jandarma Alay Komutanlıkları teşkilatına astsubay fotoğraf uzmanı ile astsubay parmak izi uzmanlarından meydana gelen Kriminal Tahkikat Bürosu (daha sonra İstihbarat ve Sorgulama Timi olmuştur) dâhil edilmiş ve faaliyete geçmiştir. 1967 yılı yeni teşkil ve kuruluşlarla Jandarma Kuvvetleri bünyesinde büyük bir güçlenme yılı olmuştur. Aynı yıl Söğüt'te Jandarma Şoför Eğitim Tabur K.lığı kurulmuş, daha sonra alay seviyesine çıkarılmış, ilk Jandarma Komando Taburu Siirt'te kurulmuş, daha sonra Batman'a intikal etmiştir.¹⁶¹⁰

Jandarma Genel K.lığı helikopterlerine monte edilmek üzere 18 adet MGHK/21 makineli tüfek, 360 adet şerit, 120 adet şerit verici malzemenin Askerî Tedarik Dairesi aracılığı ile Almanya Heckler Und Koch firmasından pazarlıkla satın alınması 6246 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹⁶¹¹ Jandarma Genel K.lığı'nın ihtiyacı için 1.000 adet G3/A4 silahı, 1.000 adet süngü ve muhafazası ile 6.000 adet şarjör çantası ve 1.000 adet HEKO temizleme zinciri ile birlikte komple temizleme aletinin Batı Almanya'daki Heckler Und Koch firmasından bu konuda hazırlanan anlaşma esasları çerçevesinde satın alınması 6246 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹⁶¹²

¹⁶⁰⁸ Jandarma Genel K.lığı'na ABD yardımından verilen 38 jeepin montajının Türk Willys Overland A.Ş.'ye pazarlıkla yaptırılması. *BCA*, 30-18-1-2/199-70-16, (10.10.1966).

¹⁶⁰⁹ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 224; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 275.

¹⁶¹⁰ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 221; *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 358.

¹⁶¹¹ Jandarma Genel K.lığı helikopterlerine monte edilecek malzemelerin Almanya Heckler UND KOCH firmasından pazarlıkla satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/222-52-3, (11.07.1968).

¹⁶¹² Jandarma Genel K.lığı'nın ihtiyacı için silah, süngü ve muhafazası ile şarjör, komple temizleme aletinin Batı Almanya'daki Heckler Und Koch firmasından satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/228-90-17, (28.12.1968).

1968 yılında Jandarma'nın ilk havacılık birliği Hafif Helikopter Bölük K.lığı Diyarbakır'da açılmıştır.¹⁶¹³ 1969 yılında envantere giren hava ulaşım araçlarının artması üzerine ikinci birlik Ankara'da kurulmuştur. Anında müdahale sağlamak için ilk kez ambulans helikopteri de jandarma envanterine dâhil edilerek hizmete verilmiştir.¹⁶¹⁴ 6 Ocak 1969 tarihinde Jandarma Genel K.lığı'na bağlı olarak Narkotik Şube teşkil edilmiştir. 30 adet ilde kurulmuş bulunan narkotik maddelerle mücadele timleri, yeni malzemelerle donatılmış ve personeli özel kurslardan geçirilerek eğitilmişler, bu amaçla üç adet uçaktan meydana gelen bir hava kontrol grubu oluşturulmuştur.¹⁶¹⁵

1970'li yıllarda Jandarma Genel K.lığı: Karargâh: Personel, Harekât, İstihbarat, Asayiş, Lojistik, Ordu Malları Teftiş Kurulları, Denetleme, İstişare-Araştırma Kurulları Başkanlıkları, Genel Sekreterlik, Muhabere, Komptrolörlük, Deniz ve Hava Şubeleri, Hukuk İşleri Müdürlüğü ve Karargâh Destek Kıtalar K.lığı; Sabit Jandarma Birlikleri: 12 adet Jandarma Bölge K.lığı ve buna bağlı Birlik ve Karakollar ile Komando Birlikleri; Seyyar Jandarma Birlikleri: 3 adet Seyyar Tugay, 1 adet Jandarma Deniz Bölge K.lığı; Jandarma Eğitim Birlikleri ve Okullar: 3 adet Eğitim Tugayı, Jandarma Subay Okulu, Uzman Jandarma Okulu ve Jandarma Komando Okulu ve Jandarma Kurumları şeklinde teşkilatlanmıştır.¹⁶¹⁶

Jandarma Genel K.lığı'nın ihtiyacı olan her türlü motorlu ve motorsuz araç, gereç, silah, hücumbot, helikopter, makine, motor, radar vb. malzemelerin araya komisyoncu girmeksizin, mukavele yapılmak ve Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında Kanun esaslarına uyulmak suretiyle pazarlıkla satın alınması ve ithali 6246 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹⁶¹⁷ Jandarma Birlikleri ihtiyacı için bedeli 1969 mali yılı Jandarma Genel K.lığı bütçesinden ödenmek üzere yurt dışından getirilecek olan 6.028.736,10 lira kıymetindeki 510 adet telsiz cihazına ait işlemlerin 08.01.1970 tarih ve 7/4 Sayılı Bakanlar Kurulu kararı hükümlerinden istisna edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶¹⁸ Jandarma erbaş ve erlerinin telli ve telsiz haberleşme cihazlarını öğrenmeleri maksadıyla 1970 yılında Jandarma Muhabere Eğitim Merkezi kurulmuştur. Sınır, kıyı ve karasuların emniyet, gözetleme ve korunması ile görevlendirilmiş Seyyar Jandarma Birlikleri, barış ve savaş görevlerini daha etkin bir şekilde gerçekleştirebilmeleri amacıyla 1971 yılında yeniden teşkilatlandırılmışlardır.¹⁶¹⁹

¹⁶¹³ İbrahim Açıkmeşe, "Cumhuriyetin 70. Yılında Jandarma Genel Komutanlığı", *Türk İdare Dergisi*, 401 (Aralık 1993), 323.

¹⁶¹⁴ Özel, *Türk Ordusu*, 230.

¹⁶¹⁵ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 225; *Cumhuriyetin 60'ıncı Yılında*, 67.

¹⁶¹⁶ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 275.

¹⁶¹⁷ Jandarma Genel K.lığı'nın ihtiyacı olan her türlü motorlu ve motorsuz araç, gereç, silah, hücumbot, helikopter, makine, motor, radar, vb. malzemelerin pazarlıkla satın alınması ve ithali. *BCA*, 30-18-1-2/247-18-1, (27.02.1970).

¹⁶¹⁸ Jandarma Birlikleri ihtiyacı için yurt dışından getirilecek 510 adet telsiz cihazına ait işlemlerin 7/4 Sayılı Karar hükümlerinden istisna edilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/246-15-15, (22.02.1970).

¹⁶¹⁹ *Cumhuriyetin 50'inci Yıldönümünde*, 224.

2.4. Savunma Harcamaları

24 Ekim 1960 tarihinde savunma hizmetlerini yürütmek üzere Savunma Sekreterliği kurulmuştur.¹⁶²⁰ MSB bütçesinin genel bütçe içindeki oranı 1960 yılında %22,85 ve 1961 yılında %24,36 olarak gerçekleşmiştir. 1962 yılında ise MSB bütçesi ABD yardımlarının düşmesi sonucu %25,27 ile 3.855 milyara yükselmiştir.¹⁶²¹ 1965 mali yılında genel bütçenin %21'i Millî Savunma bütçesine ayrılmış ve 3.007 milyar lira olarak gerçekleşmiştir. 1964 mali yılı oranı ile karşılaştırıldığında %3,31 daha yüksektir. 1964 yılı rakamı 96.479.003 liradır.¹⁶²²

Aşağıdaki tabloda, bu dönemde millî bütçeden MSB'ye tahsis edilen ve değişik kaynaklardan temin edilen yardımlar yer almaktadır:

Yıllar	Millî Bütçeden	ABD Yardımından	Karşılıklı Paralardan	Nato Enf.	Toplam (Milyon TL.)
1960	1 222 660	794 987	500 000	53 903	2 571 550
1961	2 252 872	1 198 722	363 000	160 121	3 611 715
1962	2 555 864	1 286 216	449 647	13 356	3 855 436
1963	2 803 063	-	505 000	168 412	-
1964	2 910 813	-	-	-	-
1965	3 007 292	-	-	-	-

NATO'ya girilmesinin ardından savunma bütçesi takriben dört kat artmıştır. NATO'ya girilmesi sonrası millî savunma giderlerinin takriben yarısı dış kaynak aracılığıyla temin edilmiştir. Dış kaynak yardımları harp silah ve araçlarına sarf edilmiştir.¹⁶²³

1966 mali yılında MSB'ye ayrılan bütçe 1965 yılı bütçesine göre 122.700 TL. artış ile %3,7'dir.¹⁶²⁴ 1967 mali yılında MSB'ye ayrılan bütçe genel bütçenin %20,99'unu oluşturmaktadır. 1966 yılı bütçesine kıyasla %16,23 yani 548 milyon TL. yüksektir. 1 milyar 200 milyon lira değerindeki ABD ve Almanya askerî yardımı da ilave edildiğinde bu değer %25'i aşmaktadır.¹⁶²⁵ 1966 yılı itibarı ile TSK'nın NATO standartlarını yakalaması ve modern orduların düzeyine çıkabilmesi için 37 milyar liraya gereksinim olduğu ve dış yardımın düştüğü görülmüştür. Millî savunma hizmetlerinde bir er başına düşen giderlerin, SSCB ordusunun 1/7'si, Yunan ordusunun yarısı ve NATO standartlarının 1/10'una eşit olduğu belirlenmiştir.¹⁶²⁶

¹⁶²⁰ Resmi Gazete, S. 10641, 28.10.1960.

¹⁶²¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 3, Dönem: 1, Toplantı: 1, 21 Şubat 1962, 91.

¹⁶²² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 27/1, Dönem: 1, Toplantı: 4, 5 Mayıs 1965, 184-188.

¹⁶²³ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 27/1, Dönem: 1, Toplantı: 4, 5 Mayıs 1965, 180.

¹⁶²⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32/3, Dönem: 1, Toplantı: 5, 03 Şubat 1966, 324.

¹⁶²⁵ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 38, Dönem: 1, Toplantı: 6, 12 Nisan 1966, 557, 577.

¹⁶²⁶ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32/3, Dönem: 1, Toplantı: 5, 03 Şubat 1966, 329.

NATO'ya girilmesinden, TSK'nın müşterek savunma amacıyla NATO emrine tahsisinden ve ABD yardımlarının başlamasının ardından millî kaynak ve olanaklardan yararlanarak savaş sanayinin geliştirilmesi ihmal edilmiş ve dış yardımlara ümit bağlanmıştır. Neticesinde Kırıkkale'de bulunan savaş sanayii fabrikaları MSB'den alınarak MKEK bünyesi içinde Sanayi Bakanlığı'na bağlanmıştır. Millî güç, millî kaynak ve olanaklarla kullanılamamış ve yerinde bir millî savunma politikası izlenememiştir.¹⁶²⁷

1968 mali yılı bütçesi takriben 21.5 milyar TL. ve savunma bütçesi 4 milyar TL.'dir. Bu bütçeden Jandarma hariç 500 bin dolayında bir askerî kuvvet desteklenmiştir. Bütçenin %95'i ordunun personel giderlerine, %5'i harekât kabiliyeti ve ateş gücü sağlayacak silah, araç ve gerece tahsis edilmiştir. Silah ve araçlar, millî bütçeden tedarik edilemeyince, ABD yardımına başvurulmuş ve yaklaşık 1 milyar 200 milyon TL. yardımla bu açık kapatılmıştır.¹⁶²⁸ 1969 mali yılında ise MSB bütçesi 4 milyar 485 milyon lira olarak kabul edilmiştir. Bütçeden 186 milyon TL. savunma sanayine, diğer bölümü personel giderlerine tahsis edilmiştir.¹⁶²⁹

1965-1969 yılları arasında ABD, Almanya ve İtalya'dan alınan dış askerî yardımların miktarları aşağıdadır.¹⁶³⁰

Yıllar	ABD Askerî Yardımı	Alman Askerî Yardımı	İtalyan Askerî Yardımı	Toplam (1.000 TL)
1965	1 075 072	112 500	-	1 187 572
1966	911 632	112 500	-	1 024 132
1967	1 075 980	112 500	10 896	1 199 376
1968	868 956	112 500	10 896	992 352
1969	885 300	227 000	10 896	1 123 196
Toplam	4 816 940	677 000	32 688	5 526 628

1970 mali yılı bütçesi 4 milyar 750 milyon TL.'dir. Bu rakam 1969 yılı bütçesine (TBMM'de kabul edilen miktara) göre %8.9 yani 388.335.000 TL. fazladır.¹⁶³¹ 1971 mali yılı bütçesi, 1970 mali yılı bütçesine nazaran 2.094.511.000 TL. bir artışla 6.695.000.000 TL.'dir. Bu artışın 1.744.000.009 TL.'si Personel Kanunu'nun getirdiği mali hükümlerden mütevellit personel giderlerindeki artıştır. Savunma bütçesi, genel bütçeden %18 oranında pay almıştır. Dış askerî yardımlar önceki yıllarda ABD, Almanya ve İtalya gibi ülkelerden alınmakta iken

¹⁶²⁷ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 32/3, Dönem: 1, Toplantı: 5, 03 Şubat 1966, 330.

¹⁶²⁸ Sezai Orkunt, "Silahlı Kuvvetler Sorunu", *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1968, 2.

¹⁶²⁹ *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1968, 1.

¹⁶³⁰ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 56, Dönem: 1, Toplantı: 9, 28 Ocak 1970, 304.

¹⁶³¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 56, Dönem: 1, Toplantı: 9, 28 Ocak 1970, 316.

1971 yılında ABD ve Almanya'dan 127 milyon dolarlık bir askerî yardım sağlanmıştır.¹⁶³² 1972 mali yılı savunma bütçesi, genel bütçeden %16,1 pay almıştır. 1973 mali yılı bütçesi, 11 milyar 100 milyon TL.'dir. Savunma bütçesi, genel bütçeden % 15,6 oranında pay almıştır. Reorganizasyon-Modernizasyon (RE-MO) olarak adlandırılan yeniden teşkilatlanma ve modernleştirme faaliyetleri amacıyla 1 milyar 600 milyon TL. ayrılmıştır. 1947 yılından beri dış askerî yardım devam etmekte olup, ABD, Almanya, İtalya ve Kanada'dan askerî yardım görülmektedir. Bugüne kadar alınan yardım miktarı 3 milyar 20 milyon dolardır. 1973 mali yılı MSB Bütçesi 6 ana program doğrultusunda tertip olunmuştur. Bu programlar: Genelkurmay Hizmetleri, MSB Hizmetleri, Kara Savaş Gücü, Deniz Savaş Gücü, Hava Savaş Gücü ve RE-MO Programları'dır. Söz konusu programlara ayrılan miktar toplam 11 milyar 100 milyon TL.'dir. 1973 mali yılı bütçesi Silahlı Kuvvetler'i geliştirme bütçesidir. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin savaş gücünü artıran programlara bütçenin %48,5'i ayrılmıştır.¹⁶³³

Türkiye'de bu döneme ait Savunma Harcamaları aşağıdaki tabloda verilmiştir.¹⁶³⁴

Yıllar	Toplam Bütçe Harcaması (Milyon TL)	Savunma Harcaması (Milyon TL)	Savunma Harcamalarının Toplam Harcamaya Oranı (%)
1960	7,320	1,724	23,6
1961	11,383	2,175	19,1
1962	9,118	2,353	25,8
1963	11,726	2,633	22,5
1964	13,534	2,981	22,0
1965	14,488	3,111	21,5
1966	17,248	3,498	20,3
1967	20,288	3,897	19,2
1968	21,322	4,301	20,2
1969	25,387	4,284	16,9
1970	32,866	4,966	15,1
1971	46,270	7,122	15,4
1972	50,921	7,913	15,5
1973	64,287	10,025	15,6

2.4.1. Millî Savunma Bütçe Görüşmeleri

Bu dönemde, NATO müşterek enfrastrüktür (altyapı) programı doğrultusunda NATO ülkelerinde ve Türkiye'de, deniz üsleri ve ilave tesisler ile telli ve telsiz muhabere şebekeleri inşa ettirililmektedir. Ödemelerini NATO'nun karşıladığı bu tesislerin inşasının TSK'nın lojistik desteği açısından önemi büyük olmuştur.¹⁶³⁵

¹⁶³² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 63, Dönem: 1, Toplantı: 10, 29 Ocak 1971, 362.

¹⁶³³ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 8, Dönem: 1, Toplantı: 12, 01 Şubat 1973, 340-344, 362-363.

¹⁶³⁴ Özdemir, *Rejim ve Asker*, 250-251.

¹⁶³⁵ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 288.

1962 yılı Millî Savunma Bakanlığı Bütçe görüşmelerinde Ankara Milletvekili Hüseyin Ataman yaptığı konuşmada eleştirilerde bulunmuş:

“Yurdumuzun koruyucusu Silahlı Kuvvetlerimiz için Türk milletinin yapmadığı ve yapamayacağı fedakârlık yoktur. Nitekim Balkan Harbi, Birinci Cihan Harbi ve İstiklâl Harpleri’nden çok yıpranmış olarak çıkan Türkiye Birinci Cumhuriyeti 1923’te Millî Savunma’ya bütçesinin %46,5’ünü vermekle bir fedakârlık numunesi göstermiştir. 1944’te ise bütçesinin %54’nü tahsis etmekle rekor kırmıştır. İktidarın el değiştirdiği yıl olan 1950’de bu oran %31’di. 1960 yılına gelindiğinde %17’ye düşmüş ve yardımlarla %22 olmuştur. Bu yetmiyormuş gibi ordu personel ve malzemesi bilhassa istihkâm sınıfı şehirlerin imar işlerinde, şirketlere yardımda, yol işlerinde kıyasıya kullanılmış, bu suretle ordunun kuvve-i harbiyesi büyük oranda zedelenmiştir.”¹⁶³⁶

demıştır. Ayrıca, komşu ülkelerin savunmaya tahsis ettikleri bütçenin Türkiye’den çok fazla olduğunu, Yunanistan’ın bu dönemde bütçesinin %40’ını savunmaya ayırdığını belirtmiştir.

1965 yılında millî bütçeden ayrılan ödeneğin tümü carî giderlere harcanmış, silah, araç ve gereçlerin tamamı yardımlardan temin edilmiştir. Yardımların kesilmesi hâlinde millî savunma hizmetlerine yönelik harcamalar millî bütçeden karşılanmıştır.

MSB’nin 1965 yılı bütçesi iki aşamada analiz edilmiştir. Bütçeye, Kıbrıs olaylarına yönelik hazırlıkların yapılması maksadıyla 250 milyon lira ek ödenek ilave edilmiştir. MSB ödeneği oluşturulurken, Başbakanlık ve Bakanlık bütçe direktifleri, TBMM üyelerinin TSK’dan yapılmasını talep ettikleri konular ve genel muhasebe kanun hükümleri çerçevesinde, toptan eşya fiyatlarının yükseliş oranları, ABD yardımlarındaki değişiklikler veya programın dışında bırakılması konuları dikkate alınmıştır.¹⁶³⁷

CHP İstanbul milletvekili Cemal Yıldırım, TBMM’de verdiği beyanatta; “*Büyük davaların tarihi günlerin üzerinde bulunduğumuz bir devrede Silahlı Kuvvetlerimizin alacağı vazifeye sekte vuracak gelişmeleri kabul edemeyiz.*”¹⁶³⁸ diyerek MSB bütçesinin kuvvetlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

MSB ve Adana Milletvekili Ahmet Topaloğlu; “*Dünyanın içinde bulunduğu siyasi durumun barışı korumak için yeterli bir ortamı sağlamadığını ve bloklar arası mücadelenin silahlanma yarışını tahrik ettiğini, Silahlı Kuvvetlerimizin çağdaş orduların sahip olduğu en modern silah araç ve gereçleri ile teçhiz edilmesi gerektiğini.*” vurgulamıştır.¹⁶³⁹

1969 yılı Millî Savunma bütçesi görüşmeleri esnasında Millî Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu bir beyanat vererek; “*Türkiye’nin hazırlanan “Millî Stratejik Konsept” içinde beş*

¹⁶³⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 3, Dönem: 1, Toplantı: 1, 21 Şubat 1962, 86.

¹⁶³⁷ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32/1, Dönem: 1, Toplantı: 5, 01 Şubat 1966, 199.

¹⁶³⁸ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32/3, Dönem: 1, Toplantı: 5, 03 Şubat 1966, 313.

¹⁶³⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32/3, Dönem: 1, Toplantı: 5, 03 Şubat 1966, 333.

yıllık kuvvet hedefleri tayin ve tespit ile modern savaş gücü yüksek bir silahlı kuvvet meydana getirmek politikası güttüğünü.” belirtmiştir. Bakan, 1969 yılında bütçe olanakları dâhilinde bir muhrip, dört çıkarma gemisi, bir radar tesisi ve bir nükleer laboratuvar inşası için yatırım gerçekleştirildiğini, iki denizaltı ve bir hücumbot inşası için etüt çalışmalarının başlayacağını ifade etmiştir.¹⁶⁴⁰

1972 yılı Millî Savunma bütçesi görüşmeleri sırasında CHP grubu adına İstanbul Milletvekili Ekrem Özden bir konuşma yaparak:

“Millî Savunma’ya ayrılan bütçenin Silahlı Kuvvetlerimizin yatırım mahiyetindeki, silahlanma, sefer stokları ve hareket kabiliyeti ihtiyaçlarına yeteri kadar cevap veremeyeceğini” belirterek, bir karşılaştırma yapmış; “Bizim bu seneki savunma bütçemizde, bir asker kişiye bir senede düşen harcama payı 877 dolardır. Halbuki, bizim ile yakın ilişkisi olan bazı ordularda bu harcama payı: Bulgar ordusunda: 1.885 dolar, Yunan ordusunda: 2.125 dolar, Suriye ordusunda: 1.574 dolar ve Sovyet Rusya ordusunda : 11 762 dolardır.”¹⁶⁴¹

diyerek bu rakamların TSK ile mukayese edildiğinde endişe verici olduğunu vurgulamıştır.

1972 yılı Millî Savunma bütçesi görüşmelerinin devamında Adalet Partisi adına söz alan Antalya Milletvekili M. Akif Tekin:

“Millî Savunma bütçesi bir idame bütçesi hâlinde yapılmıştır. Orduya bir yenilik getirmemektedir. Harb konseptinin ve teknolojinin hızlı gelişmesi karşısında, savaş gücünü artıran modern silah, araç ve gereçlerin ordumuzca saklanması dış yardımlardan olmaktadır. Türkiye’nin komşuları ile olan kıyaslanmasında, ordu mevcutları kendisinden az olan Bulgaristan, Yunanistan ve Suriye’den savunma harcamalarında önce gelmekte; İran, İsrail ve Mısır Arap Cumhuriyeti’nin teker teker savunma bütçeleri bizden ileride bulunmaktadır.”¹⁶⁴²

sözleriyle kıyaslamada bulunarak savunma bütçesinin yetersizliğinden bahsetmiştir.

1972 yılı Millî Savunma bütçesi görüşmelerinin devamında MSB Ferit Melen savaş sanayii alanında elde edilen başarılardan söz ederek; “Kuvvet K.lıkları için başlatılan projeler tamamlanmıştır. Amerikan yardımı programından sağlanan imkânlarla toplam 6 muhrip, 4 denizaltı, bir yüzer havuz Deniz Kuvvetlerimize katılmıştır. 3 muhrip ve 4 denizaltı gemisi inşa hâlinde. Alman yardımından da bir yük gemisi ve 2 denizaltı gemisi sipariş edilmiştir.”¹⁶⁴³ ifadelerini kullanmıştır.

¹⁶⁴⁰ Cumhuriyet, 25 Aralık 1968, 1.

¹⁶⁴¹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 2, Toplantı: 11, 03 Şubat 1972, 295.

¹⁶⁴² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 2, Toplantı: 11, 03 Şubat 1972, 298.

¹⁶⁴³ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 2, Toplantı: 11, 03 Şubat 1972, 331-332.

2.4.2. Dünyada Savunma Harcamaları

1965 mali yılına göre dünya ülkelerinin savunma giderlerinin karşılaştırmalı analizi aşağıda yer alan tablodaki gibidir.¹⁶⁴⁴

ÜLKE	NÜFUS	SİLAHLI KUVVETLER MEVCUDU	SAVUNMA GİDERLERİ (1.000 TL.)	BİR ASKERİ ŞAHSA DÜŞEN TL.	NÜFUS BAŞINA DÜŞEN TL.
TÜRKİYE	31.000.000	480.000	3.250.000	6.770	105
BELÇİKA	9.300.000	110.000	5.040.000	45.800	540
KANADA	19.000.000	120.000	14.133.000	117.700	740
DANİMARKA	4.700.000	52.000	2.380.000	45.700	500
FRANSA	48.250.000	620.000	42.700.000	68.800	880
B.ALMANYA	55.250.000	430.000	50.540.000	117.500	900
İNGİLTERE	53.812.000	425.000	55.960.000	131.600	1030
ABD	192.070.000	2.690.000	504.500.000	187.500	2600
İTALYA	50.663.000	480.000	17.410.000	36.200	340
LÜKSEMBURG	324.000	5.500	70.000	12.700	200
HOLLANDA	12.000.000	123.500	7.440.000	60.200	600
NORVEÇ	3.681.000	37.000	2.690.000	72.700	700
PORTEKİZ	9.073.000	108.500	721.000	6.600	72
YUNANİSTAN	8.500.000	162.000	2.100.000	12.900	240
RUSYA	228.000.000	3.300.000	140.725.000	42.600	600
BULGARİSTAN	8.000.000	150.000	-	-	-
ÇİN	750.000.000	2.476.000	-	-	-
B.ARAP CUM.	26.000.000	130.000	3.200.000	24.600	120
HİNDİSTAN	470.000.000	867.000	19.700.000	22.700	400
İSRAİL	2.500.000	250.000	1.820.000	7.200	720
İSVEÇ	5.810.000	700.000	3.470.000	4.900	590
YUGOSLAVYA	19.350.000	269.000	4.220.000	14.250	210

Bu tabloya göre, TSK'ya ayrılan ödenekler, devlet bütçesi ile millî gelir içerisinde kayda değer bir yeri olmasına karşın ekonomik seviyesi Türkiye'den daha aşağıda bulunan ülkelerin silahlı kuvvetlerine tahsis ettikleri kaynaklardan daha düşük seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu tablodan anlaşılabileceği üzere TSK'nın her personeline bir yılda harcanan ödenek 6.770 TL.'dir. Bu miktar bazı ülkelerle kıyaslandığında, Almanya'nın bir askerî personel için bir yılda yaptığı gideri, Türkiye 17 askerî personel için gerçekleştirmektedir. Bu miktar, Yunanistan'a göre 2, Hindistan'a göre 3, Birleşik Arap Cumhuriyetleri'ne göre 4, İngiltere'ye göre 19, ABD'ye göre 27'dir.

¹⁶⁴⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32/1, Dönem: 1, Toplantı: 5, 01 Şubat 1966, 198.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI'NDAN SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ SONUNA KADAR MODERNİZASYON ÇALIŞMALARI (1974-1990)

3.1. İç ve Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler

26 Ocak 1974 tarihinde CHP-MSP Koalisyon Hükûmeti kurulmuştur.¹⁶⁴⁵ Böylelikle I. Ecevit Hükûmeti 26 Ocak-17 Kasım 1974 yılları arası dönemde ülkeyi yönetmiştir.¹⁶⁴⁶ 7 Şubat 1974 tarihinde güvenoyunu alan CHP-MSP koalisyonunun ilk icraatlarından birisi 1971 yılında yasaklanan haşhaş ekiminin serbest bırakılması olmuştur.¹⁶⁴⁷ Bu serbestlik gereğince Türkiye'nin ABD'ye itaat etmesi son bulmuştur. 14 Mayıs 1974 tarihinde Genel Af Yasası'nın yürürlüğe girmesi neticesinde yüzlerce siyasi mahkûm serbest kalmıştır.¹⁶⁴⁸

Başbakan Bülent Ecevit, Kıbrıs Barış Harekâtı'nı takiben halk tarafından “*Kıbrıs Fatihî*” olarak anılmıştır.¹⁶⁴⁹ Ecevit'in tek başına iktidar olabilme umuduyla Başbakanlıktan istifa etmesi neticesinde, 17 Kasım 1974-31 Mart 1975 tarihleri arası periyotta Sadi Irmak Başbakanlık yapmıştır.¹⁶⁵⁰ Sadi Irmak Hükûmeti'nden sonra AP lideri Süleyman Demirel öncülüğünde Milliyetçi Cephe (MC) olarak adlandırılan Hükûmet, 12 Nisan 1975 tarihinde görevine başlamıştır.¹⁶⁵¹ I. MC Hükûmeti döneminde siyasi huzursuzlukla birlikte anarşi ve terör olayları artmış, istikrarsız ortam toplumu etkilemiştir. Sağ-sol gerginliği, 12 Eylül Askerî Müdahalesi'ne kadar sürmüş ve çok fazla can kaybı yaşanmıştır.¹⁶⁵²

5 Haziran 1977 tarihinde yapılan seçimleri CHP kazanmıştır.¹⁶⁵³ II. Ecevit Azınlık Hükûmeti bir ay süreyle görev yapmıştır.¹⁶⁵⁴ Ecevit'in Azınlık Hükûmeti'nin güvenoyu alamaması üzerine Hükûmet kurmak amacıyla AP lideri Demirel görevlendirilmiş ve II. MC Hükûmeti AP-MSP-MHP ortaklığıyla “*Üçlü Koalisyon*” 21 Temmuz 1977 tarihinde kurulmuştur.¹⁶⁵⁵ II. MC Hükûmeti döneminde anarşi ve terör hızlanmış ve yüzlerce can almış,

¹⁶⁴⁵ *Cumhuriyet Ansiklopedisi-3 (1961-1980)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, 342.

¹⁶⁴⁶ *Tercüman*, 26 Ocak 1974, 1; *Milliyet*, 18 Eylül 1974, 1.

¹⁶⁴⁷ *Milliyet*, 8 Şubat 1974, 1.

¹⁶⁴⁸ *Milliyet*, 15 Mayıs 1974, 1; Oğuzhan Müftüoğlu, *Bitmeyen Yolculuk*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010, 129-130.

¹⁶⁴⁹ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Saat 04.00*, İstanbul: Karacan Yayınları, 1984, 44.

¹⁶⁵⁰ *Milliyet*, 17 Kasım 1974, 1; *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1975, 1.

¹⁶⁵¹ *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1975, 1; *Milliyet*, 13 Nisan 1975, 1.

¹⁶⁵² *Milliyet*, 8-20 Nisan 1976, 1; *Milliyet*, 25 Ocak 1977, 1.

¹⁶⁵³ *Hürriyet*, 8 Haziran 1977, 1; *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1977, 1; *Hergün*, 8 Haziran 1977, 1.

¹⁶⁵⁴ *Ortadoğu*, 22 Haziran 1977, 1; *Milliyet*, 22 Haziran 1977, 7.

¹⁶⁵⁵ *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1977, 9.

ekonomik sıkıntılar devam etmiştir.¹⁶⁵⁶ Hükûmet'in ömrü kısa olmuş ve gensoru önergesi verilerek 31 Aralık 1977 tarihinde düşürülmüştür.¹⁶⁵⁷

Cumhurbaşkanı Korutürk, CHP'yi yeniden Hükûmet kurmakla görevlendirmiştir.¹⁶⁵⁸ III. Ecevit Hükûmeti, 5 Ocak 1978 tarihinde kurulmuştur.¹⁶⁵⁹ Başbakan Bülent Ecevit, Başbakan Yardımcıları CHP'li Orhan Eyüboğlu, DP'li Faruk Sükan ve CGP'li Turhan Feyzioğlu'dur. Kurulan Hükûmet'te AP'den CHP'ye geçiş yapan 10 milletvekili bakan olmuştur.¹⁶⁶⁰ 1978 yılı, zamların ve terör olaylarının zirve yaptığı yıl olarak anılmıştır. Resmi istatistikler hayat pahalılığını %65 olarak göstermiştir. Anarşi ve terör olaylarının artmasına bağlı olarak devlet sıkıyönetim uygulamıştır.¹⁶⁶¹ 1978 yılı sonu itibarıyla terör eylemleri neticesinde 1200 kişi hayatını kaybetmiştir. Aynı yıl anarşik eylemlerde bomba kullanımında artış görülmüştür.¹⁶⁶² 1978 yılı Türkiye'nin dış ilişkilerini de etkilemiştir. ABD, Türkiye'ye uyguladığı ambargoyu kaldırmıştır.

1979 yılı boyunca da içte ve dışta Türkiye'nin gerilemesi sürmüştür. Anarşi ve terör olayları sebebiyle ülkede sıkıyönetim hayata geçirilmiştir.¹⁶⁶³ Sağ-sol örgütlenmeleri ülkeyi derinden etkilemiş ve kurtarılmış bölgeler meydana getirilmiştir.¹⁶⁶⁴ Sendikalar ayaklanmış, işçiler sokağa dökülmüştür. Polis teşkilatı ideolojik bakımdan ayrışarak toplumsal olayları artırmıştır. Askerî kesim, sıkıyönetim ortamında bile anarşi ve terör olaylarını durduramamıştır.¹⁶⁶⁵

14 Ekim 1979 seçim sonuçlarından sonra Başbakan Ecevit yerini III. MC Azınlık Hükûmeti'ni kuran AP lideri Süleyman Demirel'e devretmiştir.¹⁶⁶⁶ 25 Kasım'da güvenoyu alan Hükûmet sağ partilerin tamamı ile ülkücü MHP tarafından desteklenmiştir. Bu dönemde eski Başbakan Nihat Erim, gazeteci Abdi İpekçi, İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Orhan Cavit Tütengil, MHP Başkan Yardımcısı Gün Sazak ve siyasetçi Güven Sak gibi birçok kişi terörün hedefi olmuştur.¹⁶⁶⁷ Bunlar yaşanırken Genelkurmay Başkanı Kenan Evren "Bu son tecrübe ve imkan" diyerek mesaj vermiştir. 26 Nisan 1980 tarihinde Fahri Korutürk'ün görev

¹⁶⁵⁶ *Milliyet*, 6 Ağustos 1977, 1; *Milliyet*, 8 Kasım 1977, 1; *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1977, 1.

¹⁶⁵⁷ *Milliyet*, 31 Aralık 1977, 1; *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1978, 1.

¹⁶⁵⁸ *Milliyet*, 2 Ocak 1978, 1, 9; *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1978, 1.

¹⁶⁵⁹ *Milliyet*, 5 Ocak 1978, 1, 9.

¹⁶⁶⁰ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998, 186.

¹⁶⁶¹ *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1978, 1; *Milliyet*, 26 Aralık 1978, 1.

¹⁶⁶² *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1978, 1.

¹⁶⁶³ *Milliyet*, 9 Ocak 1979, 1.

¹⁶⁶⁴ *Milliyet*, 7 Şubat 1979, 1.

¹⁶⁶⁵ *Milliyet*, 11 Eylül 1979, 1; *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1979, 1.

¹⁶⁶⁶ "AP:5-CHP:0", *Milliyet*, 15 Ekim 1979, 1; "Olay 2", *Milliyet*, 15 Ekim 1979, 8; "Dışta Tepkiler", *Milliyet*, 16 Ekim 1979, 5.

¹⁶⁶⁷ *Cumhuriyet Ansiklopedisi-3 (1961-1980)*, 529-532; *Milliyet*, 8 Aralık 1979, 1; *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1980, 1; *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1980, 1.

süresinin dolmasını takiben aylarca yeni Cumhurbaşkanı seçilememesi krize neden olmuştur.¹⁶⁶⁸ Demirel Hükûmeti, 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi ile son bulmuştur.

12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi'ni takiben 1983 yılında Turgut Sunalp tarafından Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) kurulmuş ve merkez sağda yerini almıştır. 20 Mayıs 1983 tarihinde Necdet Calp tarafından merkez solda Halkçı Parti (HP) ve Turgut Özal liderliğinde merkez sağda Anavatan Partisi (ANAP) kurulmuştur.¹⁶⁶⁹ 6 Kasım 1983 seçim sonuçlarına göre, ANAP %45.15 ile 211, HP %30.46 ile 117, MDP %23.27 ile 71 milletvekili çıkarmışlardır. Böylelikle ANAP iktidarı, HP ise ana muhalefeti oluşturmuştur.¹⁶⁷⁰

Kenan Evren tarafından, 7 Aralık 1983 tarihinde Hükûmeti kurmak üzere görevlendirilen Turgut Özal, 24 Aralık 1983 tarihinde güvenoyu almıştır. Böylece, 3 yıllık Millî Güvenlik Konseyi dönemi sona ermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 45'inci Hükûmeti Turgut Özal tarafından kurulmuş ve bundan sonra bazı değişikliklerle 29 Kasım 1987 seçimlerine kadar görevde bulunmuştur.¹⁶⁷¹ Bu seçimler sonucunda tek başına iktidara gelen Turgut Özal'lı 46'ncı ANAP Hükûmeti 21 Aralık 1987-09 Kasım 1989 tarihleri arası devrede iktidarda kalmıştır.¹⁶⁷² 31 Ekim 1989 tarihinde Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle 09 Kasım 1989-23 Haziran 1991 tarihleri arasında Yıldırım Akbulut'lu 47'nci ANAP Hükûmeti iktidarı devralmıştır.¹⁶⁷³

1983-1989 yılları arası dönemde ABD ile ilişkiler önemli derecede gelişme göstermiştir. Türkiye'nin geçirdiği ekonomik değişim iki ülkenin birbirine olan ihtiyacını artırmıştır. Özal, iktidarının ilk döneminde ABD'den sağlanan yardımların artırılmasına çalışmış, ardından ticarete ağırlık vermiştir. İlişkilerde yakınlığa karşın, gelen yardımlar beklentileri tam olarak karşılamamıştır. Ermeni sorunu, Kıbrıs ve Türk-Yunan ilişkileri gibi konularda ABD ile olan ilişkilerde sorunlar yaşanmıştır.¹⁶⁷⁴

Turgut Özal Başbakan olarak Hükûmet'in başına geldiğinde, 62 yıllık Türkiye-SSCB ilişkileri en durgun dönemini yaşamaktadır. Özal, 1983 yılından 1991 yılında SSCB'nin dağıldığı ana kadar iki ülke arasındaki ilişkileri mükemmel bir aşamaya getirmiştir. SSCB'den doğal gaz alınması ilk kez gündeme Ocak 1984'te gelmiş ve Moskova, Türkiye'nin yıllık

¹⁶⁶⁸ Erol Tuncer, "Tarihte Çankaya Seçimleri", *Radikal*, 26 Nisan 2007, 10.

¹⁶⁶⁹ Hüseyin Çavuşoğlu, "Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Aralık 2009), 170-172.

¹⁶⁷⁰ "Seçmen Özal, Dedi", *Hürriyet*, 7 Kasım 1983, 1; "ANAP: Bayram Sevinci, HP: Yüksek Moral, MDP: Ümit, Kırsal Kesimde", *Hürriyet*, 7 Kasım 1983, 1; *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1983, 1.

¹⁶⁷¹ Osman Demir, Adem Üzümcü, "Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (2002), 161.

¹⁶⁷² *Milliyet*, 29 Kasım 1987, 1; *Milliyet*, 30 Kasım 1987, 3; *Milliyet*, 22 Aralık 1987, 1, 9.

¹⁶⁷³ *Milliyet*, 1 Kasım 1989, 1, 10; *Milliyet*, 9 Kasım 1989, 1, 13.

¹⁶⁷⁴ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*, Ed. Baskın Oran, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 16. Baskı, 2018, 50.

ihtiyacı olan 2 milyar metreküp doğal gaz isteğini olumlu yanıtlamıştır.¹⁶⁷⁵ 18 Eylül 1984 tarihinde gerçekleştirilen Doğal Gaz Anlaşması ilişkileri geliştirmiştir.¹⁶⁷⁶ Türkiye, 1987 yılından itibaren serbest döviz karşılık 25 yıl süresince 120 milyar metreküp doğal gaz alımını onaylamıştır. Bu yolla Türkiye enerji kaynaklarını çeşitlendirmiştir. 6 Temmuz 1989 tarihinde yürürlüğe giren “*Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması*” neticesinde Sarp sınır kapısı açılmış ve bavul ticareti gelişmiştir. 1989-1991 yılları arası periyotta 1 milyar 150 milyon dolar tutarında Eximbank’tan kredi hakkı tanınmış, böylece Türkiye’nin SSCB’ye dış satımı artış göstermiştir. 1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasının ardından SSCB’nin 1991 yılında kendini fes etmesi dünya siyasetinde önemli değişimlerin oluşmasına ve yeni yapılanmalara yol açmıştır.¹⁶⁷⁷

Türkiye’nin dış politikası açısından diğer önemli gelişmeler; 1978 yılında İran’da ABD destekli Rıza Şah Pehlevi’nin askerî bir müdahale ile devrilmesi ve yerine SSCB destekli Humeyni’nin iktidara gelmesi, 1979 yılında Afganistan’ın SSCB tarafından işgal edilmesi, 1980 yılında başta bölgesel bir savaş olarak başlayan, devamında uluslararası bir boyuta ulaşan ve 1988 yılına kadar süren İran-İrak Savaşı’dır.¹⁶⁷⁸

3.1.1. Kıbrıs Sorunu

Lozan Anlaşması’yla¹⁶⁷⁹ adadaki Türkler’in konumu hakkında bir durum saptamasında bulunulmuştur. Yunanistan, sorunu 16 Ağustos 1954 tarihinde BM’ye götürerek¹⁶⁸⁰ eski iddialarını tekrarlamış ve Kıbrıs’ta “*Self-Determination*” hakkı istemiştir.¹⁶⁸¹ Bu müracaat BM tarafından kabul edilmemiştir. Bu gelişmeler üzerine, Kıbrıs’ta kanlı olaylar yaşanmaya başlamıştır.¹⁶⁸² Adaya gelen Grivas, Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü (EOKA)¹⁶⁸³ terör örgütünü harekete geçirmiştir. Bu olayların şiddetlenmesi üzerine, İngiltere tarafları konferansa davet etmiş,¹⁶⁸⁴ 29 Ağustos 1955 tarihinde yapılan Londra Konferansı’nda Türkiye “*Statükonun*

¹⁶⁷⁵ *Milliyet*, 2 Ocak 1984, 1.

¹⁶⁷⁶ *Milliyet*, 18 Eylül 1984, 1.

¹⁶⁷⁷ Erel Tellal, “SSCB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*, Ed. Baskın Oran, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 16. Baskı, 2018, 163-166.

¹⁶⁷⁸ Tekin, Okutan, *Türk Siyasal Hayatı*, 190.

¹⁶⁷⁹ Lozan Anlaşması’nın 20. maddesine göre, Kıbrıs üzerindeki Türk egemenliğinin 5 Kasım 1914 tarihinden itibaren sona erdiği ve Kıbrıs’ın İngiltere’ye katıldığı kabul edilmiştir. 21. madde ile de Kıbrıs’taki Türkler’in konumu belirlenmiştir. Bkz., Mim Kemal Öke, Erol Mütercimler, *Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Parti’nin Dış Politikası*, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 2000, 191.

¹⁶⁸⁰ 1954’e kadar Kıbrıs Adası’ndaki gelişmeler için bkz., Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi, Türk Hükûmeti ve Kamu Oyunun Davranışları, 1954-1959*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1963, 1-4; Fahir Armaoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997*, İstanbul: Kronik Kitap, 2. Baskı, 2019, 173.

¹⁶⁸¹ “Kıbrıs Meselesi BM’ye Aksettiriliyor”, *Milliyet*, 8 Ağustos 1954, 1.

¹⁶⁸² “Kıbrıs’ta Kanlı Nümayişler”, *Milliyet*, 2 Nisan 1955, 7.

¹⁶⁸³ EOKA, Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü ismiyle Kıbrıslı Rumlar tarafından kurulan örgüt ilk silahlı eylemini 1 Nisan 1955 tarihinde gerçekleştirmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü’nün TBMM’de verdiği beyanatta EOKA örgütünü, “*Adadaki Rumlar ile Yunanistan’dan Kıbrıs’a gizlice sivil olarak gönderilmiş olan Yunan subayların oluşturduğu tedhiş faaliyetlerinde bulunan bir örgüt.*” olarak tanımlamıştır. Bkz., *TBMM Zabıt Ceridesi*, X/XII, 300.

¹⁶⁸⁴ *Ayın Tarihi*, S. 261, 29 Ağustos 1955, 170-173.

Devamı veya Kıbrıs'ın Türkiye'ye Verilmesi", Yunanistan "Enosis", İngiltere "Self-Government" tezini öne sürmüş,¹⁶⁸⁵ konferans 7 Eylül 1955 tarihinde dağılmıştır.¹⁶⁸⁶ Zürih Antlaşması, 11 Şubat 1959 tarihinde Türkiye-Yunanistan arasında, Londra Antlaşması, 19 Şubat 1959 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanmıştır.¹⁶⁸⁷ İkinci Londra Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda hazırlanan Kıbrıs Anayasası 16 Ağustos 1960 tarihinde uygulamaya konmuş ve "Kıbrıs Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. Yunanistan, İngiltere ve Türkiye garantör devletler olmuştur. Makarios Cumhurbaşkanı ve Fazıl Küçük yardımcısı seçilmiştir.¹⁶⁸⁸ 1 Ocak 1964 tarihinde Makarios, 1960 yılında yapılan anlaşmaları bozduğunu ilan etmiştir.¹⁶⁸⁹ Kıbrıs'ta çatışmaların sürmesi sonucunda Türkiye, 2 Haziran 1964 tarihinde askerî müdahale yapmayı kararlaştırmıştır. ABD Başkanı Johnson tarafından, 5 Haziran 1964 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup gönderilmiştir. Mektup gazetelerde, "Johnson, İnönü'yü acele Washington'a davet etti." başlığı ile yer almış, muhtevası açıklanmamıştır.¹⁶⁹⁰ Kıbrıs yakınlarında bulunan gemilere geri dönmeleri talimatı verilmiş ve Johnson'un Mektubu, Kıbrıs Barış Harekâtı'na 10 yıl rötâr yaptırmıştır.

1967 yılından itibaren Kıbrıs'ta yaşayan Türk toplumuna yönelik baskılar ve katliamlar tekrar başlamıştır. Rumlar ve General Grivas'ın başında bulunduğu Rum Millî Muhafız güçlerinin, katliam tarzı saldırıları sonucunda Türkiye, Kıbrıs Rum Yönetimi ile Yunanistan'a sert bir nota vererek askerî müdahalede bulunacağını açıklamıştır.¹⁶⁹¹ Türkiye'nin kararlılığı sonrasında Yunan cuntası gerilemek zorunda kalmış, 2 Aralık 1967 tarihinde anlaşma imzalanmıştır.¹⁶⁹² 1967 bunalımıyla Kıbrıs'lı Türkler, federasyon doğrultusunda ilk adım kabul edilen "Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi"ni kurmuşlar ve 1968 yılında Rauf Denktaş adaya dönerek görevine başlamıştır. 1968 yılından itibaren Kıbrıs'ta toplumlararası görüşmeler 1971 yılına kadar devam etmiş, 1974 yılına kadar sessizlik süreci olmuştur.

Kıbrıs Barış Harekâtı'na giden süreç Makarios'un, 15 Temmuz 1974 tarihinde EOKA tedhişçilerinden Nikos Sampson tarafından darbe sonucu indirilmesi ile hızlanmıştır. Yunan Cuntası'na mensup Sampson'un Cumhurbaşkanlığı'na getirildiği ve "Kıbrıs Elen

¹⁶⁸⁵ "İngilizler Kıbrıs Adası'na Muhtariyet Vermek İstiyor", *Milliyet*, 31 Ağustos 1955, 7; "Üçlü Konferansta Türk Tezi Bugün Açıklanacak", *Milliyet*, 1 Eylül 1955, 1.

¹⁶⁸⁶ "Muhtariyet ve İlhak Taleplerini Reddettik", *Milliyet*, 2 Eylül 1955, 1; Gürhan Gürcan, 6-7 Eylül 1955 Olayları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006, 67-68.

¹⁶⁸⁷ "Prensiplerde Anlaşmaya Varıldı", *Milliyet*, 11 Şubat 1959, 1; Anlaşmaların metinleri için bkz., Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiurt, *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, 385-390.

¹⁶⁸⁸ "Gürsel'in Kıbrıs'a Mesajı", *Hürriyet*, 16 Ağustos 1960, 1; "Türk Alayı Görülmemiş Tezahüratla Karşılandı", *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1960, 5.

¹⁶⁸⁹ Erol Manisalı, *Dünden Bugüne Kıbrıs*, İstanbul: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Limited Şirketi, 2000, 41.

¹⁶⁹⁰ "Johnson Dün İnönü'yü Acele Washington'a Davet Etti", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1964, 1; Johnson Mektubu'nun ve İnönü'nün yanıtının tam metni için bkz., *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, S. 16, 31 Ocak 1966, 100-110.

¹⁶⁹¹ Sönmezoğlu, 2. Dünya Savaşı'ndan Günümüze, 240-241.

¹⁶⁹² Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi, 602.

Cumhuriyeti”nin kurulduğu ilan edilmiştir.¹⁶⁹³ Bu gelişme üzerine Türk halkının güvenliği tehlikeye girmiştir. Garantör devletlerden biri olan Türkiye, TSK’nın müdahalede bulunmasını ve Yunanistan’ın karşılık vermesi durumunda bu devlete yönelik de harekât yapılması konusunda Başbakan’ın yetkili kılınmasını kararlaştırmıştır.¹⁶⁹⁴ Başbakan Ecevit, 20 Temmuz 1974 tarihinde Birinci Barış Harekâtı’nı başlatmıştır.¹⁶⁹⁵ Mersin Limanı’ndan hareket eden 33 adet çıkarma aracından kurulu Türk çıkarma filosu ve Adana Üssü’nden hareket eden jetler çıkarmayı başlatmıştır. Harekâtın ilk aşaması, az kayıp verilmesi ve Rum saldırılarının püskürtülmesi açısından başarılı olarak değerlendirilmiştir.¹⁶⁹⁶

BM Güvenlik Konseyi, harekâtın birinci günü ateşkes kararı almış ve Türkiye, 22 Temmuz 1974 tarihinde bu karara riayet etmiştir. Cenevre Deklarasyonu’nun adaya kalıcı barışı getirmede yetersiz kalması üzerine Türkiye görüşmeleri sonlandırmış¹⁶⁹⁷ ve 14 Ağustos 1974 tarihinde İkinci Barış Harekâtı başlamıştır.¹⁶⁹⁸ İki gün süren harekâta Türkiye Ada’nın %38’ini ele geçirmiştir. BM Güvenlik Konseyi, ateşkes kararı almış ve Türkiye, 16 Ağustos 1974 tarihinde bu çözüme riayet etmiştir.¹⁶⁹⁹ Kıbrıs Barış Harekâtı’na katılan ve Kıbrıs’ta bulunan TSK mensupları ile aynı harekât dolayısıyla Kıbrıs’a görevlendirilen personelin aylıklarının ödenmesi 500 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹⁷⁰⁰

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı’nı takiben Ege Sorunları büyümüş, Yunanistan adaların silahlandırılmasını artıracaklarını ve karasularını 6 milden 12 mile çıkaracağını beyan etmiştir. Türkiye, adalardaki silahlanmalar üzerine 1975 yılında güvenlik maksatlı 4’üncü Ordu’yu (Ege Ordusu) kurmuştur. Türkiye, 1982 yılında çıkarılan 2674 Sayılı Karasuları Kanunu ile Türk karasularının ilke olarak 6 mil olduğunu saptamıştır. 1982 yılından itibaren Yunanistan’ın karasularını 12 mile çıkarma iddialarına karşılık, Türkiye bu konunun gerçekleşmesinin savaş nedeni sayılacağını beyan etmiştir. Karasuları sorunu kapsamında, Yunanistan ile hava

¹⁶⁹³ “Kıbrıs’ı Çiğnetmeyeceğiz” *Hürriyet*, 16 Temmuz 1974, 1; “Kıbrıs’ta Darbe Oldu, Makarios’un Akıbeti Meçhul”, *Milliyet*, 16 Temmuz 1974, 1.

¹⁶⁹⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Kıbrıs’a karşı fiili müdahalede bulunulmasına ve Yunanistan’ın bir tecavüzü hâlinde bu devlete karşı da harekâta geçilmesine emir verme konusunda Başbakanın yetkili kılınması. *BCA*, 30-18-1-2/317-47-8, (19.07.1974). Bkz., EK-9.

¹⁶⁹⁵ “TBMM Yarın Toplanıyor: Ankara Müdahale Gereği Üstünde Duruyor”, *Milliyet*, 17 Temmuz 1974, 1; “Türkiye ve Müdahalenin Hukuksal Dayanağı”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1974, 7.

¹⁶⁹⁶ “Denktaş: ‘Bir Asırlık Hasreti Giderdik’”, *Hürriyet*, 21 Temmuz 1974, 7; “Dünyanın Yüzüne Şerefle Bakıyoruz”, *Hürriyet*, 22 Temmuz 1974, 6.

¹⁶⁹⁷ Örsan Öymen, “Cenevre’de Yine Sonuca Varamadık”, *Günaydın*, 14 Ağustos 1974, 9-12.

¹⁶⁹⁸ *Milliyet*, 15 Ağustos 1974, 1; “Magosa Bugün Bizim Oluyor”, “Kıbrıs’a Barış ve Özgürlük Götürüyor”, *Günaydın*, 15 Ağustos 1974, 10.

¹⁶⁹⁹ *Hürriyet*, 17 Ağustos 1974, 1, 9; “Kıbrıs Barış Harekâtını Yöneten Komutanlarımız”, *Hürriyet*, 20 Ağustos 1974, 8.

¹⁷⁰⁰ Kıbrıs Barış Harekâtı’na katılan askerî ve sivil personele maaşlarının ödenmesi. *BCA*, 30-18-1-2/318-53-16, (19.08.1974).

sahasının kullanımı ile ilgili problemler yaşanmaya devam etmektedir. Ege Sorunları Kıbrıs gibi tam anlamıyla çözüme kavuşamayan konulardan birisidir.¹⁷⁰¹

1974 Kıbrıs Sorunu Türkiye'nin dış politikasını ciddi şekilde etkilemiş ve Türkiye-ABD ilişkileri zedelenmiştir. ABD, Kıbrıs Barış Harekâtı'nda silahlarının kullanılmasını gerekçe göstererek, Türkiye'ye 5 Şubat 1975 tarihinden itibaren ambargo uygulamıştır.¹⁷⁰² Müteakiben, "Kıbrıs Türk Federe Devleti"nin 13 Şubat 1975 tarihinde kurulduğu duyurulmuştur.¹⁷⁰³ ABD'nin ambargo uygulamaya başlaması ile Türkiye, Almanya'nın desteğini almaya çalışmıştır. Almanya'dan Türkiye'ye yapılan 100 milyon marklık askerî yardımın içeriğinde, F-104 uçaklarına ait parçalar, ulaştırma uçakları, Gölcük ile Taşkızak Tersaneleri'nin tadilatı, hücumbot ve denizaltı temini yer almaktadır.¹⁷⁰⁴

26 Mart 1976 tarihinde Türkiye-ABD arasında müşterek müdafaa ve birliktelik sözleşmesi imzalanması üzerine ilişkilerde yeni bir dostluk dönemi başlamış¹⁷⁰⁵ ve ambargo 26 Eylül 1978 tarihinde kaldırılmıştır.¹⁷⁰⁶ ABD 1979 Mali Yılı Askerî Yardım Programı'ndan Türkiye'ye hibe olarak verilen 11.837.100 dolarlık savunma malzemesi ve hizmetleri konusundaki krediden bugüne kadar kullanılmayan bölümünün kullanılmasını teminen ABD Hükûmeti ile nota teatisi suretiyle aktedilecek anlaşmayı Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti adına imzalamaya Dışişleri Bakanı İlder Türkmen 244 Sayılı Kanun gereğince yetkili kılınmıştır.¹⁷⁰⁷ ABD 1979 Mali yılı Askerî Yardım Programı'ndan Türkiye'ye hibe olarak verilen 11.837.100 dolarlık savunma malzemesi ve hizmetleri konusunda 15 ve 31 Ağustos 1979 tarihlerinde ABD Hükûmeti ile nota teatisi yoluyla aktedilen anlaşmanın onaylanması 244 Sayılı Kanun gereğince 17 Eylül 1982 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁷⁰⁸ Türkiye, 29 Mart 1980 tarihinde imzalanan Müdafaa ve Ekonomik Birlik Sözleşmesi'ni 16 Mart 1987 tarihinde beş yıl daha uzatılmasını onaylamıştır. Ancak sözleşmenin uzatılması görüşmelerinde ABD yine kendi çıkarlarına öncelik vererek Türkiye'ye yapılan yardımlarda hibe oranının artırılması ve teröre karşı ortak mücadele gibi öneriler karşısında, İncirlik'te bulunan ABD uçakların sayılarının

¹⁷⁰¹ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", 749-763.

¹⁷⁰² *Milliyet*, 5 Şubat 1975, 1; *Milliyet*, 6 Şubat 1975, 1, 10.

¹⁷⁰³ *Milliyet*, 14 Şubat 1975, 1, 10.

¹⁷⁰⁴ *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1975, 1; *Milliyet*, 18 Şubat 1975, 1, 10.

¹⁷⁰⁵ *Milliyet*, 27 Mart 1976, 1.

¹⁷⁰⁶ *Milliyet*, 27 Eylül 1978, 1.

¹⁷⁰⁷ ABD 1979 Mali Yılı Askerî Yardım Programı'ndan Türkiye'ye hibe olarak verilen kredinin kullanılmayan kısmıyla ilgili ABD Hükûmeti ile yapılacak anlaşmayı Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti adına imzalamaya Dışişleri Bakanı İlder Türkmen'in yetkili kılınması. *BCA*, 30-18-1-2/460-531-3, (10.09.1982).

¹⁷⁰⁸ ABD 1979 mali yılı Askerî Yardım Programı'ndan Türkiye'ye hibe olarak verilen savunma malzemesi ve hizmetleri konusunda aktedilen anlaşmanın onaylanması. *BCA*, 30-18-1-2/460-535-5, (17.09.1982).

artırılması ve Konya Ovası üzerinde ABD savaş uçaklarının eğitim yapabilmesi gibi düzenlemelerden oluşan ek bir protokolü Türkiye'ye sunmuştur.¹⁷⁰⁹

1980'li yıllarda ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımlarda askerî silah ve malzemelere ağırlık verilmiştir. ABD bu dönemde Türkiye'nin ihtiyacı olan ekonomik yardımı diğer batı ülkeleriyle IMF ve OECD gibi kanallardan yapmıştır. 1981 yılı OECD Özel Yardım Programı doğrultusunda ABD Hükûmeti'nin vermeyi kabul ettiği 300 milyon doların 100 milyon dolarlık kısmının ödenmesine ilişkin gerçekleştirilen anlaşmanın onaylanması 244 Sayılı Kanun gereğince 23 Aralık 1981 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁷¹⁰ ABD'den sağlanan Askerî Yardım çerçevesinde 75 milyon dolarlık FMS kredisi ile ilgili 18 Mayıs 1981 tarihinde Washington'da imzalanan İkraz Anlaşması ve eklerinin 30 Eylül 1981 tarihinde onaylanması 244 Sayılı Kanun gereğince kararlaştırılmıştır.¹⁷¹¹ 1982 yılı ABD Dış Askerî Yardım Kanunu çerçevesinde Türkiye'ye ayrılan 343 milyon dolarlık Askerî Dış Satışlar kredisi ile ilgili 02 Nisan 1982 tarihinde imzalanan anlaşma ve eklerinin onaylanması 16 Haziran 1982 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁷¹² 07 Aralık 1980 tarihli ve 8/2060 Sayılı Kararname'ye ek olarak, 1981 Yılı ABD Dış Askerî Yardımı çerçevesinde Türkiye'ye verilen 175 milyon dolarlık Askerî Dış Satışlar Kredisi'nin kullanma süresinin uzatılması için yapılacak tadil anlaşmasını imzalamak üzere Şükrü Elekdağ yetkili kılınmıştır.¹⁷¹³ Türkiye-Federal Almanya arasında imzalanan NATO Savunma Yardımına Mütteallik Anlaşma'nın onaylanması 14 Ekim 1981 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁷¹⁴

Gerek ekonomik kalkınma, gerekse ordunun modernizasyonu için, Türkiye 1980'li yıllar boyunca ABD'den yardıma ihtiyaç duymuş, bu yardımlar 1980'lerin başında yüksek seyretmiş, bu dönemin sonuna doğru düşmüştür. Özellikle FMS kredilerinin hibe kısmı büyük düşüş göstermiştir. Bunun nedeni, SSCB'de 1985 yılında Mihail Gorbaçov'un işbaşına gelerek Glasnost politikası uygulamasıdır.¹⁷¹⁵

¹⁷⁰⁹ *Milliyet*, 16 Mart 1987, 1.

¹⁷¹⁰ OECD Yardım Planı doğrultusunda ABD Hükûmeti ile imzalanan Yardım Anlaşması'nın onaylanması. *BCA*, 30-18-1-2/441-405-3, (23.12.1981).

¹⁷¹¹ ABD'den sağlanan Askerî Yardım çerçevesinde Askerî Dış Satışlar kredileri ile ilgili Washington'da imzalanan İkraz Anlaşması ve eklerinin onaylanması. *BCA*, 30-18-1-2/435-371-2, (30.09.1981).

¹⁷¹² 1982 yılı ABD Dış Askerî Yardım Kanunu çerçevesinde Türkiye'ye ayrılan Askerî Dış Satışlar kredisi ile ilgili imzalanan anlaşma ve eklerinin onaylanması. *BCA*, 30-18-1-2/453-488-8, (16.06.1982).

¹⁷¹³ 7.12.1980 tarihli ve 8/2060 Sayılı Kararname'ye ek olarak, 1981 Yılı ABD Dış Askerî Yardımı çerçevesinde Türkiye'ye verilen Askerî Dış Satışlar Kredisi'nin kullanma süresinin uzatılması için yapılacak tadil anlaşmasını imzalamak üzere Şükrü Elekdağ'ın yetkili kılınması. *BCA*, 30-18-1-2/472-23-10, (08.03.1983).

¹⁷¹⁴ Türkiye-Federal Almanya arasında imzalanan NATO Savunma Yardımına Mütteallik Anlaşma'nın onaylanması. *BCA*, 30-18-1-2/436-374-7, (14.10.1981).

¹⁷¹⁵ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 16. Baskı, 2018, 54-55.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC), 15 Kasım 1983 tarihinde bağımsız bir devlet olarak kurulduğu ilan edilmiştir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hussein'e, Kıbrıs tarafından Türk halkının kendi bağımsız devletini ilan etmesi vesilesiyle Kıbrıs'a verilen destek ve ilgi hakkında mektup gönderilmiştir.¹⁷¹⁶ KKTC Cumhurbaşkanlığı'na Rauf Denktaş getirilmiştir.¹⁷¹⁷ Rauf Denktaş; “*Irkçı ve ayrımcı bir yönetime karşı Kıbrıs Türk halkının hiçbir sadakat borcu olamaz.*” demiştir. KKTC'yi uluslararası platformda tanıyan ilk devlet Türkiye olmuştur.¹⁷¹⁸

ABD Hükûmeti'nin 1985 yılı için Türkiye'ye 150.000.000 dolarlık mali yardımın 100.000.000 dolar tutarındaki kısmının hibe olarak verilmesi hususunda yapılacak anlaşmayı imzalamaya Bakan İ. Kaya Erdem yetkili kılınmıştır.¹⁷¹⁹ 1986 yılı ABD Dış Askerî Yardım Kanunu çerçevesinde Türkiye'ye tahsis edilen 330.165.000 dolarlık düşük faizli Dış Askerî Satışlar kredisi ile ilgili 29 Temmuz 1986 tarihinde Washington'da imzalanan anlaşma ve eklerinin imza tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere onaylanması 20 Eylül 1986 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁷²⁰ 1989 yılı ABD Dış Askerî Yardım Kanunu çerçevesinde Türkiye'ye hibe şeklinde tahsis edilen 340.750.000 dolarlık Dış Askerî Satışlar kredisi ve 90.000.000 dolarlık FMS kredisi ile ilgili 31 Ağustos 1989 tarihinde Washington'da imzalanan anlaşmalar ve eklerinin imza tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere onaylanması 04 Ekim 1989 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁷²¹

Türkiye-Federal Almanya arasında NATO Savunma Yardımı Anlaşması'nı imzalamak üzere Büyükelçi Oktay İşcen'in yetkili kılınması 18 Eylül 1987 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁷²² Federal Almanya Cumhuriyeti'nin NATO çerçevesinde Türkiye'ye yapmakta olduğu savunma yardımıyla ilgili 13-15 Haziran 1988 tarihlerinde Ankara'da yapılacak görüşmelere İlhan Kılıç

¹⁷¹⁶ Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hussein'e, Kıbrıs müslüman Türk halkının kendi bağımsız devletini ilan etmesi vesilesiyle Kıbrıs'a verilen destek ve ilgi hakkında gönderilen mektup. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Sıra No 07006156, Ek No 52, Belge No 276417.

¹⁷¹⁷ Şükrü Sina Gürel, “Kıbrıs Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, 364.

¹⁷¹⁸ *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1983, 11; *Milliyet*, 16 Kasım 1983, 1.

¹⁷¹⁹ ABD Hükûmeti'nin sağlamayı taahhüt ettiği mali yardım ile ilgili anlaşmayı imzalamaya Bakan İ. Kaya Erdem'in yetkili kılınması. *BCA*, 30-18-1-2/548-438-3, (03.01.1986).

¹⁷²⁰ 1986 yılı ABD Dış Askerî Yardım Kanunu çerçevesinde Türkiye'ye tahsis edilen Dış Askerî Satışlar kredisi ile ilgili imzalanan anlaşma ve eklerinin onaylanması. *BCA*, 30-18-1-2/561-520-6, (20.09.1986).

¹⁷²¹ 1989 yılı ABD Dış Askerî Yardım Kanunu çerçevesinde tahsis edilen hibe şeklindeki Dış Askerî Satışlar kredisi ve FMS kredisi ile ilgili 31 Ağustos 1989 tarihinde Washington'da imzalanan Anlaşmanın onaylanması. *BCA*, 30-18-1-2/635-886-4, (04.10.1989).

¹⁷²² Türkiye-Federal Almanya arasında NATO Savunma Yardımı Anlaşması'nı imzalamak üzere Büyükelçi Oktay İşcen'in yetkili kılınması. *BCA*, 30-18-1-2/584-637-5, (18.09.1987).

başkanlığında bir heyetin katılması, protokolü imzalamaya heyet başkanının yetkili kılınması 16 Haziran 1988 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁷²³

3.1.2. 12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi

Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in talimatıyla, 11 Eylül 1979 tarihinde Orgeneral Haydar Saltık başkanlığında “*Müdahale Planlama Birimi*” kurulmuş, grubun oluşturduğu raporlar Kenan Evren'e sunulmuştur. Bu raporda, ülkenin iç savaşa girmekte olduğu, anarşi ve terörün engellenemeyeceği, siyasi çekişmelere son verilerek huzur ortamının sağlanması için ordunun idareyi ele geçirmesi ve anayasada düzenleme yapılarak Kurucu Meclis'in oluşturulması gerektiği belirtilmiştir.¹⁷²⁴

Kenan Evren'in, 27 Aralık 1979 tarihinde imzaladığı “*TSK'nın Görüşü*” adını taşıyan metin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verilmiştir.¹⁷²⁵ Müdahale düşüncesine Cumhurbaşkanı seçilememesi krizinin dâhil olması üzerine Evren, 7 Mayıs 1980 tarihinde müdahale hazırlıkları yapılmasını şöyle kaleme almıştır:¹⁷²⁶

“7 Mayıs günü Askerî Komite ve SHAPEX tatbikatına gideceğim. Dönünceye kadar bütün hazırlıklar tamamlansın. Radyo ve televizyona verilecek tebliğler, beyanatlar da hazırlansın. Bu partilerin memleketi felakete sürüklemelerine daha fazla seyirci kalamayız. Brüksel'den dönüşte artık bu işi halledelim.”

emrini vermiş ve müdahalenin isminin “*Bayrak Harekâtı*” olması kararlaştırılmıştır. 12 Eylül 1980 tarihinde Bayrak Harekâtı'nın başarıya ulaşmasıyla beraber yeni bir dönem başlamıştır.¹⁷²⁷ TSK, emir ve komuta zincirine uygun olarak ülkenin idaresine el koymuş,¹⁷²⁸ Devlet Başkanı Kenan Evren olmuş ve Millî Güvenlik Konseyi oluşturulmuştur. 19 Eylül 1980 tarihinde Evren Paşa, Bülent Ulusu'yu¹⁷²⁹ Başbakanlığa atamış ve 20 Eylül 1980 tarihinden 1983 yılına kadar sürecek askerî yönetim dönemi başlamıştır. Turgut Özal ve Zeyyat Baykara Başbakan Yardımcılığı'na getirilmiştir.¹⁷³⁰ Kurucu Meclis Hakkındaki Kanun, 30 Haziran 1981 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁷³¹ 16 Ekim 1981 tarihinde siyasi

¹⁷²³ Federal Almanya Cumhuriyeti'nin NATO çerçevesinde Türkiye'ye yapmakta olduğu savunma yardımıyla ilgili 13-15 Haziran 1988 tarihlerinde Ankara'da yapılacak görüşmelere İlhan Kılıç başkanlığında bir heyetin katılması, protokolü imzalamaya heyet başkanının yetkili kılınması. *BCA*, 30-18-1-2/602-726-4, (16.06.1988).

¹⁷²⁴ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, 9.

¹⁷²⁵ *Milliyet*, 3 Ocak 1980, 1, 8.; *Günaydın*, 3 Ocak 1980, 5.

¹⁷²⁶ Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, 169.

¹⁷²⁷ *Resmî Gazete*, S. 17103, 12.09.1980, 1-10; “Dünya Bizi Konuşuyor”, *Hürriyet*, 14 Eylül 1980, 1, 3.

¹⁷²⁸ “Eski Parlamenterler konuştu: Yeni Yönetim Hayırlı Olsun”, *Hürriyet*, 14 Eylül 1980, 1; Çetin Emeç, “Kakorasi'den Demokrasi'ye”, *Hürriyet*, 15 Eylül 1980, 5.

¹⁷²⁹ *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1980, 1.

¹⁷³⁰ *Resmî Gazete*, S. 17113, 22.09.1980, 2-3; *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1980, 1, 7.

¹⁷³¹ *Resmî Gazete*, S. 17386, 30.06.1981, 1.

partilerin tamamına son verilmiştir.¹⁷³² Danışma Meclisi ve Millî Güvenlik Konseyi, 6 Kasım 1983 tarihine kadar Türk siyasetine egemen olmuşlardır.¹⁷³³

Anayasa taslağı, 200 madde hâlinde hazırlanmış ve 17 Temmuz 1982 tarihinde yayınlanmıştır.¹⁷³⁴ Bu anayasa taslağı halkoylamasından önceki son merci olan Millî Güvenlik Konseyi'ne 24 Eylül 1982 tarihinde sunulmuş¹⁷³⁵ ve 20 Ekim 1982 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.¹⁷³⁶ 7 Kasım 1982 tarihinde gerçekleştirilen halkoylamasına göre %91.27 oy oranı ile kabul edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni anayasası olmuş, Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁷³⁷

3.2. Ekonomik ve Sosyal Durum

1970'li yıllarda ülkede yaşanan istikrarsız durumun neticesi olarak iktisat politikaları; Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), İşçi Sendikaları, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), IMF, IBRD gibi ulusal ve uluslararası kuruluşların etkileri altında şekillenmiştir.¹⁷³⁸

1973-1974 yıllarında petrol buhranı yaşanmış ve petrol fiyatları dünyada 4 kat artmıştır. Bu krizin etkisi henüz bitmeden Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), 1979-1980 yıllarında ham petrol fiyatlarını artırmış ve Türkiye, gelirlerinin büyük bölümünü petrole tahsis etmek durumunda kalmış, IMF politikalarını izlemek zorunda bırakılmıştır.¹⁷³⁹ IMF ile ilki 24 Nisan 1978 ve ikincisi de 19 Temmuz 1979 tarihlerinde olmak üzere Stand-By anlaşmaları yapılmıştır. Anlaşmalar doğrultusunda Türkiye 325 milyon dolar kredi sağlamış, ilave olarak 1979 yılında 600-700 milyon dolarlık krediyi İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) ve batı bankalarından temin etmiştir. IBRD'nin ilettiği 600 milyon dolar kredi ile Türkiye'ye önemli miktarda döviz kredisi girmiştir.¹⁷⁴⁰

1976-1977 yıllarında hem büyüme hızında çok ciddi bir düşüş yaşanmış hem de 1976 yılında 15.6 olan enflasyon oranı 1977 yılında 24.1 olarak gerçekleşmiştir. 31 Aralık 1977 tarihinde dış borç toplam 10.235.000.000 dolara çıkmıştır.¹⁷⁴¹ 1977 yılında ihracat oranı 1.96

¹⁷³² Resmi Gazete, S. 17486, 16.10.1981, 1-2.

¹⁷³³ "Danışma Meclisi", Cumhuriyet, 24 Ekim 1981, 1, 7.

¹⁷³⁴ Tercüman, 19 Temmuz 1982, 1, 13; Uğur Mumcu, "Gözlem-Basın Özgürlüğü", Cumhuriyet, 18 Temmuz 1982, 1, 11.

¹⁷³⁵ Cumhuriyet, 24 Eylül 1982, 1, 11.

¹⁷³⁶ Resmi Gazete, S. 17804, 20.10.1982, 1-57.

¹⁷³⁷ Resmi Gazete, S. 17863 Mükerrer, 09.11.1982, 59; "Huzura Giden Yol", Milliyet, 7 Kasım 1982, 1.

¹⁷³⁸ Ekrem Erdem, Ömer Şanlıoğlu, M. Fatih İlgün, Türkiye'de Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı (1950-2007), Ankara: Detay Yayıncılık, 2009, 117.

¹⁷³⁹ Nazif Ekzen, Türkiye Kısa İktisat Tarihi, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 2. Baskı, 2009, 90.

¹⁷⁴⁰ Milliyet, 25 Nisan 1978, 1; Milliyet, 20 Temmuz 1979, 1, 12.

¹⁷⁴¹ Doğan, IMF Kışkacında, 62.

milyar dolardan 1.73 milyar dolara gerilemiş, ithalat oranı ise 5.13 milyar dolardan 5.96 milyar dolara çıkmıştır. Dış ticaret açığı büyümesini sürdürerek 4 milyar dolara erişmiştir.¹⁷⁴²

1977-1979 yılları arasına kriz yılları denilmektedir. 1977 yılından itibaren enflasyon artmaya devam etmiş ve 1980 yılına gelindiğinde bu oran %100'ü bulmuştur. İthal ikamesi (içe dönük) politikasıyla beraber 1978 yılı başlarında 19 TL. olan bir ABD doları 1979 yılı ortalarında yaklaşık 47 TL. olmuştur. 1980 yılında ABD dolarının değeri 89.25 TL.'ye ve Alman markı 4.09'dan 45.15 TL.'ye çıkmıştır. Sonuç olarak, 1980 yılında ithal ikamesi sanayii politikası kaldırılarak yerine ihracata dayalı sanayileşme politikası uygulamaya geçmiştir.¹⁷⁴³

Ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların neticesinde yürürlüğe konan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1983) geçmiş deneyimler doğrultusunda “*Ekonomide çok unsurlu dengeye dayanarak daha geniş çerçevede planlı biçimde dışa açılma.*” stratejisinden söz edilmektedir. Böylece dış satışlarda sağlanan artışlara ilave olarak turizm ve dış ticaretin gelişmesi, işçi tasarruflarını büyük oranda ülkeye getirecek imkânların yaratılması ile dış açığa çözüm bulunması hedeflenmektedir.¹⁷⁴⁴ Fakat, Bülent Ecevit Hükûmeti ve kadrosunun kısa zamanda istifa etmesi planın uygulanmasına fırsat vermemiştir. Kasım 1979'da Süleyman Demirel altıncı kez Başbakan olmuştur. Başbakanlık Müsteşarlığı ile DPT Müsteşar Vekilliği'ne ise Turgut Özal getirilmiştir.¹⁷⁴⁵

Bu dönemde uygulanan politikalar ekonomik krizi çözmeye yetmemiştir. Ülke gittikçe artış trendini sürdüren ve önü alınamayan enflasyon, TL.'nin devalüasyonlar neticesinde değerini yitirmesi, ithalattaki tikanıklıklara bağlı olarak fabrikaların kapanması, işsizliğin artışı, yaşanan terör eylemleri, sağ-sol çatışmaları, siyasal partilerin aralarındaki gerilimler ve siyasi istikrarsızlıklar ile mücadele etmiştir. Bu olumsuzluklara ilave olarak 24 Ocak 1980 tarihinde alınan istikrara yönelik kararlar ile 12 Eylül 1980 tarihinde yaşanan askerî müdahale neticesinde Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanma ihtimali kalmamıştır.¹⁷⁴⁶

1923 yılında yaklaşık beş bin olan okul sayısı 1980 yılı itibarıyla on kat artarak yaklaşık 46 bin olmuştur. Cumhuriyet kurulduğunda sadece 342 bin olan öğrenci sayısı ise 1980 yılında yaklaşık altı milyona yükselmiştir. 1973 yılında çıkarılan Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ilköğretim sekiz yıl olarak düzenlenmiş, ancak uygulamaya 1981 yılında geçilmiştir. 1980

¹⁷⁴² Gülten Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1988, 291-292.

¹⁷⁴³ Süreyya Yıldırım, “Türkiye’de 24 Ocak 1980 Öncesi ve Sonrası Sanayileşme ve Ekonomik Büyümeye Etkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2006), 189-190.

¹⁷⁴⁴ Devlet Planlama Teşkilatı, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: DPT Yayınları, 1979, 3; *Resmi Gazete*, S. 16487, 12.12.1978.

¹⁷⁴⁵ *Milliyet*, 12 Kasım 1979, 1.

¹⁷⁴⁶ Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler: 1929-2001*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, 191-192.

yılına gelindiğinde ülke nüfusu, 1950 yılına göre %113 oranında artarak 44 milyona ulaşmıştır. Bu dönemde Türk nüfusunun dünya nüfusuna oranı ise %0.83'ten %1'e yükselmiştir. 1950 yılında yaklaşık %25 olan kentleşme oranı ise 1980 yılında %44 olmuştur. Diğer taraftan, Tarımda istihdam edilen oran 1950 yılında %80 iken, 1980 yılına gelindiğinde bu oranın %50'ye gerilediği görülmektedir.¹⁷⁴⁷

Dünyada Keynesçi (müdahaleci) politikalar sebebiyle ortaya çıkan problemler devletin ekonomiye yönelik artan rolünü tartışılır hâle sokmuştur. Keynesci politikayı takip eden ülkelerde meydana çıkan bütçedeki açıklar, işsizlik, vergi yükü artışları, enflasyon, sermaye birikiminin yetersizlikleri gibi makro sorunlar ekonomistleri yeni çözümler aramaya yöneltmiş ve Keynesçi anlayışa alternatif olarak “Yeni Sağ” olarak isimlendirilen akım ortaya çıkmıştır. 1970’li yıllarda başlayan ve 1980’li yıllarda da etkisini sürdüren yeni sağın söylemi olan küreselleşme, teknolojik gelişmelerle birlikte dünyayı ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda tek pazar hâline getirmiştir. Ülkelerin ekonomilerinin dünya piyasalarıyla iç içe geçmesi, ekonomilerdeki karar alma süreçlerinin kapitalist sermaye birikimi temelli hareket etmesine yol açmıştır. Küreselleşme neticesinde devletin yerini özel sektör almıştır.¹⁷⁴⁸

Dünyada bu gelişmeler yaşanmakta iken Süleyman Demirel’in Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı’na getirdiği Turgut Özal’ın çabalarıyla 24 Ocak 1980 tarihinde ihracata dayalı serbest piyasa ekonomisine dayanan ekonomik model yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁴⁹ 24 Ocak Kararları ile yapılan düzenlemeler şöyledir: Devalüasyon %32.7 hedeflenmiş, günlük kur uygulanmış, ekonomide devletin yükü azaltılmış, KİT’ler yeniden düzenlenmiş, sübvansiyonlar büyük oranda kaldırılmış, yabancı sermayenin ülkeye gelmesini kolaylaştırıcı tedbirler yürürlüğe konmuş, dış ticaret serbest bırakılmıştır.¹⁷⁵⁰

Bu kararlar ile, Türk parasının değeri düşürülmüş ve 1 dolar 70 TL.’ye yükseltilmiştir.¹⁷⁵¹ Türkiye, krizden çıkmak için 18 Haziran 1980 tarihinde IMF ile üç yıllık yeni Stand-By anlaşması yapmış, 1.600 milyon SDR¹⁷⁵² tutarında kredi kullanma hakkını elde etmiştir.¹⁷⁵³ IMF ile Haziran 1983’te ve Nisan 1984’te olmak üzere iki ayrı Stand-By anlaşması daha

¹⁷⁴⁷ Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadî Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, 2016, 71-73.

¹⁷⁴⁸ Erineç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 13.

¹⁷⁴⁹ *Resmî Gazete*, S. 16880 Mükerrer, 25.04.1980, 1.

¹⁷⁵⁰ “Ekonomi Özel”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1980, 5; *Milliyet*, 25 Ocak 1980, 1; *Hürriyet*, 25 Ocak 1980, 1.

¹⁷⁵¹ *Milliyet*, 25 Ocak 1980, 1; *Tercüman*, 26 Ocak 1980, 1, 12.

¹⁷⁵² Special Drawing Rights (Özel Çekme Hakları).

¹⁷⁵³ *Milliyet*, 19 Haziran 1980, 1, 9.

imzalanmıştır. IMF’den alınan borçlar sayesinde mali yük daha da artmış, 1980 yılında dış borç 15 milyar dolara, 1986 yılına gelindiğinde 30 milyar dolar düzeyine çıkmıştır.¹⁷⁵⁴

Turgut Özal’ın hayata geçirdiği ekonomik programa ordunun da olumlu bakması neticesinde 12 Eylül dönemi kararlarını uygulama yetkisi de Özal’a verilmiştir. 12 Eylül’ü takiben Millî Güvenlik Konseyi ve Devlet Başkanı Orgeneral Evren, ekonomik yönden iyileştirmeyi sağlamak maksadıyla bazı önlemleri yürürlüğe sokmuştur. Örnek olarak, sendikal faaliyetler durdurulmuş, grev ve lokavtlara son verilmiş ve işçilerin işe dönmesi emri verilmiştir. 12 Eylül’ün ardından ilk zamlar şeker, gübre ve petrole yapılmıştır. Toz şekere 48 TL. olacak şekilde toptan fiyat verilmiştir. Gübreye %9-45 aralığında değişen zam yapılmıştır. Süper benzin 48 TL.’den 53 TL.’ye, normal benzin 43 TL.’den 48 TL.’ye yükseltilmiş, motorin ve gazyağının litresi 5 TL. zamlanmıştır. Tüpgaz 350 TL.’den 425 TL.’ye çıkmıştır.¹⁷⁵⁵

1980 yılından sonra yabancı sermayenin ülkeye girmesini sağlamak için çaba gösterilmiştir. 6224 Sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Yasası kapsamında özellikle bankacılık alanında yabancı sermayenin girişine müsaade edilmiştir. Başlangıçta ihracatta hızlı bir artış yaşanmış ve ihracat içindeki sanayi ürünlerine ayrılan pay artmıştır. 24 Ocak Kararları’nın hayata geçmesinin ardından 1982 yılına kadar geçen zaman diliminde ihracat oranı %97 olmuştur.¹⁷⁵⁶

Türkiye’nin ekonomik istikrar programına yönelik reçeteyi IMF hazırlamıştır. Ekonomide yaşanan dışa açılma yabancı bankalar ile ülkeye döviz girdisini gerektirmiştir. Bu da IMF’nin tahakkümü altına girilmesiyle gerçekleştirilebilmiştir. 1980 yılında uygulamaya konulan “*Yapısal Uyum Kredileri Sistemi (SAL)*” modeli Dünya Bankası ve IMF programları için dünyada uygulaması yapılan ilk örneği teşkil etmiştir. Sıkı para yüksek faiz politikası ile fiyatlardaki aşırı yükseliş tüketim oranını düşürmüş ve ihracata yüklenmek zorunda kalınmıştır.¹⁷⁵⁷

1980 yılında gerçekleşen devalüasyonlar neticesinde 1 Mayıs 1981 tarihinde günlük kur uygulaması hayata geçirilmiştir. TL.’nin değerinin yabancı paralar karşısında günlük hesaplanması uygulamasının gayesi ihracatı ve döviz işlemlerini artırmak olmuştur.¹⁷⁵⁸ Gübre ithalatı ve hammadde kurlarının dışındaki döviz kurlarının tamamına son verilmiştir. faizli krediler yaygın hâle getirilmiştir. 1980’li yıllarda ihracat oranının artırılması maksadıyla mali

¹⁷⁵⁴ Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi*, 202-203.

¹⁷⁵⁵ *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1980, 1.

¹⁷⁵⁶ Mevlüt Karabıçak, “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (2000), 56.

¹⁷⁵⁷ Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, 32-33.

¹⁷⁵⁸ N. Lerzan Özkale, “Dış Ticaret”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 320.

teşvik verilmiştir.¹⁷⁵⁹ Fakat 1981-1983 yılları arası periyotta enflasyonun üzerinde döviz kuru olunca TL. değer yitirmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarına yönelik uygun ortamın oluşturulduğu askerî yönetim döneminde dış satımda daha fazla başarı sağlanmıştır. Ancak 1980-1983 yılları arası dönemde cari işlemler dengesinde toplam 8 milyar 338 milyon dolar borçlanma meydana gelmiştir.¹⁷⁶⁰

1980’li yıllarda ithalatın korunması gayesiyle ithal malların oranlarında kısıtlamaya gidilmesinin yanı sıra bu ürünlere yönelik yüksek gümrük vergilerinin uygulanması uzun vadede ekonomide gerilemeye sebep olmuş ve sanayide rekabeti yok etmiştir. 1981 yılında 1 dolar 142 TL.’ye çıkmıştır. Yapılan bu ayarlama turizm gelirleri, ihracat ve işçi döviz girişi artmasına yol açmıştır. Eylül 1980 tarihli İran-Irak Savaşı sayesinde Türkiye’nin bu ülkelere olan ihracatı artmıştır.¹⁷⁶¹ 1983 yılında enflasyon oranı %100 seviyelerinden %30 seviyelerine inmiş, ihracat oranı yıllık bazda 2.9 milyar dolardan 5.8 milyar dolara çıkmıştır. Millî gelir içinde %4 olan ihracatın payı %10 olmuştur. Yabancı bankalar Türkiye’ye kredi teklifinde bulunmuşlar ve krediler gelmiştir. İthalat 5 milyar dolar iken 87 milyar dolar olmuştur. Diğer taraftan yeni istihdam oluşturulamamış, artan nüfusa iş imkânı sağlanamamıştır. Maliye kötüye gitmiş, banka sistemi bozulmuştur. Bankerlik Olayı ile 110 bin kişi 50 milyarını, hazine 100 milyarını kaybetmiştir. KİT’lerin düzeltilmesi mümkün olmamıştır.¹⁷⁶² Devlet İstatistik Enstitüsü’ne göre, 1982 yılında Türkiye’nin yurtiçi gelir artışı %4.9 iken, 1983 yılında ihracatın da tesiriyle %2.9’a inecektir. 1983 yılının sonuna kadar Türkiye’nin büyüme hızının %4 olarak gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde görünmektedir.¹⁷⁶³

Banker Kastelli tarafından pazarlanan mevduat sertifikalarının banka sistemine dönüştürülmesinin ve banker mağduru insanların zararlarının karşılanmasının devlete faturasının 45 milyarı geçtiği ifade edilmiştir.¹⁷⁶⁴ Ayrıca, Kastelli haricinde 140 bankerin de 50 milyar TL. borca sahip olduğu, senetler ile çeklerin ise karşılığının bulunmadığı belirtilmiştir. Görevini bırakan Turgut Özal’ın yerine geçen Adnan Başer Kafaoğlu ekonomiden sorumlu olmuştur. Kafaoğlu; “*Ekonomiyi her yönden incelediği.*”ni ifade etmiş, Kaya Erdem’in yerine geçen Sermet Refik Pasin; “*Sistem değil, uygulama değişmelidir. Ben Keynes’i, Friedman’ı değil, Türkiye’ye uygun ekonomik modeli tanırım.*” demiştir.¹⁷⁶⁵

¹⁷⁵⁹ Abdurrahman Abulaban, “Özal’ın 1980’lerdeki Liberal Ekonomi Politikaları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 641-642.

¹⁷⁶⁰ Tuncer Bulutay, Hasan Ersel, “İktisadi Bunalım Ortamı ve Farklı İktisat Politikaları”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 76 (Ekim 1984), 37.

¹⁷⁶¹ Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi*, 202-203.

¹⁷⁶² *Tercüman*, 24 Ocak 1983, 1.

¹⁷⁶³ *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1983, 1, 11.

¹⁷⁶⁴ *Hürriyet*, 7 Temmuz 1982, 1, 13.

¹⁷⁶⁵ *Hürriyet*, 17 Temmuz 1982, 1.

Askerî müdahale sonrası kamuya yüksek rütbeli subayların ataması gerçekleştirilmiştir. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'na göre memurlara asalete geçiş sırasında yemin etme mecburiyeti getirilmiş, devlet memurlarının hafta sonu izinleri için idareden izin alması hükmü yürürlüğe girmiştir. 657 Sayılı Devlet Memuru Kanunu'ndaki ceza uygulamaları 926 Sayılı TSK Personel Kanunu'na yansıtılmıştır. 1983 yılından itibaren devlet memuru alımı Başbakan'ın iznine tabi olmuştur.¹⁷⁶⁶

Askerî yönetim boyunca orta okullarda din dersi zorunlu olmuştur. Kenan Evren konuya ilişkin; *“Bu kararı, hurafelerle çocuklarımızın beyinleri yıkanmasın diye aldık. Zaten liselerde %75 bu dersleri alıyordu. Bizim yaptığımız sadece geri kalan % 25'e mecburiyet getirmektir.”* açıklaması yapmıştır.¹⁷⁶⁷ Askerî yönetimin getirdiği din dersi zorunluluğu, Alevilerin bulunduğu köylerde cami yapılmasına yönelik yaptığı baskı ve Türkiye'nin resmi ideolojisini Türk- İslam sentezi ile biraraya getirmeye çalışması savunduğu laikliğe ters düştüğü uygulamalardan bazıları olmuştur.¹⁷⁶⁸

1979-1983 yılları arasında gerçekleştirilen bilimsel faaliyetler eleştiri konusu olmuştur. Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), uyguladığı sanayii politikası ile gösterdiği hedefi tutturamadığı, kalkınma planları ile bilim ve teknoloji arasında bulunan ilişkiyi istenilen seviyeye çıkaramadığı için eleştirilmiştir. 4 Kasım 1981 tarihinde askerî yönetim 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nu çıkarmıştır.¹⁷⁶⁹ 1982 yılında Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) yasası yürürlüğe konularak homojen ve hiyerarşik bir yapı oluşturulmuş, yüksekokul ve akademilerin yeni faaliyete geçirilecek üniversitelerle bütünleştirilmesi amaçlanmıştır.¹⁷⁷⁰

Askerî yönetim, basın ve aydın kesim üzerinde sert bir şekilde baskı ve şiddet uygulamıştır. Birçok yazar tutuklanmıştır. Sadun Eren Makro Ekonomi Ders Notları, Talip Apaydın Duvar Yazıları ile Kente İndi İblis ve Adalet Ağaoğlu Fikrimin İnce Gülü isimli kitaplarından dolayı yargılanmıştır. Ayrıca, Müjdat Gezen, Metin Toker, Adalet Ağaoğlu, Nazlı Ilıcak, Hikmet Çetinkaya, Nadir Nadi, Oktay Akbal, Yalçın Küçük, Mehmed Kemal ve İlhan

¹⁷⁶⁶ Emine Sözüdoğru, “Bürokrasi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 178.

¹⁷⁶⁷ Baskın Oran, “Kenan Evren”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 201.

¹⁷⁶⁸ Ömer Laçiner, “1980 Sonrası Din”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 12, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 400.

¹⁷⁶⁹ *Resmi Gazete*, S. 17506, 06.11.1981.

¹⁷⁷⁰ Namık Kemal Pak, Ergün Türkcan, Halime Atamer, “Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri:1923-1995”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 155.

Selçuk gibi isimler de yargılananlar arasında yer almıştır. İlâveten, 1983 yılı sonuna kadar birçok gazetenin yayın hayatı sonlandırılmıştır.¹⁷⁷¹

Turgut Özal, 1983 yılında iktidara geldikten sonra telekomünikasyon sektörüne 1,5 milyar dolar yatırım yapmıştır. 1988 yılında telefon kullanım oranı 1983 yılına kıyasla 3 kat artmıştır. 1983 yılında köyler %70 oranında telefonda yoksun iken 1988 yılında köylerin büyük bir bölümünde telefon bulunmaktadır.¹⁷⁷²

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), 13 Temmuz 1984 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Planın amacı; “*Özgür, uygar ve huzurlu bir mahalde Türk Milleti'nin refah seviyesinin artırılması, istihdamın artırılması, genç işsizliğinin azaltılması, ekonomik ve sosyal altyapının geliştirilmesi.*” olarak ifade edilmiştir.¹⁷⁷³

Turgut Özal, uygulanacak ekonomi modelini “*Rekabete Dayalı Serbest Pazar Sistemi*” olarak belirlemiştir. Bu model, Birinci Hükûmet Programı'nda da yer almıştır.¹⁷⁷⁴ Modele göre, ekonomide dışa açılmayı ve dış ödemeler dengesini düzenleyen ihracat büyük önem taşımaktadır.¹⁷⁷⁵ Turgut Özal'ın kurguladığı dışa açık serbest piyasa sisteminde en önemli sektör sanayii olmuştur. Tarımın millî gelir ile dış ticarete önemli bir ağırlığa sahip olsa da Turgut Özal'a göre millî gelirin büyümesini ve istihdamdaki yükselişi ihracatı merkezileştiren sanayileşme mümkün kılacaktır. Birinci Hükûmet Programı'nda; “*Sanayii, en hızlı gelişme potansiyeline sahip olan sektördür. Sanayileşme politikamızın hedefi modern ve gelişmiş ülkelerin sanayileşme seviyesine erişmektir.*” denilerek sanayiye verilen önemden bahsedilmiştir.¹⁷⁷⁶

Turgut Özal, Birinci Hükûmet Programı'nda enflasyonu dar gelirli yönünden değerlendirerek aşırı enflasyonun kontrol altına alınmasını öncelikli hedefleri arasına koymuştur. Çünkü, enflasyon en fazla dar gelirli ile sabit ücretlileri olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁷⁷⁷ Turgut Özal, İkinci Hükûmet Programı'nda enflasyonla mücadelede geçmişte düşülen yanlışlara ilişkin olarak 1980 yılı öncesi enflasyona engel olmak maksadıyla

¹⁷⁷¹ Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990, 216-220.

¹⁷⁷² Erol Mutlu, Hakan Tuncel, “İletişim”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 713-714.

¹⁷⁷³ Devlet Planlama Teşkilatı, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, Ankara: DPT Yayınları, 1984, 1; *Resmî Gazete*, Karar No: 8, 23.07.1984.

¹⁷⁷⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, Birleşim: 10, Dönem: XVII, Oturum: 1, Aralık 1983, 80.

¹⁷⁷⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, Birleşim: 10, Dönem: XVII, Oturum: 1, Aralık 1983, 76.

¹⁷⁷⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, Birleşim: 10, Dönem: XVII, Oturum: 1, Aralık 1983, 73.

¹⁷⁷⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 1, Birleşim: 10, Dönem: XVII, Oturum: 1, Aralık 1983, 65.

piyasada oluşan fiyatların çok altında satışı yapılan KİT mallarının birçok şirket ile şahısları kolaylıkla zenginleştirdiğini, bunun da enflasyona sebep olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷⁸

Serbest piyasa sisteminin koşullarından birisi olan liberalizasyon doğrultusunda ülke ekonomisi dışa açılmalı ve TL. konvertibiliteye geçirilmelidir. Çünkü, Turgut Özal'a göre iktisadi kalkınmanın hızı dışa kapalı ülkelerde daha yavaş ve maliyeti daha yüksek çıkmaktadır.¹⁷⁷⁹ İkinci Hükûmet döneminde ANAP serbest piyasa ekonomisini benimsemesine karşın devletin ekonomideki ağırlığının düşmediğini belirten Süleyman Demirel ise, KİT'lerin ekonomi üzerindeki payının %25'lere çıktığını, kamusal yatırımlara ayrılan payın %60, özel sektörün ise %40 olduğunu ifade etmiş, geçmişte ise tam tersi oranların geçerli olduğundan bahsederek eleştiriler yöneltmiştir.¹⁷⁸⁰

Turgut Özal'a göre, 1980 yılı öncesi karma ekonomi döneminde geçerli olan ithal ikameciliği ekonomideki gelişmeyi engellemiştir. Bahse konu sistem ithal ikamesi yoluyla ithalatta ihtiyaç duyulan dövizin azaltılmasına çalışıldığı dışa kapalı ekonomi anlayışıdır. Kapalı sistem ile her on yılda bir dış ödemeler dengesi tıkanarak ekonomik kriz meydana gelmiştir. Sistemin tıkanması neticesinde siyasi ve sosyal çalkantılara bağlı olarak ordu yönetime müdahale etmiştir. Bu gerekçelerle, ülkede ekonomik, siyasi ve sosyal problemlere neden olan ithal ikameci büyüme modelinin yerine ihracatın ve döviz gelirlerinin artırılabilirliği dışa açık bir büyüme modeline geçilerek liberal batı dünyası ile bütünleşme sağlanmalıdır.¹⁷⁸¹

1984 yılından itibaren ekonomik olarak canlanma meydana gelmiştir. Bu canlanma, iç ve dış talebin büyümesi ve uluslararası ekonomik durumun düzelmesi ile gerçekleşmiştir. Bu yıllarda, inşaat sanayii, enerji, ulaştırma, ticaret, imalat ve sanayii sektörlerinde büyüme hızlanmıştır.¹⁷⁸² 1984-1987 yılları arası dönemde millî gelir yıllık bazda yaklaşık %6.7, sınai hasıla yıllık bazda yaklaşık %8.4 oranında büyüme kaydetmiştir. 1983-1989 yılları arası dönemde millî gelirin değişimi 1987 fiyatlarına göre %67 artışla, 57.3 trilyon TL.'den 77.3 trilyon TL.'ye çıkmıştır. Kişi başına gelir dolar bazında artarak 1983 yılında 1.375 dolar iken 1989 yılında 1.684 dolara erişmiştir.¹⁷⁸³ 1984 yılının ardından millî gelirden sektörlerin paylarındaki değişim dikkat çekmiştir. Tarımın millî gelirdeki payı küçülerek 1991 yılında %16'ya düşmüştür. Sanayii sektörünün payı değişmemiştir. Hizmetler sektörünün millî gelirdeki payı artarak %60 olmuştur. Bu dönemde bütçe dengesi yalnızca 1985 yılında fazla,

¹⁷⁷⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Birleşim: 3, Dönem: XVIII, Oturum: 1, Aralık 1987, 49.

¹⁷⁷⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Birleşim: 10, Dönem: XVII, Oturum: 1, Aralık 1983, 66.

¹⁷⁸⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Birleşim: 4, Dönem: XVIII, Oturum: 1, Aralık 1987, 88.

¹⁷⁸¹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Birleşim: 3, Dönem: XVIII, Oturum: 1, Aralık 1987, 48.

¹⁷⁸² Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler: 1923-2013*, 2014, 636, 638, 671.

¹⁷⁸³ Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler: 1923-2013*, 2014, 636, 638, 671.

öteki yıllarda açık vermiştir. 1983 yılında 2.7 milyar TL. olarak gerçekleşen bütçe giderinin 2.5 milyar TL. olarak gerçekleşen bütçe gelirinden fazla olduğu ve bütçe açığının ise yaklaşık 280 milyon TL. olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. 1989 yılı itibarıyla 37.8 milyar TL. gider, 30.2 milyar TL. gelir gerçekleşmiş ve bütçe açığı 7.5 milyar TL.'ye çıkmıştır. Bütçe açığı, 1983 yılında bütçe gelirinin %10'unu oluştururken, 1989 yılında bu oran %20'nin üzerini göstermiştir.¹⁷⁸⁴

Enflasyon oranı, 1983-1989 yılları arası dönemde çift haneli olmaktan kurtulamamıştır. Enflasyon oranı, 1986 yılında %30 düzeyinde iken, 1988 yılında %68'e çıkmış, büyüme oranı ise 1988 yılında %3.7 iken, 1989 yılında %1.7'ye gerilemiştir. TL., dolar karşısında %27-78 aralığında değer kaybetmiştir. 1981 yılında 110.24 TL. olan bir ABD doları, 1990 yılında 2.606 TL.'ye yükselmiş, dönem başında %36.8 olan enflasyon oranı ise dönem sonunda %54.8'e yükselmiş ve dönem ortalaması %44 olarak gerçekleşmiştir.¹⁷⁸⁵

Turgut Özal, Hükûmet programlarına uygun olarak vergi sisteminde yenilikler yapmış, kurumlar vergisinde muafiyetler getirmiş, servet beyannamesi uygulamasına 1984 yılında son vermiştir. 1985 yılında katma değer vergisi uygulamaya konularak vergi sistemi tüketici odaklı hâle getirilmiştir. Kamu harcamaları kontrol altında tutulamamış ve tasarrufta bulunulamamıştır. Kamu yatırımları kapsamında altyapı yatırımları oranı artarken, üretimi artıran yatırımlar azalmıştır. Ayrıca, PKK terörü 1984 yılından itibaren askerî harcamaları artırarak kamuda dengenin bozulmasında önemli rol oynamıştır. Bu değişiklikler neticesinde vergi gelirleri düşmüş, 1985-1986 yıllarında kamu harcamaları artma eğilimi sergilemiştir. 1985 yılında kamu açığının finanse edilmesi maksadıyla hazine bankalara bono ve tahvil satmaya girişmiştir.¹⁷⁸⁶

Vergi gelirlerinde yaşanan düşmenin iç borçlanma yoluyla telafi edilmesi istenmiştir. Artan kamu borçlanması neticesinde reel faizlerler artış göstermiştir. 1981 yılında vergilerin millî gelirdeki oranı %21.3 iken, 1988 yılında %13.8'e gerilemiştir. Öte yandan, vergi gelirlerinde dolaylı vergilerin payı artmıştır. 1981 yılında dolaysız vergilerin toplam vergi gelirlerindeki payı %64.5 iken, 1988 yılında %46.6'ya inmiştir. Aynı dönemde dolaylı vergilerin payı %35.5'ten %53.4'e çıkmıştır.¹⁷⁸⁷

Turgut Özal liberalizasyon hedefini tutturmak için kısa süre zarfında dış ticaret, faiz haddi, döviz kuru ve yabancı sermaye politikalarında önemli değişikliklere gitmiştir. “1983 ve 1984 tarihli 28 ve 30 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname”ler doğrultusunda sermaye ve döviz

¹⁷⁸⁴ Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler: 1923-2013*, 2014, 582.

¹⁷⁸⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler: 1923-2013*, 2014, 556, 569.

¹⁷⁸⁶ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)*, 151-169.

¹⁷⁸⁷ Yalın Alpay, *Türkiye Ekonomi Tarihi*, İstanbul: Akademia Yayınları, 2008, 172-173.

hareketleri daha da serbestleşmiştir. Bu kapsamda sermaye piyasası yasası yeniden çıkarılmış, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) açılmış,¹⁷⁸⁸ bankalar arası para piyasası meydana getirilmiş ve Merkez Bankası açık piyasa işlemlerini başlatmıştır. Döviz piyasasındaki kurumsallaşma ve liberalleşme süreci “1983 ve 1984 tarihli 28 ve 30 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kararlar” ile başlamış, “8 Ağustos 1989 tarihli ve 1567 Sayılı Türk Parasını Koruma Kanunu’na ilişkin 32 Sayılı Karar” ile dış ticaret ve sermaye hareketleri dengesinin tamamen serbest bırakılmasıyla bitirilmiştir. 32 Sayılı Karar gereğince, döviz piyasası ve döviz kuru serbest piyasada şekillenmeye başlamıştır.¹⁷⁸⁹ Turgut Özal bir taraftan, kambiyo, dış ticaret ve kredi piyasalarında liberalleşmeyi yürürlüğe koyarken, diğer taraftan devletin ekonomiye olan müdahalesini artırmıştır.

Enflasyonun en önemli sebeplerinden birisi olarak görülen KİT’lerin özelleştirilmesine ilişkin kayda değer bir yol katedilememiştir. 1985 yılında özelleştirme çalışmalarına başlanmış, 1986-1989 yılları arası dönemde özelleştirmede ilerleme yaşanmamıştır. Bahse konu dönemde, takriben 130 milyon doları 1989 yılında olmak üzere, toplam 160 milyon dolarlık özelleştirme gerçekleştirilebilmiştir. Hükûmet, devamlı artış gösteren borcun anapara taksitlerini ve faizlerini yeni borçlanma ile karşılamıştır. Ayrıca, barajların ve köprülerin gelirleri karşılığında borçlanma senetleri yapılmıştır. Dış borç stoku da artış eğilimi göstermiş, 1981 yılında 15 milyar dolar ve 1983 yılında 18 milyar dolar iken, 1991 yılında 50 milyar doları geçmiştir.¹⁷⁹⁰

Tarım sektöründeki fiyatlarda olumsuz tablo oluşmuş, tarıma yönelik ticaret hadleri 1978-1988 yılları arası periyotta %38.9 oranında düşmüştür. Böylelikle tarım sektörü Büyük Buhran dönemi de içinde olmak üzere en ciddi fiyat düşüşünü yaşamıştır. 1984-1991 yılları arasında tarım sektörünün sabit sermaye yatırımları içerisindeki payı %7.7 düzeyinde kalmıştır. Öte yandan, Turgut Özal Hükûmeti özellikle sanayii sektörüne değer vermiştir. Nitekim, 1983 yılında millî gelir içinde sanayii sektörünün payı %21.3 iken, 1989 yılında %26.5 oranını yakalamıştır.¹⁷⁹¹ 1984 yılından başlayarak ekonomik büyüme özellikle ticaret, inşaat, ulaştırma, enerji ve imalat sanayii sektörlerinde meydana gelmiştir. 1984-1987 yılları arası periyotta millî gelir yıllık bazda %6.7 oranında artmış, sınai üretim ise yıllık bazda %8.4 yükselmiştir.¹⁷⁹²

1983-1989 yılları arası dönemde hizmet sektörü genel istihdam içindeki oranı dört puan artış gösterirken bu sektörün millî gelirdeki payı %57.4 olmuştur. Millî gelirden sanayii sektörünün payı değişmemiş, tarıma ayrılan pay azalmış, ekonomik istikrarsızlığın yaşandığı

¹⁷⁸⁸ *Milliyet*, 4 Ocak 1986, 1.

¹⁷⁸⁹ *Resmî Gazete*, S. 20249, 11.08.1989.

¹⁷⁹⁰ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 14. Baskı, 2014, 192-196.

¹⁷⁹¹ Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler: 1923-2013*, 2014, 133, 636.

¹⁷⁹² Alpay, *Türkiye Ekonomi Tarihi*, 165-166.

bu dönemde hizmet sektörü büyümeyi sürdürmüştür.¹⁷⁹³ Turgut Özal döneminde millî gelirin istenilen seviyelerde büyümemesi sebebiyle Türkiye ekonomik gelişme ve refah seviyesi açısından orta gelire sahip ülkeler arasında orta sıralarda bulunmaya devam etmiştir. 1990 yılında kişi başına gelir 2.682 dolar düzeyinde kalmıştır.¹⁷⁹⁴

1980-1990 yılları arası periyotta millî gelir iki katın üstünde artış gösterirken, bu dönemde ihracat 2.75, ithalat 2.5 ve dış borç hacmi 3 kat artmıştır. Bahse konu artışlar ülkenin ekonomisinin gittikçe dışa bağımlı bir duruma geldiğinin göstergesi olmuştur. Turgut Özal'ın ihracata verdiği önemin neticesinde 1983-1989 yılları arasında ihracat %103 ve ithalat %71 oranlarında artış kaydetmiştir. İhracatın ithalattan fazla olması sebebiyle ihracatın ithalatı karşılama oranı %80 seviyelerine çıkmıştır. Aynı zamanda, ANAP dönemi süresince ihracat ve ithalatın millî gelir içindeki payı düşmüştür.¹⁷⁹⁵

3.3. Askerî Teknolojinin İlerlemesine Yol Açan İleri Teknoloji Kuruluşları (SSM, TUSAŞ, ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN vb.)

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nı takiben ABD'nin uyguladığı ambargo, TSK'nın modernize edilmesi bakımından dönüm noktası olmuş, Türkiye'nin kendi kendine yetmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Kıbrıs Barış Harekâtı, TSK'nın Kore Savaşı'nın ardından katıldığı ilk sıcak savaş olmuş, envanterdeki silahlar denenmiş ve aksaklıklar görülmüştür. Bu nedenle dış askerî yardımla gelen eski teknoloji ürünü silahların yenilenmesi mecburiyeti doğmuştur.¹⁷⁹⁶

Savunma sanayindeki gelişmeler 1980 yılına kadar yavaş ilerlemiş, 1980'li yıllarda Türk savunma sanayinin geliştirilmesi amacıyla yürütülen faaliyetler artmış, 1985 yılında SSM açılmış ve Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) meydana getirilmiştir. 1990'lı yıllarda Türk savunma sanayii TSK'nın ihtiyacı olan silah ve malzemenin önemli bir kısmını karşılar duruma gelmiştir. Türkiye'nin savunma sanayini geliştirme faaliyetleri arasında üç önemli gelişme bulunmaktadır. Bunlar; 1980'lerin başlarından itibaren ortak üretim gerçekleştirilerek ihraç edilmesi, F-16 uçaklarının üretimine başlanması ve özel sektöre daha çok yer verilmesidir.¹⁷⁹⁷

Bu dönemde, petrol zengini Orta Doğu ülkelerine silah satışı ile askerî birliktelik sağlanarak millî savunma sanayine katkı sağlanması amaçlanmıştır. 1983 yılında başlatılan 8 milyar dolar değerindeki F-16 projesi, yerli sanayinin gelişimi ve atılımı açısından dönüm

¹⁷⁹³ Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler: 1923-2013*, 2014, 133, 636.

¹⁷⁹⁴ Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, 202-204.

¹⁷⁹⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler: 1923-2013*, 2014, 438, 440.

¹⁷⁹⁶ *Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 15'inci Yıldönümünde Savunma Sanayinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara: Mönch Medya Yayıncılık, 2001, 53.

¹⁷⁹⁷ Hülya Toker, *Dünden Bugüne Savunma Sanayii*, Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 2010, 25.

noktası olmuştur. Projenin amacı, Hava Kuvvetleri'ne modern F-16 uçakları üretmek ve Türkiye'de havacılık sanayinin gelişmesini sağlamaktır.¹⁷⁹⁸

3.3.1. Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM)

TSK'nın ihtiyacı olan silah ve malzemenin geliştirilmesi faaliyetleri MSB bünyesinde 1954 yılında faaliyete geçen Ar-Ge Daire Başkanlığı ile sürdürülmeye çalışılmıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968-1972) millî savunma harcamalarının hızla arttığı vurgulanmış ve millî savunma altyapı yatırımlarından ilk defa bahsedilmiştir. 1970 yılında MSB Teknik Hizmetler Dairesi Başkanlığı'nın açılması sayesinde savunma sanayini geliştirme gayretleri hızlanmıştır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977) millî savunma hizmetlerine yönelik araç ve gereçlerin kâfi gelecek düzeyde temini ile sanayileşme gayretleri arasında ahenkli bir irtibat kurulacağı ifade edilmiş ve millî savunmada sanayileşmenin önemine ilk defa vurgu yapılmıştır.¹⁷⁹⁹

7 Kasım 1985 tarihinde modern savunma sanayinin geliştirilmesi ve Türk ordusunun modernize edilmesi amacıyla 3238 Sayılı Kanun ile Savunma Araştırma Geliştirme Başkanlığı (SAGEB) kurulmuştur.¹⁸⁰⁰ SAGEB, 1989 yılında SSM adı altında yeniden yapılandırılmıştır.¹⁸⁰¹ 3238 Sayılı Kanun ile, yerli sanayinin altyapısından maksimum olacak şekilde faydalanmak, ileri teknolojiye sahip yeni yatırımları özendirmek, yabancı sermaye ve teknolojinin katkısını temin etmek, araştırma-geliştirme çabalarını özendirmek yoluyla her türden silah ve malzemenin olabildiğince Türkiye'de imalinin sağlanması amaçlanmıştır.¹⁸⁰² SSM, üç hedef belirlemiştir. Bunlar; savunma sistemlerinin geliştirilmesi, savunma sanayinin teşvik edilmesi ve savunmaya yönelik ihracat yapılmasıdır.¹⁸⁰³

3238 Sayılı Kanun ile, Savunma Sanayii Yüksek Koordinasyon Kurulu, Savunma Sanayii İcra Komitesi, Savunma Sanayii Müsteşarlığı, Savunma Sanayii Destekleme Fonu ve Denetleme Kurulu oluşturulmuştur. SSM, 1990 yılı sonlarına gelindiğinde 3 trilyon 826 milyar gelir elde etmiş, takriben %32 oranında (1 trilyon 224 milyar TL.) savunma sanayine aktarım sağlamıştır.¹⁸⁰⁴

Savunma Sanayii Yüksek Koordinasyon Kurulu, koordinasyon ve planlama faaliyetlerini yapmış ve SSDF'den temini planlanan silah ve malzemenin temin biçimini belirlemiştir. Savunma Sanayii İcra komitesi, SSDF'nin kullanılma esaslarını tespit etmiş, yeni silah ve

¹⁷⁹⁸ Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1994, 195.

¹⁷⁹⁹ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 457.

¹⁸⁰⁰ *Resmî Gazete*, S. 18927, 13.11.1985; *Düstur*, 5. Tertip, Cilt 25, 19.

¹⁸⁰¹ *Savunma Sanayii Müsteşarlığı*, 35.

¹⁸⁰² *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 458.

¹⁸⁰³ *Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)*, 119.

¹⁸⁰⁴ *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1991, 1.

teçhizatın yurt içinde imali veya yurt dışı kanaldan tedarik edilmesi hususunda kararlar almıştır. Araştırma, geliştirme, prototip üretimine yönelik Savunma Sanayii Başkanlığı'na direktif vermiştir. Savunma sanayii ürünlerinin ihraç edilmesine ilişkin kararları almış ve kurumlar arasındaki koordineyi gerçekleştirmiştir.¹⁸⁰⁵

SSM, 1985 yılından 1996 yılına kadar 13 milyar dolar değerinde 48 projeyi değerlendirmiştir. Bu projelerden 12 adedi uygulamaya konmuştur. Savunma sanayinin ana işkollarında 7 adet yeni kuruluşun faaliyeti gerçekleştirilmiştir. 14 adet araştırma-geliştirme projesi bitirilmiştir. Silahlı Kuvvetler'in modernize edilmesi ve modern bir savunma sanayinin temelini oluşturulması amacıyla yaklaşık 6 milyar dolar kaynak tahsis edilmiştir.¹⁸⁰⁶

2006 yılından itibaren dış satışlarla ilgili olarak devletin her kesiminden destek alınması için adımlar atılarak, savunma sistemlerinin tedarikinde yerli ana yüklenici kullanılmasına başlanmıştır. Aynı yıl yayımlanan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007-2013) savunma sanayinde; ihtiyaçların millî olanaklarla karşılanması, kendi kendine yeten, rekabetçi, ülke sanayii ile iç içe, ortak üretim, tasarım ve Ar-Ge sahalarında uluslararası faaliyetlere katılım gösterilmesi ve gerekli olan teknolojik ve altyapısal yeteneklerin elde edilmesi temel amaçlar olarak sayılmıştır. 2010'lu yıllarda kritik teknolojilerin ve tasarımların çoğunlukla yurt içinden karşılanması hedefi doğrultusunda yurt içindeki ana yüklenicilerin mesuliyetinde özgün tasarım programları geliştirilmiştir. SSM'nin 2012-2016 Stratejik Planı'nda vizyonu, Türkiye'yi savunma ve güvenlik teknolojilerinde üstünlük kazandırmak olarak belirlenmiştir.¹⁸⁰⁷

2006 yılı sonrası dönemde savunma sanayinde kayda değer düzeyde yol alınmıştır. 2002 yılında 1.3 milyar dolar cirosu bulunan savunma ve havacılık sektörü 6 milyar dolar seviyesine, 247 milyon dolar olan savunma ve havacılık ihracatı yaklaşık 2 milyar dolar seviyesine ve 49 milyon dolar olan Ar-Ge harcamaları 1.25 milyar dolara çıkmıştır. 2014-2018 yılları arası dönemi kapsayan Onuncu Kalkınma Planı; savunma sanayinin rekabet eden bir yapıda olması, savunma sistemi ve lojistik gereksinimlerinin savunma sanayii ile iç içe özgün tasarıma dayalı bir şekilde karşılanması, Ar-Ge'ye ayrılan payın ve yerlilik oranının artırılması, teknolojinin sivil amaçlı kullanımı ve savunma sanayii alanında kümelenme ve ağ mimarisinin desteklenmesini belirtmiştir. 2002 yılında savunma projeleri tahmini 5.5 milyar dolar bütçeye sahip iken 2017 yılında yaklaşık sekiz kat yükseliş ile 41.4 milyar dolar değerinde proje hacmine erişilmiştir. İhale süreci süren projeler dâhil bu miktarın 60 milyar doları aşacağı öngörülmüştür. 2002 yılında tahmini %80 dışa bağımlılık oranı ile sadece 66 adet savunma

¹⁸⁰⁵ Hasan Ali Türkaslan, *Klasik Kamu Gelirleri İle Fon Gelirlerinin Mukayesesi ve Savunma Sanayii Destekleme Fonunun Bu Açıdan Değerlendirilmesi*, Ankara: SSM Yayını, 1994, 159.

¹⁸⁰⁶ Ülger, *Türk Savunma Sanayii*, 46.

¹⁸⁰⁷ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 459.

projesi yürütülürken 2017 yılında proje sayısı dokuz kat artış kaydederek bu oran %65'i aşan yerlilik oranı ile 553 adede çıkmıştır.¹⁸⁰⁸

SSM, 2018 yılında “*Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*” doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı olacak şekilde düzenlenmiştir.¹⁸⁰⁹

2020 yılında Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı'na bağlı olan ortaklıklar ve iştirakleri şunlardır; Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TUSAŞ-TAI), Havaalanı İşletme Havacılık Endüstrileri A.Ş. (HEAŞ), Savunma Sanayii Teknolojileri A.Ş. (SSTEK), Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret Anonim Şirketi (STM), İstanbul Teknoloji Geliştirme Bölgesi-Teknopark/İstanbul, Kırıkkale Üniversitesi Teknoloji Geliştirme Bölgesi-Kırıkkale Teknopark, YİTAL Mikroelektronik Sanayii ve Ticaret A.Ş., Test ve Teknoloji Değerlendirme A.Ş. (Trtest) ve Kazakhstan ASELSAN Engineering Limited Şirketi'dir (KAE). Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı'nın havacılık ile ilgili yürüttüğü projelerden bazıları şunlardır; Orta Menzilli Tanksavar Füze Sistemi (OMTAS), Uzun Menzilli Tanksavar Füze Sistemi (UMTAS), SOM-J Seyir Füzesi, CİRİT Lazer Güdümlü Füze, HÜRKUŞ-C Silahlı HÜRKUŞ Uçağı, HÜRKUŞ Türk Başlangıç ve Temel Eğitim Uçağı, GÖKTÜRK Yer Gözetleme Uyduları, TF-X Millî Muharip Uçak, ANKA İnsansız Hava Aracı, ATAK Taarruz Taktik Keşif Helikopteri ve BAYRAKTAR Silahlı İnsansız Hava Aracı'dır.¹⁸¹⁰

3.3.2. Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF)

SSDF, savunma sanayinin yabancı piyasalarda oluşacak mali problemlerine genel bütçe haricinde bir kaynak oluşturulması amacıyla 3238 Sayılı Kanun'un 12'nci maddesi gereği Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdinde SSM'ye bağlı olarak faaliyete geçmiştir.¹⁸¹¹ 1986-1999 yılları arasında SSDF'nin toplam 10.7 milyar dolar bilançosu olmuştur. Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen ve fona aktarılan gelirler şöyledir; genel bütçeden tahsis edilen ödenek, alkollü içki ve tütün mahsullerinden ayrılan hisse, Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'ndan gerçekleştirilecek aktarmalar, millî piyango gelirlerinden alınan hisse, iddia geliri, diğer fonların aktarmaları, akaryakıt tüketim vergisinin gelirinden alınan hisse, MSB bütçesinden yapılacak aktarma ve bedelli askerlik gelirleridir.¹⁸¹²

¹⁸⁰⁸ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 460.

¹⁸⁰⁹ *Resmi Gazete*, No. 30473, 09.07.2018; *Resmi Gazete*, S. 30479, 15.07.2018.

¹⁸¹⁰ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 461.

¹⁸¹¹ *Resmi Gazete*, S. 18927, 13.11.1985; *Düstur*, 5. Tertip, Cilt 25, 19.

¹⁸¹² *Türkaslan, Klasik Kamu Gelirleri*, 218.

3.3.3. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları ve Vakıf Kuruluşları

1970’li yıllarda savunma sanayinde dışa bağımlılığı azaltmak ve ülkenin jeopolitik konumundan dolayı savunma gücünü üst seviyeye çıkarmak maksadıyla çalışmalar başlatılmış ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (HvKGV) 16 Temmuz 1970 tarihinde, Türk Donanma Vakfı (16 Ekim 1981 tarihinden itibaren Deniz Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı (DzKGV)) 11 Mart 1972 tarihinde ve “*Kendi tankını, kendi silahını kendin yap*” parolası doğrultusunda Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (KKGV) 27 Ağustos 1974 tarihinde faaliyete geçmiştir.¹⁸¹³

HvKGV’nin maksadı, millî havacılık sanayinin güçlendirilmesi, hava harp silah ve araçlarının temin edilmesi, stratejik hedeflerin havadan gelecek tehditlere karşı korunması için gerekli sistemlerin geliştirilmesi, Hava Kuvvetleri’nin gelişmesine katkı sağlayacak tedbirlerin alınmasına yardımcı olmaktır. DzKGV’nin amacı, Deniz Kuvvetleri’nin modernize edilmesi, denizaltı projelerine ağırlık verilmesi, direnme kabiliyetinin artırılmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirmektir. KKGv’nin gayesi, kara silahları sanayinin güçlendirilmesi, harp silah araç ve gereçlerinin tedarik edilerek Kara Kuvvetleri’nin etkinliğinin artırılmasıdır.¹⁸¹⁴ Vakıfların gelirleri, yurt içi ve yurt dışı bağışlardan sağlanmaktadır. Bu vakıfların Kuvvet K.lıkları’na yaptığı yardım tutarları: 2.239 milyon KKGv, 2.445 milyon DzKGV, 67.490 milyon HvKG’dır.¹⁸¹⁵ Bağışların sonucunda, Kara Kuvvetleri için ASPİLSAN, ASELSAN, Deniz Kuvvetleri için NETAŞ, TESTAŞ, DİTAŞ, Hava Kuvvetleri için HAVELSAN, TUSAŞ, Aydın A.Ş., şirketleri kurulmuştur. Silahlı Kuvvetler’in güçlendirilmesi amacıyla, 17 Haziran 1987 tarihli 3388 Sayılı Kanun ile bahse konu vakıfların bir araya gelmesiyle “*Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)*” 26 Eylül 1987 tarihinde hayata geçmiştir.¹⁸¹⁶ Vakfın gayesi, savunma sanayinin güçlendirilmesi, savunma sanayinde yeni iş kollarının açılması, harp silah, araç ve gereçlerinin tedarik edilerek Silahlı Kuvvetler’in savaş gücüne katkı yapmaktır.¹⁸¹⁷ TSKGV günümüzde; %3,3 TEİ’nin, %5 Mercedes-Benz A.Ş.’nin, %15 NETAŞ’ın, %54,49 TUSAŞ-TAI’nin, %55,33 ROKETSAN’ın, %84,58 ASELSAN’ın, %98 ASPİLSAN’ın, %99,48 HAVELSAN’ın, %99,86 İşbir Elektrik Sanayii A.Ş.’nin ve %100 Kalekalıp Makine ve Kalıp Sanayii A.Ş.’nin hisselerine sahiptir.¹⁸¹⁸

¹⁸¹³ Milliyet, 24 Temmuz 1970, 1; Milliyet, 28 Ağustos 1974, 1; Milliyet, 21 Kasım 1981, 4; Milliyet, 26 Kasım 1981, 7.

¹⁸¹⁴ Milliyet, 24 Temmuz 1970, 1; Milliyet, 28 Ağustos 1974, 1.

¹⁸¹⁵ Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993), 129.

¹⁸¹⁶ “Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 427 (Ocak 2016), 4.

¹⁸¹⁷ Resmi Gazete, S. 19498, 17.06.1987; Milliyet, 6 Kasım 1987, 13.

¹⁸¹⁸ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 68.

3.3.3.1. Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TUSAŞ)

HvKGV'nın yardımı ile 28 Haziran 1973 tarihinde TBMM'de görüşülerek TUSAŞ Kanunu yürürlüğe girmiştir.¹⁸¹⁹ Türkiye Uçak Sanayii Anonim Şirketi'nin (TUSAŞ) değeri 2,1 milyar marktır. TUSAŞ 1976 yılında faaliyet göstermeye başlamıştır.¹⁸²⁰ Şirketin gayesi, Türkiye'de havacılığın geliştirilmesine yönelik faaliyetleri yerine getirmek, yerli imkânkarı kullanarak hava ve uzay sanayinin oluşmasına liderlik yapmaktır.¹⁸²¹ Hava araçlarının ve uçağın gövdesinin imali, yenileme, bakım ve yazılım yapmak faaliyet alanları arasındadır.

TUSAŞ Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı, Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, THK ve Dynamics of Turkey Incorporated ortaklığı ile kurulacak TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.'ye Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu hükümlerinin uygulanması 27 Mart 1984 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁸²² 15 Mayıs 1984 tarihinde Hava Kuvvetleri'nin kullanımı için F-16 uçağının üretilmesi kararı doğrultusunda, TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TAI), Türkiye-ABD ortaklığı ile kurulmuş,¹⁸²³ açılışı Kenan Evren yapmıştır.¹⁸²⁴ Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.'nin Mürted'deki F-16 Uçak Fabrikası inşaatını ziyareti ve sunulan brifing hakkında bilgi sunulmuştur.¹⁸²⁵

TAI'nin görevi, kendi tesislerinde 152 adet F-16 uçağı üretmek olarak belirlenmiştir. TAI tarafından Öncel I Projesi kapsamında, 30 Kasım 1987 tarihinde ilk F-16 uçağı, 1987-1995 yılları arası devrede ise 152 adet F-16 C/D üretilerek Hava Kuvvetleri'ne verilmiştir. Toplam 160 uçaktan 8 adedi Fort Worth-ABD'de imal edilerek Türk Hava Kuvvetleri'ne gönderilmiştir. Uçakların gövdesi, %70 oranında TAI tarafından üretilmiştir. Uçakların 18 adedi “*Sıfır Hatalı*”, 3 adedi ise “*Mükemmel Uçak*” niteliğindedir.¹⁸²⁶ TAI'nin ürettiği hava platformları; F-16 C/D, CN-235, SF-260D, UAV-XI ve HD-19'dur (Yolcu Uçağı).¹⁸²⁷

2005 yılında TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TAI) ve Türk Uçak Sanayii A.Ş. (TUSAŞ) şirketleri, TAI ismi ile birleşmiştir. Böylelikle TAI'nin “*Havacılık Merkezi*” hâline dönüştürülmesi hedeflenmiştir. TAI'nin hissedarları; %54,49 TSKGV, %45,45 SSM ve %0,06 THK hisselerinden oluşmaktadır. 4 Nisan 2007 tarihinde şirketin unvanı,

¹⁸¹⁹ Resmi Gazete, S. 14591, 11.07.1973.

¹⁸²⁰ Milliyet, 30 Ekim 1977, 1.

¹⁸²¹ Resmi Gazete, S. 14591, 11.07.1973, 7.

¹⁸²² Ortaklık olarak kurulacak TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.'ye Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu hükümlerinin uygulanması. BCA, 30-18-1-2/504-194-7, (27.03.1984).

¹⁸²³ “TUSAŞ”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 428 (Nisan 2016), 16.

¹⁸²⁴ “F-16 İçin İlk Adım”, *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1984, 1. Bkz., EK-21; *Milliyet*, 31 Ekim 1984, 1, 6.

¹⁸²⁵ Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.'nin Mürted'deki F- 16 Uçak Fabrikası inşaatını ziyaretleri ve sunulan brifing hakkında bilgi. T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Sıra No 07001363, Ek No 1, Belge No 230361, (22.11.1986). Bkz., EK-4.

¹⁸²⁶ Kaya Ergenç, “Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TAI)”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 340 (Nisan 1994), 8.

¹⁸²⁷ *Türk Savunma Sanayii Kuruluşları*, 235.

“TUSAŞ-TÜRK Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.- TURKISH Aerospace Industries, Inc.” olacak şekilde düzenlenmiştir.¹⁸²⁸

Kara Kuvvetleri K.lığı’nın ihtiyacı olan 59 adet T-129 Atak Taarruz ve Taktik Keşif Helikopteri, TUSAŞ’ın ana yükleniciliği, ASELSAN ve AgustaWestland firmalarının alt yükleniciliği ile, AgustaWestland tasarımı A-129 Helikopteri’nin motorunun ve gövdesinin değiştirilmesi, bütün görev, silah, haberleşme, seyrüsefer, elektronik harp sistemlerinin millî çözümler sayesinde özgün hâle getirilmesi neticesinde ortaya çıkmış olan kendi sınıfında dünyada en etkili taarruz helikopteri olma unvanına sahiptir. HÜRKUŞ Türk Başlangıç ve Temel Eğitim Uçağı, ana yüklenicisinin TAI olduğu, Samsun Yurt Savunma ile Küçükpazarlı Havacılık ve Uzay gibi firmalar tarafından da katılım sağlanan bir projedir. Hava Kuvvetleri K.lığı’nın eğitim uçağı ihtiyacına yönelik olarak tümüyle özgün tasarlanarak geliştirilen proje kapsamında 2013 yılında 15 adetlik uçak sözleşmesi TAI ile imzalanmıştır. İnsansız Hava Aracı Sistemi (İHA), 1990 yılında TAI aracılığıyla UAV-X1 isimli proje ile başlatılmıştır. Proje ekonomik nedenlerle tamamlanamamış ve 1994 ve 1998 yıllarında ABD’den ithalat gerçekleştirilmiştir. 2004 yılında Türkiye’nin İHA’ya olan politikası değişikliğe uğramış ve Çaldıran, Malazgirt, Anka ve Bayraktar isimli sistemlerin üretimleri sağlanmıştır. Bunlardan birisi olan Türk Anka’nın ana yüklenicisi TAI’dır. TAI, ANKA projesi ile 200 km. maksimum görüş ile 30.000 feet irtifaya çıkabilen bir İHA tasarlayarak üretmeyi amaçlamış ve ANKA’nın üretimi 2010 yılında tamamlanarak envantere girmesi sağlanmıştır. Envanterde yer alan ve Baykar tarafından üretimi yapılan Bayraktar TB-2 Taktik İnsansız Hava Aracı Sistemi, özgün elektronik ve yazılıma sahiptir. 2007 yılından beri operasyonel kullanımı olan Bayraktar TB-2, emsallerine göre birçok gelişmiş otomatik uçuş sistemlerine sahip olarak zorlu coğrafyalarda ve meteorolojik koşullarda görev yapmayı sürdürmektedir. İlaveten Silahlı İHA’lara da dönüştürülmüş olup mühimmatını ROKETSAN üretmektedir.¹⁸²⁹

3.3.3.2. Askerî Elektronik Sanayii A.Ş. (ASELSAN)

Şirket, Kıbrıs Barış Harekâtı yıllarında ortaya çıkan sorunlar karşısında, 14 Kasım 1975 tarihinde KKGV öncülüğünde, TSK’yı dışa bağımlılıktan kurtarmak, millî harp sanayinin gelişmesine ve elektronik sistemlerin karşılanmasına katkı sağlamak maksadıyla kurulmuştur.¹⁸³⁰ İlerleyen yıllarda TSK’nın savunma elektroniğinde dışa bağıllığını gidermiş ve ihracat yapmıştır.¹⁸³¹ Şirket, elektronik sistemleri geliştiren, imal eden ve servis hizmetleri sunan ileri teknoloji kuruluşudur.

¹⁸²⁸ Kuruluşundan Günümüze Türk, Cilt III, 419.

¹⁸²⁹ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 76-77.

¹⁸³⁰ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 371.

¹⁸³¹ *Janes Defence Weekly Magazines*, 25 Mayıs 2005, 11.

Faaliyet alanları; silah sistemleri, muhabere sistemleri, füze ve komuta kontrol sistemleridir.¹⁸³²

Şirket, 1980 yılından itibaren Macunköy-Ankara tesislerinde başlattığı üretim faaliyetlerinde ilk sırt ve tank telsizlerini TSK'ya teslim etmiş, 1982-1985 yılları arasında sahra telefonu, bilgisayar tarafından denetlenebilen sistemler, lazerle uzaklık hesaplama sistemleri ile Silahlı Kuvvetler'e katkı sağlamıştır. 1987 yılında Stinger füze imali amacıyla 4 adet NATO ülkesinin iştirak ettiği ortak projeye katılmıştır. Şirket, Kara Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacına yönelik olarak “*Kaideye Monteli Stinger Sistemi*” modernizasyon projesini geliştirmiştir. Proje ile, Stinger füzelerinin etkinliğinin bilgisayar ve farklı algılayıcılar kullanılarak artırılması ve böylece kritik ve sabit tesisler, mekanize ve zırhlı birlikler ile diğer yer hedeflerinin alçak irtifa hava savunmasının sağlanması amaçlanmıştır. Sistemin Zırhlı Platforma monteli (ATILGAN) ve araca monteli (ZIPKIN) versiyonları bulunmaktadır.¹⁸³³

Şirket, 1988 yılında F-16 programına yönelik aviyonik cihaz imal etmiştir. 1991 yılında ASELSAN A.Ş.'de Radar Teknoloji Merkezi kurulmuş, 1992 yılında radar sistemleri yapılmıştır. 1992 yılında Akyurt tesislerinde “*Elektro-Optik Teknoloji Merkezi*” kurulmuştur.¹⁸³⁴ 1988 yılının başına kadar, üretiminin yaklaşık %35'ini Silahlı Kuvvetler'e, %30'unu sivil sektöre satmış, %35'ini ise yurt dışına ihraç etmiştir.¹⁸³⁵ 1983 yılında yapılan ilk ihracatının bedeli 45.000 dolardır. 1984 yılında ihracat 9.8 milyon dolara çıkmıştır.¹⁸³⁶

Şirket, ürettiği savunma sistemleri ile TSK'nın caydırıcılığına katkı sağlamıştır. Muhabere Emniyetli Mesaj Aktarma Cihazları (SEMAC), radar ve elektronik harp sistemlerinin yazılımlarını geliştirerek TSK'ya teslim etmiştir. 1988 yılından itibaren F-16, Sikorsk Blackhawk, Cougar ve Panter Obüsü platformlarında ASELSAN imali güdüm ve seyrüsefer sistemleri yer almaktadır.¹⁸³⁷ 2020 yılı itibarıyla ortaklıkları, TSKGV (%74,20) ve Borsa İstanbul (BİST) (%25,80) hisselerinden oluşmaktadır.¹⁸³⁸

2011 yılında çalışması başlatılan Serhat Seyyar Havan Tespit Radar Sistemi, görüş hattına giren havan mermisinin tespitini ve izlemesini gerçekleştirerek merminin yaklaşık olarak çıktığı ve düştüğü yeri hesaplayan, yanca 360 derece kapsamı bulunan bir radar sistemidir.

¹⁸³² “ASELSAN”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 427 (Ocak 2016), 9-11.

¹⁸³³ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 359.

¹⁸³⁴ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 429-430.

¹⁸³⁵ Hacim Kamoy, “Türk Savunma Sanayinde ASELSAN'ın Rolü”, *Dış Ticaret Forum Dergisi*, 2 (Şubat 1988), 11.

¹⁸³⁶ *ASELSAN Dergisi*, 32 (Ocak 1996), 3.

¹⁸³⁷ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 429.

¹⁸³⁸ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 433.

Serhat, şirketin ürettiği Türkiye'nin ilk millî silah tespit radar sistemidir. 2014 yılından bugüne kadar Kara Kuvvetleri K.lığı'na 20 adet teslimat gerçekleştirilmiştir.¹⁸³⁹

3.3.3.3. İşbir Elektrik Sanayii A.Ş.

Şirket, 15 Ağustos 1977 tarihinde 500.000 TL. sermaye ile elektrik makineleri imal etmek maksadıyla Balıkesir'de faaliyete geçmiştir. Dizel elektrogen grubu imali ilk yatırım alanı olmuş ve Kara Kuvvetleri'nce bilinen Hitzinger firması ile lisans ve Know-How¹⁸⁴⁰ anlaşmasına varılmış, 1984 yılında süresi dolmuştur. 1979 yılında KKGV da Silahlı Kuvvetler'in dizel elektrogen grubu gereksinimini gidermek amacıyla İşbir Elektrik Sanayii A.Ş.'ye sermayesinin %51'ini satın alarak ortak olmayı tercih etmiştir.¹⁸⁴¹

Şirket, 1981-1984 yılları arasında Hitzinger lisansı ile alternatör imali yapmıştır. 1988 yılından itibaren hizmetlerini TSKGV çatısı altında sürdürmüş, Türkiye'nin Dizel Elektrogen Grupları imali yapan en büyük kuruluşu hâline gelmiştir.¹⁸⁴²

3.3.3.4. Askerî Pil Sanayii A.Ş. (ASPİLSAN)

Şirket, 21 Mayıs 1981 tarihinde KKGV'ye yapılan bağışlar sayesinde Kayseri Organize Sanayii Bölgesi'nde hizmete girmiştir.¹⁸⁴³ Şirkete günümüzde TSKGV %98 hisseye ortaktır. TSK'nın envanterinde bulunan haberleşme cihazlarına Ni-Cd piller imal etmeye 26 Mayıs 1984 tarihinde başlamıştır. Şirket, zaman içerisinde ürün yelpazesini 300'e yükselterek, uçak, helikopter, el ve sırt telsizleri için akü imal edebilir hâle gelmiştir. 1990 yılında Ni-Cd uçak akü hücresi ve tam akü imalini başlatmıştır. Şirket, halihazırda TSK'ya üretim gerçekleştirmektedir. Silahlı Kuvvetler'in portatif enerji ihtiyacını yaklaşık %100 oranında sağlayacak durumdadır. TSK'nın envanterinde yer alan hava vasıtalarının tamamının akü hücresi ve akü ihtiyacı şirket tarafından karşılanmaktadır. Savunma Sanayii projeleri kapsamında; F-16, CN-235, AS-532 ve Skorsky UH-60 (S-70) helikopterine ait akü hücresi ve aküleri imal ederek teslimlerini yapmıştır.¹⁸⁴⁴

3.3.3.5. Hava Elektronik Sanayii A.Ş. (HAVELSAN)

Şirket, 13 Temmuz 1982 tarihinde, 1 milyar TL. sermaye ile, HAVELSAN-Aydın adı altında anonim şirket olarak açılmıştır. Şirket, 1985 yılında yabancı ortaklarından ayrılarak %98'i TSKGV'ye ait olan bir kuruluş hâline gelmiştir. Öncelikle elektronik cihazların bakımı

¹⁸³⁹ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 74.

¹⁸⁴⁰ Know-How, bir ürün veya yöntemden kolay bir şekilde faydalanmaya imkân veren ticari sır veya meslek sırrı demektir. Diğer bir deyişle, bir işin nasıl yapılması gerektiğine ilişkin püf noktaların, şirketlerin sözleşmeleri gereğince bir değer ya da anlaşma karşılığında kullanımına izin verilmesidir.

¹⁸⁴¹ *Milliyet*, 17 Aralık 1996, 25; *Milliyet*, 7 Ekim 1997, 25.

¹⁸⁴² Kurt Enes, *Türk Savunma Sanayii*, 42.

¹⁸⁴³ *Milliyet*, 22 Haziran 1981, 2.

¹⁸⁴⁴ Kurt Enes, *Türk Savunma Sanayii*, 45.

ve imalini gerçekleştirmek için faaliyete geçmiştir.¹⁸⁴⁵ İleri teknoloji kuruluşu olarak yazılım yoğun çözüm yolları getiren şirket, kara, deniz ve hava araçlarına yönelik üretim gerçekleştirmektedir. Yazılım, savunma, güvenlik ve bilişim dallarında yüksek teknolojiye sahip ürünlerin üretimini gerçekleştirmektedir.¹⁸⁴⁶

Şirket, 1988 yılında NATO'nun finansmanını üstlendiği Hava Kuvvetleri'ne ait radarlardan bazılarının bakımını sağlamıştır. 1991-1994 yılları arası dönemde şirket tarafından, birçok projeye katılmak için yerli ve yabancı kuruluşla irtibata geçilmiş, bu projelerin bir bölümü 1994 yılından başlayarak Hava Kuvvetleri'nin iş birliği ile yüklenilmiştir. Şirket, Açık Semalar Anlaşması (ASA) doğrultusunda Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan bir adet CN-235 uçağının modifikasyonunu kapsayan ASA projesinde görev yaparak, uçağın yazılımlarının analiz, tasarım ve geliştirmesini tamamlamıştır. Hava Kuvvetleri K.lığı'nın hizmetinde bulunan çeşitli simülörlerde güncellemeler gerçekleştirmiştir. Kara Kuvvetleri K.lığı için tank atış poligonları modernizasyonu ve Deniz Kuvvetleri K.lığı için elektronik harp operatörü eğitim simülörü yapmıştır.¹⁸⁴⁷

3.3.3.6. Roket Sanayii A.Ş. (ROKETSAN)

Şirket, Silahlı Kuvvetler'in füze ve roket ihtiyacı doğrultusunda 14 Haziran 1988 tarihinde kurulmuştur. Şirkete, TSKGV %55,34 hisse ile ortaktır.¹⁸⁴⁸

1989 yılında “*Stinger Avrupa Ortak Üretim Konsorsiyumu*”na dâhil olan şirket, iki yıl sonunda ilk teslimatları gerçekleştirmiştir. Şirket, hâlen füzenin sevk sistemini imal ederek TSK ile Almanya, Hollanda ve Yunanistan'a teslim etmektedir.¹⁸⁴⁹ Silahlı Kuvvetler'in roket ihtiyacına binaen “*Çok Namlulu Topçu Roket Sistemleri*” geliştirmiştir. TR-107 artırılmış menzilli topçu roketi, 40 km. menzile sahip TR-122 Roketi, 122 mm.lik Çok Namlulu Roketatar Sistemi'ni üretmiş ve Kara Kuvvetleri K.lığı'na teslim etmiştir. Kasırga Roketi, Yıldırım Füze, CİRİT 2.75” Lazer Gdümlü Füze, Mızrak-U, Mızrak-O, Hisar Hava Savunma Füzeleri ve TÜBİTAK-SAGE ile birlikte imal ettiği Satha Atılan Orta Menzilli Mühimmat (SOM) gibi son teknoloji ürünü sistemlerin TSK hizmetine girmesi sağlanmıştır. F-16 uçağına yönelik TEBER Güdüm Kiti Hava Kuvvetleri K.lığı envanterine sokulmuştur.¹⁸⁵⁰

¹⁸⁴⁵ Milliyet, 28 Temmuz 1982, 4; “HAVELSAN”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 430 (Ocak 2017), 4.

¹⁸⁴⁶ “HAVELSAN: 1982'den 2017'ye, 35 Yıllık Başarı Öyküsü”, *MSI Dergisi*, 148 (Ağustos 2017), 48.

¹⁸⁴⁷ *Türk Savunma Sanayii Kuruluşları*, 73-74.

¹⁸⁴⁸ Milliyet, 11 Temmuz 1988, 5; “ROKETSAN”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 429 (Temmuz 2016), 4.

¹⁸⁴⁹ Milliyet, 21 Haziran 1989, 14.

¹⁸⁵⁰ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 444-446; Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 75.

2000 yılından sonra DefenseNews'in açıklamaya başladığı dünyadaki en büyük 100 savunma sanayii firmasının olduğu listeye Türk firmaları ilk kez 2002 yılında girmiştir. Bahse konu tablo aşağıda yer almaktadır:¹⁸⁵¹

YIL	ASELSAN	TAI	ROKETSAN	HAVELSAN
2002	80.	97.	-	96.
2003	-	-	-	-
2004	-	-	-	-
2005	-	-	-	-
2006	-	-	-	-
2007	-	-	-	-
2008	97.	-	-	-
2009	93.	-	-	-
2010	98.	-	-	-
2011	80.	-	-	-
2012	76.	-	-	-
2013	74.	85.	-	-
2014	67.	80.	-	-
2015	62.	78.	-	-
2016	58.	72.	-	-
2017	57.	61.	98.	

3.3.4. Yabancı Ortaklık veya Sermaye İle Kurulan Şirketler

Tescilli Türkiye'de yapılmış, yurt dışından ortağı bulunan ve Türkiye'den sermayedar bulunabilen şirketlerdir. Yabancı ortaklıklardan teknoloji transferiyle kurulmuşlardır. Bu kategoriye giren şirketler aşağıda açıklanmıştır:

3.3.4.1. Nurol Makine ve Sanayi A.Ş./ FMC-Nurol Savunma Sanayii A.Ş.

Nurol Makine ve Sanayi A.Ş., 16 Kasım 1976 tarihinde Nurol Holding bünyesinde Ankara'da faaliyete geçmiştir. Şirket, 1992 yılında TSK'nın ihtiyaçlarına yönelik Ankara

¹⁸⁵¹ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 81.

Organize Sanayii Bölgesi'nde bir fabrika açmıştır. TSK ve EGM için çeşitli araçlar üretmektedir.¹⁸⁵² FMC-NUROL Savunma Sanayii A.Ş. (FNSS), 31 Ağustos 1988 tarihinde %51 FMC Corporation (ABD) firmasının, %49 Nurol İnşaat ve Ticaret A.Ş.'nin hissesi ile çalışmaya başlamıştır. 1997 yılında FMC'nin savunma alanından çekilmesi ile şirketin adı “*FNSS Savunma Sistemleri A.Ş.*” olarak değiştirilmiştir. Şirketin temel gayesi, “*Zırhlı Muharebe Araçları'nın Türkiye'de Üretim ve Satışı (ZMA)*”dır.¹⁸⁵³

Kara Kuvvetleri'ne paletli zırhlı araç üretimi için faaliyete geçen FNSS, 100'ü aşan yan sanayii kuruluşunu üretime katmıştır. Yörük 4X4, Ejder Yalçın 4X4, Ejder Toma taktik tekerlekli zırhlı araçları, ILGAZ-II 4x4 Zırhlı İç Güvenlik Aracı ve EJDER KUNTER 4x4, 6x4 ve 6x6 çekiş özelliklerine sahip aracın üretimi ile ülkenin güvenliği ve savunma alanlarında öncelikli TSK olmak üzere, Jandarma Genel Komutanlığı ve EGM ihtiyaçlarına cevap vermekte ve aynı zamanda bu üretimlerin ihracatını da gerçekleştirmektedir.¹⁸⁵⁴

Kara Kuvvetleri'nde bulunan M-113 ZMA'larını modernize etmiştir.¹⁸⁵⁵ Şirket, Orta Doğu ve Asya-Pasifik'te yaptığı Pazar araştırması sonucunda 136 adet aracın Birleşik Arap Emirlikleri'ne satışı sözleşmesini yapmıştır. FNSS şirketine alt sistemler imal etmek için kurulan Nurol Makine, Romanya firması ile ortaklaşa NATO standartlarında tekerlekli zırhlı araç imal etmiştir. Kara Kuvvetleri tarafından, bahse konu araç 5 adet sipariş edilmiştir. 2005 yılında ortaklar arasında varılan mutabakata istinaden şirketin sermayesinin Nurol Holding %51'ine, BAE Systems %49'una sahiptir.¹⁸⁵⁶

3.3.4.2. TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (Turkish Engines Industries-TEI)

Şirket, F-16 Projesi kapsamında, 306.929.918.000 TL. sermayeli olarak Eskişehir'de kurulmuştur. Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Motor Fabrikası'nın temelinin 25 Haziran 1985 tarihinde atılmıştır.¹⁸⁵⁷ 10 Haziran 1987 tarihinde ise fabrikanın açılışı Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, TUSAŞ Motor Fabrikası'nın açılışı için 10 Haziran 1987 tarihinde Eskişehir'i ziyaretlerine ilişkin yazışmalar sunulmuştur.¹⁸⁵⁸

¹⁸⁵² Kurt Enes, *Türk Savunma Sanayii*, 54.

¹⁸⁵³ *Milliyet*, 21 Mayıs 1988, 7; *Milliyet*, 29 Ağustos 1991, 18.

¹⁸⁵⁴ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 75.

¹⁸⁵⁵ *Milliyet*, 16 Mayıs 1995, 7.

¹⁸⁵⁶ FNSS, *25 Yılın Hikayesi (1990-2015)*, Ankara: 2015, 168-175.

¹⁸⁵⁷ *Milliyet*, 10 Ocak 1985, 9.; *Milliyet*, 25 Haziran 1985, 12.

¹⁸⁵⁸ Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, TUSAŞ Motor Fabrikası'nın açılışı için 10 Haziran 1987 tarihinde Eskişehir'i ziyaretlerine ilişkin yazışmalar. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Sıra No 07001668, Ek No 1, Belge No 230928, (05.06.1987); *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Sıra No 07001668, Ek No 2, Belge No 231312, (05.06.1987); *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, Sıra No 07001668, Ek No 3, Belge No 229504, (05.06.1987). Bkz., EK-5.

Kuruluş amacı, gaz türbinli motorlar ile uçak motorlarının imali, onarımı, modernizasyonlarının yerine getirilmesi, motor sanayinin kurularak çalıştırılması ve sürdürülmesine yönelik teknoloji transferi yapılmasıdır. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için, farklı türde motorlara parça imal etmek, uçak motorunun montajını ve onarımını sağlamak ve Ar-Ge faaliyetleri icra etmek gerekmektedir.¹⁸⁵⁹

3.3.4.3. Mikrodalga Elektronik Sistemler Sanayii ve Ticaret A.Ş. (MİKES)

Şirket, ABD ve Türkiye ortaklığı ile 17 Aralık 1987 tarihinde açılmıştır. 160 adet F-16 uçağının elektronik harp sistemlerinin imali, monte edilmesi, onarımı ve elektronik harp destekleme merkezinin oluşturulması projesini 325 milyon dolar karşılığında gerçekleştirmek üzere 20 Eylül 1989 tarihinde harekete geçmiştir. Şirket, elektronik harbe yönelik sistemler üzerinde faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁸⁶⁰ 20 Ocak 2015 tarihinde ASELSAN A.Ş. ile birleşmiştir.

3.3.4.4. HAVELSAN Teknoloji Radar Sanayii ve Ticaret A.Ş. (HTR)

Şirket, TRS 22XX Uzun Menzilli Mobil Hava Arama Radarları'nın imalatını gerçekleştirmek üzere Türkiye-Fransa ortaklığı olarak 1990 yılında kurulmuştur. 14 adet Üç Boyutlu Uzun Menzilli TRS-22XX Mobil Radarı, “*Erken Uyarı ve Kontrol Sistemi Projesi*” ile üreterek TSK'ya teslim etmiştir. Thales hisselerinin Şubat 2001'de HAVELSAN A.Ş.'ye devredilmesini takiben millî bir şirkete dönüşmüştür. Şirket, Akyurt/Ankara'da bulunan tesislerinde ve İstanbul'da yer alan Yazılım Geliştirme Merkezi'nde Radar Sistemleri, Yazılım Geliştirme ve Ağ Destekli Güvenlik Sistemleri üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.¹⁸⁶¹

3.3.4.5. Aydın Yazılım ve Elektronik Sanayii ve Tic. A.Ş. (AYESAŞ)

ABD-Türkiye ortaklığı ile 1990 yılında Ankara'da kurulmuş olan şirket, hava savunma sistemleri, elektronik donanım, aviyonik ve gömülü yazılımlar konularında faaliyetlerini sürdürmektedir. Şirket, ilk defa Türk Mobil Radar Kompleksleri (TMRK) sistemini üreterek Hava Kuvvetleri K.lığı'nın hizmetine sunmuştur. Şirket, 2005 yılında Vestel'e katılmış olup, sunduğu anahtar teslimi C4SR çözümleri; Hava Savunma Sistemleri, Deniz ve Sahil Gözetleme, Denizde Durumsal Farkındalık ve Muhabere Sistemleri'dir.¹⁸⁶²

¹⁸⁵⁹ *Türk Savunma Sanayii Kuruluşları*, 243.

¹⁸⁶⁰ *Türk Savunma Sanayii Kuruluşları*, 137.

¹⁸⁶¹ Kurt Enes, *Türk Savunma Sanayii*, 53.

¹⁸⁶² Kurt Enes, *Türk Savunma Sanayii*, 52.

3.3.5. Millî Sermayeli Şirketler

Bu şirketler, Türkiye’de kurulmuş ve tescil edilmiş millî şirketlerdir. En önde gelenleri şunlardır:

3.3.5.1. Otokar Otobüs Karoseri Sanayii A.Ş./Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayii A.Ş.

KOÇ grubuna ait olan Otokar, 1963 yılında “*Otobüs Karoseri Sanayi A.Ş.*” adı altında kurulmuştur. 1970 yılından itibaren kendi tasarımlarını oluşturmıştır. 1976 yılında Koç Holding bünyesine katılan şirket, 1983 yılında unvan değişikliği ile “*Otokar Karoseri Sanayii A.Ş.*” adını almıştır. 1987 yılında askerî araç imaline başlamıştır. Şirket, LAND ROVER lisansı ile yılda 2.000 adet 4x4 sürüslü genel maksat arazi araçları üretmektedir. Otokar, 2010 yılında Otokar Otobüs Karoseri Sanayii A.Ş. olan ismini “*Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayii A.Ş.*” olarak değiştirmiştir. Üretim çeşitliğini artıran firmanın 32.000’i aşan ürününü Türkiye ve 35 ülke kullanmaktadır. Şirket, taktik tekerlekli zırhlı araç, ZMA, 4x4’ten 8x8’e paletli zırhlı araç, zırhlı iç güvenlik aracı, kule sistemleri, otobüs, minibüs, kamyon, ambulans ve itfaiye gibi araçların imaline devam etmektedir. Şirket, Land Rover tipi 4x4 hafif taktik araçlar, Cobra, Kaya, Akrep, Ural ve Isv tekerlekli zırhlı araçların imalini sürdürmektedir. Cobra zırhlı aracı ve Paletli Zırhlı araç kategorisindeki Tulpar, aynı kategorideki araçlar ile kıyaslandığında daha üstün özelliklere ve beka kabiliyetine sahiptir. Tulpar-S amfibi zırhlı paletli araç, farklı konfigürasyonlarda kullanılabilecek tasarımlarda üretilmektedir.¹⁸⁶³

3.3.5.2. MAN Kamyon ve Otobüs Sanayii A.Ş./ MAN Türkiye A.Ş.

Şirket, 1966 yılında faaliyete başlamış ve Almanya’nın MAN lisansını kullanarak askerî araç imal etmiştir. 1985-1986 yıllarında hizmete giren fabrikalar kamyon üretimi gerçekleştirmiştir. Şirket, MAN ve NEOPLAN otobüsleri ile MAN kamyon ve hafif ticari araçların satışını yapmaktadır. 1966 yılında açılan MAN Türkiye, hâlen “*MAN’ın en büyük ve entegre otobüs fabrikası*” durumundadır. Şirket, imal ettiği otobüslerin %95’ini 47 adet ülkeye ihraç etmektedir.¹⁸⁶⁴

3.3.5.3. PETLAS Lastik Sanayii ve Ticaret A.Ş.

1976 yılında askerî amaçlı lastikler üretmek amacıyla faaliyete başlayan şirket, 2005 yılında AKO Grup çatısının altına dâhil olarak sektörde ilerleme sağlamış, kendine has lastik teknolojisi ile birçok ilki gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında uçak lastiği önemli bir yer

¹⁸⁶³ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı’ndan*, 346.

¹⁸⁶⁴ https://www.truck.man.eu/tr/tr/man-dunyasi/turkiye_de-man/sirket/Company.html. Erişim 03.01.2021.

tutmaktadır. Şirket, 4 farklı modelde 2.500’den fazla değişik ürün yelpazesi ile hizmetine devam etmekte, 100’ün üzerinde ülkeye ihracat yapmaktadır.¹⁸⁶⁵

3.3.5.4. STFA Savronik Elektronik Sanayii ve Ticaret A.Ş.

Şirket, savunma sanayine hizmet vermek üzere 1986 yılında kurulmuş, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri’nin ihtiyaçları çerçevesinde muhabere, sistem entegrasyon, güç ve kontrol sistemleri üzerine üretim gerçekleştirmektedir.¹⁸⁶⁶

İlk proje olarak, Hava Kuvvetleri K.lığı için F-4, F-5, F-104 uçaklarında uçuş kaydı yapabilen “Z02 KOBRA Intervalometresi” geliştirilmiştir. Hava Kuvvetleri için F-4 uçaklarındaki Anti Skid Sistemi’nin test kabiliyetinin kazanılması amacıyla yeni Test Sistemi hayata geçirilmiştir. F-4 ve F-5 uçaklarında aydınlatma fişegi atılması amacıyla “SUU-25 Intervalometresi” üretilmiş, 2004 yılında Endonezya için Intervalometre üretimi yapılmış, aynı yıl Amerikan Coastal Mechanics firmasından 100 adet sipariş alınmış, üretimi yapılarak, 2005 yılında teslimatı gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁶⁷ Kara Kuvvetleri K.lığı’nın ihtiyacına yönelik Çok Namlulu Roket Atar Sistemi’nde (ÇNRS) atışın kontrolünü sağlamak maksadıyla “Atmaca” sistemi geliştirilmiştir.

3.3.5.5. Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM)

Şirket, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı ile TSK’ya, projelerin yönetilmesi, sistemlerin tasarımı, geliştirilmesi, üretimi, teknolojik transfer yapılması ve lojistik desteğin sağlanması için 1991 yılında kurulmuştur. Şirketin faaliyet alanları; Deniz Kuvvetleri sistemleri, insansız hava aracı sistemleri, uydu teknolojileri, elektronik harp, siber güvenlik, komuta ve bilgi yazılımları, radar ve komuta kontrol sistemleridir. Şirket, teknoloji tabanlı faaliyetlerini kamu ve özel sektör ihtiyaçları doğrultusunda çeşitlendirerek yeni çözümler üretmektedir.¹⁸⁶⁸

3.4. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Yenilenmesi ve Modernizasyonu

3.4.1. Genelkurmay Başkanlığı

1961 Anayasası ile yeniden Başbakanlığa bağlanan Genelkurmay Başkanlığı teşkilatında altı “J”¹⁸⁶⁹ Başkanlığı ve bir Harp Tarihi Dairesi yer almıştır. 1967 yılında Harp Tarihi Dairesi de “J” Başkanlığına dönüşmüş, adı da Harp Tarihi Başkanlığı olmuştur (1978 yılında ATASE

¹⁸⁶⁵ <https://www.petlas.com.tr/menu/kurumsal/kurumsal>. Erişim 03.01.2021.

¹⁸⁶⁶ Osman Gür, *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Savunma Sanayii Yoluyla Ülke Gelişimine Katkısı*, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 1998, 134.

¹⁸⁶⁷ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı’ndan*, 345.

¹⁸⁶⁸ Kurt Enes, *Türk Savunma Sanayii*, 53; Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı’ndan*, 347.

¹⁸⁶⁹ J, Joint-Ortak’tan gelmektedir.

Bşk.lığı adını almıştır). 1982 Anayasası ile aynı konumunu muhafaza eden ve ortak karargâh şeklinde örgütlenen Genelkurmay Başkanlığı, iki bölümde incelenebilmektedir. Bunlar; Genelkurmay Merkez Örgütü ve Kuvvet Komutanlıkları'dır. Genelkurmay Merkez Örgütü kapsamında, Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı'nın temelini J Başkanları oluşturmaktadır.¹⁸⁷⁰

Bu başkanlıkların görevleri şunlardır; *Personel Başkanlığı*: Harekât planları direktiflerinin personel bölümlerini hazırlamak; Kuvvet Komutanlıkları'nın personel planları için direktif vermek, bu planları kontrol etmek ve onayını sağlamak, Silahlı Kuvvetler'in ihtiyacı olan personeli belirlemek, personeli dengeli şekilde Kuvvet Komutanlıkları arasında dağıtmak, personel işlemleri için ilkeler koymak, Silahlı Kuvvetler'in idari yargı organlarına yönelik işlerini yürütmek, atama, sınıflandırma, yükselme, nakil ve yeniden sınıflandırma işlemleri için prensip ve direktifleri tespit etmektir. *İstihbarat Başkanlığı*: Barışta ve savaşta askerî istihbarat, istihbarata karşı koyma, güvenlik ve eğitim faaliyetlerinin yerine getirilmesi için gereken esasları oluşturmak, stratejik değerlendirmeler yapmak, istihbarat planlarını hazırlamaktır. *Harekât Başkanlığı*: Silahlı Kuvvetler'in eğitim ve öğretim, seferberlik ve yurt içi güvenliğine ilişkin çalışmalar yapmak, harekât planlarını hazırlamak, Kuvvet Komutanlıkları'na direktif vermek, faaliyetlerini izlemek, kontrol etmek ve değerlendirmek, teşkilat çalışmalarına yönelik prensipler koymaktır. *Lojistik Başkanlığı*: Lojistik alanda prensipler koymak, gerekli planları yapmak, direktifler vermek, çalışmaları koordine etmek ve denetlemek, sorumluluğu altındaki lojistik faaliyetleri yürütmektir. *Genel Plan Prensipler Başkanlığı*: Ortak Stratejik Hedefler Planı'nı hazırlamak, var olan kaynakların tahsis edilmesine fırsat verecek orta ve uzun vadeli programları oluşturmak, modern silah sistemlerini araştırmak ve değerlendirmelerini yapmak, anlaşmaların hazırlığını ve uygulanmasını kontrol etmek, Silahlı Kuvvetler'e ait prensip kararlar ortaya koymaktır. *Muhabere Elektronik ve Bilgi Sistemleri Başkanlığı*: Silahlı Kuvvetler'in muhabere ihtiyaçlarının sağlanması ve yürütülmesi amacıyla konsept ve politika saptamak, sistemlerin faaliyetlerini takip etmektir. *Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı*: Türkiye'nin askerî tarihinin araştırılması, yazımı ve dünya tarihçilerine yayılmasını sağlamak, Silahlı Kuvvetler'in geçmiş savaşlarından ve güncel olaylardan yola çıkarak araştırma ve etüdler yapmak ve Uluslararası Askerî Tarih Komisyonu'na üye olarak katılmaktır. Diğer başkanlıkların görevleri ise; *Değerlendirme ve Denetleme Başkanlığı*: Komutanlık makamınca verilmiş direktif ve prensip emirleri doğrultusunda, yürürlükteki dokümanlar ışığında Silahlı Kuvvetler'in harekâta hazırlık durumunu belirlemek amacıyla değerlendirme ve denetlemeler yapmaktır. *Sıkıyönetim Koordinasyon Başkanlığı*: Sıkıyönetim süresince Genelkurmay Başkanlığı ile Başbakanlık,

¹⁸⁷⁰ Buna göre, J-1 Personel, J-2 İstihbarat, J-3 Harekât, J-4 Lojistik, J-5 Genel Plan Prensipler, J-6 Muhabere ve Elektronik Bilgi Sistemleri, J-7 Askerî Tarih ve Stratejik Etüdler Başkanlığı anlamındadır.

Bakanlıklar; Sıkıyönetim Komutanlıkları ile Başbakanlık, Bakanlıklar ve diğer kamu kuruluşları arasındaki bağlantı ve iş birliğini sağlamaktır. *Genel Sekreterlik*: Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı'ndaki işleri mevcut dokümanlar paralelinde koordineli olarak yürütmek, izlemek ve denetlemek, Silahlı Kuvvetler'i farklı araçlarla kamuoyuna tanıtmak, ilişkileri düzenlemek, geliştirmek ve protokol hizmeti vermektir.¹⁸⁷¹

Bu birimlerin yanı sıra Genelkurmay Başkanlığı'nın yurt dışında iki birimi bulunmaktadır. Bunlardan NATO Daimi Askerî Komitesi gözetimindeki Türk Askerî Temsil Heyeti Başkanlığı, Genelkurmay Başkanları'nın oluşturduğu Askerî Komite adına görev icra eden Daimi Askerî Komite'de Türk Genelkurmay Başkanı'nı temsil etmektedir. Avrupa Müttefik Yüksek K.lığı Karargâhı'nda Millî Türk Askerî Temsil Heyeti Başkanlığı ise, Avrupa Müttefik Yüksek K.lığı gözetiminde Türk Genelkurmay Başkanlığı adına gerekli ilişkileri yerine getirmekle görevlendirilmiştir. Her iki birim de Belçika'da bulunmaktadır.¹⁸⁷²

Barışta ve savaşta Silahlı Kuvvetler'in komutanı durumundaki Genelkurmay Başkanı'nın komutası altında Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri K.lıkları'na bağlı birlikler ile Jandarma Genel K.lığı bulunmaktadır. Kara Kuvvetleri 4 adet orduya ayrılmıştır. Bunlardan 1'inci Ordu İstanbul'da, 2'nci Ordu Malatya'da, 3'üncü Ordu Erzincan'da ve Ege Ordusu adını taşıyan ordu ise İzmir'de Karargâh kurmuştur. Ordu K.lıkları'ndan ayrı olarak 3 adet Yurt İçi Bölge K.lığı bulunmaktadır. Ordu K.lıkları sırasıyla Tümen ve Tugay K.lıkları şeklinde örgütlenmişlerdir. 1986 yılı istatistiklerine göre Kara Kuvvetleri'nin silah altında tutulan mevcudu 475 bindir. Deniz Kuvvetleri K.lığı 4 adet K.lığa ayrılmıştır. Donanma K.lığı Gölçük'te, Kuzey Deniz Saha K.lığı İstanbul'da, Güney Deniz Saha K.lığı İzmir'de ve Eğitim K.lığı İstanbul'da bulunmaktadır. Deniz Kuvvetleri'nin silah altında tutulan mevcudu 42 bindir. Hava Kuvvetleri K.lığı başlısı, 1'inci Taktik Hava Kuvveti K.lığı Eskişehir'de, 2'nci Taktik Hava Kuvveti K.lığı Diyarbakır'da ve Hava Eğitim K.lığı İzmir'de konuşlanmıştır. Jandarma Genel K.lığı, Sabit Jandarma K.lığı, Seyyar Jandarma K.lığı ve Jandarma Eğitim K.lığı'ndan teşekkül etmektedir. Silah altındaki mevcudu 35 bin kişidir. Jandarma Genel K.lığı'nın mevcudu ise 110 bin kişidir.¹⁸⁷³

Yüksek Askerî Şura'ya sunulan bir rapora göre 1983 mali yılı için istenilen 450 milyar TL.'nin %91'i Kuvvet K.lıkları'na, kalanı Genelkurmay Başkanlığı (%4) ve MSB.lığına (%5) ayrılmıştır. Bu rapordan anlaşıldığı üzere 1982 mali yılında da Kuvvet K.lıkları'nın harcama

¹⁸⁷¹ Bu başkanlıkların görevleri için bkz., *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Teşkilatı Rehberi*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, 1986; *Türkiye 1983*, Ankara: Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.

¹⁸⁷² Türk siyasetinde ve bazı basında 1980 askerî yönetiminden sonra kullanılmaya başlanan “*Belçika Kulübü*” isimlendirilmesi bu yapılandırmadan kaynaklanmaktadır.

¹⁸⁷³ *NATO's Sixteen Nations*, Türkiye Özel Sayısı, Cilt 31, Eylül 1986, 86, 90, 98.

oranı %91'dir. Kuvvet K.lıkları arasındaki sıralama, Kara Kuvvetleri (%52), Hava Kuvvetleri (%23), Deniz Kuvvetleri (%16) şeklindedir. Millî Savunma Hizmetleri için bu oranlara bakıldığında ayrılan mali kaynakların, Kuvvet K.lıkları'na ve Kuvvet K.lıkları arasında ise Kara Kuvvetleri K.lığı'na yüksek olduğu görülmektedir.¹⁸⁷⁴ 1982 Anayasası'nda Genelkurmay Başkanı, TSK'nın Komutanı ve savaş durumunda Başkomutanlık görevini Cumhurbaşkanı adına icra edecek kişi olarak tanımlanmıştır.¹⁸⁷⁵

Genelkurmay Başkanı'nın görevleri ikiye ayrılmıştır. Bunlar; Silahlı Kuvvetler'e komuta etmek ve askerî politikayı planlamaktır. 1982 Anayasası'nda millî güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetler'in yurt savunmasına hazırlanmasından Bakanlar Kurulu sorumlu tutulmasına rağmen, yasaya göre askerî faaliyetleri planlamak ve Silahlı Kuvvetler'i savaşa hazırlamak ile görevli Genelkurmay Başkanı, görev ve yetki alanı itibarıyla MSB dışında ve üstünde bir statüye sahiptir. Bunun nedeni komuta ve planlama görevlerini tek merkezde toplama düşüncesidir. Bu düşünce, sivil otoriteye karşı güvensizlik ve askerî gücü sivillerden ayrı tutmak kaygısı ile birleşince, askerî teknoloji ve mesleki özellikler bakımından farklı bürokrasi anlayışına sahip Kuvvet Komutanlıkları ve merkeziyetçi yanı ağır basan bir Genelkurmay modeli ortaya çıkmıştır.¹⁸⁷⁶ Genelkurmay Başkanı, 1982 Anayasası'na göre Bakanlar Kurulu'nun teklifi ile, Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Kanunla düzenlenen görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan'a karşı sorumluluk taşır. 1983 yılında 28270 Sayılı Yasa ile değiştirilen 926 Sayılı TSK Personel Kanunu'na¹⁸⁷⁷ göre, Genelkurmay Başkanları'nın görev süreleri 4 yıldır. Genelkurmay Başkanlığı'na atanan orgeneral ve oramirallerin yaş sınırı 67 olarak belirlenmiştir.¹⁸⁷⁸

1983 yılında kabul edilen 28270 Sayılı Yasa'ya göre Genelkurmay Başkanı olabilmek için tek koşul Kuvvet Komutanlıkları'ndan birini asaleten yapmış veya yapmakta olan orgeneral veya oramiral olması gerekmektedir. Türkiye'deki uygulamada Kara Kuvvetleri K.lığı yapan orgenerallerin Deniz ve Hava Kuvvetleri'nde görev yapan orgeneral ve oramirallere göre Genelkurmay Başkanı olma ihtimali yüksektir. Bunun nedeni olarak da

¹⁸⁷⁴ John Keegan, *World Armies*, Londra: 2. Baskı, 1983, 589-597.

¹⁸⁷⁵ 1961 Anayasası'nda, Genelkurmay Başkanı'nın yalnızca Silahlı Kuvvetler'in Komutanı olduğu hükmü vardır. Savaşta Cumhurbaşkanlığı adına Başkomutanlık görevi yapacağı ayrıca belirtilmemiştir. Türk Anayasa sisteminde Başkomutanlık, TBMM'nin manevi varlığından ayrılamamakta ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunmaktadır. Barış anında bir Başkomutanlık Kurumu veya Karargâhı (Genelkurmay dışında) yoktur. Bu nedenle iki Başkomutan'dan bahsetmek gerekmektedir: Temsili Başkomutan ve Fiili Başkomutan. Temsili Başkomutanlık, 1982 Anayasası'na göre TBMM adına Cumhurbaşkanı'nca yerine getirilmekte olup, onun görevleri arasında yer almaktadır. Fiili Başkomutanlık ise 1982 Anayasası'na göre barışta ve savaşta Silahlı Kuvvetler'in Komutanı olan Genelkurmay Başkanı'nca savaşta Cumhurbaşkanlığı adına yerine getirilecek olan görevdir. Genelkurmay Başkanı'nın fiili Başkomutanlık görevi savaş anında vardır. Barışta sadece Silahlı Kuvvetler Komutanı'dır. Bkz., *Resmî Gazete*, S. 17863, Madde: 117, 09.11.1982.

¹⁸⁷⁶ Özdemir, *Rejim ve Asker*, 160.

¹⁸⁷⁷ *Resmî Gazete*, S. 18120, 30.07.1983.

¹⁸⁷⁸ *Resmî Gazete*, S. 12670, 10.08.1967.

TSK'nın gelenekleri, kara ağırlıklı ordu yapılanması ve Kara Kuvvetleri'nin sayı üstünlüğü gösterilmektedir.¹⁸⁷⁹ 1983 tarihli ve 2941 Sayılı Seferberlik ve Savaş Hâli Yasası, Genelkurmay Başkanı'nın barış dönemi sorumluluklarını belirtmektedir.¹⁸⁸⁰

1983 tarihli ve 2945 Sayılı Yasa'ya göre Genelkurmay Başkanı'nın MGK üyeliği yapması, 1612 Sayılı Yüksek Askerî Şura'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Yasa'ya¹⁸⁸¹ göre de Başbakan'ın bulunmadığı zamanlarda Şura'ya başkanlık etmesi öngörülmüştür. 12 Eylül askeri yönetimince getirilen düzenleme ile MGK üyelerinin sayısının (4 sivil 5 asker) dokuz kişi olarak belirlendiği görülmektedir. 1982 Anayasası'nda ve 2945 Sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Yasası'nda tek tek üyelerin sayılması, MGK'da askerlerin lehine olan durumu korumak içindir. 1982 Anayasası ile 2945 Sayılı yasaya göre; MGK Başkanı Cumhurbaşkanı'dır. MGK'nın üyeleri sırasıyla şöyledir: Başbakan, MSB, Genelkurmay Başkanı, İçişleri ve Dışişleri Bakanı ile Kuvvet Komutanları'dır. Görevi ise, devletin millî güvenliğinin sağlanması ve uygulanmasına ilişkin öneride bulunmaktır.¹⁸⁸²

3.4.2. Kara Kuvvetleri

1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı'nın icrasını takiben harekâta katılan unsurlardan 28'inci ve 39'uncu Tümenler ve 1 adet zırhlı alay Kıbrıs'ta kalmıştır. Kıbrıs'tan dönen 6'ncı Kolordu Karargâhı tekrar Adana'da faaliyete geçmiştir. Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri K.lığı, kolordu düzeyinde Kıbrıs'ta oluşturulmuştur.¹⁸⁸³ Aynı yıl muharip piyade tugaylarının teşkilatında yapılan değişiklik ile, alayların karargâhları kapatılarak taburların bağlantısı tugaylara dâhil edilmiştir. Topçu sınıfı ise tabur düzeyine indirilmiştir.¹⁸⁸⁴

Ege kıyılarına yönelik tehdidin bertaraf edilmesi amacıyla bir K.lığın oluşturulması gerekmiş ve 20 Temmuz 1975 tarihinde kurulan Ege Ordu K.lığı 4'üncü ordu olmuştur. Ege Ordu K.lığı'nın Karargâh personeli, kapatılan 57'nci Tümen/Manisa ve 5'inci Tümen/Sivas Karargâhları'ndan sağlanmıştır. 2 Aralık 1982 tarihinde Ege Ordu K.lığı'nın Karargâhı Narlıdere'ye nakledilmiştir.¹⁸⁸⁵ Bu arada, 6'ncı Kolordu K.lığı, 20 Ağustos 1979 tarihinde yeniden kurulmuştur.¹⁸⁸⁶

1980 yılında Almanlar'la gerçekleştirilen sözleşme doğrultusunda, ilk defa tank modernizasyonuna Arifiye Palet Fabrikası'nda başlanmıştır. Çalışmaların neticesinde 183 adet

¹⁸⁷⁹ Resmi Gazete, S. 18120, 30.07.1983.

¹⁸⁸⁰ Resmi Gazete, S. 18215, 08.11.1983.

¹⁸⁸¹ Resmi Gazete, S. 14257, 26.07.1972.

¹⁸⁸² Resmi Gazete, S. 18218, 11.11.1983, 1-2; *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt 27, 587 Sevk Yayılı Belge, 1983, 3.

¹⁸⁸³ Özel, *Türk Ordusu*, 45; Aris, *Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, 15.

¹⁸⁸⁴ Kanat, Oğuş, *Türk Kara Kuvvetleri*, 291.

¹⁸⁸⁵ Aris, *Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, 15.

¹⁸⁸⁶ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 66.

M-48 tankı modernizasyona tabi tutulmuş ve M-48T5 versiyonunun dağıtımı sağlanmıştır. Bu faaliyetler, ABD ile birlikte iki aşamada yürütülmüştür. 1979-1987 yılları arası devrede 1369 adet tank ABD envanterindeki M-48A5 ile M-60A1 tanklarının düzeyine yükseltilmiştir. Tanklara 105 mm.lik M-68 topu yerleştirilmiş ve benzinli motorları MTU üretimi dizel motorlar ile değiştirilmiştir. Eylül 1987-Aralık 1991 yılları arası periyotta ise 760 adet M-48 tankı modernizasyona tabi tutularak M-60A3 tanklarının düzeyine çıkarılmıştır. Birinci aşamadan geçen tanklar M-48A5T1 olarak isimlendirilmiştir. M-48A5T1 versiyonunda, envantere bulunan tanklara 105 mm.lik M-68 topu yerleştirilmiş, PZB-200 pasif gece görüş sistemi ve çakıştırmalı tip mesafe ölçücü takılmıştır. Motoru hava soğutmalı 750 bg. AVDS-1790 model olarak geliştirilmiştir. İkinci aşamadan geçen tanklar ise M-48A5T2 olarak adlandırılmıştır. M-48A5T2 versiyonu olarak modernize edilerek envantere dâhil olan tanklara lazer mesafe ölçücü, dijital hesaplayıcı, termal görüş cihazı montelenmiş, silah stabil hâle getirilmiştir. Değişiklik sayesinde yakıt tüketimi kilometre başına 2,36 litreye düşmüştür. M-48A5T5 versiyonunda TSK envanterindeki tanklar Almanya'ya modernize ettirilmiştir. Pasif gece görüş sistemi, çakıştırmalı tip telemetre ile entegre edilmiş olup, motoru su soğutmalı dizel motordur.¹⁸⁸⁷

Özel Teçhizatlandırma Yardımları, 1980 yılında Kara Kuvvetleri'nin savunma imkân ve kabiliyetlerini artırmak maksadıyla başlatılan hibe türünden yardımlardır. Yardımlar yeni malzemelerden yapılmıştır. Bu doğrultuda Almanya, 1980 yılında 600 milyon Alman markı değerinde malzeme yardımı gerçekleştirmiştir. Bu yardımlar çerçevesinde 77 adet Leopard 1-A3T1 tankı Federal Almanya'dan 1982-1983 yıllarında temin edilmiş ve 3'üncü Zırhlı Tugay K.ığı'na/Çerkezköy-Tekirdağ tahsis edilmiştir. Ayrıca, Almanya 19 Mart 1986 tarihli anlaşma ile, 4 yıl içerisinde 580 milyon Alman markı değerinde malzeme yardımı yapmıştır. Bahse konu yardımlar çerçevesinde; Leopard 1A3 tankı 232 adet, Leopard tank kurtarıcısı 12 adet, Milan lançeri 374 adet, Milan harp başlığı 5.832 adet, Milan eğitim roketi 732 adet ve Milan eğitim simülatörü 25 adet temin edilmiştir.¹⁸⁸⁸ 1991 yılında bu yardımlar doğrultusunda Almanya'dan teslim alınan Leopard 1-A3T1 130 adet, Leopard 1-A1 tankı 182 adet, M-48 Köprücü tankı 10 adet, dozer bıçaklı tank 20 adet ve M-48 tank kurtarıcı aracı 20 adet olmak üzere birliklere dağıtılmıştır. Leopard 1-A3T1 tankları 1'inci, 3'üncü Zırhlı Tugaylar'a, Leopard 1-A1 tankları 26'ncı ve 66'ncı Zırhlı Tugaylar'a verilmiştir.¹⁸⁸⁹

¹⁸⁸⁷ Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 48.

¹⁸⁸⁸ *Savunma Politikası*, 29.

¹⁸⁸⁹ Leopard-1/2 Tankları: 1982 yılı itibarıyla Türkiye'nin envanterine giren Federal Almanya üretimi bu tankların büyük bir kısmı, millî imkânlarla geliştirilmeye tabi tutulmak suretiyle hâlihazırda envantere bulunan Leopard-1T tanklarına dönüştürülmüştür. Beka kabiliyeti ikinci planda düşünülen Leopard-1 tanklarının üstün yönleri ise hareket kabiliyeti ve ateş gücüdür. Leopard-2 tanklarının zırhı ise; chobham (kompozit), katmanlar hâlinde balistik çelik, tungsten (kimyasal element) ve kevlar (Karbon kökenli çok sağlam liflerden oluşan

Kara Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacı için satın alınacak 45 adet helikopter ile ilgili olarak AGUSTA Firması ile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti arasında 11 Ekim 1982 tarihinde imzalanan anlaşmanın onaylanması 244 Sayılı Kanun gereğince 13 Aralık 1982 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁸⁹⁰

1983 yılında Kara Kuvvetleri, kuruluş, eğitim, silah ve malzeme konularında atılım başlatmıştır. Bunun nedeni TSK'nın, ABD'nin 1974 yılından itibaren uyguladığı ambargodan menfi etkilenmiş olmasıdır. 1982 yılında ABD Savunma Bakanı Yardımcısı Richard Perle'nin kongrede Türk ordusunu anlatan demeci önemlidir.¹⁸⁹¹

“Türk ordusunun hemen tüm temel silahları artık kullanılamaz hâle gelmiştir. Bunlar sadece tank, gemi ve uçak değil, aynı zamanda haberleşme ve destek kuvvetlerini de içermektedir. Tank toplarının hemen tamamı 90 mm.lik, çok kısıtlı etkinlikte, motorları ise benzinle çalıştığı için kısa mesafelere gidebilmektedir. Tanksavar silahlarının sadece yüzde biri modern ve etkilidir. Kısa menzilli hava savunma silahlarının yüzde 99'u 1940'lardan kalma, FM haberleşme radyolarının (telsiz) yüzde 93'ü kullanılamayacak durumdadır.”

Bahse konu atılımı gerçekleştirmek maksadıyla, 1983 yılı sonrası dönemin önemli gelişmelerini şöyle özetlemek mümkündür: İyi yetiştirilmiş, her zaman savaşa hazır kuvvetler olması zorunluluğu, eğitim sisteminin kurulması, uygulanması ve geliştirilmesini sağlayacak Eğitim K.lığı'nın teşkilini mecbur hâle getirmiştir. Bu çerçevede, 23 Temmuz 1985 tarihinde kolordu düzeyinde Kara Kuvvetleri Eğitim K.lığı açılmış, sınıf okullarının tamamı ile er eğitimi veren birlikler K.lığın kuruluşuna dâhil edilmiştir.¹⁸⁹² 1994 yılında ise, Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin K.lığı (EDOK) ismini almıştır.¹⁸⁹³

Türkiye, 1983 yılında 146 milyon İngiliz sterlini değerinde Rapier lançeri 36 adet, Blindfire İzleme Radarı 12 adet ve Rapier Mk-II füzesini 468 adet sipariş etmiş, 1983-1985 yılları arası devrede teslim edilmiştir. 1985 yılında tekrar Rapier lançeri 36 adet ve Blindfire

malzeme) bileşiminden oluşan kompozit bir malzemedir. A1 versiyonunda silah stabilizasyon sistemi entegre edilmiştir. A2 versiyonunda pasif gece görüş sistemlerinin entegrasyonu tamamlanmıştır. İlk etap versiyonlarında çelik döküm olan zırh A3 versiyonundan itibaren daha yüksek balistik koruma sağlayan kaynak konstrüksiyonlu zırh yapısına dönüştürülmüştür. A4 versiyonundan itibaren atış kontrol sistemi geliştirilmiş ve lazer mesafe ölçücü entegre edilmiştir. A5 versiyonundan itibaren 1'inci nesil termal görüş cihazı ve atış kontrol sistem bilgisayarı entegre edilmiştir. 2005 yılından itibaren ise, TSK envanterindeki Leopard-1 tankları ASELSAN firmasınca modernizasyona tabi tutulmuş, otomatik hedef takibi, optik stabilizasyonu, ikinci nesil termal görüş sistemlerini kapsayan bilgisayar kontrollü atış kontrol sistemi ile entegre edilmiştir. İtalya, Kanada, Türkiye (1T olarak) ve Yunanistan (1A5) tarafından kullanılmaktadır. 1985 yılında yine Federal Almanya tarafından 2A4 versiyonu üretilmiştir. Atış kontrol sisteminde bir nevi değişiklikler mevcuttur. Yan mühimmat yükleme kapağı iptal edilmiştir. Bu tank ise, İsveç (Strv-122), İsviçre (Strv-121), Kanada, Norveç, Polonya, Portekiz, Türkiye ve Yunanistan tarafından kullanılmaktadır. Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 22-23.

¹⁸⁹⁰ Kara Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacı için satın alınacak 45 adet helikopter ile ilgili olarak AGUSTA Firması ile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti arasında imzalanan anlaşmanın onaylanması. BCA, 30-18-1-2/467-581-7, (13.12.1982). Bkz., EK-12.

¹⁸⁹¹ Hayati Kara, *Türk Kara Kuvvetlerinde Önemli Değişim ve Gelişmeler (1950-2000)*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 76.

¹⁸⁹² Aris, *Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, 16; *Cumhuriyetin 70. Yılında*, 10.

¹⁸⁹³ Özel, *Türk Ordusu*, 45.

İzleme Radarı 15 adet sipariş edilmiş, 1986-1988 yılları arasında teslimatlar gerçekleşmiştir.¹⁸⁹⁴ Kara Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacını karşılamak üzere İsviçre firmasından satın alınacak 35 mm.lik Oerlikon uçaksavar silah sisteminin finansmanı maksadıyla 16 Ocak 1984 tarihinde Türkiye ile İsviçre arasında imzalanmış bulunan 208 milyon frank tutarındaki kredi anlaşmasının imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girmesi 1984 mali yılı Bütçe Kanunu'nun ilgili maddeleri gereğince 22 Şubat 1984 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁸⁹⁵ Kara Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacı olan 280.000 adet 20 mm.lik Oerlikon uçaksavar mühimmatının Federal Almanya Savunma Bakanlığı aracılığıyla satın alınması 2886 Sayılı Kanun'un 89'uncu maddesi gereğince 5 Kasım 1984 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁸⁹⁶

AB-212 Helikopteri, sivil ve askerî maksatlarla 1984 yılından itibaren Kara Kuvvetleri envanterinde görev yapmaya başlamıştır.¹⁸⁹⁷ 105 mm.lik M-68 Tl Tank Topu M-48 tanklarında kullanılmakta olup, Türkiye'de 1985 yılında üretimine başlanmış ve Kara Kuvvetleri'ne 360 adet teslim edilmiştir. 20 mm.lik Çift Namlulu Uçaksavar Piyade Destek Topu'nun üretimine 1986 yılında başlanmıştır.¹⁸⁹⁸ 1986 yılında envantere genel destek topçu silahı olarak giren 175 mm.lik M-107 Kundağı Motorlu Obüs, hâlen ABD ordusunda da kullanılmakta olup, kolordu ve tugay topçusu genel desteğinde kullanılmaktadır.¹⁸⁹⁹ 1986 yılından itibaren birliklerin benzetilmiş savaş ortamında harekât yapmalarını sağlamak ve eğitim seviyesini artırmak amacıyla, her sene farklı bir ordunun sorumluluk sahasında icra etmek üzere Mehmetçik Tatbikatları'nın yapılmasına başlanmıştır. Ege ordusunun teşkilini müteakip yapılmaya başlanan tatbikatlar 1991 yılından başlayarak EFES Tatbikatları ismi ile yapılmaya başlanmıştır.¹⁹⁰⁰

¹⁸⁹⁴ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Rapier>. Erişim 12.01.2021.

¹⁸⁹⁵ Kara Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacını karşılamak üzere İsviçre firmasından satın alınacak uçaksavar silah sisteminin finansmanı için kredi anlaşmasının imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girmesi. *BCA*, 30-18-1-2/502-186-7, (22.02.1984).

¹⁸⁹⁶ Kara Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacı olan 280.000 adet Oerlikon uçaksavar mühimmatının Federal Almanya Savunma Bakanlığı aracılığıyla satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/519-282-6, (05.11.1984).

¹⁸⁹⁷ AB-212 Helikopteri: 1968 yılında üretimine başlanmıştır. Bu helikopterler, gece/gündüz, öncelikle gemiye konuşlu olarak keşif/gözetleme ve deniz savunma savaşı görevlerinde, sualtı taarruz atma-toplama görevlerinin yanı sıra, bir harekât süresince hasar tespiti, denizaltı imha ve güdümlü mermi taarruzları ve arama-kurtarma görevlerinde kullanılmaktadır. Kara Kuvvetleri'nde VIP maksatlı olarak 1984 yılından itibaren, Deniz Kuvvetleri'nde genel maksat helikopteri olarak 1977 yılından itibaren hizmet vermektedir. Başta Türkiye, ABD ve İtalya olmak üzere birçok ülkede kullanılmaktadır. Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 492.

¹⁸⁹⁸ *Cumhuriyetin 70. Yılında*, 11.

¹⁸⁹⁹ 175 mm.lik M-107 Kundağı Motorlu Obüs: Türkiye'nin envanterine 36 adet girmiştir. 1961 yılında ABD tarafından üretilmiş olup, yüksek hareket ve manevra kabiliyetine sahiptir. Mevzilenme ve mevzi değiştirme süresi oldukça kısadır. Azami menzili 32.700 m. olup, mevcut topçu silahlarının en uzun menzilli olanıdır. Çok kısa bir süre içerisinde namlu değiştirilerek 203 mm.lik Obüs hâline dönüştürülebilme kabiliyetine sahiptir. Birçok sistemin hidrolik çalışabilmesi gerek mevzilenme ve mevzi değiştirme, gerekse diğer top hizmetlerinde çabukluk ve kolaylık sağlamaktadır. M-100 serili modern dürbüne sahip olup, dizel motorludur. Vietnam ve Arap-İsrail savaşlarında başarıyla kullanılmıştır. Yunanistan, İtalya, İspanya, Türkiye, ABD, İsrail, Japonya, Güney Kore ve Pakistan tarafından kullanılmaktadır. Özellikleri: Mürettebatı: 13 kişi, Ağırlığı: 28.350 ton, Silahları: 175 mm.lik top, Hızı: 56 km/saat, Motor Gücü: 405 bg., Menzili: 32,8 km. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 242.

¹⁹⁰⁰ Özel, *Türk Ordusu*, 47.

1986 yılında Kara Kuvvetleri envanterine genel destek topçu silahı olarak giren 203 mm.lik M-110A2 Kundağı Motorlu Obüs, kolordu ve tugay topçusu genel desteğinde kullanılmaktadır.¹⁹⁰¹ Kara Havacılık birliklerindeki gelişmeler doğrultusunda, bahse konu birliklerin sorunlarını çözmek amacıyla 1986 yılında Kara Havacılık sınıfı ihdas edilmiştir. Aynı yıl erbaş kadrolarına uzman erbaş alımı yapılarak profesyonel ordu oluşturulmaya başlanmıştır.¹⁹⁰²

1987 yılında başlatılan Taktik Tekerlekli Araç projesi ile yurt içi ve yurt dışından satın alınan çeşitli ebatlardaki araçlar envantere dâhil olmuştur.¹⁹⁰³ 1986 yılında 20 mm.lik Çift Namlulu Uçaksavar Topu üretilerek hizmete girmiştir. 1987 yılında TSK'nın uçaksavar topu ihtiyacını karşılamak için MKEK Çankırı Uçaksavar Silahları Fabrikası kurulmuştur. 1989 yılında 50 km.den hedefi yakalayan 35 mm.lik Çift Namlulu Uçaksavar Topu üretimine MKEK tesislerinde başlanmıştır. 1993 yılında 20 adet üretilerek teslim edilmiştir. Hava hedeflerine karşı 4.200 m. etkili menzile sahip olan sistem, her bir namlu için 550 mermi/dakika atım hızına sahiptir. 1988 yılında 155 mm.lik M-44 Kundağı Motorlu Obüs topu üretimine başlanmış ve 171 adet Kara Kuvvetleri envanterine girmiştir.¹⁹⁰⁴

ABD'nin lojistik teşkilatı örnek alınarak oluşturulan Kara Kuvvetleri lojistik teşkilatının zamanla yetersiz olması sebebiyle harekete geçilmiş ve 24 Haziran 1988 tarihinde Lojistik K.lığı teşkil edilmiştir.¹⁹⁰⁵ Bu K.lığın kurulmasını takiben Yurt İçi Batı Bölge K.lığı lağvedilmiş, Yurt İçi Doğu Bölge K.lığı 59'uncu Er Eğitim K.lığı ismi ile yeniden teşkilatlandırılmış ve Kara Kuvvetleri Eğitim K.lığı'na bağlanmıştır.¹⁹⁰⁶

10 Kasım 1988 tarihinde 3497 Sayılı “*Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkındaki Kanun*” doğrultusunda, 1988-1992 yılları arası periyotta 136 km.lik İran sınırında ve 804 km.lik Suriye sınırındaki alanın sorumluluğunu Kara Kuvvetleri K.lığı üstlenmiştir. Böylelikle teröre karşı sınırlarda tedbir alınmıştır.¹⁹⁰⁷

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sürdürülen iç güvenlik operasyonlarında kullanılmak üzere Sikorsky Firması'ndan alınacak 6 adet helikopterin finansmanı maksadıyla

¹⁹⁰¹ 203 mm.lik M-110A2 Kundağı Motorlu Obüs: ABD üretimi olup, manevra ve hareket kabiliyeti yüksek, mevzilenme ve mevzi değiştirme süresi oldukça kısadır. M-107 Kundağı Motorlu Top'un namlusunu değiştirmek suretiyle yapılmış olup, kundak itibarıyla aynı özelliklere sahiptir. Diğer 203 mm.lik obüslere nazaran menzilin 30 km. olması ve modern mühimmat kullanabilmesi ayrıcalık sunmaktadır. Türkiye, Yunanistan, İtalya, İspanya, ABD, İsrail, Japonya, Güney Kore ve Pakistan tarafından kullanılmaktadır. Özellikleri: Mürettebatı: 13 kişi, Ağırlığı: 28.350 ton, Silahları: 203 mm.lik top, Hızı: 56 km/saat, Motor Gücü: 405 bg., Menzili: 30 km. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 244.

¹⁹⁰² *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 66.

¹⁹⁰³ *Cumhuriyetin 70. Yılında*, 11.

¹⁹⁰⁴ *Cumhuriyetin 70. Yılında*, 11.

¹⁹⁰⁵ Aris, *Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, 16.

¹⁹⁰⁶ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 67.

¹⁹⁰⁷ Özel, *Türk Ordusu*, 46; Aris, *Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, 16.

Türk Hükûmeti ile anılan firma arasında 9 Kasım 1988 tarihinde imzalanan 40.475.378 dolar tutarındaki Finansman Anlaşması'nın, eklerinin, mektuplarının ve diğer belgelerin imza tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe girmesi 1988 yılı Bütçe Kanunu'nun 40'ıncı maddesi gereğince 15 Kasım 1988 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁰⁸ 1989 yılından itibaren Kara Kuvvetleri envanterine giren 45 adet S-70 Sikorsky Black Hawk Helikopteri Kara Havacılığı'nın güçlenmesini sağlamıştır.¹⁹⁰⁹ 1989 yılında yurt dışından satın alınarak envantere giren 227/607 mm.lik Çok Namlulu Roketatar Sistemi, M-270 Kundağı Motorlu Fırlatma Aracı, komuta-kontrol ve mühimmat aracından oluşmaktadır. En önemli özelliği hem roket hem de füze atma yeteneğine sahip olmasıdır.¹⁹¹⁰ 1990 yılından itibaren taarruz rolünde AH-1W Süper Kobra Helikopteri kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹¹¹

1990'lı yıllarda Varşova Paketi çökerek SSCB dağılmış, soğuk savaş sona ermiş ve yumuşama evresine geçilmiş, fakat yerel mücadelelerin sonu gelmemiştir. Hareket kabiliyeti yüksek birliklerin oluşturulması, komuta kontrol ve muhabere sistemlerinin yenilenmesi, geliştirilmiş hava savunma sistemlerinin hızlı bir şekilde temin edilmesi gerektiği meydana çıkmıştır. Bu kapsamda; Türkiye, Körfez Savaşı'ndan sonra TSK'daki yeniden yapılanma ile modernizasyon çalışmalarına hız vermiştir. 1992 yılında Kara Kuvvetleri'nde piyadeye ağırlık veren tümen/alaylar kapatılarak, mekanize birliğe ağırlık veren tugay/tabur yapısı oluşturulmuştur. Bu yapı ile, küçülerek daha dinamik olunması hedeflenmiştir. Yeniden teşkilatlanma neticesinde Kara Kuvvetleri: 4 adet Ordu, 9 adet Kolordu, Lojistik ve Eğitim

¹⁹⁰⁸ Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sürdürülen iç güvenlik operasyonlarında kullanılmak üzere Sikorsky Firması'ndan alınacak 6 adet helikopterin finansmanı maksadıyla Hükûmetimiz ile anılan firma arasında 9 Kasım 1988 tarihinde imzalanan Finansman Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi. *BCA*, 30-18-1-2/611-773-7, (15.11.1988). Bkz., EK-13

¹⁹⁰⁹ S-70 Sikorsky Black Hawk (UH-60) Helikopteri: 1978 yılından itibaren ABD ve 22 adet ülke tarafından kullanılan genel maksat helikopteridir. Helikoptere 7,62 mm.lik veya 50 cal. makineli tüfeğin montajı yapılabilmektedir. Ayrıca, 20 mm.lik top monte edilebilmektedir. Helikopterin yapabileceği görevler ana başlıklarıyla şunlardır: Keşif-Gözetleme, Personel Nakli, Malzeme Nakli, Komuta-Kontrol, VIP, görev durumuna göre uygun teçhizat ile donatıldığında Hava Hücum Harekâtı, Ateş Desteği, Arama-Kurtarma ve Sıhhi Tahliye'dir. Yunanistan, İsrail, Japonya, Kore, Çin, Türkiye ve İspanya gibi ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Hava Sistemleri II", 320.

¹⁹¹⁰ 227/607 mm.lik Çok Namlulu Roketatar Sistemi: ABD yapımı, atışı karadan karaya gerçekleştiren, zırhlı araç üzerinde, hareket yeteneği fazla, roket ve güdümlü füze sistemidir. Her bir fırlatma aracı, atış modülü içinde iki adet roket veya füze podu taşır. Podlar roket ve füzelerin depolanması ve taşınmasına uygun olarak kapalı bir şekilde imal edilmiş olup, her birinde altı roket veya bir füze tüpü vardır. Roket ve füzeler podlara fabrikasyon olarak doldurulmuş ve test edilmiştir. Roket tüpleri fiberglastandır. Topçu tugayının ve kolordu topçu alayının organik kuruluşundadır. Desteklediği birliğin ve ordu/kolordu harekâtının ateş desteğinin sağlanmasında önemli bir ateş gücünü oluşturmaktadır. Sistem için uygun hedefler; ateş destek vasıtaları, komuta ve muhabere merkezleri, liman ve hava üsleri, kıta toplulukları, hava savunma sistemleri ve lojistik tesislerdir. Türkiye, ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, İsrail, İtalya, Japonya, Güney Kore, Norveç ve Yunanistan gibi ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Bkz., https://tr.wikipedia.org/wiki/M270_MLRS. Erişim 24.02.2023.

¹⁹¹¹ AH-1W Süper Kobra Helikopteri: 27 Mart 1986 tarihinde ABD Deniz Kuvvetleri'ne teslim edilmiştir. Her iki koltuktan da kumanda edilebilmektedir. Zırhlı birlikleri ve diğer kuvvetleri yüksek hız, manevra kabiliyeti ve ateş kudreti ile tahrir edebilmektedir. Düşmanın hava savunmasını baskı altına alarak taarruz gerçekleştirebilmekte, hava taarruzlarına, hava platformları ve topçuyla müşterek olarak katılabilmektedir. ABD, Türkiye ve Tayvan tarafından kullanılmaktadır. Bkz., "Modern Hava Sistemleri II", 358.

K.lığı ile okullardan oluşmuştur. Söz konusu birliklerin başlısı Piyade Tümeni 7 adet, Mekanize Tümen 1 adet, Tugay 45 adet meydana getirilmiştir. Bahse konu yapılanmada, 1'inci, 2'nci, 3'üncü Ordular'la Ege Ordusu aynı şekilde korunmuştur. Tümen/alay yerine tugaylar oluşturulması kapsamında, kolordu başlısı piyade tümenleri yerine piyade tugayı, zırhlı alay yerine tugay kurulmuştur. Çalışmalar doğrultusunda, Kuvvet Karargâhı ve diğer karargâhlar yeniden yapılandırılmıştır.¹⁹¹²

ZMA, 1991 yılında Türkiye'de ilk defa üretilerek Kara Kuvvetleri'ne teslim edilmiştir. Amfibik özelliğiyle tüm arazi şartlarında faaliyet gösterebilmektedir.¹⁹¹³ Geliştirilmiş Zırhlı Personel Taşıyıcı (GZPT), amfibik özelliği bulunan, tüm arazi koşullarında hareket kabiliyeti yüksek bir araçtır. 1991 yılında Türkiye'de üretimine geçilmiştir.¹⁹¹⁴

Böylece, 1991-1992 yıllarında Kara Kuvvetleri'nin envanterindeki silahların sayıları ve mukayesesi şöyledir:¹⁹¹⁵

CİNSİ	TÜRKİYE	YUNANİSTAN	BDT
TANK	3.784	1.879	54.400
ZPT	3.560	1.995	50.000
TOP	4.187	1.908	64.200
HELİKOPTER	330	157	5.027

3.4.2.1. Dünyada Kara Kuvvetleri

İran-Irak Savaşı'nda 1982-1988 yılları arasında taraflar birbirlerine 632 adetten fazla R-17 füzesi, SSCB'nin Afganistan'ı işgali sırasında 1988-1991 yılları arasında Afganistan çok miktarda SCUD füzesi, 1991 Körfez Savaşı'nda Irak yaklaşık 120 adet R-17 ve El-Hüseyin füzesi kullanmıştır.¹⁹¹⁶ 1980'li yıllarda ZPT'lerin balistik korumasının yetersiz kalması üzerine

¹⁹¹² *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 67-68; *Cumhuriyetin 70. Yılında*, 11-12.

¹⁹¹³ Zırhlı Muharebe Aracı (ZMA): FMC-NUROL firması tarafından Gölbaşı-Ankara'da 1990 yılında üretimine başlanmış ve 1991 yılında 650 adet teslim edilmiştir. Muharebe alanında mekanize piyadeye ve keşif birliklerine hareket kabiliyeti, zırh koruması ve ateş desteği sağlamaktadır. Araç olarak Geliştirilmiş Zırhlı Personel Taşıyıcı (GZPT) ile aynı özelliklere sahiptir. Farklı olarak araca bir kule monte edilmiştir. Kule manuel veya hidrolik olarak tercih edilebilmektedir. Özellikleri: Mürettebatı: 3+6, Hızı: 64 km/saat (Karada), 6.3 km/saat (Suda), Silahları: 25 mm.lik Oerlikon top, 7,62 mm.lik makineli tüfek ve 6 adet sis havanı, Motor Gücü: 300 bg., Menzili: 490 km. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 137, 166.

¹⁹¹⁴ Geliştirilmiş Zırhlı Personel Taşıyıcı (GZPT): Gölbaşı-Ankara'da bulunan FMC-NUROL firması tarafından 1991 yılında üretilmeye başlanmış ve 12,7 mm.lik makineli tüfekli 830 adet GZPT'nin TSK'ya teslimi yapılmıştır. Başlangıçta motor 265 BG. gücünde üretilmiş, daha sonra motor gücü 300 BG'e çıkarılmıştır. Araçta nişancı için kapalı bir kule vardır. Kule yanca elektrikli ve manuel yükselişçe sadece manuel olarak tercih edilebilmektedir. Kulenin üzerinde 500 mumluk bir projektör vardır. Piyadeyi muharebe edeceği bölgeye kadar yorulmadan taşımak ve kısmi zırh koruması sağlaması amacıyla kullanılmaktadır. Özellikleri: Hızı: 64 km/saat (Karada), 6.3 km/saat (Suda), Silahları: 12,7 mm.lik makineli tüfek ve 6 adet sis havanı, Motor Gücü: 300 bg., Menzili: 490 km. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 137, 166.

¹⁹¹⁵ Diker, *Türk Silahlı Kuvvetleri'nde*, 47.

¹⁹¹⁶ Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 359.

yeni sistemler olarak iyi zırhlandırılan ve silahlandırılan Sherman, T-55 ve Centurion'lar hizmete alınmıştır.¹⁹¹⁷

3.4.2.1.1. ABD

Toplamda yaklaşık 9.000 adet üretilen M-1¹⁹¹⁸ tankları için projeye ABD 1972 yılında başlamış, 1980 yılında ise ilk üretim hizmete girmiştir. AN/TWQ Avenger, kaideye monteli alçak irtifa hava füzesi olarak Boeing firması tarafından 1980 yılında çalışmalarına başlanmış ve 1987 yılında ilk teslimatı yapılmıştır.¹⁹¹⁹

3.4.2.1.2. Japonya

Envanterindeki Type-61'leri yenilemek için çalışma başlatan Japonya, kaynaklanmış çelik gövdeye sahip, hidropinomatik süspansiyonları sayesinde yüksek arazi hareket kabiliyetine sahip bu tank, 1975 yılında envantere girmiştir. 1976 yılında ise Type-90 projesi kapsamında kompozit zırh, 120 mm.lik L-44 top, elektrikli takat sistemi, otomatik doldurucu, Soft Kill aktif savunma sistemi gibi modern yetenekleri ile Type-90 tankının ilk prototipi 1980 yılında üretilmiş olup, 1991 yılında da envantere girmiştir. Bu tanklar Japonya tarafından kullanılmaktadır.¹⁹²⁰

3.4.2.1.3. Almanya

ABD ile ortak yürütülen MBT-70 projesinden çekilen Almanya, 1979 yılında Leopard-2 tankının ilk üretimini gerçekleştirmiştir. Zırhlı ve mekanize birliklerin hava savunmasında kullanılmak üzere 1973 yılında seri üretimine başlanan uçaksavar silahı Flakpanzer 1 Gepard (Çıta) olarak, daha sonra lazer mesafe ölçücü ilave edilerek Gepard A1 adı ile yeniden isimlendirilmiştir.¹⁹²¹ Marder Roland hava savunma sistemi, Hava üslerinin ve stratejik

¹⁹¹⁷ Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 143.

¹⁹¹⁸ M-1 Tankı: İlk üretilen tanklarda zırh Chobham iken sonraki dönemde seyretilmiş uranyum zırha dönülmüştür. Bu yüzden tankın ağırlığı ciddi oranda artmıştır. 1985 yılından itibaren üretilen versiyonlara M-1A1 denmiş ve 120 mm.lik RH120 top yerleştirilmiştir. Ayrıca tankta lazer mesafe ölçücü entegreli 2'nci nesil Raytheon termal kamera, optik stabilizasyon sistemi, ağ merkezli harp kabiliyeti, seyrüsefer sistemi, namli konum belirleme cihazı, otomatik hedef takibi mevcuttur. İlk savaş deneyimini 1991 yılında yapılan Körfez Savaşı'nda başarı ile gerçekleştirmiştir. ABD, Avusturalya, Fas, Kuveyt, Mısır ve Suudi Arabistan tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 24-25.

¹⁹¹⁹ AN/TWQ Avenger: ABD ordusunun ilk hareket hâlinde hava hedefini vuran aracı ünvanına sahip sistem modüler yapısı sayesinde ana silahı olan FİM-92 Stinger dışında Mistral, Strarburst ve Starstreak füzelerine de uyumludur. ABD, Bahreyn, Litvanya, Mısır, Şili ve Tayvan tarafından kullanılmaktadır. Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 409.

¹⁹²⁰ Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 34.

¹⁹²¹ Gepard: Aracın şasesi Leopard-1'lerde kullanılmış ve zırh koruması düşürülmüş versiyonudur. Kulede bulunan komutan solda, nişancı sağda oturmaktadır. Kulenin hemen üst kısmında IFF kabiliyetli ve 15.000 m. menzilli doppler radarı, E/F bandında çalışmaktadır. Bu radar yol durumunda katlanmaktadır. Takip radarı, önüne yerleştirildiği kulenin dönmesine gerek kalmadan 200 derecelik açıda görevini yerine getirebilmektedir. Almanya, Romanya ve Şili tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 386.

noktalarının korunması maksadıyla 1981 yılında hizmete girmiştir.¹⁹²² 30 mm.lik çift namlulu Artemis Uçaksavar top sistemi, ilk kez 1982 yılında sergilenmiştir. Yunanistan Silahlı Kuvvetleri (Kara-Deniz-Hava) alçak irtifa hava savunmasında kullanılan uçaksavar sistemidir.¹⁹²³

3.4.2.1.4. Çin

Type-69, Type-59'un (Type-59 da T-54/55 tanklarının aynısıdır) modernize edilmiş şekli olup, 1982 yılında envantere girmiştir. Şoför bölmesi ön solda, tank komutanı nişancı bölmesi kule solunda, doldurucu bölmesi kule sağındadır.¹⁹²⁴

3.4.2.1.5. İsrail

Merkava-1 tankının ilk prototipi 1974 yılında yapılmıştır. 1979 yılında İsrail ordusunun envanterine girmiş ve ilk defa 1982 yılında Suriye ordusuna karşı kullanılmıştır. İsrail tank dizaynında ana düşünce öncelikle mürettebatın korunmasıdır.¹⁹²⁵

3.4.2.1.6. İran

OGHAB (Kartal) Topçu roket sistemi İran tarafından İran-Irak savaşında Çin'den teknoloji transferi yapılarak geliştirilmiştir. İlk defa 1986 yılındaki muharebelerde kullanılmıştır. (İran-Irak Savaşı sonuna kadar 330 adet roket atılmıştır.) Roket kuyruğuna monteli 4 adet kanatçıga sahiptir.¹⁹²⁶

¹⁹²² Marder Roland: Kulesinin ön kısmında takip, üst kısmında da yol durumunda katlanabilen, saniyede bir tur atan ve 18.000-20.000 metreden helikopter gibi küçük hedefleri bile takip edebilen tespit radarı mevcuttur. Mürettebatı 2 kişidir. Nijerya, Katar, Slovenya, İspanya, Venezuela, Brezilya, Arjantin ve Fransa tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 426.

¹⁹²³ Artemis 30: Sağ ve sol namlular için 250'şer adet mermi seritlere dizili olarak bulunmaktadır. Topun kullanılma yöntemleri; atış kontrol sistemi ile otomatik olarak nişancı tarafından elektriki güç ile veya elle olmak üzere üç şekilde sağlanmaktadır. Radar ile kullanılabilecek şekilde atış kontrol sistemi dizayn edilmiştir. Toplam altı adet topun kontrolü atış kontrol sistemi tarafından yapılabilmektedir. Yüksek infilaklı Yangın, Zırh Delici Yangın, Zırh Delici Sabot, Zırh Delici Yüksek İnfilaklı Yangın cephanelerini kullanmaktadır. Bkz., Sami Atalan, "Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları ve Destek Vasıtaları", *Dünya Askerî Teknolojiler Ansiklopedisi*, İstanbul: DStill Tasarım, 2014, 305.

¹⁹²⁴ Tip-69 Tankı: Tip-69 I modelinde yivsiz-setsiz, Tip-69 II modelinde yivli-setli top bulunmaktadır. Şoför bölmesine monteli bir makineli tüfek vardır. 12.7 mm.lik uçaksavar makineli tüfek doldurucu tarafından kullanılmaktadır. Egzost sisleme özelliği vardır. Lazer telemetresi vardır. Çin, İran, Pakistan ve Tayland tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 50.

¹⁹²⁵ Merkava-1/2/3 Tankı: Merkava-1 tankı 1983 yılında zırh ve atış kontrol sisteminin geliştirilmesi ile Merkava-2; 1989 yılında 120 mm. lik tank topu, motor, transmisyon, yeni zırh, düşman ikaz sistemi ve atış kontrol sistemlerinin geliştirilmesi ile Merkava-3 adını almıştır. Tankın dizaynı mürettebatın birbiri ile yardımlaşması ve hayatta kalabilmesi esasına göre düzenlenmiştir. Tankın motor bölmesi ön taraftadır. Mürettebat ve piyade timi tanka arka taraftan girişi ve çıkışı yapmakta olup, İsrail tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 53-54.

¹⁹²⁶ Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 332.

3.4.2.1.7. SSCB

T-72¹⁹²⁷ tankı T-64 üzerinden geliştirilerek 1975 yılında, T-80¹⁹²⁸ tankı 1978 yılında geliştirilerek 1983 yılında hizmete girmiştir. M-84 tankı, ana hatlarıyla T-72 tankının SSCB lisansı ile Yugoslavya’da üretilmesidir. M-84 tankının atış kontrol sistemi gibi alt sistemleri Yugoslavya tarafından dizayn edilmiştir. 1983-1984 yılları arasında üretime başlanmış ve ilk tanklar 1984 yılında üretilmiştir.¹⁹²⁹ SA-13 Gopher (9-K35 Strela-10), motorize, zırhlı tümen ve piyadelerin hava savunmasında kullanmak üzere 1975 yılında envantere girmiştir.¹⁹³⁰ S-300 (SA-10 Grumble) alçak-yüksek irtifa yerden havaya füze sistemi 1978 yılında hizmete girmiştir. İlk olarak Moskova çevresinde bir koruma halkası oluşturulmasıyla görevlendirilmiştir.¹⁹³¹ 1982 yılında hizmete giren SA-11 Gadfly (9K37 BUK/ At Sineği) hava savunma füze sistemi SSCB dağılına kadar geçen sürede düşük miktarda hava araçlarına kullanılmak üzere üretilmiştir.¹⁹³² SA-16 Gimlet (Igla-1, Igla-1E), Mart 1981’de hizmete kabul edilen, sağlam bir sevk güdümlü füzeye sahip, insan tarafından taşınabilir bir hava savunma füzesi sistemidir. SA-18 Grouse (Igla), 1983 yılında hizmete girmiştir. Igla-1 füze sisteminin geliştirilmiş modeli olup portatif alçak irtifa yerden havaya füze sistemidir. SA-15b Gauntlet

¹⁹²⁷ T-72 Tankı: Düşük silüetli bir tank olması nedeniyle beka seviyesi oldukça yüksektir. Otomatik doldurucu sistemine sahip olan tankta, sürücü ön ortada, kulenin sağında komutan, solunda ise nişancı bulunmaktadır. Tankta lazer mesafe ölçücü, PAZ radyasyon tespit sistemi, anti radyasyon korunma sistemleri mevcuttur. Azerbaycan, Polonya, Rusya, Sırbistan, Slovakya, Sudan, Türkmenistan, Ukrayna, Venezuela, ve Vietnam gibi ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 58.

¹⁹²⁸ T-80 Tankı: Gaz türbinli motoruyla performansı artırılmıştır. Daha güçlü pasif zırh koruması ve daha gelişmiş atış kontrol sistemine sahiptir. Sürücü ön ortada, kulenin sağında komutan, solunda ise nişancı bulunmaktadır. AT-8 Songster-Cobra ve AT-11 Svir-Reflex TAS Füzelere atabilir. Lazer mesafe ölçücüsü vardır. Güdümlü TAS Füzelere’ne karşı lazer uyarı ve elektronik karıştırma sistemi mevcuttur. Belarus, Çin Halk Cumhuriyeti, Ermenistan, Güney Kıbrıs, Gürcistan, Kazakistan, Kuzey Kore, Ukrayna, Rusya ve Yemen tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 38.

¹⁹²⁹ M-84 Tankı: Görünüş olarak T-72’ye benzemektedir. Bir üst modeli olan M-84A’ya 1.000 bg. motor takılmış, böylece hızı ve güç ağırlık oranı artırılmıştır. Ayrıca geliştirilmiş ilave zırh koruması vardır. Çok katmanlı zırhı ve bilgisayarlı atış kontrol sistemi vardır. Kuveyt ve Yugoslavya tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 30.

¹⁹³⁰ SA-9 Gaskin/SA-13 Gopher: SA-9 Gaskin, 3 kg. yüksek infilaklı çukur imhali harp başlığına sahip 9-M31M füzesi taşımaktadır. Mürettebatı 3 kişidir. SSCB, Azerbaycan, Bosna Hersek, Cezayir, Ermenistan, Gürcistan, Hindistan, Mısır, Polonya, Sırbistan, Slovakya, Suriye ve Ürdün gibi ülkeler tarafından kullanılmaktadır. SA-13 Gopher, SA-9 Gaskin’in performanslarını yetersiz bulan SSCB tarafından üretilmiştir. 5 kg. yüksek infilaklı harp başlığına sahip 9-M333 füzesi taşımaktadır. 1991 yılında yapılan Körfez Savaşı’nda Irak tarafından kullanılmıştır. SSCB, Azerbaycan, Cezayir, Çek Cumhuriyeti, Ermenistan, Hırvatistan, Hindistan, Kuzey Kore, Polonya, Sırbistan, Slovakya, Suriye ve Ürdün kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 416-417.

¹⁹³¹ S-300 (SA-10 Grumble): Yarı treyler üzerine konulu bu modelde, 47.000 m. menzilli yerden radar güdümlü Fakel 5V55K füzelere kullanılmaktadır. Her hava koşulunda kullanılabilen S-300 füzelerinin kısa menzilli taktik balistik füzelere karşı da etkinliği denenmiş olup, ABD Patriot PAC-2 sistemi ile benzer kabiliyetlere sahiptir. S-300 füzelerinin 25-30.000 m. irtifada ve 150 km. menzile kadar etkili olabilen çeşitli tipleri (S-300P, S-300PM, S-300PMU, S-300PMU1) bulunmaktadır. SSCB, Belarus, Cezayir, Çek Cumhuriyeti, Çin, Ermenistan, GKRY, İran, Kazakistan, Suriye, Venezuela, Vietnam, Belarus, Hindistan ve Ukrayna tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 441.

¹⁹³² SA-11 Gadfly: Emsallerine göre en büyük üstünlüğü bataryadaki her atış biriminin kendi takip ve aydınlatma radarına sahip olmasıdır. 70 kg. parça tesirli, yüksek infilaklı harp başlığına sahip 9-M38M1 füze taşımaktadır. Mürettebat sayısı 4’tür. SSCB, Belarus, Finlandiya, Gürcistan, Rusya, Suriye, Ukrayna ve Venezuela tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, “Modern Kara Sistemleri”, 440.

(Tor M1) alçak irtifa kundağı motorlu hava savunma füze sistemi 1988 yılında, SA-8 füze sisteminin yerini almak üzere sınırlı miktarda hizmete girmiştir.¹⁹³³

3.4.3. Deniz Kuvvetleri ve Donanma

Kıbrıs Barış Harekâtı'na Mersin'de teşekkül ettirilen Güney Görev Grubu K.lığı'na Harp Filosu Komutanı Tümamiral Nejat Tümer komuta etmiştir. Muhripler, karakol gemileri ve çıkarma gemilerinden oluşan Güney Görev Grubu, 20 Temmuz sabahı Girne'ye amfibi harekâta başlamıştır. İlk dalgada çıkan, Amfibi Deniz Piyade Alayı olmuştur.¹⁹³⁴ Donanma Komutanı Koramiral Bülend Ulusu komutasındaki donanmanın diğer vurucu unsurları Ege Denizi'nde görev başındadır. 14 Ağustos 1974 tarihinde Harekât'ın ikinci aşaması başlamıştır. Deniz Kuvvetleri, Cumhuriyet döneminde ilk defa bir muharebeye iştirak etmiş ve görevlerini de başarıyla tamamlamışlardır.¹⁹³⁵ Türk Deniz Kuvvetleri Kıbrıs Barış Harekâtı'nda deniz piyadesi, sualtı taarruz ve savunma timleriyle, çıkarma gemileriyle, harp gemileriyle başarılı bir sınav vererek, en zor harekât türlerinden biri olan amfibi harekâtı icra etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz'de üstünlük kurmasını sağlamıştır.¹⁹³⁶

Kıbrıs'taki görevini tamamlayan Amfibi Deniz Piyade Alayı, 9 Mart 1975 tarihinde Türkiye'ye dönüş emri almış, Amfibi Deniz Piyade Alayı Karargâhı ve 1'inci Amfibi Deniz Piyade Taburu 16 Mart 1975 tarihinde, 2'nci Amfibi Deniz Piyade Taburu ise 17 Mart 1975 tarihinde İskenderun'a dönmüştür.¹⁹³⁷ 1975 yılında muharebelerde batan Kocatepe Muhribi'nin¹⁹³⁸ yerine aynı adla bir tepe sınıfı muhrip hizmete sokulmuştur.¹⁹³⁹ 1970'li yıllardan itibaren çıkarma filosu açısından önemli gelişmelerin yaşandığı yıllar olmuştur. 1974-1993 yılları arası dönemde 34 adet "Ç-101" Sınıfı ve 11 adet "Ç-301" Sınıfı 45 adet Tank Çıkarma Aracı Türkiye Tersaneleri'nde üretilerek hizmete alınmıştır.¹⁹⁴⁰

¹⁹³³ SA-15b Gauntlet: Amfibik özellikte olmayan, NBC korumasına sahip, uçak ve helikopterlerden başka uzaktan komutalı hava araçları ile çeşitli güdümlü füzeleri ateş altına alma imkan ve kabiliyetine sahiptir. Bütünüyle otonom bir hava savunma sistemi olarak tasarlanmış olup, tek bir araçtan komuta kontrol, füze fırlatma ve güdüm fonksiyonlarını yapabilme kabiliyetine sahiptir. Hizmete girdiği yıllarda kullanımda olan sistemlerden farklı olarak dikine fırlatma sistemi kullanması, devrimci niteliğe sahip Tor'un farklı yönlerden gelen tehditlere aynı anda cevap vermesine imkân tanımaktadır. SSCB, Çin, GKRY, İran, Peru ve Yunanistan tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 441.

¹⁹³⁴ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 262.

¹⁹³⁵ "Mehmetçik Kıbrıs'ta", *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1974, 1; *Milliyet*, 21 Temmuz 1974, 4, 6, 7; "Lefkoşa Sarıldı Magosa'ya Varıldı", *Milliyet*, 15 Ağustos 1974, 1; *Hürriyet*, 16 Ağustos 1974, 1.

¹⁹³⁶ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 74.

¹⁹³⁷ İlhan Aloğlu, *Birinci ve İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı'nda 1'inci Amfibi Deniz Piyade Taburu*, İzmir: Kıbrıs Barış Harekâtı Müzesi Harekat Hatıraları CG.010, 1974, 26.

¹⁹³⁸ Kocatepe Muhribi: 3.410 tonluk, 119 m. boyunda, 12.5 m. eninde bir savaş gemisidir. 280 kişilik mürettebatı bulunan Muhrip 1944 yılında ABD'de yapılmış ve büyük yenilikler taşıyarak Aralık 1971'de Deniz Kuvvetleri'ne katılmıştır. Bkz., Taner Baytok, *Bir Asker Bir Diplomat Güven Erkaya-Taner Baytok Söyleşi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2001, 113.

¹⁹³⁹ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 130.

¹⁹⁴⁰ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 253; Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 116-120.

Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın vurucu gücünü artırmak amacıyla hükûmetten-hükûmete ödünç verme statüsünde ABD'den LST-1167 Borda No'lu USS West Chester County Çıkarma Gemisi'nin (Serdar) bütün işlemlerinin ithalat rejimi hükümleri dışında tutulması şartıyla MSB bütçesinden satın alınması 04 Eylül 1974 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁴¹ Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın yüzer destek imkânlarını artırmak için ABD Deniz Kuvvetleri'nden beş yıl süre ile “*Bulunduğu yerde, olduğu gibi*” şartlarında ve hükûmetten-hükûmete ödünç verme statüsünde devir alınmasına karar verilen geminin ödemelerinin süratle yerine getirilmesi için bütün işlemlerin ithalat rejimi hükümlerinden istisna edilmesi 06 Aralık 1974 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁴² 1975 yılında Ertuğrul Sınıfı Serdar Tank Çıkarma Gemisi¹⁹⁴³ ile Gölcük Tersanesi'nde inşa edilen Berk Sınıfı Peyk Refakat Muhribi¹⁹⁴⁴ hizmete girmiştir.¹⁹⁴⁵ 1976 yılında yapılan değişiklik ile Çıkarma Birlikleri K.lığı filo seviyesine çıkarılarak, “*Çıkarma Filosu K.lığı*” adını almıştır. Çıkarma Filosu K.lığı Karargâhı 13 Ağustos 1985 tarihinde Mersin'den Foça Deniz Üssü'ne intikal etmiştir. 15 Ağustos 1988 tarihinde ayrı bir birlik olarak teşkil edilen Çıkarma Gemileri K.lığı ile Amfibi Deniz Piyade Tugay K.lığı, Çıkarma Filosu K.lığı emrinde görev yapmaktadır.¹⁹⁴⁶

1976 yılı hücumbotlar için büyük gelişme sağlanan yıl olmuştur. Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın vurucu gücünü artırmak maksadıyla Federal Almanya'dan bağış yoluyla devir teslimi üzerinde anlaşmaya varılan 7 adet Jaguar sınıfı hücumbot, 5 adet mayın arama tarama gemisi ile 2 adet su gemisinin yüzerek Türkiye'ye getirilmesi ve ödemelerin ivedilikle yapılabilmesi için bütün işlemlerin ithalat rejimi hükümlerinden istisna edilmesi, 22 Nisan 1975 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁴⁷ Almanya üretimi 7 Fırtına (Jaguar) Sınıfı Hücumbot (Fırtına, Tufan, Kılıç, Mızrak, Yıldız, Kalkan ve Karayel) envantere girmiştir.¹⁹⁴⁸ Anılan hücumbotlar Harp

¹⁹⁴¹ Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın vurucu gücünü artırmak amacıyla ABD'den LST-1167 Borda No'lu USS West Chester County Çıkarma Gemisi'nin (Serdar) satın alınması. BCA, 30-18-1-2/319-59-17, (04.09.1974).

¹⁹⁴² Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacı için ABD Deniz Kuvvetleri'nden gemi satın alınması. BCA, 30-18-1-2/322-73-4, (06.12.1974).

¹⁹⁴³ Serdar Tank Çıkarma Gemisi: Özellikleri: Tonajı: 5800 ton, Boy: 117.1 m., Silah: 3 ad. 3/50 pusluk top, 2 ad. MK-63 A/K Sistemi, Sürat: 15 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 122.

¹⁹⁴⁴ Peyk Refakat Muhribi: ABD Deniz Kuvvetleri'nden örnek alınarak Gölcük Tersanesi'nde inşa edilen muhrip, Cumhuriyet Donanması'nın en önemli ilk gemi inşa projesidir. 1976 yılında ABD'nin 200'üncü kuruluş yıldönümü törenlerine iştirak etmek üzere Newyork Limanı'nı, 1979 yılında SSCB'nin Odessa Limanı'nı ziyaret etmiştir. Özellikleri: Tonajı: 1950 ton, Boy: 95 m., Silah: 2 ad. 3/50 pusluk top, 2 ad. Mk. 32 Torpido Kovanı (Üçlü), 2 ad. Mk. 46, 2 ad. Mk. 11 Hecok (Hedgeog), 10 ad. Su Bombası, Sürat: 25 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 38.

¹⁹⁴⁵ Türk, “Gölcük Tersanesi Komutanlığı”, 47; *Cumhuriyetin 70. Yılında*, 28.

¹⁹⁴⁶ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 253.

¹⁹⁴⁷ Deniz Kuvvetleri K.lığı vurucu gücünü artırmak için Almanya'nın bağışladığı gemilere ait işlemlerin yürütülmesi. BCA, 30-18-1-2/331-30-17, (22.04.1975).

¹⁹⁴⁸ Fırtına, Tufan, Kılıç, Mızrak, Yıldız, Kalkan ve Karayel Hücumbotları: Özellikleri: Tonajı: 190 ton, Boy: 45.5 m., Silah 2 ad. 40 mm.lık L-70 Uçaksavar Topu, 4 ad. Torpido Kovanı, Sürat: 42 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 71.

Filosu K.lığı emrinde II. Hücumbot Filotillası Komodorluğu'nu teşkil etmişlerdir.¹⁹⁴⁹

Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan 4 takım Harpoon güdümlü mermi sistemi satın alımı için ABD'den Mc. Donnel Duglas Co. Firması ile MSB arasında 08 Mart 1974 tarihinde düzenlenen sözleşmede değişiklik yapılması 31 Mayıs 1977 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁵⁰ Harpoon güdümlü mermisi ile donatılmış olan 8 adet Doğan Sınıfı Hücumbot (Doğan, Fırtına, Gurbet, Martı, Poyraz, Rüzgar, Tayfun ve Volkan) Almanya ile yapılan protokole uygun olarak 1977-1988 yılları arasında biri Almanya'da (Doğan)¹⁹⁵¹ diğerleri ise Türkiye'de (Taşkızak Tersanesi) olmak üzere inşa edilerek Deniz Kuvvetleri envanterine katılmıştır.¹⁹⁵² Anılan hücumbotlar (Fırtına, III. Hücumbot Filotillası Komodorluğu bünyesine dâhil edilmiştir) Harp Filosu K.lığı emrinde I. Hücumbot Filotillası Komodorluğu'nu teşkil etmişlerdir.¹⁹⁵³

1975 yılında çıkarma kuvvetlerinin yerleşmesi için Foça Üssü'nün yapımına başlanmış, 1980 yılında tamamlanarak Deniz Kuvvetleri K.lığı bünyesindeki yerini almıştır. Aksaz Deniz Üssü 1987 yılında hizmete girmiştir. Gölçük'ten sonra Deniz Kuvvetleri'nin ikinci büyük üssüdür.¹⁹⁵⁴ Federal Almanya'da inşa edilen Atılay Denizaltısı'nın teslim merasiminde katılmak üzere, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Hilmi Fırat başkanlığında bir heyetin 26-30 Temmuz 1975 tarihleri arasında adı geçen ülkeyi ziyaret etmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹⁵⁵ Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın vurucu gücünü artırmak maksadıyla Federal Almanya'dan satın alınan Batıray Denizaltısı'nın yüzerek Türkiye'ye getirilmesi sırasında ortaya çıkabilecek bütün harcamaların karşılanması ve gemi personelinin geminin teslim alındığı ülkedeki er iâşe bedeli üzerinden iâşe edilmesi 27 Aralık 1978 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁵⁶

1976-1989 yılları arasında Cumhuriyet Donanması'nın en büyük modern denizaltı inşa projesi olan Ay Sınıfı Denizaltılar (Atılay, Saldıray, Batıray, Yıldırar, Doğanay ve Dolunay) Deniz Kuvvetleri'ne katılmıştır.¹⁹⁵⁷ Bu proje sayesinde Gölçük Tersanesi, Alman HDW Tersanesi iş birliği ile modern denizaltı inşa yeteneğini geliştirmiştir. Ay Sınıfı Denizaltılar'ın

¹⁹⁴⁹ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 175.

¹⁹⁵⁰ Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan Harpoon güdümlü mermi sistemi satın alımı için ABD'den Mc. Donnel Duglas Co. Firması ile düzenlenen sözleşmede değişiklik yapılması. *BCA*, 30-11-1-0/460-77-2, (21.11.1977).

¹⁹⁵¹ "Bir Hücumbotla Bir Akaryakıt Gemisi Dün Törenle Donanmaya Katıldı", *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1977, 5. Bkz., EK-20.

¹⁹⁵² Doğan, Fırtına, Gurbet, Martı, Poyraz, Rüzgar, Tayfun ve Volkan Hücumbotları: Özellikleri: Tonajı: 428 ton, Boy: 58 m., Silah: Harpoon SSM (Kanister), 1 ad. 76/62 mm.lik (Otomelara) top, 1 ad. 35 mm.lik Oerlikon topu, Sürat: 42 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 72.

¹⁹⁵³ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 176.

¹⁹⁵⁴ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 130.

¹⁹⁵⁵ Federal Almanya'da inşa edilen Atılay Denizaltısı'nın teslim merasimine Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Hilmi Fırat başkanlığında katılacak heyet. *BCA*, 30-18-1-2/338-58-2, (04.08.1975).

¹⁹⁵⁶ Federal Almanya'dan satın alınan Batıray Denizaltı Gemisi'nin Türkiye'ye getirilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/377-206-13, (27.12.1978). Bkz., EK-10.

¹⁹⁵⁷ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 201.

yarı ömür modernizasyonu 2000 yılında başlatılmıştır.¹⁹⁵⁸

14 Temmuz 1976 tarihinde Hava Kuvvetleri K.lığı ile birlikte işletilen Cengiz Topel Meydanı Deniz Kuvvetleri'ne devredilmiştir. Bu gelişmeyi takiben 301'inci Deniz Hava Filo K.lığı Bandırma'dan Topel'e taşınmıştır. 1976 yılında Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Hilmi Fırat'ın da katıldığı törenle, emrinde bir uçak filosu (301'inci Deniz Hava Filo K.lığı) ve bir helikopter filosu (Deniz Helikopter Birlik K.lığı) bulunan Deniz Hava Üs K.lığı kurulmuştur. Birleşim sonrasında Deniz Helikopter Birlik K.lığı'nın ismi “351'inci Deniz Helikopter Filosu K.lığı” olarak değiştirilmiştir.¹⁹⁵⁹ 20 Aralık 1977 tarihinde İtalya'da inşa edilen 3 adet AB-212 helikopteri envantere girmiştir. AB-212 helikopterlerinde hizmete sunulan sonarlar sayesinde deniz havacılığı modern bir sisteme kavuşmuştur. Deniz Hava Üs K.lığı için 1978 yılı pist onarımı ve yenilenme çalışmalarıyla tam bir yeniden yapılanma süreci olmuştur. Bu yenilenme çalışmalarının yanı sıra, 8 Mart 1978 tarihinde gelen 2 adet, 22 Aralık 1980 tarihine kadar gelen 5 adet S-2E uçağı ile ABD'den 7 adet daha uçak alınmıştır.¹⁹⁶⁰

Tamamı Fransa üretimi olup, 1960 yılında Alman Donanması'nda hizmete giren ve 1976 yılında Türkiye'ye transfer edilen 5 adet “K” Sınıfı Mayın Arama Tarama Gemisi (Kuşadası, Kozlu, Karamürsel, Kerempe, Kilimli)¹⁹⁶¹ ile yedek parça gemisi olarak 1979 yılında alınıp, onarıma sokularak 1981 yılında faal duruma getirilen “K” Sınıfı Kemer Mayın Arama Tarama Gemisi Donanma'ya katılmıştır.¹⁹⁶²

Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın vurucu gücünü artırmak maksadıyla Federal Almanya askerî yardımından bedelsiz olarak tedarik edilen Cezayirli Gazi Hasan Paşa Okul Gemisi ve Umurbey Kuru Yük Gemisi'nin yüzerek Türkiye'ye getirilmesinde ortaya çıkacak her türlü zorunlu harcamalar için gereken ödemelerin karşılanması, ödemelerin ivedilikle yapılabilmesi için bütün işlemlerin ithalat rejimi hükümlerinden istisna edilmesi ve gemi personelinin geminin teslim alındığı ülkedeki er iâşe bedeli üzerinden iâşe edilmesi 04 Ocak 1977 tarihinde

¹⁹⁵⁸ Atılay, Saldıray, Batıray, Yıldırar, Doğanay ve Dolunay Denizaltıları: Özellikleri: Tonajı: Suüstü: 980 ton, Sualtı: 1185 ton, Boy: 55.87 m., Silah: 8 ad. Torpido Kovanı, SST4/MK-37/MK-23, Sürat: Suüstü: 11 mil, Sualtı: 22 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 55; Ayrıca Bkz., Türk, “Gölcük Tersanesi Komutanlığı”, 47.

¹⁹⁵⁹ 351'inci Deniz Helikopter Filosu K.lığı: Deniz Helikopter Skadron K.lığı adı ile 15 Ağustos 1972 tarihinde Kara Kuvvetleri K.lığı Havacılık Okulu'nun bulunduğu Güvercinlik/Ankara'da kurulmuştur. Başlangıçta Kuzey Deniz Saha K.lığı emrine alınan Deniz Helikopter Skadron K.lığı için İtalya'dan 3 adet AB-204B helikopteri temin edilmiştir. İlk uçuş 23 Ocak 1973 tarihinde yapılmıştır. 15 Şubat 1973 tarihinden itibaren Deniz Kuvvetleri'ne bağlanmış ve ismi “Deniz Helikopter Birlik K.lığı” olarak değiştirilmiştir. Cengiz Topel Meydanı'na 19 Mayıs 1973 tarihinde intikal ettirilmiştir. Bkz., *Türk Deniz Kuvvetleri*, 226.

¹⁹⁶⁰ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 227; Dağlılar, *İki Mavi*, 130, 132; Özel, *Türk Ordusu*, 157.

¹⁹⁶¹ Kuşadası, Kozlu, Karamürsel, Kerempe, Kilimli ve Kemer Mayın Arama Tarama Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 378 ton, Boy: 47.3 m., Silah: 1 ad. 20 mm.lik Top, MKT Sistemleri, Mekanik, Akustik ve Manyetik Tarama Sistemleri, Sürat: 15 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 93.

¹⁹⁶² *Türk Deniz Kuvvetleri*, 161.

kararlaştırılmıştır.¹⁹⁶³ 1977-1978 yıllarında Türkiye’de inşa edilen Girne Sınıfı Karakol Gemisi Girne ile, Darıca, Derince, Eceabat ve Umurbey Kuru Yük Gemileri ile Cezayirli Gazi Hasan Paşa Okul Gemisi donanmaya katılmıştır.¹⁹⁶⁴

Deniz Kuvvetleri K.lığı’nın vurucu gücünü artırmak maksadıyla Federal Almanya askerî yardımından bedelsiz olarak tedarik edilen İnebolu Akaryakıt Tankeri’nin yüzerek Türkiye’ye getirilmesinde ortaya çıkacak her türlü zorunlu harcamalar için gereken ödemelerin karşılanması, ödemelerin ivedilikle yapılabilmesi için bütün işlemlerin ithalat rejimi hükümlerinden istisna edilmesi ve gemi personelinin geminin teslim alındığı ülkedeki er iaşe bedeli üzerinden iaşe edilmesi 10 Kasım 1977 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁶⁵ Türk Deniz Kuvvetleri’nde ihtiyaç fazlası olan 2 adet çıkarma gemisinin Libya Arap Cumhuriyeti’ne gerçek değeri üzerinden satılması, satış işlemleri konusunda Deniz Kuvvetleri K.lığı’nın yetkili kılınması, bu satıştan elde edilecek dövizin Deniz Kuvvetleri K.lığı’nın ivedi gereksinimlerini karşılamak üzere, MSB bütçesinde açılacak özel bölüme denek kaydedilmesi 09 Haziran 1979 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁶⁶ Deniz Kuvvetleri K.lığı’na ait gemi, uçak ve helikopterlerin görevli olarak yurt dışına çıktıklarında uğradıkları deniz ve hava limanlarında ortaya çıkabilecek her türlü onarım, liman hizmetleri, yakıt, yiyecek, yedek parça ve benzeri hizmetlerin alımlarından doğan zorunlu giderler için gerekli ödemelerin teminat aranmaksızın döviz olarak ödenmesi için tüm işlemlerin ithalat rejimi hükümleri dışında bırakılması 24 Eylül 1979 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁶⁷

1980 yılından itibaren Deniz Kuvvetleri büyük bir atılım içine girmiş, çeşitli modernizasyon projeleri hayata geçirilmiştir. 1980 yılında Gölcük Tersanesi’nde üretilen 1.000 tonluk ‘‘AY’’ sınıfı denizaltı, Türk denizaltıcılık tarihinde önemli bir yere sahiptir. 1988 yılında Gölcük’te hizmete sokulan Fatih Fırkateyni, Gölcük Tersanesi’nin dünyadaki saygınlığının artmasını sağlamıştır. Bu dönemde Deniz Kuvvetleri bünyesinde Gölcük, Taşkızak ve İzmir Tersane K.lıkları olmak üzere 3 adet tersane, 9 adet Onarım Destek K.lığı mevcuttur. Gölcük Tersanesi’nde; 4 adet yüzer havuz, 2 adet taş havuz, 1 adet gemi inşa kızıağı, 1 adet ekrek yeri, 6 adet raylı kreyn,¹⁹⁶⁸ 3 adet yüzer kreyn ve 10 adet mobil kreyn mevcuttur. Taşkızak

¹⁹⁶³ Deniz Kuvvetleri K.lığı’nın Federal Almanya’dan sağlanan gemilerinin Türkiye’ye getirilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/364-1-18, (04.01.1977).

¹⁹⁶⁴ *Atatürk’n Doğumunun 100. Yılında*, 213.

¹⁹⁶⁵ Deniz Kuvvetleri K.lığı için Federal Almanya’dan bedelsiz olarak alınan akaryakıt tankerinin (İnebolu) Türkiye’ye getirilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/368-64-13, (10.11.1977).

¹⁹⁶⁶ Libya Arap Cumhuriyeti’ne, Türk Deniz Kuvvetleri’nin ihtiyaç fazlası olan 2 adet çıkarma gemisinin satılması. *BCA*, 30-18-1-2/379-230-12, (09.06.1979).

¹⁹⁶⁷ Deniz Kuvvetleri K.lığı’na ait gemi, uçak ve helikopterlerin yurt dışında onarım, liman hizmetleri yakıt, yiyecek, yedek parça ve benzeri hizmetlerin satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/381-263-19, (24.09.1979).

¹⁹⁶⁸ Kreyn, bacakları üzerinde ya da yapı ile beraber yükseltilmiş platform üzerine yerleştirilmış vinç, kanca ve bumba toplumu yükleme, boşaltma kaldırma aracı.

Tersanesi'nde; 2 adet yüzer havuz, 1 adet taş havuz, 1 adet gemi inşa kızağı, 1 adet çekek yeri, 2 adet raylı kreyn ve 4 adet mobil kreyn bulunmaktadır. İzmir Tersanesi'nde; 2 adet yüzer havuz, 1 adet çekek yeri, 2 adet kayıcı kızak, 2 adet yüzer kreyn ve 2 mobil kreyn mevcuttur.¹⁹⁶⁹

Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın vurucu gücünü artırmak maksadıyla bedeli MSB'den ödenmek suretiyle satın alınacak olan ABD tarafından hizmet dışı edilen Savaştepe Muhribi'nin (USS Meredith) ve ayrıca ABD tarafından ödünç verme statüsünde teklif edilen USS Safeguard kurtarma gemisinin devir işlemlerinin ithalat rejimi hükümleri dışında tutulması; gemi personelinin yabancı devlet ülkelerine varış tarihinden geçerli olmak üzere Türkiye'de üssüne dönünceye kadar geçecek süre için geminin teslim alındığı ülkedeki er iâşe bedeli üzerinden iâşe edilmesi 24 Aralık 1979 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁷⁰

Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın vurucu gücünü artırmak amacıyla ABD tarafından Deniz Kuvvetleri K.lığı'na ödünç verme statüsünde teklif edilen USS TANG deniz altı gemisinin Türk Deniz Kuvvetleri'ne devir işlemlerinin ithalat rejimi hükümleri dışında tutulması; gemi personelinin yabancı devlet ülkelerine varış tarihinden geçerli olmak üzere Türkiye'de üssüne dönünceye kadar geçecek süre için geminin teslim alındığı ülkedeki er iâşe bedeli üzerinden iâşe edilmesi 09 Nisan 1980 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁷¹ Anıttepe Muhribi'nin ABD'den bedelsiz kiralama statüsünde alınması, ABD'den Türkiye'ye intikali sürecinde çıkacak masrafların karşılanması ve masrafların ithalat rejimi hükümlerinden muaf tutulması, gemi personelinin Türkiye'deki üsse dönünceye kadar geçecek süre için gemilerin teslim alındığı ülkedeki deniz eri bedeli üzerinden iâşe edilmesi ve 20.7.1961 tarihli ve 5/1451 Sayılı Kararname hükümlerinden muaf tutulması, gemi personelinin geçici görev yolluklarının 1980 ve 1981 mali yıllarına göre yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁹⁷²

Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın vurucu gücünü artırmak amacıyla ABD tarafından bedelsiz kiralama statüsünde verilmesi teklif edilen USS Orleck (Yüçetepe) Muhribi'nin satın alınması; Türk Deniz Kuvvetleri'ne devrinde, yüzerek Türkiye'ye getirilmesi sırasında ortaya çıkabilecek her türlü zorunlu harcamalar için gereken ödeneklerin MSB bütçesinin ilgili tertibinden teminat aranmaksızın döviz olarak ödenmesi; ödemelerin ivedilikle yapılabilmesi için bütün işlemlerin

¹⁹⁶⁹ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 130-131.

¹⁹⁷⁰ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na ABD'den Savaştepe (Meredith) Muhribi'nin satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/382-283-12, (24.12.1979). Bkz., EK-11.

¹⁹⁷¹ ABD tarafından Deniz Kuvvetleri K.lığı'na ödünç verme statüsünde teklif edilen USS TANG deniz altı gemisinin Türk Deniz Kuvvetleri'ne devir işlemleri. *BCA*, 30-18-1-2/392-66-7, (09.04.1980).

¹⁹⁷² Anıttepe (Carpenter) Muhribi'nin ABD'den bedelsiz kiralama statüsünde alınması, ABD'den Türkiye'ye intikali sürecinde çıkacak masrafların karşılanması ve masrafların ithalat rejimi hükümlerinden muaf tutulması, gemi personelinin Türkiye'deki üsse dönünceye kadar geçecek süre için gemilerin teslim alındığı ülkedeki deniz eri bedeli üzerinden iâşe edilmesi ve 20.7.1961 tarihli ve 5/1451 Sayılı Kararname hükümlerinden muaf tutulması, gemi personelinin geçici görev yolluklarının 1980 ve 1981 mali yıllarına göre yapılması. *BCA*, 30-18-1-2/415-228-8, (16.01.1981).

ithalat rejimi hükümleri dışında tutulması ve gemi personelinin yabancı devlet ülkelerine varış tarihinden geçerli olmak üzere Türkiye’de üssüne dönünceye kadar geçecek süre için geminin teslim alındığı ülkedeki er iâşe bedeli üzerinden iâşe edilmesi 23 Ağustos 1982 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁷³

Pirireis Sınıfı Denizaltı’lardan 1980 yılında Pirireis¹⁹⁷⁴ ve 1983 yılında Hızırreis¹⁹⁷⁵ ABD’den alınarak envantere sokulmuştur.¹⁹⁷⁶ 1981-1983 yılları arasında ABD’de inşa edilen 6 adet Tepe Sınıfı Muhrip (Kılıç Ali Paşa, Piyale Paşa, Anıttepe, Savaştepe, Alçitepe ve Yüceetepe) Donanma’ya katılmıştır.¹⁹⁷⁷ Yüceetepe ve Anıttepe, Pasifik Okyanusu’nda görev almış, Kore ve Vietnam Savaşları’nda büyük başarılar göstermişlerdir. Yüceetepe ve Savaştepe, Türk Donanması’nda hizmette bulundukları sürece helikopter konuşlanabilecek şekilde görev yapmışlardır. Kılıç Ali Paşa, Piyale Paşa donanmaya katıldıktan sonra zaman içerisinde helikopter platformu olmuş, güdümlü mermi ve top konulabilmektedir. Gemiler ABD’de FRAM-I/II modernizasyonuna tabi tutulmuştur.¹⁹⁷⁸ Almanya’da inşa edilen Gelibolu Sınıfı Refakat Muhripleri’nden Gelibolu ve Gemlik Muhripleri 1983 yılında, Gemlik II Muhribi¹⁹⁷⁹ ise 1989 yılında Donanma’ya katılmıştır.¹⁹⁸⁰

9 Temmuz 1982 tarihinde Sahil Güvenlik K.lığı kurulmuş, üç yıl süreyle Jandarma Genel K.lığı bağlısı olarak hizmet vermiştir. 1 Ocak 1985 tarihinden başlayarak İçişleri Bakanlığı’na doğrudan bağlı müstakil bir güvenlik kuvveti olarak faaliyetini sürdürmüştür. Sahil Güvenlik K.lığı barış zamanında İçişleri Bakanlığı bağlısı olarak görevini sürdürmekte, savaş zamanında doğrudan Deniz Kuvvetleri K.lığı emrine girmektedir. 11 Ekim 1985 tarihinden itibaren Deniz Kuvvetleri Karargâh binası, Hava Kuvvetleri Karargâh binasının inşasının bitmesi üzerine Deniz Kuvvetleri K.lığı’nca kullanılmaya başlanmıştır. 31 Temmuz 1985 tarihinde Deniz Harp

¹⁹⁷³ Deniz Kuvvetleri K.lığı’nın vurucu gücünü artırmak amacıyla ABD tarafından verilmesi teklif edilen Yüceetepe (Orleck) Muhribi’nin bedelsiz kiralama statüsünde alınması. *BCA*, 30-18-1-2/459-525-2, (23.08.1982).

¹⁹⁷⁴ Denizaltı Filosu Komutanlığı, “TCG PİRİREİS (S-343)’in Tarihçesi”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 591 (Kasım 2004), 85.

¹⁹⁷⁵ Pirireis ve Hızırreis Denizaltıları: Özellikleri: Tonajı: Suüstü: 2096 ton, Sualtı: 2594 ton, Boy: 89.20 m., Silah: 8 ad. (6 başta, 2 kıçta) 21 inçlik Torpido Kovanı, Sürat: Suüstü: 15 mil, Sualtı: 16 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 54.

¹⁹⁷⁶ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 201.

¹⁹⁷⁷ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 64.

¹⁹⁷⁸ Kılıç Ali Paşa, Piyale Paşa, Anıttepe, Savaştepe, Alçitepe ve Yüceetepe Muhripleri: Özellikleri: Tonajı: 3540 ton, Boy: 119 m., Silah: 2 ad. (Çift Namlulu) 5/38’lik Top, 6 ad. 35 mm.lik Oerlikon Topu, Uçaksavar, Asroc, Hecok, 3 ad. Torpido Kovanı, Sürat: 33 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 31-32.

¹⁹⁷⁹ Gelibolu, Gemlik ve Gemlik II Muhripleri: 1958-1960 yılları arasında Almanya’da inşa edilen bu muhripler, “Köln” sınıfı gemilerden “FGS Karlsruhe” 1983 yılında Almanya’dan Gaziosmanpaşa adıyla Türkiye’ye transfer edilmiş, sonradan bu geminin adı Gelibolu olarak değiştirilmiştir. Aynı yıl içinde “FGS Emden”, Gemlik adıyla transfer edilmiştir. Ancak Gemlik’in görülen lüzum üzerine hizmet dışına çıkarılması ile bu gemilere yedek olarak kullanılmak üzere alınan FGS Braunschweig’in, Gemlik’in yerine onarım ve tadilden sonra aynı isim ve borda numarası ile Gemlik II olarak hizmete girmesine karar verilmiştir. Özellikleri: Tonajı: 2770 ton, Boy: 109.9 m., Silah: 2 ad. 100 mm.lik Top, 2 ad. 2x 40 mm.lik Uçaksavar Topu, 4 ad. UTR-533 Torpido Kovanı, Sürat: 28 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 42.

¹⁹⁸⁰ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 65.

Okulu binası Heybeliada'dan Tuzla'daki modern binasına nakledilmiştir. Heybeliada'daki tesisler ise Deniz Lisesi K.lığı'na devredilmiştir.¹⁹⁸¹

Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın vurucu gücünü artırmak amacıyla ABD Deniz Kuvvetleri'nce hizmet dışı edilen USS MC Kean Muhribi'nin, Türk Deniz Kuvvetleri'ne mensup aynı tip muhriplerin onarım ve overholleri için yedek parça desteğini sağlamak amacı ile ABD'den FMS yolu ile satış bedeli üzerinden MSB bütçesinden satın alınması; Türk Deniz Kuvvetleri'ne devrinde, yüzerek Türkiye'ye getirilmesi sırasında ortaya çıkabilecek her türlü zorunlu harcamalar için gereken ödeneklerin MSB bütçesinin ilgili tertibinden teminat aranmaksızın döviz olarak ödenmesi; ödemelerin ivedilikle yapılabilmesi için bütün işlemlerin ithalat rejimi hükümleri dışında tutulması ve gemi personelinin yabancı devlet ülkelerine varış tarihinden geçerli olmak üzere Türkiye'de üssüne dönünceye kadar geçecek süre için geminin teslim alındığı ülkedeki er iâşe bedeli üzerinden iâşe edilmesi 20 Ocak 1983 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁸²

Deniz Kuvvetleri'nin yeniden teşkilatlanması kapsamında, 23 Ağustos 1983 tarihinde I. ve II. Hücumbot Filotillası Komodorlukları Harp Filosu K.lığı kuruluşundan çıkarılarak, yeni teşkil edilen Hücumbot Filosu K.lığı kuruluşuna dâhil edilmiştir. Yeni teşkil edilen III. Hücumbot Filotillası Komodorlu'na 13 Aralık 1984 tarihinde Alay Sancağı verilmiştir. Hücumbot Filosu K.lığı Karargâhı ile I. ve III. Hücumbot Filotillası Komodorlukları Umuryeri/İstanbul, II. Hücumbot Filotillası Komodorluğu ve bağlıları ise Erdek'te konuşlandırılmıştır.¹⁹⁸³ Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacı için satın alınacak 12 adet helikopter ile ilgili Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ile İtalyan Agusta firması arasında imzalanan anlaşmanın 29 Mart 1984 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹⁸⁴

1984 yılında MK-54 su bombası atışı ilk defa S-2E uçağından yapılmıştır. S-2E uçağının, 2 adet 1986 yılında, 5 adet 1987 yılında 301'inci Deniz Hava Filosu K.lığı envanterine girmesi ile, uçakların temini tamamlanmış ve S-2A uçakları envanterden çıkarılmıştır. Sonuncusu 17 Eylül 1986 tarihinde hizmetten ayrılan bu uçaklardan biri, hâlen Donanma K.lığı Harp Silah ve Araçları Müzesi'nde sergilenmektedir.¹⁹⁸⁵ Donanma'daki gelişmeler kapsamında, 1983 yılında LST tipi Çakabey, 1985 yılında Sarucabey ve 1986 yılında Karamürselbey ile 1995 yılında

¹⁹⁸¹ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 331, 339; Özel, *Türk Ordusu*, 157-158.

¹⁹⁸² Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın vurucu gücünü artırmak amacıyla ABD'den USS MC Kean Muhribi'nin satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/470-10-2, (20.01.1983).

¹⁹⁸³ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 176.

¹⁹⁸⁴ Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacı için satın alınacak 12 adet helikopter ile ilgili Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ile İtalyan Agusta firması arasında imzalanan anlaşmanın yürürlüğe girmesi. *BCA*, 30-18-1-2/504-198-10, (29.03.1984).

¹⁹⁸⁵ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 227; Dağlılar, *İki Mavi*, 136.

Osmangazi¹⁹⁸⁶ isimli Tank Çıkarma Gemileri Türk tersanelerinde inşa edilerek hizmete sokulmuştur.¹⁹⁸⁷

1983 yılında Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın vurucu gücünü artırmak amacıyla ABD tarafından bedelsiz kiralama statüsünde verilmesi teklif edilen USS Piedmont (Derya) Muhrip Onarım Gemisi'nin satın alınması; Türk Deniz Kuvvetleri'ne devrinde, yüzerek Türkiye'ye getirilmesi sırasında ortaya çıkabilecek her türlü zorunlu harcamalar için gereken ödeneklerin MSB bütçesinin ilgili tertibinden teminat aranmaksızın döviz olarak ödenmesi; ödemelerin ivedilikle yapılabilmesi için bütün işlemlerin ithalat rejimi hükümleri dışında tutulması ve gemi personelinin yabancı devlet ülkelerine varış tarihinden geçerli olmak üzere Türkiye'de üssüne dönünceye kadar geçecek süre için geminin teslim alındığı ülkedeki er iâşe bedeli üzerinden iâşe edilmesi 18 Mayıs 1982 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁸⁸ 1983 yılında Almanya'dan alınan Sokullu Mehmet Paşa Okul Gemisi ile 1985 yılında Taşkızak Akaryakıt Tankeri, Doğanaslan Römorkör, 1986 yılında Çubuklu Hidrografik-Oşinografik Araştırma Gemisi Türkiye'de inşa edilerek Donanma'ya katılmıştır. Akar Sınıfı 19.350 tonluk Akaryakıt Tankerleri'nden Akar 1987 yılında ve Yarbay Kudret Güngör 1997 yılında Türkiye tersanelerinde inşa edilerek hizmete girmiştir.¹⁹⁸⁹

1987-1988 yıllarında 351'inci Deniz Helikopter Filosu K.lığı'nın kadrosunun artırılması doğrultusunda 3 adedi Elektronik Harp, 9 adedi Deniz Savunma Savaşı maksatlı 12 adet AB-212 helikopteri hizmete girmiştir. 19 Haziran 1990 tarihinde bu helikopter ile ilk defa Sea Skua güdümlü mermi atışı icra edilmiştir.¹⁹⁹⁰

Deniz Kuvvetleri K.lığı'nca Federal Almanya'da 2 adedi ve Türkiye'de 2 adedi olmak üzere inşa ettirilecek 4 adet fırkateynin finansmanı için 7 Eylül 1983 tarihinde Frankfurt'ta yapılacak olan müzakerelere, heyet başkanı olarak katılacak Tefik Altınok'a imzalama sorumluluğu verilmesi 2 Eylül 1983 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁹¹ Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacı için ikisi Federal Almanya'da, ikisi de Türkiye'de inşa ettirilecek dört adet fırkateyn alımı ile ilgili 7 Eylül 1983 tarihinde imzalanan kredi anlaşmaları ve eklerinin

¹⁹⁸⁶ Çakabey, Sarucabey, Karamürselbey, Osmangazi Tank Çıkarma Gemileri: Özellikleri: Tonajı: 1600/4150 ton, Boy: 77/105 m., Silah: 3/4 ad. 40 mm.lik Bofors Top, 4 ad. 20 mm.lik Oerlikon Topu 120-135/150 Mayın Taşıma Kapasiteli (Mayın tipine göre), Sürat: 14/17 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 123-125.

¹⁹⁸⁷ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 253.

¹⁹⁸⁸ Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın vurucu gücünü artırmak amacıyla ABD tarafından bedelsiz kiralama statüsünde verilmesi teklif edilen Derya Muhrip Onarım Gemisi'nin Türkiye'ye getirilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/451-474-8, (18.05.1982).

¹⁹⁸⁹ *Cumhuriyetin 70. Yılında*, 28; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 153, 161.

¹⁹⁹⁰ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 227; Dağlılar, *İki Mavi*, 137.

¹⁹⁹¹ Deniz Kuvvetleri K.lığı'nca inşa ettirilecek 4 adet fırkateynin finansmanı için 7 Eylül 1983 tarihinde Frankfurt'ta yapılacak olan müzakerelere, heyet başkanı olarak katılacak Tefik Altınok'a imzalama sorumluluğu verilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/490-119-4, (02.09.1983).

imza tarihinden itibaren yürürlüğe girmesi 21 Eylül 1983 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁹²

Cumhuriyet Donanması'nın en büyük tedarik projesi Track I Fırkateyn Projesi'dir.¹⁹⁹³ 2 adet 1987-1988 yıllarında Almanya'da; 2 adet 1988-1989 yıllarında Gölcük Tersanesi'nde inşa edilen 4 adet Yavuz Sınıfı Gündümlü Mermili Fırkateyn (Yavuz, Turgutreis, Fatih, Yıldırım)¹⁹⁹⁴ hizmete girmiştir.¹⁹⁹⁵ Türk Deniz Kuvvetleri unsurlarından 2 adet muhrip, 2 adet refakat muhribi ve 2 adet denizaltının NATO Earmarked Forces kategorisinde, 6 adet deniz karakol uçağının da NATO Assigned Forces kategorisinde NATO'ya tahsisi ve 16 Ekim 1971 tarihli ve 7/3290 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın kaldırılması 30 Ekim 1985 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁹⁶

1990'lı yıllarda NATO'nun değişen stratejisi üzerine Nisan 1992'de teşkil edilen Akdeniz Daimî Deniz Kuvveti'nin ilk K.lığına bir Türk Komodoru getirilmiş, bahse konu kuvvet BM kararı doğrultusunda Adriyatik'te SHARP/GUARD ve SFOR Harekâtı'nda kullanılmıştır.¹⁹⁹⁷

Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyacı için Türkiye ve Almanya'da inşa edilecek 2 adet MEKO 200T MOD tipi fırkateynin finansmanı amacıyla Almanya, Hollanda ve İngiltere'den sağlanan kredilere ilişkin 20 Aralık 1990 tarihinde imzalanan 11 adet anlaşmanın, imza tarihinden itibaren yürürlüğe girmesi 28 Aralık 1990 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁹⁸ Track II-A projesiyle Barbaros Sınıfı Fırkateynler'den Barbaros Fırkateyni'nin inşasına 1991 yılında Almanya'da başlanmıştır. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral İrfan Tınaz'ın Hamburg'da inşa edilen Barbaros Fırkateyni'nin kızağa konma törenine katılmak, temas ve görüşmelerde bulunmak üzere bir heyet eşliğinde Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'ni temsilen Federal

¹⁹⁹² Deniz Kuvvetleri K.lığı'nın İhtiyacı için inşa ettirilecek dört adet fırkateyn alımı ile ilgili 7 Eylül 1983 tarihinde imzalanan kredi anlaşmaları ve eklerinin yürürlüğe konulması. BCA, 30-18-1-2/490-120-6, (21.09.1983).

¹⁹⁹³ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 66.

¹⁹⁹⁴ Yavuz, Turgutreis, Fatih, Yıldırım Fırkateynleri: Deniz Kuvvetleri'nin 1990'lardan itibaren her yönü ile gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Yakın hava savunması açısından en kudretli gemi sınıflarından birisidir. İkten çok nokta savunma sistemine sahip savaş gemisi olma özelliğini taşımaktadırlar. Nükleer bir taarruzun ardından görev icra edebilecek yeteneğe sahiptirler. Deniz Kuvvetleri'nin link haberleşme kabiliyeti ve dizel tahrik sistemi özelliği taşıyan ilk fırkateynleridir. Tek ikmalle Türkiye'den ABD'ye kadar gidebilmektedirler. Özellikleri: Tonajı: 2784 ton, Boy: 115 m., Silah: HARPOON SSM. (Kanister), Sea Sparrow PDMS.SAM., 5/54 Pus Top, 3 ad. 25 mm.lik Sea Zenith CIWS Top, 2 ad. 3'lü M-K 32 Torpido Kovanı (MK-46), AB-212 (DSH-E/H-Suüstü Savaşı), (MK-46/Sea Skua), Sürat: 29.5 mil. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 150; Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 33.

¹⁹⁹⁵ Türk, "Gölcük Tersanesi Komutanlığı", 48; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 158.

¹⁹⁹⁶ Türk Deniz Kuvvetleri unsurlarından 2 adet muhrip, 2 adet refakat muhribi ve 2 adet denizaltının NATO Earmarked Forces kategorisinde, 6 adet deniz karakol uçağının da NATO Assigned Forces kategorisinde NATO'ya tahsisi ve 16.10.1971 tarihli ve 7/3290 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın yürürlükten kaldırılması. BCA, 30-18-12/541-409-6, (30.10.1985).

¹⁹⁹⁷ Özel, *Türk Ordusu*, 158; *Cumhuriyetin 70. Yılında*, 29.

¹⁹⁹⁸ Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyacı için Türkiye ve Almanya'da inşa edilecek 2 adet fırkateynin finansmanı amacıyla Almanya, Hollanda ve İngiltere'den sağlanan kredilere ilişkin 20 Aralık 1990 tarihinde imzalanan anlaşmaların yürürlüğe girmesi. BCA, 30-18-1-2/669-134-5, (28.12.1990). Bkz., EK-14.

Almanya'ya gönderilmesi 01 Kasım 1991 tarihinde kararlaştırılmıştır.¹⁹⁹⁹ 1992 yılında Oruçreis Fırkateyni'nin inşasına Türkiye'de başlanmış, her iki fırkateyn 1997 yılında envantere girmiştir.²⁰⁰⁰ 1993-1994 yıllarında ABD'den alınan 8 adet Knox Sınıfı Fırkateyn (Muavenet, Adatepe, Kocatepe, Zafer, Trakya, Karadeniz, Ege ve Akdeniz)²⁰⁰¹ Türk Donanması'na katılmıştır.²⁰⁰²

Deniz Harp Okulu'nun statüsü 1990 yılında yeniden düzenlenerek, 1991-1992 Eğitim-Öğretim yılından itibaren mühendislik eğitimi düzeyinde eğitim olanağı sağlanmıştır. Böylece 1994 yılından itibaren ilk mezunlar lisans düzeyinde diploma almıştır. Karamürsel'de Karamürsel Eğitim Merkezi ve Foça'da Saruca Paşa Eğitim Merkezleri kurulmuştur. Deniz Kuvvetleri'nin bekasını sağlayan lojistik tesisler olan Leventler Limanı ve NATO'ya da destek sağlayan Aksaz Deniz Üssü hizmete sokulmuştur.²⁰⁰³

1994-1999 yılları arasında Preveze Sınıfı 4 adet Denizaltı (Preveze, Sakarya, 18 Mart ve Anafartalar)²⁰⁰⁴ Türkiye'de inşa edilerek envantere girmiştir.²⁰⁰⁵ 1997 yılında Türkiye'de inşa edilen 2 adet Yıldız Sınıfı Hücumbot (Yıldız ve Karayel)²⁰⁰⁶ ve 1998-2000 yılları arasında 3 adet Kılıç Sınıfı Hücumbot (Kılıç, Kalkan, Mızrak)²⁰⁰⁷ Donanma'ya katılmıştır.²⁰⁰⁸ 1998-2003

¹⁹⁹⁹ Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral İrfan Tınaz'ın Hamburg'da inşa edilen Barbaros Fırkateyni'nin kızağa konma törenine katılmak, temas ve görüşmelerde bulunmak üzere bir heyet eşliğinde Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'ni temsilen Federal Almanya'ya gönderilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/698-248-3, (01.11.1991).

²⁰⁰⁰ Barbaros ve Oruçreis Fırkateynleri: Bu sınıf gemilerin Track I'lere nazaran en önemli farkları LM-2500 gaz türbinlerine sahip olmalarıdır. Özellikleri: Tonajı: 3380 ton, Boy: 118 m., Silah: HARPOON SSM. (Kanister), Sea Sparrow PDMS.SAM., 5/54 Pus Top, 3 ad. 25 mm.lik Sea Zenith CIWS Top, 2 ad. 3'lü M-K 32 Torpido Kovanı (MK-46), AB-212 (DSH-E/H-Suüstü Harbi), (MK-46 Mod 5, Penguin MK2 Mod 7, AGM 114 M Hellfire), Sürat: 32 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 38.

²⁰⁰¹ Muavenet, Adatepe, Kocatepe, Zafer, Trakya, Karadeniz, Ege ve Akdeniz Fırkateynleri: Deniz savunma savaşı görevlerine yönelik olarak, 1970'lerin ilk yıllarında ABD Donanması'nın yaşanan okyanus deniz savunma savaşı eskortlarını ve muhriplerini değiştirmek üzere inşa edilmişlerdir. Özellikleri: Tonajı: 4260 ton, Boy: 134 m., Silah: MK-16 Lancer ile HARPOON SSM ve ASROC (MK-46), 5/54 Top, 2 ad. MK-32 Torpido Kovanı, (MK-46), Vulcan Phalanx Topu, AB-212 (DSH-E/H-Suüstü Harbi), Sürat: 27 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 34.

²⁰⁰² *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 67; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 158-161.

²⁰⁰³ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 332; *Cumhuriyetin 70. Yılında*, 29.

²⁰⁰⁴ Preveze, Sakarya, 18 Mart ve Anafartalar Denizaltısı: Türk Deniz Kuvvetleri'nin sualtından suüstü hedeflerine güdümlü mermi atabilen ilk denizaltı sınıfıdır. Preveze Malezya'da icra edilen Lima-97 Fuarı'na katılmak amacıyla 24 Temmuz 1997-3 Şubat 1998 tarihleri arasında yaptığı 103 günlük seyir ile Uzakdoğu'ya giden ilk Türk denizaltısı olmuştur. Özellikleri: Tonajı: Suüstü: 1454 ton, Sualtı: 1586 ton, Boy: 62 m., Silah: Harpoon G/M, 8 ad. Torpido Kovanı, Tigerfish Torpido, Sürat: Suüstü: 15 mil, Sualtı: 21.5 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 53.

²⁰⁰⁵ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 201.

²⁰⁰⁶ Yıldız ve Karayel Hücumbotları: MSB ile Fr. Lürssen Werft arasındaki 20 Haziran 1991 tarihli sözleşme kapsamında inşa edilmişlerdir. Özellikleri: Tonajı: 455 ton, Boy: 57.84 m., Silah: 1 ad. 76/62 mm.lik Otomelara Top (Suüstü ve Hava Hedeflerine Karşı), 1 ad. Çift Namlulu 35/90 mm.lik Oerlikon Top, 2 x4 ad. HARPOON G/M (Satıhtan satıha), Sürat: 38 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 74.

²⁰⁰⁷ Kılıç, Kalkan ve Mızrak Hücumbotları: Hücumbotların tekneleri radar yansımaları en az olacak şekilde dizayn edilmiştir. Kendi kategorilerinde üstün vuruş gücü ile dünya standartlarında en modern sistem ve teçhizatlarla sahiptir. Özellikleri: Tonajı: 552 ton, Boy: 62 m., Silah: Harpoon SSM (Kanister), 1 ad. 76/62 mm.lik Otomelara Top, 1 ad. 40/70 mm Otobreda Top, Sürat: 38 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 68.

²⁰⁰⁸ *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 69.

yılları arasında ABD’den alınan 8 adet Gabya Sınıfı Fırkateyn (Gaziantep, Giresun, Gemlik, Gelibolu, Gökçeada, Gediz, Gökova ve Göksu)²⁰⁰⁹ Türk Donanması’nda yerini almıştır.²⁰¹⁰ Track II-B Projesi kapsamında Salihreis Sınıfı Salihreis Fırkateyni Almanya’da inşa edilerek 1999 yılında, Kemalreis Fırkateyni²⁰¹¹ ise Türkiye’de inşa edilerek 2000 yılında hizmete girmiştir.²⁰¹² Mayın Avlama Gemileri’nden hizmet dışına ayrılan Seymen, Selçuk ve Seyhan’ın yerine Fransa’dan alınan 5 adet “E” Sınıfı Mayın Avlama Gemisi (Edincik, Edremit, Enez, Erdek ve Erdemli)²⁰¹³ 1999 yılında envantere girmiştir.²⁰¹⁴

1974 Ambargosu esnasında başlatılan Sapan Projesi (Radar ve Uçaksavar Sistemi), ardından Uzun Ufuk Projesi (Su Üstü Gözetleme), K-5 (Akıllı Konsol) Projesi ve GENESİS Projesi (Gemi Entegre Savaş İdare Sistemi) millî ve gemi kelimelerinin birleşiminden oluşan MİLGEM projesine giden yolda geçilen aşamaların temellerini meydana getirmiştir. Savunma teknolojilerinde bilgi birikiminin sağlanması ve yerli savunma sanayine ait katkı oranının yüksek olmasının hedeflendiği proje ile yüzer savaş platformu üretilmesi amaçlanmıştır. 1996 yılında ortaya çıkan proje, 2000 yılında Savunma Sanayii İcra Komitesi kararı doğrultusunda MİLGEM projesi ismi ile hayata geçmiştir. HAVELSAN, ASELSAN, Meteksan Savunma, İşbir Elektrik ve STM firmalarının içinde bulunduğu proje kapsamında, Pendik Tersanesi’nde 2011 yılında inşa edilen HEYBELİADA, 2013 yılında inşa edilen BÜYÜKADA, 2018 yılında inşa edilen BURGAZADA ve 2019 yılında inşa edilen KINALIADA Deniz Kuvvetleri K.lığı envanterine sokulmuştur.²⁰¹⁵

²⁰⁰⁹ Gaziantep, Giresun, Gemlik, Gelibolu, Gökçeada ve Gediz Fırkateynleri: ABD Deniz Kuvvetleri’nin en yüksek maliyet/fayda oranı ile inşa ettiği ekonomik gemi tipidir. Türk Deniz Kuvvetleri ilk kez bu sınıf gemilerle kuvvet hava savunma silahı olarak uzun menzilli standart satıhtan havaya güdümlü mermi girmiştir. Fırkateynlerin helikopter platformlarının güçlendirilmesi ve inişi kolaylaştırmak amacıyla yapılan tadilatları kapsamında 135.6 m. olan boyları 3 m. daha uzatılmıştır. Özellikleri: Tonajı: 4100 ton, Boy: 135.6 m. (orijinal), 138.6 m. (tadilden sonra), Silah: MK-13 GMLS (40 mermi kapasiteli-Harpoon SSM Standart SM-1 SAM) 76 mm.lik top, MK-32 Torpido kovani (MK-46) AB-212/SH-70 Sea Hawk (DSH-E/H-Suüstü Harbi) (MK-46/Penguin, Hellfire), Sürat: 30 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 36.

²⁰¹⁰ *Türk Deniz Kuvvetleri*, 133-135.

²⁰¹¹ Salihreis ve Kemalreis Fırkateyni: Bu sınıf gemiler ile Türk Deniz Kuvvetleri ilk kez dikey fırlatma Sistemine (MK-41) sahip olmuştur. Özellikleri: Tonajı: 3380 ton, Boy: 118 m., Silah: Harpoon SSM. (Kanister) MK-41 VLS (Dikey Lançer sistemi), Sea Sparrow PDMS, SAM-5/54 top 3 ad. 25 mm.lik Sea Zenith CIWS top, 2 ad. 3'lü MK-32 Torpido kovani (MK-46), Sea Hawk (DSH, E/H, Suüstü Harbi), (MK-46 Mod 5, Penguin MK-2 Mod 7, AGM 114M Hellfire), Sürat: 32 mil. Bkz., Çelik, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*, 40.

²⁰¹² *Cumhuriyet Dönemi Türk*, 67-68.

²⁰¹³ Edincik, Edremit, Enez, Erdek ve Erdemli Mayın Avlama Gemileri: 1969-1971 yılları arasında Fransa’da inşa edilen bu gemiler, 1974-1975 yıllarında Süveyş Kanalı Temizlik Harekâtı’nda ve 1991 yılında Körfez Krizi’nde fiili olarak görev almışlardır. Türk Donanması’na katıldıktan sonra Mart 1999’da Çanakkale Boğazı yakınlarında tespit ettikleri 1. Dünya Savaşı’ndan kalma bir mayını 44 m. derinlikte imha ederek niteliklerini göstermişlerdir. Özellikleri: Tonajı: 510 ton, Boy: 50.9 m., Silah: 1 ad. 20 mm.lik Top, Avlama Sistemi: DCN Mintac PAP Cihazı, Sürat: 15 mil. Bkz., Gürdeniz, Yüceliş, *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, 94.

²⁰¹⁴ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında*, 161.

²⁰¹⁵ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 77.

3.4.3.1. Dünyada Deniz Kuvvetleri

Günümüzde (2010) ABD donanmasının ana gücü her birisi yaklaşık 90 adet uçak taşıyan on bir uçak gemisi çevresinde örgütlenmiş bulunan görev gücünden oluşmaktadır. Bunlar, çıkarma gemilerini ve deniz piyadelerini istenen yerde kullanmak üzere destek sağlayacak bir doktrine sahiptir. Atlantik, Pasifik, Körfez, Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda devamlı olarak bir veya birkaç görev gücü bulunmaktadır. Uçak gemileri nükleer güçle çalıştıklarından yıllarca açık denizde görev yapabilmektedir. Ayrıca, İngiltere ve Fransa caydırıcılık sağlayacak ve denizyollarını açık tutacak gemi bulundurmaya çalışmaktadırlar. Japonya, Hindistan ve İspanya, Almanya, Arjantin ve İtalya gibi açık denizlerde çıkarı olan ülkeler bu çıkarlarını muhafaza edecek kadar gemiyi envanterlerinde tutmaktadırlar.²⁰¹⁶

3.4.3.1.1. ABD

ABD'nin günümüzde deniz gücü 490 adettir. 1968 yılında inşasına başlanan ve 1975 yılında göreve başlayan Nimitz nükleer uçak gemisi kendi sınıfının ilk uçak gemisi olup, iki adet A4W nükleer reaktör ile donatılmıştır.²⁰¹⁷ 1980 yılında inşasına karar verilen Nimitz'lerin gelişmiş modeli Theodore Roosevelt uçak gemisinin beka kabiliyeti oldukça yüksektir.²⁰¹⁸ Dünyanın en uzun süren (20 yıl) ve en geniş kapsamlı nükleer denizaltı programının ürünü olan Los Angeles nükleer denizaltısı 1976 yılında hizmete girmiştir.²⁰¹⁹ Nükleer başlıklı UGM-96 Trident I C4 füzelerini ateşlemek üzere tasarlanan Ohio nükleer denizaltısı 1981 yılında hizmete alınmıştır.²⁰²⁰ Günümüzde 92 adet muhribe sahip olan ABD'nin 1979 yılında envantere aldığı

²⁰¹⁶ Akad, *Modern Savaşın*, 71.

²⁰¹⁷ Nimitz Uçak Gemisi: 9.000 ton uçak yakıtı, 3.000 ton mühimmat taşıma kapasitesi sayesinde 16 gün ikmal bütünlemesiz hareket icra edebilmektedir. Batmasını engellemek amacıyla 10 yatay, 23 dikey su geçirmez bölme kullanılarak inşa edilmiştir. Sertleştirilmiş çelikten yapılmış pisti, zırh delici mühimmatlara karşı dayanıklıdır. 1983 yılında modernize edilen bu gemiler üç uçağın havalanması veya bir uçak havalanırken diğerinin inişini eş zamanlı olarak gerçekleştirilmesine uygun yapıdadır. İran-Irak Savaşı, Southern Watch Harekâtı ve 2003 Irak Savaşı'nda görev yapmıştır. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 39.

²⁰¹⁸ Theodore Roosevelt Uçak Gemisi: Öncüllerinden daha yüksek zırh koruması, boyut, ağırlık ve reaktör bakımından ayrılmaktadır. İki adet A4W nükleer reaktöre sahip olup, acil durumlar için dört adet dizel motoru bulunmaktadır. Bu sınıfın son iki gemisi olan Ronald Reagan ve George H.W. Bush uçak gemilerinin ağırlığı 6.000 ton daha fazladır ve baş kısımları diğer modellerden farklıdır. 1991 yılında yapılan Desert Storm Harekâtı kapsamında Irak hedeflerine 4.200 sortide 2.200 tona yakın mühimmat kullanılmıştır. Bosna Hersek Savaşı, 1999 Kosova Harekâtı, 2001 Afganistan Savaşı ve 2003 Irak Savaşı'na katılmıştır. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 40.

²⁰¹⁹ Los Angeles Denizaltısı: Günümüzde 68 adet denizaltısı bulunan ABD'nin Los Angeles denizaltısında öncüllerinden farklı yeni sistemlerle donatılmıştır. Buzul üzerine çıkışları kolaylaştırmak için ön su kanatçıkları hareketli yapılmıştır. Denizaltıya yön tespit sistemi yerleştirilmiştir. Deniz mayınları döşeme kabiliyeti kazandırılmış, sonar ve mayın tespit sistemleri ile donatılmıştır. 1991 yılında yapılan Körfez Savaşı dâhil ABD tarafından icra edilen birçok operasyona katılmıştır. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 58.

²⁰²⁰ Ohio Denizaltısı: Soğuk savaşın bitimiyle birlikte 18 adet üretilmiştir. İlk 8 denizaltı Trident I C4 füzeleri ile donatılırken Tennessee'den itibaren bu denizaltılara 12 başlık taşıma kabiliyetine sahip UGM-133 Trident II D5'ler yerleştirilmiştir. START-2 nedeniyle bu füzelerde yalnızca 4 adet nükleer başlık bulunmaktadır. 2005 yılında modifiye edilerek balistik füzeleri sökülen sınıfın ilk 4 denizaltısına 154 adet UGM-109 Tomahawk seyir füzesi yerleştirilmiş; geri kalan diğer denizaltılara da Trident II D5 yüklenmiştir. ABD Donanması'nın özel kuvvetleri olan SEAL'lerin operasyonlarını destekleyebilecek bir yapıya kavuşturulmuştur. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 59.

Kidd Muhribi hava savunma görevlerinde kullanılmıştır.²⁰²¹ Güdümlü mermili Oliver Hazard Perry fırkateyni 1977 yılında hizmete girmiştir. Bu fırkateynlerden 51 adet üretilmiştir.²⁰²²

3.4.3.1.2. SSCB

Günümüzdeki deniz gücü 603 adet olan SSCB'nin tek ve aktif olarak hizmette bulunan Kuznetsov uçak gemisi 1991 yılında göreve başlamıştır.²⁰²³ 1970'li yılların başlarında konvansiyonel uçak gemisi olarak tasarımına başlanmış olan Kuznetsov'un, Haziran 1974'te nükleer tahrikli, 60 ton civarında deplasmana sahip ve en az 50 adet uçağı taşıyabilecek şekilde parametreleri belirlenmiştir. 58.600 tonluk bu uçak gemisi 1982 yılında kızağa konmuş, 1985 yılında Tblisi ismi ile denize indirilmiştir.²⁰²⁴

Günümüzde 64 adet denizaltıya sahip ülkenin 1976-1981 yılları arasında hizmete alınan 14 adet Delta-III nükleer denizaltısından bugün 5 adedi görevdedir.²⁰²⁵ 11 adet fırkateyne sahip SSCB'nin 1984 yılında denize indirilen Krivak-III Fırkateyni, sınır muhafızı refakat gemisi olarak görev yapmaktadır.²⁰²⁶

²⁰²¹ Kidd Muhribi: RGM-84 Harpoon güdümlü mermileri, Mk-15 Phalanx nokta savunma sistemi, Mk-36 SBROC sahte hedef atıcıları, AN/SLQ-32(V) elektronik karşı tedbir sistemi ile donatılmıştır. Hava savunma güdümlü mermilerini ateşleme kabiliyetine sahiptir. Menzili 20 km. sürat ile 6.000 deniz milidir. Azami süratı 32 km.dir. 1998-1999 yıllarında görevden çıkarılmıştır. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 112.

²⁰²² Oliver Hazard Perry Fırkateyni: Soğuk savaş yıllarında o dönemin özellikleri göz önüne alınarak tasarlanan fırkateyn mürettebat yaşam alanlarının konforu, 1980'li yıllardan sonra inşa edilen su üstü muharebe gemilerine göre düşüktür. Mk-13 güdümlü mermi fırlatma sistemine sahiptir. Yangınla mücadele kabiliyetleri artırılmıştır. 1991 yılında yapılan Körfez Savaşı'nda ABD Donanması bu sınıftan 14 fırkateyni Basra Körfezi'ne konuşlandırılmıştır. 1990'lı yıllardan sonra bu fırkateylerin birçoğu başka ülkelere hibe edilmiştir. Türk Deniz Kuvvetleri'nin G veya Gabya sınıfı olarak tanımladığı 8 adet Oliver Hazard Perry, kullanım fazlası olarak doğrudan ABD'den alınmıştır. Türk Donanması, genel kullanımda bu gemilere bir S-70B ve bir AB-212 helikopteri konuşlandırmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 154-155.

²⁰²³ Kuznetsov Uçak Gemisi: İsmi 2. Dünya Savaşı boyunca Donanma Sekreteri görevini yürüten Amiral Nikolay Gerasimovi Kuznetsov'dan almıştır. Konvansiyonel iniş kalkışlı uçaklarla görev yapan geminin en ilginç özelliklerinden birisi mancınığa sahip olmamasıdır. 5.400 metrekairelik hangar ile pist arasındaki bağlantı, 2 adet 40 ton kapasiteli asansör ile sağlanmaktadır. Geminin üzerinde çok çeşitli menzillerde ve tipte silah sistemleri bulunmaktadır. 550 km. menzile ve 2,5 Mach hıza sahiptir. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 50-51.

²⁰²⁴ Mercan, *Modern Harp Gemileri*, 280.

²⁰²⁵ Delta-III Denizaltısı: Bu denizaltılara yerleştirilen R-29R'ler, SSCB'nin ilk çok başlıklı nükleer füzesi olma ünvanına sahiptir. Sonraki yıllarda başlatılan modernizasyon programı ile sahte torpido hedefleri atma kabiliyetine kavuşmuştur. 320 m. derinliğe dalabilen Delta-III'ler, 60 gün yetecek erzak taşımaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 69.

²⁰²⁶ Krivak-III Fırkateyni: ncllerinden farklı olarak 12 tonluk Ka-27 Helix helikopterlerine yönelik 23 m. uzunluğunda ve 14 m. genişliğinde piste ve hangara sahiptirler. Soğuk savaş döneminde KGB'nin kullanımına yönelik olarak inşa edilmişlerdir. Nokta savunma sistemi ile donatılmış bu gemiler Rusya dışında Ukrayna tarafından da envanterde tutulmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 176.

3.4.3.1.3. Fransa

10 adet denizaltısı bulunan Fransa'nın 1983 yılında envantere giren Rubis nükleer hücum denizaltısı, düşük iç hacmi nedeniyle yalnızca 45 gün yetecek kadar erzak taşıyabilmektedir.²⁰²⁷ 11 adet muhribi bulunan Fransa'nın Georges Leygues muhribi 1970'li yıllarda üretilmiştir.²⁰²⁸

3.4.3.1.4. İngiltere

11 adet denizaltısı bulunan İngiliz Kraliyet Donanması'nın ilk nükleer denizaltısı olan Dreadnought ile Valiant sınıfı nükleer hücum denizaltılarının yerini almak üzere tasarlanan Trafalgar 1983 yılında hizmete girmiştir.²⁰²⁹ 13 adet fırkateyni bulunan İngiltere'nin, 1960'lı yıllar ve 1970'li yıllar boyunca ana fırkateyn gücünü oluşturan Tip-121 Leander fırkateyninin belirleyici yanı farklı burun yapısıdır.²⁰³⁰

3.4.4. Hava Kuvvetleri

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na Hava Kuvvetleri K.lığı'na bağlı 111'inci, 112'nci, 131'inci, 132'nci, 171'inci, 172'nci ve 181'inci Filolar F-100 uçakları ile; 151'inci, 152'nci, 161'inci, 162'nci Filolar F-5 uçakları ile; 191'inci Filo F-104 uçakları ile ve 184'üncü Filo RF-84F keşif uçakları ile katılmışlardır.²⁰³¹ 1'inci Ana Jet Üs 111'inci ve 112'nci Filo K.lıkları İncirlik'ten F-100 uçakları ile görevlerini gerçekleştirmişlerdir. 151'inci Filo K.lığı, 17 Haziran 1974 tarihinde 8'er adet F-5 uçağı ile Çiğli ve Akhisar Meydanlarına intikal ederek, 152'nci Filo ise 16 Temmuz'da Yenişehir'e ve oradan da 18 Temmuz'da 1/2 Filo esasına göre Antalya'ya intikal ederek fiilen harekâta iştirak etmiştir. 6'ncı Ana Jet Üs K.lığı'nın 161'inci ve 162'nci Filo K.lıkları F-5 uçakları ile göreve katılmışlardır. 161'inci Filo K.lığı Hava

²⁰²⁷ Rubis Nükleer Hücum Denizaltısı: 300 m. derinliğe dalabilen bu denizaltı, 1989-1995 yılları arasında modifiye edilmiş, muharebe sistemleri yenilenmiştir. 1993 yılında bir tankerle çarpışarak ağır hasar almış ve uzun süre tamirde kalmıştır. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 65.

²⁰²⁸ Georges Leygues Muhribi: Ana görevi DSH olan muhribin, üst gövdesi yükseltilmiş, tam yüklü deplasmanı 4.580 tona çıkarılmıştır. Mürettebatı 255'e kadar çıkarılmıştır. İlerleyen yıllarda modernize edilen muhrip, yeni nesil top, radar, karıştırıcı ve sonar ile donatılmıştır. 210 ton ağırlığında beton bloklar konan muhrip, insansız hava ve deniz araçlarını kontrol etmesine olanak sağlayan konsollara kavuşmuştur. Kızılötesi ikaz sistemi ile 10 km. mesafeden yaklaşan bir hava tehdidinin yaydığı 4 ile 5 ve 8 ile 13 aralığındaki ısıyı tespit edebilmektedir. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 118.

²⁰²⁹ Trafalgar Nükleer Hücum Denizaltısı: Çift gövde yapısı sayesinde oldukça düşük akustik ize sahiptir. Ön kısmına hareketli su kanatçıkları takılmıştır. Bu sayede buzul üstüne de çıkabilmektedir. 1998 yılında kara hedeflerine karşı UGM-109 Tomahawk Block III seyir füzeleri ile donatılmış, sonraki yıllarda bu füzenin Block IV versiyonunu ateşleme kabiliyeti de kazandırılmıştır. Görev süresi 30 yıl olarak belirlenmiş olup, 70 günlük erzak taşıyabilmektedir. Toplamda yedi adet inşa edilen ve 300 m. derinliğe dalabilen bu denizaltıların, hâlen dört adedi görevdedir. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 68.

²⁰³⁰ Leander Fırkateyni: Helikopterlerin DSH görevlerinde başrolü üstlenmesi ile birlikte bu geminin büyük bir bölümü ilerleyen süreçte modifiye edilerek pist ve hangarlar donatılmıştır. Ekvator, Endonezya, Hindistan, Hollanda, Pakistan ve Şili tarafından hizmete alınmıştır. Hollanda tarafından 1976-1983 yılları arasında yarı ömür modernizasyonuna tutulan bu gemiler İngiliz modellerinden farklı olarak 76 mm.lik top, RGM-84 Harpoon güdümlü mermileri ve 324 mm.lik çiftli torpido tüpleri ile donatılmıştır. Bkz., Atalan, "Modern Deniz Sistemleri", 167.

²⁰³¹ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 369.

Savunma Görevleri icra etmiştir. 171'inci Filo K.lığı, İncirlik Meydanı'ndan F-100 uçakları ile görev almıştır. Filo, birinci ve ikinci safhalara katılarak 29 Kasım 1974 tarihinde ana üssüne dönmüştür. 172'nci Filo K.lığı, İncirlik Meydanı'ndan 13 adet F-100D/F uçağı ile görevini yapmıştır. 9'uncu Ana Jet Üs 191'inci Filo K.lığı 16 Temmuz 1974 tarihinde 17 adet F-104 uçağı ile Mürted'e intikal ederek buradan Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılmıştır. 8'inci Ana Jet Üs 181'inci Filo K.lığı, 16 Temmuz-19 Eylül 1974 tarihleri arasında İncirlik ve Antalya meydanlarından 20 adet uçak ile harekâta katılmıştır. 8'inci Ana Jet Üs 184'üncü Taktik Keşif Filo K.lığı RF-84F uçakları ile İncirlik Meydanı'ndan keşif görevleri yapmışlardır. 20 Temmuz 1974 tarihinde C-47 uçakları Erkilet/Kayseri Meydanı'ndan havalanarak, Gönyeli'ye Hava İndirme Harekâtı'nı gerçekleştirmişlerdir. 15 adet C-47 uçağı 21-22 Temmuz 1974 tarihlerinde Kırını'ya malzeme atma görevi icra etmiştir.²⁰³²

Genelkurmay Başkanlığı'nın emri ile, Hava Harp Okulu 1974-1975 yıllarından itibaren 4 yıl süre ile lisans düzeyinde eğitime başlamıştır. 30 Ağustos 1978 tarihinde ilk mezunlar diplomalarını teğmen rütbesiyle almışlardır. 1991 yılında ise mühendislik lisans programları uygulanmaya başlanmıştır.²⁰³³ Hava Harp Okulu'nun üniversite düzeyinde eğitim vermesi ve YÖK'te lisans diplomalarının geçerli olabilmesi amacıyla 17 Mayıs 2000 tarihinde yayımlanan 4566 Sayılı Harp Okulları Kanunu kapsamında Hava Harp Okulu Dekanlığı kurulmuştur. Hava Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyaç duyduğu lisansüstü eğitimlerin Hava Harp Okulu bünyesinde verilmesi maksadıyla 2001-2002 eğitim öğretim döneminde Havacılık ve Uzay Teknolojileri Enstitüsü (HUTEN) açılmıştır. Hava Harp Okulu K.lığı'ndan mezun olan teğmenlere 2000 yılından itibaren subay diplomasının yanında YÖK tarafından onaylı ve diğer üniversitelerle eş değer lisans diploması verilmektedir. 31 Temmuz 2016 tarihine kadar Genelkurmay Başkanlığı bağlısı olan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları yürürlüğe giren 669 Sayılı KHK doğrultusunda MSB'ye bağlanmıştır. Bu KHK ile Harp Akademileri, içinde Işıklar Askerî Hava Lisesi'nin de yer aldığı bütün Askerî Liseler ve Astsubay Hazırlama Okulları kapatılmıştır. Diğer taraftan, MSB bağlısı olacak şekilde Millî Savunma Üniversitesi kurulmuştur. Millî Savunma Üniversitesi (MSÜ); Rektörlüğü bağlısı kurmay subay yetiştirmek ve lisansüstü eğitim vermek maksadıyla yeniden açılan Kara, Deniz ve Hava Harp Okulları Enstitüleri ile Astsubay Meslek Yüksek Okullarından meydana getirilmiştir. Ardından Türk askerî eğitim-öğretim sisteminin yeniden yapılandırılması doğrultusunda 9 Kasım 2016 tarih ve 6756 Sayılı Kanun gereğince MSÜ kuruluş kararı onaylanmış ve Bakanlar Kurulu'nun 14 Kasım 2016 tarihli 2016/9522 sayılı kararı ile Harp Okulları MSÜ'ye bağlanmıştır. MSÜ bünyesinde

²⁰³² *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 115-131, 137-143; 25. *Yılında Kıbrıs Barış Harekâtı ve 12'nci Hava Ulaştırma Ana Üs K.lığı*, 12'nci Hava Ulaştırma Üs K.lığı Yayını, Yayın Tarihi Yok, 45-55; "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 66-68.

²⁰³³ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 390.

teşkilat ve kadrosu tekrar düzenlenen Kara, Deniz ve Hava Harp Okulu, 4566 Sayılı Harp Okulları Kanunu'nda 15 Ağustos 2017 tarihli ve 694 Sayılı KHK ve gerçekleştirilen değişiklik hükümlerine uyacak şekilde eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir.²⁰³⁴

F-4E Phantom uçakları alımında kullanılmak üzere ABD'den sağlanacak 75 milyon dolar krediye dair Ticari Kredi Anlaşması ve eklerinin onaylanması 25 Haziran 1974 tarihinde kararlaştırılmıştır.²⁰³⁵ 1974 yılında 113'üncü Filo F-4E Phantom²⁰³⁶ uçakları ile donatılmıştır.²⁰³⁷ 1975 yılında 112'nci Filo, 1978 yılında 111'inci Filo F-4E uçakları ile yenilenmiştir. 1978 yılına kadar bünyesinde F-100 uçaklarını bulunduran 171'inci ve 172'nci Filo K.lıkları 1978 yılından itibaren iki aşamalı olarak F-4E Phantom uçakları ile modernize edilmiştir. 31 Aralık 1974 tarihi itibarıyla Hava Kuvvetleri'nde: 288 adet savaş uçağı, 2 adet Av Bombardıman Filosu (F-104G), 5 adet Av Bombardıman Filosu (F-100D), 2 adet Av Bombardıman Filosu (F-5A), 2 adet F-102A Filosu, 3 adet F-4E Filosu, Nakliye Uçağı: 14 adet C-47, 10 adet C-130, 20 adet C-160, Helikopter: 10 adet UH-1D, 10 adet Sikorsky UH-19D, AB-204B, 8 Bataryalı 2 adet SAM Füze Taburu (Bu taburlar NIKE ve Hercules füzeleri ile donatılmıştır) bulunmaktadır.²⁰³⁸

1970'li yıllar 1'inci Hava İkmal Bakım Merkezi K.lığı'nın yeni tesislerinin atılım yılları olmuştur. 1975 yılından itibaren Sabit jet motor bremzesi ve aksesuar revizyon atölyeleri açılmıştır. Yeni imalat atölyeleri 1978 yılında TYNE motor bremzesi 1979 yılında işletmeye alınmıştır. 1979 yılında F-4 uçağıyla başlatılan Fabrika Seviyesi Bakım ve Tamir (FASBAT) faaliyeti, 1980'li yıllarda diğer uçaklara da uygulanmıştır. 1980'li yıllarda başlatılan RE-MO II Projesi ile kabiliyet ve kapasiteyi artırmak üzere teşkilat ve kadro düzenlemesine ilave olarak teçhizat ve tesis ihtiyaçları belirlenmiş ve yurt dışından temin edilmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde 3.000 personeli ile yılda 100 adet çeşitli tip ve modeldeki uçağın fabrika seviyesi bakımını ve 300 adet uçak motor yenilemesini uluslararası standartlarda yapma imkânına ulaşmıştır. 1992 yılında ilk F110 motorunun revizyonu mevcut kabiliyetlere eklenmiştir. 1997 yılından itibaren uçaklara yönelik olarak modernizasyon faaliyetlerine başlanmıştır. 1999-2007 yılları arasında F-5/2000 modernizasyon projesi ile uçakların aviyonik ve yapısal

²⁰³⁴ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 209-210.

²⁰³⁵ F-4E Phantom uçakları alımında kullanılmak üzere ABD'den sağlanacak kredilere dair Ticari Kredi Anlaşması ve eklerinin onaylanması. *BCA*, 30-18-1-2/316-41-10, (25.06.1974).

²⁰³⁶ F-4 Phantom Uçağı: 1974 yılından itibaren 182 adet F-4 uçağı hizmete alınmıştır. İlk uçaklar 1'inci Ana Jet Üs K.lığı'na teslim edilmiştir. 1978 yılında RF-84F uçaklarının yerine RF-4E uçakları envantere sokulmuştur. 1997 yılından itibaren 54 adet F-4E uçağı modernize edilerek F-4E 2020 adını almıştır. F-4E ve RF-4E uçakları envanterden çıkarılmış, F-4E 2020 uçakları hizmet vermeye devam etmektedir. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 153; "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 76; Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 369-370.

²⁰³⁷ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 270.

²⁰³⁸ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 371.

sistemleri yenilenmiştir. 9 Kasım 2016 tarihli 6756 Sayılı Kanun ile MSB'nin yeniden yapılanma çalışmaları kapsamında Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne (AFGM) bağlanmıştır. Temel görevi, Hava Kuvvetleri K.lığı hizmetindeki jet uçakları ile motorlarının onarım ve ikmal sorumluluğu olan K.lığın ismi 9 Mart 2017 tarihinden itibaren “1'inci Hava Bakım Fabrika Müdürlüğü” olarak değiştirilmiştir.²⁰³⁹

1970 yılında Kayseri'de bulunan 2'nci Hava İkmal Bakım Merkezi modernize edilerek “Hava İkmal ve Bakım Merkezi” yapılmıştır. 1 Temmuz 1975 tarihinde “İkmal Bakım Merkezi K.lığı”, 19 Şubat 1986 tarihinde “2'nci Hava İkmal Bakım Merkezi K.lığı” olacak şekilde teşkil edilmiştir. 2017 yılına kadar Hava Kuvvetleri K.lığı bağlı olarak faaliyet yürüten K.lık, 9 Mart 2017 tarihinden itibaren MSB altında oluşturulan ve tüm askerî fabrikaların bağlı olduğu AFGM'ye bağlanmış, ismi de “2'nci Hava Bakım Fabrika Müdürlüğü” olarak değişmiştir. Temel görevi, Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan farklı tipte uçakların Teknik Yönetim Sorumluluğu (TYS) ile FASBAT modernizasyonu, yapısal tadilatı, gövde ömür uzatımını gerçekleştirmektir.²⁰⁴⁰

1981 yılında RE-MO ana projesinin ikinci aşaması olan RE-MO II Projesi uygulanmaya başlanmış ve buna paralel olarak da Ankara Hava İkmal Bakım Merkezi K.lığı yeni faaliyetler planlamaya başlamıştır. RE-MO II kapsamında faaliyet alanlarını genişleten birliğin adı 19 Şubat 1986 tarihinde “3'üncü Hava İkmal Bakım Merkezi K.lığı” olarak değiştirilmiştir. MSB'nin 9 Mart 2017 tarihli emri ile birliğin ismi “3'üncü Hava Bakım Fabrika Müdürlüğü” olarak değiştirilmiş ve MSB bünyesinde teşkil edilen AFGM'ye bağlanmıştır. Temel görevi, kazanılan nitelikler ölçüsünde Hava Kuvvetleri K.lığı envanterinde bulunan Uçuş Yer Destek Sistemleri'nin, Muhabere Elektronik Sistemleri'nin, Mühimmat ve Yer Silah Sistemleri'nin, Elektronik Harp Sistemleri'nin, Elektrik Sistemleri'nin, Test Ölçü Aletleri'nin, Simülasyon Sistemleri'nin, İHA Yer Sistemleri'nin, Uzay Sistemleri'nin, Bilgisayar ve Yazılım Sistemleri'nin TYS'sini icra etmektir.²⁰⁴¹

1975 yılında 9'uncu Ana Jet Üs K.lığı'nda 193'üncü Filo K.lığı oluşturulmuştur. 28-29 Haziran 1976 tarihlerinde 192'nci Filo K.lığı envanterindeki RF-5A uçakları 162'nci Filo K.lığı/Bandırma'ya nakledilmiş ve 192'nci Filo K.lığı söndürülmüştür. 193'üncü Filo K.lığı'nın adı 192'nci Filo K.lığı olmuş ve F-104S uçakları ile görevlerini sürdürmüştür.²⁰⁴²

1977 yılında Eskişehir'de 114'üncü Keşif Filosu kurulmuş, 1979 yılında envanterden çıkarılana kadar RF-84F uçakları bu filoda görev yapmıştır. 1979 yılında filoya 113'üncü Filo

²⁰³⁹ Kuruluşundan Günümüze Türk, Cilt III, 198-201.

²⁰⁴⁰ Kuruluşundan Günümüze Türk, Cilt III, 201-202.

²⁰⁴¹ Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde, 224; Kuruluşundan Günümüze Türk, Cilt III, 202-203.

²⁰⁴² “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, Hava Kuvvetleri Dergisi, 73, 77.

K.lığı unvanı verilmiştir. Modernize edilen F-4E 2020 uçakları, 1997 yılından başlayarak 1'inci Ana Jet Üs K.lığı hizmetine girmiştir.²⁰⁴³ 1979 yılında T-38A²⁰⁴⁴ uçakları 121'inci Jet Eğitim Filo K.lığı'nın teşkilatına dâhil olmuş, tekamül jet eğitimi T-33 uçakları ile beraber icra edilmiştir.²⁰⁴⁵ 2'nci Ana Jet Üs K.lığı'nda bulunan “*Standardize Kol K.lığı*” tarafından 1964-1975 yılları arasında standardize faaliyeti icra edilmiştir. Bahse konu faaliyet, 1975 yılından itibaren 124'üncü Standardize ve Alet Filo K.lığı tarafından, T-33, T-34 ve T-37 B/C uçakları ile yapılmıştır. 2'nci Ana Jet Üs K.lığı, 1976 yılında 2'nci Ana Jet Üs Uçuş Okul K.lığı unvanını almıştır. Birlik, 1993 yılında tümen düzeyine yükseltilmiştir. 1988 yılında Gaziemir'de bulunan 123'üncü Filo K.lığı Çiğli Meydanı'na taşınmış, T-41D uçakları Hava Harp Okulu'na verilmiştir. Filo, 1989 yılı sonunda ise Kaklıç/Çiğli Meydanı'na konuşlandırılmış, 1991 yılında T-34A uçaklarının yerine SF-260D²⁰⁴⁶ uçakları ile teçhiz edilmiştir. Bu uçaklar ile, Kaklıç Meydanı'nda Başlangıç Uçuş Eğitimi sürdürülmektedir.²⁰⁴⁷ Eğitimlere 1970 yılında UH-1H helikopteri ve 1992 yılında CN-235 uçakları²⁰⁴⁸ dâhil edilmiştir. 01 Mayıs 2000 tarihinden itibaren envantere Cougar AS-532 helikopterleri²⁰⁴⁹ de girmiştir.

Hava Kuvvetleri muharip filolarının takviye edilmesi maksadıyla, Hollanda Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin hizmet dışı bıraktığı F-104G uçakları ve bunlarla ilgili malzeme ve teçhizatın tedariki konusunda Hollanda Hükûmeti yetkilileri ile müzakerelerde bulunmak üzere bir heyetin 13-22 Ocak 1980 tarihleri arasında adı geçen ülkeye gönderilmesi ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya'nın müzakereler sonucunda hazırlanacak sözleşmeyi parafe etmeye yetkili kılınması 14 Ocak 1980 tarihinde kararlaştırılmıştır.²⁰⁵⁰

²⁰⁴³ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 153.

²⁰⁴⁴ T-38A Uçağı: Eğitim uçağıdır. Toplam 73 adet T-38A uçağı Hava Kuvvetleri saflarına katılmıştır. 1979 yılında 30 adet uçak envantere girerek 121'inci Filo K.lığı'na teslim edilmiştir. 43 adet uçağın 1993 yılında hizmete alınmasını takiben T-33 uçakları hizmetten çıkarılmıştır. Arı Projesi ile, 68 adet T-38A uçağı aviyonik modernizasyona tabi tutulmuş ve 25 Ekim 2016 tarihinde T-38M uçağına dönüştürülmüştür. Uçakların Pacer Classic-III yapısal tadilat işlemleri ise Eylül 2018'de tamamlanmıştır. Bu uçaklar, hâlihazırda görevini sürdürmektedir. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 195.

²⁰⁴⁵ “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 98.

²⁰⁴⁶ SF-260D Uçağı: Eğitim uçağıdır. 40 adet SF-260D uçağı Hava Kuvvetleri'ne dâhil olmuştur. Uçakların 6 adedi hazır alım yöntemi ile temin edilmiş, 34 adet uçağı TUSAŞ/TAI üretmiştir. Hâlihazırda görevini sürdürmektedir. Bkz., “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 98-99; *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 147.

²⁰⁴⁷ “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 98-99.

²⁰⁴⁸ CASA CN-235 Uçağı: Ulaştırma uçağıdır. Toplam 52 adet CN-235 uçağı Hava Kuvvetleri'ne katılmıştır. Uçakların 2 adedi hazır alım usulü ile İspanya'dan tedarik edilmiş, 50 uçağı TUSAŞ/TAI üretmiştir. Nakliye, ambulans, komuta kontrol ve arama kurtarma hizmeti vermektedirler. Bkz., “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 109.

²⁰⁴⁹ Cougar AS-532 Helikopteri: 20 adet temin edilmiştir. Helikopterlerden 18 adedinin montajını TUSAŞ gerçekleştirmiştir. Hâlihazırda hizmet vermektedirler. Bkz., “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 111.

²⁰⁵⁰ Hava Kuvvetleri muharip filolarının takviyesi maksadıyla, Hollanda Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin hizmet dışı bıraktığı uçaklar ve bunlarla ilgili malzeme ve teçhizatın tedariki konusunda Hollanda Hükûmeti yetkilileri ile müzakerelerde bulunacak heyet. BCA, 30-18-1-2/384-10-4, (14.01.1980).

162'nci Filo K.lığı'na Ekim 1981'de F-104G uçakları tahsis edilmiştir. Bu uçaklar, 1991 yılında 9'uncu Ana Jet Üs K.lığı'na bırakılmıştır. 162'nci Filo K.lığı aynı yıl F-16 uçaklarına geçiş yapmıştır. 161'inci Filo K.lığı, 1983 yılında F-104G Starfighter uçağı ile donatılmış, 1992 yılında ise F-16 Fighting Falcon uçakları görevi devralmıştır. 1994 yılında 161'inci Filo K.lığı Lantırn²⁰⁵¹ yeteneğı kazanmıştır. 1999 yılında ise Hava Savunma rolünde görev yapan 162'nci Filo Lantırn yeteneğıne sahip olmuş, filonun Lantırn yeteneğıne sahip uçakları 181'inci Filo K.lığı'na devredilmiştir.²⁰⁵²

7'nci Ana Jet Üs K.lığı, 2 Kasım 1981 tarihinde kurulan 173'üncü Filo K.lığı'nın ardından 3 adet Filo K.lığı ile güçlenmiştir. 1984 yılında kalibrasyon maksatlı Citiation-II²⁰⁵³ uçakları temin edilerek 212'inci Filo K.lığı'na teslim edilmiştir. Aynı yıl 223'üncü Filo K.lığı'nın faaliyetleri durdurulmuş, sadece 224'üncü Özel Filo K.lığı Hava Ulaştırma Grup K.lığı bağılı olarak kalmış, envanterinde bulunan C-47, VC-7 Viscount, Citiation-II ve UH-1H ile görevlerine devam etmiştir. 1985 yılında 181'inci Filo K.lığı'nda, F-104 uçakları F-4'ün yerini almıştır. 1985-1986 yıllarında bu uçaklar ile, 1986-1994 yılları arasında Kanada'dan alınan 50 adet CF-104D/G uçakları ile görev yapılmıştır.²⁰⁵⁴ 1985 yılında 182'nci Filo K.lığı'nda da CF-104 uçaklarına geçiş yapılmıştır.²⁰⁵⁵

1987 yılında Hava Kuvvetleri'ne F-16 pilotu yetiştirmek üzere Öncel Filo K.lığı göreve başlamıştır. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in katılımıyla 20 Ekim 1987 tarihinde gerçekleştirilen tören ile 4 adet F-16D uçağı bu filoya verilmiştir.²⁰⁵⁶

1987 yılında Hava Atış Bombardıman Destek Grup K.lığı'na İncirlik Tesis K.lığı adı verilmiş, 1995 yılında Hava Kuvvetleri K.lığı Karargâhı'na bağlanmıştır. Birlik, aynı yıl Tanker uçaklarının yerleştirilmesi ile Hava Kuvvetleri'nin stratejik meydanı olmuştur. 1997 yılında tugay düzeyine yükseltilmiş, 1998 yılında Hava Kuvvetleri K.lığı'nın emri ile birlik bağılı “*Tanker Uçakları Filo K.lığı*”nın adı “*101'inci Havada Yakıt İkmal Filo K.lığı*”, ardından

²⁰⁵¹ Lantırn Sistemi, gece şartlarında düşük seviyeden seyrüsefer ve bomba atma kabiliyeti kazandıran bir sistemdir.

²⁰⁵² “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 108, 110; “Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 67.

²⁰⁵³ Cessna C-550 Citiation-II Uçağı: 2 adet Citiation-II uçağı Hava Kuvvetleri için tedarik edilmiştir. 11'inci Ana Ulaştırma Üs K.lığı'nda hizmet vermektedirler.

²⁰⁵⁴ Kline, *Türk Havacılık Kronolojisi*, 375.

²⁰⁵⁵ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 149.

²⁰⁵⁶ Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 67.

“10’uncu Tanker Üs K.lığı” olmuştur. Üs teşkilatında KC-135R²⁰⁵⁷ tanker uçaklarından oluşan 101’inci Havada Yakıt İkmalî (HYİ) Filosu yer almaktadır.²⁰⁵⁸

Hava Ulaştırma Grup K.lığı’nın teşkilat bağlantısı, 1988 yılında Hava Lojistik K.lığı’na, 1991 yılında Hava Kuvvetleri K.lığı’na yapılmıştır. VC-7 Viscount uçaklarının hizmet dışı kalması üzerine G-1159C Gulfstream-IV²⁰⁵⁹ uçağı 1992 yılında 224’üncü Özel Filo K.lığı’na katılmıştır. 1988 yılında faaliyetleri durdurulan 223’üncü Filo K.lığı 1992 yılında CN-235 uçakları ile yeniden açılmıştır. Hava Lojistik K.lığı, 3 Nisan 1989 tarihinde Hava Kuvvetleri K.lığı’nda ikmal, bakım, ulaştırma, istihkam ve diğer lojistik hizmetlerin günün ihtiyaçlarına cevap vermesi, Hava Kuvvetleri’nin sistem, malzeme, fon ve teknik yönetim fonksiyonlarının icra edilmesi maksadıyla Ankara-Etimesgut’ta kurulmuştur.²⁰⁶⁰ 1991 yılında Hava Lojistik K.lığı’na bağlı olan 12’nci Hava Ulaştırma Ana Üs K.lığı ve Hava Ulaştırma Grup K.lığı Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı’na bağlanmıştır. 1999 yılında Hava Ulaştırma Grup K.lığı’nın adı 11’inci Hava Ulaştırma Ana Üs K.lığı olarak değiştirilmiştir.²⁰⁶¹ Hava Kuvvetleri bünyesinde bulundurduğu ulaştırma uçakları (A-400M, C-130, C-160, CN-235 vb.) ile yurt içi, yurt dışı ve okyanus ötesinde malzeme ve personel ulaştırması görevlerini icra etmektedir. Ayrıca, ulaştırma üniteleri, arama-kurtarma, hava indirme, havadan birlik ve malzeme atma, atlatma ve ambulans uçak kabiliyetine sahiptir.²⁰⁶²

141’inci Filo K.lığı’ndaki F-104 uçuşları 26 Haziran 1989 tarihinde sona ermiş, ilk 40 adet tek kişilik F-16C uçağı 1990 yılında filo envanterine girmiştir. 1989 yılında 142’nci Filo K.lığı ise TUSAŞ’ta üretilen 20 adet F-16C/D uçağı ile donatılmıştır. Bu filo, Hava Kuvvetleri’nin ilk muharip F-16 filosu olmuştur.²⁰⁶³ 8 Ocak 1991 tarihinde 141’inci Filo K.lığı’na ait 2 adet F-16D uçağı ilk defa HYİ gerçekleştirmiştir.²⁰⁶⁴ 1993 yılında 4’üncü Ana

²⁰⁵⁷ KC-135R Uçağı: Havadan yakıt ikmal uçağıdır. Hava Kuvvetleri’nin harekât menziline, harekât etkinliğinin ve beka kabiliyetinin artırılması ihtiyacı nedeniyle satın alınmıştır. 4 motorlu, maksimum irtifası 47.000 feet (14.300 m.), menzili 11.000 NM., maksimum sürati 0.9 mach’dır. Mürettebatı 2 pilot, 1 seyrüsefer subayı ve 1 boom operatöründen oluşmaktadır. Toplam 36.000 libre (16.344 kg.) yük taşınabilmektedir. Aldığı maksimum yakıt 203.288 libre’dir (92.293 kg.). 1995 yılında 2 adet uçak ABD Hava Kuvvetleri’nden kiralanmıştır. 1996 yılı sonundan itibaren KC-135R uçaklarının alınması ile kiralık uçaklar geri verilmiştir. Hâlen 7 adet KC-135R uçağı 101’inci Tanker Filo K.lığı’nda görevine devam etmektedir. Bkz., *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 165-166.

²⁰⁵⁸ “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 110.

²⁰⁵⁹ G-1159C Gulfstream-IV Uçağı: Komuta-Kontrol uçağıdır. Toplam 3 adet Gulfstream-IV uçağı Hava Kuvvetleri’ne dâhil olmuştur. 2008 yılında uçaklardan 1 adedi Türk Hava Yolları’na verilmiş olup, hâlen 2 adet uçak 212’nci Filo K.lığı’nda hizmete devam etmektedir. Bkz., “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 109.

²⁰⁶⁰ *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 224; Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 67; “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 94.

²⁰⁶¹ *11’inci Hava Ulaştırma*, 44-45.

²⁰⁶² *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 224-225.

²⁰⁶³ “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 108; Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 67.

²⁰⁶⁴ Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 67; “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 108.

Jet Üs K.lığı'nın Mürted olan ismi Harekât Komutanı olarak görevliyken 11 Haziran 1968 tarihinde şehit olan Albay Erol Akıncı adına ithafen “Akıncı” olarak değiştirilmiştir.²⁰⁶⁵

7 Ekim 1992 tarihinde Türk Hava Kuvvetleri'nin yedinci akrotimi “*Türk Yıldızları*” kurulmuştur. Türk Yıldızları akrotimine tahsis edilen 9 adet NF-5A ve 1 adet NF-5B uçağında gerçekleştirilen tadilat ve değişiklikler Temmuz 1994'te bitirilmiştir. Türk Yıldızları akrotimi, 5 Ekim 1993 tarihinde 8'inci Ana Jet Üs K.lığı/Diyarbakır'da yapılan F-16 aktivasyon törenleri ile 29 Ekim 1994 tarihinde Ankara'da icra edilen Cumhuriyet Bayramı seremonilerinde gösteri uçuşu yaparak kamuoyuna tanıtılması sağlanmıştır. 132'nci Filo bünyesinde kurulan Türk Yıldızları, yapmış olduğu görevin özelliği ve yoğunluğu göz önünde bulundurularak bağımsız bir filoya dönüştürülmüş ve “*134'üncü Akrotim Filo K.lığı*” olarak adlandırılmıştır. Türk Yıldızları akrotimi, günümüzde 7 adet süpersonik uçak ile gösteri yapan dünyanın nadir timlerinden birisi hâline gelmiştir.²⁰⁶⁶

25 Kasım 2009 tarihinde başlatılan Türk Hava Kuvvetleri'ni yurt içi ve yurt dışında temsil edecek ikinci bir akrobasi timi oluşturulması programı kapsamında, 14 Ocak 2010 tarihinde “*SOLOTÜRK*” akrobasi uçağı faaliyete geçirilmiştir. 18 Mayıs 2010 tarihinde “*Tek F-16 Gösteri Uçuşu*” olarak ilk eğitim uçuşu gerçekleştirilmiştir. Hava Kuvvetleri'nin tek kişilik akrotimi SOLOTÜRK ilk gösteri uçuşunu 1 Eylül 2010 tarihinde 4'üncü Ana Jet Üs Komutanlığı/Ankara'da yerine getirmiştir. SOLOTÜRK, günümüzde yurt içi ve yurt dışında gösteri uçuşları gerçekleştirmeye devam etmektedir.²⁰⁶⁷

3.4.4.1. Dünyada Hava Kuvvetleri

3.4.4.1.1. ABD

A-10 Thunderbolt II, düşük irtifa ve düşük hızda manevra yapabilen, isabetli silah sevk yeteneği olan basit ve etkili, her türlü yer hedefine özellikle de tank ve zırhlı araçlara saldırabilen iki motorlu bir jet uçağıdır.²⁰⁶⁸ F-16 uçağı, aktif filolardaki F-4'lerin yerini almak ve hava yedek birliklerindeki teçhizatı modernize etmek amacı ile geliştirilmiştir. İlk kez, 1979 Ocak'ında Taktik Hava K.lığı'na bağlı 388'inci Hava Üssü'nde göreve başlamıştır. ABD Hava

²⁰⁶⁵ Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 68.

²⁰⁶⁶ “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 108; *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 214-218.

²⁰⁶⁷ *Kuruluşundan Günümüze Türk*, Cilt III, 218-220.

²⁰⁶⁸ A-10 Thunderbolt II Uçağı: ABD tarafından 1977 yılında hizmete sokulmuştur. 745 adet üretilmiştir. Soğuk savaş döneminde alçak uçuşla SSCB tank ve zırhlılarını imha etmek üzere tasarlanmıştır. “*Tank Katili*” olarak bilinmektedir. Çok çeşitli silahlar taşıyabilmekte, havada uzun süre kalabilmekte ve geniş savaş yarıçapı ile etkin bir silah olarak görev yapabilmektedir. Tipik bir zırhlı araç yakın hava desteği görevinde, 150 mil uçtuktan sonra bir saat kadar görev bölgesinde kalabilmektedir. Silahları: Bir adet 30 mm.lik GAU-8/A topu, sekiz adet kanat altı ve üç gövde altı silah istasyonunda, çeşitli serbest düşüslü, güdümlü bombalar, silah pod'ları ya da altı adet AGM-65 Maverick füzesi ve jammer (radyo karıştırıcı) podları taşıyabilmektedir. Bkz., *M5 Savunma ve Silah Sistemleri Dergisi*, 29 (1986), 18.

Kuvvetleri, 1980 Şubat'ında, uçağın geliştirilmesi için, Çok Uluslu Aşamalı Geliştirme Programı yapmıştır.²⁰⁶⁹ F-117A Nighthawk, dünyanın radara yakalanmama teknolojisiyle geliştirilmiş ve 1981 yılında hizmete girmiş ilk hava aracıdır. Dünyada sadece ABD Hava Kuvvetleri tarafından kullanılmıştır. ABD Hava Kuvvetleri, envanterindeki F-117'leri 2008 yılından itibaren daha başarılı olan yeni nesil F-22'lerle değiştirmiştir. ABD Stratejik Hava Kuvvetleri'nin B-1B uzun menzili bombardıman uçağı ile takviyesi, ilk uçağın Texas'taki Dyess Hava Kuvvetleri Üssü'ne 29 Haziran 1985 tarihinde teslimi ile başlamıştır. B-1B uçağı, B-52'den daha küçük olmasına rağmen, geliştirilmiş motor performansı ve ileri aerodinamik teknoloji sayesinde daha büyük bir silah yükü taşıyabilmektedir.²⁰⁷⁰ B-2, nükleer ve konvansiyonel bombalar taşıma kapasitesine sahip, çok rollü ve radara yakalanmayan (hayalet) bombardıman uçağıdır.²⁰⁷¹

3.4.4.1.2. SSCB

Günümüzde 789 adet Av/Önleme uçağı bulunmakta olup, bunlardan MIG-29 Fulcrum, 1983 yılında hizmete giren, üstün manevra yetenekli bir kısa menzil hava muharebe ve savunma uçağıdır. Uçağın NATO ve Batı'daki karşılıkları F-15, F-16, F-18'dir. 28 adet ülkede kullanılmaktadır. Su-27'lerle birlikte Rus Hava Kuvvetleri'nin ana avcı gücünü oluşturmaktadır.²⁰⁷² SU-27 Flanker, 1984 yılında hizmete girmiş, uzun menzilli, çok yüksek

²⁰⁶⁹ F-16 Uçağı: Tek kişilik F-16A ve iki kişilik F-16B modellerine uygulanan ileri teknolojiler sayesinde bu uçaklar, şimdiye kadar yapılmış en mükemmel, manevra kabiliyetleri en yüksek uçaklar olarak ortaya çıkmışlardır. F-16, bileşik yapım maddelerinin kullanılması ile hafif bir gövde yapısına sahiptir. Ayrıca, azaltılmış statik denge marjının getirdiği düşük sürtünme oranı, yan lövy ve elektrik uçuş kontrolü kontrol sistemi, 30 derece geriye eğik pilot koltuğunun sağladığı yüksek g toleransı geniş görüş alanı, tek parçalı kubbe kanopi (kokpit kapağı) ve otomatik değişebilen kanat kenarı flapları, uçağa büyük etkinlik kazandırmıştır. Daha sonra yapılan F-16C modelleri, geliştirilmiş kokpit ekranları ile takviye edilmişlerdir. Yine geliştirilmiş bir atış kontrol radarı sayesinde, uçak, birden fazla hedefe ve birbiri ardına AMRAAM havadan-havaya füzeler atabilmektedir. Geliştirme Programı çerçevesinde modernize edilen ilk F-16C (tek kişilik) ve F-16D (iki kişilik) uçakların Taktik Hava Komutanlığı'na teslimi 1985 Ocak ayında gerçekleştirilmiştir. Bkz., *M5 Savunma ve Silah Sistemleri Dergisi*, 28 (1986), 15.

²⁰⁷⁰ B-1B Bombardıman Uçağı: Elektronik karıştırma ekipmanı, infraruj karşıt önlem, radar bulma ve uyarı sistemleri ile düşman savunma sistemlerinin safsız bırakılmasına yarayan diğer bazı sistemlerle donatılmıştır. B-1B, çok alçak irtifadan ve çok yüksek süratle uçtuğundan, düşman önleme av uçakları tarafından önlenememesi de çok güçlüdür. Silahları: Üç adet gövde içi silah istasyonunda 8 adet cruise füzesi, 24 adet AGM-69 SRAM (Kısa Menzilli Taarruz Füzesi), 12 adet B-28 ya da B-43 serbest düşüşlü nükleer bomba ya da 24 adet B-61 veya B-83 bombasıdır. Nükleer olmayan rolde ise, 84 adet MK-82 (500 lb), ya da 24 adet MK-84 (2.000 lb) bombasıdır. Ayrıca, 8 gövdealtı istasyonunda, yukarıda belirtilenlere ek olarak 14 adet ACM (ileri Cruise Füzesi), ya da SRAM. Bkz., *M5 Savunma ve Silah Sistemleri Dergisi*, 27 (1986), 22.

²⁰⁷¹ B-2 Bombardıman Uçağı: 1989 yılında ilk uçuşunu gerçekleştiren B-2'nin kanadı radara yakalanmayı en aza indirmek üzere özel bir dizayn ile imal edilmiştir. Şu ana dek üretilen en pahalı uçak olup, bir tanesinin tahmini fiyatı 1,157 milyar ile 2,2 milyar ABD doları arasındadır. Motor, gövde kanat ve kuyruk birlikte değerlendirilebilmektedir. Geriye doğru daralan bir görünümü vardır. basamaklı tip pilot kabini mevcuttur. Motorları gövde altındadır. Hava alıkları pilot kabininin iki yanına yerleştirilmiştir. Mürettebatı 2'dir. Bkz., Atalan, "Modern Hava Sistemleri II", 89.

²⁰⁷² MIG-29 Fulcrum: SSCB tarafından 1.600 adetten fazla üretilmiştir. İlk turbofan motorlu hava muharebe uçağıdır. Tek kişilik ve çift motorludur. Motorlar gövde yanında arkaya doğru yarım kanat altına gizlenmiştir. Menzili 3.500 km. ye çıkarılmış, kara saldırı görevlerini üstlenebilecek tarzda modernize edilmiştir. Havada bir sefer yakıt ikmali ile menzili 5.500 km'ye çıkmaktadır. Üstün manevra yeteneğine sahiptir. Dünyanın ilk kaska monteli nişanlama sistemine sahip uçağıdır. Silahları: 6 ad. AA-8 füzesi, 6 ad. AA-10 füzesi ve 23 mm.lik toptur.

irtifada çalışma yeteneğine sahip, hava üstünlüğü gerektiren operasyonlar için üretilmiş bir av-önleme uçağıdır.²⁰⁷³

3.4.4.1.3. Fransa

Mirage-2000, 1970'li yılların sonunda başarılı olan Mirage-III'ten tasarlanarak 1982 yılında hizmete giren tek motorlu bir savaş uçağıdır.²⁰⁷⁴

3.4.4.1.4. İngiltere

Tornado, İngiltere, İtalya ve Almanya tarafından üretilerek 1979 yılında hizmete girmiştir. Lazer güdümlü bombalar taşıyabilmektedir. İlk kez Körfez Savaşı'nda kullanılmıştır.²⁰⁷⁵

3.4.5. Jandarma Kuvvetleri

1970-1980 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde Jandarma Genel K.lığı görev özelliklerine uygun silah ve özel malzemeler ile donatılmaya ve motorize olmaya başlamıştır. Bu dönemde, Alman üretimi Unimog (motorlu araç)-S 404²⁰⁷⁶ ve ABD üretimi jeep araçları ile motorlu iç

SSCB, İran, Hindistan, Ukrayna, Azerbaycan, Kuzey Kore, Cezayir ve Suriye tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Hava Sistemleri II", 70-71.

²⁰⁷³ SU-27 Flanker: SSCB tarafından 680 adet üretilmiştir. Gövdeye monteli iki turbojet motora sahiptir. Gövde boyunca kanatların altına monte edilmiş dört köşe hava alıklarına sahiptir. Gövde, hava alıklarından kuyruğa kadar diktir. Sivri uçlu bir buruna sahiptir. Geriye itilmiş kanatçıklar, dört köşe uçlarla inceltilmiş ve motorların dışına monte edilmiştir. Flatlar ortaya monteli, geriye itilmiş ve inceltirilmiştir. Su-33 Flanker-D Filo Savunma Av-Önleme uçağı Su-27 tasarımından uçak gemisinde kullanım amacıyla geliştirilmiştir. Başlıca farkları kuyruk kancası ve kanatlarıdır. Su-30 iki koltuklu, çift rollü, bütün hava şartlarına uygun havadan havaya ve derin yasak görevler için uyarlanmış avcı uçağıdır. Daha ileri versiyonları, Su-34 Fullback vurucu avcısı ve Su-35 Flanker-E geliştirilmiş hava savunma avcısıdır. SU-27 Flanker, SSCB, Almanya, Çin ve Ukrayna tarafından kullanılmaktadır. Bkz., *M5 Savunma ve Silah Sistemleri Dergisi*, 23 (1986), 2-3.

²⁰⁷⁴ Mirage-2000 Uçağı: Fransa tarafından 600 adet üretilmiştir. 4 tona kadar yakıt taşıyabilmektedir. Kanat altındaki atılabilir yakıt depoları bu miktarı önemli ölçüde artırmaktadır. Mirage 2000, 6.3 tona kadar mühimmat taşıyabilmektedir. Bu yükler her kanat altında 2 istasyon, gövde altında 5 istasyon olmak üzere 9 istasyon vasıtasıyla taşınmaktadır. Gövdeye alttan bağlı delta (üçgen) kanat mevcuttur. Motor gövde yanında dairevi hava alıkları mevcuttur. Motor egzozları kuyruk dikmesinin arkasına uzanmaktadır. İnce uzun bir burun ve kamburumsu bir genel görüntü mevcuttur. Silahları: 30 mm.lik DEFA 554 topu, 2 ad. Matra 530 füzesi ve 2 ad. Matra 550 füzesidir. Fransa, Mısır, Hindistan, Yunanistan, BAE, Tayvan, Katar ve Peru tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Hava Sistemleri II", 58.

²⁰⁷⁵ Tornado Uçağı: 992 adet üretilmiştir. Önleme görevinde kullanılmaktadır. Kanat, gövdeye üstten bağlanmış, değişken geometrilili, geriye doğru daralan ok açılı ve köşeli küt uçludur. Gövdede iki turbojet motor mevcuttur. Kanat köklerinin önünden gövde boyunca uzanan, kutu şekilli köşegen hava alıkları vardır. Çift egzozu bulunmaktadır. Gövde, belirgin iğne burunlu olup, orta bölümde kalınlaşıp kuyruğa doğru daralmaktadır. İngiltere, Almanya, İtalya ve Suudi Arabistan tarafından kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Hava Sistemleri II", 82.

²⁰⁷⁶ Unimog-S 404: Mercedes-Benz firmasının ürettiği, tüm arazi ve hava koşullarında hareket edebilmek amacıyla tasarlanmış bir kamyonudur. Türk ordusunun en önemli taktik tekerlekli askerî taşıma kamyonudur. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Unimog>. Erişim 15.02.2021.

güvenlik ve sınır devriye müdahale hizmetlerine başlanmış, G-3²⁰⁷⁷ ve MG-3²⁰⁷⁸ tüfekleri ile MP-5 makineli tabancalar standart hâle getirilmiş, ilk defa kalkan gibi toplumsal olaylara müdahale ve görüş kabiliyetini artırmak maksadıyla optik malzeme temini yapılmıştır.²⁰⁷⁹

Jandarma Kuvvetleri, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'na 2 adet Jandarma Komando Taburu ile katılmıştır. Bu harekâta taburlar Sihari deresinde 24 araçlık Rum konvoyunun tamamen yok edilmesi ve Beşparmak dağlarının güvenliğini sağlanması görevlerini başarılı bir şekilde icra etmişlerdir.²⁰⁸⁰ Jandarma Genel K.lığı, hafif silah teknolojisindeki gelişmeleri yakından takip etmiş, 1970'li yıllarda 7,62 mm.lik G-3 piyade tüfeklerini, 9 mm.lik MP-5 (Akrep) makineli tabancaları²⁰⁸¹ envanterine dâhil ederek modernizasyona başlamış ve Türkiye'deki silah teknolojisinin gelişmesine öncülük etmiştir. Bu dönemde Türk Jandarması'na 60 mm.lik ve 89 mm.lik roketatar ve 60 mm.lik havan gibi silahlar Kara Kuvvetleri K.lığı aracılığı ile teslim edilmiştir.²⁰⁸²

26 Ağustos 1975 tarihinde Ankara'da, Jandarma Eğitim Tümen K.lığı, 22 Ağustos 1980 tarihinde ise Foça'da, 1'inci Jandarma Komando Tugay K.lığı kurulmuştur.²⁰⁸³ Jandarma Hava Birlikleri'nin artmasına paralel olarak, 21 Mart 1978 tarihinde Jandarma Genel K.lığı'nın emri ile Jandarma Hava Grup Komutanlıkları oluşturulmuştur. Jandarma Hava Grup K.lığı

²⁰⁷⁷ G-3 Piyade Tüfeği: 05 Ağustos 1967 tarihinde Alman Rheinmetall GMBH-Düsseldorf firmasıyla yapılan anlaşma gereğince yurdumuzda imalleri sağlanmıştır. Türkiye 1968 yılında patentini almış ve MKEK tarafından üretilmeye başlanmıştır. 7,62 mm. çapında MKEK imali G-3 modeli, barut gazının geri tepmesi ile tam ve yarı otomatik çalışan, hava ile soğuyan, şarjör ile doldurulan piyadenin atış ve göğüs göğüse muharebede kullandığı bir silahtır. Avcı erinin esas silahıdır. Her türlü muharebede kolaylıkla kullanılır. Makineli tüfeklerin atışlarını tamamlamaktadır. Yakın mesafeden süngü takılı olarak kullanılmaktadır. Bkz., Atalan, "Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları", 20; Vahit Köse, *Silah Uzmanının El Kitabı, Tüm Dünyanın Kullandığı Hafif Silahlar*, Ankara: Yayınevi Yok, Yayın Yılı Yok, 202-215.

²⁰⁷⁸ MG-3 Makineli Tüfek: 05 Ağustos 1967 tarihinde Alman Rheinmetall GMBH-Düsseldorf firmasıyla yapılan anlaşma gereğince yurdumuzda imalleri sağlanmıştır. 7,62 mm. çapında, şeritle dolan ve otomatik olarak çalışan piyadenin destek silahıdır. Sehpa ve dürbünü takıldığında ağır makineli tüfek olarak kullanılmaktadır. MG-3 geri tepmeyle çalışan bir silahtır. Bu silahta mermilerin sürülmesi ve doldurulmasında olduğu gibi boş kovanların çıkarılması ve fırlatılmasında geri tepmeden istifade edilmektedir. Mühimmat çeşitleri; eğitim, normal, izli ve manevra fişegidir. Almanya, 1938 yılında 7,92 mm. çapında hava ile soğuyan MG-34'leri geliştirmiştir. MG-3 ve MG-1A3'lerin ilk modeli MG-34'lerdir. 1968 yılından itibaren G-3 piyade tüfekleri ile birlikte MKEK tarafından imal edilen MG-3'ler bugün Türk ordusunda kullanılan M1914, G-3 A4 ve G-3 A6'ların yerini almıştır. Piyade mangalarında hafif makineli tüfek takım karargâhlarında ise ağır makineli tüfek olarak kullanılmaktadır. Diğer makineli tüfeklere nazaran atış sürati yüksek bir silahtır. Bkz., Köse, *Silah Uzmanının*, 231-256; Atalan, "Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları", 73.

²⁰⁷⁹ *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 323.

²⁰⁸⁰ *Cumhuriyetin 70'inci Yıldönümünde*, 58; *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 275.

²⁰⁸¹ MP-5 (Akrep) Makineli Tabanca: Almanya üretimi, 9 mm. çapında yarım ve tam otomatik olarak çalışan, her türlü nişan vaziyetinde kolayca ateş edebilen, sabit namlulu, geri tepme ile çalışan, yakın muharebe silahıdır. Yakın muharebe ve göğüs göğüse muharebede, bilhassa girmede düşmanı sindirmek, ormanlarda ve meskûn mahallerde, zayıf görüş şartları altında kullanılan bir silahtır. Geri tepme sistemi ile çalışmaktadır. 9 mm.lik normal sivri ve eğitim fişegi vardır. Bu silah, özel polis ve anti terör timlerinin kullanımı için üretilmiştir. Standart MP-5'lerin oldukça kısa modelidir. Ayarlanabilir sağlam bir nişangâhla donatılmıştır. İhtiyaç duyulduğunda dürbün takılabilmektedir. G-3 piyade tüfeği esas alınarak imal edilmiştir. Bkz., Köse, *Silah Uzmanının*, 191-197; Atalan, "Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları", 146.

²⁰⁸² *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 323.

²⁰⁸³ *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında*, 358.

Diyarbakır ve Ankara’da, Helikopter Filo K.lığı Van’da ve Havacılık Ana Depo K.lığı Ankara’da kurulmuştur. Ankara Jandarma Hava Grup K.lığı’na bağlı olan Narkotik Filo K.lığı 1970’li yılların başlarında bir “Kısım” hâlindeyken 1977 yılında Jandarma Hava Grup K.lığı bünyesine bir filo olarak dâhil edilmiştir. Narkotik Filo K.lığı, envanterindeki Rockwell S-690A Turbo Commander, PA-32 Piper, F-182 P Cessna ve 2 narkotik değerlendirme laboratuvarı ile havadan fotoğraf çekimi ve bu fotoğrafların analizi vasıtasıyla haşhaş ekim bölgelerinin havadan tespiti maksadıyla kurulmuştur.²⁰⁸⁴

1980’li yıllarda Jandarma Genel K.lığı: Karargâh ve Bağlı Birlikleri, Kurumlar, Sabit, Komando, Eğitim Birlikleri, Seferde Kuruluşu Değiştirerek Kara Kuvvetleri K.lığı Emrine Girecek Birlikler, Seyyar Jandarma Birlikleri veya Kara Kuvvetleri Benzeri Birlikler, Jandarma Deniz Bölge Komutanlıkları, Özel Birlikler ve Özel Kurumlar şeklinde teşkilatlanmıştır. Personel kadrosu 150.000 dolayında subay, astsubay, erbaş, er, sivil memur ve işçiden oluşmaktadır.²⁰⁸⁵

Kıyılar ile karasularının korunması sorumluluğu, 1982 yılında yürürlüğe giren 2692 Sayılı “*Sahil Güvenlik K.lığı Kuruluşu*” Kanunu ile Sahil Güvenlik K.lığı’na verilmiştir.²⁰⁸⁶ Jandarma teşkilatı 1983 yılında çıkan 2803 Sayılı “*Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri*” Kanunu ile tekrar düzenlenmiştir. Kanun ile, jandarmanın askerî güvenlik ve kolluk kuvveti olduğu belirtilmiştir.²⁰⁸⁷ Bu Kanun doğrultusunda, jandarmanın dört temel görevi bulunmaktadır. *Mülki Görevleri*: Güvenlik ile kamuda düzeni yerine getirmek, her türlü kaçakçılığa karşı gerekli tedbirleri almak, suç işlenmesini önlemek, ceza infaz kurumlarının ve tutukevlerinin dış korunmasını sağlamaktır. *Adli Görevleri*: Suç ve suçluları tespit etmek, takip etmek, yakalayarak adli mercilere teslim etmektir. *Askerî Görevleri*: Askerî Kanun ve nizamların gereği olan görevlerini yerine getirmek, sıkıyönetim ve savaş durumlarında ilgili kuvvet ile Kara Kuvvetleri’nin komutasına geçmek ve geri kalan kuvvetler ile normal görevlerine devam etmektir. *Diğer Görevleri*: Diğer Kanun ve nizam hükümleri ile verilen özel koruma ve kollama görevleridir. Jandarma Genel K.lığı bu Kanun’a göre, eğitim ve öğretim bakımından Genelkurmay Başkanlığı’na, güvenlik açısından İçişleri Bakanlığı’na karşı sorumludur.²⁰⁸⁸

1980’li yıllarda araç ve optik malzeme ve silah sanayinde meydana gelen gelişmeler jandarmanın donatımını da etkilemiş ve modern Türk Jandarması oluşturulmaya başlanmıştır.

²⁰⁸⁴ *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 339.

²⁰⁸⁵ *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 276.

²⁰⁸⁶ *Resmi Gazete*, S. 17753, 13.07.1982.

²⁰⁸⁷ *Resmi Gazete*, S. 17985, 12.03.1983, 1.

²⁰⁸⁸ *Resmi Gazete*, S. 17985, 12.03.1983, 2.

Jandarma Genel K.lığı Birlikleri'nin VHF/FM telsiz cihazları ile donatılması amacıyla ASELSAN A.Ş. ile imzalanan 23 Şubat 1981 tarihli ek protokolün bazı maddelerinde değişiklik yapılması 21 Haziran 1984 tarihinde kararlaştırılmıştır.²⁰⁸⁹ 1986 yılından itibaren Heckler ve Koch firması ürünü 9 mm.lik MP-5 makineli tabancalar MKEK tarafından üretilmeye başlanmış, bu tabancalar jandarmanın en önemli ateş gücünü oluşturmuştur. Bu yıllarda jandarmanın harekât kabiliyeti ve görüş gücü yeteneği bakımından hızlı bir gelişme dönemine girilmiştir. Büyük bölümü yerli olarak üretilen Land-Rover marka arazi tipi devriye ve müdahale araçları ile Renault ve Kartal marka yol tipi devriye ve müdahale araçları ile donatılarak hareket kabiliyeti artırılmış, Almanya üretimi Panzer, Condor, İngiltere üretimi Shorland gibi araçlar alınarak zırh kabiliyeti kazandırılmıştır. Teknolojideki gelişmelere paralel olarak gece görüş gözlüğü, hedef noktalayıcısı, gece görüş el dürbünü ve keskin nişancı el dürbünleri temin edilmiştir.²⁰⁹⁰

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan terör örgütü eylemlerine karşı mücadele eden sıkıyönetim uygulamasının 19 Temmuz 1987 tarihinde kaldırılması ile yerine Anayasa'nın 121'inci maddesinin verdiği yetkiye dayanarak “*Olağanüstü Hal Bölge Valiliği*” kurulmuştur.²⁰⁹¹ Bu valiliğe 8 adet ilin valisi bağlanarak bölge valiliği Diyarbakır'da görevine başlamıştır. Zabıta hizmeti yürüten Jandarma Birlikleri ise kolordu düzeyinde “*Jandarma Asayiş K.lığı*” ismi ile tekrar teşkilatlanarak 286 Sayılı KHK ile Olağanüstü Hal Bölge Valisi'ne bağlanmıştır. Bölge Valisi'ne gerektiği hallerde bu birliği mobil olarak kullanma yetkisi de verilmiştir. 1990 yılında Batman ve Şırnak ilçelerinin il olması ile bu iller de OHAL bölgesine dâhil edilmişlerdir.²⁰⁹²

1988 yılında Genelkurmay Başkanlığı'nca görülen lüzum üzerine 3497 Sayılı Kanun gereğince kara sınırlarının kollanması ve asayişin yerine getirilmesi sorumluluğu Kara Kuvvetleri K.lığı'na geçmiştir.²⁰⁹³ Türkiye sınırlarının; kuzeyde 154 km.lik bölümü hariç İran ile, Irak sınırının tamamı (337 km.) ve Suriye sınırlarının 83 km.lik bölümü Jandarma Birlikleri'nce; Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Yunanistan ile İran ve Suriye sınırlarının geriye kalan bölümünün koruması ise, Kara Kuvvetleri K.lığı birliklerince yapılmaktadır. Güvenlik ve asayiş görevinin, iyi yetişmiş ve mesleğinde uzmanlaşmış personel tarafından yürütülmesini sağlamak ve belirlenen görev kadro yerlerinde devamlı statüde personel istihdam ederek, hizmette verimi artırmak maksadıyla, 1988 yılında çıkarılan 3466

²⁰⁸⁹ Jandarma Genel K.lığı Birliklerinin VHF/FM telsiz cihazları ile donatılması amacıyla ASELSAN Anonim Şirketi ile imzalanan ek protokolün bazı maddelerinde değişiklik yapılması. BCA, 30-11-1-0/592-30-4, (21.06.1984).

²⁰⁹⁰ *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 326.

²⁰⁹¹ *Resmî Gazete*, S. 19517, 14.07.1987.

²⁰⁹² *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 276.

²⁰⁹³ *Resmî Gazete*, S. 19997, 22.11.1988.

Sayıli Uzman Jandarma Kanunu²⁰⁹⁴ ile 1989 yılından itibaren Uzman Jandarma yetiştirilmeye başlanmıştır.²⁰⁹⁵

Jandarma Kuvvetleri 1990-1998 yılları arası dönemde araç, silah ve sistemleri bakımından büyük bir yapılanma içine girmiş, teknolojik gelişmelere paralel yerli üretim esas alınarak modern teçhizatlar ile donatılmıştır. 1990 yılına gelindiğinde özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde meydana gelen olaylar, sınır fiziki güvenliği ve 24 saat esasına göre iç güvenlik ve asayiş görevi Türk Jandarması'nın teşkilat ve malzeme yönünden modernizasyonunu zorunlu hâle getirmiştir. Jandarma Komando Birlikleri reorganize edilerek tim teşkilatına geçilmiştir. Teşkilat değişikliğinin getirdiği 60 mm.lik ve 81 mm.lik havan, 57 mm.lik ve 75 mm.lik top gibi silahlar, 12,7 mm.lik uçaksavar makineli tüfek ihtiyacı Kara Kuvvetleri K.lığı imkânlarından faydalanılarak karşılanmıştır. Teknolojik gelişmelere paralel olarak Jandarma Komando ve Özel Harekât Birlikleri 5,56 mm.lik M-16²⁰⁹⁶ ve G-41²⁰⁹⁷ piyade tüfekleri ile 3'lü darbeler hâlinde atış yapabilme imkânına sahip 5,56 mm.lik HK-23²⁰⁹⁸ makineli tüfeklerle donatılmıştır. 40 mm.lik HK-69/79 mm.lik bombaatar, 60 mm.lik komando havanı²⁰⁹⁹ ve 81 mm.lik UT-1 havan²¹⁰⁰ tedarik edilerek bu birliklere tahsis edilmiştir. Yerli sanayide meydana gelen gelişmelerden azami derecede istifade edilmiş, standartların belirlenmesinde yerli üretimi araç, silah ve optik/optronik malzemeler kullanılmıştır. İç Güvenlik Harekâtı'nda birlik ve malzeme intikallerinin önem kazanması nedeniyle kamyon,

²⁰⁹⁴ Resmi Gazete, S. 19832, 04.06.1988.

²⁰⁹⁵ Cumhuriyetin 70'inci Yıldönümünde, 59.

²⁰⁹⁶ M-16 Piyade Tüfeği: ABD tarafından üretilen, 5,56 mm. çapında, gaz basıncı ile otomatik ve yarı otomatik olarak çalışabilen, hava ile soğuyan, şarjörle dolan, kullanımı kolay, oldukça hafif bir piyade tüfeğidir. Geri tepme sistemi ile çalışmaktadır. Mühimmatı; normal, eğitim ve manevra fişegidir. Bkz., Köse, *Silah Uzmanının*, 53-74; Atalan, "Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları", 26-27.

²⁰⁹⁷ G-41 Piyade Tüfeği: Alman Heckler & Koch firmasının G-3 piyade tüfeği sistemine dayanan yeni ürünüdür. Geri tepmeli bir silah olarak, mekanizması gecikmeli makara kilitlemesi ile çalışmakta olup, namlusu sabittir. Mühimmatı; normal, izli, manevra ve eğitim fişegidir. 30 mermi kapasiteli şarjörle beslenmektedir. NATO standartlarına göre 5.56 mm.lik mühimmat atacak şekilde üretilmiştir. Bkz., Köse, *Silah Uzmanının*, 222-230.

²⁰⁹⁸ HK-23 Makineli Tüfeği: Alman Heckler & Koch firmasının geri tepmeli, makaralı mekanizma sistemi ve kapalı mekanizma sistemi ile ateş eden makineli tüfeğidir. Mühimmatı; normal, izli, manevra ve eğitim fişegidir. Tekli, üçlü darbeli ve seri atış için geliştirilmiş tetik mekanizması vardır. Ağırlık merkezine monteli silah taşıma kulpu vardır. Silahların hizmet ömrü 60.000 atımdan fazladır. Bkz., Köse, *Silah Uzmanının*, 257-269; Atalan, "Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları", 72.

²⁰⁹⁹ 60 mm.lik Komando Havanı: MKEK üretimi olup, bir askı vasıtası ile omuzda kolayca taşınabilen bir havandır. Bir araçtan veya yerden ataeşlenebilmektedir. Özel çelikten imal edilmiş, düz namlulu, ağızdan yüklemeli, yakın muharebe silahıdır. Mürettebatı 4 kişi olmasına rağmen 2 kişilik mürettebat ile (doldurucu ve nişancıdan oluşan), hâlen Komando, Terörizmle Mücadele Harekâtı ve Jandarma Birlikleri'nde kullanılmaktadır. 60 mm.lik Komando tipi havan, namlu, beşik ve döşeme tertibatı, nişangâh düzeni ve çatal ayaklardan oluşan, ağızdan doldurulan, sabit iğneli, yivsiz setsiz bir silahtır. Bkz., *Makine ve Kimya Endüstrisi A.Ş. Ürün Kataloğu*, 2023, 27; Atalan, "Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları", 363.

²¹⁰⁰ 81 mm.lik UT-1 Havanı: MKEK tarafından üretilmekte olup, hâlen piyade, mekanize piyade bölüklerinin ateş desteğini sağlamak maksadıyla kullanılmaktadır. 81 mm. çapında, yivsiz, 400-2.000 m.de tesirli, maksimum menzili 3.200 m., ağırlığı 62 kg., dakika atış hızı 18-30 atış olup 3 kişi tarafından taşınabilmektedir. Namlu, çatal ayaklı kundak ve döşeme olmak üzere üç ana parçadan meydana gelmektedir. Sabit iğnesi vasıtasıyla ağızdan doldurularak ateşlenmektedir. FMC-Nurol tarafından yeni üretilen GZPT'lere monte edilerek hareket ve süratli mevzi değiştirme kabiliyetleri artırılmaktadır. Bkz., Yılmaz Metin, "Marshall Yardımı", 189; *Makine ve Kimya*, 2023, 28; Atalan, "Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları", 361.

midibüs, otobüs ve tır gibi araçlar ile arazi kabiliyetli pikap araçların tedariki yapılarak birliklere teslim edilmiştir. Yine bu dönemde balistik koruyucu malzemeler ile toplumsal olaylara müdahalede bulunan malzeme tedarikine öncelik verilerek balistik koruyucu yelek, balistik koruyucu başlık, şeffaf kalkan, vizörlü kask, vücut koruyucu teçhizat tedarik edilerek birliklerin kullanımına sunulmuştur.²¹⁰¹

1990'lı yıllarda Jandarma Genel K.lığı; Karargâh ve Bağlı Birlikleri, Kurumlar, İç Güvenlik, Komando ve Eğitim Birlikleri, Seferde Kuruluşu Değiştirerek Kara Kuvvetleri K.lığı Emrine Girecek Birlikler, Seyyar Jandarma Birlikleri veya Kara Kuvvetleri Benzeri Birlikler, Jandarma Sınır Birlikleri, Özel Birlikler ve Özel Kurumlar şeklinde teşkilatlanmıştır. 1990 yılında personel kadrosu 200.000 civarındadır.²¹⁰²

Doğrudan Jandarma Genel K.lığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren İstihbarat Grup K.lığı, 1990 yılı içinde reorganize edilerek Gruplar K.lığı'na dönüştürülmüştür. İstihbaratın temininde sorgulamanın önemi gözönüne alınarak İl Jandarma Komutanlıkları'nda sorgulama odalarının yapımı bitirilmiştir. 1991 yılından itibaren turizmin yoğun olduğu illerde ve karakollarda uygulanmak üzere Turizm Jandarması teşkil edilmiştir. Yeni ve değişik bir devriye kıyafeti kullanan Turizm Jandarması, 19 adet il ve 222 adet Jandarma Karakolu'nda uygulanmaktadır. Jandarma teşkilatında; güvenlik ve asayiş, istihbarat, personel, lojistik, eğitim-öğretim, idari ve mali faaliyetlerin bilgisayar destekli olarak yürütülmesini sağlamak amacıyla, merkeze bağlı bir bilgisayar ağı oluşturulmasına 1992 yılından itibaren başlanmıştır. Jandarma Genel K.lığı ile tabur seviyesine kadar olan birlikler arasında oluşturulan bilgisayar ağı çerçevesinde 103 adet bilgisayar merkezi olarak faaliyete geçirilmiştir. Böylece Jandarma bölgesinde meydana gelen her türlü zabıta olaylarının otomasyona dayalı takibi sağlanmıştır.²¹⁰³ 1990 yılı başlarında SSCB'nin dağılması ve Demirperde ülkelerinin dış dünyaya açılması sonucu başlatılan Türkiye ile Rusya Federasyonu, Bulgaristan ve Doğu Almanya gibi ülkelerle ikili ilişkiler neticesinde, İç Güvenlik Harekâtı'nın maliyetini azaltmak ve envantere mevcut araç ve silah sistemlerinin modernizasyonunu sağlamak amacıyla bahse konu ülkelere; BTR-60/80²¹⁰⁴ zırhlı muharebe araçları, 7,62x39 mm.lik kaleşnikof piyade tüfeği, 7,62x54 mm.lik LMGK kaleşnikof

²¹⁰¹ *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 326.

²¹⁰² *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 277.

²¹⁰³ *Cumhuriyetin 70'inci Yıldönümünde*, 59.

²¹⁰⁴ BTR-60/70/80/90 Zırhlı Muharebe Araçları: 1963 yılında envantere giren BTR-60, SSCB yapımı 3 mürettebatlı, 8x8 lastik tekerlekli ZPT'dir. 1984 yılında envantere giren BTR-80, 3 mürettebatlı, 8 tekerlekli dizel motorlu bir ZPT'dir. Motoru BTR-60 ve 1976 yılında envantere giren BTR-70'in motorlarından şekillendirilmiştir. BTR-70 ve BTR-60 ile aynı yapıdadır. Ancak arka tarafı tekrar tasarlanarak uzunluk artırılmıştır. BTR-80, 1993-1999 yılları arasında Rusya stoklarından satın alınmıştır. TSK'da takriben 240 adet BTR-80 mevcuttur. 1993 yılında ise, Rusya tarafından öncüllerine göre daha yüksek iç hacme ve balistik korumaya sahip BTR-90 üretilmiştir. Atalan, "Modern Kara Sistemleri", 208-209.

makineli tüfekleri, PKM²¹⁰⁵ ve PKMS²¹⁰⁶ makineli tüfekleri, 7,62x54 mm.lik Dragunov (Kanas) keskin nişancı tüfeği,²¹⁰⁷ M-87 keskin nişancı tüfekleri, RPG-7 roketatar²¹⁰⁸ silahları temin edilerek birliklere teslim edilmiştir. Rusya menşeli silah, araç ve gereçlerinin tedarikine ilave olarak, bütçe kaynakları ile mevcut araç ve silah sistemlerinin modernizasyonuna hız verilmiş ve jandarmanın görev özelliklerine uygun toplumsal olaylara müdahale ve diğer İç Güvenlik Harekâtı'na uygun malzemelerin tedarik projelerine öncelik tanınmıştır. Bu kapsamda; 60 mm.lik komando havanı ve 40 mm.lik bombaatarların MKEK Genel Müdürlüğü tesislerinde üretimine destek verilerek yerli üretimden karşılanmaya, gece görüş cihazları ASELSAN A.Ş. ve Transvaro gibi yerli firmalardan karşılanmaya, şeffaf kalkan, vizörlü kask, vücut koruyucu malzeme ve balistik koruyucu yelekler yurt içinden tedarik edilmeye, devriye ve müdahale araçlarının tamamı yerli sanayii kuruluşlarından karşılanmaya başlamıştır.²¹⁰⁹

27 Temmuz 2016 tarihinde çıkarılan 668 Sayılı KHK doğrultusunda, Jandarma Genel K.lığı'nın Genelkurmay Başkanlığı ile askerî bağlantısı sonlandırılmış ve İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır. Yapılan değişiklikle Jandarma Genel K.lığı, her türlü görevi ile ilgili İçişleri Bakanlığı'na karşı sorumlu tutulmuştur. Sonuç olarak, emniyet ve asayişten sorumlu tüm kolluk kuvvetleri tek çatı altında bir araya gelmiştir.²¹¹⁰

²¹⁰⁵ PKM Makineli Tüfeği: Şerit yoluyla sağ taraftan beslenmekte ve otomatik çalışmaktadır. Namlu dış yüzü yivsiz olan, dipçığının üzerinde omuz desteği bulunan hafif bir silahtır. Düşmanın piyade sınıfı kuvvetlerini, motorlu araçları ile mevzilerini ateş altında tutmak amacıyla imal edilmiştir. Tesirli menzili 1000 m.dir. Bkz., Köse, *Silah Uzmanının*, 585-598; Atalan, "Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları", 96.

²¹⁰⁶ PKMS Makineli Tüfeği: Şerit yoluyla sağ taraftan beslenmekte ve otomatik çalışmaktadır. Taşınması kolay, hafif ve atışa hazırlanması basit bir silahtır. Tek kişi tarafından kullanılabilir. Silah, kaleşnikof serisi silahların geliştirilmesi ile dizayn edilmiş olup, otomatik mekanizma ve kilit sistemi çalışma prensibi Akra silahında olduğu gibidir. Mühimmat olarak 7,62 x 54 mm.lik kenarlı fişek kullanılmaktadır. Üç cins fişegi vardır; normal, izli ve zırh delici yangın fişegidir. Çatal ayaklı ve uzun, geniş delikli bir dipçige sahiptir. Dipçik üzerinde arka kısımda temizlik seti bulunmaktadır. Mühimmat girişi sağdandır. Yekpare metal şerit kullanılarak 7,62 mm.lik kenarlı fişek atmaktadır. 100-200 ve 250'lik şeritle beslenmektedir. Tesirli menzili 1.500 m.dir. Suya çamura maruz kaldığında atışa devam etme özelliği vardır. Hafif makineli tüfek olarak üstün kullanım özelliği sağlamaktadır. Bkz., Köse, *Silah Uzmanının*, 585-598; Atalan, "Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları", 96.

²¹⁰⁷ Dragunov (Kanas) Keskin Nişancı Tüfeği: Rusya ve Çin tarafından üretilen, 7,62 mm. çapında, 10 mermilik şarjörü ile yarı otomatik bir silahtır. Namlu üzerindeki silindir ile gaz işlemli çalışmaktadır. Diğer piyade tüfeklerinin haricinde keskin nişancı silahı olarak kullanılmaktadır. Muharebede keskin nişancı sürekli olarak hedefi takip etmeli ve ilk atışta hedefi vurmalıdır. Hedef önceliğinde ilk hedef komutanlar, makineli tüfekler, keşifçiler vb. unsurlardır. Temelde, mekanizma sistemi, kaleşnikof AK-47, AKM, RPK'larda kullanılan sistemin tamamıyla aynıdır. Dragunov dizayncılar kısa darbeli piston sistemi kullanmışlardır. Hafif ağırlıktaki piston gaz kuvveti tarafından gönderilen itici basınç vasıtasıyla geri doğru sürülme ve enerjiyi geri hareket eden mekanizma taşıyıcısına taşımaktadır. Mühimmat; çelik çekirdekli ve normal fişektir. Bkz., Köse, *Silah Uzmanının*, 585-598; Atalan, "Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları", 134.

²¹⁰⁸ RPG-7 Roketatar: SSCB tarafından üretilerek 1960 yılında hizmete girmiş olup, portatif ve omuzdan fırlatılmaktadır. Motorize Piyade, Tank ve Hava İndirme Birlikleri'nde manga seviyesinin silahıdır. RPG-7 nişangâhı, optik nişangâh olup, 200-500 m. arasında 100 m.de bir teşkilatlandırılmıştır. Görüş açısı 13 derece ve 2.7 yaklaştırılmalıdır. NSP-2 gece görüş nişangâhı ile gece atış kabiliyeti mevcuttur. Eski Varşova Paktı ülkeleri, Çin, İran, Irak, Suriye ve Türkiye dâhil olmak üzere 17 farklı ülkede kullanılmaktadır. Bkz., Köse, *Silah Uzmanının*, 644-659; Atalan, "Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları", 213.

²¹⁰⁹ *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde*, 328.

²¹¹⁰ *Resmî Gazete*, S. 29783 (2. Mükerrer), 27.07.2018.

3.5. Savunma Harcamaları

1974 mali yılı bütçesi RE-MO Planı tahsisatı olmadan 11,8 milyar TL.'dir. 10 yıl boyunca her bir yıl için 1,6 milyar TL. olarak ilave edilecek RE-MO Planı tahsisatıyla bütçe toplam 13,4 milyar TL.'dir. Genel bütçenin 1973 yılına kıyasla artışı %32 olduğu hâlde, MSB bütçesinin artış oranı %21'dir. Savunma bütçesi, genel bütçeden %14,8 oranında pay almıştır. Bütçenin kuvvetlere bölümü ise şöyledir: Kara Kuvvetleri'ne %55, Deniz Kuvvetleri'ne %15, Hava Kuvvetleri'ne %20, Genelkurmay Başkanlığı ve MSB'ye ise %10'dur. RE-MO Planı'nın yüzdeleri ise: Kara Kuvvetleri'ne %26, Deniz Kuvvetleri'ne %13, Hava Kuvvetleri'ne %30, MSB'ye müşterek alımlar %31'dir. Bu oranlara bakıldığında, RE-MO Planı faaliyetleri kapsamında, uçak satın alınması nedeniyle bu dönemde Hava Kuvvetleri'ne öncelik verildiği görülmektedir.²¹¹¹

1975 mali yılı savunma bütçesi 20.838.827.000 lira olup geçen yıla nazaran 7.411.770.000 liralık artış vardır. Bu artış geçen yıla nazaran %55'lik bir artışı göstermektedir. Genel bütçeden %19,7 pay almıştır.²¹¹² 1976 mali yılı savunma bütçesi 33.500.000.000 liradır. Bu miktar geçen yıla nazaran 12.663.000.000 lira fazladır. Artış oranı yüzde 60,7'dir.²¹¹³ 1977 mali yılı savunma bütçesi 42.500.000.000 liradır. Bu bütçenin, bir önceki yıla göre artış oranı % 23,3'tür. Genel bütçeden %19,3 pay almıştır.²¹¹⁴

1980 yılı sonrası bütçe harcamaları %4 azaldığı hâlde savunma harcamaları takriben %24 artış göstermiştir. 1983 yılında savunma harcamalarında %19 ile hızlı bir artış yaşanmış, ilk bütçe ise %26 civarında yükselmiştir. 1980, 1989, 1992, 1995 ve 2000 yıllarında ilk bütçeye kıyasla savunma harcamaları daha çok yükselmiştir. 1980 yılı hariç bu dönem süresince, savunma harcamalarındaki büyüme, ana bütçenin büyümesini en büyük oranda 2000 yılında aşmıştır. Savunma harcamalarının tüm dönem için düzenli bir biçimde bütçe giderlerindeki yükselişi belirlediği söylenemez. Diğer taraftan, bazı kritik zamanlarda savunma harcamalarının bütçe giderlerini önemli miktarda yükselttiği ve diğer daha işlevsel harcamaların düşmesine neden olduğu gözlenmiştir. Ana bütçe giderlerindeki artışın 1980 yılında % 76'sı, 1989 yılında % 39'u, 1992 yılında %54'ü ve 2000 yılında %68'i savunma harcamalarından meydana gelmektedir.²¹¹⁵

1950-1994 yılları arası dönemde Türkiye'nin savunma harcamaları yüksek düzeyde olmasına rağmen herhangi bir olumsuz bir etki yaratmamıştır. Daha uzun dönem olan

²¹¹¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 15, Dönem: 1, Toplantı: 13, 5 Mayıs 1974, 368-369.

²¹¹² *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 19, Dönem: 1, Toplantı: 14, 8 Şubat 1975, 397, 407.

²¹¹³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 25, Dönem: 1, Toplantı: 15, 5 Şubat 1976, 548.

²¹¹⁴ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Cilt 30, Dönem: 1, Toplantı: 16, 6 Şubat 1977, 510.

²¹¹⁵ *Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri (1980-2001)*, İstanbul: TESEV Yayını, 2002, 13.

1924-1996 yılları arası dönemde ise savunma harcamalarının ekonomi üzerinde olumsuz etkisi görülmüştür. Türkiye bulunduğu coğrafyada Gayrisafi Millî Hasıla ve savunma harcamaları yönünden Rusya'dan sonra gelmektedir. Savunma yükü bakımından Türkiye, Rusya, Yunanistan, Irak ve Suriye'den sonra gelmektedir.²¹¹⁶

1977-1987 yılları arasında ABD'den toplam 4 milyar 558 milyon dolarlık Yabancı Askerî Satışlar (Foreign Military Sales-FMS) ödeneği sağlanmış olup, bunun: 2 milyar 771.9 milyon doları piyasa faizli kredi, 757.9 milyon doları uygun koşullu kredi ve 1 milyar 29.1 milyon doları hibe yardımları şeklindedir.²¹¹⁷

Federal Almanya'nın sağladığı askerî yardımlar ise 1987 yılı sonuna kadar toplam 1 milyar 580 milyon Alman markı değerindeki periyodik dilim yardımları ile Federal Almanya ordusunun envanterinden çıkarılmış, fakat ekonomik ömrünü doldurmamış olan “Büyük Paket Yardımları” ve “Hibe” niteliğinde toplam 600 milyon Alman markı tutarındaki “Özel Teçhizatlandırma Yardımları”ndan oluşmaktadır.²¹¹⁸

Türkiye’de bu döneme ait Savunma Harcamaları aşağıdaki tabloda verilmiştir.²¹¹⁹

Yıllar	Toplam Bütçe Harcaması (Milyon TL)	Savunma Harcaması (Milyon TL)	Savunma Harcamalarının Toplam Harcamaya Oranı (%)
1974	77,777	13,668	17,6
1975	114,228	17,699	15,5
1976	155,028	24,069	15,5
1977	240,201	32,637	13,6
1978	347,703	39,611	11,4
1979	611,412	72,693	11,9
1980	1,101,698	170,242	15,5
1981	1,539,401	228,422	14,8
1982	1,654,709	241,084	14,6
1983	2,783,141	363,060	13,0
1984	4,173,510	519,561	12,4
1985	5,766,727	745,406	12,9
1986	7,104,111	1,118,244	15,7
1987	10,885,686	1,728,000	15,9
1988	20,706,923	2,399,630	11,6

²¹¹⁶ Selami Sezgin, “Türkiye’de Savunma Harcamaları”, *Türk Savunma Sanayiinin Dünü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 7-8 Kasım 2000, Ankara: SSM Yayını, 2000, 478-479.

²¹¹⁷ Millî Savunma Bakanı Ercan Vuralhan'ın bakanlığının 1988 bütçesi için TBMM Bütçe ve Plan Komisyonu'nda yaptığı konuşmadan alınmıştır.

²¹¹⁸ *Milliyet*, 1 Ekim 1988, 5.

²¹¹⁹ Özdemir, *Rejim ve Asker*, 250-251.

3.5.1. Millî Savunma Bütçe Görüşmeleri

1975 mali yılı Millî Savunma bütçesi görüşmeleri sırasında CHP adına söz alan Muhsin Batur konuşmasında; *“Dışarıya bağlı olmayan bir Silahlı Kuvvetler teşkili bugün dünyada ancak endüstri ve teknolojiye çok ilerlemiş ve büyük ekonomik potansiyele sahip birkaç devlete münhasırdır. Bu sebeple ilk aşamada «Dışarıya az bağımlı bir Silahlı Kuvvetler teşkili» deyimini kullandım.”* diyerek, böyle bir Silahlı Kuvvetler’in teşkilinin:

“Türkiye’nin endüstri ve teknolojik düzeyine uygun veya dış teknolojiden istifade ile yurt içinde yapabileceğimiz silah, araç ve gereçlerin kendimizce yapılması ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nde kullanılması; bunlar dışındaki silah, araç ve gereçlerin Türkiye’nin dış politikasına karışmayacak bir veya birkaç ülkeden para ile satın alınması; dışarıdan satın alınan silah, araç ve gereçlerin bakım ve revizyonlarının yurt içinde yapılması, mümkün olduğu kadar çok kalem yedek parçanın yurt içinde yapılmasını sağlayabilecek tedbirlerin alınması ile mümkün olabileceğini.”²¹²⁰

belirtmiştir.

1975 mali yılı Millî Savunma bütçesi görüşmelerinin devamında Adalet Partisi grubu adına söz alan Kütahya Milletvekili Ahmet Özmumcu konuşmasında:

“Türk Silahlı Kuvvetleri’nin günün ihtiyaçlarına göre reorganize edilmesi ve çevremizdeki silah sanayinde mevcutların üstünde teknik bir seviyeye çıkarılması, vurucu gücü son derece yüksek, çevik bir ordu hâline getirilmesi zarurî hâle gelmiştir. Ağır ve yaygın bir ordu ile süratle toparlanabilen, mobilite gücü yüksek olan çevik ordu arasında zamanımızda büyük farklar bulunmaktadır. Millî Savunma Bakanlığı 1975 yılı Bütçesi, bütün bu gerekleri karşılayabilecek zenginlik ve seviyede değildir.”²¹²¹

diyerek savunma bütçesinin yetersizliğinden bahsetmiştir.

1976 mali yılı Millî Savunma bütçesi görüşmeleri sırasında CHP grubu adına söz alan Muhsin Batur konuşmasında:

“Silahlı Kuvvetlerimiz bütçesinin üç kuvvete bölünmesinde Kara Kuvvetlerimizin birinci önceliği almasına katılıyoruz. Ancak, karşılıklı silahlanma yarışını hiç istememekle beraber, Yunanistan’la arzu etmediğimiz bir savaş ve çatışma vukuunda coğrafya dolayısıyla Kara Kuvvetlerimizden ziyade, Hava ve Deniz Kuvvetlerimize ağır görevler düşecektir. Bu sebeple, Millî Savunma bütçelerinde muayyen bir süre için önem sırasının Hava ve Deniz Kuvvetlerimizin lehine değiştirilerek bu Kuvvetlerimizin güçlendirilmesini uygun görmekteyiz.”²¹²²

sözleriyle bütçenin bölünmesinde öncelik sıralamasına dikkat çekmiştir.

1976 mali yılı Millî Savunma bütçesi görüşmelerinin devamında Adalet Partisi grubu adına söz alan Balıkesir Milletvekili Hikmet Aslanoğlu konuşmasında:

²¹²⁰ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 19, Dönem: 1, Toplantı: 14, 8 Şubat 1975, 398.

²¹²¹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 19, Dönem: 1, Toplantı: 14, 8 Şubat 1975, 401.

²¹²² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 25, Dönem: 1, Toplantı: 15, 5 Şubat 1976, 561.

“Türk’e Türk’ten başkasının faydası yoktur. Harp sanayimizi kurabilmek için, genel mahiyetteki mevcut sanayimize istinat etmek mecburiyetindeyiz. Makine Kimya Endüstrisi, Şeker Şirketi, Devlet Demiryolları, Ağır Bakım Fabrikaları gibi tesislerimiz her türlü harp sanayine yararlı maddeleri yapmak gücüne sahip iken, yeniden kurulan ve sadece harp sanayini organize edecek teşekkülleri de şayanı kabul görüyoruz.”²¹²³

sözleriyle millî savunma sanayinin kurulmasının önemine dikkat çekmiştir.

1977 mali yılı Millî Savunma bütçesi görüşmeleri sırasında CHP grubu adına söz alan Sakarya Milletvekili Hasan Fehmi Güneş konuşmasında; *“Büyük devletlerin ilişkilerinde, dünya dengesinde, Türkiye’ye yönelik tehditlerin, tehlikelerin niteliğinde ve yönünde meydana gelen değişmeler, bizi yeni «Ulusal Savunma» kavramı oluşturmaya iten ana nedenlerdir.”* diyerek *“Ulusal Savunma”* kavramının ilkelerini:

“Kolektif savunma sistemi içinde kalınmalı, ancak Türkiye’nin ulusal çıkarlarını, sistemin genel çıkarlarının üzerinde ve ulusal gereksinmelere öncelik tanıyan bir politika izlenmelidir. Hareket kabiliyeti sınırlı, çok sayıda insan gücüne dayalı, hacimli birliklerden oluşan savunma düzeni yerine, vurucu gücü yüksek, ateş gücü yüksek, haberleşme olanakları etkin, oynak birlikler kurulmalıdır. Tehlike, karadan denize kaydığına göre, Deniz ve Hava Kuvvetleri’ne daha büyük önem vererek Güneyimizdeki ve Batımızdaki dengeye özen gösterilmelidir.”²¹²⁴

sözleriyle ifade etmiştir.

1977 mali yılı Millî Savunma bütçesi görüşmelerinin devamında Millî Birlik Grubu adına Suphi Karaman söz alarak; *“Savaş sanayinin; ekonomik, teknolojik ve bilimsel olanaklarımızla ülke savunma stratejisinin gereklerinin ortamında incelenip yönlendirilmesinin kaçınılmaz zorunluluk olduğunu, yatırımların daha başlangıçta hatalı yapılmaması için, bu bilimsel inceleme ve yönlendirilmenin yapılmasının büyük önem taşıdığını.”* belirtmiş, *“Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini güçlendirme vakıflarına ait fonların savaş sanayii yatırımlarına yönlendirilmesinin bu yatırımları hızlandıracağını.”*²¹²⁵ ifade etmiştir.

3.5.2. Dünyada Savunma Harcamaları

2. Dünya Savaşı sonrasında başlayan soğuk savaş dönemi dünyada bloklaşmaya, askerî dengelerin değişimine ve neticesinde silahlanma yarışına sebep olmuştur. Bu doğrultuda ülkelerin bir çoğu, silahlanma yarışı içerisinde gelirlerinin büyük bir bölümünü buraya transfer etmişlerdir. 1950’li yıllardan 1990 yılı başlarına kadar geçen süreçte savunma harcamaları büyük oranda artmıştır. ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler, savunma harcamalarını 2. Dünya

²¹²³ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 25, Dönem: 1, Toplantı: 15, 5 Şubat 1976, 567.

²¹²⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 30, Dönem: 1, Toplantı: 16, 6 Şubat 1977, 505.

²¹²⁵ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 30, Dönem: 1, Toplantı: 16, 6 Şubat 1977, 515.

Savaşı'nın ardından diğer kamu harcamalarına kıyasla daha fazla artırmışlar ve nükleer silahların oluşturduğu risk sebebiyle, SSCB ve ABD gibi ülkelerin barış şartlarında da savunma harcamaları büyük olmuştur. 2. Dünya Savaşı'ndan bugüne askerî harcamalar toplam 16 trilyon doları geçmiştir. 1980'li yılların bitiminde yüksek gelir sahibi ülkelerin bir yılda 860 milyar dolar değerinde askerî harcama yaptığı görülmüştür.²¹²⁶

2. Dünya Savaşı'nın ardından araştırma-geliştirme faaliyetlerinin hızlanması doğrultusunda silah teknolojilerinde olağanüstü gelişmeler yaşanmıştır. SSCB, ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler dünya askerî araştırma-geliştirme üretiminin yaklaşık %90'ını gerçekleştirmektedir. Gelişmekte olan ülkelere savunma harcamalarının gelişimi ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. SSCB'nin dağılması üzerine dünyada savunma harcamaları düşme eğilimi göstermiştir. Aynı düşme eğilimi NATO içerisinde de gözlenmektedir. Diğer taraftan Türkiye ve Yunanistan'daki savunma harcamaları dünyadaki gelişmelerin aksine artışını sürdürmüştür. Bu durumun nedeni iki ülke arasında devam eden silahlanma yarışıdır. Türkiye bakımından iç güvenlik ihtiyacından dolayı da bu artış yaşanmaktadır.²¹²⁷

Türkiye, savunma harcamaları bakımından dünya devletleri ile kıyaslandığında 7.792 milyon \$ ile dünyada on yedinci, 820.000 asker ile altıncı, 193.500 milyon \$ ile GSMH bakımından yirmi beşinci, %4 ile savunma yükü bakımından kırk birinci, 123 \$ ile kişi başına savunma harcamaları bakımından ellinci sırada bulunmaktadır.²¹²⁸

NATO ülkelerinin toplam savunma harcamaları aşağıda yer alan tablodaki gibidir.²¹²⁹

ÜLKELER	ORTALAMA 1975-1984	1983 YA DA 1985	1984 YA DA 1985	1985 YA DA 1986 (Yüzde Olarak)
TÜRKİYE	11.5	10.1	13.1	14.0
YUNANİSTAN	17.6	15.9	15.3	16.2
BELÇİKA	13.4	14.9	14.4	16.9
B. ALMANYA	15.0	17.3	16.5	15.9
DANİMARKA	17.4	16.5	15.7	14.7
ABD	21.7	25.2	25.6	-
HOLLANDA	19.8	22.9	23.1	22.2
İNGİLTERE	24.8	26.7	27.7	28.0
İTALYA	16.8	18.5	17.3	17.5
LÜKSEMBURG	1.9	1.7	1.6	3.3
NORVEÇ	18.4	21.1	18.1	23.2
PORTEKİZ	4.6	4.9	4.8	3.7

Tabloya göre, bu dönemde Yunanistan'ın savunma harcamaları Türkiye'den yüksektir. Türkiye savunma harcaması yapan 12 ülke içerisinde 10. sırada yer almaktadır. Bu durum

²¹²⁶ Koban, "Savunma Harcamaları", 52.

²¹²⁷ Özlü Hüsnü, *II. Dünya Savaşı'ndan*, 280.

²¹²⁸ Sezgin, "Türkiye'de Savunma Harcamaları", 478.

²¹²⁹ Önder Aynur, *Türk Savunma Sanayii'nde*, 278.

Türkiye'nin diğer ülkelere göre son sıralarda kaldığını göstermektedir. Diğer taraftan, en fazla savunma harcaması yapan ülke İngiltere, en düşük ise Lüksemburg'tur.

Dünyada en fazla savunma harcaması yapan 30 ülkenin yaptığı harcamalar aşağıdaki tabloda görülmektedir. Bu tabloya göre, ABD ve Rusya ilk sırada yer almaktadır:²¹³⁰

(milyon dolar, 1995 fiyatları ile)

ÜLKELER	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1990-1995 Toplam
1.ABD	351900	309700	328200	312000	295300	277800	1.874.900
2.SSCB	335600	287300	171200	131000	95330	76000	1.096.430
3.ÇİN	55660	53270	55390	56390	58470	63510	342.690
4.FRANSA	51480	51910	50300	49680	50190	47770	301.330
5.JAPONYA	46820	48430	49510	50070	50540	50240	295.610
6.ALMANYA	55790	51480	49260	44820	42050	41160	284.560
7.İNGİLTERE	42630	43780	39340	37790	36330	33400	233.270
8.S.ARABİSTAN	26620	39240	37650	21470	17630	17210	159.820
9.İTALYA	22010	22030	21530	21670	21220	19380	107.840
10.G.KORE	12390	11950	12740	13050	14280	14410	78.820
11.TAYVAN	10270	10630	11080	12500	11770	13140	69.390
12.KUVEYT	15130	17620	20430	3759	3146	3488	63.573
13.KANADA	10560	9797	9871	9895	9644	9077	58.844
14.İSPANYA	9633	9234	8474	9232	8361	8652	53.586
15.HOLLANDA	9343	9122	9127	8468	8235	8012	52.307
16.BREZİLYA	9832	7758	6674	8296	7365	10900	50.825
17.İSRAİL	8237	6233	8320	7812	8376	8734	47.712
18.AVUSTRALYA	6741	7425	7599	8381	8567	8401	47.114
19.HİNDİSTAN	7626	7061	6991	7872	8502	7831	45.883
20.İRAN	9307	8654	5410	6333	5586	4191	39.481
21.TÜRKİYE	4968	5388	5849	6406	6322	6606	35.531
22.İSVEÇ	5905	6051	5601	5947	5978	6042	35.524
23.K.KORE	6827	5525	5916	5556	5638	6000	35.462
24.POLONYA	10060	8135	3839	3707	4760	4887	35.388
25.İSVİÇRE	6357	5510	5408	4876	5019	5034	32.204
26.BELÇİKA	6155	6099	4961	4640	4611	4449	30.915
27.YUNANİSTAN	4806	4625	4882	4845	4932	5056	29.146
28.İRAK	16210	9698	-	-	-	-	25.908
29.ARJANTİN	3949	3060	4841	4489	4842	4684	25.865
30.NORVEÇ	3600	3530	3958	3738	3907	3508	22.241

2019 yılı “*Dünya Savunma Harcamaları*” listesine göre karşılaştırma yapmak gerekirse; ABD 732 milyar dolar, Çin 261 milyar dolar savunma harcaması gerçekleştirmektedir. Takip eden ülkeler; Hindistan 71.1 milyar dolar, Rusya 65.1 milyar dolar, Suudi Arabistan 61.9 milyar dolar, Fransa 50.1 milyar dolar, Almanya 49.3 milyar dolar, İngiltere 48.7 milyar dolar, Japonya 47.6 milyar dolar, Güney Kore 43.9 milyar dolar, Brezilya 26.9 milyar dolar, İtalya 26.8 milyar

²¹³⁰ *Savunma Sanayii ve Tedarik*, Ankara: TÜBİTAK Yayını, 1998, 23.

dolar, Avustralya 25.9 milyar dolar, Kanada 22.2 milyar dolar, İsrail 20.5 milyar dolar ve Türkiye 20.4 milyar dolardır. Diğer ülkelerin harcaması 343.6 milyar dolardır. Bunun yanında savunma ve havacılık ihracatı, 2002 yılında 248 milyon dolar, 2011 yılında 1 milyar 100 milyon dolar ve 2019 yılında 3 milyar 068 milyon dolar olmuştur. Savunma ve havacılık cirosu, 2002 yılında 1 milyar 062 milyon dolar, 2011 yılında 4 milyar 381 milyon dolar, 2019 yılında 10 milyar 884 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de 2011 yılında 24.160 kişi savunma sanayinde istihdam edilmekte iken 2019 yılında 73.771 kişiye yükselmiştir.²¹³¹

²¹³¹ Şehitoğlu, Kurt, *Türk Savunma Sanayii Tarihi*, 82.

SONUÇ

Tarihin her döneminde “*Ordu*” tabiri silahlı ve düzenli gücü temsil etmektedir. Orduların strateji ve taktikleri, içinde bulundukları çağın şartları, silah, malzeme ve donanımdaki ilerlemeler doğrultusunda değişmiş ve gelişmiştir.

İstiklal Savaşı’nı takiben kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, geçmişte yaşanan ızdıraplı süreçlerden dersini almış olarak, milletin felaketler yaşamaması için güçlü bir ülke olabilme yolunda ordusuna büyük önem vermiştir. Hedeflediği Türkiye Cumhuriyeti ülküsü için ordunun güçlü olması gerektiğini iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, ordusunu sürekli hazır tutmak istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, hedefini gerçekleştirmek amacıyla 1921 yılından itibaren Genelkurmay Başkanı sıfatıyla her zaman yanında yer alan Mareşal Fevzi Çakmak başta olmak üzere İstiklal Savaşı’na katılarak zaferler kazanmış paşaların ve komutanların deneyimlerinden faydalanmıştır.

Cumhuriyet döneminin başlarında iç tehdit algısı doğrultusunda ordu, mevcut rejime yönelik tehditler ile uğraşmıştır. Bu görevlerin yanı sıra kışlalar okul gibi kullanılarak köylerde yaşayan gençlere dönemin ihtiyaçları değerlendirilerek eğitim verilmiştir.

1934 yılında zırhlı birliklerin Kara Kuvvetleri’ne dâhil olmasıyla, yüksek hareket yeteneğine sahip mekanize Kara Kuvvetleri’ni oluşturmak için yeni bir dönem açılmıştır. Bu zamana kadar atlı ve çekili birliklerden meydana gelen kara ordusu, 2. Dünya Savaşı’nın sonuna doğru motorlu, zırhlı birlikler ve tank tümenleri hâline dönüşmeye devam etmiş, tanksavar silahları ile yeni birlikler oluşturulmuştur. NATO’ya üye olunmasıyla da atlı birlikler azaltılmıştır.

Atatürk’ün talimatı ile faaliyete geçirilen Bahriye Vekaleti zamanında başlatılan donanma oluşturma çabaları, Müsteşarlık devresinde de sürmüştür. Genelkurmay’da Müsteşarlık düzeyinde çalışmalarını yapan Deniz Kuvvetleri’ne, Cumhuriyetin ilk yıllarında düşük bütçe ile 4 adet muhrip ve 5 adet denizaltı kazandırılarak, tersane kurma faaliyetleri imkânsızlıklar içinde devam etmiştir. Bu dönemde, donanma kendi sistemini kurmak için çaba göstermiş, 2. Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine amacını gerçekleştirememiştir.

İstiklal Savaşı sırasında özellikle keşif faaliyetlerini yerine getiren Hava Kuvvetleri’nin Türk ordusunun zafer elde etmesinde ciddi rolü olmuştur. Savaşın seyrine göre teşkilat ve görev icra edilen meydanlar sık sık değişmiştir. İstiklal Savaşı’nda havacılıkta yaşanan tecrübe, Hava Kuvvetleri’nin Cumhuriyet döneminde oluşturulan teşkilat yapısına önemli derecede etki

yapmıştır. 23 Ocak 1944 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı müstakil bir kurum olarak örgütlenen Hava Kuvvetleri, 1947 yılında “Ordu” düzeyine çıkartılmıştır.

1939-1945 yılları arasında tarihte görülen en şiddetli savaşlardan birisi olarak nitelendirilen 2. Dünya Savaşı yaşanmış ve sonuçları itibarıyla dünyanın yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Daha savaş bitmeden dünyanın bundan sonraki alacağı hâl konusunda Casablanca, Washington, Quebec, Kahire, Moskova, Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları yapılmıştır. Özellikle 4-11 Şubat 1945 tarihleri arası devrede gerçekleştirilen Yalta Konferansı sonucunda görüş ayrılıkları derinleşmiştir. Türkiye, savaşan iki tarafın da baskılarına rağmen denge siyaseti ile savaş dışı kalmayı başarmıştır. Türkiye savaşın sonunda oluşacak BM'ye kurucu üye olmak, demokrasi cephesinde yer almak amacıyla Almanya'nın yenileceğinin belli olduğu savaşın sonuna doğru fiili olmayan sembolik niteliği taşıyan savaş ilan etmiştir. Türkiye'nin önceliği kendi güvenliğinin tehlikeye girmemesiydi. Türkiye mihver devletleri olan faşist bloğun yıkılmasını istemekle birlikte SSCB'nin başını çektiği komünist bloğun da zafer elde etmesini arzulamamaktaydı.

Türkiye, savaşın yıkıcı tesirinden kurtulmakla birlikte olumsuzluklarından derinden etkilenmiştir. Kendi olanakları ile üretime başladığı bir dönemde beliren savaş mevcut düzene zarar vermiş, dış piyasadan tedarik edilen birçok sistem alınamamıştır. Sanayii hamleleri de savaş yıllarında yarım kalmıştır. Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı yıllarında aldığı dış yardımlar ile millî olanaklarla üretilen silahlar çelişki yaratmıştır. Diğer yandan İngiltere, SSCB, Almanya ve Fransa Türkiye'yi savaşa sokmak için aşırı baskı uygulamıştır. Savaş şartları içinde ordu mevcudunun 1.300.000'e çıkması, gıda maddelerine ve özellikle hububata olan talebi artırmış, tarımsal üreticilerin büyük bir kısmının askere alınması, çift hayvanlarından bir bölümüne ordunun el koyması gibi sebeplerle üretimde önemli derecede düşüşler meydana çıkarırken, devlet bütçesinin büyük bir bölümünün savunma harcamalarına yönlendirilmesi, yatırım sahalarının ihmaline yol açmıştır.

Bu olumsuz durumdan çıkmak için devlet piyasaya yoğun bir şekilde müdahalede bulunmuş, üretimi ve ticareti sıkı polisiye tedbirlerle denetim altına almaya çalışmış, sert fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatlarla el koyma metotları, 1940 yılında yürürlüğe sokulan Millî Korunma Kanunu ile çalışma sürelerinin uzatılması ve ücretin sınırlandırılması gibi işgücünü denetim altına alan kararların yanında; özel işletmelere geçici olarak el konması, ihracatta asgari, iç ticarete ve ithalatta azami fiyatları saptama, temel malların karne ile dağıtımının sağlanmasına karşın, her alanda karaborsacılığı, istifçiliği, nüfuz ticaretini ve rüşveti engelleyememiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi ve Varlık Vergisi Kanunu ile temin

edilen vergiler, geçici de olsa devletin mali durumunu rahatlatmış ancak bu olumsuzluklar iktidara olan itimatı sarsmıştır.

Türk ordusunun silah, malzeme, doktrin, taktik ve strateji açısından modernleşmesi süreci; silah, araç ve gereçlerin yedek parçalarının ABD’den temin edilmesine, bunların kullanılması için TSK personeline verilecek eğitimlerin ABD personeli tarafından verilmesine ve dolayısıyla Türk Silahlı Kuvvetleri’nin her bakımdan ABD’ye bağlı ve bağımlı hâle gelmesine neden olmuştur.

Diğer taraftan, 1946 yılında iç politikada yaşanan önemli bir değişiklik ile çok partili demokrasiye geçiş sağlanmış, 1946 seçimlerinde olmasa da 14 Mayıs 1950 seçimlerinde başa geçen DP, 1960 Müdahalesi’ne kadar 10 yıl Türkiye’yi tek başına yönetmiştir. Bu 10 yıllık dönemi üçe ayırmak mümkündür. Bunlar; ekonomik iyileşmenin Türkiye’de özellikle tarım kesiminde olmak üzere arttığı, DP’nin halkın gözünde yükseldiği 1950-1954 yılları arası dönemi; oylarını artırmış olsa da DP’nin uygulamalarının durağanlaştığı 1954-1957 yılları arası dönemi; DP’nin inişe geçtiği, toplumun tüm kesimlerinde DP’ye verilen desteğin gittikçe azaldığı ve bu nedenle de DP’nin hırçınlaştığı ve demokrasiden uzaklaşarak otoriterleştiği 1957-1960 yılları arası dönemidir.

2. Dünya Savaşı sonrası dünyada yeni denge oluşmuş ve dünya ülkeleri; Doğu Bloğu/Komünist Blok, Batı Bloğu/Kapitalist Blok/Demokrasi Bloğu ve 1955’lerden itibaren de Bağlantısızlar şeklinde kutuplaşmıştır. Doğu Bloğu SSCB liderliğinde, Batı Bloğu ise ABD liderliğinde ideolojik, ekonomik, askerî siyasi vb. her bakımdan şekillenmiştir. Savaş sonrası başlayan “Soğuk Savaş” yıllarında Türkiye; siyasi, askerî, ekonomik, sosyal, kültürel vb. birçok anlamda değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri de bu değişim ve dönüşümü fazlasıyla yaşamıştır. Üstelik bu değişim ve dönüşüm çok keskin ve derin olmuştur. Bu süreçte Türkiye, kendisini SSCB bloğuna karşı Batı-ABD bloğunda tanımlamış, bekasını sağlamak düşüncesiyle bu blokta yer almak için çaba sarf etmiş, Tek partinin (CHP) yer aldığı Cumhuriyet rejimini çok partili sisteme geçirmiştir. Türkiye, Batı bloğunda yerini alarak askerî, ekonomik, mali ve siyasi yardımlardan faydalanmış, sonucu olarak Türkiye-ABD ilişkileri gelişmiştir. Diğer taraftan, yardımlar sayesinde Türkiye’nin ABD’ye bağımlı duruma geleceği süreç başlamıştır.

ABD’nin Türkiye’ye ilişkin politikası başlangıçta kendi menfaatleri gereği Karadeniz ve Boğazlar’ın güvenliği olmuştur. Fakat, 1946 yılında ilişkiler başka bir boyuta geçmiştir. SSCB’nin Avrupa’nın ortalarını içine alan genişleme gayretleri, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’e yayılma siyaseti, ABD’yi komünizmin Türkiye, Orta Doğu, Akdeniz ve Ege denizine ulaşacağı düşüncesi ile Türkiye’ye ve Yunanistan’a ayrıca özen göstermeye itmiş, kurulduğundan bu

yana Monroe Doktrini'ni öne çıkaran ABD, strateji değiştirerek Türkiye ve Yunanistan'a askerî yardım başlatmıştır. 2. Dünya Savaşı'nın ardından, SSCB tarafından tehdit edilen ilk ülke olan Türkiye, bu durumdan kurtulmak için çaba gösterdiği sırada ABD'nin teklifini kabul etmiştir.

Türkiye'ye yapılan ABD yardımları, Hibe, Ödünç Verme ve Kiralama, Uluslararası Askerî Eğitim ve Öğretim Programı (International Military Education and Training-IMET) olacak şekilde sürmüş, Kıbrıs Barış Harekâtı'nı takiben gerçekleşen ambargo sırasında yardım yavaşlamış ve FMS kredileri hâlini almıştır. Ambargonun kalkmasını üzerine ABD'den sağlanan kredi yardımları 5 yıllık planlamalara göre hazırlanmıştır.

ABD, önce Truman Yardımı'nı, ardından Avrupa'nın ekonomik kalkınması için Marshall Planı'nı devreye sokmuş, bu politika doğrultusunda NATO ile Batı ittifakını oluşturmuştur. Türkiye, Truman ve Marshall'ın katkılarıyla gerçekleşen yardımlar ile Türk Silahlı Kuvvetleri başta olmak üzere tüm kurumlarını batı normlarına göre düzenlemiştir. ABD'nin Türkiye'ye askerî yardım yapması iki amaca yöneliktir. Bunlar; Türk ordusunun gücünün artırılması ve Türkiye'nin askerî giderlerinin azaltılarak ekonominin düzelmesine katkıda bulunmaktır.

Askerî yardımlar ve envantere giren silahlar ordunun mesleki açıdan eğitiminde ve kültür seviyesinde açık tesirler meydana getirmiştir. Nizam-ı Cedit ordusu ile başlayan dönemde, bazen Batı'daki askerî yenilikler ve askerî doktrinler Türk Silahlı Kuvvetleri'ne kazandırılmıştır. Bu değişim, sadece silah ve malzeme tedarikine bağlı kalmamış, personelin düşünce yapısında da etkisini göstermiş, kültürel değişimler yaratmıştır. 1. Dünya Savaşı ve ardından gelen Alman askerî yardımlarının bıraktığı etki ordunun yanı sıra, İttihat ve Terakki iktidarında ve yürütmüş oldukları siyaset anlayışında da sonuçları olmuştur. ABD askerî yardımlarının da benzer sonuçları 1950'li yılların başından itibaren görülmüştür.

Türkiye, özellikle 2. Dünya Savaşı'nı takiben devam eden yardımlar periyodunda millî harp sanayine önem vermemiş, Cumhuriyet'in ilanından sonra faaliyete geçen fabrika ve tesisler kapatılmıştır. 1950-1990 yılları arası dönemde ABD'den alınan askerî yardımlar yaklaşık 11.1 milyar dolar olmuştur. Hibe şeklinde 6.3 milyar dolar, kredi olarak 4.8 milyar dolar alınmıştır. Ayrıca, Almanya ve NATO'dan sağlanan askerî yardımlar Türk ordusunun ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü karşılamış, ancak savunma sanayinin geri kalmasına yol açmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından bu olumsuz durum anlaşılmış ve Türkiye askerî teknoloji alanında gelişme sağlamak için birçok yeni süreç başlatmıştır.

2. Dünya Savaşı, Türk ordusunun silah, araç, gereç ve teçhizatının modern olmaktan uzak olduğunu, personelinin ise modern bir harp için gerekli eğitimden yoksun olduğunu ortaya çıkarmıştır. İleri ülkelerin orduları makine ve teknoloji yoğun bir yapılanma içerisinde iken Türk Silahlı Kuvvetleri piyade odaklı yapıyı hala muhafaza ediyordu. Geçmişte modernleşme

abaları olmasına rağmen yetersiz kalınmıştır. Bu koşullar altında Türk ordusunun hızla yenilenmesi ve modernleştirilmesi gerekiyordu. Türk ordusunun yenilenmesi ve modernizasyonuna, kullandığı hem silah araç, gereç ve teçhizatın, hem de personel ve düşüncenin modernizasyonu olarak bakmak gerekmektedir.

Türk ordusu, savaş sırasında yaşanan tecrübeler ışığında çıkardığı derslere uygun olarak savaş sonrası yeniden yapılanmasını gerçekleştirmiştir. Yeni silah, araç ve gereç tedarik edilmesi için faaliyette bulunulmuş, dışarıdan getirtilen uzmanların birliklerde görev yapması sağlanmıştır. Bahse konu uzmanların, Almanya yerine ABD ve İngiltere’den gelmesi tercih edilmiştir. Türk ordusunun eğitim sisteminde değişikliğe gidilmiş, çeşitli konularda özel eğitim imkânı sağlayan okullar faaliyete geçmiştir. Subay ve astsubaylar eğitim görmek amacıyla yurt dışına yollanmıştır. Kuvvet ve Ordu Komutanlıkları kurulmuş, 700.000 olan personel mevcudu 400.000’e dşrlmştir.

2. Dünya Savaşı’nın sonu itibarıyla Alman doktrinini kullanan Türk ordusu, “*Truman Doktrini*” ile sağlanan askerî yardımlar sonucunda ABD stratejisi ve doktrinine geçiş yapmıştır. 1950’li yıllarda artan askerî ve ekonomik yardımlar neticesinde, Türkiye’nin savunması ilk defa bir başka ülkenin stratejisi doğrultusunda inşa edilmiştir. Türkiye’ye gönderilen silah, araç ve malzemeler ABD için demode durumda iken, Türkiye için modern ve yeni durumdadır.

Savaşın ardından ABD askerî yardımı ile TSK’da şüphesiz bir şekilde değişim ve ilerlemeler meydana gelmiştir. Denetlemeler, ikmal, eğitim ve birliklerde uzun vadeli süreçlerde kullanılan araç ve malzemelerde standartlaşma olmuş, bunun yanında birliklere hafif ve ağır silahlar, motorlu araçlar ve ordu donatım malzemeleri verilmiştir. Birlikler telli ve telsiz muhabere cihazları ile teçhiz edilerek emniyetli ve modern bir haberleşme sistemi kurulmuş, levazım hizmetlerinde de ilerlemeler kaydedilmiştir. ABD askeri için hazırlanmış talimnamelerin tercümesi yapılarak, TSK’nın birikimleri ile tecrübeleri dikkate alınmadan eğitim standartlarının meydana getirilmesine çalışılmış, ancak ayrıntılı değerlendirme ile araştırma yapılmadan ortaya konan değişikliğe ordu uzun süre uyum sağlayamamıştır.

Askerî yardımlar ile alımı yapılan yeni ve farklı silahlar, kompleks durumda olan silah kontrol sistemlerinin tamir, bakım ve idamesi için özel eğitime ve ABD’nin vereceği bu eğitimin anlaşılabilmesi için TSK personelinin İngilizce eğitimi almasına ihtiyaç duyulmuş, askerî okullara ağırlıklı bir şekilde İngilizce dersleri konulması zorunlu olmuş, bu şartlar İngilizce bilen personele bir ayrıcalık getirmiştir. ABD’de açılan kurslara iştirak eden personelin ülkenin teknolojisinden etkilenererek ülkeye sempati duymasına yol açmıştır. ABD ile Türkiye arasında yaşanan sıkı ilişkiler, TSK’nın her kademesinde bulunan personelin ABD’nin dilini, gelenek ve göreneklerini ve askerî usullerini belirli oranda öğrenmek zorunda bırakmış,

subayların bireysel gelişimleri, görgüleri ve giyim kuşamlarına gösterdikleri özenlerinde artış meydana gelmiştir.

Türkiye'nin dış yardıma dayanan bir kalkınma anlayışı benimsemesi yerli üretimi ihmal etmesine yol açmıştır. ABD askerî yardımlarının ardından atıl durumda bırakılan askerî fabrikalar sadece stratejik önemi olmayan bazı ara malları ile hafif silah ve cephane üretir hâle gelmiştir. Cumhuriyet'in başlarından itibaren askerî üretim gerçekleştiren bazı fabrikalar dahi devlet desteğinden mahrum kaldıkları için ev eşyası üretimine geçmişlerdir. NATO üyeliğinin sonrasında da aynı siyasetin sürdürülmesi neticesinde yerli savunma sanayii geliştirilememiş iken mevcut olanın ise terk edilmesi durumunda kalınmıştır.

ABD, güven ve sempatiyi artırmak için bir taraftan kursa gelen TSK personeline teknolojik açıdan en gelişmiş sistemlerini tanıtırken, diğer taraftan Türkiye'ye gönderdiği teknolojik ürünleri Türk milleti ile TSK personeline tanıtmaktan geri durmamış, bu durum personel üzerinde hayranlık doğurmuştur. ABD'ye eğitim, kurs gibi gayelerle giden TSK personeli üzerinde devamlı SSCB komünizminin Türkiye'yi ele geçireceği, ülkede buna eğilimli grupların yer aldığı ve buna engel olmak için ordunun ne gerekiyor ise yapması gerektiği konuları her ortamda beyinlerinde oluşturulmaya gayret gösterilmiştir. Bu psikolojik teşebbüsler bazı personel üzerinde başarılı olurken, diğer taraftan Atatürk'ün Tam Bağımsızlık anlayışını benimseyen TSK personeli bu bağımlılıktan kurtulmayı arzu etmiştir.

Türkiye, SSCB'nin muhtemel saldırılarına karşı koyabilmek, güvenliğini sağlamak ve ekonomik açıdan yardım sağlamak gayesiyle, NATO'ya üye olmak istemiş ve Mayıs 1950'de ilk başvurusunu yapmıştır. 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya resmi olarak üye olunmuştur. 1950-1960 yılları arası dönemde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin değişimine katkı sağlayan en kıymetli olay, Türkiye'nin NATO topluluğuna katılması olmuştur. NATO'ya girişin ardından Eskişehir'de T-33 ve F-84 uçakları için bakım istasyonları 1956 yılında faaliyete başlamıştır. Müteakiben, diğer uçaklar için aynı yetenek kazanılmıştır.

Kara Kuvvetleri, 1882 yılından itibaren Cumhuriyet dönemi dâhil Alman askerî sisteminin etkisi altında kalırken, 2. Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen askerî ittifaka uygun olarak kısa süreliğine de olsa bir İngiliz etkisi görülmüştür. 2. Dünya Savaşı'nın sonrasında dönemin en kuvvetli askerî gücüne sahip ABD örnek alınmış ve ABD askerî sistemine geçiş çalışmalarına ağırlık verilmiştir. 1949 yılında yürürlüğe giren Kuvvet Komutanlıkları Kanunu ile müstakil komutanlık olan Kara Kuvvetleri'nin teşkilatı yeniden düzenlenerek, sınıfların tamamı hemen hemen NATO standartlarında yeni silah ve malzeme ile teçhiz edilmiştir.

2. Dünya Savaşı sonrasına kadar ağırlıklı olarak İngiliz gemilerinden oluşan Cumhuriyet Donanması'nda, NATO'ya girişi takiben ABD gemilerine geçiş aşaması yaşanmıştır. Türkiye'ye gelen ABD askerî yardım heyetlerinin öncülüğünde donanmada harekât, lojistik, teknik ve eğitim alanlarında dönüşüm başlamış, NATO'ya üye olunmasının ardından hızlanmıştır. Savunma planları, NATO üyesi ülkeler ile uyumlu duruma getirilmiştir. 1960 yılından itibaren donanmanın açık deniz donanmasına dönüştürülmesiyle beliren lojistik ihtiyaçların sağlanabilmesi amacıyla Karadeniz, Ege ve Akdeniz'de ileri üsler yapımına başlanmıştır. 1961 yılında Türkiye'nin çevresindeki denizlerde güvenliğin sağlanması görevi Saha Komutanlıkları'na verilmiştir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950 yılına kadar Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan pervaneli uçakların yerini jet uçakları almaya ve pervaneli uçaklar hizmetten çıkmaya başlamıştır. 1950'li yıllarda radar sistemleri faaliyete başlamış, 1960'lı yıllarda modernizasyon yaşanmış, 1970'li yıllarda bilgisayar sistemine geçilmiştir. Türkiye'nin NATO'ya girmesi ile beraber Hava Kuvvetleri'nde jet uçaklarına geçiş başlamıştır. Balıkesir'de bulunan 9'uncu Ana Jet Üs K.lığı ve onun emir komutası altındaki 191'inci, 192'nci ve 193'üncü filolar, 1952 yılından itibaren jet uçakları ile donatılan ilk filolar olmuştur. ABD askerî yardımı kapsamında, ilk olarak F-84G ile F-86 uçakları hizmete alınmıştır. Bu uçakları takiben nükleer silah taşıma kabiliyetine sahip F-100, F-104, 1965 yılında F-5 uçakları, 1968 yılında F-102 uçakları hizmete girmiştir. 1974 yılından itibaren ise F-4E uçakları envantere dâhil olmuştur.

Soğuk savaş periyodu süresince, Türk-Amerikan ilişkileri genellikle askerî bağımlılık şeklinde bir görünüm sergilemiştir. Türk ordusu, ABD silah sanayine büyük oranda bağlanmıştır. Bu açıdan Türkiye, ilerleyen zamanlarda da silah alımı hususunda ABD'nin silah satmayı kabul etmesine, ardından kolaylık göstererek yardım sağlamasına gereksinim duyacak, Türkiye'nin silah sistemleri ABD standartlarına uygun olarak teşkil edilecektir. Bu sebeple Türkiye'nin mecbur kaldığı zamanlarda tümüyle ABD'den silah alımını bırakarak başka bir ülkeye yönelmesi mümkün olamamıştır. Böylece, Türkiye yedek parça ve askerî eğitim alımı konularında da ABD'ye büyük oranda bağımlı duruma gelmiştir.

1960-1974 yılları arası dönemde, Türkiye'nin bölgesinde problemleri, 1963 ve 1967 yıllarında yaşanan Kıbrıs buhranları, Kıbrıs Barış Harekâtı ile ardından uygulanan ambargo, yerli imkânlarla dayanan savunma sanayinin meydana getirilmesi gerçeğini gün yüzüne çıkarmıştır.

1964 yılından itibaren Almanya'dan yaklaşık her 36 ayda bir kez askerî yardım sağlanmıştır. Bu yardımlar, 1994 yılına kadar 18 farklı zaman dilimi dâhilinde verilmiştir.

Bahse konu yardımlar, NATO standartlarında TSK'nın gücüne katkı sağlayacak sistemlerden seçilmiştir.

1972 yılında “*RE-MO*” olarak isimlendirilen ordunun modernize edilmesi programı hayata geçirilmiş, genel bütçeden “*Savunma Giderleri*” ödeneği tahsis edilmiştir. 1970’li yıllarda Kuvvet Komutanlıkları’nı Güçlendirme Vakıfları açılmış, bu sayede savunma sanayine önemli katkılar sağlanmış, 1987 yılında “*Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı*” olarak örgütlendirilmiştir. Ordu-millet bütünleşmesi sayesinde bugüne kadar gelen bu örgüt, savunma sanayine mühim fabrika ve kuruluşlar kazandırmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ihtiyaçlarının yurt içinden temini gayesiyle askerî teknoloji altyapısını geliştirmeye çalışan ileri teknoloji kuruluşları: TUSAŞ, ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN, ASPİLSAN, İŞBİR ELEKTRİK SANAYİİ A.Ş.’dir. Bugüne kadar, tüm faaliyetlerini yeni teknolojileri takip ederek çağdaş düşünce içerisinde devam ettiren bu kuruluşlar, Türk Millî Harp Sanayisi’nin önemli halkalarını oluşturmaktadır. Ayrıca, yabancı ortaklık veya sermaye ya da millî sermaye ile kurulan birçok firmayı saymak mümkündür.

Kıbrıs Barış Harekâtı’nda uçaklar başarılı görevler icra etmiştir. Bu görevler sayesinde Rumların yıllarca aralıksız devam eden hazırlıkları sonlandırılmış, kara ve deniz kuvvetine destek verilmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı’nın kısa zaman içerisinde sonuçlanması ve az kayıp verilmesinde en önemli pay uçaklara aittir.

Kara Kuvvetleri’ni modernize etmek ve güçlendirmek maksadıyla, 1980 yılında başlatılan hibe tarzındaki Özel Teçhizatlandırma Yardımları yeni malzemelerden seçilerek yapılmıştır.

1970’li yıllarda Deniz Kuvvetleri, Almanya ve Fransa’dan gemi almak için anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalar, askerî tersanelerin gemi inşasına yönelik gelişimine katkı sağlamıştır. 1975 yılından itibaren Deniz Kuvvetleri’nde, Kartal sınıfı hücumbotlar ve güdümlü mermili top sistemlerine geçiş yaşanmıştır. Almanya ile ortak fırkateyn inşası, güdümlü mermili hücumbot ve denizaltı üretim projeleri tamamlanmıştır. Deniz Kuvvetleri, ABD askerî yardımları ile gücünü artırmaya çalışmış, zaman içerisinde gelişerek su üstü ve denizaltı gemileri, uçakları, amfibi ve SAT-SAS kuvveti ile güçlü bir donanma meydana getirmiştir.

Hava Kuvvetleri, 1987-1995 yılları arasında F-16 uçaklarının katılımıyla etkin bir güce ulaşmıştır. TUSAŞ, 1995-1999 yılları arası periyotta Hava Kuvvetleri’ne ilave 80 adet F-16 uçağı daha üreterek teslim etmiştir.

Jandarma birlikleri, görev özellikleri gereği, daha ziyade hafif silahlarla donatılmış olup, bu silahların büyük bir kısmı Kara Kuvvetleri K.lığı’nda kullanılan silahların aynısıdır. Ateş

gücü ve etkisi yüksek silahlarla birlikler donatılmakta, bunun sonucu olarak demode olmuş silahlar her geçen gün yerini daha modern silahlara bırakmaktadır. Jandarma Genel K.lığı, giderek artan bir çalışma temposu içerisinde 2000’li yılların belirlenen hedeflerine ulaşacak, günün ve geleceğin ihtiyaçlarına uygun teşkilat yapısı, modern silah, araç, gereç ve teçhizatı, nicelik ve nitelik yönünden çağa uygun personel yapısı ile dünya jandarmaları arasında yerini süratle almaktadır.

Türkiye’nin sahip olduğu stratejik konumu, Türk ordusunun modernize edilmesini savunma ülküsünün muhafaza edilmesi bakımından mühim hâle getirmektedir. Türkiye, dünyanın en ciddi coğrafyasında çeşitli tehditleri ortadan kaldırmak için çalışan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin, aralıksız olarak ileri seviyede modernizasyonunu sağlamak amacı ile 1980’li yıllarda büyük bir kararlılık içerisinde, çağdaş bir askerî teknoloji altyapısı yaratma programını başlatmıştır.

Türk ordusunun modernizasyonuna ilişkin kullanılan kaynaklar ise: Devlet bütçesi, fonlar, ödenekler, TSKGV, devlet ile FMS kredileridir. Genelkurmay Başkanlığı’nın tespitleri ve MSB’nin belirlediği temin ve tedarik usulleri doğrultusunda bu kaynaklardan yararlanılmaktadır.

Diğer taraftan, tamamen dağılmış bir siyasi ortamda memleketin hızlı bir şekilde iç savaşa sürüklenmesi üzerine, 12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri idareye el koymuştur. Bu olay, 27 Mayıs 1960 Müdahalesi ile 12 Mart 1971 Muhtırası’nı takiben yönetime üçüncü müdahale olarak tarihe geçmiştir. 12 Eylül Askerî Müdahalesi ile 1961 Anayasası uygulamadan kaldırılmıştır. Danışma Meclisi’nin hazırladığı 1982 Anayasası, gerçekleşen referanduma göre %92 oranında “Evet” oyu almıştır.

Savunma sanayii, ekonomik buhranlar ve 2. Dünya Savaşı nedeniyle kayda değer bir ilerleme sağlayamamıştır. 1940 yılında üretime açılan THK Etimesgut Uçak Fabrikası ile 1945 yılında faaliyete başlayan THK Gazi Uçak Motoru Fabrikası havacılık sanayinin temelini oluşturmuştur. Marshall Yardım Heyetleri ile Türkiye’ye gelen havacılık uzmanlarının raporları doğrultusunda, 1952 yılında uçak motoru fabrikaları MKEK’ye bırakılmış, 1954 yılında ise traktör fabrikasına dönüştürülmüştür. Uçakların dizaynı ve test çalışmaları amacıyla kullanılacak rüzgâr tünelinin yapımına 1947 yılında başlanmış, 1950 yılında bitirilmiştir. Devlet bütçesinden önemli miktarda masraf ile gerçekleştirilen “Ankara Rüzgâr Tüneli” yabancı yardımları sayesinde kullanılamamıştır.

Cumhuriyet döneminde özel müteşebbisler Nuri Demirağ, Nuri Killigil ve Şakir Zümre gibi şahıslar savunma sanayii alanında önemli başarılar sağlamışlar, Şakir Zümre ve Nuri Killigil’in işletmeleri ihracat dahi yapmışlardır. Şakir Zümre, Yunanistan’a 1,5 milyon dolar

değerinde bomba ihracatı gerçekleştirerek bir ilke imza atmıştır. Nuri Killigil, silah ve mühimmat yönünden kayda değer başarılar sağlayarak Arap ülkelerine ihracat gerçekleştirmiştir. Nuri Demirağ, günümüzdeki havacılığın temellerinin oluşumunda önderlik yapmıştır.

1950-1970 yılları arası dönemde Türkiye'nin millî savunma sanayii kuruluşlarını modernleştirme ve geliştirme çabalarının tümüyle ABD'nin ve NATO üyesi ülkelerin askerî yardım ve kredilerine bağlı kalması nedeniyle sonuçsuz kaldığı görülmüştür. Bu doğrultuda, Askerî Fabrikalar'ın çoğunluğunun KİT'lere dönüştürülmesi neticesinde alıcı ile satıcının ayrışması ve rekabetin olmaması dönemin temel özelliklerini oluşturmuştur. 1980'li yıllarda Türkiye yapısal bir değişim ve dönüşüm süreci başlatmış, bu doğrultuda savunma sanayii de ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak yeniden örgütlendirilmiştir. TSK'nın gereksinimlerinin tazmin edilmesi için yeni arayışlara girilmiş, çalışmaların merkezi olarak yönetilmesi ve yerli sanayinin güçlendirilmesi amacıyla 1985 yılında Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) hayata geçirilmiştir. SSM, Türk ordusunun ihtiyacına yönelik silah ve malzemenin mümkün olduğunca yerli kaynaklardan üretilmesi ilkesi gereğince, uygulamaya koyduğu projelerle Ar-Ge, tasarım ve üretim faaliyetlerini bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştirmektedir. 1990 yılından başlayarak tedarik yaklaşımı değişmeye başlamış, 1990 yılı öncesi hazır alım, 1990-2000 yılları arasında ortak üretim, 2000-2011 yılları arasında tasarım, 2011-... ömür devri yönetimi evreleri hayata geçirilmiştir.

Türk Savunma Sanayii, 1985-2007 yılları arasında kendi kendine yeterlilik açısından %110 düzeyinde bir gelişmeye imza atmıştır. Türk Savunma Sanayii, 1980'li yıllarda TSK'nın ihtiyaçlarını %20'ler düzeyinde karşılarken 2006 yılında bu oran %37'ye, 2007 yılında ise %42'ye çıkmıştır. 2011 yılında %54 düzeyine yükselen bu oran, 2012 yılında %60 düzeyine erişmiştir. 2000'li yıllarda savunma sanayii alanında yeni teknolojilerin gerisinde kalmak yerine öncü rol oynanmıştır. Özellikle havacılık sanayii, kara sistemleri ve yazılım-elektronik sanayinde yakalanan başarı neticesinde dünyanın ilk 100 savunma sanayii işletmesi arasında 7 adet Türk firması yer almaktadır. Son yıllarda savunma sanayinde kaydedilen bu ilerlemeler dikkate alındığında Türkiye'nin bu alanda dünyada söz sahibi hâle gelmesi yakın gelecekte olası görünmektedir.

Teknoloji, gelecekte başat bir rol oynayacaktır. Günümüzde ya da geçmişte Askerî Faaliyetlerde Devrim kavramı ile savunulanlarda olduğu gibi teknolojik olarak belirlenmiş modeller sürdürülebilir olmasa da teknoloji hâlihazırda savaş için temel kriter olmayı sürdürmektedir.

Günümüzde Kara Kuvvetleri'nde bir mekanize tümeninde onlarca çeşit platformun kullanımı mümkün olmuştur. İkmal malzemelerinin temininde yaşanan zorluklar nedeniyle bir zamanların ağır zırhlı tümenlerinin yerine ülkeler artık daha küçük zırhlı mekanize tugaylara, kolordular daha esnek ve hareketli birliklere, çok sayıda komando ve özel birlik ile hafif zırhlı çevik birliklere yönelmiştir. Ayrıca, 105 mm.lik ve 120 mm.lik tank topları yaygın hâle gelmiştir. Geleceğin savaşları, farklı ortamlarda, meskûn alanlarda ve asimetrik biçimlerde gerçekleştirilecektir. Bu durum savaşın psikolojik, kültürel ve politik yönlerini meydana çıkarmaktadır. Ordular, subay ve astsubayların eğitiminde bu konuları dikkate almalıdırlar.

Günümüzde modern bir hava gücü, keşif, erken uyarı, kontrol ve havadan yakıt ikmali yapan çeşitli uçakları bulunan, seyyar ve sabit yer radarları ile tüm hava sahasını izleyebilen, hava üsleri ve kritik tesislerini füzesavar ve uçaksavar sistemleri ile koruyan, elektronik karıştırma yapan ve karıştırmayı engelleyebilen veya buna rağmen görev gerçekleştirebilen ileri teknoloji sahibi güç hâline gelmiştir. Hava Kuvvetleri, Kara ve Deniz Kuvvetleri'ne koruma ve destek vermektedir. Hava teorisinin temel hedefi hava üstünlüğünü sağlamaktır. Bu üstünlüğün elde edilmesi için düşman uçaklarının mümkün olduğu ölçüde en uzakta önlenmesi gerekmektedir. Bunun için keşif-uyarı ve elektronik muharebe uygulanması hayatidir. Güç tasarrufu, komuta birliği, baskın ve emniyet prensipleri hava savaşları için elzemdir.

Günümüzde gelişmiş bir savaş uçağının maliyetinin yarısından fazlası elektronik sistemlerden meydana gelmektedir. Bu sistemler; radar, karşı tarafın radarları için uyarıcı, dost-düşman uyarma (IFF) sistemleri, uçağa kilitlenen veya kilitlenmeye çalışan düşman silah sistemleri için uyarıcılar, gece uçuş sistemleri, alçak irtifa uçuş ve hedefleme sistemleri, hedef bulma ve kilitlenme sistemleri, füze yanıltıcılar ve ateşleyicileri, elektronik karıştırıcılar, görev ve uçuş bilgisayarları, haberleşme ve veri aktarım sistemleri, seyrüsefer sistemleri ve diğer sistemlerdir.

Günümüzde gemilerin elektronik savaş donanımları, uçaksavar kruvazörü/destroyerinin toplam maliyetinin yarısını geçmektedir. Bu donanımlar, daha uzaktan tespit, istihbarat ve muharebe ve karıştırma imkânı getirmektedir. Gemiler artık yüzlerce kilometre mesafeden füzelerle savaşılabilmektedir. Böylece uzaktan tespit ve füzesavar önleme kapasitesi hayati öneme sahip olmaktadır. Denizaltılar, gemi savar füze atabildiğinden deniz savaşları son derece karmaşık bir elektronik mücadele hâlini almıştır. Gemiler öncelikle birbirleri ile savaşmak amacıyla inşa edildiğinden uçak gemilerinin hava filoları dışında günümüzde donanmaların kıyı bombardıman kapasitesi bitmiştir. Gemiler füzeler ile seçilmiş hedefleri vurabilirlerken gemi topçuluğu çok sınırlı kalmıştır. Bu sebeple günümüzde kıyı bombardıman kapasitesi

yükseltilmiş ve kıyılardan gelmesi olası tehditlere karşı donatılmış gemilerin tasarlanmasına geçilmiştir.

Türkiye'nin denizlerde hedefi orta vadede caydırıcılık sağlayacak bir deniz gücünü evanterinde bulundurmak, Doğu Akdeniz'de (Ege dâhil) çıkarlarını muhafaza ederek muhtemel düşman kuvvetlerini kısıtlayabilecek kapasiteye erişmektir. Deniz güçlerinin en üst basamağında açık denizlerde harekât yeteneği olan ve bunu uçak gemileri ile kuvvetlendirmiş olan ülkeler yer almaktadır. Türkiye'nin de bulunduğu ikinci basamak deniz yollarını ve kıyılarını koruma imkânlarına sahip olan ve belirli bir amfibik güç sevk edebilen ülkelerdir. Üçüncü basamakta ise sınırlı bir kıyı koruma kapasitesini sürdürebilen ülkeler bulunmaktadır.

Günümüzde İnsansız Hava Araçları (İHA), Silahlı İnsansız Hava Araçları (SİHA) ve hassas güdümlü mühimmatların kullanımı gittikçe artmaktadır. İHA'lar sadece keşif değil, bombardıman da gerçekleştirebilmektedir. Günümüzde tüm ülkeler devamlı uydu ile gözlem altında olup, gerektiğinde istenilen bölge üzerinde sabit ya da değişken yörüngede kalacak yeni uydular gönderilebilmektedir. Askerî amaçlı kullanım için de uydular kullanılmaktadır. Yakın gelecekte insanlı uzay istasyonları ve mekiklerin hava unsurları arasında yer alması beklenmektedir.

Günümüzün yeni beliren teknolojilerine bakarak gelecek üzerine düşünecek olursak; geleceğin ordularında 20. yüzyıldan kalma jet uçakları, tankları, uçak gemileri ve atom bombası gibi eski teknoloji platformlara bağımlılık azalacak ve yürürlükten kaldırılmaları gündeme gelecektir. Çin ile yapılacak herhangi bir savaşta ön cephede konumlanacak uçak gemilerinin yerine 2010 yılında ABD donanmasında bulunan ve sayıları on bir adet olan füze atabilen yüzey gemileri ile denizaltılara ağırlık verilecektir. Geleceğin teknolojilerinin, elektrikli çekiciler ile elektromanyetik deşarj savunmaları gerektiren yeni sınıf deniz araçlarının olacağı görülmektedir. İnsanlar arasındaki savaşlarda uzayın kullanılması beklentisi ön plandadır.

Robotlar, sayborglar ve klonlar gibi farklı türdeki savaşçıların yaratılması imkân dâhilinde görülmektedir. Beyin üzerine elde edilen bilgilerdeki gelişmelerin ve gen mühendisliğinin savaşan insanlara yönelik beklentilerde değişimler yaratması olasılığı büyüktür. Bunlar yüksek ihtimalle sibernetik implantasyonlarla kuvvetlendirilmiş organik canlılar olacaklardır. Beyin hakkındaki artış gösteren bilgi düzeyi ve savaşanlara karşı yeni fırsatlar sunacaktır. Materyal bilimi kendi davranışlarını veya işlevlerini algılayarak değiştirebilecek içsel kabiliyete sahip tasarımcı materyallere doğru evrilebilecektir. Farklı bir düzeyde, stratejik, operasyonel ve taktik yetenekler kazanmak gayesiyle elektromanyetik atımların kullanılmasının geliştirilmesi gündeme gelecektir.

Robotik bilimi bugünlerde otomatik silahları bir düzeye kadar geliştirebilmiştir. Uzak mesafelerden kontrol edilebilecek bahse konu silahlar sadece İHA olmayacak aynı zamanda uçaklarda bulunan silahlar da pilotun kontrolünün dışında olacaktır. Genetik mühendislik gibi diğer alanlardaki ilerlemelerin askerî uygulamaları devreye girecektir. Bu tür teknolojilerde sağlanan ilerlemeler savaşın icrasını ve seyrini değiştirecektir.

Siber Savaş teknolojisi günümüzde gerçeklik elde etmiş fakat henüz tam teşekküllü bir savaş hâline gelmemiştir. Askerî tarihçi Michael Howard siber savaşın nükleer caydırıcılığı bile yok edeceği ve aralarında devlet dışından oyuncuların da bulunabileceği küçük ölçekli güçlere savaş alanlarında eşitlik sağlayabileceği yorumunu yapmıştır. Gelecekte Siber Savaş'a verilecek yanıt farklı bir internet biçimi olabilecektir. Siber Savaş'ın yanında gelecekte belki de mühimmatların hedefe ulaştırılmasında akıllı araçlar söz konusu olacak bu da uçaklar ile tankları gereksiz hâle getirecektir.

Türkiye, jeopolitik ve stratejik konumundan dolayı Silahlı Kuvvetler'ini güçlü kılmalı, millî güç unsurlarının korunması ve ulusal hedeflerinin gerçekleşmesi için son teknoloji ürünü yerli savunma sistemlerini oluşturacak güçlü bir savunma sanayine gereken değeri vermeli, bu amaca ulaşmak için millî gelirinin kaydadeğer bir bölümünü savunma sanayine tahsis etmelidir.

TSK'nın ihtiyaçlarının yurt içinden karşılanması imkânlarının geliştirilebilmesi için savunma sanayii millî ve geniş tabanlı hâle dönüştürülmelidir. Ar-Ge çalışmalarına genel bütçeden tahsis yapılmalı, yerli projelere destek verilmeli, yerli üretimin sürekliliğini sağlayacak şekilde Silahlı Kuvvetler'le uzun periyoda dayanan anlaşmalar gerçekleştirilmeli, savunma ürünlerinin ihracatının yapılması teşvik edilmeli, savunma ürünlerinin geliştirilmesine yönelik destek verilmeli ve ödeme koşullarında kolaylık sağlanmalıdır.

Tam bağımsızlığın en önemli ilkesi “*Ulusal Ekonomi*” politikaları hayati öneme sahiptir. Türkiye, ulusal kaynaklarına işlevsellik kazandırmalı ve yüksek seviyede rezervlerine sahip olduğu kaynaklara dayanan teknolojik faaliyetlere yönelmelidir. Geçmişte başarılı olmuş planlı kalkınma modelleri uygulanmalıdır.

Türkiye'nin kendisine özgü karakteristikleri ile bölgesinde jeopolitik, siyasi, ekonomik üstünlükleri bulunmaktadır. ABD ile olan ilişkilerde bu özellikler ön planda tutulmalı, Türkiye ve AB'nin taraf olduğu bölgesel iş birliği anlaşmaları doğrultusunda farklı devletlerle yürütülen ilişkilerde de denge sağlanarak, bu ilişkiler karşılıklı çıkarlar dikkate alınarak gerçekleştirilmelidir. Dış dünya ile “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” ilkesi çerçevesinde ilişkiler sürdürülmelidir. ABD ile olan ilişkiler ise karşılıklı ulusal egemenliğe saygı ilkesi doğrultusunda ihtiyaçlar gözetilerek sürdürülmelidir.

Önümüzdeki dönemde hayal kırıklığı yaşamamak için, Türkiye’yi yönetenler ülkenin gelecek yüzyıllarını iyi planlamalı, meydana çıkabilecek kritik olaylar karşısında çözüme yönelik alternatif planlar oluşturulmalı, ani ortaya çıkan olaylara karşı kalıcı olacak değerlendirmeler yapılmalı, günlük kararlar ile geçiştirilmemeli, geçmişte yaşadığımız tarihsel olaylardan ders çıkarılmalı, bunlardan çıkarılacak dersler ile ülkenin bugünkü coğrafi konumu, doğal kaynakları, ekolojik, etnik, dinsel yapısı ile çevre şartları göz önünde bulundurularak gelecek planlanmalıdır. Türkiye, tam bağımsızlığın vazgeçilmez koşulu olan ekonomik özgürlüğünü ve bunu destekleyen savunma sanayindeki bağımsızlığını ne kadar büyük fedakârlık isterse istesin gerçekleştirmenin yollarını aramalı, dışa bağımlılık ve borçlanma yerine millî sanayiye ağırlık verilerek emperyal güçler tarafından hazırlanmış olan tuzaklara düşmeyecek şekilde hazırlıklı bulunmalıdır.

Sonuç olarak, Türk ordusu Türk vatanını bugüne kadar en zor zamanlarda ve çetin şartlarda yok etmek isteyenlerden, felaketlerden ve zorbalıklardan nasıl korumuş ve kurtarmış ise, bundan sonra da askerlik sanatını ve kabiliyetlerini, sarsılmaz görev anlayışı ile birleştirerek, başta bu ülkenin korunması ve huzurun sağlanması olmak üzere, bölgesinde kalıcı barışın ve istikrar ortamının en önemli teminatı olduğunu göstermeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi (BCA)
MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi
TBMM Arşivi
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi
Türk Tarih Kurumu Arşivi

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi
Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
Danışma Meclisi Tutanak Dergisi
Düstur
Resmi Gazete
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)
Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtı (TBMMGCZ)
Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi
Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler: 1923-2013, 2014

Kitap ve Kitap Bölümleri

1911'den 2000'lere Hava Kuvvetleri. Ed. Eren Candaş, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1993.

1912'den Günümüze Hava Üsleri. Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2005.

1'inci Ordu Komutanlığı Tarihçesi. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009.

1'inci Taktik Hava Kuvveti K.lığı'nın Tarihçesi. Yay. Haz. Yıldırım Çetmeli. Eskişehir: 1996.

25. Yılında Kıbrıs Barış Harekâtı ve 12'nci Hava Ulaştırma Ana Üs K.lığı. 12'nci Hava Ulaştırma Üs K.lığı Yayını, Yayın Tarihi Yok.

Adıgüzel, M. Bahattin, Songül Akkuş, Candan Kula. *Havacılık ve THK*. Ankara: THK Yayınları 6, 2006.

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.

Akad, Mehmet Tanju. *Modern Savaşın Temel Kavramları*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

_____. *Askerî Tarihte Stratejik Düşünce*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.

_____. *Tarihten Bugüne Gayrinizami Savaş*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2015.

Akalın, Ayşe, Tansel Zeynep Akalın, Nadir Bıyıklıoğlu. *Başarıya Giden Yolu Kendi Pusulası ile Bulmuş Bir Endüstrinin Gelişimi: Türk Savunma Sanayii Tarihi*. Ankara: İmge Tanıtım Danışmanlık, 2009.

- Akalın, Cüneyt. *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye Olaylar-Belgeler (1945-1952)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.
- Akat, Asaf Savaş. *Alternatif Büyüme Stratejisi, İktisat Politikası Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Akşin, Sina. *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*. Ankara: İmaj Yayıncılık, 4. Baskı, 2001.
- _____. "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi*. Ed. Sina Akşin. Cilt 4. İstanbul: Cem Yayınevi, 2011: 215-227.
- Aktar, Ayhan. *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Aktürk, İbrahim, Kâmuran Ersan, Metin Özbek, Naci Savlık, Osman Sarier. *Jandarma Meslek*. Cilt 1. Ankara: Jandarma Basımevi, 2004.
- Akyaz, Doğan. *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2006.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.
- Alatlı, Ertuğrul. *Müdahale*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.
- Albayrak, Mustafa. *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti 1946-1960*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.
- Aloğlu, İlhan. *Birinci ve İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı'nda 1'inci Amfibi Deniz Piyade Taburu*. İzmir: Kıbrıs Barış Harekâtı Müzesi Harekat Hatıraları CG.010, 1974.
- Alpay, Yalın. *Türkiye Ekonomi Tarihi*. İstanbul: Akademia Yayınları, 2008.
- Alpkan, Bahaddin, Yücel Yükselcan. *Millî Savunma Bakanlığında 150. Yıl (1826-1976)*. Ankara: Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, 1976.
- Alpkaya Gökçen, Faruk Alpkaya. *20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005.
- Alyot, Halim. *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durum*. Ankara: Kozan Ofset, 2008.
- Amerika-Türk Yardım Programı. Çev. Cenar Sahir Silan, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1948.
- Anadol, Cemal. *Türk Havacılık Tarihi*. İstanbul: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1990.
- Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun. *Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete*. 11091, 25 Nisan 1962.
- Apak, Sudi. *Yurtdışındaki İşçi Potansiyeli ve Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1. Baskı, 1993.
- Arcayürek, Cüneyt. *Açıklıyor-2 Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985.
- _____. *Açıklıyor-3 Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- _____. *Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985.
- Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: Marmara Kitap Merkezi Yayınları, 2011.
- Arıkan, Zeki, Lütfü Sancar. *Türk Denizcilik Tarihi*. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2009.
- Aris, Hakkı. *Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı*. Ankara: Mönch Türkiye Yayıncılık, 2001.

- _____. *Türk Silahlı Kuvvetleri*. Ankara: Mönch Türkiye Yayıncılık, 2007.
- Armaoğlu, Fahir. *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- _____. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt I-II, (1914-1995)*. Ankara: Alkım Yayınevi, 2004.
- _____. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Kronik Kitap, 26. Baskı, 2019.
- _____. *Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997*. İstanbul: Kronik Kitap, 2. Baskı, 2019.
- _____. *Kıbrıs Meselesi, Türk Hükûmeti ve Kamu Oyunun Davranışları, 1954-1959*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1963.
- _____. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010.
- Askerî Fabrikalar Tarihçesi*. Ankara: 1940.
- Atabey, Figen. *Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri*. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 2002.
- _____. *Geçmişten Günümüze Bahriye Kıyafetleri*. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2005.
- Atalan, Sami. “Modern Kara Sistemleri”. *Dünya Askerî Teknolojiler Ansiklopedisi*. İstanbul: Dstıl Tasarım, 2012.
- _____. “Modern Kara Sistemleri, Piyade Silahları ve Destek Vasıtaları”. *Dünya Askerî Teknolojiler Ansiklopedisi*, İstanbul: Dstıl Tasarım, 2014.
- _____. “Modern Deniz Sistemleri”. *Dünya Askerî Teknolojiler Ansiklopedisi*. İstanbul: Dstıl Tasarım, 2015.
- _____. “Modern Hava Sistemleri II”, *Dünya Askerî Teknolojiler Ansiklopedisi*. İstanbul: Dstıl Tasarım, 2018.
- Ataöv, Türkkaya. *Amerika, NATO ve Türkiye*. Ankara: Aydınlık Yayınları, 1969.
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk-Söylev (1920-1927)*. Cilt II. Ankara: TTK Yayınları, 2012.
- Atatürkçülük Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri*. 1. Kitap. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983.
- Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*. Ankara: Harita Genel Müdürlüğü Yayını, 1982.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*. Cilt I. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, 1997.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*. Cilt II. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, TTK Basımevi, 1997.
- Atatürk’ün TBMM’yi Açış Konuşmaları*. Ankara: TBMM Basımevi, 1987.
- Aybars, Ergün. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı, 1990.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam (1950-1964)*. Cilt III. İstanbul: Remzi Kitabevi, 9. Baskı, 2011.
- _____. *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 7. Baskı, 2000.
- Aydemir, Talat. *Talat Aydemir’in Hatıraları*. İstanbul: May Matbaası, 1968.
- _____. *Hatıratım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

- Aydın, Mustafa. “1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. Ed. Baskın Oran. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019: 387-476.
- _____. “Ödünç Verme-Kiralama (Lend And Lease) Yasası”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. Ed. Baskın Oran. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019: 387-476.
- _____. “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. Ed. Baskın Oran. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019: 387-476.
- Aydoğan, Metin. *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye*. Cilt 2. İstanbul: Otopsi Yayınları, 1999.
- Aydüz, Salim. *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*. Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Ayhan, Ahmet. *Dünden Bugüne Türkiye’de Bilim-Teknoloji ve Geleceğin Teknolojileri*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 2002.
- Aysal, Necdet. “Atatürk Dönemi Türk Devrimi”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ed. Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, 3. Baskı, 2014: 185-214.
- Bağcı, Hüseyin. *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi, 1990.
- Barkay, Gül İnanc. *Amerikan Diplomasisinde Türkiye*. İstanbul: Büke Yayınları, 2001.
- Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü. *Erim Hükûmetleri’nin 1 yılı 7.4.1971-7.4.1972*. Ankara: 1972.
- Başgil, Ali Fuad. *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri: Görüp Yaşadıklarım*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 4. Baskı, 2008.
- Baykal, Reşat. *İstanbul’un Fethi’nden Günümüze Tersanelerimiz ve Denizcilik Kuruluşlarımız*. İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları, 2017.
- Baykurt, Fakir. *Türk Eğitiminde Emperyalist Etkiler*. Ankara: Öğretmen Dünyası Yayınları, 1999.
- Baytok, Taner. *Bir Asker Bir Diplomat, Güven Erkaya-Taner Baytok Söyleşi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2001.
- Belen, Fahri. *Ordu ve Politika*. İstanbul: Bakış Matbaası, 1971.
- Berber, Aykut. *Klasik Yönetim Düşüncesi: Geleneksel ve Klasik Paradigmalarla Klasik ve Neo-Klasik Örgüt Teorileri*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.
- Besbelli, Saim, İhsan Göymen. *Türk İstiklal Harbi Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*. V’inci Cilt. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1964.
- Best, Antony, Jussi M. Hanhimaki, Joseph A. Maiolo, E. Schulze Kirsten. *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*. Çev. Taciser Ulaş Bilge. Ankara: Siyasal Kitabevi, Eylül 2012.
- Beyaz Kitap*. Ankara: MSB Yayını, 1998.
- Bıyıklıoğlu, Nadir. *Türk Havacılık Sanayii*. Ankara: SSM Yayını, 1991.
- Bilge, Suat. “Türk-Sovyet İlişkileri”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 10. Baskı, 2014: 387-430.
- Birand, Mehmet Ali. *12 Eylül Saat 04.00*. İstanbul: Karacan Yayınları, 1984.
- _____. *Emret Komutanım*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986.

- Birand, Mehmet Ali, Bülent Çaplı, Can Dünder. *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*. İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş., 10. Baskı, 2005.
- Black, Jeremy. *Savaş ve Teknoloji*. Çev. Cengiz Yücel. İstanbul: Doruk Yayınları, 2019.
- Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988.
- _____. *Türkiye’de Devletçilik*. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- _____. *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)*. Ankara: İmge Kitabevi, 24. Baskı, 2019.
- Bourret, Victor. *Fransız Ordusu Faciası*. Çev. Bekir Tünay. İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1952.
- Bozdemir, Mustafa. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Endüstriyel Mirasımız*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, 2011.
- Brown, Lois. *Technical and Military Imperatives A Radar History of World War II*. New York: Taylor&Francis Group, 1999.
- Büyüktuğrul, Afif. *Cumhuriyet Donanması (1923-1960)*. İstanbul: Deniz Basımevi, 1967.
- _____. *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969.
- Byrnes, James. *Açık Konuşalım*. Çev. Semih Yazıcıoğlu. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1. Baskı, 1948.
- Celep, Barış. *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye’deki Faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Clausewitz, Carl Von. *Harp Üzerine*. Çev. H. Fahri Çeliker. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2. Baskı, 1991.
- _____. *Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri*. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1992.
- _____. *Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri*. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1. Baskı, 2002.
- _____. *Cumhuriyetin 50’inci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*. Ankara: MSB Yayını, 1973.
- _____. *Cumhuriyetin 60’ıncı Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1984.
- _____. *Cumhuriyetin 70. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1993)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.
- _____. *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*. Yay. Haz. Cemalettin Taşkiran. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1998.
- Çalış, Şaban Halis. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2006.
- Çavdar, Tevfik. *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*. İstanbul: Ant Yayınları, 1970.
- Çelik, Y. Necdet, Erdoğan Yüceliş. *Cumhuriyet Donanması 1923-2005*. İstanbul: Deniz Basımevi, 2. Baskı, 2005.
- Çermeli, Ahmet, Halil Atabey. *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi*. Cilt 1. Ankara: Kazan Ofset, 2002.
- Çetin, Birol. *Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayi 1700-1900*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Çoker, Fahri. *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1994.

- Çubukçu, Tuğrul. “Savunma Harcamaları: İç ve Dış Kaynaklar”, *Türkiye’nin Savunması*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü, Tisa Matbaacılık, 1987: 119-143.
- Dağcı, Gül Tuba Taşpınar. *Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi*. İstanbul: İlgi Yayınları, 2006.
- Dağlılar, Deniz. *İki Mavi, Türk Deniz Havacılık Tarihi*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2007.
- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Cilt IV. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- Dedeoğlu, Beril. *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*. İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. *14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları*. Ankara: DİE Yayını, 1974.
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*. Ankara: DPT Yayınları, 1963.
- Devlet Planlama Teşkilatı. *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972*. Ankara: DPT Yayınları, 1967.
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977*. Ankara: DPT Yayınları, 1972.
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayınları, 1979.
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*. Ankara: DPT Yayınları, 1984.
- Doğan, Yalçın. *IMF Kısacasında Türkiye 1946-1980*. İstanbul: Tekin Basımevi, 1987.
- Doğruel, Fatma, A. Suut Doğruel. *Türkiye’de Enflasyonun Tarihi*. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Tarih Vakfı, 2005.
- Dora, Celal. *Kore Savaşında Türkler (1950-1951)*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1963.
- Ekinci, Necdet. *II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.
- Ekzen, Nazif. *Türkiye Kısa İktisat Tarihi*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 2. Baskı, 2009.
- Emecen, Feridun Mustafa. “Klasik Dönem Osmanlı Askeri Tarihi Üzerine Yeni Bakışlar, Hunlar’dan Günümüze Türk Askeri Kültürü”, Ed. A. Sefa Özkaya, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019: 338-344.
- Eralp, T. Nejat. *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Erciş, Muzaffer. *Yaşadım (1923-1973)*. İstanbul: Özel Baskı, 1999.
- Erdem, Ekrem, Ömer Şanlıoğlu, M. Fatih İlgün. *Türkiye’de Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansı (1950-2007)*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2009.
- Erdoğan, Mehmet. *Hava Gücü ve Savaş*. Ankara: Hava Basımevi, 1986.
- Erendil, Muzaffer. *İkinci Dünya Harbi’nden Sonra Oluşan Silah Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.
- _____. *Tarihte Strateji*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1998.
- _____. *Topçuluk Tarihi*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1988.

- _____. *Askerî Tarih ve Türklerde Askerî Tarih Çalışmaları*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1990.
- Erendor, Metin. *Ötüken'den Ankara'ya Türk Ordusu Tarihi*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2015.
- Erhan, Çağrı. “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. Ed. Baskın Oran. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019: 522-575.
- _____. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*. Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- Eroğul, Cem. “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları, 1990: 112-158.
- _____. *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap, 2014.
- Ertan, Temuçin Faik. *Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010.
- Evren, Kenan. *Kenan Evren'in Anıları*. Cilt 1. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990.
- Fersoy, Orhan Cemal. *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*. İstanbul: Mayataş Matbaacılık ve Neşriyat, 1971.
- Fırat, Melek. *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1977.
- _____. “Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. Ed. Baskın Oran. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019: 576-614, 716-768.
- FNSS, 25 Yılın Hikayesi (1990-2015)*. Ankara: 2015.
- Gencer, Ali İhsan, Sabahattin Özel. *Türk İnkılâp Tarihi*. Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, 2006.
- Gevgilili, Ali. *Yükseliş ve Düşüş*. Ankara: Bağlam Yayınları, 1987.
- Goloğlu, Mahmut. *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*. Ankara: Kalite Matbaası, 1974.
- Gökdemir, Tamer. *Türk Kara Ordusunun Lojistik Tarihi*. Ankara: Orient Yayınları, 1. Baskı, 2016.
- Göksu, Erkan. *Türk Kültüründe Silah*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008.
- Gölcük Tersanesi Komutanlığı Tarihçesi (1926-1999)*. Kocaeli: Donanma Komutanlığı Yayını, 1999.
- Gönlübol, Mehmet. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1974.
- _____. *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.
- Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.
- _____. “Truman Doktrini ve Marshall Planı”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 10. Baskı, 2014: 211-222.
- Grattan, Robert F. *The Origins Of Air War, The Development Of Military Air Strategy in World War 1*. Londra: Tauris Academic Studies, 2009.
- Gülen, Nejat. *Şanlı Bahriye: Türk Bahriyesinin İkiyüz Yıllık Tarihçesi 1773-1973*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001.

- Gülten, Zeynep. *İlk Uçak Sanayimiz Tayyare Otomobil Türk Anonim Ŗirketi TOMTAŖ' tan 2. Hava İkmal Bakım Merkez Komutanlığı'na 2001*. İstanbul: Hava Müze Komutanlığı Yayını, 2002.
- Günsev, Mesut. *20 Temmuz 1974 Ŗafak Vakti Kıbrıs*. İstanbul: Alfa Yayınları, 5. Baskı, 2004.
- Gr, Osman. *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Savunma Sanayii Yoluyla lke GeliŖimine Katkısı*. İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 1998.
- Gürdeniz, Cem, Erdoğan YceliŖ. *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*. İstanbul: Seyir Hidrografi ve OŖinografi Daire BaŖkanlıđı, 2000.
- Gürkan, İhsan. *Tank ve Tankçılık 50 YaŖında*. İstanbul: Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1967.
- Hale, William. *Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze*. İstanbul: Hil Yayınları, 1996.
- Harp Akademileri Tarihçesi (1848-1991)*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1991.
- Harris, George S. *Troubled Alliance, Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*. Washington D. C., 1972.
- Hayta, Necdet, Uğur nal. *Osmanlı Devleti'nde YenileŖme Hareketleri (XVII. Yüzyıl BaŖlarından YıkılıŖa Kadar)*. Ankara: Gazi Kitabevi, 8. Baskı, 2015.
- Hergüner, Mustafa. *Cumhuriyetimizin BaŖlangı Yıllarındaki Denizciliğimize İliŖkin Bir İnceleme (1923-1930)*. İstanbul: İstanbul ve Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz Bölgeleri Deniz Ticaret Odası Yayını, No. 62, 2003.
- _____. *İkinci Dünya SavaŖında Türk Denizciliği*. İstanbul: KastaŖ Yayınları, 1. Baskı, 2011.
- Higham, Robin. *Air Power World War I, 1914-1918*. Edited by Alan Stephens. Canberra: Royal Australian Air Force Aerospace Centre, 2002.
- HKS 76-0-3 (A) Resmi Askeri Terimler Sözlüğü*. Ankara: Hava Basımevi ve NeŖriyat Komutanlığı, 2015.
- Hobsbawn, Eric. *Kısa 20. Yüzyıl AŖırılıklar ağı 1914-1991*. İstanbul: Everest Yayınları, 5. Basım, 2011.
- Hücumbot Filosu Komutanlığı. *Türk Donanmasında Hücumbot Tarihi (1880-1985)*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1985.
- Hücumbot Filosu Komutanlığı. *Hücumbotlar: Rüzgarla YarıŖanlar*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2008.
- Hn, İhsan. *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle TeŖekkl Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*. İstanbul: Genelkurmay BaŖkanlıđı İstanbul Basımevi, 1952.
- Isaacs, Jeremy, Taylor Downing. *Cold War, An Illustrated History, 1945-1991*. USA: Little Brown and Company, 1998.
- Ismay, Lord. *NATO-İlk BeŖ Sene (1949-1954)*. ev. Suat Bilge. Ankara: TTK Yayınları, 1956.
- IŖık, Hüseyin. *Yabancı Gözüyle Türkler ve Türk Ordusu*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.
- _____. *Çanakkale ve İstiklal SavaŖında Türk Jandarması*. Ankara: Jandarma Genel Komutanlığı Basımevi, 1974.
- İkinci Dünya Harbinde Harp Ekonomisi*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1984.

- İlhan, Metin. *2. Dünya Savaşı'nda ve Dünya Siyasetinde Önemli Bir Kilometre Taşı: Yalta Konferansı ve Türkiye'ye Yansımaları*. Ed. Ercan Karakoç. İstanbul: Ofis Yayın Matbaacılık, 1. Baskı, 2015.
- İlhan, Suat. *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık, Bir Millet Uyaniyor*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, 2007.
- İlter, Zeki. *Bir Ömür Boyu Askerlik (1919-1972)*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2003.
- İnsel, Ahmet, Ali Bayramoğlu. *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*. İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.
- İpekçi, Abdi, Ömer Sami Coşar. *İhtilalin İçyüzü*. Cilt 1. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1965.
- İskora, Muharrem Mazlum. *Türk Ordusu Kurmaylık (Erkânıharbiye) Tarihçesi*. Ankara: Harp Akademisi Matbaası, 1944.
- İstihkâm Sınıfının Tarihçesi*. İzmir: İstihkâm Okul ve Eğitim Merkez Komutanlığı Basımevi, 2005.
- İyiat, Bora. *Türk Savaş Sanatı: Taktik ve Strateji Ekseninde Türklerde Savaşın Ruhu*. İstanbul: Kripto Yayınları, 4. Baskı, 2020.
- Jandarma Okullar Komutanlığı, Jandarma Meslek Temel Bilgisi*. Ankara: 2015.
- Kabacalı, Alpay. *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990.
- _____. *Yakın Tarihimizden Büyük Dönemeçler*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1995.
- Kamu İktisadi Teşebbüsleri Yıllığı*. Ankara: TTK Yayını, 1979.
- Kanat, Şeref, Şeref Oğuş. *Türk Kara Kuvvetleri Tarihi*. Ankara: Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1996.
- Karabekir, Kazım. *Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri*. İstanbul: Emre Yayınları, 2001.
- Kara Harp Okulu Tarihçesi*. Ankara: Harp Okulu Basımevi, 1973.
- Karaköse, Nejdet. Nuri Paşa: *Afrika Grupları Komutanı Kafkas İslam Ordusu Komutanı Sütluce Fabrikasının Sahibi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*. Cilt III. Ankara: TTK Yayınları, 1977.
- _____. *Büyük Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Cilt I. Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Karluk, Sadık Rıdvan. *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul: Beta Yayınları, 2005.
- Karpat, H. Kemal. *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- _____. *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*. İstanbul: AFA Yayınları, 1996.
- _____. *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*. Yay. Haz. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, 4. Baskı, 2014.
- _____. *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Baskı, 2015.
- _____. *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Kayalı, Kurtuluş. *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)*. Ankara: İletişim Yayınları, 2005.

- Kaymaklı, Hulusi. *Havacılık Tarihinde Türkler*. Cilt 2. Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, 2006.
- _____. *Havacılık Tarihinde Türkler*. Cilt 3. Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, 2006.
- _____. *Havacılık Tarihinde Türkler (1946 Yılından 1960 Yılına Kadar)*. Cilt 4. Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, 2006.
- Kaynar, Mete Kaan. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Kazgan, Gülten. *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1988.
- _____. *Türkiye Ekonomisinde Krizler: 1929-2001*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005,
- _____. *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Keegan, John. *World Armies*. Londra: 2. Baskı, 1983.
- _____. *Savaş Sanatı Tarihi*. Çev. Füsun Doruker. İstanbul: Sabah Kitapları, 1995.
- Kennedy, John F. *President John F. Kennedy-To Turn the Tide*. Ed. John W. Gardner. New York: Harper and Brothers, 1962.
- Kennedy, Paul. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. Çev. Birtane Karanakçı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, 1991.
- Keskin, Funda. "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. Ed. Baskın Oran. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019: 522-575.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Keyüks, Mazlum. *Türk Havacılık Tarihi (1912-1923)*. Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, 2012.
- Kili, Suna, A. Şeref Gözübüyük. *Türk Anayasa Metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Şefik Matbaası, 2000.
- Kline, Stuart. *Türk Havacılık Kronolojisi*. Ankara: Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, 1. Baskı, 2002.
- Kissinger, Henry. *Diplomasi*. Çev. İbrahim H. Kurt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, 2002.
- Kitchen, Martin. *A Military History of Germany*. London: Indiana University Press, 1975.
- Koçak, Cemil. *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980), Siyasal Tarih (1923-1950)*. Ed. Sina Akşin. İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.
- _____. *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Kongar, Emre. *21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.
- Kurtbek, Seyfi. *Milletin Harbe Hazırlanması*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1946.
- Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, Cilt I, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2020.
- Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1923-1951)*, Cilt II. Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2020.

- Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1952-2020).* Cilt III. Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2020.
- Kut, Dursun. *60. Yılında Basında Köy Enstitüleri 1940-2000.* Ankara: Güldiken Yayınları, 2000.
- Kuyucuklu, Nazif. *Türkiye İktisadı.* İstanbul: Filiz Kitabevi, 1993.
- Lee, Asher. *Alman Hava Kuvvetleri.* Çev. Aydın Kut. Eskişehir: Hava Basımevi, 1955.
- _____. *Sovyet Hava Kuvvetleri.* Çev. Tevfik Sadullah. Eskişehir: Hava Basımevi, 1955.
- McGhee, George. *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu.* Çev. Belkıs Çorakçı. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Makine ve Kimya Endüstrisi A.Ş. Ürün Kataloğu.* 2023.
- Maliye Bakanlığı. *Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları (1949-1968).* Ankara: Maliye Bakanlığı Yayını, 1968.
- Manisalı, Erol. *Dünden Bugüne Kıbrıs.* İstanbul: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Limited Şirketi, 2000.
- Mazıcı, Nurşen. *Türkiye'de Askerî Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri.* İstanbul: Gür Yayınları, 1989.
- Mercan, Evren. *Modern Harp Gemileri, 1850'den Günümüze.* İstanbul: Kronik Yayınları, 1. Baskı, 2022.
- Metel, Raşit. *Türk Denizaltıcılık Tarihi.* İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Deniz Basımevi, 1960.
- _____. *Atatürk ve Donanma.* İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1966.
- Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği. *Devlet'in Kavram ve Kapsamı.* Ankara: Büro-Tek Ofset Matbaacılık, 1990.
- Mitchelle, Mairin. *Rusya'nın Denizcilik Tarihi.* Çev. Sermet Gökdeniz. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 1974.
- MKE A.Ş. 2021 Faaliyet Raporu.
- Morgil, Orhan. "Büyüme ve Sanayileşme Politikaları" *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi.* Ed. Bahaeddin Yediyıldız. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002: 36-51.
- Morrow, John H. *The Great War In The Air Military Aviation from 1909 to 1921.* Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2009.
- MS 76-3 (A) *TSK Müşterek Askerî Terimler Sözlüğü.* Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Munson, Kenneth. *Aircraft Of World War I.* London: Ian Allan, 1967.
- Müftüoğlu, Oğuzhan. *Bitmeyen Yolculuk.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Mütercimler, Erol. *Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekâtı.* İstanbul: Arba Yayınları, 1998.
- NATO's Sixteen Nations.* Türkiye Özel Sayısı. Cilt 31. Eylül 1986.
- Neziroğlu, İrfan. *Türkiye'de Askerî Müdahaleler ve Basın.* Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 2003.
- Oğuz, Orhan. *Marshall Planı (Konferans).* İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1966.
- Okar, Avni. *Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, 2018.

- Olgaç, Necmettin. *Türk Deniz Tarihi Özeti*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1952.
- Oral, Atilla. *İlk Silah Fabrikatörü Şakir Zümre*. İstanbul: Demkar Yayınevi, 2012.
- _____. *Enver Paşa'nın Kardeşi Nuri Killigil*. İstanbul: Demkar Yayınevi, 2016.
- Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası (1919-1980)*. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- _____. *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- _____. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 16. Baskı, 2018.
- _____. *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019.
- _____. “Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1:1945-1960”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. Ed. Baskın Oran. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019: 477-498.
- _____. “Dünya Bankası (Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası; International Bank For Reconstruction and Development-IBRD)”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. Ed. Baskın Oran. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019: 477-498.
- _____. “IMF (Uluslar arası Para Fonu, International Monetary Fund)”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. Ed. Baskın Oran. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Baskı, 2019: 477-498.
- Orgeneral Muzaffer Ergüder'in *Havacılık Anıları 1922-1930*. Yay. Haz. H. İbrahim Fırtına. Ankara: THK Basımevi, 2009.
- Orkunt, Sezai. *Türkiye-ABD Askerî İlişkileri*. Ankara: Milliyet Yayınları, 1978.
- Osmanlı Ordu Teşkilatı*. Ankara: Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Osmanlı Döneminde Askerî Okullarda Eğitim*. Ankara: Millî Savunma Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Öcal, Yüksel. *Kürek ve Yelken Döneminden Günümüze Türk Bahriyesi*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2008.
- Öçal, Tezer. *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2. Baskı, 2005.
- Öke, Mim Kemal, Erol Mütercimler. *Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Parti'nin Dış Politikası*. Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 2000.
- Önsoy, Rifat. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.
- Örenç, Ali Fuat. “Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii”, *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*. Ed. Gültekin Yıldız. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017: 173-227.
- Öymen, Altan. *Bir Dönem Bir Çocuk*. İstanbul: Doğan Kitap, 7. Baskı, 2002.
- Öymen, Örsan. *Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.
- Özdemir, Hikmet. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İz Yayınları, 1995.
- _____. *Rejim ve Asker*. İstanbul: Anfa Yayıncılık, 1989.

- _____. “*Siyasal Tarih (1960-1980)*”, *Türkiye Tarihi 4*. Ed. Sina Akşin. İstanbul: Cem Yayınevi, 2011.
- Özdemir, Yaşar. *Atatürk ve Türk Havacılığı*. Ankara: Hava Basımevi, 1981.
- Özdağ, Ümit. *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2006.
- _____. *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Yayınları, 2004.
- Özel, Mehmet. *Türk Ordusu*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Özgür, Salih. *Kitle İmha Silahları: Geleceğe Yönelen Tehdit*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, 2006.
- Öztuna, Yılmaz, Ayvaz Gökdemir. *Türkiye’de Askerî Müdahaleler*. İstanbul: Tercüman Tesisleri Yayınları, 1987.
- Öztürk, Osman Metin. *Anayasal Düzeyde Savunma ve Güvenlik Yapılanması*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- Pamuk, Şevket. *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadî Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, 2016.
- Paşa, Ahmet İzzet. *Feryadım*. Cilt I. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Paşa, Mahmud Muhtar. *Balkan Savaşı, Üçüncü Kolordu’nun ve İkinci Doğu Ordusu’nun Muharebeleri*. İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2003.
- Perk, Kadri. *Tarih İlmi ve Harp Tarihine Giriş Yıldırım Harbi*. Ankara: Harp Akademileri Matbaası, 1946.
- Petrol-İş Sendikası. *Savunma Sanayi ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu*. İstanbul, 2007.
- Polat, Soner. *Türk Deniz Kuvvetleri*. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2003.
- Polatkan, Salih. *I. ve II. Cihan Harbinin Hazırlıkları Bakımından Bir Mukayese*. İstanbul: Askerî Matbaa, 1944.
- _____. *Doküman ve Fotoğraflarla 1. ve 2. Dünya Savaşları Özeti*. İstanbul: Eko Matbaası, 1972.
- Quataert, Donald. *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadî Yayılımı ve Direniş 1881-1908*. Çev. Sabri Tekay. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Resimlerle Türk Havacılık Tarihi*. Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1968.
- Ribard, Andre. *İnsanlığın Tarihi*. Çev. Erdoğan Başar Berktaş, Şiar Yalçın, Halil Berktaş. İstanbul: Say Yayınları, 1983.
- Rustow, Dankwart A. *Türkiye’de Ordu*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1970.
- Sancar, Erdinç. *21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, 2006.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.
- _____. *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*. Ankara: İmge Kitabevi, 1. Baskı, 2016.

- Sarc, Ömer Celal. *Tanzimat ve Sanayiimiz*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.
- Sarıca, Murat, Erdoğan Teziç, Özer Eskiurt. *Kıbrıs Sorunu*. İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975.
- Sarımay, Yusuf. *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Sarp, İrfan. *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*. Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, 1986.
- Savunma Politikası ve Türk Silahlı Kuvvetleri*. Ankara: 1993.
- Savunma Sanayii El Kitabı*. MSB Yayını, Ankara: 2001.
- Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 15'inci Yıldönümünde Savunma Sanayinin Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Mönch Medya Yayıncılık, 2001.
- Savunma Sanayii ve Tedarik*. Ankara: TÜBİTAK Yayını, 1998.
- Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924-1993)*. Ankara: Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Yayını, 1993.
- Sayacı, Kenan. *Deniz Harp Okulu Tarihçesi*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1997.
- Seçer, Turhan. *Kore Savaşı'nın Bilinmeyenleri*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2008.
- Sessiz ve Derinden, (Barışın Koruyucusu Geleceğin Güvencesi Denizatlılarımız)*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, 2007.
- Sever, Ayşegül. *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu (1945-1958)*. İstanbul: Boyut Yayınları, 1997.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*. Cilt I. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- _____. *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945-1990) Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar)*. Cilt II. Ankara: TTK Yayınları, 2. Baskı, 2000.
- Soysal, Mümtaz. *Anayasaya Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1968.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Türk Dış Politikasının Analizi*. İstanbul: Der Yayınları, 1994.
- _____. *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*. İstanbul: Der Yayınları, 1996.
- _____. *2. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınları, 2006.
- _____. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Der Yayınları, 2012.
- SSCB Bilimler Akademisi, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II*. Çev. A. Hasanoğlu. İstanbul: Bilim Yayınları, 1978.
- Şahin, Hüseyin. *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 14. Baskı, 2014.
- Şehitoğlu, Yasin, Enes Kurt. *Türk Savunma Sanayii Tarihi (1934-2020), Dönemler ve Aktörler*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021.
- Şimşir, Bilal. *Bizim Diplomatlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- Tağmaç, Memduh. *Yabancı Harb Tarihi (II. Dünya Harbi)*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1953.

- Taner, Ergin. *Tanzimat'tan Kurtuluşa Osmanlı Ordusu*. Ankara: Grafik Tasarım Yayınevi, 2006.
- Tanman, Sıtkı. *Türk Havacılık Tarihi 1918-1923*. 2. Kitap. Cilt 2. Eskişehir: Hava Basımevi, 1953.
- Taşan, Mustafa. *Savunma Sanayii ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu*. Ankara: MKEK Yayını, 1987.
- Taşkızak Tersanesi Komutanlığı Tarihçesi*. İstanbul: 1999.
- Tayhani, İhsan. *Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi (1923-1950)*. Ankara: THK Kültür Yayınları, No. 1, 2004.
- TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükûmetler*. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Personel ve Prensipier Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1998.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. *50 Yılda Türk Sanayii*. Ankara: Mars Matbaası, 1973.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin. *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle 2. Dünya Savaşı Türkiye'si*. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Tekin, Yusuf, Çağatay Okutan. *Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Orion Kitabevi, 2012.
- Tellal, Erel. "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*. Ed. Baskın Oran. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 16. Baskı, 2018: 158-166.
- Terzioğlu, Said Arif. *Türk Ordusu*. İstanbul: Başnur Matbaası, 1965.
- Tetik, Fatih, Serdal Soyluer. "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*. Ed. Gültekin Yıldız. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017: 141-172.
- Timur, Taner. *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi, 5. Baskı, 2001.
- Tiftikçi, Osman. *Osmanlı'dan Günümüze Ordunun Evrimi*. İstanbul: Sorun Yayınları, 1. Baskı, 2006.
- Toker, Hülya. *Dünden Bugüne Savunma Sanayii*. Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 2010.
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*. Cilt I. Ankara: Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, 1998.
- Tokgöz, Erdinç. *Türkiye'nin İktisadi Tarihi (1914-2007)*. Ankara: İmaj Yayınevi, 2007.
- _____. *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*. Ankara: İmaj Yayınevi, 2009.
- Tören, Tolga. *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2007.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasi Partiler*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1952.
- _____. *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri I*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999.
- Tuncal, Vahdettin. *Türk Ordusu Muhabere Sınıfının Tarihçesi (1882-1039)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1950.
- Tunçkanat, Haydar. *İkili Anlaşmaların İç Yüzü: İktisadi, Askerî, Siyasi*. Ankara: Ekim Yayınları, 3. Baskı, 1975.
- Turgut, Serdar. *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Adalet Matbaacılık, 1991.

- Tümer, Nejat. *Bir Komutan, Bir Yaşam*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, 2008.
- Türk Deniz Kuvvetleri, (Denizlerin Koruyucuları)*. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Merkez Daire Başkanlığı Basımevi, 2003.
- Türk Hava Kuvvetlerini Tanıyor musunuz?*. Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Yayın Yılı Yok.
- Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1962.
- Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Havacılar*. Cilt II. Ankara: Hava Kuvvetleri K.lığı Yayını, 2021.
- Türk Savunma Sanayii Kuruluşları*. Ankara: MSB Yayını, 1998.
- Türk Savunma Sanayiinin Ana Sorunları ve Bu Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri*. Ankara: TOBB Yayını, 2002.
- Türk Silahlı Kuvvetleri*. Ankara: 1982.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükûmeti Dönemi (1920-1923)*. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Türkan, Selâhattin. 2. *Dünya Harbi Hava Harekâtı (1939-1945)*. Eskişehir: Hava Basımevi, 1955.
- Türkaslan, Hasan Ali. *Klasik Kamu Gelirleri İle Fon Gelirlerinin Mukayesesi ve Savunma Sanayii Destekleme Fonunun Bu Açıdan Değerlendirilmesi*. Ankara: SSM Yayını, 1994.
- Türkeş, Alparslan. *1944 Milliyetçilik Olayı*. İstanbul: Kutluğ Yayınları, 11. Baskı, 1975.
- Türkeş, Alparslan, Rıfat Baykal, Muzaffer Özdağ. *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 2. Baskı, 1965.
- Türkiye 1983*. Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Teşkilatı Rehberi*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını, 1986.
- Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Genel Komutanlığı*. Ed. Tülay Duran. İstanbul: Jandarma Genel Komutanlığı Yayını, 1997.
- Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri (1980-2001)*. İstanbul: TESEV Yayını, 2002.
- Türkiye'ye Yapılacak Yardımlar Hakkında Anlaşma, (Amerika-Türk Yardım Programı) (12 Temmuz 1947)*. Çev. Cenân Sahir Silan. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1948.
- Türkmen, Zekeriya. *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*. Ankara: TTK Yayınları, 2001.
- Türsan, Nurettin. *İkinci Dünya Savaşı*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1998.
- _____. *Anılar*. İstanbul: Arma Yayınları, 2009.
- Tzu, Sun. *Savaş Sanatı*. Çev. Sibel Özbudun, Zeynep Ataman. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1992.
- _____. *Savaş Sanatı*. Çev. Adil Demir. İstanbul: Kastaş Yayınları, 3. Baskı, 2008.
- Uçarol, Rifat. *Tarihi Gelişim İçinde Hava Harp Okulu (1951-1987)*. İstanbul: Hava Harp Okulu Yayını, 1988.

- _____. *Büyük Türk Havacılarından Enver Akoğlu (1898-1962)*. İstanbul: Hava Harp Okulu Basımevi, 1990.
- Uğurlu, Nurer. *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)*. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2003.
- Uluslararası Stratejik Etütler Enstitüsü Komisyonu. *Askerî Denge (1969-1970)*. Ankara: 1972.
- Uslu, Nasuh. *Türk-Amerikan İlişkileri*. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- Uzgel, İlhan. "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1980-2001*. Ed. Baskın Oran. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 16. Baskı, 2018: 34-82.
- Üçler, Ertuğrul. *Kıbrıs Çıkartması*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları, 2009.
- Ülger, Fikret. *Türk Savunma Sanayii*. Ankara: TOBB Yayını, 1997.
- Ükten, Selim Serkan. *Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)*. Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- Ülken, Yüksel. *Atatürk ve İktisat*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tisa Matbaası, 1981.
- Ülman, Haluk. *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 1961.
- Verel, Oktay. *İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir*. Cilt II. İstanbul: THK Yayınları 3, 1985.
- Ward, Barbara. *Turkey*. London: Oxford University Press, 1942.
- Weiker, Walter F. *1960 Türk İhtilali*. Çev. Mete Ergin. İstanbul: Cem Yayınevi, 1967.
- Wolfgang, Müller-Wiener. *15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar, Osmanlılar ve Batı Teknolojisi*. Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992: 53-120.
- Yalçın, Durmuş, Yaşar Akbıyık, Dursun Ali Akbulut, Mustafa Balcıoğlu, Nuri Köstüklü, Azmi Süslü, Refik Turan, Cezmi Eraslan, Mehmet Akif Tural. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2019.
- Yavuz, Bige Sükan, Necdet Aysal. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki Fotoğraflarla Atatürk ve Cumhuriyet (1923-1938)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2013.
- Yeldan, Erinç. *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Yerasimos, Stefanos. *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Dünya Savaşı'ndan 1971'e*. Çev. Babür Kuzucu. İstanbul: Belge Yayınları, 1980.
- Yeşil, Ahmet. *Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayat Geçiş*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, 2001.
- Yetkin, Çetin. *Karşı Devrim 1945-1950*. İstanbul: Otopsi Yayınevi, 2003.
- _____. *Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2010.
- Yılmaz, Hakan. *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Veli. *I'inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 1993.

Yunanistan ve Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Kanun (Amerika-Türk Yardım Programı), (22 Mayıs 1947). Çev. Cenan Sahir Silan. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1948.

Yücel, Ünsal. *Türk Okçuluğu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.

Yüksel, Mehmet. *Osmanlı'dan Cumhuriyete Donanma Politikası*. Bursa: Dora Yayıncılık, 2016.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları, 31. Baskı, 2015.

Makale, Bildiri ve Ansiklopedi Maddeleri

“XXI. Yüzyılda Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndaki Gelişim ve Projeler”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 405 (Temmuz 2010): 4-23.

Abulaban, Abdurrahman. “Özal'ın 1980'lerdeki Liberal Ekonomi Politikaları”, *Türkler Ansiklopedisi*. Ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Cilt 17. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 637-647.

Açıkalın, Cevat. “Turkey's International Relations”, *International Affairs*. Vol: 23, No: 4, October 1947: 477-491.

Açıkmeye, İbrahim. “Cumhuriyetin 70. Yılında Jandarma Genel Komutanlığı”, *Türk İdare Dergisi*. 401 (Aralık 1993): 311-330.

Akpınar, M. Kemal. “Gazi Fişek Fabrikası”, *MKEK Dergisi*. 13 (1984): 3-10.

Albayrak, Mustafa. “Demokrat Parti Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri”, *Demokrasi Platformu Dergisi*. 17 (Kış 2009): 151-186.

“Amiral Sadık Altıncan Gemisi Hizmete Girdi”, *Derya Dergisi*. 14 (Kasım 1968): 8-11.

“ASELSAN”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 427 (Ocak 2016): 8-15.

Ataöv, Türkkaya. “Soğuk Harbin Doğuşu: San Francisco'dan Mihver Barış Toplantılarına”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. No: 1 (Mart 1968): 309-356.

Aybay, Rona. “Millî Güvenlik Kavramı ve Millî Güvenlik Kurulu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 1 (Mart-Haziran 1978): 60-82.

Aydın, Abdurrahim. “Atatürk'ün Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları”, *Atatürk Haftası Armağanı Dergisi*. 38 (2011): 103-124.

Aydüz, Salim. “Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi”, *Tarih Okulu Dergisi*. 10 (2011): 1-37.

Aysal, Necdet. “Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 35 (Mayıs 2005): 267-282.

Bal, İdris. “Türk Dış Politikası”, *Türkler Ansiklopedisi*. Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Cilt 17. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 90-109.

Barda, Süleyman. “Amerikan İktisadi Yardımları ve Türkiye”, *İktisat ve Maliye Mecmuası*. 51 (Ağustos 1955): 177-195.

Başar, Bilal. “Hava Kuvvetlerinin Dünü Bugünü Yarını”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 280 (1981): 50-55.

Baysak, Hüseyin. “Roket Fabrikası”, *MKEK Dergisi*. 23 (1985): 3-7.

- Baytal, Yaşar. “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 40 (Kasım 2007): 545-567.
- Bekiroğlu, Mehmet. “Silah ve Tüfek Fabrikası”, *MKEK Dergisi*. 21 (Ocak 1984): 5-10.
- Bengil, Vehbi. “Amerikan Yardımı”, *Siyasi İlimler Mecmuası*. 287 (Şubat 1955): 196-400.
- Beşirli, Mehmet. “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16 (2004): 121-138.
- Bostan, İdris. “Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği”, *Türkler Ansiklopedisi*. Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Cilt 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 224-235.
- Boyar, Suat. “Kırıkkale Barut Fabrikası”, *MKEK Dergisi*. 18 (1984): 3-9.
- Bulut, Feryat. “68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye’deki 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 23 (Güz 2011): 123-149.
- Bulut, Sedef. “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükûmetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 41 (2008): 35-61.
- _____. “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, *Akademik Bakış Dergisi*. 4 (Yaz 2009): 125-145.
- Bulutay, Tuncer, Hasan Ersel. “İktisadi Bunalım Ortamı ve Farklı İktisat Politikaları”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*. 76 (Ekim 1984): 35-42.
- Büyüktuğrul, Afif. “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı”, *Belleten*. 145-148 (1973): 497-525.
- _____. “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*. 483 (1973): 18-39.
- Cebecioğlu, Güngör. “2. Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri, (20-22 Ekim 1997)*. Ankara: Genelkurmay Yayınları, 1998: 322-380.
- “Cumhuriyet Dönemi’nin İlk Yıllarında Hava Gücü ve Türk Hava Kuvvetleri’nin Kuruluşu (1923-1944)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*. Hava Kuvvetleri’nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, 338 (Haziran 2001): 36-45.
- Çakın, Naci. “Redif Teşkilatı”, *Askerî Tarih Bülteni*. 26 (Şubat 1989): 31-56.
- Çavdar, Tevfik. “Demokrat Parti”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 8. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983: 2060-2075.
- Çavuşoğlu, Hüseyin. “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 22 (Aralık 2009): 165-178.
- Çeliker, Nevzat. “Bu Günkü Gazmaske Fabrikası, Makine ve Kimya Endüstrimiz”, *MKEK Dergisi*, 18-19 (1956): 7-31.
- Çermeli, Ahmet. “Selanikten Jandarmaya Subay Okulu (1904-1937)”, *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I Kitabı*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2000: 10-16.
- Çevik, Mehmet, Murat Yıldız. “Demokrat Parti İktidarının İlk Yıllarında Deniz İşletmeciliği ve Gemi İnşa Sanayisine Genel Bir Bakış (1950-1955)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 33 (2014): 293-305.
- Çınar, Yusuf. “Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (2018): 325-350.

- Çoker, Fahri. “Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 5. İstanbul: İletişim Yayınları, 1984: 1260-1268.
- Çomak, Hasret. “İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri ABD’nin Türkiye’ye Yardım Politikası (Truman Doktrini ve Marshall Planı)”. *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, (20-22 Ekim 1997). Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1998: 460-474.
- Demir, Osman, Adem Üzümcü. “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1 (2002): 155-182.
- Demirel, Ergün. “Cumhuriyetimizin 61’inci Yılında Deniz Kuvvetlerimiz”, *Güncel Konular*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 5 (1984): 7-15.
- Denizaltı Filosu Komutanlığı. “TCG PİRİREİS (S-343)’in Tarihçesi”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*. 591 (Kasım 2004): 85-89.
- Devlet Planlama Teşkilatı. “Türkiye’de Demokratik Planlı Kalkınma”, *Planlama Dergisi*. 42. Yıl Özel Sayısı, Ankara: 2002: 1-10.
- Dilek, Saim. “MKEK Kurumu Marangoz Fabrikasının Kuruluş ve Gelişimi”, *MKEK Dergisi*. 3 (1974): 41-44.
- “Donanmamıza Katılan Gemiler ve Subaylar”, *Donanma Dergisi*. 459 (Ekim 1967): 130-139.
- Dursun, Gülten, Nevzat Dursun. “Atatürk’ün İktisadi Görüşleri ve Döneminin İktisadi Politikası”, *Atatürk Haftası Armağanı Dergisi*. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 5 (2006): 91-109.
- “Dünden Bugüne Gölcük Tersanesi Komutanlığı”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*. 598 (Mart 2007): 69-84.
- Efe, İsmail. “30 Ekim 1918’den Ocak 1921’e Teşkilat, Tensikât ve İcraatlarıyla Türk Jandarması”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1 (2016): 583-602.
- Emeç, Çetin. “Kakorasi’den Demokrasi’ye”, *Hürriyet*. 15 Eylül 1980.
- Engin, Fahir. “Deniz Gücü Kullanımı ve Deniz Kuvvetlerimiz”, *Derya Dergisi*. 1 (Ekim 1967): 16-18.
- _____. “3 Yılda Başarılanlar ve Yapılacak İşler”, *Derya Dergisi*. 8 (Mayıs 1968): 7-9.
- Eraslan, Cezmi. “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz 1947 Beyannamesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 22 (Kasım 1998): 141-158.
- Erdelhün, Rüştü. “Türkiye’de Bulunan Amerikan Askerî Yardım Kurulu”, *Ordu Dergisi*. 146 (Haziran 1948): 5-7.
- Erendil, Muzaffer. “Askerî Tarihin Millî Strateji ve Millî Güç İlişkileri”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt I. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983: 51-59.
- Ergenç, Kaya. “Türk Havacılık ve Uzay Sanayii (TAI)”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 340 (Nisan 1994): 85-90.
- Erhan, Çağrı. “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 1 (1996): 284-287.
- Ersun, M. Mete. “Elmadağ Barut Fabrikası”, *MKEK Dergisi*. 10 (1984): 4-9.
- Evcı, Celal. “Atatürk Döneminde Millî Savunma Sanayi Yaratma Atılımları”, *Atatürk Haftası Armağanı Dergisi*. 32 (2005): 119-133.

- Gök, Orhan. “Millî Harp Sanayimiz”, *MKEK Dergisi*. 12 (Aralık 1976): 61-64.
- Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman. “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 1 (Mart 1966): 143-182.
- Güler, Yavuz. “II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2 (2004): 209-224.
- Gültunca, Yalçın. “Yeni Avcıbotlarımız”, *Derya Dergisi*. 16 (Ocak 1969): 4.
- Güneş, İhsan. “1920’de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanmasındaki Rolü”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler II*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983: 203-215.
- Güngen, Coşkun. “Amfibi Harekâtın Günümüzdeki İstekleri”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*. 553 (1986): 16-21.
- “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*. Hava Kuvvetleri’nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, 338 (Haziran 2001): 88-114.
- Gürel, Şükrü Sina. “Kıbrıs Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 12. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996: 364-369.
- Güresin, Ecvet. “Gönüllüler”, *Cumhuriyet*. 19 Aralık 1966.
- Güvenç, Serhat. “NATO’nun Evrimi ve Türkiye’nin Transatlantik Güvenliğe Katkıları”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 45 (Bahar 2015): 101-119.
- “Hava Kuvvetleri’nin Gelişme Dönemi ve Jet Uçaklarına Geçiş (1944-1952)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*. Hava Kuvvetleri’nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, 338 (Haziran 2001): 46-61.
- “HAVELSAN”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 430 (Ocak 2017): 4-11.
- “HAVELSAN: 1982’den 2017’ye, 35 Yıllık Başarı Öyküsü”, *MSI Dergisi*. 148 (Ağustos 2017): 48-51.
- Hülagü, M. Metin. “Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11 (2001): 73-93.
- İlgün, Canan. “Barutsan A.Ş. ve Üretimler”, *MKEK Dergisi*. 84 (1990): 14-19.
- Kadioğlu, R. Cemal. “Roket Fabrikası”, *MKEK Dergisi*. 85 (1991): 16-23.
- Kalyon: Levent. “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 11 (1 Nisan 2010): 7-26.
- Kamoy, Hacim. “Türk Savunma Sanayinde ASELSAN’ın Rolü”, *Dış Ticaret Forum Dergisi*. 2 (Şubat 1988): 10-11.
- Karabıçak, Mevlüt. “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 2 (2000): 49-65.
- Kılınç, Erol. “Uçaksavar Top ve Makine Fabrikası”, *MKEK Dergisi*. 24 (1985), 15-18.
- _____. “Gazi Fişek Fabrikası Üretim Hatları ve Yeni Yatırımlar”, *MKEK Dergisi*. 82 (1990): 30-32.
- Kıral, Mehmet. “Türk Jandarması”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 225 (1968): 10-15.
- Koban, Emine. “Savunma Harcamaları, Ekonomik Etkileri ve Türkiye’deki Gelişimi”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 355 (1998): 40-54.

- Koç, Ümit. “Klasik Dönemde Anadolu Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme (1500-1605)”, *Türkler Ansiklopedisi*. Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Cilt 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 771-780.
- Konuksever, Ergin. “Sağol Mehmetçik!”, *Günaydın*. 17 Ağustos 1974.
- Kurtoğlu, Mahmut. “Çelik Fabrikasının Kısa Tarihçesi ve Gelişimi”, *MKEK Dergisi*. 1-2 (1974): 15-16.
- Kütükoğlu, Mübahat. “Baruthane-i Amire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992: 96-98.
- Laçiner, Ömer. “1980 Sonrası Din”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 12. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995: 400-406.
- Malkoç, Eminalp. “Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye’ye Amerikan Yardımları (1947-1950)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 9 (2006): 89-127.
- Mayın Filosu Komutanlığı. “Erdek Limanı’nın Deniz Tarihimizdeki Yeri”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*. 596 (Temmuz 2006): 52-61.
- Mazıcı, Nurşen. “Türkiye’de Ordu ve Siyaset”, *Türkler Ansiklopedisi*. Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Cilt 17. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 71-79.
- Meray, Seha L. “Millî Şefin Tarihi Nutku”, *Cumhuriyet*. 2 Kasım 1945.
- Meydan, A. Aziz. “Uçaksavar Top Fabrikası”, *MKEK Dergisi*. 83 (1990): 14-17.
- Mumcu, Uğur. “Gözlem-Basın Özgürlüğü”, *Cumhuriyet*. 18 Temmuz 1982.
- Mutlu, Erol, Hakan Tuncel. “İletişim”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 13. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995: 712-718.
- Nadi, Nadir. “Hayırlı Olsun”, *Cumhuriyet*. 24 Mayıs 1947.
- Oran, Baskın. “Kenan Evren”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 11. İstanbul, İletişim Yayınları, 1995: 199-202.
- Orkunt, Sezai. “Silahlı Kuvvetler Sorunu”, *Cumhuriyet*. 20 Şubat 1968.
- Öymen, Örsan. “Cenevre’de Yine Sonuca Varamadık”, *Günaydın*. 14 Ağustos 1974.
- Özdağ, Ümit, Çetin Güney. “İnönü Döneminde Ordu-Siyaset İşleri”, *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt 16. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 746-753.
- Özdemir, Hikmet. “1960-1980 Dönemi”, *Türkler Ansiklopedisi*. Ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Cilt 17. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 15-47.
- Özdoğan, Sina. “Türk Deniz Kuvvetlerinde Gemi İnşa Faaliyet ve Hamleleri”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*. 460 (1968): 3-11.
- Özkale, N. Lerzan. “Dış Ticaret”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 12. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995: 318-329.
- Özkan, M. Selçuk, Abidin Temizer. “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9 (Yaz 2009): 319-325.
- Öztürk, Ali Rıza. “Mühimmat Fabrikası”, *MKEK Dergisi*. 9 (Ocak 1984): 3-7.
- Pak, Namık Kemal, Ergün Türkcan, Halime Atamer. “Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri: 1923-1995”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 11. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995: 154-164.
- “ROKETSAN”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 429 (Temmuz 2016): 4-11.
- Sağlam, Kayhan. “Jüpiterlerin Gidişi, Polarislerin Gelişi”, *Cumhuriyet*. 13 Nisan 1963.

- Seymen, M. Kemal. "Pirinç Fabrikası", *MKEK Dergisi*. 12 (1984): 3-8.
- Sezgin, İbrahim. "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Baruthaneler ve Barut İmalatı", *Türkler Ansiklopedisi*. Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Cilt 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 266-277.
- Sezgin, Selami. "Türkiye'de Savunma Harcamaları", *Türk Savunma Sanayinin Dünyü, Bugünü, Yarını, Savunma Sanayii Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 7-8 Kasım 2000*. Ankara: SSM Yayını, 2000: 476-481.
- Shazo, Thomas E De. "Türkiye'ye Yardım", Çev. Ömer İnönü. *Ordu Dergisi*. İstanbul: Askerî Basımevi, 150 (1949): 131-137.
- Soysal, İsmail. "Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri", *Belleten*. 162 (Nisan 1977): 257-266.
- Soyupak, Kemal. "Silahlı Kuvvetlerin Teşkilatı ve Görevi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 10. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 2608-2610.
- Söylerkaya, Suat. "Türkiye'de Millî Harp Sanayi", *Türkiye Millî Harp Sanayi Semineri Bildiriler Kitabı (2-3-4 Ocak 1975)*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Araştırma Yayınları, No. 3, Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, 1975: 71-125.
- Sözüdoğru, Emine. "Bürokrasi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 11. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995: 178-182.
- Sunar, İlkay. "DP ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 8. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983: 2076-2086.
- Şahin, İ. Sinan. "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Bahriyesinin Deniz Harekat ve Faaliyetleri", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996: 422-447.
- Şakiroğlu, Mahmut H. "Barut", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992: 92-94.
- Tataç, Ziya. "Olaylara Bakış, Mart 1950, Sanayi Ekonomisi", *Türk Ekonomisi Dergisi*. 82 (Nisan 1950): 80-84.
- _____. "Olaylara Bakış, Nisan 1951, Sanayi Ekonomisi", *Türk Ekonomisi Dergisi*. 96 (Haziran 1951): 182-187.
- _____. "Olaylara Bakış, Kasım 1953, Sanayi Ekonomisi", *Türk Ekonomisi Dergisi*. 127 (Ocak 1954): 27-30.
- Tanyer, Turan. "Tophane-i Amire'den Makine Kimya Endüstrisi Kurumuna", *MKEK Dergisi*. 99-100 (Nisan 1995): 67-73.
- Terzioğlu, Sait Arif. "Şilep Yapmak Muhrip Yapmaktan Kolaydır", *Derya Dergisi*. 56 (Mayıs 1972): 10-11.
- Topal, Coşkun. "Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (2013): 111-121.
- Tunaboğlu, İskender. "Hücumbot Tarihimiz ve Türk Deniz Kuvvetleri'nin İlk G/M'li Platformları Kartal Sınıfı Hücumbotlar", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*. 597 (Kasım 2006): 109-118.
- Tuncer, Erol. "Tarihte Çankaya Seçimleri", *Radikal*. 26 Nisan 2007.

- Tunçay, Mete. “İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında Türk Ordusu”, *Tarih ve Toplum Dergisi*. 35 (Kasım 1986): 34-41.
- _____. “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983: 1967-1990.
- “TUSAŞ”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 428 (Nisan 2016): 16-25.
- Tutsak, Sadiye. “Türk İstiklal Harbi’nde Alman Silahları ve Askerî Mühimmatı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 36 (2014): 229-260.
- Türk, Ali Cengiz. “Gazmaske Fabrikası”, *MKEK Dergisi*. 3 (1983): 11-13.
- “Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 100’üncü Yıl Özel Sayısı, 367 (2011): 52-75.
- Türk, Sami. “Gölcük Tersanesi Komutanlığı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 432 (Ocak 2018): 44-51.
- “Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 427 (Ocak 2016): 7.
- Tütengil, Cavit Orhan. “Barış Gönüllüleri Tartışması”, *Cumhuriyet*. 21 Ekim 1966.
- Uçarol, Rifat. “İkinci Dünya Savaşı, Misak-ı Millî ve Türkiye’nin Savaşa Girmemek İçin Direnişi”, *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt I. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1998: 524-541.
- Uzun, Hakan. “Atatürk’ün Devletçilik İlkesi ve Atatürk Dönemindeki Ekonomik Uygulamaların Sonuçları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *Atatürk Haftası Armağanı Dergisi*. 35 (2008): 69-84.
- Ünalp, Fatma Rezzan. “Kore Savaşı ve Kore Cumhuriyeti Ziyaretinden İzlenimler”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*. 415 (Ocak 2013): 40-65.
- Ünlü, Rasim. “Birinci Dünya Harbi’nden Önce Cumhuriyetin Kuruluşundan Sonra Türk Bahriyesinin Yeniden Organizasyonu ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığının Oluşumu ve Askerî Sonuçları 1923-1949”, *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997: 163-172.
- Yakıtıl, Emin. “Abdülaziz Donanmasına Dair Bir İnceleme”, *8. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* 11-15 Ekim 1976. Ankara: 1976: 1333-1357.
- “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, Hava Kuvvetleri’nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, 338 (Haziran 2001): 63-87.
- Yıldırım, Süreyya. “Türkiye’de 24 Ocak 1980 Öncesi ve Sonrası Sanayileşme ve Ekonomik Büyümeye Etkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7 (2006): 171-193.
- Yurtoğlu, Nadir. “Türk Savunma Sanayiinde Girişimci Bir Kuruluş: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) 1950-1960”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 31 (2017): 81-112.

Süreli Yayınlar

Gazeteler

Akşam
Cumhuriyet
Günaydın
Hakimiyeti Milliye

Hergün
Hürriyet
Milliyet
Ortadoğu
Radikal
Son Posta
Tasvir
Tercüman
The Washington Post
Ulus
Vatan
Yeni Asır
Yeni Cephe
Yeni Sabah
Zafer

Dergiler

11'inci Hava Ulaştırma Ana Üs K.lığı Bülteni
Akademik Bakış
Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu
ASELSAN
Atatürk Haftası Armağanı
Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler
Belleten
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları
Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Demokrasi Platformu
Deniz Kuvvetleri
Derya
Dış Ticaret Forum
Dışişleri Bakanlığı Belleteni
Donanma
Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Hava Kuvvetleri
Janes Defence Weekly
M5 Savunma ve Silah Sistemleri
Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK)
MSI
Mülkiyeliler Birliği
Ordu
Planlama
Silahlı Kuvvetler
Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Tarih Okulu
Tarih ve Toplum
Türk Ekonomisi
Türk İdare
Uluslararası Sosyal Araştırmalar
Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

Tezler

- Akkaya, Erdal. *Türk Ordusu'ndaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006.
- Aktaş, Elif. *12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Aslan, Mahmut. “ABD'nin 2. Dünya Savaşı Sonrası Uyguladığı Dış Politikasının Türkiye'ye Etkileri (1945-1952)”, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Burçak, İsmail. *Demokrat Parti Döneminin İlk Genelkurmay Başkanı: Mehmet Nuri Yamut ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Dönüşüm (1950-1954)*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Bölme, Selin Muzaffer. *ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye: Kuruluşundan Bugüne İncirlik Üssü*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Cengiz, Recep. “NATO'ya Giriş Sürecinde Türk-Amerikan İlişkileri ve Amerikan Askerî Yardımlarının Türk Silahlı Kuvvetleri'ne Etkisi”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Cıla, Mehmet Sait. “II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye-ABD İlişkileri”. Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Çetin, Sabit. *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu: Aktif Tarafsızlık Siyaseti Çerçevesinde Askerî Hazırlıklar*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2014.
- Çifci, Erhan. *Türk Kara Kuvvetleri Teşkilat ve Doktrininde Yabancı Kaynaklı Yeniden Yapılandırma Projeleri ve Sonuçları (1880-1960)*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Diker, Yalçın. *Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Yenilenme Çalışmaları*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1994.
- Efe, İsmail. *Orduda Islahat ve Ordu Müfettişlikleri (1908-1920)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Engin, Teoman. *Türk Ordusunda Zırhlı Birlikler*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Erdoğan, Zeki. *1950-1960 Döneminde Türkiye'de İzlenen İktisat Politikalarının Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Eryılmaz, Mustafa. *Türkiye'de Jandarma'nın Yeniden Yapılandırılması: Avrupa Jandarma Kuvveti Üyesi Ülkeler ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Evsile, Mehmet. *Atatürk Devri Harp Sanayii (1920-1938)*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Gölen, Zafer. *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire*. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- İnce, Yunus. *Osmanlı Barut Üretim Teknolojisinde Modernleşme: Azadlu Baruthanesi (1794-1878)*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Kabacaoğlu, Özgün. *Askerî Teknolojideki Gelişmelerin Osmanlı İdari Yapısına Etkileri (1593-1717)*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

- Kara, Hayati. *Türk Kara Kuvvetlerinde Önemli Değişim ve Gelişmeler (1950-2000)*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Karaköse, Nejdet. *Askerî, Siyasi ve Silah Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Killigil)*. Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2010.
- Karaman, Salim. *Kıbrıs Sorunu Kapsamında, 1960-1974 Yılları Arasında Uygulanan Türk Deniz Kuvvetlerini Geliştirme Stratejisinin Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Başarısına Katkısı*. Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Kilimci, Perihan. *Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askerî Havacılığı*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Kostak, Ercan. *Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Cumhurbaşkanı Olarak Katıldığı Askerî Manevralar*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2016.
- Kurt, Emin. *Türkiye'de Ana Jet Üslerinin Kuruluşu ve Gelişimi (1951-2010)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011.
- Kurt, Enes. *Türk Savunma Sanayii Tarihine Mikro Yaklaşım: Savunma Sanayii İşletmelerine Dair Bir Envanter ve Dönemselleştirme Çalışması (1836-2018)*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Mantar, Mehmet Harun. *Offset Uygulamalarının Savunma Sanayiinin Büyüme ve Gelişimi Üzerindeki Etkisi: Türk Savunma Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Mete, Ali Serdar. *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Türk Ordusunda Mavzer Tüfekleri*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2012.
- Oğuz, Abdullah. *Kırıkkale'nin Kuruluşunda Silah Sanayinin Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Önder, Aynur. *Türk Savunma Sanayii'nde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2005.
- Özlü, Hüsnü. *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayi'nin Gelişimi (1939-1990)*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2006.
- Sağlam, Cemil. *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk Ordusunda Modernizasyon ve Ordu-Toplum İlişkilerinde Modernleştirme Misyonu*. Yüksek Lisans Tezi, Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2021.
- Şen, Sabahattin. *Türkiye'de Modernleşme Ordu ve Askeri Havacılık*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Şenel, Esra. *1975-1978 Yılları Arasında Türkiye'ye Uygulanan Ambargonun Türk Savunma Sanayine ve Teknoloji Yönetimine Etkisinin Analizi*, Doktora Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2009.
- Şahin, Levent. *Uluslararası İşgücü Akımlarının Ekonomik Etkileri: Türk İşgücü Göçü*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Tunaboğlu, İskender. *Deniz Kuvvetlerinde Sistem Değişikliği*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2008.
- Yılmaz, Metin. *Marshall Yardımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2000.

Yüksel, Adem. *Türk Dış Politikasındaki Gelişmelerin Türk Ordusunun Donatım ve Organizasyonuna Etkileri (1936-1945)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2022.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Ana Britannica Ansiklopedisi. İstanbul: Hürriyet Ofset.

Cumhuriyet Ansiklopedisi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dünya Askerî Teknolojiler Ansiklopedisi. İstanbul: Dstil Tasarım.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türkler Ansiklopedisi. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

HKS 76-0-3 (A) Resmi Askerî Terimler Sözlüğü. Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı.

MS 76-3 (A) TSK Müşterek Askerî Terimler Sözlüğü. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

İnternet Kaynakları

https://tr.wikipedia.org/wiki/M36_Jackson. Erişim 18.06.2020.

<https://www.petlas.com.tr/menu/kurumsal/kurumsal>. Erişim 03.01.2021.

https://www.truck.man.eu/tr/tr/man-dunyasi/turkiye_de-man/sirket/Company.html. Erişim 03.01.2021.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Rapier>. Erişim 12.01.2021.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Unimog>. Erişim 15.02.2021.

<https://www.aircharterservice.com.tr/aircraft-guide/private/cessnaaircraftcompany-usa/cessna421cgoldeneagle>. Erişim 24.02.2023.

https://tr.wikipedia.org/wiki/M270_MLRS. Erişim 24.02.2023.

https://www.aselsan.com.tr/35mm_Modernize_Cekili_Top_6136.pdf. Erişim 24.02.2023.

EKLER

EK-1: Marshall Yardımı ve dağıtımı hakkında hazırlanan bilgi notu. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 03000947, Ek No 1 ve 2, Belge No 18558 ve 18559, (1952).

EK-2: Türkiye ile Almanya arasında, Türkiye'ye Askerî Yardım Yapılmasına Dair Anlaşma'yı Türkiye adına imzalayacak olan MSB İlhami Sancar adına düzenlenen yetki belgesinin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından imzalanması. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 04004980, Ek No 1, Belge No 281326, (18.05.1964); *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 04004980, Ek No 2, Belge No 287317, (25.05.1964).

EK-3: Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur'a, NATO ülkeleri arasında yapılan Best Hit-73 müsabakalarında Türk Hava Kuvvetleri ekibinin birinci olması münasebetiyle gönderilen kutlama mesajı. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 06004018, Ek No 1, Belge No 372066, (26.07.1973).

EK-4: Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.'nin Mürted'deki F- 16 Uçak Fabrikası inşaatını ziyaretleri ve sunulan brifing hakkında bilgi. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 07001363, Ek No 1, Belge No 230361, (22.11.1986).

EK-5: Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, Tusaş Motor Fabrikası'nın açılışı için 10 Haziran 1987 tarihinde Eskişehir'i ziyaretlerine ilişkin yazışmalar. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 07001668, Ek No 1, Belge No 230928, (05.06.1987); *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 07001668, Ek No 2, Belge No 231312, (05.06.1987); *T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, EBİS Sıra No 07001668, Ek No 3, Belge No 229504, (05.06.1987).

EK-6: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Donanma gemilerinin vurucu gücünü artırmak maksadıyla, ABD'den satın alınacak İ sınıfı (Fletcher) iki muhribin satın alma bedelleriyle ilgili hükümler. *BCA*, 30-18-1-2/239-61-12, (06.09.1969).

EK-7: Deniz Kuvvetleri için hücumbot ve Harpoon güdümlü mermi ve sistemlerinin satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/303-61-1, (20.07.1973).

EK-8: Türk Deniz Kuvvetleri'nin vurucu gücünü artırmak maksadı ile ABD'den iki adet denizaltı (II. İnönü, Çanakkale) satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/311-5-7, (21.01.1974).

EK-9: Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Kıbrıs'a karşı fiili müdahalede bulunulmasına ve Yunanistan'ın bir tecavüzü hâlinde bu devlete karşı da harekâta geçilmesine emir verme konusunda Başbakanın yetkili kılınması. *BCA*, 30-18-1-2/317-47-8, (19.07.1974).

EK-10: Federal Almanya'dan satın alınan Batıray Denizaltı Gemisi'nin Türkiye'ye getirilmesi. *BCA*, 30-18-1-2/377-206-13, (27.12.1978).

EK-11: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na ABD'den Savaştepe (Meredith) Muhribi'nin satın alınması. *BCA*, 30-18-1-2/382-283-12, (24.12.1979).

EK-12: Kara Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacı için satın alınacak 45 adet helikopter ile ilgili olarak AGUSTA Firması ile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti arasında imzalanan anlaşmanın onaylanması. *BCA*, 30-18-1-2/467-581-7, (13.12.1982).

EK-13: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sürdürülen iç güvenlik operasyonlarında kullanılmak üzere Sikorsky Firması'ndan alınacak 6 adet helikopterin finansmanı maksadıyla Hükûmetimiz ile anılan firma arasında 9 Kasım 1988 tarihinde imzalanan Finansman Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi. *BCA*, 30-18-1-2/611-773-7, (15.11.1988).

EK-14: Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyacı için Türkiye ve Almanya'da inşa edilecek 2 adet fırkateynin finansmanı amacıyla Almanya, Hollanda ve İngiltere'den sağlanan kredilere ilişkin 20 Aralık 1990 tarihinde imzalanan anlaşmaların yürürlüğe girmesi. *BCA*, 30-18-1-2/669-134-5, (28.12.1990).

EK-15: Cumhuriyet Donanması.

EK-16: Cumhuriyet Döneminde Türk Hava Kuvvetleri'ne Katılan Uçaklar.

EK-17: Türk Savunma Sanayii Firmaları.

EK-18: “11 Yardımcı Gemi Daha Donanmamıza Katıldı”, *Ulus*. 24 Temmuz 1948, 1.

EK-19: “Federal Almanya'dan Alınan “Atılay” Denizaltısına Sancak Çekildi”, *Cumhuriyet*. 30 Temmuz 1975, 1.

EK-20: “Bir Hücumbotla Bir Akaryakıt Gemisi Dün Törenle Donanmaya Katıldı”, *Cumhuriyet*. 24 Aralık 1977, 5.

EK-21: “F-16 İçin İlk Adım”, *Cumhuriyet*. 31 Ekim 1984, 1.

CUMHURBAŞKANLIĞI CELAL BAYAR ARŞİVİ	
Yer	No: 3/2-33
Desimal No	:
Dosya	No:
Fihrist	No: 947

Marshall Yardımı Hakkında Not

Türkiye Marshall Plânının bidayetinden itibaren doğrudan doğruya ve bilvasıta olmak üzere başlıca iki kanaldan yardım görmüştür.

Doğrudan doğruya olan yardımlar Amerikada kullanılmak üzere verilen ve oradaki mübayaa, nakliye ve teknik asistans işlerinde kullanılan dolarlardır.

Bilvasıta yardım ise, Amerika tarafından verilen dolarların Avrupada yapılacak mübayaalarda veya tediye müvazenesi açıklarında kullanılmasıdır. Bu bilvasıta yardım önce keşide hakkı (tiraj hakkı) bilâhare başlangıç kredisi (position initiale) şeklinde verilmiş halen de hususî menabi (ressource spéciale) şeklinde verilmektedir.

Doğrudan doğruya yardım, kredi veya hibe şeklinde yapılmaktadır. Bilvasıta yardım da hibe şeklindedir.† Hibe şeklinde yapılan yardımların mukabilini teşkil eden Türk paraları Merkez Bankasında açılan iki hesaba yatırılmaktadır. Bu hesaplardan birisi % 5 ler diğeri ise % 95 ler hesabıdır. % 5 ler hesabı Amerikalıların emrine amade olup sarfı onlara aittir. Bu paralar onların idarî masraflarının karşılığını teşkil ettiği gibi, burada istihsalinin arttırılmasını istedikleri bazı krom, manganez, antimon, bakır gibi stratejik maddelerin iç finansmanlarının temininde de kullanılmaktadır. % 95 ler hesabı ise Türkiye Hükûmeti ile Amerika Hükûmetinin mutabık kalacakları ve Maliyemizin istikrarı veya istihsalâtımızın artması gibi iktisadiyatımıza yarayan sahalarda kullanılabilmektedir. Bu paraların sarfı için behemahal iki Hükûmetin mutabık kalması lâzımdır.

† Sade, 1950-51 devresi için aldığımız başlangıç kredisi tabiatile hibe mahiyetinde değildir.

Marshall Yardımı ve dağıtımı hakkında hazırlanan bilgi notu. T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 03000947, Ek No 1, Belge No 18558, (1952).

Yardımların doğrudan doğruya veya bilvasıta
olmak üzere taksim şekli ve miktarı

Devreler	Direkt yardım dolar	Endirekt yardım dolar	Yekûn dolar
1948/49	49.049.000	-	49.049.000
1949/50	58.342.000	74.200.000 (1)	132.542.000
1950/51	45.000.000	25.000.000 (2)	70.000.000

			251.591.000

(1) Tiraj hakkı

(2) Başlangıç kredisi

Yardımların amme ve hususî sektörler
itibarile taksimi

1- Hususî Sektör

Dolar
107.159.000

a) Ziraat alet ve makineleri	46.123.000
b) Özel teşebbüs	658.000
c) Çeşitli ithalât	60.378.000

2- Amme sektörü

144.432.000

Yekûn..... 251.591.000

Umumî yardım yekûnundan hususî sektöre ayrılan tahsisat
nisbeti % 42,6 tır.

CUMHURBAŞKANLIĞI	
CELAL BAYAR ARŞİVİ	
Yer	No : 3/2-33
Desimal No :	
Dosya No :	
Fihrist No :	947-1

Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, EBİS Sıra No 03000947, Ek No 1, Belge No 18558.

CUMHURBAŞKANLIĞI CELAL BAYAR ARŞİVİ	
Yer No :	312-33
Desimal No :	
Dosya No :	
Ehrist No :	347-2

% 95 ler hesabındaki paraların muhtel sureti taksimi

Tiraj haklarının kullanılmasından mütevellit % 95 ler hesabına yatırılan meblağ 190.248.520

Hibe şeklinde sağlanan direkt yardım karşılığı olarak % 95 ler hesabına yatırılması lâzım gelen meblağ 165.600.000

Yekûn..... 355.848.520

I- 1.inci liberasyon anlaşması :

A- Amme sektörü :

1- a) Karayolları	35.677.378
b) İskenderun-Erzurum şosesi	1.320.000
2- Ziraat Bankası	15.339.097
3- Teknik yardım	310.000
4- Etibank	30.169.000
Yekûn.....	82.815.475

B- Husuf Sektör:

1- <u>Çimento sanayii:</u>	
a) Darıca ve zeytinburnu fabrikası	7.063.000
b) İzmir çimento	5.600.000
c) Kartal fabrikası (Çimento)	784.000
2- İzmir çirçir ve yağlı tohumlar fabrikası	462.000
3- İstanbul soğukhava deposu ve buz fabrikası	611.800
4- Piramit penye iplik fabrikası	1.812.000
5- İbrahim Etem Ulugay kimya evi	1.534.000
6- Sınıf Kalkınma Bankasına devrolunmuş miktar.	24.452.725
Yekûn.....	42.319.525

Umumî Yekûn..... 125.135.000

II- 2.inci liberasyon anlaşması :

A- Amme sektörü:

1- Göçmenler	30.000.000
2- Tarım Bakanlığı	48.300.000
3- Ziraat Bankası	13.000.000
4- Ziraat Sayım	1.000.000
5- Pamuk standardizasyonu	700.000
6- Etibank	25.000.000
7- Makina ve Kimya Endüstrisi	5.500.000
8- Belediye Su işleri	5.900.000
9- Ankara Hastanesi	7.300.000
10- Teknik Yardım	1.000.000
11- Millî Savunma için manzara yardım	10.640.000
Yekûn.....	148.340.000

B- Husuf Sektör:

1- Husuf teşebbüs	12.000.000
2- Hilton oteli	4.500.000
Yekûn.....	16.500.000

Umumî Yekûn..... 164.840.000

III- Yapılan münferit Anlaşma ile:

A- Amme Sektörü

1- Tekele ait çamaltı ve Yavşan tuzlaları yolları	403.500
Yekûn.....	403.500

290.378.500

Henüz tahsis yapılmış miktar 65.470.020 Türk lirasıdır.
% 95 ler hesabında mevcut 190.248.520 liradan fiilen 95.478.475 lira kullanılmıştır.

3-2271 Ek:1

Konu: Millî Savunma Bakanı İlhami Sançar adına düzenlenen Yetki Belgesi H.

Ankara, 25 Mayıs 1964

Dışişleri Bakanlığına

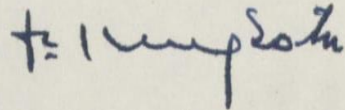
İlgi: 18 Mayıs 1964 tarih ve 113.737/Pr-37 sayılı yazı karşılığıdır:

Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Federal Cumhuriyeti arasında, Türkiye'ye askerî yardım yapılmasına dair Anlaşmayı Hükûmetimiz adına imzalıyacak olan Millî Savunma Bakanı İlhami Sançar adına düzenlenen Yetki Belgesi'nin, Cumhurbaşkanımız tarafından imza buyurulduğundan, ilişik olarak geri sunulduğunu arz ederim.

Nâsır Zeytinoğlu
Umumi Kâtip

CUMHURBAŞKANLIĞI
CEMAL GÜRSEL ARŞİVİ
Sıra No: 4/5-4
Belge No: 281326
Fihrist No: 4980

Türkiye ile Almanya arasında, Türkiye'ye Askerî Yardım Yapılmasına Dair Anlaşma'yı Türkiye adına imzalayacak olan MSB İlhami Sançar adına düzenlenen yetki belgesinin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından imzalanması. T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 04004980, Ek No 1, Belge No 281326, (18.05.1964).

T. C. DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI		CUMHURBAŞKANLIĞI CEMAL CUSCEL ARŞIVI Yer No: 4/5-4 Definai No: Dosya No: Fihit No: 4980-1
113.737/Pn.-37		
Protokol	Dairesi Gn. Md.	Ankara 18/5/1964
Konu : Türkiye ile Almanya arasında, Türkiye'ye askeri malzeme yardımı anlaşmasına imzalıyacak olan M.S.B.İlhami Sağar adına Yetki Belgesi:		
CUMHURBAŞKANLIĞI GENEL SEKRETERLIĞİNE		
İlgi		
Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Federal Cumhuriyeti arasında, Türkiye'ye askeri yardım yapılmasına dair Anlaşmayı Hkmetimiz adına imzalayacak olan Milli Savunma Bakanı İlhami Sağar adına düzenlenen Yetki Belgesi ilişikte sunulmuştur.		
Anılan Belgenin, Sayın Cumhurbaşkanımız tarafından imza buyurulduktan sonra iadesini delâletlerine saygılarımla arz ederim.		
Dışışleri Bakanı V.		
		

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 04004980, Ek No 2, Belge No 287317,
(25.05.1964).

1156/6

CUMHURBAŞKANLIĞI
FAHİR KORUTÜRK ARŞİVİ

Yer No : 6/2-2
Desimal No :
Dosya No :
Fihrist No : 4018

26 TEMMUZ 1973

TEL
YILDIRIM

Sayın Orgeneral Muhsin BATUR
Hava Kuvvetleri Komutanı
A N K A R A

İTALYA'da, NATO ülkeleri arasında yapılmakta olan Best-Hit Müsabakalarında Türk Hava Kuvvetleri Ekibinin birinci olduğunu öğrenmekle son derece memnun oldum.

Hava Kuvvetlerimizin kudret ve kuvvetini ispatlayan bu sonuçtan dolayı, şahsınızda, müsabakalara katılan Türk Ekibinin bütün mensuplarını tebrik eder; milletçe ögüncümüze vesile olan başarılarının devamını dilerim.

FAHİR S. KORUTÜRK
Cumhurbaşkanı

Aslı gibidir.

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur'a, NATO ülkeleri arasında yapılan Best Hit-73 müsabakalarında Türk Hava Kuvvetleri ekibinin birinci olması münasebetiyle gönderilen kutlama mesajı. T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 06004018, Ek No 1, Belge No 372066, (26.07.1973).

SAYIN CUMHURBAŞKANIMIZIN TUSAŞ HAVACILIK VE UZAY SANAYİİ A.Ş.'NİN
MÜRTED'DEKİ F - 16 UÇAK FABRİKASI İNŞAATINI ZİYARETLERİ

(22 KASIM 1986)

1. Sayın Cumhurbaşkanımız 22 Kasım 1986 tarihinde Mürted'deki F - 16 uçak fabrikası inşaatına bir inceleme gezisi yapmışlardır. Sayın Cumhurbaşkanımız önce Yönetim Direktörü Jerry R. Jones ve F - 16 Program Direktörü tarafından sunulan brifingi izlemişlerdir.

2. Brifingin sonunda Sayın Cumhurbaşkanımız özellikle aşağıdaki noktalar üzerinde durmuşlardır:

- Fabrikanın çevre güvenliği ve hava savunması :

İlgililer, fabrika sahasının yasak bölge niteliği taşıdığını, ayrıca en ileri teknoloji ve malzemeyle donatılmış bir sistem ile yaklaşık 60 kişilik bir ekip tarafından korunacağını belirtmişlerdir. İfade edildiğine nazaran, fabrika, Mürted hava üssünün hava savunma örtüsü içindedir. Ayrıca, M.S.B. tarafından bu konuda alınabilecek tedbirler için teklifte bulunulması da yasaların öngördüğü bir husustur.

- F - 16 Fabrikasında sivil uçak üretimi :

İlgililer, Sayın Cumhurbaşkanımızın bu hususa ilişkin sorularına, fabrikada küçük gövdeli sivil uçak imalinin de mümkün olduğu yolunda cevap arzetmişlerdir.

- Üçüncü ülkelerle işbirliği :

Genelkurmay Başkanının, elinde 40 kadar F - 16 uçağı bulunan Pakistan'ın, Türkiye ile, yedek parça temini, bakım ve lojistik desteği gibi alanlarda işbirliğinde bulunmayı ısrarla istediğini ancak, bizden henüz cevap alamadığını belirtmesi üzerine Sayın Cumhurbaşkanımız, gecikmeden bu yolda bağlantılar gerçekleştirilmesinin yararı üzerinde durmuşlardır. Milli Savunma Bakanı, Endonezya, Kuveyt gibi ülkelerin de bu tür bir işbirliği ile ilgilendiğini ancak taleplerin her zaman fiiliyata intikal etmeyebildiğini kaydetmiştir. Fabrika yetkilileri, Pakistan'la bu tür bir işbirliğine gidilmesinde ABD yasaları bakımından hiçbir engel bulunmadığını, izin gerektiren tek hususun Türkiye'nin üçüncü bir ülke için F - 16 uçağı üretmesi olduğunu söylemişlerdir.

./..

KENAN EVREN ARŞİVİ
 Delap No : 7225
 Tutu No : 14/1-1
 Dosya No : 3
 Fihrist No : 12

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.'nin Mürted'deki F- 16 Uçak Fabrikası inşaatını ziyaretleri ve sunulan brifing hakkında bilgi.
 T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 07001363, Ek No 1, Belge No 230361,
 (22.11.1986).

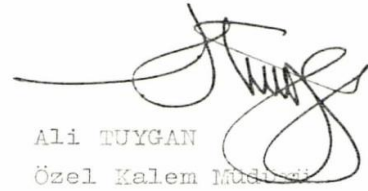
Pakistan'ın elindeki F - 16 uçaklarının bizde üretilecek olandan farklı tipte olduğu ve değişik bir motor taşıdığı da bu çerçevede dile getirilmiştir.

3. Fabrika'nın üretime geçişi ile ilgili programın önemli aşamaları şöylece özetlenebilir :

- Şubat 1987 : Uçak montaj çalışmalarının başlaması,
- Temmuz 1987 : Eskişehir'de üretilecek ilk motorun Mürted'de kullanılması,
- Ekim 1987 : İlk F - 16'nın uçuşu,
- 1987 sonu : İlk F - 16'nın T.H.K.'na teslimi,
- 1988 : Fabrikanın üçüncü ülkelere bakım desteği verebilecek hale gelmesi.

4. Fabrika'da sunulan brifingin metni ilişiktir.

Arzederim.

Ali TUYGAN
Özel Kalem Müdürü

KENAN EVREN ARŞİVİ	
Delap	No : 7-2-25
Kutu	No : 14/1-1
Dosya	No : 3
Fihrist	No : 12-1

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 07001363, Ek No 1, Belge No 230361,
(22.11.1986).

T.C.
CUMHURBAŞKANLIĞI
GENEL SEKRETERLİĞİ
ANKARA

G.E.Y.İ.MD.: 31-14-16-87/82-3405

K O N U : Sayın Cumhurbaşkanının
ESKİŞEHİR'i ziyaretleri.

KENAN EVREN ARŞIVI	
Delep	No: 7-3-18
Kutu	No: 14-28
Desya	No: 12
Diğer	No: 12

HAZİRAN 1987

1. Cumhurbaşkanı Sayın Kenan EVREN, TUSAŞ Motor Fabrikasının açılışını yapmak maksadıyla, 10 Haziran 1987 Çarşamba günü saat 13.30'da Esenboğa Havalimanından hareket edecek uçakla ESKİŞEHİR'e gidecekler ve aynı gün törenin bitiminden sonra ANKARA'ya döneceklerdir.
2. Sayın Cumhurbaşkanına bu gezilerinde refakat edecek zevat ve görevliler ile aynı gün karayoluyla ESKİŞEHİR'e gidecek personel ve araçlar EK'te gösterilmiştir.
3. Sayın Cumhurbaşkanının bu gezileri için (1) makam aracı ile yeterli sayıda koruma aracının ESKİŞEHİR'de bulundurulması Başyaverlik tarafından sağlanacaktır. ESKİŞEHİR Havaalanından hareketle saat 14.30'da tören yerinde bulunulması için gerekli tedbirler ESKİŞEHİR Valiliği tarafından alınacaktır.
4. Sayın Cumhurbaşkanının ESKİŞEHİR'de bulundukları süre içinde, yakın koruma dışında kalan tüm emniyet önlemlerinin alınması, refakattakilere yeterli sayıda kara taşıt aracının temini ve eskort hizmeti, ilgili Valilik ve Garnizon Komutanlığınca sağlanacaktır.
5. Basın ve TRT ile ilgili görevler, Cumhurbaşkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği tarafından organize edilecektir.

Gereğini ve bilgilerini arz/rica ederim.

G.E.Y.İ.Md.: T.ŞİRİNER
Başyaver : R. KÜÇÜKOĞLU
Gensek.Yrd.: İ.ATABAŞ

Sedat GÜNERAL
Genel Sekreter

E K L E R :

EK-1 (Refakat edecek zevat ve görevliler
ile karayoluyla gidecek görevliler).

D A Ğ I T I M :

Gereği :

Genelkurmay Başkanlığına,
İçişleri Bakanlığına,
Cbşk.lığı ilgili Unitelerine.

Bilgi :

Başbakanlığa,
ANKARA Valiliğine,
ANKARA Büyükşehir Be-
diye Başkanlığına,
Muhafız Alayı Komutanlığı,
Protokol Gn.Müdürlüğüne.

10 Haziran 1987 günü saat 13.00'de Etimesgut Askeri Havaalanından Askeri bir uçakla gidilip, dönüş yine Etimesgut'a askeri uçakla olacaktır.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, Tusaş Motor Fabrikası'nın açılışı için 10 Haziran 1987 tarihinde Eskişehir'i ziyaretlerine ilişkin yazışmalar. T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 07001668, Ek No 1, Belge No 230928, (05.06.1987).

1668-1

CUMHURBAŞKANLIĞI GENEL SEKRETERLİĞİNİN HAZİRAN 1987 GÜN VE
G.E.Y.İ.MD.:31-14-16-87-82-3408 SAYILI YAZISI
E K İ D İ R.

SAYIN CUMHURBAŞKANINA REFAKAT EDECEK ZEVAT VE GÖREVLİLER

1. Konsey Üyesi	: Sayın Nurettin ERSİN
2. Başbakan	: Sayın Turgut ÜZAL
3. Milli Savunma Bakanı	: Sayın Zeki YAVUZTÜRK
4. Milli Savunma Bak.Müsteşarı	: Sayın Org. Sabri DELİÇ
5. Başyaver	: Kur.Alb. Rıza KÜÇÜKOĞLU
6. Özel Kalem Müdürü	: Elif TUYGAN
7. Basın ve Hk.İlş.Müşaviri	: Ali BARANSEL
8. Koruma Müdürü	: Ersin YILMAZ
9. Doktor	: Doç.Dr.Hilmi ÖZKUTLU
10. Koruma Müdürü (Başbakanlık)	: Musa ÖZTÜRK
11. Polis Memuru	: Muhsin ŞAHİN

KARAYOLUYLA ESKİŞEHİR'E GİDECEK GÖREVLİLER

1. Başkomiser	: Derviş KAYA
2. Polis Memuru	: Cengiz PARLAR
3. " "	: Rıdvan AYGÜN
4. " "	: Atakan MERSİN
5. " "	: Mehmet KAYAHAN
6. " "	: Ertuğrul YILMAZ
7. Makam ŞOFÖRÜ	: Sıtkı ALUÇ

A R A Ç L A R

Makam Aracı : 380 Mercedes
Koruma Aracı : CB 014

Rıza KÜÇÜKOĞLU
Kur.Alb.
Başyaver

TÜRKİYE
CUMHURBAŞKANLIĞI
BAŞYAVERLİĞİ
ANKARA

1668-2

CMH.BŞK.BAŞ.Y. : 16-15-309-87

5 HAZİRAN 1987

KONU : Sayın Cumhurbaşkanımızın
Eskişehir'i Ziyaretleri.

CUMHURBAŞKANLIĞI GENEL SEKRETERLİĞİNE

KENAN EVREN ARŞİVİ	
Deleş	No: 7-3-18
Kutu	No: 14-28
Dosya	No:
Fihrist	No: 12-2

İLGİ : (a) Cumhurbaşkanını Koruma Hizmetleri Yönetmeliği.

(b) Cumhurbaşkanının yurt içinde yapacakları gezi
ve ziyaretleri ile ilgili koruma yönergesi.

1. Sayın Cumhurbaşkanı TUSAŞ Motor Fabrikası'nın açılışını yapmak için Eskişehir'e gideceklerdir. Bu maksatla 10 Haziran 1987 Çarşamba günü Esenboğa Hava Limanından özel sivil uçak (GAP'la) saat: 13.30'da hareketle aynı gün tören sonunda Ankara'ya döneceklerdir.

2. Bu geziye uçakta EK - 1 A 'daki personel refakat edecektir.

3. EK - 1 B 'deki personel ve araçlar 10 Haziran 1987 Çarşamba günü saat: 07.30 da Ankara'dan hareketle Eskişehir'e gideceklerdir. Araçların eskortlanarak intikalinin sağlanması için Koruma Müdürlüğü'nce ilgililerle gerekli koordine yapılacaktır.

4. Sayın Cumhurbaşkanımızın Eskişehir'de yakın koruma ekibi için gerekli araç mahallinden verilecek ve yakın koruma dışındaki bütün emniyet tedbirleri mahallin güvenlik ve emniyet güçlerince sağlanacaktır.

5. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nce bu seyahat ve ön heyet giderlerini karşılamak üzere Başyaver Kurmay Albay Rıza KÜÇÜKOĞLU'na 10.000.-TL (Onbin) TL avans verilmesi takdir ve emirlerine maruzdur.

- 1 -

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 07001668, Ek No 3, Belge No 229504,
(05.06.1987).

EK-5-3

TÜRKİYE
CUMHURBAŞKANLIĞI
BAŞYAVERLİĞİ
ANKARA

1668-3

CMH.BŞK.BAŞ.Y. : 16-15-309-87

5 HAZİRAN 1987

KONU : Sayın Cumhurbaşkanımızın
Eskişehir'i Ziyaretleri.

KENAN EVREN ARŞİVİ	
Dolap	No: 7-3-18
Kutu	No: 14-28
Desya	No:
Fihrist	No: 12-3

6. Araç yakıt ikmali ve bakım için gerekli irsaliyeler İç Yönetim Başkanlığı'nca Komiser Derviş KAYA'ya teslim edilecektir.

Arz ederim,

Rıza KÜÇÜKOĞLU
Kurmaya Albay
Cumhurbaşkanlığı Başyaveri

E K L E R :

EK-1A 10 Haziran 1987 günü uçakla
Eskişehir'e gidecek personel
listesi.

EK-1B 10 Haziran 1987 günü karadan
Eskişehir'e gidecek personel
ve araç listesi.

EK-2 Program.

D A Ğ I T I M :

G e r e ğ i :

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği
Güvenlik ve İstihbarat Müşavirliği
İç Yönetim Başkanlığı
Nöbetçi Yaverliği
Başyaver
Koruma Müdürlüğü
5 nci P. Bl. K.lığı

B i l g i :

Muhafız Alay Komutanlığı

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 07001668, Ek No 3, Belge No 229504,
(05.06.1987).

SAYIN CUMHURBAŞKANIMIZLA UÇAKTA GİDECEK
PERSONEL LİSTESİ.

1. Cumhurbaşkanlığı Konsey Üyesi	Nurettin ERSİN
2. Başbakan	TURGUT ÖZAL
3. Milli Savunma Bakanı	Zeki YAVUZTÜRK
4. M.S.B. Müsteşarı	Orgeneral Sabri DELİÇ
5. Başyaver	Kurmay Albay Rıza KÜÇÜKOĞLU
6. Özel Kalem Müdürü	Ali TUYGAN
7. Basın Müşaviri	Ali BARANSEL
8. Koruma Müdürü	Ersin YILMAZ
9. Doktor	Doçent Hilmi ÖZKUTLU
10. Koruma Müdürü	Musa ÖZTÜRK
11. Polis Memuru	Muhsin ŞAHİN

KENAN EVREN ARŞİVİ	
Delep	No: 7-3-18
Kutu	No: 14-28
Desya	No:
Fihrist	No: 12-4

KARADAN ESKİŞEHİR'E GİDECEK
PERSONEL VE ARAÇ LİSTESİ.

1. Başkomiser	Derviş KAYA	
2. Polis Memuru	Cengiz PARLAR	CB 014
3. Polis Memuru	Rıdvan AYGÜN	
4. Polis Memuru	Atakan MERSİN	
5. Polis Memuru	Mehmet KAYAHAN	
6. Polis Memuru	Ertuğrul YILMAZ	
7. Makam Şoförü	Sıtkı ALUÇ	380 Mercedes

 Rıza KÜÇÜKOĞLU
 Kurmay Albay
 Cumhurbaşkanlığı Başyaveri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS Sıra No 07001668, Ek No 3, Belge No 229504,
(05.06.1987).

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ

KARARNAME

Sayı : 6/12366

Eki

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Donanma gemilerinin vurucu gücünü artırmak maksadıyla, Amerika Birleşik Devletleri Askeri satışlarından Millî Bütçe ve Amerikan Askerî yardım katkısı ile satın alınacak FLETCHER (İ) sınıfı iki muhribin satın alma bedelleri, teknik yardımlar dahil onarımlarının gerektiği her türlü masraflar yedek parça, cihazlar, silah ve cephane temini ile bununla ilgili her türlü servis vesaire masraflar için gerekli meblağın Türk katkısı kısmının, teminat aranmaksızın Türk Parası veya döviz olarak Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliği hesabına ödenmesi, gerektiğinde Deniz Kuvvetleri mütemine avans olarak tediyesi ve ödemede avansın 3010 sayılı Kanun gereğince ertesi mali yıllarda geçerli olmak ve Elçiliğin vereceği faturaya istinaden anlaşma yapmak üzere Deniz Kuvvetleri Komutanlığının yetkili kılınması, Amerika'daki sair giderleri karşılamak üzere gerekli dövizin Washington Türk Deniz Ateşeliği adına avans olarak transferi ve bu muamelelerin 4/1/1969 tarih ve 6/11154 sayılı Kararname ek ve tadilleriyle yürürlüğe konulan İthalat Rejimi Kararı hükümlerinden istisna edilmesi;

Mezkûr iki gemi personelinin Amerika'ya varış tarihinden itibaren gemilerin yurttaki üslerine dönünceye kadarki süre içinde Amerikan Bahriyesinin er iâşesinde uygulanan beher personel için 1 dolar 30 cent karşılığı üzerinden iâşelerinin yapılması;

Maliye Bakanlığının uygun mütalaasına dayanan Millî Savunma Bakanlığının 5/9/1969 tarih ve 656/1-69 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunca 6 / 9 / 1969 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

S. Dündar

Adalet Bakanı

Millî Savunma Bakanı

İçişleri Bakanı

Dışişleri Bakanı

Maliye Bakanı

Millî Eğitim Bakanı

Bavındırlık Bakanı

Ticaret Bakanı

Sağ. ve Sos. Y. Bakanı

Gün. ve Tekel Bakanı

Tatım Bakanı

Ulaştırma Bakanı

Çalışma Bakanı

Sanayi Bakanı

Enerji ve Tabii Kay. Bakanı

Turizm ve Tanıtma Bakanı

İmar ve İkânî Bakanı

Köy İşleri Bakanı

Orman Bakanı

Dosya No :

63-22

1352

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Donanma gemilerinin vurucu gücünü artırmak maksadıyla, ABD'den satın alınacak İ sınıfı (Fletcher) iki muhribin satın alma bedelleriyle ilgili hükümler. BCA, 30-18-1-2/239-61-12, (06.09.1969).

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayn : 7/ 6029

Ekl

Deniz Kuvvetlerinin modernizasyonu için Alman Lürsen Werft firmasından bir adedi Almanya'da 3 adedi'de Türkiye'de inşa edilmek üzere tedarik edilecek hücumbotları ile Amerikan Mc. Donald Douglas Firmasından Harpoon güdümlü mermi ve sistemlerinin ilişikte tespit olunan alım usulleri çerçevesinde satın alınması; Maliye Bakanlığının uygun görüşüne dayanan Millî Savunma Bakanlığının 16/7/1973 tarihli ve KANUN:664/1-73 sayılı yazısı üzerine, 27/6/1972 tarih ve 1601 sayılı Kanunun 4 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 20/ 7 /1973 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Nâzım Kuvvet
CUMHURBAŞKANI

3-

Başbakan	Devlet Bakanı Başbakan Yrd.	Devlet Bakanı Başbakan Yrd.	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı
Adalet Bakanı	Millî Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı	Dışişleri Bakanı	Maliye Bakanı
Millî Eğitim Bakanı	Bayındırlık Bakanı	Ticaret Bakanı	Sağ. ve Sos. Y. Bakanı	Gülm. ve Tekel Bakanı
Tarım Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Çalışma Bakanı	Senatöri ve Tek. Bakanı	En. ve Tab. Kay. Bakanı
Turizm ve Tan. Bakanı	İmar ve İskân Bakanı	Köy İşleri Bakanı	Orman Bakanı	Genç. ve Spor Bakanı

Dosya No: 76-805
1440

Deniz Kuvvetleri için hücumbot ve Harpoon güdümlü mermi ve sistemlerinin satın alınması.
BCA, 30-18-1-2/303-61-1, (20.07.1973).

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

T. C.
BAŞBAKANLIK
MURİİYET ARŞİVİ

Sayı: 7/ 7767

Türk Deniz Kuvvetlerinin vurucu gücünü artırmak maksadı ile Amerika Birleşik Devletlerinden, faal halde ve beheri 178.500 dolar olan USS CORPORAL SS-346 ve USS COBBLER SS-344 denizaltılarının (Amerika Birleşik Devletleri askeri yardım fonundan yapılacak masraflar dışında kalıp, gemilerin satın alınması, Türk Deniz Kuvvetlerine intikalinde vukuu muhtemel onarımların gerektirdiği her türlü malzeme, liman, kanal, geçit, yakıt, yiyecek, mühimmat ve eğitim gibi yapılması zorunlu masraflar için gerekli ödeneklerin teminat aranmaksızın döviz olarak taraflarca imzalanmış sipariş mektuplarına veya faturalarına uygun bir şekilde ödenmesi, gerektiğinde Deniz Kuvvetleri Komutanlığı mutemedine avans olarak tediyesi ve ödemede avansın 3010 sayılı Kanun hükümlerine göre gelecek yıllara geçici olması ve bütün işlemlerin ithalat rejimi kararı hükümlerinden istisna edilmesi kaydıyla) satın alınması; Maliye Bakanlığının uygun görüşüne dayanan Milli Savunma Bakanlığının 12/12/1973 tarihli ve Kanun 950/1-73 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 21 / 1 /1973 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

Y. K. Karaman
CUMHURBAŞKANI

03 18 01 02 311 5 7

Dosya No:
3-112

2315

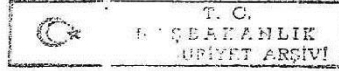
Başbakan	Devlet Bakanı Başbakan Yrd.	Devlet Bakanı Başbakan Yrd.	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı
Adalet Bakanı	Milli Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı	Dışişleri Bakanı	Maliye Bakanı
Milli Eğitim Bakanı	Bayındırlık Bakanı	Ticaret Bakanı	Sağ ve Sos. T. Bakanı	Güm. ve Tekel Bakanı
Tarım Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Çalışma Bakanı	Sanayi ve Tek. Bakanı	En. ve Tab. Kay. Bakanı
Turizm ve Tan. Bakanı	İmar ve İskân Bakanı	Köy İşleri Bakanı	Orman Bakanı	Genç. ve Spor Bakanı

Türk Deniz Kuvvetleri'nin vurucu gücünü artırmak maksadı ile ABD'den iki adet denizaltı (II. İnönü, Çanakkale) satın alınması. BCA, 30-18-1-2/311-5-7, (21.01.1974).

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı : 7/ 8613

Kıbrıs'ta son gelişmeler nedeniyle, Büyük Millet Meclisinin 17/11/1967 tarihli ve 148 sayılı kararında verilen müsaade ile Garanti Andlaşmasının 3 üncü maddesi ve Birleşmiş Milletler Yasasının 51 inci maddesi gereğince meşrû savunma hakkını kullanmak üzere Türk Silâhlı Kuvvetleri tarafından Kıbrıs'a karşı fiilî müdahalede bulunulmasına ve Yunanistan'ın bir tecavüzü halinde bu Devlete karşı da harekâta geçilmesine emir verme konusunda Başbakanın yetkili kılınması; Bakanlar Kurulunca 19 Temmuz 1974 günü kararlaştırılmıştır.

Eki:

Tamir Y. Kırımlı
CUMHURBAŞKANI

8		Başbakan	Devlet Bakanı Başbakan Yrd.	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı
47		<i>Ömer</i>	<i>A. Kırımlı</i>	<i>S. Kırımlı</i>	<i>G. Kırımlı</i>	<i>A. Kırımlı</i>
317		Adalet Bakanı	Millî Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı	Dışişleri Bakanı	Maliye Bakanı
02		<i>Ömer</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>
01		Millî Eğitim Bakanı	Bayındırlık Bakanı	Ticaret Bakanı	Sağ. ve Sos. Y. Bakanı	Güm. ve Tekel Bakanı
18		<i>M. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>
030		Gıda, Tar. ve Hay. Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Çalışma Bakanı	Sanayi ve Tek. Bakanı	En. ve Tab. Kay. Bakanı
		<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>
		Turizm ve Tan. Bakanı	İmar ve İskân Bakanı	Köy İşleri ve Koop. Bakanı	Orman Bakanı	Genç. ve Spor Bakanı
		<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>	<i>Ö. Kırımlı</i>

Dosya No: 100-51
1250

Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Kıbrıs'a karşı fiili müdahalede bulunulmasına ve Yunanistan'ın bir tecavüzü hâlinde bu devlete karşı da harekâta geçilmesine emir verme konusunda Başbakanın yetkili kılınması. BCA, 30-18-1-2/317-47-8, (19.07.1974).

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR TETKİK
DAİRESİ BAŞKANLIĞI

BAKANLAR KURULU KARARI

Sayı: 7/ 17113

Deniz Kuvvetleri Komutanlığının vurucu gücünü artırmak amacı ile Federal Almanya'dan alınmış bulunan TCG BATIRAY denizaltı gemisinin yü-zerek Türkiye'ye getirilmesi sırasında ortaya çıkabilecek her türlü onarım, liman, kanal, geçit, yakıt, yiyecek hizmetleri ve aktivasyon harcamalarının ithalatın dış ticaret Rejimine ait İthalat Rejimi, İthalat Yönetmeliği ve Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 17 ve 18 sayılı Kararlara ve bu kararlara ilişkin ek kararlar ile tebliğler esas-ları dahilinde karşılanması ve teminat aranmaksızın taraflarca imzalan-mış sipariş mektubu veya faturalar çerçevesinde döviz olarak ödenmesi ve bu ödemede avansın, 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanununun 3010 sayılı Kanunla değişik 83 üncü maddesinin (H) fıkrasına göre ilerki yıllara da geçerli olması ve gemi personelinin yabancı devlet ülkesine varış tari-hinden geçerli olmak üzere Türkiye'deki üslerine dönünceye kadar geçecek süre için geminin teslim alındığı ülkedeki er iage bedeli üzerinden iage edilmesi; Maliye Bakanlığının uygun görüşüne dayanan Milli Savunma Bakanlığının 18/12/1978 tarih ve KANUN-1978/136/ÖB sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunca 27 /12/1978 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

Cumhurbaşkanı
F. S. KORUTÜRKBaşbakan
B. ECEVİT

Devlet Bak. - Başbakan Yard. O. ÜBOĞLU	Devlet Bak. - Başbakan Yard. F. SÜKAN	Devlet Bak. - Başbakan Yard. H. ÇETİN	Devlet Bakanı E. AKOVA	Devlet Bakanı L. DOĞAN
Devlet Bakanı S. YILDIZ	Devlet Bakanı A. R. SEPTİOĞLU	Devlet Bakanı M. KILIÇ	Devlet Bakanı A. ŞENER	Adalet Bakanı M. CAN
Milli Savunma Bakanı H. E. İŞİK	İçişleri Bakanı I. ÖZAYDINLI	Dışişleri Bakanı G. OKÇON	Maliye Bakanı Z. MUEZZİNOĞLU	Milli Eğitim Bakanı N. UĞUR
Bayındırlık Bakanı S. ELÇİ	Ticaret Bakanı T. KÖPRÜLÜLER	Sağ. ve Sos. Yar. Bakanı M. TAN	Güm. ve Tekel Bakanı T. MATARACI	Ulaştırma Bakanı G. ÖNGÜT
Büde. Tarım ve Hay. Bakanı M. YÜCELER	Çarşı ve Sanayi Bakanı B. ERDOY	Sanayi ve Teknoloji Bakanı O. ALP	İşletmeler Bakanı K. BULUTOĞLU	Enerji ve Tabii Kay. Bakanı D. BAYKAL
Turizm ve Tanıtma Bakanı A. COŞKUN	İmar ve İskan Bakanı A. KARAKUŞAN	Köy İşleri ve Koop. Bakanı A. TOPUZ	Orman Bakanı V. İLHAN	Gençlik ve Spor Bakanı Y. ÇAKMUR
	Sosyal Güvenlik Bakanı H. İŞGÜZAR	Kültür Bakanı A. T. KİŞİZADE	Yerel Yönetim Bakanı M. ÖZDEMİR	

Dosya No :

165-65

2758

Federal Almanya'dan satın alınan Batiray Denizaltı Gemisi'nin Türkiye'ye getirilmesi.
BCA, 30-18-1-2/377-206-13, (27.12.1978).

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR TETKİK
DAİRESİ BAŞKANLIĞI

BAKANLAR KURULU KARARI

Sayı: 7/18652

Deniz Kuvvetleri Komutanlığının vurucu gücünü artırmak amacıyla bel-
deli Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden ödenmek suretiyle satın alınacak
olan Amerika Birleşik Devletlerince hizmet dışı edilen USS MEREDITH (DD.
890) muhribinin ve ayrıca Amerika Birleşik Devletleri tarafından ödünç ver-
me statüsünde teklif edilen USS SAFEGUARD (ARS-25) kurtarma Gemisinin:

a) Türk Deniz Kuvvetlerine devrinde, gemilerin yabancı ülkede bulun-
dukları sürece ve yüzerek Türkiye'ye getirilmesinde eğitim, sağlık ve akti-
vasyon harcamaları ile anılan gemilerin yurda gelişi sırasında ortaya çıka-
bilecek onarımların gerektirdiği her türlü onarım, liman, kanal, geçit
hizmetleri ile yakıt ve yiyecek sağlanması gibi zorunlu harcamaları için
gerekten ödemelerin Milli Savunma Bakanlığı Bütçesindeki ilgili tertibinden
teminat aranmaksızın taraflarca imzalanmış sipariş mektubu veya faturalara
uygun olarak ateşelikler veya gemi komutanı eliyle döviz olarak ödenmesi,
ödemelerin ivedilikle yapılabilmesi için bütün işlemlerin ithalat rejimi
hükümleri dışında tutulması,

b) Gemi personelinin yabancı devlet ülkesine varış gününden geçerli
olmak üzere Türkiye'deki üslerine dönüşüne kadar geçecek süre için gemi-
nin teslim alındığı ülkedeki er iage bedeli üzerinden iage edilmesi;

Maliye Bakanlığının uygun görüşüne dayanan Milli Savunma Bakanlığın-
nın 4/10/1979, 6/12/1979 tarihli ve KANUN: 1979/601/M.T.O. sayılı yazıları
üzerine, 6246 sayılı Kanunun 1891 sayılı Kanunla değişik birinci maddesine
göre, Bakanlar Kurulunca 24 /12 /1979 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Fahri K. Kırımlı
Cumhurbaşkanı
F. S. KORUTÜRK

Başbakan
S. DEMİREL

Devlet Bakanı ORHAN EREN	Devlet Bakanı EKREM GYHUN	Devlet Bakanı MUHAMMET KELLEÇİ	Devlet Bakanı AHMET KARAHAN
Devlet Bakanı METİN MUSAĞLU	Devlet Bakanı KOKSAL TOPTAN	Adalet Bakanı OMER UCUZAL	Milli Savunma Bakanı AHMET İHSAN BİRİNCİOĞLU
İçişleri Bakanı Dr. MUSTAFA GÜLCÜĞİT	Dışişleri Bakanı HAYRETTİN ERKMEN	Maliye Bakanı İSMET SEZGİN	Milli Eğitim Bakanı ORHAN CEMAL FERSOY
Bayındırlık Bakanı SELAHATTİN KILIÇ	Ticaret Bakanı HALİL BAŞOL	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. MÜNİF İSLAMOĞLU	Gümrük ve Tekel Bakanı AHMET ÇAKMAK
Ulaştırma Bakanı HÜSEYİN ÖZALP	Orda. Tarım ve Hay. Bakanı CEMAL KÜLAHLI	Çalışma Bakanı CAVİT ERDEMİR	Sanayi ve Teknoloji Bakanı Dr. NURİ BAYAR
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dr. ESAT KIRATLIOĞLU	Turizm ve Tanıtma Bakanı BARLAS KÖNÜKAY	İmar ve İskân Bakanı TURGUT TOKER	Köy İşleri ve Koop. Bakanı AHMET KARAYİĞİT
Orman Bakanı HASAN EKİNCİ	Gençlik ve Spor Bakanı TALAT KSAK	Sosyal Güvenlik Bakanı SÜMER ORAL	Kültür Bakanı TEVFIK KORALTAN

Dosya No:

141-901

1963

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na ABD'den Savaştepe (Meredith) Muhribi'nin satın alınması.
BCA, 30-18-1-2/382-283-12, (24.12.1979).

T.C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR TETKİK
DAİRESİ BAŞKANLIĞI

BAKANLAR KURULU KARARI

Sayı: 815807

Kara Kuvvetleri Komutanlığı ihtiyacı için İtalyan AGUSTA Firma-
sından 45 adet helikopterin satın alınması ile ilgili olarak adı geçen
Firma ile, Hükümetimiz adına, 11 Ekim 1982 tarihinde imzalanan ilişik
Anlaşmanın, imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girmek üzere, onay-
lanması; Dışişleri Bakanlığının 26/11/1982 tarihli ve BİİE-II-390-566-
2-82/2099 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun
3 üncü ve 5 inci maddelerine göre, Bakanlar Kurulunca 13/12/1982 ta-
rihinde kararlaştırılmıştır.

Elki

B. ULUSU
Başbakan

KENAN EVREN
Cumhurbaşkanı

Z. BAYKARA Devlet Bak. - Başbakan Yrd.	Prof. Dr. F. ÖZTRAK Devlet Bakanı	M. ÖZGÖNES Devlet Bakanı	Prof. Dr. M. K. KILIÇ Devlet Bakanı
S. R. PAŞIN Devlet Bakanı	C. MENTES Adalet Bakanı	Ü. H. BAYÖLKEN Millî Savunma Bakanı	S. GENİŞER İçişleri Bakanı
T. TÜRKMEN Dışişleri Bakanı	A. B. KAFAOĞLU Maliye Bakanı	M. SAĞLAM Millî Eğitim Bakanı	Dr. Ö. ÖNALP Bayındırlık Bakanı
K. CANTURK Ticaret Bakanı	Prof. Dr. K. KILIÇTORGAY Sağlık ve Sosyal Yrd. Bakanı	Prof. Dr. A. BOZER Gümrük ve Tekel Bakanı	Prof. Dr. M. AYSAK Ulaştırma Bakanı
Prof. Dr. S. ÖZBEK Tarım ve Orman Bakanı	Prof. Dr. A. ESENER Çalışma Bakanı	M. TÜRĞÜT Sanayi ve Teknoloji Bakanı	F. İLKEK Enerji ve Tabii Kay. Bakanı
I. İLİLYAĞLU Kültür ve Turizm Bakanı	Prof. Dr. A. SAMSUNLU İmar ve İskân Bakanı	M. R. GÜNEY Köyişleri ve Koop. Bakanı	V. ÖZGÜL Gençlik ve Spor Bakanı
S. ŞİDE Sosyal Güvenlik Bakanı			

Dosya No

112-946
1852

Kara Kuvvetleri K.lığı'nın ihtiyacı için satın alınacak 45 adet helikopter ile ilgili olarak AGUSTA Firması ile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti arasında imzalanan anlaşmanın onaylanması. BCA, 30-18-1-2/467-581-7, (13.12.1982).

T.C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

BAKANLAR KURULU KARARI

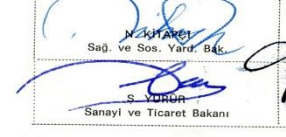
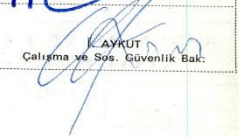
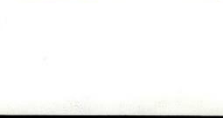
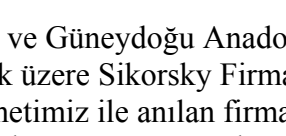
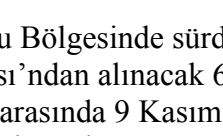
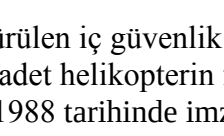
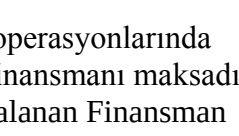
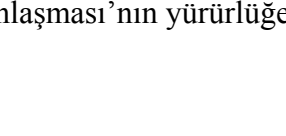
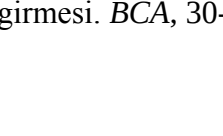
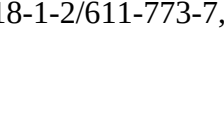
88/ 13507

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sürdürülen iç güvenlik operasyonlarında kullanılmak üzere Sikorsky Firmasından alınacak 6 adet genel maksatlı helikopterin finansmanı maksadıyla Hükümetimiz ile anılan Firma arasında 9 Kasım 1988 tarihinde imzalanan US\$ 40.475.378 tutarındaki ekli Finansman Anlaşması'nın, eklerinin, ek mektuplarının ve diğer belgelerin, imza tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe girmesi; Devlet Bakanlığı'nın 15/11/1988 tarihli ve Hazine ve Dış Ticaret Müsteğarlığı DEİ-III-UPP-84399 sayılı yazısı üzerine, 20/4/1988 tarihli ve 3425 sayılı 1988 Mali Yılı Bütçe Kanunu'nun 40 ıncı maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 15/11/1988 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

T. ÖZAL
BAŞBAKAN

KENAN EVREN
CUMHURBAŞKANI

 T. ÖZAL Başbakan Yrd.	 K. OKSAY Devlet Bakanı	 A. TENKEÇİ Devlet Bakanı	 K. İNAN Devlet Bakanı
 A. BOZER Devlet Bakanı	 V. E. OZA Devlet Bakanı	 A. KAHVECİ Devlet Bakanı	 M. YAZAR Devlet Bakanı
 C. ÇİÇEK Devlet Bakanı	 M. TOPAÇ Adalet Bakanı	 M. ZORLUTAN Millî Savunma Bakanı	 M. KAÇMAZ İçişleri Bakanı
 A. M. YILMAZ Dışişleri Bakanı	 A. K. ARİTEMOÇİN Maliye ve Gümrük Bakanı	 M. C. GÜZEL Millî Eğt., Gençlik ve Spor Bakanı	 I. S. GİRAY Bayındırlık ve İskan Bak.
 N. KILAVUZ Sag. ve Sos. Yard. Bak.	 E. PAKDEMİRLİ Ulaştırma Bakanı	 H. H. DOĞAN Tarım Orman ve Köylüleri Bak.	 F. AYKUT Çalışma ve Sos. Güvenlik Bak.
 S. YURUR Sanayi ve Ticaret Bakanı	 F. KURT Enerji ve Tabii Kaynaklar Bak.	 M. T. TİLTİZ Kültür ve Turizm Bakanı	

Dosya No.

112-2153

1205

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sürdürülen iç güvenlik operasyonlarında kullanılmak üzere Sikorsky Firması'ndan alınacak 6 adet helikopterin finansmanı maksadıyla Hükümetimiz ile anılan firma arasında 9 Kasım 1988 tarihinde imzalanan Finansman Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi. BCA, 30-18-1-2/611-773-7, (15.11.1988).

T.C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

BAKANLAR KURULU KARARI

90/ 1315

Deniz Kuvvetlerinin ihtiyacı için Gülcük ve Alman Blohm + Voss A.G. tersanelerinde inşa edilecek 2 adet MEKO 200T MOD (CODOG) tipi fırkateynin finansmanı amacıyla Almanya'dan DM 703.500.000, Hollanda'dan HFL 76.134.000 ve İngiltere'den GBP 21.195.904 tutarında sağlanan kredilere ilişkin 20 Aralık 1990 tarihinde imzalanan ekli 11 adet anlaşmanın, imza tarihinden itibaren yürürlüğe girmesi ve bu kredilere ait sigorta primlerinin borçlu (Türkiye Cumhuriyeti) tarafından ödenmesi; Devlet Bakanlığı'nın 27/12/1990 tarihli ve 6903 sayılı yazısı üzerine, 27/12/1990 tarihli ve 3595 sayılı 1990 Mali Yılı Bütçe Kanunu'nun 40 ıncı maddesine göre; Bakanlar Kurulu'nca 28 12/1990 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

Y. AKBULUT
BAŞBAKAN

TURGUT ÖZAL
CUMHURBAŞKANI

M. KEÇECİLER Devlet Bakanı	K. İNAN Devlet Bakanı	Devlet Bakanı
C. ÇİÇEK Devlet Bakanı	I. ÇELEBİ Devlet Bakanı	V. DİNCERLER Devlet Bakanı
I. ÖZARSLAN Devlet Bakanı	E. KONUKMAN Devlet Bakanı	I. ÖZDEMİR Devlet Bakanı
X. AKKAYA Devlet Bakanı	H. ÖZDEMİR Devlet Bakanı	N. O. SUNSURLU Adalet Bakanı
H. DOĞAN Millî Savunma Bakanı	A. AKSOY İçişleri Bakanı	A. KAHRVEÇİ Maliye ve Gümrük Bakanı
A. AKYOL Millî Eğitim Bakanı	C. AKTINKAYA Bâyındırlık ve İşleri Bakanı	G. TUNGER Ulaştırma Bakanı
Tarım, Orman ve Kevişleri Bakanı	I. AYDUT Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı	S. YÖRÜK Sanayi ve Ticaret Bakanı
N. K. ZEYBEK Kültür Bakanı	T. AKÖZÜM Turizm Bakanı	F. KURT Enerji ve Tab. Kay. Bakanı

Dosya No.

112-336
1453

Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyacı için Türkiye ve Almanya'da inşa edilecek 2 adet fırkateynin finansmanı amacıyla Almanya, Hollanda ve İngiltere'den sağlanan kredilere ilişkin 20 Aralık 1990 tarihinde imzalanan anlaşmaların yürürlüğe girmesi.
BCA, 30-18-1-2/669-134-5, (28.12.1990).

EK-15: Cumhuriyet Donanması

YIL	İSMİ	CİNSİ
1923	Savioa	Deniz Karakol Uçağı
	Rohrbach	Bombardıman Uçağı
1924	Rasit (Akın)	Römorkör
1928	I. İnönü-II. İnönü	Denizaltı
1931	Doğan-Martı-Denizkuşu	Hücumbot
	Dumlupınar-Sakarya	Denizaltı
	Kocatepe-Adatepe	Muhrip
1932	Zafer-Tınaztepe	Muhrip
1934	Ülkü	Kömür Gemisi
1935	Southampton	Deniz Bombardıman Uçağı
1936	Erkin	Denizaltı Ana Gemisi
	Gür	Denizaltı
1937	Güven	Römorkör
1938	Gölcük	Akaryakıt Gemisi
	Savanora	Okul Gemisi
	Saldıray	Denizaltı
1939	Çanak-Kavak	Mayın Arama-Tarama Gemisi
	Gölcük	Yakıt Gemisi
	Pınar-1	Su Tankeri
	Doğanaslan	Römorkör
	Atak	Mayın Dökücü
1940	Yakıt	Akaryakıt Gemisi
	Atılay	Denizaltı
1941	Sivrihisar-Yüzbaşı Hakkı	Mayın Dökücü
	Ağ-1	Ağ Gemisi
	Kanarya	Kömür Gemisi
1942	Sultanhisar-Demirhisar	Muhrip
	Muratreis-Burakreis-Oruçreis	Denizaltı
	Bora-Şimşek-Yıldırım	Hücumbot
	Darıca-Şarköy-Lapseki-Erdek-Eceabat-Kilya-Silivri-Tuzla	Araba Taşıt Gemisi
1943		5 Hücumbot
		8 Avcıbot
		8 Liman Savunma Botu
		8 Mayın Tarama Botu
	Işın	Denizaltı Batarya İmla Gemisi
1944	R-1	Römorkör
	Bekirdere	Cephane Gemisi
1945	Tayfun	Hücumbot
	Toros	D.S.A. Eğitim Gemisi
1946	Yıldıray-Burakreis	Denizaltı
	Bartın-Bafra-Bandırma-Bodrum-Amasra-Ayancık-Amasra, Ayvalık-Alanya-Antalya	Mayın Arama-Tarama Gemisi
	Muavenet-Gayret	Muhrip
	Kaldıray-Ağ-2/Ağ-3	Ağ Gemisi
	Kasırga	Hücumbot

1947	Çarşamba-Çandarlı-Çardak-Çeşme-Erdemli-Ereğli-Edincik-Edremit	Mayın Arama-Tarama Gemisi
		23 Adet Çıkarma Aracı
1948	I. İnönü-II. İnönü-Sakarya-Gür	Denizaltı
	Kaş-Kemer-Kerempe-Karamürsel-Kilimli-Kuşadası-Kozlu-Kirte	Mayın Arama-Tarama Gemisi
	Akpınar	Akaryakıt Tankeri
	Onaran	Onarım Gemisi
	Ağ-4	Ağ Gemisi
1949	Akar	Akaryakıt Gemisi
	Gelibolu-Giresun-Gaziantep-Gemlik	Muhrip
1950	Çanakkale-Dumlupınar	Denizaltı
	Kurtaran	Denizaltı Kurtarma Gemisi
	Taşkızak	Gemi
1952	Meriç-Marmaris-Mordoğan	Mayın Dökücü
	Başaran	Onarım Gemisi
1954	Cerbe-Preveze	Denizaltı
	Önder	Römorkör
	Söndüren	Yangın Söndürme Gemisi
1955	Yüzbaşı İhsan Tolunay	Akaryakıt Gemisi
1956	Öncü	Römorkör
1958	Bartın-Bandırma-Bafra-Beykoz-Bodrum-Biga-Bornova-Beylerbeyi-Bozcaada-Büyükdere	Refakat Gemisi
	Trabzon-Terme-Tirebolu-Tekirdağ	Mayın Arama-Tarama Gemisi
	Mehmetçik	Mayın Dökücü Gemi
	Turgutreis	Denizaltı
1959	Samsun-Sinop-Sürmene-Seddülbahir	Mayın Arama-Tarama Gemisi
	Alparslan-Fevzi Çakmak-Piyale Paşa-Kılıç Ali Paşa	Muhrip
	Mordoğan-Marmaris-Meriç	Mayın Dökücü Gemi
	Pınar-2	Su Tankeri
	L-1/2	Kablo Botu
		4500 Tonluk Yüzer Havuz
1960	Pirireis-Hızırreis	Denizaltı
	Mersin-Mürefte	Mayın Dökücü
1961	J Botu	9 Jandarma Botu
	Ağ-5	Ağ Gemisi
	Takip	Torpedo Takip Botu
1962	Kudret	Römorkör
		Duba-1
		2 Deniz Katırı
1963	Ödev-Akbaş-Kepez-Atıl-Kuvvet	Römorkör

	Ağ Kapı-1/2/3	Gemi
1964	Nusret	Mayın Dökücü Gemi
	Doğan-Martı	Hücumbot
		Havuz Pontonu
		2 Kuru Yük Çalopası
		2 Taş Dubası
1965	Sultanhisar-Yarhisar-Akhisar-Demirhisar	Karakol Gemisi
	Sığacık-Sapanca	Mayın Arama-Tarama Gemisi
	Albay Hakkı Burak-H-501/ 502 /503	Akaryakıt Tankeri
	Ç-301/302/303/304/ 305/ 306/ 307/308/ 309/310/311/ 312/ 313/314/315/316/317/318/ 319/320	Vasıta Çıkarma Aracı (LCM)
	Ç-205/206	Vasıta Çıkarma Aracı (LCU)
	Akbaş-Kepez	Römorkör
	Nevcivan	Binek Motoru
1966	Sivrihisar-Koçhisar	Karakol Gemisi
	Silifke-Saros	Mayın Arama-Tarama Gemisi
	Mesaha-1/2	Hidrografik Araştırma Yardımcı Gemisi
	Ç-207/208/209/210/211/ 212/ 213/214/215/216	LCU Çıkarma Aracı
	Kartal-Şahin	Hücumbot
1967	Atmaca-Denizkuşu-Kasırga	Hücumbot
	Erkin	Okul/Yatak Gemisi
	Ç-101/102/103/104/ 105/106	LCT Tank Çıkarma Aracı
	Ç-201/202/203/204	LCU Çıkarma Aracı
	İstanbul-İzmir	Muhrip
1968	Sarıyer	Mayın Arama Tarama Gemisi
	AB-21/22/23/24	Avcı Botu
	Meltem	Hücumbot
	Foça-Fethiye-Fatsa-Finike	Mayın Arama Tarama Gemisi
	J-21/22/23/24/25/26	Jandarma Botu
	Pınar-3/4/5/6-Van-Ulubat	Su Tankeri
1969	AB-25/27/28/29/30/32/33/34	Avcı Botu
	Şimşek-Pelikan	Hücumbot
	Donatan	Onarım Gemisi
1970	İzmit-İskenderun-İçel	Muhrip
	Albatros	Hücumbot
	Selçuk-Seyhan-Deney	Mayın Arama Tarama Gemisi
	Binbaşı Sadettin Gürcan	Akaryakıt Tankeri
	AB-26	Avcı Botu
	Ağ-6	Ağ Gemisi
	Akın	Denizaltı Kurtarma Gemisi
1971	Ç-107/108/109/110/111/112	LCT Tank Çıkarma Aracı
	AB-31	Avcı Botu
	Seymen	Mayın Arama Tarama Gemisi
	Adatepe-Kocatepe- Muavenet-Gayret-Mareşal Çakmak	Muhrip
	Kd.Bçvş. Ersev Bayrak	Römorkör

	Burakreis-Muratreis	Denizaltı
	TCB-146/154/163/172	Deniz Karakol Uçağı (S-2A)
	Oruçreis-Uluçalireis-Dumlupınar-Cerbe-Preveze-I. İnönü	Denizaltı
	Tınaztepe	Muhrip
1972	TCB-263/895/858/861/673/649/650/891/852/883/853/879	Deniz Karakol Uçağı (S-2E)
	TCB-31	Helikopter
	Kanarya-Şarköy-Ülkü	Kuru Yük Gemisi
	Muavenet	Mayın Dökücü Muhrip
	Berk	Refakat Muhribi
	Zafer	Muhrip
	TCB-32/33	Helikopter
1973	Yüzbaşı Naşit Öngören	Denizaltı Ana Gemisi
	Bayraktar-Sancaktar-Ertuğrul	Tank Çıkarma Gemisi
	Ç-113/114/115/116	Tank Çıkarma Aracı
	Gazal	Açık Deniz Römorkörü
	Fevzi Çakmak II-Gayret	Muhrip
	Yıldırım-Bora	Karakol Gemisi
1974	Ç-117	Tank Çıkarma Aracı
	Çanakkale-II. İnönü	Denizaltı
	Kocatepe	Muhrip
1975	Serdar	Tank Çıkarma Gemisi
	Peyk	Refakat Muhribi
	Binbaşı Metin Sülüş	Denizaltı Ana Gemisi
		Asit Tankeri
		Kum Dubası
		Mayın Arama Tarama Botu
		6 Deniz Katırı
		3 Mavna
		4 Pondon
	Atılay	Denizaltı
1976	Fırtına-Tufan-Kılıç-Mızrak-Yıldız-Kalkan-Karayel	Hücumbot
	Kuşadası-Kozlu-Karamürsel-Kerempe-Kilimli	Mayın Arama Tarama Gemisi
	Ç-118/119/120/121/ 122/123	Tank Çıkarma Aracı
	AB 35/36	Avcı Botu
	Teğmen Caner Gönyeli	Karakol Botu
	Pınar-Söğüt	Su Tankeri
	Cezayirli Gazi Hasan Paşa	Okul Gemisi
1977	Umurbey-Darıca-Derince	Kuru Yük Gemisi
	Saldıray	Denizaltı
	TCB-34/40/44	Helikopter
	Girne	Karakol Gemisi
	Doğan	Hücumbot
	Ç-124/125/126/127	Tank Çıkarma Aracı
	İnebolu	Akaryakıt Tankeri
	Batıray	Denizaltı
1978	TCB-850/877	Deniz Karakol Uçağı
	Martı	Hücumbot
	Eceabat	Kuru Yük Gemisi
	Ç-128/129	Tank Çıkarma Aracı
1979	Tayfun	Hücumbot
	Işın	Kurtarma Gemisi
	Ç-133	Tank Çıkarma Aracı
1980	Pirireis	Denizaltı
	TCB 663-668-679-368-813	Deniz Karakol Uçağı (S-2E)

	Ç-132/134/135/136	Tank Çıkarma Aracı
	Yıldıray	Denizaltı
	Kemer	Mayın Arama Tarama Gemisi
1981	Kılıç Ali Paşa-Piyale Paşa Anıttepe-Savaştepe	Muhrip
	Volkan	Hücumbot
	Erkin	Lojistik Destek Gemisi
	Ç-137/138	Tank Çıkarma Aracı
1982	Alçitepe	Muhrip
	Karadeniz Ereğli	Kuru Yük Gemisi
	Gelibolu-Gemlik-Yücestepe	Muhrip
1983	Çakabey	Tank Çıkarma Gemisi
	Derya	Onarım Gemisi
	Sokullu Mehmet Paşa	Okul Gemisi
	Hızırreis	Denizaltı
1984	Doğanay	Denizaltı
	Taşkızak	Akaryakıt Tankeri
1985	Doğanaslan	Römorkör
	Sarucabey	Tank Çıkarma Gemisi
	Ç-140/141	Tank Çıkarma Aracı
	Rüzgar	Hücumbot
1986	Karamürselbey	Tank Çıkarma Gemisi
	Ç-142	Tank Çıkarma Aracı
	TCB-651/652/655/874/885	Deniz Karakol Uçağı
	Çubuklu	Araştırma Gemisi
	Yavuz	Fırkateyn
	Poyraz-Gurbet	Hücumbot
1987	TCB-275/601/639/849/887	Deniz Karakol Uçağı (S-2E)
	TCB-37/38/39/40/42/43/44	Helikopter (AB-212)
	Akar	Akaryakıt Tankeri
	Ç-39/143/144/145	Tank Çıkarma Aracı
	Ç-321/323/325	Vasıta Çıkarma Aracı
	TCB-41/45/46/47/48	Helikopter (AB-212)
1988	Turgutreis-Fatih	Fırkateyn
	Fırtına	Hücumbot
	Yunus	İstihbarat Toplama Gemisi
	Ç-322/324/326/327/328/329/ 330/331	Vasıta Çıkarma Aracı
1989	Yıldırım	Fırkateyn
	Gemlik-II	Muhrip
	Dolunay	Denizaltı
1991	Kavak	Su Tankeri
1992	Gölcük	Kıyı Akaryakıt Gemisi
	Darıca	Römorkör
1993	Muavenet-Adatepe-Kocatepe-Zafer	Fırkateyn
	Trakya-Karadeniz-Ege-Akdeniz	Fırkateyn
1994	Preveze	Denizaltı
	Mesaha-1/Mesaha-2	Araştırma Yardımcı Gemisi
1995	Osmangazi	Tank Çıkarma Gemisi
	TCB 601/602/603/604 /605/ 606 /607	Eğitim Uçağı (TB-20)
	Barbaros-Oruçreis	Fırkateyn
	Sakarya	Denizaltı
1997	Yıldız-Karayel	Hücumbot
	Yarbay Kudret Güngör	Akaryakıt Tankeri
	Çınar	Su Tankeri
	Aksaz-Akbaş	Römorkör
	Sokullu Mehmet Paşa	Okul Gemisi
1998	Gaziantep-Giresun-Gemlik	Fırkateyn
	18 Mart	Denizaltı
	Kılıç	Hücumbot

1999	Gelibolu-Salihreis	Fırkateyn
	Anafartalar	Denizaltı
	Kalkan	Hücumbot
	Edincik-Edremit-Enez-Erdek-Erdemli	Mayın Avlama Gemisi
	Önder-Değirmendere	Römorkör
	Söndüren-3	Yangın Söndürme Gemisi
2000	Gökçeada-Kemalreis	Fırkateyn
	Söndüren-2/ Söndüren-4	Yangın Söndürme Gemisi
	Mızrak	Hücumbot
	Albay Hakkı Burak/ Yüzbaşı İhsan Tulunay	Akaryakıt Tankeri
	Öncü-Özgen-Ödev-Özgür-Pendik	Römorkör
	Çeşme	Araştırma Gemisi
2001	Gediz	Fırkateyn
	Çandarlı	Araştırma Gemisi
	TCB-651/652	CASA CN-235
2002	TC-653/654/655/656	CASA CN-235
	TCB-50/51/52/53/54/55/56/57	S-70 Seahawk
2003	Gökova-Göksu	Fırkateyn
	Gür	Denizaltı

Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri. Yay. Haz. Cemalettin Taşkiran. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1998: 146; Cem Gürdeniz, Erdoğan Yüceliş. *Cumhuriyet Donanması 1923-2000.* Seyir Hidrografi ve Oşinografi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2000; Y. Necdet Çelik, Erdoğan Yüceliş. *Cumhuriyet Donanması 1923-2005.* İstanbul: Deniz Basımevi, 2. Baskı, 2005; *Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri.* Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 1992: 49-50; Sezai Orkunt. *Türkiye-ABD İlişkileri.* Ankara: Milliyet Yayınları, 1978: 186-188.

EK-16: Cumhuriyet Döneminde Türk Hava Kuvvetleri'ne Katılan Uçaklar

S.N.	Uçak Tipi	Hizmete Giriş Tarihi	Hizmetten Çıkış Tarihi	Miktar
1	Avro 504	1919	1923	2
2	SPAD XIII	1919	1926	23
3	Pfalz D.III	1920	1921	4
4	FİAT R.2	1921	1923	2
5	DH.9	1921	1924	4
6	SAML Aviatik B.I	1921	1924	13
7	Albatros C.XV	1922	1923	2
8	SAML Aviatik B.1	1922	1924	6
9	Breguet XIV.B2	1922	1937	14
10	Nieuport 24	1922	1927	1
11	Nieuport 27	1922	1927	2
12	Caproni CA.3	1923	1923	1
13	Caudron C-59	1924	1938	32
14	Caudron C-27	1924	1931	39
15	Breguet.XIV A2 (Keşif)	1924	1926	16
16	Rohrbach “Rodra” Ro-IIIa	1924	1934	2
17	Savoia-Marchetti MS-16bis/m	1924	1938	20
18	Junkers A20	1925	1933	65
19	Junkers F13 Limuzin	1925	1938	3
20	Morane-Saulnier MS-35	1926	1931	10
21	Morane-Saulnier MS-53	1926	1933	10
22	Dewoitine D21C-1	1926	1935	12
23	SPAD 21/51C.1	1926	1936	13
24	Breguet XIX.A2 (Keşif)	1926	1938	20
25	Junkers A.20	1926	1933	1
26	Rohrbach	1926	1936	10
27	Nieuport Delage Ni.D-42C	1926	1930	2
28	Potez 25-A2	1928	1935	20
29	Savoia-Marchetti SM-59	1928	1938	8
30	Morane-Saulnier MS-147	1928	1942	20
31	Breguet 19.B2 (Bombardıman)	1928	1941	45
32	Letov S-16T “Smolik”	1929	1940	16
33	Breguet XIX.A2	1930	1947	20
34	Consolidated Fleet Model-7	1932	1947	12
35	Curtis Hawk CW-II	1932	1945	45
36	Curtis Hawk CW-III	1932	1945	40
37	Consolidated Fleet-II	1933	1943	16

38	Tupolev ANT-9/PS-9	1933	1936	1
39	Supermarine Southampton Mk.II	1933	1943	6
40	Curtiss "Fledgling" 2C.1	1933	1946	7
41	Polikarpov R-5	1933	1934	3
42	Breguet 19.7.B2	1934	1940	20
43	Monospar ST-12	1935	1941	2
44	DeHavilland DH-84 "Dragon"	1935	1944	4
45	P.Z.L. P-24A	1936	1943	20
46	Gotha Go-145/149	1936	1947	86
47	Monospar ST-12	1936	1941	2
48	Martin 139-WT (B-10)	1937	1946	20
49	Focke Wulf FW-44	1937	1937	18
50	P.Z.L. P-24A,C,G	1937	1943	66
51	Focke Wulf FW-58K "Weihe"	1937	1945	6
52	Heinkel He-111 F1	1937	1945	24
53	Bristol Blenheim Mk.I	1937	1948	40
54	Vultee V-11 GBT	1937	1948	40
55	Koolhoven FK.49A	1938	1942	1
56	Supermarine Spitfire Mk.I	1938	1946	3
57	Focke Wulf FW-58	1938	1945	10
58	Supermarine Walrus Mk.II	1938	1946	6
59	Supermarine Spitfire MK.I/IV/V/Vb,Vc,VI,IX,XIX	1939	1954	289
60	Morane Soutnier M.S. 406C	1939	1945	40
61	Hawker Hurricane	1939	1947	143
62	Henriot-182	1939	1942	36
63	Curtiss-Wright CW-22 Falcon	1940	1949	90
64	Fairey "Battle" Mk.	1940	1947	30
65	Avro Anson	1940	1944	25
66	Focke Wulf FW-190A3	1941	1947	72
67	Airspeed Oxford Mk.1, Mk.2, Consul	1941	1952	82
68	Westland Lysander Mk.II	1942	1948	36
69	Consolidated B.24D "Liberator"	1942	1946	5
70	Miles Magister	1942	1960	116
71	Bristol Blenheim IV/V	1942	1947	43
72	Curtiss P-40C Tomahawk Mk.IIB, Curtis P-40D Kittyhawk Mk.I	1943	1948	66
73	Bristol Beaufort	1943	1946	21
74	Bristol Beaufighter MK-I	1943	1948	15

75	Dragon-Rapid	1943		3
76	Fucke Wulf FW-44	1944		18
77	Martin Baltimore-187	1944	1950	72
78	C-47 Dakota	1946	1998	102
79	DeHavilland Mosquito FB Mk.III/VI	1947	1953	132
80	Bristol Beaufighter X	1947	1952	24
81	B-26B ve B-26C	1948	1958	45
82	T-6 Harward	1948	1974	196
83	P-47D Thunderbolt	1948	1954	180
84	Beechcraft AT-11 Kansan	1948	1983	127
85	T-33A, T-33 Mk.III ve RT-33A	1951	1997	198
86	F-84G, F-84F, F-84Q, RF-84F	1952	1980	840
87	F-86 E	1954	1968	107
88	T-34A Mentor	1956	1993	24
89	F-100C,D,F	1958	1988	270
90	H-19 Helikopter	1958	1980	18
91	C-54D Skymaster	1959	1974	2
92	F-104G, TF-104G, RF-104G, CF-104A, CF104D, CF-104G, F-104S	1963	1996	433
93	T-37B,C	1963	2012	75
94	C-130E Hercules	1964		20
95	F-5A, F-5B, NF-5A, NF-5B, RF-5A	1965		232
96	F-102A, TF-102A	1968	1979	49
97	UH-1H	1970		25
98	C-160D Transall	1971		20
99	Vickers VC-7 Viscount	1971	1993	3
100	T-41D	1972		30
101	F-4E, RF-4E, F-4E 2020	1974		182
102	T-38A	1979		73
103	Cessna C-550 Citation-II	1984		2
104	F-16C, D	1987		160
105	C-130B Hercules	1991		6
106	SF-260D	1991		40
107	G-1159C Gulfstream-IV	1992		2
108	CN-235 CASA	1992		52
109	Cessna C-650 Citation-VII	1993		2
110	KC-135R “Stratotanker”	1996		7
111	Cougar AS-532 Helikopteri	2000		20

112	AWACS Uçağı	2015		4

*Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922), Cilt I, Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2020; Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1923-1951). Cilt II. Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2020; Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1952-2020). Cilt III. Ankara: Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, 2020; Sezai Orkunt. Türkiye-ABD İlişkileri. Ankara: Milliyet Yayınları, 1978: 182-186; “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, Hava Kuvvetleri’nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, 338 (Haziran 2001): 63-87; “Günümüzde Türk Hava Kuvvetleri (1983-2000)”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*. Hava Kuvvetleri’nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, 338 (Haziran 2001): 88-114.*

EK-17: Türk Savunma Sanayii Firmaları

YIL	FİRMA ADI
15. yüzyıl	Tophane-i Amire
16. yüzyıl	Tersane-i Amire
1700	Baruthane-i Amire
1796	Azadlı Baruthanesi
1812	Beykoz Teçhizat-ı Askeriye Fabrikası
1823	Kayseri Güherçile Fabrikası
1828	Taşkızak Tersanesi
1837	Dolmabahçe Fişek Fabrikası
1839	Karaağaç Tapa Fabrikası
1842	Konya Güherçile Fabrikası
1845	Zeytinburnu Demir Fabrikası
	Gülle Dökme Fabrikası
	Bağdat Baruthanesi
1868	Dökümcüler Şirketi
19. yüzyıl son çeyreği	Ansaldo Fabrikası
19. yüzyıl son çeyreği	Pirinç Boru Fabrikası
1902	Zeytinburnu Mavzer ve Fişek Fabrikası
1911	İstinye Tersanesi
1911	Gölcük Tersanesi
1921	Ankara Silah Fabrikası
1921	Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü
1924	Ankara Hafif Silah ve Top Tamir Atölyeleri
1924	Ankara Marangoz Fabrikası
1924	Gölcük Tersanesi
1925	Silahtarağa Fişek Fabrikası
1925	Şakir Zümre Uçak Bombası ve Silah Fabrikası
1926	Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası
1926	Kayseri Tayyare ve Motor Türk A.Ş. (TOMTAŞ)
1928	Kırıkkale Mermi Fabrikası
1928	Gazi Fişek Fabrikası
1928	Pirinç Döküm ve Haddehanesi
1929	Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası
1930	Nuri Killigil Silah Fabrikası
1931	Kayaş Kapsül ve İmla Fabrikası
1932	Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi
1933	Zeytinburnu Demir Eşya Fabrikası (Silah ve Cephane Fabrikası)
1934	Kırıkkale Tüfek Fabrikası
1934	Elmadağ Barut Fabrikası
1935	Mamak Gaz Maskesi Fabrikası
1936	Nuri Demirağ Uçak Fabrikası
1937	Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası
1938	Sütlüce Madeni Eşya Fabrikası (Silah ve Cephane Fabrikası)
1938	Kırıkkale Dişli Fabrikası
1938	Erzurum Silah Fabrikası
1939	Kırıkkale Barut Fabrikası
1940	THK Etimesgut Uçak Fabrikası
1941	Taşkızak Tersanesi'nin Yeniden Faaliyete Geçmesi
1942-1943	Malatya Uçak Onarım Atölyeleri
1945	THK Gazi Uçak Motoru Fabrikası
1945	Koç Sistem (Koç Ticaret Büro Levazımatı A.Ş.)
1950	Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) Genel Müdürlüğü
1950	Anadolu Tersanesi (ADİK)
1952	İbrahim Örs Döküm ve Sanayii Ticaret A.Ş.
1954	MSB Ar-Ge Daire Başkanlığı
1957	Mühimmat Fabrikası
1963	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayii A.Ş.

1964	BMC Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1967	Mercedes-Benz Türk A.Ş. (OTOMARSAN)
1967	Northern Electronic Telekomünikasyon A.Ş. (NETAŞ)
1969	Kalekalıp Makine ve Kalıp Sanayii A.Ş.
1969	Meteksan Sistem
1970	Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
1970	Sarsılmaz Silah Sanayii
1971	ELSİS A.Ş.
1972	TÜBİTAK-Savunma Sanayii Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü (SAGE)
1972	TÜBİTAK BİLGEM
1972	Türk Donanma Vakfı
1972	Sedef Gemi İnşaatı A.Ş.
1973	TUSAŞ
1973	HEMA Endüstri A.Ş.
1974	HST Otomotiv İmalat Sanayii ve Ticaret A.Ş. (HEMA)
1974	Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
1974	Asil Çelik Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1975	ASELSAN
1975	Küçükpazarlı Havacılık ve Uzay
1976	PETLAS Lastik Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1976	MKEK Roket Fabrikası
1976	MKEK Çankırı Silah Fabrikası
1978	ASMAŞ
1978	Kösedağ Tel Örmek A.Ş.
1979	Barış Savunma Endüstrisi A.Ş.
1979	İşbir Elektrik Sanayii A.Ş.
1979	HMS Makine
1980	İstanbul Tersanesi
1980	DEARSAN Tersanesi
1981	ASPILSAN
1982	HAVELSAN
1982	Yüksek Teknoloji A.Ş.
1982	Gürdesan Gemi Makina Denizcilik San. Tic. A.Ş.
1983	Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
1984	TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TAI)
1984	Baykar Makine
1984	Aksa Makine Sanayii A.Ş.
1984	ETA Elektronik Tasarım Sanayi ve Ticaret A.Ş.
1985	Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB)
1985	TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (TEI)
1986	MAN Kamyon ve Otobüs Sanayii A.Ş.
1986	STFA Savronik Elektronik Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1987	Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)
1987	MİKES-Mikrodalga Elektronik Sistemler Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1988	FMC-NUROL Savunma Sanayii A.Ş. (FNSS)
1988	ROKETSAN
1988	TRANSVARO Elektronik Aletleri Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1988	Çan Ortak Girişimi
1989	Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM)
1989	MARCONİ Komünikasyon A.Ş. (SELEX)
1989	Stoeger Silah Sanayii A.Ş.
1989	GATE Elektronik
1990	Aydın Yazılım ve Elektronik Sanayii ve Ticaret A.Ş. (AYESAŞ)
1990	HAVELSAN Teknoloji Radar
1990	MTU Motor Türbin Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1990	Akana Mühendislik
1990	FİGES Mühendislik
1990	MTU Türkiye Motor Türbin Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1991	Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM)
1992	Nurol Makine Sanayii A.Ş.

1993	TİSAŞ Trabzon Silah Sanayii A.Ş.
1993	Girsan Silah Sanayii
1994	Yol-Bak Ltd. Şti.
1994	İNFOTRON
1996	Elektroland Savunma
1997	ATEL Teknoloji ve Savunma Sanayii A.Ş.
1997	RMK Marine Gemi Yapım Sanayii
1998	Alp Havacılık
1998	MilSOFT Yazılım Teknolojileri A.Ş.
1998	Yonca-Onuk Adi Ortaklığı
1998	HAVELSAN EHSİM
1998	Samsun Yurt Savunma
2001	BİTES Savunma ve Havacılık
2002	YALTES
2003	Vestel Savunma
2004	KALETRON
2004	Dora Makine
2005	C2Tech
2005	SDT Uzay ve Savunma Teknolojileri
2005	Pavotek
2006	Meteksan Savunma
2006	Coşkun Öz Savunma ve Havacılık
2006	Hexagon Studio
2007	Koç Bilgi ve Savunma Teknolojileri A.Ş.
2007	Milens
2009	IPA Savunma Sistemleri
2014	ALTOY Savunma Sanayii ve Havacılık A.Ş.
2014	ASELSAN Bilkent Mikro Nano Teknolojileri Sanayii ve Ticaret A.Ş .
2014	Altınay Havacılık & İleri Teknolojiler A.Ş.

Ayşe Akalın, Tansel Zeynep Akalın, Nadir Bıyıklıoğlu. *Başarıya Giden Yolu Kendi Pusulası ile Bulmuş Bir Endüstrinin Gelişimi: Türk Savunma Sanayii Tarihi*. Ankara: İmge Tanıtım Danışmanlık, 2009; Yasin Şehitoğlu, Enes Kurt. *Türk Savunma Sanayii Tarihi (1934-2020), Dönemler ve Aktörler*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021.

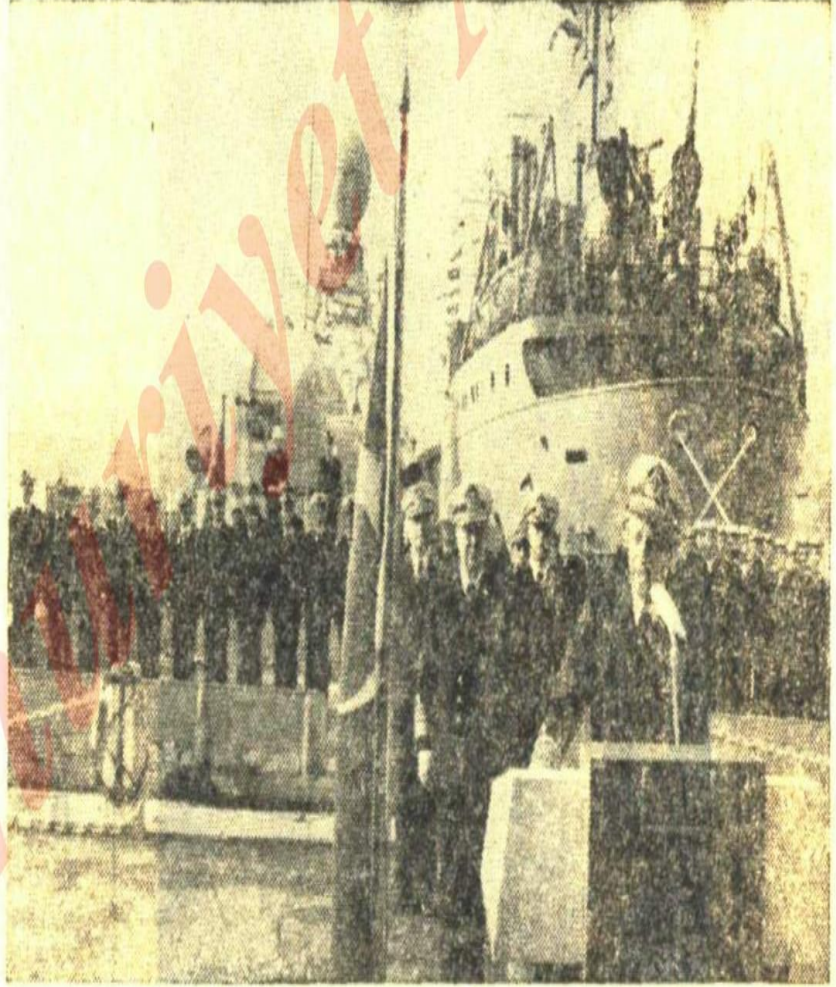

BİR HUCUMBOTLA BİR AKARYAKIT GEMİSİ DÜN TÖRENLE DONANMAYA KATILDI

● İKİ ÇIKARMA GEMİSİ İLE BİR
KOSTERDE KIZAĞA KONDU.

İstanbul Haber Servisi —
Deniz Kuvvetlerinin vurucu gücünü arttırmak amacıyla Federal Almanya'dan satın alınan «TCG Doğan» hücumbotu ile «TCG İnebolu» akaryakıt gemisi dün törenle donanmaya teslim edilmiştir. Ayrıca Taşkızak Tersane Komutanlığında düzenlenen bir törenle de iki çıkarma gemisi ile bir koster de nize indirilmiş, iki çıkarma gemisinin omurgası kizağa konmuştur.

Kuzey Deniz Saha Komutanlığından verilen bilgiye göre, «Doğan» hücumbotuna donatılan «Harpoon» güdümlü mermi ABD donanmasından sonra ilk kez Türk Deniz Kuvvetlerinde kullanılacaktır. Harpoon güdümlü mermisi suüstü hedeflerine karşı 110 kilometreden yaklaşık yüzde 100 isabet kaydedebilmektedir.

«TCG - Doğan» ve «TCG - İnebolu» gemilerinin donanmaya katılması dolayısı ile düzenlenen törende, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu konuşurken, arkada solda Doğan hücumbotu görülüyor.

“Bir Hücumbotla Bir Akaryakıt Gemisi Dün Törenle Donanmaya Katıldı”,
Cumhuriyet. 24 Aralık 1977, 5.

ÖZGEÇMİŞ

İlk, orta ve lise öğrenimini Giresun'da tamamlamıştır. 1991-1992 yıllarında Hava Teknik Okullar Komutanlığı (Gazimir/İzmir) öğrenimi sonrasında 1992 yılında hava astsubayı olarak mezun olmuştur. Hava Kuvvetleri'ne ait kıtalarda görev yaptıktan sonra 1999-2000 yıllarında Subay Yetiştirme Okul Komutanlığı'ndan (Gazimir/İzmir) subay yetiştirme eğitimi alarak 2000 yılında teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. Hava Kuvvetleri'ne ait çeşitli kıta ve karargâhlarda görev yapmaya devam etmiştir. Hâlen bu görevini sürdürmektedir.

1996 yılında Anadolu Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler bölümünde lisans öğrenimini ve 2016 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi bölümünde Yüksek Lisans öğrenimini tamamlamıştır.

Evlidir. Ahmet Kutay ve Zeynep Deniz isimlerinde iki çocuk babasıdır. İngilizce bilmektedir.